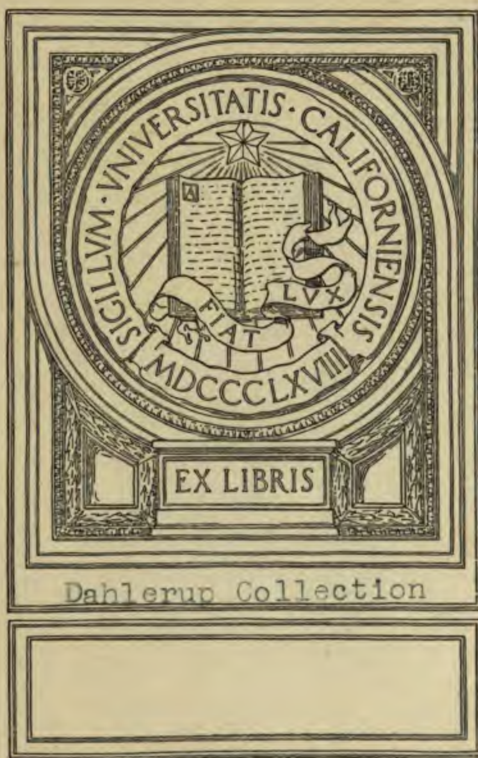
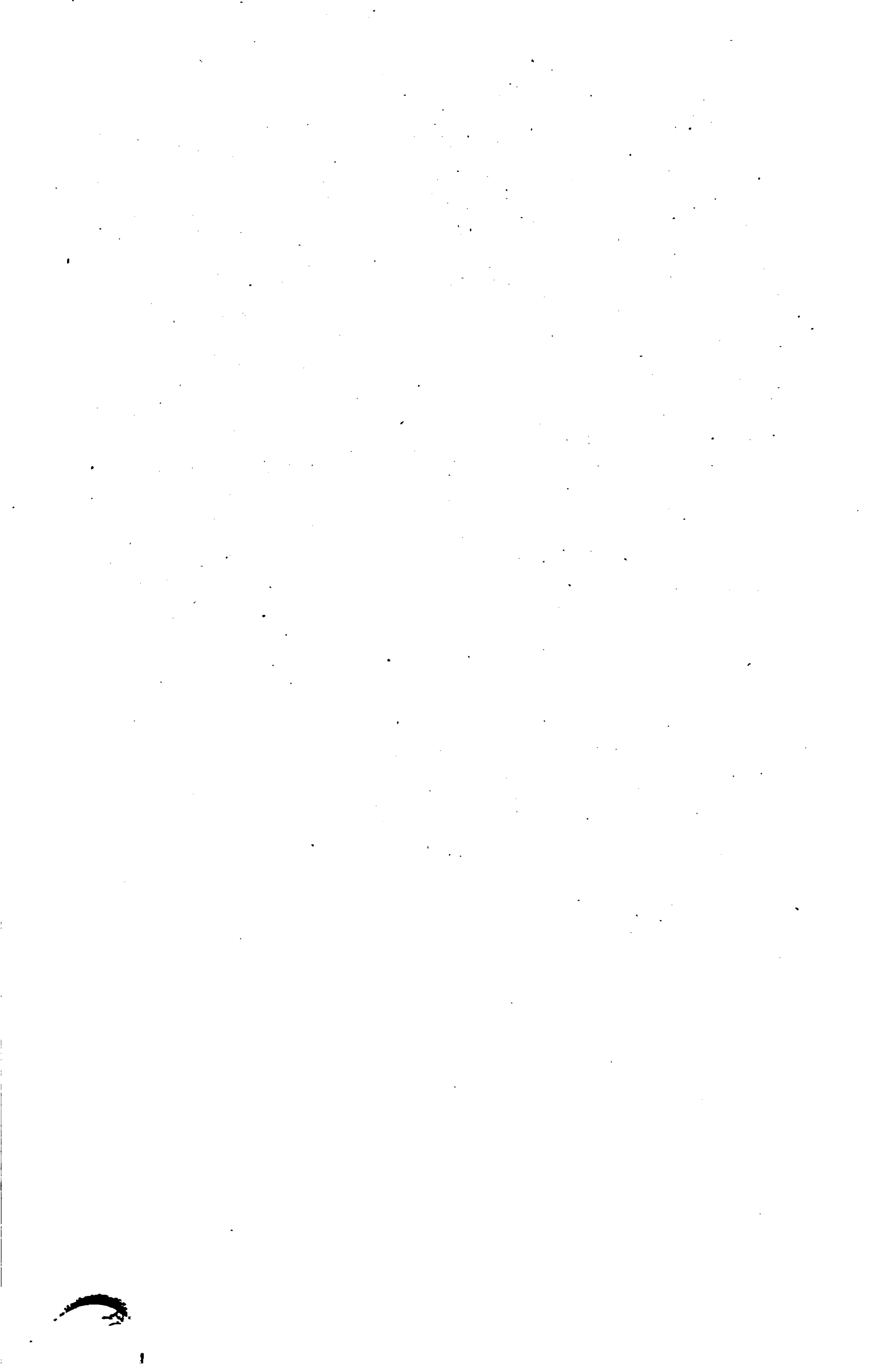

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

Verner Dahlerup
novbr. 1883

Historiske Antegnelser

til

Ludvig Holbergs

atten første Lystspil

ved

E. C. Werlauff.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Samfundet til den danske Literaturs Fremme.

Thieles Bogtrykkeri.

1858.

Da Rahbek for henved 70 Aar siden fattede det Forsæt at levere en Udgave af Holbergs Skuespil, der nogenlunde kunde svare til deres Værd og til Tidens Fordringer, var det hans Hensigt at tilføie Oplysninger om hvert Stykkes Kilder, Oversættelser, og om ældre Behandlinger af samme Æmne, tilligemed Holbergs egne Yttringer derom og Parallelsteder af hans øvrige Skrifter. Den paatænkte Udgave kom, som bekiendt, aldrig [1]) og kan ikke siges at være bleven erstattet ved Udgaven af Holbergs udvalgte Skrifter, hvoraf 1ste til 6te Deel (1804—6) indeholde Skuespillene. Hvad Rahbek til det nævnte Øiemed havde samlet, men i hiin Udgave ei benyttede, fik Plads i et senere Værk (Om Holberg som Lystspildigter, 3 Dele, 1815—17), som, med dets af ham selv erkiendte Ufuldkommenheder, dog altid er det første egentlig betydende Bidrag til Oplysning af den Holbergske Literatur. Med Hensyn til det tredobbelte Standpunkt, hvorfra de Holbergske Lystspil her bleve betragtede, det dramaturgiske, det æsthetiske og det historiske, var det naturligviis de to første, navnlig det dramaturgiske, der nærmest interesserede Forfatteren; den historiske Deel bestaaer fornemmelig af Udtog af Holbergs egne Skrifter og af et og andet oplysende Træk fra samtidige Kilder. I denne Anledning henvendte Rahbek sig undertiden til sine literære Venner, blandt disse ogsaa til nærværende Forfatter, for hvem Holbergs Vittighedsværker, allerede fra den tidlige Ungdom, havde udgiort en kiær og næsten eneste Morskabslæsning. Ved jævnlige Besøg paa det, mig som Flere af den ældre

[1]) Nyerups Formodning om Aarsagen hertil s. Seidelins Læsendes Aarbog for 1800. S. 216.

Slægt uforglemmelige Bakkehuus, dreiede Samtalen sig ofte om Holberg, den Holbergske Literatur og den Holbergske Tidsalder. Tid efter anden var jeg saa heldig at kunne meddele min forevigede Ven Notitser og Oplysninger, som han benyttede i sit Værk, forsaavidt han ved dets uafbrudte Fremskriden fik Brug derfor. Henved 20 Aar efter Værkets Slutning vare mine Samlinger om denne Gienstand (hvoraf Smaaprøver optoges i Nyt Aftenblad for 1824 og i Molbechs Nordiske Tidsskrift, 4de Bd. 1836) voxede til et saadant Omfang, at jeg tænkte paa at lade dem slutte sig til det literære Apparat, der skulde have ledsaget Secr. A. E. Boyes i Aaret 1833 bebudede Udgave af Holbergs samlede dramatiske Arbeider; men, da denne Udgave ikke kom i Stand, besluttede jeg at ordne og bearbeide dem til et selvstændigt Arbeide. Saaledes fremkom da i Aaret 1838 Første Bind af mine Historiske Antegnelser til L. Holbergs Lystspil.

Disse Antegnelser fremtræde nu forøgede og tildeels fortsatte, men i det Væsentlige efter samme Plan, som en fortløbende Commentar til de enkelte Lystspil. En mere tiltalende og i det Hele videnskabeligere Form vilde have været en Omarbeidelse til en Skildring af Holbergs Tidsalder eller den første Halvdeel af forrige Aarhundrede, opfattet under forskiellige Synspunkter: Folkelivet, Huuslivet, det lærde Væsen, Overtroen og overhoved hiin Tids Culturtilstand. Men flere Grunde, blandt hvilke ogsaa den, at en saadan Omarbeidelse vilde have medtaget længere Tid, bestemte mig for den oprindelige, tilvante Behandlingsmaade, og jeg tør antage, at mine Antegnelser, selv i nærværende Skikkelse, ville kunne afgive brugbare Materialier for en tilkommende Karakteristik af Holberg og hans Samtid, omtrent som den, hvoraf Molbech i Historisk Tidsskrift, 6te Bind, har efterladt en Indledning og Prøve.

Skiøndt Holbergs Lystspil med Troskab og Sandhed stille os i en vis Retning hiin Tid for Øie, vil man dog ved ethvert Forsøg paa at bringe hans Digterværker og hans Tidsalder i giensidig Forbindelse, føle Savnet af det faste Grundlag, som ikkun samtidige Autobiographier, Dagbøger, fortrolige Breve og lignende Tidsbilleder kunde give, og som kun svagt erstattes ved Dagblade, Leilighedsvers og andre Hielpemidler af en underordnet Art. Bircherods,

et halvt Aarhundrede omfattende Optegnelser, ere hidtil, desværre, hos os det eneste Kildeskrift i sit Slags [2]).

Er det vist, at Kiøbenhavns huuslige og selskabelige Liv, Forholdet mellem de forskiellige Folkeklasser m. m. allerede en Menneskealder efterat Holbergs første Lystspil vare blevne til, havde undergaaet en væsentlig Forandring, kan man, efter henved halvandet Aarhundredes Forløb, kun vente en svag, fast umærkelig Gienklang af hiin Tids Stemninger og Tilstande, knap i mundtlig Overlevering, end sige i det nu Bestaaende. Dog have i sin Tid mine hedenfarne Venner, Rasm. Borch, Abr. Kall, Malthe Møller, Nyerup og Olufsen meddeelt mig flere hidhørende Træk, og under nærværende Arbeide har jeg ofte beklaget, at jeg ei kunde tye til deres rige Forraad af Erindringer.

Blandt mine nulevende Venner bør jeg med Erkiendtlighed nævne to Mænd, som ogsaa ved denne Leilighed have ydet mig velvillig og virksom Bistand. Min tro Medarbeider, Cancelliraad og Bibliotheksecretair F. Fabricius har gaaet mig tilhaande ved Correcturen, meddeelt mig flere brugbare Bemærkninger og med ligesaa megen Sagkundskab som Nøiagtighed udarbeidet Registeret. Professor og Registrator ved det kongelige Geheime-Archiv M. N. C. Kall Rasmussen, stedse utrættelig i at fremme ethvert literært Arbeide, der hører hen under Fædrelandets Special- og Personalhistorie, hvormed han selv, som ingen anden Nulevende er fortrolig, skyldes mangen interessant og vigtig Oplysning.

Da det maatte ansees hensigtsmæssigt at giengive de her commenterede Steder af Holbergs Lystspil, saavidt muligt, i deres oprindelige Skikkelse eller saaledes som de af ham selv haves forandrede, er Hr. Liebenbergs fortrinlige Udgave lagt til Grund. Det maa beklages, at Molbechs Udgave standsede med 1ste Bind (1843); foruden de interessante Indledninger til de fem første Stykker, ville især de tilføiede Bemærkninger om Holbergske Udtryk og Vendinger,

---

[2]) Paa flere, i Registeret anførte Steder, har jeg meddeelt Optegnelser af Bircherod, som savnes i Molbechs Uddrag, 1846; et Supplement til disse, efter Sammenligning med Originalen, der heller ikke i den trykte Udgave overalt er fulgt med streng Nøiagtighed, kunde vel ønskes.

om de ikke sieldent hos ham forekommende Norvagismer, som overhovedet om hans hele Sprogform og Skrivemaade, altid være et vigtigt Forarbeide for den, der engang vilde giøre Holbergs Sprog og Stiil til Gienstand for en omfattende Undersøgelse [3]).

I de næstforegaaende Aar ere to Skrifter udkomne, som vidne om den Anerkiendelse Udlandets Literatorer, ikke i ringere Grad end vore egne, yde den danske Literaturs og den danske Skuepladses Fader. Det første: „Ludvig Holbergs Comedier, akademisk Afhandling af O. A. Toppelius," Helsingfors 1856, indeholder træffende Vink til en Karakteristik af Holbergs digteriske, især dramatiske Virksomhed; tillige seer man (Side 66) at Holbergs Lystspil i en tidligere Periode, ligesom i Sverrig, hyppigt og med Bifald forestiltes paa den finske Scene; men at i de sidste 30 Aar kun Jeppe paa Bierget og Don Ranudo en og anden Gang ere givne; Læsere mangle derimod Holbergs Dramer endnu ikke i Finland.

Af den berømte tydske Literærhistoriker Robert Prutz, hvis Afhandling om Holberg i „Literarhistorisches Taschenbuch", 1843 er anført nedenfor S. 4, 48 og 76, haves nu: „Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften. Nebst einer Auswahl seiner Komödien. Stuttgart und Augsburg. 1857." 612 SS. 8., hvoraf hans Dom om Holbergs Epistler er meddeelt i Fortalen til Fabricius's Udgave S. XII. Med en blandet Følelse maa en dansk Læser lægge denne Bog fra sig, der med dyb Bitterhed og Harme mod det danske Folk og den danske Sag forener en retfærdig Anerkiendelse af vore literære Fortienester og en Beundring for den danske Literaturs Skaber, som kun faa danske og norske Stemmer have udtalt med større Inderlighed. Vel kan dette Arbeide, det vidtløftigste og indholdsrigeste over Holberg, som Udlandets Literatur kan fremvise, paa ikke faa Steder trænge til Berigtigelse, da Forfatteren, hvad han selv beklager, ofte har savnet de Hielpemidler, som ellers haves; ligesom han heller ikke, med sin levende Interesse for Lystspildigteren, har ladet dennes øvrige Digterværker vederfares deres fulde Ret; men disse Mangler opveies igien ved de mange skarpsindige og aandfulde Bemærkninger, saavel

[3]) A. Boyes paa flere Steder citerede Eetbindsudgave er den 2den 1852.

over Skribenten Holberg, som i Almindelighed over Forholdet imellem den danske og den tydske Literatur. Fremtiden vil lære, om den Forventning vil gaae i Opfyldelse, hvormed Forfatteren smigrer sig (S. 3): „Daß das Erscheinen seines Buchs möglicherweise mit dazu beitragen wird, eine gerechtere Auffassung der beiderseitigen Nationalitäten und ihrer geschichtlichen Entwickelung vorzubereiten und an die Stelle der gegenwärtigen maßlosen Erbitterung wenigstens das Verlangen zu setzen, sich erst gegenseitig etwas gründlicher kennen zu lernen"; eller (S. 227) om hans Værk vil blive i Stand til: „Holberg, wenn auch nicht im Bewußtsein des deutschen Volks, doch wenigstens im Bewußtsein der deutschen Wissenschaft in seine Rechte als einer der größten komischen Dichter aller Zeiten wieder einzusetzen." For at virke til dette Maal, har Forfatteren tillige leveret et Udvalg af Holbergs Lystspil paa Tydsk, nemlig: Den politiske Kandestøber, Jean de France, Jeppe paa Bierget, Den ellevte Juni, Barselstuen og Ulysses von Ithacia.

At mine „Antegnelser" her fremtræde i en ny Bearbeidelse, skyldes den Forekommenhed, hvormed Samfundet til den danske Literaturs Fremme modtog mit i denne Henseende giorte Tilbud, og den Opmuntring, som den af Comiteen, hvis Medlemmer jeg tør ansee for mine personlige Venner, afgivne Betænkning indeholdt.

Da de „Historiske Antegnelser" til Holbergs Lystspil udkom 1838, betegnedes de som „Første Deel", fordi Forf. dengang turde nære, i det ringeste noget, Haab om engang at lade en Fortsættelse følge. Men efter 20 Aars Forløb, i Forfatterens nuværende Alder, vilde det for Publicum og for ham selv være en Skuffelse, at antyde en saadan Mulighed; skiøndt han vel tør haabe at efterlade sig Materialier dertil, som en yngre Haand maaskee engang vil kunne benytte.

Den 28de December 1857.

Werlauff.

Indhold.

Om den historiske Betydning af Holbergs Lystspil.

Med sine Lystspil havde Holberg et tredobbelt Formaal: at skabe en dansk dramatisk Literatur, som Fædrenelandet endnu manglede [1]); at virke til det danske Sprogs Udbannelse [2]); og endelig at fremstille paa den nyskabte National-

[1]) At Holbergs Bestræbelser under hans literariske Virksomhed, for en Deel, gik ud paa at „give Specimina udi visse ziirlige Videnskaber," hvorpaa her tilforn havde været Mangel, eller at moralisere paa forskiellige Maader, yttrer han selv paa flere Steder; jfr. Holbergiana af A. Boye. I. S. 233. I Fortalen til sin Kirkehistorie bemærker han selv, at hans Character var alvorlig, uagtet han havde skrevet lystige Skrifter: „Sagen er denne, Os fattedes her udi Landet adskillige Skrifter, saavel udi Historie, Moral og Oeuvrages d'Esprit. Folk, som have fundet mig at inclinere til Arbeide, og at have nogen Talent til at skrive Bøger i de Materier, have formaaet mig til Saadant. Efter Materierne haver jeg skaaret min Pen ... kort at sige, mit Forsæt allene har været at bøde paa visse Ting in literis, som os fattedes, og hvis Mangel har været os bebreidet af fremmede Nationer." I Fortalen til 1ste D. af Epistlerne omtaler han sine Lystspil som Forsøg paa at udføre moralske Materier i dialogisk Form.

[2]) Levnet, Rahbeks Overs. S. 154; Epistler II. Nr. 179: „Hvis ikke andet var at sige til vore Skuespils Forsvar, kunde man frit sige, at derved gives Middel til det danske Sprogs Forfremmelse, ja at Sproget, som uforskyldt lidet eller intet tales udi store Huse, med Tiden derved kan blive Hofsproget." — „Jeg skriver ene ei, for at moralisere; for Folk ei ene, men og Sproget at polere";

Skueplads Karakterer, der kunde kaldes nye, og revse Feil og Daarligheder, der hidtil, i det mindste ikke fra nogen Scene, vare blevne Gienstand for Satirens Svøbe, eller som kunde siges at være vor Nation egne [3]). At nu Holberg, med Hensyn til sidstnævnte Formaal, nærmest haver holdt sig til sin Tid og sit Folk, til den Bye, hvori han levede, og til hans Omgivelser her, var naturligt. Men, for at skildre et Folks Eiendommelighed og karakteristiske Daarligheder, indsaae han tillige, at man af egen Betragtning og Erfaring maa kiende det nøie, i dets forskiellige Klasser og Nuancer. Vel forudsætter han i Just Justesens „Betænkning over Comedier“ blandt de Egenskaber, der bør findes hos en dramatisk Forfatter, ikke udtrykkeligen en saadan Kundskab; men han nævner dog, blandt Fordringerne til Hiin, at han skal have „nøie udstuderet det, som kaldes ridiculum udi det menneskelige Kiøn,“ altsaa nærmest hos sit eget Folk; og i Fortalen til Heltindehistorierne erklærer han det nødvendigt for en Skribent, der vil censurere et Folks Feil, at han først „maa erkyndige sig om saadanne Folks Egenskab og hvilke Laster blandt dem herske.“ At han selv, i sin modnere Alder, hverken forsmaaede eller forsømte, i Borgerstandens og Landalmuens Kredse at giøre sig bekiendt med Folkelivet og Sæderne i deres meest

3die Sat. I Leilighedsprologer fra Skuepladsens ældste Periode nævnes ogsaa Sprogets Opkomst og Anseelse som et af Skuepladsens Formaal; Nyt hist Tidsskrift VI. S. 364—66.

3) „I alle Bøger man ei finder Character, paa visse Lyder, som man deri censurerer, thi han gemene Feil fast aldrig criticerer;“ Holbergs 3die Sat.; Levnet S. 144—45. „Det meste Arbeide for mig har været at hitte paa Characterer, som tilforn ikke vare af Andre udførte;“ som Exempler anføres den politiske Kandestøber, den Vægelsindede, Gert Westphaler m. fl. Epistler V. (I.) S. 222.

karakteristiske Yttringer, er ikke blot et gammelt Sagn, men fremgaaer tildeels af hans egne Yttringer [4]). Et og andet Træk kan maaskee ogsaa skyldes Ungdomserindringer, der foresvævede ham fra hans Fødebye Bergen.

Det er derfor af Holbergs Samtidige erkiendt, og endnu ei senere modsagt, at han i sine Vittighedsværker, navnligen i Lystspillene, haver efterladt os et, uden stræng Iagttagelse af Stedets og Tidens Eenhed [5]), i det Væsentlige tro Maleri af den danske Middelstands og Almues Karakter og Sæder, saaledes som man kan tænke sig dem ved forrige Aarhundredes Begyndelse [6]). Hvorfor Holberg hentede Stoffet til sine dramatiske Digtninger fra denne Sphære, angiver han selv i et af sine sidste Arbeider: „Ellers kan gives en „vigtig Aarsag, hvi Personer af Middelstand saa ofte bruges „i vore danske Originaler, saasom hos os er ikkun et lidet „Antal af Grever, Baroner og andre caracteriserede Stands-„Personer, hvoraf Frankerige vrimler, saa vilde man støde „sig over, at see dem ofte forestillede paa Skuepladsen, helst „naar Scenen er udi Danmark, og, vilde man betiene sig „af Etatz-Justitz-Cancellie-Raader, hvorpaa vi have nogen-

---

[4]) Levnet S. 56, 221; Moralske Tanker S. 199; Epistler I. Nr. 29.

[5]) En finsk Forfatter O. A. Toppelius bemærker i sin høist interessante Karakteristik af H. som Lystspildigter (L. Holbergs Komedier; akad. Afhdl. Helsingfors 1856, S. 25), at Holberg fulgte det græske Lystspil, ved at lægge Scenen paa Gaden, endog hvor det ikke passede sig; hvorfor han stundom lader Personer modtage Besøg og foretage sig andet udenfor deres Boliger, som rigtigere burde foregaae inde i dem. Som bekiendt forekomme mange Exempler herpaa; selv forsvarer han sig mod denne Anke i Epistlerne I. Nr. 66.

[6]) J. E. Schlegels Werke III. S. 268 (Anm.); Sneedorfs Breve Nr. 32; Suhms saml. Skr. IV. S. 307. VII. S. 266; Wandals Jægerspriisiske Mindesmærker II. S. 145.

„ledes Forraad, vilde det end give mere Opsigt" (Epistler V. 1. S. 27; jfr. Molbechs Udg. af Holbergs Comedier I. Fortalen S. XVII. Toppelius S. 27). I Skuepladsens Barndom var det netop dette Valg, der samlede Tilskuere af samme Stand som hans dramatiske Figurer, og, baade i ældre og nyere Tid, have smagfulde Kunstdommere, selv i Udlandet, anseet det som en eiendommelig Fortieneste hos Holberg[7]). Paa den gienoprettede Skueplads, ved en forandret og forfinet Smag, savnedes derimod i hans Lystspil hvad man kaldte det gode Selskabs Tone, som Følge af at Æmnerne ei hidrørte fra den finere Verden eller de høiere Kredse[8]). Heraf kan man igjen forklare sig, saavel det almindelige Bifald hvormed de fleste af dem optoges ved deres første Fremtrædelse, som — tildeels — den Stadighed, hvor-

---

[7]) Den franske Dramaturg Cailhavas Yttringer herom ere meddeelte i Rahbeks Udg. af Holbergs udv. Skrifter VI. S. 32—33. Den tydske Literator Prutz udbreder sig vidtløftigt herover i sin interessante Afhandling: „L. Holberg, ein Beitrag zur Geschichte der dänischen Literatur, in ihrem Verhältniß zur Deutschen" (Literarhistorisches Taschenbuch, 1844, S. 358—59). Han anstiller her en for H. høist smigrende Sammenligning mellem hans og de franske Lystspil; udhæver det Fortrin hos hine at de udelukkende holde sig til Borger- og Bondestanden, og da Forholdene her i flere Henseender svarede til de i Tydskland bestaaende, fandt de der, selv i de ofte mislykkede og feilfulde tydske Oversættelser og Bearbeidelser, letteligen Gienklang. Derfor har det Holbergske Lystspil, gjennem en lang Række af Aar henrevet Tilskuerne og udgjort en værdig Skole for de fortrinligste Skuespillere. Endelig slutter han: „Es ist nicht zu viel gesagt, wenn ich behaupte, daß, „was die Ausbildung des deutschen Lustspiels während des 18ten „Jahrhunderts (1742-1802) angeht, kein deutscher Dichter jemals den „Einfluß und die Wirksamkeit gehabt hat, wie der Däne Holberg."

[8]) Mere herom i Nyt hist. Tidskrift VI. S. 436—38; Epistler IV. Nr. 441; Suhms saml. Skrifter XVI. S. 293. Til Undskyldning for de hyppigt forekommende Tvetydigheder anfører H. udtrykkeligt i Epistler III. Nr. 238. 241.

med meer end Halvdelen af dem, efter et fuldt Aarhundredes Forløb, efter saamegen Omskiftning af Sæder, Anskuelser og Sprog, endnu holder sig paa Repertoiret. Medens Publicum gotter sig over den træffende Skildring af det nye Kiøbenhavn med dets Daarligheder og Forkeertheedr i Heibergs Vaudeviller, morer det sig endnu, til Forandring, med at gienkiende vore Bedstefædres og Oldefædres Kiøbenhavn i de Holbergske Lystspil; og i det Hele maa man vel give den geniale Dommer Ret, der paastod, at, om Kiøbenhavn sank i Afgrunden, og man efter Aarhundreders Forløb opdagede de Holbergske Lystspil, vilde disse, med Hensyn til Kundskab om Hovedstadens borgerlige Liv paa den Tid, have samme Værd og Betydning som Pompeiis og Herculanums Ruiner, hvad det gamle Italien angaaer (Athene I. S. 304). Imidlertid er det naturligt, at Tidens og Begivenhedernes Indvirkning efterhaanden maa forandre enkelte Sider af et Folks Physiognomi, og at ethvert Maleri — selv det meest speiltroe — eengang maa ophøre at ligne, ligesom et Barneportrait med fremrykkende Alder stedse maa fierne sig meer og meer fra Originalen. Derfor var ogsaa knap et halvt Aarhundrede forløbet, før man allerede til enkelte Holbergske Malerier troede at savne Originaler (Dramatisk Journal 2den Aarg. S. 173). At Digteren ved sine Lystspil skulde have medvirket stort til denne Forandring, til Afskaffelse af visse Misbrug og til Udryddelse af en og anden Daarlighed, hvormed han selv smigrede sig, og som enkelte Samtidige og Nyere synes at have indrømmet ham[9]), lader sig dog ikke

---

[9]) I Epistlerne II. Nr. 179 antager han selv, „at vore danske Skuespil have omstøbt disse Rigers Almue, lige som udi en anden Form"; jfr. Moralske Tanker S. 462. Schlegels Werke III. S. 275. Ogsaa Tode roste Holberg for, at han

. . . . „af Apollo og Skiærdsens Gud
den Gave fik, at drive Dievler ud,

godtgiøre; dertil har det kiøbenhavnske Publicums Sands for dramatiske Forestillinger neppe nogensinde været, enten stærk eller levende nok, om end Skuepladsen selv, i noget Tidsrum, ved sin Indretning her havde været i Stand til med en saadan Kraft at gribe ind i Folkelivet. Snarere kan man paastaae, at visse Svagheder og Fordomme vare for dybt grundede i den menneskelige Natur eller i vor Nations Karakter, til at de kunde vige for Thalias Huulspeil; derfor har Den politiske Kandestøber, Jean de France, Honette Ambition og fl. endnu ikke tabt deres Berettigelse i større eller mindre Grad. At transitoriske Daarligheder og enkelte forældede Skikke efterhaanden ere forsvundne, eller blevne ukiendelige, kan udledes af andre Aarsager. Tider og Forhold forandredes; ved Videnskabernes Popularisering blev almindelig Dannelse meer og meer udbredt blandt forskjellige Klasser; gamle Fordomme og Moder gave Plads for nye. Derfor vilde Barselstuer og Julestuer, saadanne som Holberg skildrede dem, være gaaede af Brug, om end Holbergs Lystspil aldrig vare blevne til; og at Arabiske Pulver, Uden Hoved og Hale, Hexeri eller blind Allarm nu ikke kunne sees med den Interesse, som i hine Dage, maa ene tilskrives Naturvidenskabernes Fremskridt og den krasse Overtroes Udryddelse. Ligesom tre Ildebrande i fire Snese Aar have forandret Hovedstadens hele ydre Physiognomi, saaledes fremstod ogsaa, ved den Revolution, Politiken og

---

med komisk Vid og bidende Satyre
han frelste os fra mangt moralsk Uhyre,
fra mangen Udydstrold og Galskabsaand,
som havde paa hans Tid faaet Overhaand."

(Prolog 1784, i Schwarzes Lommebog 1785. S. 36). Ogsaa Overskou, i sit indholdsrige og interessante Værk „Den danske Skueplads" II. S. 16. tillægger Holbergs Lystspil, i denne Henseende, uden Tvivl, for megen og for bestemt Indflydelse.

Literaturen for et Par Menneskealdere siden begyndte at undergaae, en ny moralsk og intellectuel Verden hos os; hiin Tids Sæder trak sig efterhaanden tilbage til vore mindre Kiøbstæder, hvor enkelte Holbergske Skildringer endnu i længere Tid fandtes lignende[10]), og hvor hans Lystspil derfor længe holdt sig som yndet Folkelæsning[11]). Men, efter de indgribende Omvæltninger i vore politiske, literære og sociale Forhold siden 1848, kan man vel sige, at de fleste Holbergske Karakter- og Tendentslystspil tilhøre en forsvunden Tid.

Kan nu enhver Digter, der fra sin Tid og sit Folk hentede Æmnet for sine Digtninger, ansees som et Slags Kilde til historisk Kundskab om Sædernes og Folkelivets Eiendommelighed i et vist Tidsrum, da lader det sig ikke nægte, at dette ogsaa maa gielde om Holberg. „Han frem„stillede sin Tids Folkeliv i en saadan Fuldstændighed, og „lagde en saa stor indre Naturlighed, et saa uovertræffeligt „Lune i Skildringen, at man vel tør paastaae, hans Lystspil „ville, som en levende, alsidig Fremstiller af en bestemt „historisk Periodes Tænkemaade, Sæder, Huusliv og stats„borgerlige Tilstand, vedblive at være et dyrebart National„monument saa længe der rører sig dansk Aand og Sprog" (Overskou, Danske Skueplads II. S. 147). Enkelte Afsnit af vor ældre Folkehistorie kunne derfor næsten bearbeides ved at lægge hans Lystspil til Grund. Den Vægelsindede, Barsel-

---

10) Rahbek om Holberg I. S. 22; jvfr. Wilses Reiseiagttagelser III. S. 9—10.

11) „Selv af vore mindstlæsende Almuesmænd er der kun Faa, som ikke „have læst det meste af Holbergs Comedier. De findes i de „fattigste Hytter i Provindsernes Afkroge og i Stædernes Smaa„gader, som paa Herregaarde og i Stædernes Palladser;" Pram, „Hvorfor skulde man skrive Bøger?" i Minerva 1793. III. S. 205; jvfr. Lærde Efterretninger 1804. S. 794.

stuen og Julestuen lærer os at kiende Huuslivet og de huuslige Sæder i det 18de Aarhundredes Begyndelse. Jeppe paa Bjerget viser os den sællandske Hovbonde, som han var før Stavnsbaandets Løsning. Studenterlivet og det lærde Væsen i Communitetets ældre Periode og før Universitetsfundatsen af 1732 lære vi at kiende af Jacob von Thybo og Lykkelige Skibbrud, af Rasmus Montanus og Philosophus udi egen Indbildning. Vi skrækkes ved at tænke os en Tid, til hvis Billede Hexeri eller blind Allarm, Arabiske Pulver og Uden Hoved og Hale have laant karakteristiske Træk. Ogsaa mindes vi om den danske Skueplads's Barndom ved Maskeraden og Ulysses von Ithacia, ved Melampe og Hexeri eller blind Allarm.

Men, ligesom nu saadanne National-Digtninger kunne lære os at kiende en forsvunden Tids Forhold og Sæder, saaledes afgive igien disse en, stundom uundværlig Commentar til hine. Der forekomme nemlig ei sielden Henthydninger til Dagens Begivenheder, en og anden fra dengang herskende Meninger og Forestillinger laant Yttring, der i Samtiden fattedes og føltes af Enhver, men som Nutiden, uden nærmere Forklaring, enten overseer eller misforstaaer. Vel maa det Almindelig-Comiske til alle Tider tiltale os lige kraftigt; men det kan heller ikke nægtes, at Digtningerne selv maae vinde i Betydning for os, jo mere vi ere i Stand til at sætte os ind i den Tid og de Forhold, under hvilke de bleve til. Efter meer end et Aarhundredes Forløb behøver en og anden gammel Erindring at udhæves og fornyes; Indretninger og Forhold, for længe siden forsvundne, maae oplyses og forklares; forsvundne eller forandrede Lokaliteter maae paavises; enkelte Skildringer og Situationer ville da ei længer forekomme os overdrevne og carrikerede, naar de

kiendes i deres historiske Sammenhæng[12]). Hvad Elisabeths Tidsalder er for Shakspeare's og Ludvig den Fiortendes for Molieres Fortolkning, er derfor Frederik den Fierdes med Hensyn til de Holbergske Lystspil. Endnu maa bemærkes, at uagtet han selv ved flere Leiligheder protesterer mod Beskyldning for personlige Udfald, og spøger med dem, der vilde finde skiulte Hensyn i hans Vittighedsarbeider[13]), saa vil han paa et andet Sted dog kun vedgaae, at han aldrig med Forsæt, uden under visse Betingelser, har tilladt sig sligt[14]); ligesom ogsaa den umiskiendelige Sandhed af flere blandt de Holbergske Skildringer sætter det uden for al Tvivl, at visse Individualiteter nu og da have staaet for Malerens Phantasi. Tychonius i den ældste Jacob von Thybo, von Quoten i Hexeri eller blind Allarm, maaskee ogsaa Flensborgeren i den ældste Gert Westphaler, vise hvad Skuespildigteren paa den Tid torde tillade sig; derfor har

---

[12]) Man see hvad Oehlenschläger rigtigen har bemærket med Hensyn til de holbergske Tienerkarakterer; Rahbek om H. II. S. 166; dersom dette ellers ikke er en blot Efterklang af romerske og franske Lystspil.

[13]) Nogle hidhørende Steder ere samlede i A. Boyes Holbergiana I. S. 299. I 3die Satire siger han:

„Jeg nævner tit en A., jeg maler tit en B.,
Jeg stundom Navne og Personer tit opdigter,
Men skyder udi Fleng, især paa Ingen sigter."

Jvfr. hvad H. selv i Barselstuen III. 5. (W. Udg.), i denne Henseende, lader Barselkonen sige til sit Forsvar.

[14]) Af Fortalen til Heltindehistorierne fortiener Følgende at meddeles: „jeg vidner helligen, at jeg aldrig saadant forsætligen „haver giort, men at jeg heller haver opofret et og andet Indfald, „ja ladet hele Ark omsætte, naar jeg haver mærket, at det kunde „udtydes paa visse Personer, undtagen dem, som ved Skrifter „først have angrebet mig, for hvilket, endskiøndt det kan forsvares „med moderamine inculpatæ tutelæ, jeg dog i mine Skrifter „haver giort Afbigt og tilstaaet den Skrøbelighed."

Samtiden heller ikke villet frikiende Holberg for andre personlige Hentydninger[15]). Dog — nøiere Efterforskning af saadanne vilde i de fleste Tilfælde nu være ligesaa unyttig som overflødig; nærværende Forfatter har derfor indskrænket sig til, ved en historisk Commentar over de Holbergske Lystspil, tillige at give Bidrag til Folkelivets og Sædernes, til Literaturens og Skuepladsens Historie i vort Fædreland.

---

15) Abrahamsons Samtale mellem Holberg og Londeman i Alm. dansk Bibl. IV. S. 95.

Den politiske Kandestøber.

Naar Holberg har sat Scenen for sit første Lystspil uden for Fædrenelandets Grændser, da var det neppe forbi den Daarskab, han her foretog sig at revse, ikke kunde lige saa vel tænkes i et uindskrænket Monarkie, som i en Fristat, men forbi en saadan Handling, som den der ligger til Grund for Stykkets Fabel, snarest kunde forudsættes i en Fristat som Hamborg, og forbi denne tillige frembød flere Fordele med Hensyn til selve Udførelsen. Det Pudseerlige, der altid maa være uadskilleligt fra Forestillingen om den lavere Borgerstands alvorlige Deliberationer om Statssager og store Verdensbegivenheder, i en Stad, hvis politiske Vægt i sig selv var saa ubetydelig, maatte forstærkes, og mangehaande Idee-Associationer maatte hos det kiøbenhavnske Publicum forøge Interessen, netop naar Handlingen foregik i Hamborg [1]).

[1]) „Satiren sigter alene til visse Pralere blandt gemeene Folk udi „Fristæder, der sidde paa Vertshuse og criticere over Borge„mester og Raad, vide alting og dog intet . . . Jeg tvivler paa, „at nogen skal kunne vise mig en Comedie meer honnet og meer „moralsk; thi om nogen Feil er fornøden at forestille i et Skue„spil, saa er denne, der gaaer saa meget i Svang blandt Folk, „som ikke vide det selv. Den kunde maaskee have saadan Virk„ning, om den blev spillet udi Holland eller andre frie Repu„bliker, at en Käsverkooper skulde i lang Tid betænke sig at

Her havde nemlig, i de sidste Decennier af det syttende og det første af det attende Aarhundrede, en næsten uafbrudt Kamp fundet Sted imellem Raadet og Borgerskabet, eller i det ringeste et Parti af dette, hvortil stundom den lavere Haandværkerklasse sluttede sig; en Kamp, der saa meget lettere havde kunnet antage en voldsom, vel endog blodig Karakter, som flere af Hamborgs Nabostater, af forskjellige Grunde, havde fundet for godt at blande sig deri. Denne Giæring, der først efterat en keiserlig Commission i den Anledning i fire Aar havde været nedsat i Hamborg, endtes ved den saa kaldte „Hauptrecess“ af 1712, hvorved Borgerskabet, som forgjæves havde ønsket dansk Understøttelse, tabte sin Indflydelse og Raadet seirede, maa naturligviis, paa den Tid da dette Stykke blev til, selv her endnu have været i frisk Minde; saameget mere, som den hele Begivenhed ikke var uden vigtige Følger for det politiske og commercielle Forhold mellem Danmark og Nabostaden[2]). Det er til disse Begivenheder og Forhold der henthydes i 1ste Akt 6te Scene, hvor Henrik taler om, at Raadets Myndighed var stegen, siden den Tid at Kredstropperne laae i Hamborg; og hvor Richard Børstenbinder siger, at en „Vormester“ i Hamborg berømmes allene deraf, „at han kan holde det lovlige Borgerskab i Tvang“.

„opregne de Feil, som en Turenne, en Eugenius har begaaet udi „den eller den Campagne;“ Just Justesens Betænkning. Omtrent det samme gientages senere i Epistlerne V. Nr. 447. S. 27: „Moralen er at skiemte med den gemeene Almue, som udi Friestæder igieunemhegler Øvrighedens Anstalter“; jfr. Levnet, S. 145.

[2]) Høyers Gesch. Frid. IV. I. S. 146 fg. Fuldstændigere Oplysninger herom findes i N. Skilderie af Kbhvn., 1831, Nr. 37-38, (medd. af Rahbek efter Bärmanns Hamburg. Denkwürdigkeiten) og i Molbechs Udg. af Holb. Comedier I. S. 268-270, 283.

Men, uagtet Holberg saaledes kan have havt sine gode Grunde for, ved denne Leilighed at lade Handlingen foregaae i denne Stad, ligesom at vælge den spanske Successionskrigs første Krigsaar, i Stedet for samtidige Begivenheder, til Gienstand for Collegium politicums Debatter, saa kunde han dog allerede ved dette første Stykke ikke undgaae vrange Domme og Henthydninger af Saadanne, som misforstode dets Tendents, at fremstille i et latterligt Lys alle ukaldede politiske Reformatorer og indbildske Dadlere af Regieringens Foranstaltninger[3]). Var Scenen nemlig end i Hamborg, saa vare Karaktererne og Sæderne dog danske, og vort eget Land frembød, paa den Tid, Forbilleder nok til et Maleri som nærværende. Politisering saavel over indenlandske som udenlandske Statsforhold hørte her til den selskabelige Underholdning, naar Vinen først havde aabnet Hierter og Munde; og hvormeget dette Slags

---

[3]) Levnet S. 144; jfr. J. Justesens Betænkning. Naar han i Epistlerne III. Nr. 344, forsvarer de danske Skuespil mod „visse Geistliges Declamationer", anfører han netop Den politiske Kandestøber, som Exempel. I den Vægelsindede (W. Udg. 13.) spøger han med dem, som forargedes over Titelen: Den politiske Kandestøber, skiønbt det var „et smukt Stykke". Mærkeligt ellers, at de italienske Skuespillere i Paris, hvilke Holberg senere tilbød dette Stykke, ikke vovede at modtage det, da det let kunde udtolkes som en Satire paa de Store (S. 188). En anden Grund, hvorfor det ei kunde behage i Frankrig, angives af Mallet; Holbergs udv. Skr. VI. S. 118; jfr. Molbech S. 265. Dog har man paa et af de parisiske Theatre givet en Efterligning af dette Stykke, ved en fransk Theaterdigter; Rahbek om H. I. S. 15. Der haves en plattydsk Oversættelse af dette Stykke, trykt i Hamborg, men først 1743; Kandestøberen og Borgerne tale her plattydsk, Raadsherrerne og de Fornemme Høitydsk. I Vinteren 1742—43 opførtes dette Stykke 8 Gange paa det hamborgske Theater.

Tidkort i det Hele var i Tidens Aand, kan man slutte af den preussiske Konges Friderich Wilhelm I. Tobakscollegier, i hvilke den bekiendte Lærde og Hofnar Gundling forelæste Aviser, og politiske Reflectioner anstilledes af Selskabet. Holberg tilstod selv, at han i sin Ungdom, tildeels opmuntret dertil ved Een af sine Lærere, havde været en flittig Avis-Læser og dreven Politicus (Moralske Tanker S. 199. 357.); senere hen, da han slog sig „til anden Læsning, som han holdt for at være mere solide“, opgav han vel dette Slags Studier, men bemærkede tillige, at en saadan Politisering og Lyst til at formere Statsprojecter især herskede i de smaa Kiøbstæder og paa Landet[4]). H. haver da formodentligen havt Originaler, saavel til sin politiske Kandestøber, som til Collegium politicum og til Vertshuusscenen i den ældste Geert Westphaler (III. 1-2.), hvor Politiseringen dog meest gaaer ud paa uskadeligt Moro; og da han ikke blot omtaler sine Besøg paa „Theehuse“, hvor der politiseredes, men ogsaa, at han „selv tilforn paa Postdagene havde ført Ordet“ (Mor. Tanker anf. St.), ere Sagnene om Vertshuse, saavel i som udenfor Hovedstaden, hvorfra enkelte Motiver og Træk til dette Lystspil skulde være laante, maaskee ikke uden al Grund[5]). Den tiaarige Krigs mangehaande

---

[4]) Epistler I. Nr. 41; III. Nr. 192. Moralske Tanker S. 358; jfr. Reenbergs poetiske Skrifter I. S. 360.

[5]) Blandt saadanne nævnes et saa kaldet Hamborger Herberg i Roeskilde (Dansk Minerva 1818. S. 267. 349.) og det fordum bekiendte P. Larsens Ølhuus i Pilestræde, hvor der om Aftenen samledes et sluttet Selskab af Borgermænd, som, indtil Kl. 10, ved et Kruus Øl og en Pibe Tobak commenterede over Aviserne. At der paa dette Sted skal have været et Vertshuus allerede før Ildebranden 1728; at man blandt de her søgende Gjester vil have gienkiendt enkelte Medlemmer af det Holbergske Collegium politicum m. m., derom see et Stykke i Kiøbenhavnsposten 1830,

Trængsler, den kritiske Stilling hvori Fædrenelandets Politik, endnu efter Freden 1720, befandt sig, de forskjellige Hofpartier, som, fornemmeligen fra det følgende Aar, af deelte ogsaa Hovedstadens Indvaanere, kan desuden antages i Aarhundredets første Fierdedeel at have frembragt en urolig Stemning hos Folket, foranlediget ængstelige Udsigter i Fremtiden, og som en Følge deraf, tillige allehaande umodne Ideer og uoverlagte Forslag, baade af Fremmede og Indfødte, eller med andre Ord — politisk Kandestøberi [6]). Men

Nr. 72. af en Person, der i Syvaarskrigens Periode selv skal have besøgt det; jfr. Molbech S. 271. Det holdt sig endnu til Slutningen af det forrige Aarhundrede. Derimod har Sagnet om en Kandestøber i Slagelse, der skal have været Originalen for Herman v. Brem. neppe paalidelig Hiemmel; Boyes 2den Udg. S. 687.

[6]) Den bekiendte Poul Juul udgav saaledes 1711 adskillige Finantsprojecter, som bleve undersøgte af dertil beskikkede kongelige Commissairer (O. Wolffs Journal for Politik, 1809. IV.). Endog Udlændinge førte her paa den Tid deres Varer til Torvs; Greve Carl Ahlefeldt, Oversecretair Wibe og Etatsraad Grundt fik saaledes, den 22de Novbr. 1710, Befaling at conferere med en venetiansk Cavaleer, der formodentlig var kommen herind i Anledning af Kongens Reise, og høre hans Propositioner angaaende Commercen (Cancell. Siell. Register). Derfor bestemtes endog ved Fd. 20de Febr. 1717, at „da der kom mange unyttige Projectmagere, „saa maatte Ingen foreslaae Noget, uden han paa sin egen Be„kostning vilde præstere det Foreslagne; kunde han ikke det, da „skulde han arresteres, til han præsterede eller efter Loven lide „derfor.“ I 1725 indgav en Hessen-Darmstadtsk Legationsraad, Baron J. Syburg et Project til en nye Statsindtægt, der for Danmark vilde udgjøre henved halvanden Million (Thaarups Archiv f. Statistik II. S. 31). Uden Tvivl var dette den samme Baron Syburg, der 1732 hos Frid. Wilhelm I. af Preussen udgav sig for at kunne helbrede alle, endog ellers ulægelige Sygdomme og forvandle Qvægsølv til Guld; (Murr, litter. Nachrichten zu der Gesch. d. Goldmachens, 1805, S. 107); altsaa en Charlatan.

at denne Art af Daarlighed var alt for dybt grundet i den menneskelige Natur og her fik formegen Næring af udvortes Forhold, til at ophøre ved et Lystspil, maatte Holberg selv erkiende faa Aar senere, da Byens Gienopbyggelse efter Ildebranden 1728, Tidsforholdenes Indvirkning paa Prioritetsvæsenet m. m. opvakte saa mange stridige Interesser og foranledigede saa mange baade kloge og daarlige Projecter. Allerede tidligere havde Holberg revset denne indbildte Statskløgt, hvoraf selv de meest Uindviede troede sig i Besiddelse. Saaledes i P. Paars (I. 5.):

— — — Enhver vil Statsmand være,
Hver Bonde, Haandværksmand en General kan lære.
Man tit og ofte har med stor Forundring hørt,
At Bønder saadan Snak om Staten haver ført . . .
En Haandværksmand sig ei med lærde Ting bemænger, . . .
Og siger, jeg ei Præst, men ikkun Borger er,
Om Stat og Politik hver derimod kan tale.

Senere vendte Holberg ofte tilbage til dette hans Yndlingsthema; saaledes i N. Klims Fortælling om Potu, hvor Projectmagere bleve hængte, naar deres Projecter befandtes skadelige (Dorphs Udg. S. 62). Ogsaa forekommer Herman v. Bremenfeldt i Hexeri ell. bl. Allarm IV. 4. og i Republiken (egentlig en ny Bearbeidelse af samme Thema) I. 4. 6. 11; en Copi af Kandestøberen er Skiærsliberen i Lykk. Skibbrud V. 4. Blandt Holbergs Epigrammer handler Nr. 175 i 2den Bog om en Kandestøber, som blev Borgermester; jvfr. 3die B. Nr. 17. Reminiscencer af dette Stykke ere ogsaa Brevene til Collegium politicum i Epistlerne II. Nr. 126. 150; III. Nr. 193. 205. 226. 243. 247. 266. (291); IV. Nr. 365. 411. 430. Naar han her tillige (III. Nr. 243) meddeelte en ironisk Klage af en Kroholder over det Indgreb, Concerter og Skuespil giorde i dennes Næring, derved at alle „løb efter Spil og Spectacler," i Stedet for at „de tilforn paa Vertshusene anvendte Aftenen

„paa grundige Samtaler saavel udi Stats- som Kirkesager," da vilde han vel dermed blot sige, at Scenen for disse Collegia nu var forflyttet, fra de lavere til de høiere Kredse. Dramatiske Journal (1771, S. 142) feiler derfor uden Tvivl, naar den tillægger dette Stykke en ringere Interesse paa dens Tid, end da det blev skrevet; fik dog Ewald Anledning til, endnu i det følgende Aar, og netop 50 Aar efterat Kandestøberen første Gang var bleven givet, at skrive sit comiske Mesterværk Harlekin Patriot. Tvertimod: at dette Stykke i Grunden tilhører alle Tider og alle Folk, have Kiendere af dramatisk Kunst godtgiort[7]); og som Beviis derfor kan vel ogsaa anføres, at det i nyere Tider ofte er givet i Udlandet som Leilighedsstykke og da, efter Omstændighederne, enten modtaget med Bifald eller Dadbel, hvorfor det ogsaa flere Gange særskilt er udkommet baade paa Tydsk og Fransk[8]) (Rahbek I. S. 151. 168; III. 459; Molbech S. 265—66. 279).

---

[7]) Plato lader Socrates sige, at om Uordener i Statsbestyrelsen kunne baade Haandværkere og Skippere, Rige og Fattige give Raad; Beckers Verdenshistorie II. S. 353; jvfr. Epp. III. Nr. 124; Rahbek III. S. 115; Udv. Skrifter VI. S. 30, efter den berømte franske Dramaturg Cailhava; Tilskueren af Rahbek, 1819. Nr. 84 (ud af Schrøders Leben von Meyer); Molbech S. 267. Rector i Odense-Skole, O. Kraft, udgav 1789, ved Kongens Fødselsdag, et Program om „Grunden til den alminbelige Lyst at dømme om Statssager," som indeholder flere gode og træffende Bemærkninger og, uden Tvivl, er fremkaldt ved Tidsforholdene; Frankerig befandt sig nemlig dengang allerede i politisk Giæring og hele Europa saae med spændt Forventning den til dette Aar sammenkaldte Rigsdag imøde.

[8]) Der politische Kannengießer; Lustsp. Frkf. 1762; Der politische Zinngießer, ein Faschingsstück in 5 Aufzügen, nach dem Dänischen des Hrn. v. Holberg. Aufgeführt auf dem Churf. Nationaltheater und Fasching. München 1787; i Panse, Bibl. guter alter deutscher Lustsp. I. Lpz. 1826. I „Theatralische

At det, for øvrigt, ikke blot var simple Borgerfolk, men ogsaa Folk af den mere dannede Klasse, som elskede at sysle med, hvad man dengang kaldte politiske Videnskaber (omtrent hvad man nu kalder statsretlige eller statsoeconomiske), hvor langt disse end kunde være fiernede fra deres egentlige Kald, kan man slutte sig til af følgende Yttring om en tydsk Læge Johan Christian Wolfen, Broder til Frederik IVdes Livlæge og Bibliothekar, Johan Conrad Wolfen, der 1696 kom herind: „Sein Bruder nahm ihn mit grössester Freude an; er kam allhier an einen Ort, da ihm die Augen allererst aufgiengen, denn er fand nicht nur die vortreflichsten Medicos, sondern auch recht ausbündige Politicos, und vollkommene Staatsleute. Als sein Bruder, ein wahrer Politicus, in politische Gespräche mit ihm gerieth, und er nun wohl sahe, wo es ihm fehlete, stiegen ihm die Thränen in die Augen, daß er nicht zu den politischen Wissenschaften gewöhnet war, sondern davon wenig oder gar nichts gehöret hatte, und beschlos sofort derselben sich noch zu bemächtigen, es möchte auch kosten was es wollte, und bat seinen Bruder inständig, ihn hierzu zu gelangen mit guten Rathschlägen an die Hand zu gehen, der ihm denn die darinnen vorhandenen beste Bücher vorschlug, welcher er sich mit gantz ungemeinem Fleiß bedienete, dabey aber auch aus

---

Reisen" (af Vulpius) I. Weisenfels u. Lpz. 1789, S. 259, nævnes „Der Bürgermeister in Einbildung oder der politische Kannengieser", oversat af (F. J. D.) Tank og i Hamborg opført med Bifald; men neppe trykt. Paa Fransk: Le Révolutionnaire corrigé, Comédie en 5 Actes par le Baron L. de Holberg, trad. du Danois, Basle, Berlin, Paris 1797. Nogle Exemplarer fik en forandret Titel for at kunne indføres i Frankerig: Chacun son métier, ou le Frondeur corrigé. En yngre Omarbeidelse: Le chaudronnier homme d'état imaginaire, nævnes af Rahbek I. S. 15.

dem beständigen Umgang mit seinem Bruder und andern geschickten Männern ein vieles erlernete"; (Zedlerske Universallexicon, 58de D.). Hvo kan herved afholde sig fra at tænke paa v. Bremenfeldts Politica, som hans tilkommende Svigersøn skulde studere sig til? Nogle af de Bøger, som Livlægen i dette Øiemed foreslog sin Broder, vare maaskee netop de samme som de, hvoraf Kandestøberen havde øst sin Viisdom; nemlig de fire Værker, der, foruden Sviten af Statscabinetterne, udgiorde dennes politiske Bibliothek. Det torde ikke være uden Interesse, at giøre et nærmere Bekiendtskab med disse Bøger, af hvilke nogle dengang, ikke uden Føie, hørte til Fagets klassiske Literatur, selv for andre end politiske Kandestøbere, men som i vore Dage uændsede henstaae i de store Bogsamlinger.

Ved den europæiske Herold (1. 4.) sigtes til et Værk, hvorom dets vidtløftige, her forkortede Titel kan give en Idee:

„Der europäische Herold, welcher in vier Haupthandlungen alle Kayserthümer, Königreiche, freye Staaten und freye Fürstenthümer, soviel deren jetzo in der europäischen Christenheit blühen, nach ihren alten und jetzigen Kriegs- und Friedensbegebnissen, Veränder- und Schwäch- und Wiederholungen .... so wohl auch obgedachter Reiche und Lande Verfassungen und Regierungsarten .... derer Activ- und Passiv-Prätensionen, inner- und äusserlichen Staatsinteressen und denen Mitteln wodurch das gemeine Wohlwesen behauptet und deren Aufnehmen befördert werden könne .... kürtzlich und aufrichtig vorträgt, ausgefertiget von Frid. Leutholf v. Franckenberg." Frankf. u. Leipzig 1688. Folio. En nyere Udgave af dette Værk udkom 1705 i to Folio-Bind. I Dedicationen foran Holbergs Anhang til den historiske Introduction (1713), nævner han dette som „et ypperligt Værk, dersom dets Auctor med

„saa stor Flid havde skrevet om alle de andre Riger, som „om Tydskland."

Den politische Nachtisch (I. 4.) var et Skrift, af hvis andet Oplag Titelen skal lyde saaledes: „Neuvermehrter politischer Nachtisch, kürzlich vorstellend alle florirende Reiche und Republiken dieser Zeit, vormals in 250 Fragen verfasset, anjezzo aber mit 224 neuen Fragen und Anmerkungen, laut der ** vermehret und verbessert 2c." Leipzig n. Frankf. verl. M. G. Hübner 1695. 8. (Rahbek I. S. 165).

Hercules og Herculiscus (I. 4.) ere, som Rahbek (I. S. 166) rigtigen formoder, to forskiellige Værker, begge forfattede af en i det 17de Aarhundrede, temmelig bekiendt tydsk Skribent, Professor i Rinteln og siden Superintendent i Brunsvig, A. H. Buchholz, der døde 1671. Den fuldstændige Titel af Førstnævnte lyder i en af Udgaverne saaledes:

> „Des christlichen Teutschen Groß-Fürsten Herkules und der Böhmischen Königlichen Fräulein Valiska Wunder-Geschichte, in acht Büchern und zween Theile abgefasset, und allen Gott- und Tugendliebenden Seelen zur christ- und ehrlichen Ergetzlichkeit ans Licht gestellet. Braunschweig 1693. 4."

Der existerer ogsaa Udgaver af 1659, 1676 og 1744. Af sidstnævnte Værk haves en Udgave af 1713 med følgende Titel:

> „Der christlichen Königlichen Fürsten Herculiskus und Herkuladißla, auch Ihrer Hochfürstlichen Gesellschaft anmuthige Wunder-Geschichte; in sechs Büchern abgefasset, und allen Gott- und Tugendergebenen Seelen zur Anfrischung der Gottesfurcht, und ehrliebender Ergetzlichkeit aufgesetzet; anjetzo aber auf Verlangen etlicher guter Freunde wieder herausgegeben. Frankf. u. Leipz. 1713. 4."

Begge disse ere Stats-Romaner, af det Slags, hvortil Tonen i det 17de Aarhundredes Begyndelse var angivet ved Barclais Argenis, som for sin Tid ikke var uden Værd og endnu ind i det 18de Aarhundrede hverken manglede Læsere eller Efterligninger [9]), blandt hvilke maaskee H. A. v. Zieglers „Asiatische Banise", der første Gang udkom 1688, og siden i flere Oplag, Fortsættelser m. m. sidste Gang 1764, men for øvrigt er et Product af Svulst og Smagløshed. I Fortalen til „Hercules" ivrer Forfatteren mod Amadis og de øvrige Elskovsromaner, og nævner som sit Arbeides Tendents, at fremstille de nordiske Folks, især de Tydskes fortrinlige Egenskaber. Netop fordi allehaande Sandsynligt og Usandsynligt her sammenblandedes, og forskiellige Gienstande behandledes, fandt den meget Bifald; Wolff, Geschichte des Romans I. 202—19.

Af den politiske Stokfisk (II. 2. V. 3.; jvfr. Republiken I. 4.) har Forf. havt følgende Udgave for sig: „Der politische Stockfisch mit seinem Kunststücke, wie ein kluger Liebhaber, wie niedrig er auch sey, reich, schön

---

[9]) I Fortalen til Argenis paa Dansk, Kbhvn. 1746, siger Oversætteren Paus; „at de allerstørste og berømmeligste Statsmænd „udi vore Tider have derudi fundet saadanne ypperlige saavel „Leve- som Statsregler, at de have udvalgt den til deres be„standige Haandbog og betient sig af den udi de allervigtigste „Statsaffairer." jvfr. Wadskiærs poet. Skueplads S. 67; Schønaus lærde Fruent. II. S. 945. Holberg selv har derimod allerede i P. Paars spottet med denne Kilde til politisk Dannelse, naar han, (1ste B. 5te S.) i Anledning af den anholtske Armees Opstilling af J. Blok ved Hielp af Curtius paa Tydsk, bemærker:

„Det fast utroligt er, hvad man af gamle Bøger
Kan lære, naar man dem med Flid igiennemsøger"

og derpaa i en Anmærkning tilføier: „Poeten synes her at raillere med dem, som bilde sig ind, at de kan blive fuldkomne Statsmænd og Generaler af Romaners Læsning."

und vornehm heyrathen kann. Allen politischen und welt-klugen Leuten zu sonderlicher Belustigung vorgestellet durch Einen, welcher der historischen Warheit ergeben. Merse-burg bey Christian Forbergen, 1681. 12." [10]).

Det er allerede bemærket (Rahbek I. S. 165), at dette Skrift er, som Titelen ogsaa antyder, ikke en politisk men en Kierligheds-Roman [11]). I Fortalen, som begynder med: „Die gröste Kunst in der Welt ist wohl und glücklich heyrathen," forekommer aldeles intet om det i II. 2. an-givne politiske Raad at tælle til 20. Det eneste af Bogens Indhold, som paa en Maade kan henføres hertil, er det Sted S. 5, hvor der siges, at Stokfisken skal være meget vanskelig at fange, hvorfor „ein solcher Mensch, welcher sich und seinen Vortheil mit unschädlicher List dienet, und die wieder sich versuchte Klugheit zu seinem Interesse brauchet, ein kluger Stockfisch genennet worden." Dette kan nogen-lunde svare til Kandestøberens Forestilling om en Politicus, hvis Urigtighed Holberg for øvrigt paa et andet Sted (Heltinde-Historier I. S. 115) har udviklet. I Den Vægelsindede (II. 11.) nævnes denne Roman som en Kilde, hvorfra Formularer til Kierligheds-breve kunde hentes, men tillægges urigtigen Talander; Forfatteren skal nemlig have været en Hamborgsk Præst Johan Riemer, der døde 1714, Forfatter til adskillige Riim og Prædikener (Molleri Cimbria literata II. p. 730).

---

[10]) Hos Rahbek l. c. nævnes 2det Oplag s. St. 1696, og i det store kongelige Bibliothek haves en Udgave, omtrent fra samme Tidsrum, men uden Aarstal.

[11]) I Nyt Aftenblad 1826, Nr. 20, formodes, at det er den samme, der under en anden Titel „Solande und Floramene" (Nürnberg 1717; Augsburg 1734) forekommer i Georgis Bücher-lexicon.

Ved de 16 Statscabinetter maa Holberg have forstaaet de statistiske Beskrivelser over alle større og mindre europæiske Stater, som i Slutningen af 17de og Begyndelsen af 18de Aarhundrede udkom i Nürnberg, Leipzig, Frankfurt og flere Stæder i Tydskland, under Titel af „Staat von Dänemark, von Engelland, von Schweden„ 2c. Allerede i Fortalen til sit Anhang til Introductionen til de europæiske Rigers Historie (1713) spøger Holberg med de meget lovende Titler, hvorunder de her omtalte Skrifter vare fremtraadte. „Jeg haver" — siger han — „alleene kaldet dette Skrift „Anhang ...., for at undgaae den invidiam, de prægtige Tituler, visse Authores gierne sætte for paa Skrifter „af saadan Indhold, føre med sig, hvorvel jeg nokſom veed, „at Titulen selger Bogen, og at Opleggeren gierne havde „forskyldt min Umage, om jeg vilde have udslettet det Ord „Anhang, og i Steden derfor sat Politische Nachtisch, „Europæiske Herold, Stats-Cabinet eller andre saadanne glimrende Tituler, hvorved endeel Skribentere have „søgt at stikke Øyene ud paa den gemeene Mann" [12]). — Endelig henhører til Kandestøberens Literatur ogsaa „Alexander Magnuses Krønike" (II. 3.), hvorved Holberg kan have tænkt, enten paa Wiingaards danske Curtius (hvorom mere ved Jacob von Tyybo), eller paa Joh. Sylvii nye Krønike om Alexander den Store (Kbhvn. 1630. 4. 1664. 8.), som beskrives af Nyerup i Almind. Moerskabslæsning S. 40. fg.

Nærværende Stykke skyldes i det tydske Sprog Ordene Kannegiesser og Kannegiesserei, i figurlig Be-

[12]) Jvfr. Epistlerne II. Nr. 126 om Vigtigheden af passende Bogtitler, hvilke siges at være det samme for Bøger, som Tiære for en Vogn.

tydning, hvorom i Campes Wörterbuch der deutschen Sprache forekommer følgende: „Kannengiesser .... gebraucht man auch uneigentlich, einen Menschen zu bezeichnen, welcher gern über öffentliche und Staatsangelegenheiten und Vorfälle so gut als er es versteht spricht, seine Meinungen und Vermuthungen darüber und dabey äussert, in welcher Bedeutung es aber gewöhnlich Kannegiesser lautet. Davon die Kannegiesserei“ (ogsaa Kannegiessern). Uagtet her intet tilføies om Oprindelsen af denne Betydning, er der dog neppe Tvivl om, at den maa søges i nærværende Stykke, der er fremtraadt i flere tydske Oversættelser end noget andet Holbergsk Lystspil (Udvalgte Skrifter VI. S. 37; Rahbek I. S. 151. 168; Boye S. 686; Molbech S. 280). Ogsaa i vort Modersmaal har Ordet Kandestøberi, i denne Betydning, faaet et Slags Borgerret, (skjøndt det først forekommer i Molbechs Ordbog, 2den Udg. I. S. 1164); omtrent som Politicus i den uforde elagtige Betydning, hvori dette Ord fordum og tildeels endnu bruges; „i gamle Dage kaldte man jo en Skielm en Politicus“. I. 5.[13]). Ligesom Stykkets Hovedkarakter har beriget vort og Tydsklands comiske Sprog med et nyt Udtryk, saa har den ogsaa afgivet Forbillede for adskillige satiriske Frembringelser i vor Literatur, de fleste dog kun af ringe Værd[14]).

[13]) Naar her III. 1. 3. 4. flere Gange forekommer Kandstøber for Kandestøber (III. 1. Landstøber og Kandstøber, ligeledes Den Vægelsindede W. Udg. I. 3, Barselstuen II. 4. 5.), da hidrører dette, uden Tvivl, fra en hos Holberg ei usædvanlig Sprog-Skiødesløshed; muligen blot fra en unøiagtig Correctur; Molbech S. 22. J. v. Aphelens tydsk-danske Ordbog hedder Ordet ogsaa Kanngiesser.

[14]) Saaledes haves blandt Trykkefriheds-Skrifterne: „Den politiske Spekhøker eller politiske Fortællinger af Herculiscus von Bremenfeldt, den gamle politiske Kandestøbers eneste Søn,“ (af

At Ideen til dette Stykke skulde være laant af St. Evremonds Sir Politick Wouldbe, som Suhm antog (saml. Skr. VII. S. 266), har Rahbek godtgiort, kun for en ringe Deel at have været Tilfældet (Udv. Skr. VI. S. 26-30). Paa Svensk udkom dette Stykke første Gang i Stokholm allerede 1729; anden Gang sammest. 1736.

Den politiske Kandestøber var det første holbergske Stykke, som kom paa Scenen endnu i Skuepladsens første Aar, eller i Tidsrummet mellem 23de September og Udgangen af Aaret 1722, skiøndt selve Dagen ikke kiendes. Allerede i det følgende Aar maa det have undergaaet adskillige Forandringer[15]), der optoges i Comediernes 2den Udgave 1724 (S. Noten efter Just Justesens Betænkning); af hvilke den vigtigste var den, at Collegium politicum holdtes hos Kandestøberen selv, i Stedet for, efter Stykkets ældste Skikkelse, i et Vertshuus. Tre Aar senere sagdes Stykket igien „med adskillige nye og artige Scener",

---

Martin Brun) Kbhvn. 1771 (Fortegnelse paa Trykkefriheds Skrifter 2den Aarg. S. 121); Den politiske Kandestøber, et Ugeskrift copieret af J. L. Bynch, 1772, Nr. 1. 32 Sider; (3die Aarg. S. 108; jfr. Nyerups og Krafts Forfatterlexicon). Sneedorfs Patriotiske Tilskuer 2det B. Nr. 172 indeholder Herman von Bremenfeldts politiske Testament.

[15]) „Mandagen d. 27de September aabne de Danske Acteurs deres Theatrum, ved at forestille en Comedie kaldet den politiske Kandestøber, som med mange Scener er blevet forbedret," hedder det i Aviserne for 1723. Om Stykkets første Opførelse i Bergs Huus i Læderstræde den 14de April 1747. s. Epp. III. Nr. 249; Molbech S. 276—77; Overskou, Danske Skueplads II. S. 32; Den 20de Dec. (efter Dronning Lovises Fødselsdag d. 18de) opførtes Stykket paa Theatret i Tiærehuset, i den Kongelige Families Nærværelse; S. 49. Fra 1750 til 1856 er det paa det kongelige Theater givet 113 Gange.

at være „forbedret“ (Comedieplac. 19de Juli 1726)[16]), hvilke dog neppe alle ere blevne optagne i de trykte Udgaver; i det ringeste findes i næste Udgave af 1731 kun een ny Scene tilsat, nemlig 5te S. i 3die A.[17]).

Af dette Stykke leverede J. R. Paulli, Søn af den bekiendte Fanatiker Holger Paulli, og Forfatter til et Par Lystspil, „den Seendes Blinde“ (1723) og „Julestuen og Maskeraden“ (1724), i sidstnævnte Aar en ny Udgave eller Omstøbning, med en Skrivelse foran til H. Mikkelsen, hvori han tilstaaer, at han ved dennes Exempel var bleven opmuntret til dramatiske Arbeider; han ønsker tillige, at „de begge, som arbeidede paa eet Værks Vedligeholdelse, maatte derudi være saa enige, at de confererede med hverandre over deres Arbeide“; yttrer, at „dersom de nye Stykker skulde have nogen ret Klem, de da faae at være to eller flere om at forfærdige og udpolere dem,“ og tilføier endelig meget naivt, at dersom „Nogen, som bedre maatte være øvet i Dansken, vilde paatage sig tredie Gang at omsmelte denne Comedie, saa ventede han vist nok, at dette Skuespil kunde i sin Tid meritere at læses og elskes af brave Folk“. Dette besynderlige Forslag udgav Holberg tilligemed sit eget Svar, hvis mere bittre end spøgende Tone for øvrigt viser, at han tog Sagen alvorligere end den fortjente, under Titel: Tvende splinternye Breve til den politiske Kandestøbers Oplysning, (optrykte i W. Høibergs Hol-

[16]) Denne Placat er heel og holden optrykt i Overskous Danske Skueplads I. S. 229.

[17]) Om disse Forandringer, ved nogle af hvilke Holberg med en besynderlig, skiøndt hos ham ikke usædvanlig Uagtsomhed har glemt Stykkets øvrige Gang, saaledes at de kom i Modsigelse med denne, s. Udvalgte Skrifter VI. S. 35–37; jvfr. Anm. nedenfor til I. 6.

bergiana, og senest i Liebenbergs Udgave VIII). Af det Paullinske Stykke meddeelte Rahbek (om H. I. S. 152-63) et Udtog, efter et Exemplar, som han dengang havde havt tillaans fra Universitetsbiblíothekeet (og endnu senere: s. Bidrag til danske Skuepl. Hist. S. 56); men som nu ikke findes der. Det var at ønske, at R. nærmere havde beskrevet denne literariske Sieldenhed, hvoraf et Exemplar dog forefindes i det Deichmanske Bibliothek i Christiania (Catal. S. 278).

I. 2. Henrich: „Han vilde . . . at Mutter skulde gaae med Adriane . . . Mutter . . . som heller lod sit Liv end lagde sin flasked Trøye af.“

Om disse Fruentimmerdragter i en ældre Tid, af hvilke den Første ogsaa kaldtes Adriene og skal være opkaldt efter en berømt fransk Skuespillerinde, Adrienne Lecouvreur; s. Rahbek om H. I. S. 216; Molbechs Udgave S. 5. 281—82; den nævnes end videre i dette Stykke, IV. 2; Vægelsindede (W. Udg.) IV. 7; Jean de Fr. IV. 3; Barselstuen II. 2. 3; Jacob v. Thybo III. 2; Ulysses v. Ith. Prol.; Uden Hoved og H. II. 5; Hexeri og bl. All. IV. 4; Henr. og Pern. I. 6; En Flasketrøye nævnes i Vægelsindede, Wld. Udg. IV. 1. 7; jvfr. P. Paars III. 2.

I. 3. Henrich: „Jeg — kiøbte mig en Formular hos Jacob Skolemester for 8 ß“.

En Kierligheds erklæring af „David Skolemesters Formularier“, omtales i Den Vægelsindede II. 11.

I. 6. Geske: „Kand Du ikke sige mig, hvor min Mand har sin Gang om Dagen?“

I Udg. 1723 giør Geske dette Spørgsmaal til Peiter (ikke til Henrich) og faaer til Svar: „Omtrent ved disse Tider er han i et Viinhuus hos Jacob von Lübek ved

Mühlenbrück." Dette M. var et Sted i Hamborg, i Nærheden af Raadhuset og St. Nicolai Kirke, der nævntes endnu 1842; Molbech S. 182. At Verten i dette Viinhuus, ved en Uagtsomhed af Holberg er kommen med i Coll. politicum, ogsaa i anden Udgave, uagtet Lokalet her er i Kandestøberens eget Huus, er bemærket af Boye S. 34; jvfr. Molbech S. 9. 12. 15.

— Henrich: ... »Collegium polemiticum.«

Den uvidende Kandestøberdreng maa antages at have hørt noget om Polemik, og Polemisk, som han her forvexler med Politisk; ligesom i Antonius's Mund I. 5. Notarius publicus bliver til Notarius politicus.

— Henrich: ... „som en Kredsoberst, som den øverste Vormester".

Om Betydningen af disse Functioner, s. Molbech S. 283; Boye S. 33.

II. 1. Gert Bundtmager: .... „nok Krigssteur og nok Romer-Monathen".

S. Molbech og Boye anf. St.

— Herman: ... „Laan os Landkortet over Europa. Danckvarts Landkort."

Herved forstaaes de af Justus Danckert og Sønner i det 17de Aarh. forfærdigede Landkort, der ei have synderlig Værd, men solgtes for billig Priis og derfor bleve meget brugte. Naar Herman kalder Udgiveren Danckvart, da kan han tænkes at have forvexlet ham med den bekiendte Forfatter af „Landesbeschreibung der Herzogth. Schl. u. Holstein", C. Danckwerth.

II. 2. Herman: ... »qvi nescit simulare, nescit „regnare, siger en gammel Politicus, som ingen Giæk var; „jeg troer, han heedte Agrippa eller Albertus Magnus."

Denne Sentents, som i Heltindehistorierne S. 121 tillægges Jacob I. af England, og som skal have været det eneste Latin, Ludvig XI. af Frankerig tillod sin Søn Carl VIII.

at lære, anbefaledes ellers ogsaa vor Frederik den Anden ved hans Kroning, af Ordinator; Reravii Beskrivelse over denne Høitideligbed, fol. E. 6:

„En Konge skal og betænke dertil,
„at det sig altid ei skikke vil,
„at man griber strax og hastelig
„til Sværdet, og altid strax hævner sig,
„naar man fortørnes" . . . .
„qvi nescit dissimulare,
„nescit regnare.
„Det er: den som ey stundemtid vil
„giennem Fingrene see hvor det gaaer til,
„han kan ingenlund ret vel regiere,
„eller og sin Rige udi Fred formere."

Men at det, forøvrigt, kun er „menig Mand", der anseer „List og Simulation at være rette Kiendetegn paa en fuld„kommen Politicus", har H. selv videre udført, tilligemed Forskiellen imellem ægte og uægte Politici, i Epist. IV. Nr. 421. Om Agrippa, en berømt Polyhistor i det 15de Aarh. og om Alb. Magnus en berømt Naturkyndig i det 13de, s. Molbech S. 284; Boye S. 33.

Ligesom den politiske Stokfisk havde forsynet Kandestøberen med det Huusraad at tælle til 20, for at faae Breden til at gaae over, saaledes lærte en græsk Viis, at man i samme Øiemed skulde fremsige Alphabetet; „men", tilføier Referenten P. Syv: „jeg raader at man først skal læse Fadervor vel, før man hævner sig." (Ordsprog II. S. 116).

II. 3. Geert Bundtmagers Forslag om temporære Ægteskaber omtales og giendrives i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 297.

— Gert Bundtmager: . . . „har været Mennist."

Det samme som Mennonist eller Mennonit (en Sekt); Molbech S. 285.

— Gert: ... „Sejer ligesaa stor som den vi vandt for Hochstedt“; hvor Eugen og Marlborough d. 13de August 1704 sloge den franske Hær.

III. 3. Herman: ... „Jemerecommaner og Basele-maner.“

Forvanskning af de franske Talemaader: je me recommande og je vous baise les mains.

III. 4. Herman: ... „Du kand med Tiden blive Reutendiener.“

Om disse Betiente, det Hamborgske Senats Overvægt; s. Molbech S. 286.

— Herman: ... „Ei! ingen Snak! vil I være Frue, saa maa I og have Frue Noder.“

Dette Kandestøberens Argument minder om Ordsproget: „Frue skal have Frue-Noder, sagde gal Anne, hun slæbte sin Kaabe i Rendestenen;“ P. Syv II. S. 120. Om Engelkes „Frøikens Titel“ (IV. 2). s. Molbech S. 287.

III. 5. Herman: ... „Verden regieres af Pe-danterie, og Folk seer meer efter smaa Dalier end efter solide Ting.“

Ordet Dalier antager Molbech S. 28, for et norsk (bergensk) Udtryk (Smaating); Boye S. 34 forklarer det ved Narrerier eller Fias, og formoder at det har været „enten et selvgiort Ord, eller et af disse Udtryk, der opkomme i Hverdagssproget og bruges en vis Tid, indtil de igien forsvinde, uden at optages i Skriftsproget.“ I den plattydske Oversættelse af dette Stykke gives dette Ord ved: „so welke kleene Ceremonien“; i Dänische Schaubühne III. (Cop. 1750) og i Oehlenschlägers Overs. ligeledes ved „wenige ell. kleine Ceremonien“; i Fursmans Franske, ved: nombre de petites cérémonies. Ogsaa den ei usandsynlige Gisning er yttret, at det kunde være en forvansket Udtale af Ordet Detailler.

IV. 2. Henrik: „Har Du ikke talt med Frue Bor-„mesters nylig?"

Geskes Fruetitel i hendes nye Stand kan have havt Hiemmel deri, at dette Prædicat dengang endnu ikke blev givet noget borgerligt Fruentimmer, uden netop Borgermesterinder. I en (utrykt) Biographi af den Kiøbenhavnske Stiftsprovst Morten Reenberg (f. 1660) anmærkes udtrykkeligen, at hans Moder blev kaldet „Frue Borgemesters."

IV. 4. Geske: „Er der kommen Sirup i Caffeen?"

Vægelſ. II. 2. „Saadant er lige saa galt som Sirup i Caffee."

IV. 5. „Madame Abrahamsens, Madame Sanderus (de kysse begge paa Geskes Forklæde)."

I H. Hieronymus's Fordanskning af G. Tauberts Dandse-Exercitii Nytte, Kbhvn. 1742. S. 49 nævnes endnu Kys paa Kjolen eller Skjørtet, som en, Damer af høi Stand tilkommende Hylding; (jfr. Falsters utidige Rangsyge V. 22; Langebekiana ved Nyerup, S. 41).

IV. 6. (Udg. 1723). Første Raadsherrinde . . . „Jeg har læst udi en gammel rommerske Historie, som er „oversat paa Tydsk, at den gemeene Almue udi en vis Re-„publique antastede Regieringen, og vilde ingen have til „Regimentet udeu gemeene Haandværks-Folk, foregivende, „at derudi bestod den rette Frihed. Men de bleve formedelst „samme Regenters Haardhed og Fremfusenhed selv snart „kiede deraf, og forlangede den forrige Regieringsform igien."

Til hvilken Begivenhed i den gamle Verden her sigtes, og hvilken „romerſk Historie" her menes, kan vel vanskelig angives med Bestemthed; imidlertid er det dog rimeligt, at Holberg har havt et Træk af Syracuses Historie, som forekommer hos Diod. Siculus, for Øie; Molbech S. 288.

IV. 9. Henrich: „Hun sidder og saaler paa hendes Strømper."

Saaler ɔ: lapper, stopper (Vid. S. Ordb.). Holbergs Forsvarsskrift for Qvindekiønnet: „Naar den ved Pennen — — maa see, som burde saale Strømper."

V. 2. Hvad Advocaterne her anføre efter Justinians Institutioner om Erhvervelse ved Tilskud af en Flod, kan sammenlignes med det, der om denne Gienstand forekommer i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 191. Titelen i Institut. 2den Bog kaldes egentlig de rerum divisione, hvorunder tillige Materien de alluvione afhandles. Arminianer (Remonstranter) til hvilke H. Grotius hørte, forvexler Kandestøberen her med Armenianer.

V. 3. Bremenfeld: „Gak ud, og siig til de Kiel„linger, som raaber paa Gaden med Østers, at de maa ikke „raabe i denne Gade, hvor jeg boer."

At Sælgekiærlinger raabte med Østers i Borgermesterens Gade, kunde dengang passe sig ogsaa paa Kiøbenhavn, hvor, i det ringeste ved Slutningen af det 17de Aarhundrede, dette Slags Lækkerbidskener udraabtes tilfals paa Gaderne (O. Wolffs Journal for Politik 1822. IV. S. 237), og hvor de overhoved, indtil et Par Decennier ind i det følgende Aarhundrede, paa Grund af de slesvigske Østersbankers større Productivitet, synes at have været almindeligere end i en senere Tid; Vægelsindede II. 2. (jvfr. H. Krøyers danske Østersbanker S. 66.)

— Henrich: „Herr Vormester."

Om Holbergs forskiellige Skrivemaade af dette Ord; Vormester og Borgemester (rettere Borgermester) s. Molbech S. 18. 38. 50.

V. 6. Bremenfeld: ... „Hvilken Vormester i Ham„borg var meer aarvaagen, end Herman von Bremenfeld, der „udi sit heele Vormesterskab ikke sov et Øyeblik?"

Dette Indfald forekommer hos Cicero (Epistolæ ad

diversos VII. 30) om en Caninius, der kun i nogle Timer var Consul.

V. 8. Henrich: „Jeg kand hverken læse eller skrive.“ Et blandt de flere Exempler paa Holbergs Glemsomhed eller Uagtsomhed; Henrich har nemlig i 3die Sc. oplæst to Dokumenter!

Til det hvad ovenfor (S. 18) er anført om de franske Oversættelser af dette Stykke kan endnu føies følgende mærkelige Yttring om, hvorfor det ei har kunnet giøre Lykke paa den franske Scene, af Artiklen: Sur la vie et les ouvrages comiques d'Holberg i Littérature et Voyages, par J. J. Ampère p. 229-30: »Le Potier d'étain politique — qu'on a tenté plusieurs fois d'introduire sur notre théâtre, n'y a jamais réussi. Elle y réussirait moins encore à présent. Le progrès de nos moeurs tendra toujours de plus en plus à mettre à la portée des classes inférieures, si non des dernières classes, l'intelligence de la vraie politique, c'est-à-dire des intérêts et des besoins du pays. En ce sens, il n'y a, grâce à Dieu, déjà plus rien de ridicule à ce qu'un ferblantier s'occupe de politique; mais il faut penser qu' Holberg écrivait sous un gouvernement absolu, et que sous un tel gouvernement la politique des particuliers est en effet ridicule, parce que malheureusement elle est inutile.« Foruden Kandestøberen karakteriseres her ogsaa og meddeles Prøver af Jean de France, Jeppe paa Bierget, Barselstuen, Julestuen, Erasmus Montanus og Ulysses v. Ithacia. Allerede J. S. Snedorf har i sit 32te Brev bemærket, at den politiske Kandestøber i Frankerig vilde være en lige saa sielden Karakter, som i andre Lande, navnlig i England, almindelig.

Den Vægelsindede.

„Af Holbergs Comedier" — siger Molbech i sin interessante Karakteristik af dette Stykke (S. 291), — „er der ikke let nogen, som i mere egentlig Betydning kan kaldes et Charakteermaleri, naar man herved forstaaer en dramatisk Udvikling af en organisk, psychisk Eiendommelighed, end Den Vægelsindede"; han sammenligner Stykket i denne Henseende med Den Stundesløse, „der hører til den samme Klasse af Charakteermalerier, for saavidt nemlig, som H. i begge skildrer en sicelelig Beskaffenhed, der forbliver constant, eller sig selv liig, i alle Berøringer og Forhold". Allerede før dette Stykke blev til, havde Holberg saavel i sit 2det Skiemtedigt som i sin Metamorphosis (1ste B. 3. Fabel) skizzeret Karakteren af et vægelsindet Fruentimmer [1]); men den dramatiske Udførelse af en

[1]) Paa begge Steder siges, at hun „kun bestandig var (er) i Ubestandighed". Naar det i Skiemtedigtet hedder:

Historie-Skrivere blandt mange jo det samme
i forrig Alder just har mærket hos en Dame,

da er det aabenbart, at han ved denne „Dame" ikke har tænkt sig nogen Anden end den svenske Dronning Christine. En nærmere Udvikling af denne Karakterfeil har H. givet i Forberedelsen til Berenice og Margareta Valois i Heltindehistorierne II. Et vægelsindet Fruentimmer fremstilles i Lykk. Skibbrud V. 5; i Jacob von Tyboe IV. 9. klager Lucilia over, at Mandfolk „giver Characterer paa vægelsindede Qvinder udi Co-

saadan antog han hidtil at være uforsøgt af nogen Anden[2]). Denne Sujettets formeentlige Nyhed formaaede dog ikke at befrie Stykket fra en mindre gunstig Modtagelse, end den, der var bleven dets ældre Søster til Deel[3]); hvorfor H. ogsaa fandt sig foranlediget til at underkaste det en betydelig Omarbeidelse, og fra 5 Akter, som det holder i sin ældste Form, at indskrænke det til tre, i hvilken Form det forekommer i de senere Udgaver. Men, selv i denne forandrede Skikkelse opnaaede det dog aldrig Plads blandt Forfatterens meest yndede Lystspil, hvilket Dramatiske Journal (II. S. 172) udledede deraf, at til enkelte Karakterer, f. Ex. Lediggiængeren og Lækkermunden Apicius allerede paa dens Tid savnedes Originaler. Rahbek antog derimod (om H. I. S. 179), uden Tvivl med Føie, at en Apicius, mutatis mutandis, letteligen vilde kunne gienfindes selv i Hovedstaden, endnu i vore Dage; skiøndt det dog tillige torde være et af de holbergske Stykker, hvis Karakter, Sæder og Tone i det Hele, vi allersnarest kunne møde i en eller anden af vore Provinds-Stæder[4]).

---

medier, som offentlig spilles, da de dog selv ere de største Veirhaner." En Vægelsindet med Navnet Lucretia forekommer ogsaa i Barselstuen (W. Udg.) III. 5.

[2]) Levnet S. 145. I ældste Udgave (I. 3.) lader H. Lucretia selv undre sig over, at Moliere ikke haver fremstilt Karakteren af en Vægelsindet. L'irresolu af Destouches, som H. vilde giøre yngre end sit Stykke (Epistler V. I. S. 222), var dog i Grunden ældre; Rahbek om H. I. S. 172. 176; Molbech S. 300—2.

[3]) „Formedelst nogle alvorlige Scener, som de Fleste ikke begrebe udi Førstningen; saa der ere adskillige Meninger om samme Stykke; thi nogle holde det, næst Barberen, for det sletteste; store Kiendere derimod af alle fem for det bedste;" J. Justesen; Holb. Levnet S. 145. Han selv roser Karakterens Udførelse, Intrigen og det „anseelige Denouement"; Epp. V. Nr. 493.

[4]) Fra 1758 til 1856 er dette Stykke opført 42 Gange paa det Kongelige Theater; jvfr. Rahbek I. S. 171. Paa Theatret i Tiærehuset var det i Aaret 1748 givet 3 Gange; Overskou, II. S. 67.

(Æ. Udg.). I. 1. Torben: ... „Men see der er „Per Iversen!"

I de følgende Udgaver er dette Navn forandret til Petronius. Allerede i P. Paars II. 1; III. 2. forekommer en Peer Iversen, „en gammel lærd Student", som Peder Ruus havde kiendt i Kolding; ligeledes i Barselstuen (Æ. Udg.) V. 3. Peer Iversen som „en lærd Mand", der tillige giorde „Brudevers"; i Er. Montanus V. 2. omtales Een med dette Navn som den „største Disputator" paa sin Tid.

(Æ. Udg.) I. 3. Lucretia: ... „om de franske „Comoedier kom her i Moden igien."

En fransk Hoftrup var paa ny ansat her 1715, men blev afskediget 1721; Overskou, danske Skueplads I. S. 134. 144.

(Æ. Udg.) Lucretia: ... „Ølle-Brød om Mor„genen, hvilket kostede mindre Penge end Thee."

Jvfr. P. Paars I. 1. „Tre Aar for Calmar-Krig, ... da reven Øll-og-Brød var brugelig for Thee;" Jean de Fr. I. 2. „reven Øll og Brød." jvfr. Epistl. III. Nr. 226.

(Æ. Udg.) I. 4. Lucretia: ... „Jeg vil see ... „om de Tidender confirmeres, vi havde forige Post om „Sicilien."

Da Holberg i sine Henthydninger til historiske Begivenheder stundom gaaer længere tilbage i Tiden, kan man her maaskee tænke sig Aaret 1718, da Spanierne først erobrede Sicilien, men Østerrige senere tilbyttede sig denne Øe for Sardinien.

(N. U.) I. 5. Henrich: ... „at der maa være „en 5, 6 Siæle i hende, som føre Krig sammen."

Dette Indfald om flere Siæle i en Person, som Grund

til en vægelsindet Karakter (jvfr. III. 4. 15.) er formodentlig laant af Xenophons Cyropædie; Molbech S. 303.

I. 6. Petronius: . . . „Nu er det ondt Veir."

Ved en Forglemmelse lader H. derimod Henrich Sc. 8 sige, at det samme Dag er „deiligt Veir".

I. 6. Henrich: ... „Jeg forstaaer ikke heller Kloster-„Latin."

Herved forstaaes det Latin, som taltes ved Disputerøvelserne paa Communitetet, eller, som det dengang kaldtes, Klosteret. I Er. Montanus I. 4. kalder Nille „Klosterlatin det bedste Latin, ligesom Klosterlerred det bedste Lerred;" Det sidste var fiint Lerred, som forfærdigedes i tydske Klostere.

(W. Udg.) II. 1. Manden: . . . „Peer! tag Kappen, „Du skal følge Monsieur hiem."

Den Skik, at have en Tiener efter sig med en Kappe, eller en „Kappedrager", som Sparenborg her klager over, (jvfr. Er. Montanus II. 3-4) fandt Sted, indtil Paraplúier, eller som de i Begyndelsen kaldtes, Regnskiærme, indførtes i Midten af forrige Aarhundrede. En „Regnekappe" nævnes i Holbergs 2den Satire S. 175, og i Metamorphosis I. 6te Fabel, som hørende til en Barbeers Dragt.

II. 1. Erafte: . . . „Det synes vel en Høflighed af „en Mand, at han tilbyder mig sin Tiener, for at lyse mig."

Om Brugen af Haandlygter paa Kiøbenhavns Gader om Aftenen, endog efter Indretningen af faste Gadelygter, s. Molbech S. 304-5.

— Erafte: . . . „Han som dræber Folk med „Sangklokkerne, skulde aldrig bede Livet af Nogen af mine „Børn; thi ingen af dem skulde efter Tacten føres til Graven."

Jvfr. II. 11. og Jacob v. Thyboe I. 2; i figurlig Forstand nævnes Sangklokkerne i Lykk. Skibbrud V. 7. Efterat det ældste i Helliggeistes Kirke indrettede Sangværk

eller Klokkespil var brændt 1728 (det nævnes i Reenbergs poet. Skr. I. S. 308), fik Organisten ved Nicolai Kirke Breitendich (Nyerups Forf. Lex.) ved Rescr. 7. Jan. 1736 Tilladelse til, under visse Betingelser, at indrette et Klokkespil i denne Kirke, hvorpaa der for en bestemt Betaling kunde spilles ved Begravelser og Bryllupper, ligesom ogsaa ellers paa visse Dage om Ugen, geistlige eller verdslige Melodier. Ved Rescr. 5. April 1743 blev det forflyttet til Frue Kirke og Indtægterne deraf ved Privil. af 6. Febr. 1746 henlagte til denne; s. mere herom i Thaarups Journal f. Kbhvnere I. S. 470-78; Jonges Kbhvns Beskr. S. 163 [5]). Det kan være uvist, paa hvilket af disse to Sangværker Holberg har tænkt i Epistl. II. Nr. 96: „Sangværk … findes udi alle nederlandske Steder, saa at det er en nederlandsk Invention. Det Sangværk, som for nogle Aar siden er anlagt udi Kiøbenhavn er et af de fuldkomneste i Europa: at Indbyggerne i Almindelighed finde mindre Behag derudi, end udi det Gamle, som før Ildebranden var udi Helliggeistes Taarn, er ikke Sangværkets Skyld, men Saadant maa allene tilskrives de Flestes slette Øren." Derimod klager han paa et andet Sted aabenbart over det i Frue Kirke, da han som boende nær „ved det store Taarn, hvori Sangklokkerne hænge," en Dag maatte høre dem gaae for en Afdød, „udi fulde 4 Timer, lige fra 2 til 6 Slet"; … „thi en saa langvarig Ringen kan nok bringe en studerende Person udaf Humeur, endskiøndt han er mindre delicat

---

[5]) Allerede d. 11te Juli 1621 var det, efter Kantslerens Opfordring, kommet paa Tale i Consistorium om at indrette et „Siungeværk" i vor Frue Kirke, hvorom der var besluttet at skrive til Amsterdam eller Hamborg; A. Const. 1685 besluttede Consistorium, at der skulde forskrives Een fra Holland, som, efter Kongens Ønske, kunde forfærdige et Sangværk til vor Frue Kirke (sammest.): men dette er dengang neppe kommet i Stand.

end jeg er." Han beder derfor sin Ven „andrage dette for Collegio politico paa Landet, for at høre vore Provincial Statsmænds Betænkning ... om denne Kimen ikke kunde blive saaledes modereret, at Klokkerne en halv Time allene skulde spille for Folk af Borgerstand, og en fuld Time for Adelen eller characteriserede Personer: dog saaledes at Kirken og Organisten derved ingen Afgang leed." (Epp. III. Nr. 291)[6]). Prisen for Ringen med Sangklokkerne var dengang 6 Rdl. for Timen om Sommeren og 7½ Rdl. om Vinteren. Da dette Sangværk brændte med Kirken 1807, er det kun den ældre Slægt, der kan mindes dets melankolske Toner.

II. 2. Apicius: ... „Saasnart jeg faaer en Viin „paa min Tunge, skal jeg ungefehr sige, om den er fra „Abesteen, Bech, Soel, Fabricius, eller Viil."

Her nævnes de anseeligste Viinhandlere i Kiøbenhavn paa den Tid. J. L. Abestee, af en reformeert, endnu blomstrende Familie, boede i Høibrostræde (nævnes i Frises poet. Skr. S. 59 og i Reenbergs II. S. 173); Bech maa have været Johan Bex, der døde 1724; Joh. Sohl eiede Gaarden Nr. 3 paa Amagertorv, ved Siden af Hof-Viinleverandeur (Herman) Fabritius, i Nr. 2 († 1729)[7]). Claus Viehl boede 1706 i Nicolai-Kirkestræde, men ved sin Død (omtrent 1736) paa Hjørnet af Fortunstræbet og Admiralgaden (Barfods falsterske Geistl. Poesi Hist. II.

[6]) Dette stemmer ikke ganske overeens med hvad der senere læses i Epistlerne V. 2. S. 138: „hvad de saa kaldte Sangklokker angaaer, hvor Psalmer spilles, da holdes de allene for Zirath, og findes ikke uden i faa af de største Stæder, hvor de bruges ved alle Slags Høitideligheder."

[7]) Nyt hist. Tidsskrift V. S. 266; han døde 1727. Anekdoten hos Rahbek I. S. 187, samt Verset i (Lüxdorphs) Samling af smukke danske Vers I. S. 146, maa henføres til Broderen Jørgen Sohl der 1728 blev Commerceraad.

S. 270); Alle havde de saaledes nedsat sig i Nærheden af Slottet. Hos disse og andre Viinhandlere, holdtes dengang jævnligen Auctioner, bleve Lotterier trukne m. m. Viinhuset „de tre Romere" (egentlig Pokaler til Rhinskviin) laae (ifølge æ. Udg. II. 3.) paa store Kiøbmagergade, lige over for et andet Viinhuus, »Cabo de bonne Esperance«, paa Hiørnet af Løvstræde og Kiøbmagergade, lige over for den Gaard hvor Griffenfeldt er født; en Steen med Stedets Navn og Aarstallet 1732 fandtes endnu over den her værende Kielder indtil 1831 (Dagen for d. A. Nr. 312).

Om de øvrige af Apicius i denne Scene anstillede gastronomiske Betragtninger, s. Molbech S. 305. 306-7.

Apicius: ... „Det bedste, som er ved Almanakerne „er disse Navne-Dage."

Navnedagen (ogsaa i Jacob von Tyboe I. 3.) eller den Dag, ved hvilken man fandt sit Navn anført i Almanakken, som i vore Dage hengaaer aldeles ubemærket, regnedes derimod paa den Tid og endnu langt ind i Aarhundredet næsten lige med Fødselsdagen (Rahbeks Erindringer I. S. 33.); hvilket endnu er Tilfældet i Sverrig og flere Lande. Man modtog paa den Dag fra Venner og Paarørende Lykønskningsvers, de saakaldte Bindebreve, ved hvilke man erklæredes for „bunden", indtil man ved en Foræring eller et Gilde havde løst sig. I vore ældre Vers-Samlinger f. Ex. Schandrups, Reenbergs og Tychonius's, forekomme mange saadanne Bindebreve [8]); nogle af de

[8]) Endnu ældre ere et rimet Bindebrev til en Dame fra Christian IV. Børn; (Dsk Magazin II. S. 7.); et „allerunderdanigst ønskende Bindebigt" til Christian V. fra P. Schumacher (Griffenfeld) i dennes Levnet af O. Wolf S. 54; et Bindebrev paa et lyseblaat Silkebaand fra Corf. Ulfeldts Døttre til Christian V. 18 April 1671, i Molbechs Nord. Tidskrift I. S. 564. Flere findes i Bordings poet. Skrifter I. S. 203. 209. 214; II. S. 472.

yngste findes maaskee i C. G. Bierings Tankering (1769) II. S. 128. 131. Endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede hørte Offer af Mesterlectien paa hans Navnedag, til de knappe Indtægter, hvormed Rectoren i Vordingborgs lærde Skole var aflagt (J. Suhrs Skoleprogram 1824 S. 11). Mere om disse Bindebreve forekommer i Rasks Morskabslæsning 1834. Nr. 7. At de endnu i dette Aarhundrede ikke ganske ere gaaede af Brug paa Landet i de fiernere Provindser kan sluttes af en jydsk Skolelærer, Jesper Fiords „Materialier til Bindebreve for Bønder og Andre, hvormed man kan fornøie sig i Selskaber og i det daglige Liv"; Odense 1822.

II. 3. Apicius: . . . „Drengene paa Gaden løbe „om med en Spaadom, som er trykt nyelig."

At det var Drenge, der dengang solgte Viser og „Placater" paa Gaderne, sees ogsaa af 3die Sat. (Begynd.), Ellevte Juni III. 6., og Hexeri ell. blind Allarm II. 1.; jvfr. F. Hansens (F. Horns) Somnium poeticum S. 135.

— Apicius: . . . „Ach! Charmante Jomfrue! maae „jeg røre kun med den lille Finger paa hendes Bryst?"

Denne Maade at courtisere paa synes paa den Tid ikke at have været fremmed, hverken i den høiere eller lavere Stand, mueligen fordi Kiønnets da brugelige Dragt gav Anledning dertil; jvfr. Jeppe paa Bjerget III. 3; De Usynlige I. 3. 4; Den Stundesløse II. 8.

II. 4. Espen: . . . „Herrens Hierte . . . gaaer „ungefær lige saa rigtigt som Holmens Klokke."

I Mog. Andersens Gratulationsvers til H. Mikkelsen foran Holbergs fire Skiemtedigte hedder det:

„Før Holmens Klokke skal med andre Klokker gaae."
At den 1804 endnu ikke gik rigtigere, bemærkes i Politievennen 30te Hefte Nr. 383.

II. 6. Lucretia: . . . „hvor meget jeg tabte i Cin-„qville i Dag."

Cinquille var et Slags L'hombrespil imellem 5 Personer.

II. 6. Eraste: . . . „Adieu kydske Thais!"

Thais var en bekiendt Hetære i Athen paa Alexander den Stores Tid.

II. 8. Apicius: . . . „Jeg troer der er gandske faa „Huse i Kiøbenhavn, hvor der jo blir bandet meer paa en „Dag, end paa Comoedien i en Maaned."

Omtrent det samme til Undskyldning for Eder i Skuespil anføres i Epistlerne III. Nr. 267, og IV. Nr. 359; jvfr. Rahbek II. S. 121.

II. 12. Thomas Diaphorius, som Lucretia her benævner en Pedant, er den pedantiske Frier i Molieres Indbildte Syge; han nævnes ogsaa i Philos. udi egen Indbildning II. 4.

II. 17. „Petronius med Musicanterne."

At det dengang ogsaa har været Skik her i Byen, at bringe Damerne Serenader, kan tillige sluttes, saavel af Jacob v. Thyboe IV. 10 og De Usynlige II. 6., som af W. Helts poet. Skrifter S. 121 og af F. Horns Somnium poeticum (Kbhvn, 1731) S. 78, hvor der tales om

En Anden, som og var hentaget i en Pige,
hver Aften spille lod paa Fløite, Harpe, Gige,
for hendes Vinduer . . .

men som ligeledes blev kun maadelig lønnet derfor.

— Lucretia: ... „tag fat paa jer Seneca, og læs der-„udi et Capitel om Vrede."

Senecas Afhdl. de ira, i 3 Bøger, kunde Lucretia formodes at kiende efter Birthe Thotts ovenomtalte danske Oversættelse 1658.

III. 1. Apicius: . . . „Est du en honnet Cavalier, „saa møder Du mig Klokken 8 i Aften paa Grønland."

Det her forekommende Grønland hører blandt de kiøbenhavnske Lokaliteter, der nu kun sieldent nævnes. Det er egentlig Navnet paa den vide, øde Plads imellem Citadellet og Østerport, paa hvilken alt fra Chr. V. Tid af, Forbrydere af Militæretaten bleve henrettede[9]), og hvoraf en Deel siden anvendtes til Udvidelsen af Nyboder, til Anlæg af en Kaserne og til en Exerceerplads; Noget deraf udgiør nu ogsaa den saakaldte Esplanade, og den sidste af Kiøbenhavns Bastioner fører endnu Navnet „Grønland". Med Hensyn til denne Duel, anmærkes i en Note til Fursmans franske Oversættelse af Stykket S. 88. &c. »on y a donné autrefois plusieurs duels.« Mueligen har den Maade, hvorpaa Udfordringen her gives og modtages, sin Grund i den Straf, der ved D. L. 6—8—3. og ved senere Forordninger var fastsat for den, der lod sig bruge til at overbringe en Udfordring enten mundtlig eller ved aabent Cartel.

III. 3. Erafte: . . . „Jeg skal forsvære at tage „nogen Latinsk Dreng i min Tienneste meer."

Jens i Jacob v. Thyboe IV. 11. roser sig ogsaa af at høre blandt de „latinske Drenge". Maaskee herved kunde forstaaes unge Studerende, der agtede at deponere, men af Fattigdom maatte, for nogle Aar, paatage sig en Tieners Skikkelse. En hidhørende charakteristisk Yttring forekommer i et Brev af Rostgaard fra 1745 i Hist. Tidsskrift IV. S. 310; jvfr. Rahbek om H. II. S. 166.

— Erafte: . . . „først kommer hans Søster mig til at „løbe April."

I sin ældre Form (IV. 3.) spilles Stykket rigtig nok 1ste April. Molbech S. 311 finder det, fra den drama-

---

9) „D. 10de Mai 1676 blev en tydsk Fændrik formedelst Forræderie hos hannem befunden, hængt i Kiøbenhavn ude paa Grønland ved Toldboden;" Uddrag af J. Birkerods Dagbøger S. 172.

tiske Side rigtigt, at Holberg i Omarbeidelsen har opgivet dette Moment. Maaskee har han ogsaa havt et andet, personligt Motiv dertil. Afd. Prof. T. Baden har fortalt Forf., at hans Moder, der i sin Barndom havde kiendt Holberg, (hun var 13 Aar gammel da H. døde) kunde mindes at hans Fødselsdag var bleven erindret d. 1ste April[10]).

III. 5. Christopher: . . . „Jeg har ikke gaaet i „Skole til Maren Giftekniv."

Denne Person nævnes ogsaa i Ulysses v. Ith. I. 2 og i Den Stundesløse I. 2; i Den forvandlede Brudgom I. kaldes hun „Madame Kirsten Giftekniv". Det sidste høres endnu i det komiske Sprog.

Af Datidens Litteratur omtaler dette Stykke eller hentyder til to religiøse Opbyggelsesskrifter: Taarepersen (I. 5. II. 8.) og Tolv aandelige Betænkninger (II. 6.); til tre Morskabsbøger: Astræa, Amadis og den politiske Stokfisk (II. 12); og til to Haandbøger ved den lærde Skole-Underviisning: Colloqvia Stephani og Orbis Pictus (W. Udg. IV. 4). Om alle disse kunne følgende Oplysninger her meddeles.

Førstnævntes Titel er:

„Denne lille Bog, kaldet Taare-Perse, indeholder adskillige gudelige og aandelige Sange, Gud fornemmeligen til Ære, og sin Næste til Opbyggelse, eenfoldeligst componerede og sammenskrevne af Hs. K. M. Skibspræst Jesper Rasmusøn Rachløw, Kiøbenh. 1684. 12."

De mange følgende Oplag af dette Skrift, lige indtil A. 1803, vidne om at det har været en yndet Opbyggelsesbog (Almeennyttige Samlinger IV. S. 225).

---

[10]) I Dagen 1824 Nr. 79 nævnes ogsaa 1. April som Holbergs Fødselsdag.

De „Tolv aandelige Betænkninger“ maa være Ph. Kegelii Skrift, oversat af Niels Mikkelsen Aalborg († 1645), som 1614 mistede sit Præstekald i Helsingborg, fordi han i sin Forklaring over Apocalypsen havde statueret Muelligheden af Hedningernes Salighed. Paa een af de flere Udgaver lyder Titelen saaledes:

„Phil. Kegelii tolv aandelige Betænkninger, udi hvilke indeholdes skiønne trøstelige Bønner, saasom det rette salige Middel, hvorved man en naadig Gud, en rolig og glad Samvittighed, og endelig det evige Livs Krone erlange og beholde kan. Gud til Ære paa Danske udsat af N. M. Aalb., nu paa ny med Flid igiennemseet, og førstegang med Kobberstykker beprydet og bekostet af Kon. May. Boghandler Daniel Paulli. Kiøbenhavn 1674. 12.“

Saavel Amadis, denne berømte spanske Romancyclus fra Middelalderen med dens franske Bearbeidelser og Fortsættelser, som Honorè d'Urfés i det 17de Aarh. berømte Hyrderoman Astræa, Forbillede for en Mængde sildigere Hyrderomaner, tiente endnu i Holbergs Dage til Morskabslæsning for Damer af den finere Tone[11]). Af den Første haves intet oversat paa Dansk; men naar Pernille (II. 12) vil gienkiende Steder af den i et Kierlighedsbrev, da kunde man tænke sig saadanne laante fra følgende tydske Chrestomathie af Amadis: „Schatzkammer schöner, zierlicher Orationen, Sendschreiben, Gesprächen, Vorträgen, Vermahnungen und dergleichen, aus den 24 Büchern Amadis

11) T. Bartholin de libris legendis (1676) p. 168; Rahb. og Nyer. Forelæsn. III. S. 65. At ikke Alle fandt denne Læsning just anbefalelig, kan sluttes af P. Syvs Sentents (II. S. 72): „Af Romanzer (saa kaldes denne Tids opdigtede Fabler, f. Ex. Astrea, Arkadia o.s.v.) bliver man hverken klog eller from (ɔ: gudfrygtig).“

aus Frankreich zuzammengezogen ... wiederumb von Neuem aufgelegt" (Strasburg 1624. 8); hvoraf haves flere Oplag.

Af Astræa ere derimod to Dele overførte i vort Modersmaal, ved den af dansk Sprog og Poesie i sin Tid ikke ufortjente Søren Terkelsen:

„Den Hyrdinde Astræa ved H. Honor. af Urfe først frantzøesk beskreven: hvorudi historiske-viis og under Hyrder og andre Personer mange ærlige Lærdomme, skiønne Sprog, og Kiærligheds uliige Virkelser med allerstørste Tugtighed blive forestillede. Nu nyligen fordansket, og med Kobberstykker beprydet, af Sindet. Tager. Tyt. Til. Lyst. Sin Tid. (Søren Terkelsen Tolder til Lyk-Stad ɔ: Glückstad). Med Kongelig Mayts Frihed paa tyve Aar. Prentet i Lyckstad, hos Andreas Koch, 1646-48. (1ste Part indeh. 1-6te Bog; 2den Part 7-12te Bog). Aflang Qvart." [12])

Denne Oversættelse var for sin Tid et Pragtværk, da den er ziiret med ret gode Kobbere, stukne af Mathias Petersen, Guldsmed i Husum, den ene af de to Brødre, som ogsaa stak Landkarterne til Dankwerths store chorographiske Værk over Hertugdømmerne.

Romanen den politiske Stokfisk, som kiendes fra foregaaende Stykke, om hvis Forfatter s. ovenfor (S. 21) kunde rigtignok snarere veilede ved Affattelsen af et Kierlighedsbrev, end give Stof til politiske Betragtninger. Lucretia feiler, naar hun nævner som dens Forfatter Pseudonymen Talander (Aug. Bohse, Professor ved Ridderakademiet i Liegnitz, død i Begyndelse af 18de Aarh.), blandt hvis Arbeider derimod findes en „Allzeitfertiger Briefsteller," Leipzig 1696. 3 Voll. 8., som hun her snarere kan have havt i Tankerne.

---

[12]) Rahbeks og Nyerups Bidrag til d. danske Digtek. Hist. III. S. 61.

Ved den (II. 8.), uden videre Tillæg, omtalte Satyriske Roman kan maaskee menes: „Satyrischer Roman oder allerhand wahrhafte, listige, lächerliche und galante Liebesbegebenheiten, von Menantes" (ↄ: C. F. Hunold), 2 Dele, Hamborg 1706 og flere Gange; den indeholdt virkelige Kierlighedstildragelser i Hamborg, og Forfatteren maatte derfor flygte; Wolffs Gesch. d. Romans S. 220.

Colloqvia Stephanii er egentlig den, især ved Udgaven af Saxo, bekiendte Sorøeske Professors og Historiographs S. J. Stephanius's »Colloqviorum familiarium Libri IV pro scholis Daniæ & Norvegiæ,« Kbhvn. 1634, 8vo, og siden oftere. Disse Colloqvia maae paa den Tid endnu have været en almindelig brugt Skolebog hos os, ligesom et Udtog af den til samme Tid var det i Sverrig, og ligesom samme Forfatters under Benævnelsen »Verba Stephani« bekiendte »Nomenclatoris latino-danici Pars altera, qvæ *verba* omnium conjugationum ordine alphabetico exhibet,« var det endnu ved Slutningen af forrige Aarhundrede for dem, der ikke havde Raad til at anskaffe sig Badens Lexicon. Af *J. A. Comenii Orbis* sensualium *pictus* haves en for de danske Skoler indrettet Udgave af Conrector ved Aarhuus Skole H. Rhode († 1679), af hvis mange Oplag et af de sidste er udkommen Kbhvn. 1721. 8; jvfr. Zille Hansdatters Forsvarsskrift.

---

aus Frankreich zuzammengezogen ... wiederumb von Neuem aufgelegt" (Strasburg 1624. 8); hvoraf haves flere Oplag.

Af Astræa ere derimod to Dele overførte i vort Modersmaal, ved den af dansk Sprog og Poesie i sin Tid ikke ufortjente Søren Terkelsen:

„Den Hyrdinde Astræa ved H. Honor. af Urfe først frantzøesk beskreven: hvorudi historiske-viis og under Hyrder og andre Personer mange ærlige Lærdomme, skiønne Sprog, og Kiærligheds uliige Virkelser med allerstørste Tugtighed blive forestillede. Nu nyligen fordansket, og med Kobberstykker beprydet, af Sindet. Tager. Tyt. Til. Lyst. Sin Tid. (Søren Terkelsen Tolder til Lyk-Stad ɔ: Glückstad). Med Kongelig Mayts Frihed paa tyve Aar. Prentet i Lyckstad, hos Andreas Koch, 1646-48. (1ste Part indeh. 1-6te Bog; 2den Part 7-12te Bog). Aflang Qvart." [12])

Denne Oversættelse var for sin Tid et Pragtværk, da den er ziiret med ret gode Kobbere, stukne af Mathias Petersen, Guldsmed i Husum, den ene af de to Brødre, som ogsaa stak Landkarterne til Dankwerths store chorographiske Værk over Hertugdømmerne.

Romanen den politiske Stokfisk, som kiendes fra foregaaende Stykke, om hvis Forfatter s. ovenfor (S. 21) kunde rigtignok snarere veilede ved Affattelsen af et Kierlighedsbrev, end give Stof til politiske Betragtninger. Lucretia feiler, naar hun nævner som dens Forfatter Pseudonymen Talander (Aug. Bohse, Professor ved Ridderakademiet i Liegnitz, død i Begyndelse af 18de Aarh.), blandt hvis Arbeider derimod findes en „Allzeitfertiger Briefsteller," Leipzig 1696. 3 Voll. 8., som hun her snarere kan have havt i Tankerne.

---

[12]) Rahbeks og Nyerups Bidrag til d. danske Digtek. Hist. III. S. 61.

Ved den (II. 8.), uden videre Tillæg, omtalte Satyriske Roman kan maaskee menes: „Satyrischer Roman oder allerhand wahrhafte, listige, lächerliche und galante Liebesbegebenheiten, von Menantes" (c: C. F. Hunold), 2 Dele, Hamborg 1706 og flere Gange; den indeholdt virkelige Kierlighedstildragelser i Hamborg, og Forfatteren maatte derfor flygte; Wolffs Gesch. d. Romans S. 220.

Colloqvia Stephanii er egentlig den, især ved Udgaven af Saxo, bekiendte Sorøeske Professors og Historiographs S. J. Stephanius's »Colloqviorum familiarium Libri IV pro scholis Daniæ & Norvegiæ,« Kbhvn. 1634, 8vo, og siden oftere. Disse Colloqvia maae paa den Tid endnu have været en almindelig brugt Skolebog hos os, ligesom et Udtog af den til samme Tid var det i Sverrig, og ligesom samme Forfatters under Benævnelsen »Verba Stephani« bekiendte »Nomenclatoris latino-danici Pars altera, qvæ *verba* omnium conjugationum ordine alphabetico exhibet,« var det endnu ved Slutningen af forrige Aarhundrede for dem, der ikke havde Raad til at anskaffe sig Badens Lexicon. Af *J. A. Comenii Orbis* sensualium *pictus* haves en for de danske Skoler indrettet Udgave af Conrector ved Aarhuus Skole H. Rhode († 1679), af hvis mange Oplag et af de sidste er udkommen Kbhvn. 1721. 8; jvfr. Zille Hansdatters Forsvarsskrift.

Jean de France, eller Hans Frandsen.

Det er ei usandsynligt, at et og samme, fra klimatiske Forhold udgaaende Motiv kan oprindeligen have ligget til Grund, saavel for Nordboernes Udvandringer i Oldtiden, som for deres Udenlandsreiser i en nyere Tid; for danske Adelsmænds vidtløftige Reiser i 16de og 17de Aarhundrede, ei blot i Europa, men ogsaa i Orienten, hvorpaa saa mange Liigprædikener fra den Tid frembyde Exempler [1]), og for den jydske Almues Vandringer i en senere Tid; en Drift nemlig til at blive kiendt med og tilegne sig Goder, som gunstigere Beliggenhed, lykkeligere Clima og tidligere Cultur have skiænket fremmede Lande fremfor vort Nord [2]). At indskrænke disse altid bekostelige, ofte aldeles unyttige Udenlandsreiser, hvad

---

[1]) Man see herom en i Sorøe 1646 trykt Tale de laude et fructu peregrinationis, holden paa Odense Gymnasium af en Adelsmand Christen Wind, der stod i Begreb med at afgaae til Sorøe Akademie; han forsvarer her Udenlandsreiserne mod deres Dadlere, og betegner dem som en Vei til at erhverve sig Kundskab om Statsforhold, ja udødelig Ære!

[2]) Prutz omtaler, i sin Karakteristik af Holberg, Reiselysten som en hæderlig Eiendommelighed hos det danske Folk, der har vedligeholdt sig endnu i den nyeste Tid; Literarhist. Taschenbuch 1844. S. 287. Om de Danskes, baade Adeliges og Studerendes, Udenlandsreiser i ældre og nyere Tider; s. G. L. Badens Smaae Afhandl. og Bemærkn. I. S. 79-82.

den adelige Ungdom angik, eller i det ringeste give dem en mere hensigtsmæssig Retning, var for en stor Deel Øiemedet af det Sorøeske Ridder-Akademies Stiftelse; ligesom igien Mangel af alvorlig Overholdelse af Fundatsens Bestemmelser i denne Henseende, med Føie er nævnet blandt Hovedaarsagerne til dette Akademies senere Forfald[3]); hvorfor Holberg, ved sin betydelige Donation til dette Institut, for en Deel havde til Formaal at modarbeide denne, efter hans Mening, i sine Følger mere skadelige end gavnlige Reiselyst blandt de høiere Stænder[4]).

Men efter Statsforandringen i A. 1660 begyndte ogsaa Borgerstanden, med voxende Velstand og Indflydelse, at eftertragte den Glands og Anseelse, som Udenlandsreiser formaaede at meddele; den vilde heller ikke i denne Henseende staae tilbage for sine adelige Medborgere, hvem vigtige Statsembeder ikke længer udelukkende vare forbeholdte. Saaledes aabnedes da en ny Kanal, giennem hvilken fordærvede Sæder med fremmede Moder og Daarligheder fik Indpas i Landet, i samme Forhold som Pengene gik ud af det, og som maatte yttre en stærkere Virkning hos et Folk, i hvis Karakter Mangel af Originalitet og Beundring af alt Fremmed med Føie antoges at udgiøre et Hovedtræk[5]).

---

[3]) Danm. Hist. III. S. 616; Tauber Sorøe Akad. Forfatning under Chr. IV. og Frid. III. S. 53. I statsoeconomisk Henseende klagede allerede Ar. Berntsen i sin Danm. og Norges frugtb. Herlighed (1656) Dedic. fol. a. 3. over de mange Penge, der gik ud af Landet til „ufornødne Reisers unyttige Expenser."

[4]) Epistler II. Nr. 177. IV. Nr. 334.

[5]) Th. Bartholin yttrer i et Leilighedsskrift de peregrinatione (1674), i Anledning af hans Beslægtedes, den unge Did. Fuirens forehavende Udenlandsreise, at det var dennes generosa indoles, præclari natales et magnorum ingeniorum consvetudo, der giorde det til en Nødvendighed for ham at reise udenlands. For øvrigt taler han omtrent i samme Tone som Holberg om det Hensigts-

Blandt det danske Folks Nationalfeil nævner Holberg derfor i sin Dannemarks og Norges Beskrivelse (Kbhvn., 1729) S. 19: „en Admiration over alt det som kommer fra fremmede Steder, hvoraf flyde de Uleiligheder at Alle, endogsaa de som liden Evne have, gjøre udenlandske Reiser, og komme nøgne tilbage. De ere alt for villige at modtage fremmede Moder, finde al for stor Smag udi udenlandske Sager, hvilket blandt andet foraarsager at Landets Manufacturer ofte have slet Fremgang." — „At see fremmede Lande" — skriver han senere „(Danmarks Historie I. S. 36) — er endnu en Hovedpassion hos den danske Nation, saa at det første Børn lære at tale, gaae de frugtsommelige med udenlandske Reiser;" hvorved han tillige giør en ironisk Sammenligning imellem de oeconomiske Følger af disse og af vore hedenske Forfædres Søtog til de samme Egne; jvfr. 1ste Sat. S. 145; Epistl. IV. Nr. 334. S. 120.

Denne Reisesyge var det nu, som gav Holberg Stof til nærværende Lystspil, i hvis Expositionsscene han lader Jeronimus aflægge sin egen Troesbekiendelse om hvad der fra moralsk, politisk og statsoeconomisk Side kunde indvendes imod den borgerlige Ungdoms altfor tidlige og hyppige Udenlandsreiser. „Det var", siger han i sit Levnet (S. 146), „en Satyre paa vore Unge, der i Hobetal pleie at flyve udenlands, inden de komme til Skielsaar og Alder, for

---

løse ved de fleste saadanne Reiser, om den grasserende Reisemanie blandt Høie og Lave m. m. Det kan bemærkes, at Forordningen af 13de Marts 1683 paa en vis Maade opmuntrede dertil ved at tillægge dem, der havde studeret udenlands, Rang med Doctorer og Adelige, Tilladelse at bære sorte Fløielskiorteler og anden ærbar Dragt af Silke m. m. Saaledes nød ogsaa de Haandværkssvende, der havde — som det kaldtes — vandret, visse Fortrin fremfor dem, der vare blevne hiemme.

siden, naar de have ude sat deres Arvemidler til, at komme halvnøgne hiem, uden at medbringe andet end Feil og Galskaber til deres Fædreland, som de siden ansee med Foragt"[6]). Allerede i det foregaaende Aar, 1721, havde hans Samtidige, den lærde og vittige Falster, i Satiren Den daarlige udenlandske Reise og modige Hiemkomst paa sin Viis giennemheglet den samme Modedaarlighed, hvorved han ikke som H. blot lod en kort Parisreise holde for, men viste i Satirens Huulspeil Resultaterne af en, endog med akademiske Stipendier understøttet grand tour giennem flere europæiske Lande[7]). Dog hverken ved Holbergs eller Falsters Pen formaaede Satiren at standse Tilfredsstillelsen af en Nationaltilbøielighed, som saa mange

6) „Dette Land er fast det eneste paa Jorden, hvor man finder Folk, som giøre sig en Ære af ikke at forstaae deres eget Modersmaal"; Epistler III. Nr. 215.

7) I denne Forfatters indholdsrige Amoenitates philologicæ I. (Amsterdam 1729) p. 66 findes, under Rubrik: Soloecismus politicus circa peregrinationem, en Commentar over denne Gienstand, hvori adskillige Træk af nysanførte Satire ere optagne, og hvori der raisonneres omtrent paa samme Maade som af Holberg, skiøndt der dog nærmest synes at være taget Hensyn til den adelige Ungdoms Reiser. Mærkeligt, at Falster her anbefaler Reiser til Nabolande (Sverrig?), qvibuscum infida nobis pax est, for at lære at kiende disses indvortes Forfatning, Forsvarsvæsen, Styrke og Svaghed m. m. fremfor til fierne Lande f. Ex. Italien. Blandt de Faa, som før eller efter Falsters Tid fulgte dette forstandige Raad, var Mogens Scheel (1680 extraord. Gesandt i Sverrig), der 1673 reiste dertil for at blive bekiendt med dette Riges Statsforfatning og Indretninger; Rothes Danske Mænds Eftermæle I. S. 417. Corfitz Braem reiste 1671—72 til Sverrig. Mere om den Tids blinde Beundring af franske Sæder og fransk Tone s. anførte Amoenitates 2den D. p. 189—99. En Person, paa hvem en Reise til Tydskland havde havt samme Virkning, skildres i Horns Poesiens Misbrug S. 75 fg.

Motiver virkede til at vedligeholde. Næsten en Menneskealder senere indeholde Førstnævntes Epistler endnu heftige Angreb paa dette Uvæsen. Han angiver her (II. Nr. 177.) som den rette Bevæggrund til Ungdommens hyppige Udenlandsreiser „Begierlighed efter Divertissementer.“ Med Føie antager han det for ugiørligt, „ved et almindeligt Forbud, at ville hæve en almindelig herskende Passion; thi det var ligesom ved en Forordning at ville forbyde Rysserne Brændeviin eller Hollænderne Røgtobak;“ men han betragter som „det sikkerste Middel til at moderere denne epidemiske Reisesyge et ridderligt Academies Stiftelse; thi udi de to eller tre Aar, i hvilke unge Personer studere paa et indenlandsk Academie[8]), kan enten Reisesygen dem forgaae; eller, hvis den imidlertid ikke forgaaer, kan de siden reise med større Nytte, med større Sikkerhed og med mindre Bekostning;“ endelig giendriver han Nogles Paastand om saadanne Reisers Nødvendighed, „for at acqvirere Fripostighed, ziirlige Skikke og Manerer,“ og mener, „at de Skikke og Manerer ere allersømmeligste og allerziirligste, som overeensstemme med Fædrelandets Skikke og Levemaade, hvorfor og Erfarenhed viser, at de, der have ført sig udi fremmed Skikkelse udenlands, ofte ved deres Hiemkomst belees af deres Landsmænd, og søge efterhaanden at naae deres forrige Skikkelse igien.“ Reiser i dette Øiemed finder han desuden at passe sig allermindst for de Danske, i hvis Hovedstad „man udi kort Begreb kan see alt, hvad andre Stæder bryste sig af: hvor en Mængde af alle Slags Nationer opholde sig: hvor der er et kongeligt Hof, et stort Universitet, en Guar-

---

[8]) Paa samme Maade yttrer sig Pontoppidan i Menoza II. S. 70. Ved Forordn. af 15de Marts 1743 blev det ogsaa bestemt, at ingen Studerende maatte reise til fremmede Universiteter, før han idetmindste i to Aar havde studeret i Kiøbenhavn.

nison, en Søemagt, og en Samling af alle Stænder og Professioner." Paa et andet Sted (Epp. IV. Nr. 334) veier han Fordelen og Tabet ved saadanne Reiser, og søger at godtgiøre, at det formeentlige Udbytte af dem, ved forøget Færdighed i fremmede Sprog, ved Bekiendtskab med udmærkede Videnskabsmænd, ved Benyttelse af fremmede Bibliotheker, ved forfinede Sæder m. m. ei blev saa stort, som det syntes, og maaskee kunde erholdes hiemme for bedre Kiøb og med mindre Umage. „Naar man nu dette betragter" — skriver han videre — „og tilligemed forestiller sig de store Pengesummer, som aarligen bringes ud af Landet, og som aldrig komme tilbage igien, saa kan enhver fornuftig og retskaffen Patriot ikke andet end ønske slige Reisers Hæmmelse." Det var egentlig „visse udkaarne Personer allene," han vilde have saadanne Reiser „efter Examen" tilladte, om hvilke han da indrømmer „at et Land kan undertiden heller vinde end tabe herved" [9]).

Saa meget sundt og rigtigt dette Raisonnement nu end indeholder, og saa meget af det der vel kunde fortiene endnu

---

[9]) Maaskee tænkte han herved paa Læger og Chirurger, som, ifølge Th. Bartholins Yttring, (hvem vi, uagtet hans egne vidtløftige Udenlandsreiser, ovenfor S. 50 have lært at kiende som en ligesaa ivrig Modstander af dem som H. selv), i Cista medica p. 269 fg. nødvendigen maatte reise udenlands, for at erhverve sig den medicinsk-chirurgiske Praxis, der kun er tænkelig ved store Hospitaler. Imidlertid fraraadte dog Sim. Paulli i Indlednings-Talen til hans anatomiske Forelæsninger 1641, de unge Læger at reise udenlands. Omtrent samme Yttringer, som Holbergs, baade mod og for Udenlandsreiser forekomme i H. P. Anchersens Indbydelse til en Forelæsning „om hvad en Hofmester bør vide" (1754). Med disse en ældre Tids Anskuelser fortiene Prams sindrige Bemærkninger om denne Gienstand i Borgervennen 1801 Nr. 6-7 at sammenlignes.

i vore Dage at lægges paa Hiertet, er det dog mærkeligt, at Holberg, der i en følgende Tid fandt fornødent at fremsætte de Grunde, der havde bestemt Honette Ambitions Forfatter til at lade sig baronisere, ikke paa samme Maade udviklede Forskiellen imellem de fem Udenlandsreiser, han selv som Yngling og Mand havde foretaget sig, og dem han siden, med Hensyn til Andre, saa alvorligen revsede. Man tør vel antage, deels at han her har afgivet et nyt Beviis paa den ikke sieldent forekommende Modsigelse imellem en Skribents Lære og hans Handlinger; deels at han i sine ældre Dage tildeels maa have angret de Offere, han selv i de yngre havde bragt Nationaltilbøieligheden [10]). Vistnok kunde Enkelte af hans Arbeider, f. Ex. P. Paars, Danm. og Norges Beskrivelse, Danmarks Historie, og Fl. ligesaa godt været skrevne af den, der som Gram eller Falster aldrig havde sat sin Fod over Grændsen; men man tør vel ogsaa antage, at han, uden de Frugter, hans fra Udlandet, meer end egentlig Lærdom, hiembragte Verdenskundskab og Livserfaring har baaret for hans hele Dannelse, ikke vilde have kunnet udøve den samme mægtige Indflydelse paa vort Fædrenelands Sprog og Literatur; ligesom man heller ikke maa glemme, at han var bleven bekiendt med det franske Theater, inden han blev Skaber af den danske Skueplads. Desuagtet vilde det neppe have faldet ham selv vanskeligt, fra hans eget Standpunkt, at hæve den ovenfor berørte Modsigelse. Han kunde vel ikke henføre sine Reiser under Jeronimus's Categorie af dem, som foretages, „naar man har samlet Aar og Forstand først, naar man har den Capital, at man kan leve af Renterne, naar man reiser paa en vis

---

[10]) „Den lærde Daillé beklagede at have spildt 2 Aar af sit Liv unyttigen bort; og menede han derved den Tid han havde anvendet paa sin udenlandske Reise"; Epistler IV. Nr. 334.

Profession, som man ikke kan lære hiemme" (I. 1.); derimod kunde han med Føie have paaberaabt sig, at ingen af hans Udenlandsreiser, hvis forskiellige Ressourcer hans Autobiographie lærer os at kiende, var giort paa Statens eller hans Familiens Bekostning. Den eneste Understøttelse fra det Offentlige, som han til nogen af dem vides at have modtaget, var det Rosencrantziske Reise-Stipendium af 100 Rdlr. i 4 Aar til hans fierde Reise, hvilken han foretog sig allerede som Professor extraordinarius, men uden Løn[11]).

Hvorledes endelig Holberg i sine sidste Leveaar, i særegne Tilfælde betragtede saadanne Udenlandsreiser uden noget bestemt Formaal og uden Vished om de fornødne Hielpekilder, kan sluttes af hans Consistorial-Votum i en lignende Anledning. Under 27de Nov. 1751 tilskrev nemlig Universitetspatronen Consistorium, om der ikke af et eller andet Stipendium skulde kunne tilveiebringes Understøttelse for en islandsk Student P. Vidalin, der studerede i Leipzig, hvor han har udgivet adskillige, i Nyerups Forfatterlexicon opregnede Smaaskrifter, og døde 1758. Man vidste her ingen Udvei for ham, og ved denne Leilighed afgav Holberg følgende Erklæring; „Efterdi Vidalin ingen Penge havde, kunde han have blevet hiemme, hvor han kunde have lært det samme som han lærer i Leipzig. Jeg veed ellers intet Forslag at gjøre til at hielpe ham af hans Gield; og hvis jeg havde noget Stipendium, gav jeg det heller til en Anden, hvis Merita ere her hiemme bekiendte."

---

[11]) Det var ønskeligt at man kiendte, hvad Holberg selv har sagt om denne Materie i sin Declamation paa Borchs Collegium omtrent fra 1710: de peregrinationibus doctis; men denne er aldrig trykt og maa desværre ansees, ligesom hans øvrige der forfattede Disputatser, for et deperditum.

Frankerigs Hovedstad var i Ludvig den 14des Aar-hundrede, som længe efter, anseet for Civilisationens og Intelligentsens Middelpunkt; det var derfor den Bye, som vore Landsmænd paa deres Udflugt fra Fædrenelandet først og fornemmeligen besøgte [12]). Holberg miskiendte ikke Parises Fortrin, men beklagede, at det ikke vare disse der lokkede Ungdommen derhen. „Jeg fordømmer ikke parisiske Reiser;" — skriver han — „thi Paris er en Stad, hvorudi man kan lære meget godt; men vore unge Herrer reise ikke didhen for at omgaaes med fornuftige Mænd og Philosophis . . . de reise didhen for at conversere Stadens petits Maitres; . . . af hvis Omgiængelse de støbes udi saadan Form, at de komme ganske vanskabte til Fædrenelandet igien." (Epp. III. Nr. 296.) I sine senere Aar bemærkede han endog at egentlig „Politesse og ziirlig Levemaade" ikke var ganske almindelig i Paris (Epp. V. Nr. 433). De demoraliserende Virkninger af disse Reiser ere nu skildrede i dette Stykke, hvis Hovedperson giver et anskueligt Billede af en saadan galliseret Dansk, der vender tilbage fra Paris „med tomme Lommer, nogle Ca-

[12]) Hvorledes Frankerig dengang betragtedes af dets nordiske Beundrere, kan sluttes af følgende Sted i en af en svensk Legationspræst i Paris holdt Liigprædiken (Kopenh. 1674) over Georg Brockenhuus, som 1669 reiste udenlands og blev dræbt i Paris. (S. 111—12). „Sein vornehmster Zweck war Frankreich zu sehen, den heutigen Mittelpunct der adelichen Reisleute, den Sammel- und Musterplatz allerhand Nationen, die Werkstätte der Staats- und Hofleute, die berühmte Soldaten-Schule, die allgemeine Sprach- Sitten- und Kleidermeisterinn . . . Paris, den warhaftigen Extract der Welt." En fra denne ganske forskiellig Characteristik havde den forøeske Prof. Laurenberg givet i sin Satyra, qua vitia quædam seculi nostri perstringuntur (1630): Europæ priscos corrumpit Gallia mores . . . Verborum ampullæ, patriæque infarcta loqvelæ gallica vox . . . et fraus et levitas: in corpore gallica vestis, et Galli ritus. etc.

prioler, den Kunst at smigre, hele Vind Arier og andre parisiske Galanterier," foruden en god Portion Ringeagt for alt Indenlandsk[13]). Det er ikke usandsynligt, at endog saadanne Latterligheder som den bagvendte Kiole, Halskluden hængende bag ud o. s. v., der nu forekomme os overdrevne, kunne være laante af Virkeligheden, dog med Undtagelse af Snuustobak omkring Munden (IV. 4.)[14]); og at Jean de France selv dengang ikke har været i den Grad Carricatur, som han allerede 50 Aar senere synes at være bleven det[15]). Intet Under da, at Stykket kan have mishaget Adskillige, som troede at finde sig eller Sine trufne, hvilket igien kan have været Aarsag til, at det, endog i sin første Tid,

---

[13]) Levnet S. 168; Epistler IV. Nr. 312.

[14]) Epistler III. Nr. 215. IV. Nr. 359. Suhms saml. Skrifter I. S. 57. Rahbek I. S. 196-99. Udv. Skrifter I. S. 253-54. Allerede den yngre Otto Sperling ivrede i sin Afhandl. de vestitu Danorum veteri (Nova literaria maris balthici 1698 p. 204 sq.) mod franske Klædemoder, som hiembragtes ved Reiser til Frankerig. I en saakaldet „Kort Underviisning; hvad en ung Person paa sin Reise haver at tage udi Agt," trykt bag efter „Aarhuus Tidsfordriv over Nickels Avanture ved Holmebye den 19de Sept. 1721," forekommer blandt andet den Regel, at han „skulde flittigen vogte sig, at han ikke hiemførte narriske Mores og Klædedragt, thi ellers blev han mere despecteret end respecteret." Holberg dadler ogsaa „den bestandige Lærvillighed i at efterabe alle franske Klædemoder endogsaa dem som vanhælde og ere ubeqvemme" (Epp. V. Nr. 536). Imidlertid fandt han sig dog foranlediget til, i Udg. 1731 at giøre en Forandring i Jeans Costume (Anm. til IV. 4). Da en vis høi Minister endeel Aar før 1768 bestilte dette Stykke opført, med de udtrykkelige Ord: at hans fra Frankrig hiemkomne Søn skulde speile sig i det, „var han mere outrered end Jean, og Piecen derfor uden sin rette Effect"; Bove S. 696.

[15]) I det mindste ansaae Dram. Journal (I. S. 172) dette Stykke for eet blandt de Holbergske, der ei længer passede med de daværende Sæder.

stundom i flere Aar blev henlagt[16]), uagtet Holberg selv erklærede, at det ved sin Fremkomst „har fundet en synderlig Behag, saavel hos Høie som Lave, og holdes for den kostbareste (J. Justesens Betænkning; jvfr. Levnet S. 146). Samme Skiebne havde det mange Aar senere, paa den nye Skueplads[17]); men Holberg fandt sig ogsaa dengang endnu beføiet, som vi have seet, til at føre Klager saavel over den grasserende Reisesyge, som over den fremmede Modesmag, der yttrede sin Indflydelse, selv paa Skuepladsens Virksomhed (Epistler III. Nr. 296. V. S. 25). Det er desuden noksom bekiendt, at fransk Tone og Dannelse, under den nye Regiering, meer og meer begyndte at fortrænge den tydske Tone, der under Christian VI. her havde været herskende[18]).

---

[16]) Paa en Comedieplacat af 23. October 1726 siges det dengang ikke at have været spillet i 3 Aar.

[17]) Epistler V. Nr. 447, S. 26. Det skal, ifølge en samtidig Optegnelse, ei være givet før den 4de Aug. 1751; Rahbek I. S. 129. 196. Naar Rahbek her finder en Modsigelse imellem dette Factum og den af Holberg selv i 3die D. af Epistlerne (efter Titelen udk. 1750, da dog 4de D. haver 1749) S. 141 omtalte tidligere Forestilling, da er denne Modsigelse kun tilsyneladende. Stykket var nemlig givet, ikke paa det den 18de Dec. 1748 aabnede Theater paa Kongens Nytorv, men saavel paa den ældre danske Skueplads i Læderstræde d. 15de Dec. 1747, som paa det von-Qvotenske tydsk-danske Theater i Store Kongensgade, baade paa Tydsk (efter Dethardings Oversættelse) d. 4de og 15de Dec. samme Aar, og paa Dansk 1ste Marts 1748. Det er formodentlig til den førstnævnte af disse Forestillinger H. paa anførte Sted har sigtet. Fra 1751 til 1856 er Stykket paa det Kgl. Theater opført 40 Gange.

[18]) Ved denne Leilighed kan følgende naive Yttring om det franske Sprogs Anseelse hos os paa den Tid, af en Boghandler-Annonce angaaende „Peplieres franske Grammatik paa Dansk" (Kbh. Postrytter 1748. Nr. 70), fortiene at meddeles: „Ligesom vor Nation udi vor Tid har faaet saa stor Smag paa de galante Viden-

Sine dramatiske Hovedcharacterer pleiede Holberg som vi allerede have seet, at benytte ved flere Leiligheder. Jean de France nævnes saaledes i Den Vægelsindede II. 11. i Maskeraden I. 4; i Lykk. Skibbrud II. 1; jvfr. 2. og i Philosophus udi egen Indbildning II. 4; han optræder i Hexerie ell. bl. Allarm I. 8. og IV. 3, og under Navn af Francois Marteau i Lykk. Skibbrud V. 3. Da Tydskernes Paris-Reiser paa den Tid vare ligesaa almindelige og omtrent havde de samme Virkninger, blev Detharbings Oversættelse: „Jean de France oder der deutsche Franzose“ optaget i Gottschedens deutsche Schaubühne 2 D., og rost saavel i Fort. S. 40—41, som i Fort. til 3die D. S. IX-X og Hovedkarakteren erklæret for ikke overdreven; jvfr. Holb. Udv. Skr. VI. S. 122—23. Holberg selv paaberaaber sig denne Dom i Epp. III. Nr. 215 [19]). I Scheibes Fortale til Overs. af P. Paars, S. 131 forsvares Stykket mod en Kritik i et tydsk Tidsskrift. En svensk Oversættelse udkom i Stokholm 1744.

Ved dette Stykke, som ved flere af Holbergs Arbeider maa den Tanke letteligen opstaae: hvad han vilde sige, dersom han nu kunde vende tilbage til det Land, hvis Forhold og Sæder han dengang kiendte og skildrede; naar han saae Ældre og Yngre, Oldinger og Børn, Mænd og Qvinder, paa Jernbaner og Dampskibe fare fra den ene Ende af Europa til den anden, ja endog til andre Verdensdele; mon

---

skaber i Almindelighed, som den nogen Tid før har havt, saa er ogsaa det galante franske Sprog i Særdeleshed kommet udi besynderlig Estime og Credit. Det elskes, det læres, det øves, Enhver yndes det, Enhver ønsker sig at forstaae det, saasom et Middel, der kan besynderlig recommendere Een, eller i det mindste distinguere Een fra den gemene Hob.“

[19]) Derfor blev Stykket i forrige Aarhundrede opført endog i tydske Skoler; Prutz, litterarh. Taschenb. 1844. S. 381.

han ikke, i de fleste Tilfælde, som det „rette Motiv" til disse Udenlandsreiser med Føie vilde have erkiendt „Begierlighed efter Divertissements" (Epp. II. Nr. 174).

I. 1. Frands: „Jeg var udi et Ærende paa gam„mel Torv." Jeronimus: „Hvad got Nyt der?" Frands: „Intet, uden man førte en til Slutteriet."

Slutteriet var en særskilt Bygning, dengang nyelig anlagt af Frederik IV. ved Hestemøllestræde, imellem Farvegaden og det daværende Vaisenhuus, og indrettet til Arrester, ei allene for Misdædere, men ogsaa „for skikkelige og brave Borgerfolk, som for Gields Skyld eller anden Forseelse geraadede i Fortred"; (Jonges Kbhvns Beskr. S. 92). Efter Ildebranden 1795 er denne Deel af Byen aldeles forandret.

— Jeronimus: . . . „han maa skrive sig Fairfax eller „Soldan."

To Hundenavne; det første skal endnu bruges hos Bonden i Siellaud; Molbech S. 122; begge forekomme i Henrich og Pernille III. 10; Soldan ogsaa i Maskeraden I. 2.

— Jeronimus: . . . „Jeg kand opregne over Sneese „smukke Karle, der have studeret deres Præke-Stoel paa „Klosteret, og giort Prækener, som have været høyt agtede „end og udi vor Frue og Runde Kirke, hvor de lærde Mee„nigheder ere."

Paa Klosteret (Communitetet), hvor de egentlige Disputeerøvelser holdtes paa Latin, vare de fleste Alumner dengang Theologer. Menighederne til Frue og Runde (Trinitatis) Kirke kaldtes de lærde, fordi Universitetet dengang, som nu, var Patron for disse Kirker.

— — . . . „Myn Heer Kalfs Søn udi Serdam."

At denne Anecdote, med temmelig lignende Betragtninger, forekommer i Voltaires: Historie de Pierre le grand

II. c. 8, der er udkommet længe efter dette Stykke, har Rahbek bemærket i Udv. Skr. I. S. 254. Serdam skulde egentlig hedde Zaandam eller Zaardam.

I. 2. Arv: . . . „Paa Ulfeldsplads eller Hallands„aas; thi der findes twende Træmære."

Træmæren, eller, som den egentlig kaldtes, Træhesten, tiente til en militær Straf (ogsaa i Er. Mont. V. 4), der allerede henimod Slutningen af forrige Aarhundrede var gaaet af Brug. At et saadant Strafferedskab, foruden paa Hallandsaas i Nærheden af Hovedvagten, dengang ogsaa maa have existeret paa Ulfeldsplads, erfares af denne Replik; rimeligviis har dette da været bestemt for Bønder og den ringere Almue i Hovedstaden, da den Straf at ride Træhesten, der i gamle Dage forekommer som en Straf for Hovbonden, tillige nævnes endnu i Aar 1770 som en Politie-Straf for „Bønder og scandaløse Folk" (Juridiske medicinske og oeconomiske Tidender s. A. Nr. 22; jvfr. Molbechs Dialectlexicon S. 609—10).

Arv: . . . „Jeg veed ikke om Fatter har seet Kløver„Knægt. Ligedan seer han min Troe ud."

Kløverknægt er, som bekiendt, en Figur i Kortspil (Ulysses v. Ith. V. 2.). I Epistlerne IV. Nr. 359 hedder det: „de trange og udstivede Klæder, som foraarsage, at enhver Cavalier seer ud som Kløver-Knegt, kand tiene til Beviis paa, at alt, hvad som paafindes udi Frankrig, maa antages udi Norden." I Stedet for denne Lignelse har den ældste Udgave: „Hand seer ud, som hand havde brændt Falster af, og vilde flyve over til Lolland;" der ogsaa forekommer som et Ordsprog i Abracadabra III. 5. Om Jean de Fr. her beskrevne Costume og dens traditionelle Fremstilling paa Skuepladsen s. Molbech S. 320—21.

I. 3. 4. 5. 6.

Angaaende de her forekommende Dandse-Kunstord kan

henvises, i Mangel af en samtidig dansk Dandse-Theori, til en omtrent samtidig tydsk, nemlig: „J. H. P. Maitre de Danse oder Tantzmeister, welcher lehret wie ein Tantzer, so die Fundamenta gefasset, ohne Hülffe sich selbsten die gebräuchlichsten französischen Täntzen beybringen könne. Glückstadt u. Leipzig 1705." 4to. Her beskrives og oplyses, ved Hielp af Figurer, den Tids Dandsetrin, Bourrée-pas, Pas-grave, (I. 3. Bougre de Pagrad; jvfr. Molbech S. 321), Contretems og fl. Et Trin, hvorom det hedder: „Hier wird hinten creutzweis gesetz gebeugt", var maaskee den af Arv (II. 4.) og af Henrich (Uden Hoved og Hale II. 5.) saa kaldte Korsedands, som uden videre Forklaring forekommer i Vidensk. S. Ordbog. Holberg bemærkede ellers i Epistlerne II. Nr. 86, 87, V. 1. S. 46, at Dandsekunsten &c. et Qvart-Aarhundrede senere havde undergaaet en betydelig Forandring, idet den simple Menuet og Engelskdandsen havde fortrængt den ældre Tids Passe-pied, Rigadon, Bourrée og Folie d'Espagne. Den sidste, der ogsaa nævnes i Maskeraden (I. 3.) og i Falsters „daarlige udenlandske Reise v. 59[20]), havde især været Kunstens Non plus ultra; hvorfor H. ogsaa tilføier, at den der „kom ud af Dandseskolen, førend han havde absolveret sin Folie d'Espagne, blev anseet for en Deserteur;" (jvfr. Rahbek I. S. 225. II. S. 169). Den var, som Navnet antyder, en Dands af spansk Oprindelse, af en alvorlig Karakter og dandsedes af en eneste Person (Molbech S. 321-23; Boye S. 689). Den af Jean de France (I. 3.) roste Dandsemester Sr. Blondis var en virkelig Person, paa den Tid første Dandser ved Operaen i Paris; Rahbek III. S. 111.

---

[20]) Frandses Viol d'Espagne maa være en Feiltagelse, som Holberg med Forsæt har lagt ham i Munden, skiøndt, i et omtrent samtidigt Rimeri, en Arie ogsaa siges at synges som Viol d'Espagne; Rahbeks og Nyerups Forelæsninger IV. S. 56.

I. 3. Jean: ... „Jeg maa hen at see mig lidt om „à la Greve."

Her maa menes Place de la grève i Paris; skiøndt det ikke er let at indsee, paa hvilken kiøbenhavnsk Lokalitet der ved dette Qvid pro qvo kan være tænkt.

I. 4. Jeronimus: . . . „at lade ham løbe blandt „de Rente=Cammer=Drenge, det duer ikke meget."

Ved Rentekammerdrenge maa uden Tvivl forstaaes det talrige underordnede Personale af Skrivere, Volontærer o.s.v. som ved Kammer=Collegiums nye Organisation under Frederik IV., og ved de mange til dette Collegium henlagte Forretninger, vare blevne nødvendige. Især er her vel tænkt paa de Folk, som det tilkom Renteskriverne, hvis Antal var blevet meget forøget, selv at salarere; (Danm. og Norges Beskrivelse, 1729 S. 715). At Jeronimus's Mistro til disse saakaldte Rentekammerdrenge ikke har været ubeføiet, kan sluttes af følgende Kammerskrivelse, som vel allerede er trykt, men i et lidet kiendt og benyttet Tidsskrift (Borgervennen 6te Aarg. Nr. 30) og derfor her meddeles paa Ny:

„Den Spolering og Fordærvelse, som Vinduerne og Væggene udi denne Collegii Bygning saa ofte paa en liderlig og strafværdig Maade tilføies, er meget vel bekiendt, og at saadant allene skeer af en Deel her opbragte ilde optugtede unge Drenge, der, i steden for at de i Contoirerne skulle forblive at skrive og lære noget nytteligt, gives Leilighed, formedelst manglende Opsyn med dennem, til at staae næsten hele Dagen ved Vinduerne og andensteds, deslige Ting at foretage og forøve, hvilket Hans Kongl. Majestæt og selv allernaadigst har observeret, og derover havt en stor Misfornøielse, som os er bekiendtgiort til den Ende, at vi samme skulle see remederet."

„Vi have derfore villet advare alle og enhver Vedkommende, at de deres underhavende Drenge formaner og foreholder, at entholde sig saadanne strafværdige Gierninger, samt udi Contoirerne at forblive, saaledes som skee bør; paa det deslige Ting desto bedre kan forekommes; og have vi befalet Portneren Jens Rasmussen, at han stedse om Dagen derom skal inqvirere, samt Vinduerne til Slotspladsen og andre fornødne Steder at see tillukte, og naar han nogen Dreng derved befinder, samme da at henvise til det Contoir hvor han henhører, og sligt, med hvad ellers kan være forefalden, Principalen at tilkiendegive, som da skal sætte Drengen saaledes tilrette, som Principalen selv i paakommende Tilfælde dertil agter at svare, fornemmelig naar nogen udi Vinduerne ved Fordærvelse og andre utilbørlige Ting antræffes, hvorom bemeldte Portner tillige er befalet at give os Underretning, at vi i behøvende Tilfælde kan vide at foranstalte hvis skee bør. Denne vores Advarsel og Ordre forevises da derfor udi alle her ved Stedet værende Contoirer, hvor deslige unge Drenge befindes, til behørig Efterretning og Efterlevelse, og haver vedkommende Principaler herpaa at tegne, at det dennem saaledes er bleven bekiendtgiort."

Rentekammeret den 26de Januar 1728.

Güldencrone. *Bartholin.* *Rasmussen.*
Meier. *Bornemann.* *Justesen.* *Gæhler.*
Basballe. *Bram.*

II. 6. Jeronimus: ... „har Du ikke andet at bestille end staae at kaage i Dørren."

Ordet kaager (kaagser) forklares i Vid. S. Ordbog ved „Kiger, Kikker, seer ud omkring, staaer paa Udkig;" (tydsk: gucken); jvfr. Koxer; Molbechs Dialectlexicon: kogse. Det forekommer ogsaa i Ell. Juni III. 5., Did. Mensch. 9, Er. Mont. II. 5, og i Pern. korte Frøk. I. 8.

III. 1. Jean: ... „Har Du nu været 15 Maa-„neder med mig dans Paris."

Saaledes i alle tre Udgaver; i næste Scene hedder det derimod i tre Repliker: 15 Uger; jvfr. Rahbek I. S. 224; Molbech S. 144; Boye S. 689.

— Jean: ... „jeg fik den sidste Maaned en Liste af „40 Nymodens Eder af min Maitre de langue."

Paa sin Reise fra Frankerig til Italien (1715) fik Holberg en Reisekammerat, der opramsede endeel nye sinds-rige og ikke gemeene Eeder, som han havde lært i Paris, og som han paastod, endnu ikke vare optagne i Provinds-serne; Levnet S. 82.

III. 1. Jean: ... „Jeg vil spise til Middag hos „Peche." Pierre: „Vil Monsieur ikke heller spise hos „Mester Jacob? der faaer man bedre Mad for billigere „Priis" ... Jean: „Veedst du ellers nogen anden fransk „Kok?" Pierre: ... „her er en Anden, som heder Cabo."

Mester Jacob nævnes som en kiøbenhavnsk Spisevert, i Republiqven I. 13, og i Moralske Tanker S. 37. Peche var en fransk Restaurateur paa den Tid; Cabo skal nok læses Cabot; maaskee var han den „franzøske Kok i Pile-stræde", hos hvem Marthe havde tient i tre Aar (II. 3); dersom dette ikke snarere har været Tujon, der 1722 boede i Pilestræde lige for Silkegaden; han nævnes i Com. Liigbeg. Sc. 5; Mor. Tanker S. 37; jvfr. Boye S. 518; Overskou I. S. 224.

(W. Udg.) III. 2. Espen: „Det var mig sagt, at „han skulle boe i Vimmelskaftet nest ved Bogtryggeren."

Her maa, uden Tvivl, være tænkt paa Bogtrykker Peder Nørvig, som endnu i Februar 1719 boede i denne Gade; skiøndt han 1721, efter Bevilling af 2den Februar, nedsatte sig i Bergen, hvor han drev sit Officin til 1740; Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse S. 642.

— — Espen: ... „dette Portrait, som er giort af „Monsr. Reen-Kaalavet."

Dette af Holberg selvopfundne Ord bruges af ham oftere, hvor fremmede Sprog anvendes forqvaklede; f. Ex. i Arab. Pulver Sc. 6; Ulysses v. Ith. I. 14; Henr. og Pern. I. 6; Hon. Ambition II. 4.

— Espen: ... „Jeg er fød over ti Mile sønden for „Randers, hvor vi ere anseet som Lemmer af det hellige „Rommerske Rige."

Her spottes med Sønderjydernes Higen efter at holdes for Holstenere, i det mindste for Dansk-Holstenere, som de med en ligesaa uhistorisk som ugeographisk Distinction dengang alt havde begyndt at benævne sig; jvfr. Priisskrifterne ang. det danske Sprog i Slesvig I. S. 97. Derfor findes endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, i Universitetets Matrikel, de fra Haderslev, Apenrade, Sønderborg og flere Stæder i Hertugdømmet dimitterede Studerende altid betegnede med Tillæget Holsatus, der dog senere blev ombyttet med Cimber. For øvrigt maa man her holde Espen en alt for viid Udstrækning af det hellige romerske Riges Grændser tilgode; thi 10 Mile sønden for Randers ligger Veile, hvorfra der endnu ere 4 Mile til den slesvigske Grændse. I Detharbings tydske Oversættelse af Stykket roser Michel (Originalens Espen) sig af være født i Elsas, hvor man ansees for at høre til Frankerig.

(Æ. Udg.) Espen: ... „ellers er hun Klokken 3 udi „Kongens Have."

Hertil passer sig nærmest Jeans Svar (i Anden Udg.); „Der skal jeg presentement lade mig indfinde;" nemlig i Rosenborg Hauge.

III. 4. Jeronimus: ... „Tænk engang, forgangen „Dag, da jeg og vilde være lidt allamodisk, og gik paa et „Caffee-Huus, maatte jeg give en Rigsort for nogle faa

„Kopper.“ Frands: „Det har været noget dyrt; men „man seer, Prisen begynder alt merkelig at falde.“ Jeronimus: „Ikke saa mari paa Thee-Husene.“

Af Caffee- og Thee-Huse have dengang altsaa existeret Flere i Kiøbenhavn. At de Sidste i det ringeste maae være betydeligt ældre her i Staden, kan sluttes af Acta Consistorii for 1689, hvor et Theehuus ved Nicolai Kirke omtales som besøgt af Studenter, og dette var knap 20 Aar efterat denne Drik her først var kommen i Brug.

IV. 3. Arv „Kommer ind, sætter sig ned paa Gulvet med „et stort stykke Kride.“

Atter en Uagtsomhed af Holberg, da Scenen her skal være paa Gaden.

IV. 4. Espen: . . . „Mad. la Fleche siger, at udi „6 Uger ingen Cavalleer i Paris knæpper sin Kiole meer „for til, men alleene bag til.“

Dette har Holberg selv i Udg. 1731 forandret til: „at ingen Cavalleer bærer meer slige Punge“ (jvfr. Epp. III. Nr. 215); dog har han selv i de følgende Scener med Jeronimus (6. 7.) glemt denne Forandring; Molbech S. 157. 325; Boye S. 689.

— Jean: . . . „jeg har min Tobatiere-Dose hos mig.“

Paa samme Maade nævner Stine Isenkræmmers dette Ord i Barselstuen II. 10.

IV. 6. Jean: . . . „blev ikke den Kiole, I har paa, „giort til den forrige Jubelfest?“

Her maa menes Reformationsfesten d. 31te October 1717; altsaa 5 Aar tilforn.

V. 1. Pierre: . . . „En Poet er aldrig agtet udi „sit Fædernelande.“

En Poet forvexles her med en Prophet; maaskee ikke uden Hensigt.

V. 1. Pierre: . . . „havde det været en Hottentotisk,

„Cossakisk, Callekutisk, Husarisk, Malebarisk Dame, eller en „fra Tye, Bogøe, Island eller Grønland."

Bogøe eller Baagøe i Grønsund S. V. for Møen kaldes i Danske Atlas III. S. 362 „et lystigt og temmelig stort Eyland". Holbergs Hensigt har her, som i flere af hans Lystspil, været at forstærke det komiske Indtryk ved Sammenstilling af aldeles forskiellige Lokaliteter og — tildeels fingerede — Nationaliteter.

V. 3. Jean: ... „jeg veed man fødes ikke med „Buxer, Skoe og Strymper."

Saaledes trøster Henrich ogsaa sin foregivne Fætter Studenstrup med „at ingen bliver fød med Vest og Buxer paa;" Ellevte Juni V. 9.

V. 5. Espen: ... „Om man flyde Dig Bøger, „blev Du den anden Berthe Tot." Marthe: „Ja, ja, „jeg læser Senecus iblant."

Det maa da have været Birgitte Thotts danske Oversættelse af Philosophen Senecas Værker, trykt 1658 i Sorø, og udmærket ved en, for den Tid, sielden typographisk Elegants. „Frue Berthes Seneca" nævnes ogsaa i Zille Hansd. Forsvarsskrift for Qvindekiønnet.

Jeppe paa Bjerget, eller den forvandlede Bonde.

Emnet til dette Stykke vedgaaer Holberg selv, (Levnet S. 146), heelt og holdent at have laant af Bidermanns Utopia; ligesom et lignende Sujet efter andre lignende Fortællinger ogsaa er behandlet af ældre fremmede Digtere, blandt hvilke selv Shakspeare[1]). Men til de i denne Fabel

---

[1]) Udv. Skrifter I. S. 317. VI. S. 146; Rahbek om Holberg I. S. 229. 259; Molbech S. 327–29; Boye S. 693; Philipsen, den Holbergske Litt. Historie og Bibliographie S. 37–41. Jacob Bidermann, en tydsk Jesuit, der døde i Rom 1639, skrev en satirisk Digtning, hvis Titel efter een af Udgaverne lyder saaledes: *Utopia* Didaci Bernardini seu Jacobi *Bidermani* e Soc. I. Sales musici, qvibus ludicra mixtim & seria literate ac festive denarrantur. Coloniæ 1649. 8. Et Udtog, som indeholder Alt hidhørende (s. bemeldte Udgave pag. 158. fg. 191 fg. 200. 292), og som viser at H. skylder denne gamle Fortælling ei blot Emnet i Almindelighed, men ogsaa flere enkelte Træk, er meddeelt af Rahbek i Udv. Skr. VI. S. 153 sq. Der er saaledes ingen Grund til med Nyerup (Alminderlig Morskabslæsning S. 263) at antage Ideen til dette Stykke laant af Nr. 12 i de saakaldte Tobaksdiscourser; („Tobaks-Discourser eller Tolv lystige Historier om adskillige artige Hændelser og kortvillige Bedrifter. Sammenskreven ved en Pudzeerlig Pens Beforbring (Povel Phænixberg)" Kiøbenh. trykt Aar 1733. 8. 8 Ark). Af dette Eventyr forekomme i Stykket kun enkelte Træk, og det er desuden uvist, om der existerer nogen ældre Udgave af dette Almueskrift end den hos Nyerup omtalte, som er yngre end Stykket. Holberg nævner dette Stykke som et, i hvilket „Tidens og Stedets Unitet umueligen kan nøie iagttages"; Epp. I. Nr. 66.

indklædte Karakterer og Situationer synes han tillige at have havt tilstrækkelige Motiver i ældre danske Folkedigtninger, i hvilke fattige Bønder, der, ligesom Jeppe, mishandles af onde Qvinder og søge at glemme deres Lidelser ved Brændeviinsflasken, skildres omtrent med de samme raae men kraftige Strøg[2]). I det mindste kan en gammel Vise som følgende, der neppe nogensinde er trykt, vel have været Holberg bekiendt, da han skrev dette Stykke:

1.

Hei Jeppe! Jeppe! hvor est Du henne?
Du drikker meer, end jeg kan fortiene.
Naar Du gaaer paa Kroen,
Saa maa jeg staae paa Loen.
Hei Jeppe! Jeppe! hvor est Du henne?

2.

Hei Luce! Luce! jeg var i Smeden,
Jeg har ikke været der siden forleden;
Jeg siuntes at min Mave
Den var reent af Lave.
Hei Luce! Luce! jeg var i Smeden.

3.

Ja troe mig, denne Syge jeg kiender,
Jeg veed nok, hvad det er, hvad Dig brænder

---

[2]) Et sandt Pendant til Jeppe og hans Nille forekommer ogsaa i et gammelt dansk Lystspil fra 17de Aarh. Begyndelse; Rahbeks og Nyerups Forelæsninger II. S. 131. En drukken Bondes Brutalitet og Storpraleri, samt hans dermed contrasterende Spagfærdighed i ædru Tilstand, skildres af Kingo i Sæbyegaards Koklage (Wielandts danske Vers og Miscellanea V. S. 68); En svensk Bondevise om en ond og arrig Kone, findes i Rasks Norskabslæsning, 1839. Nr. 34.

Det er min daglig Plage,
Jeg hørte aldrig Mage,
Ja troe mig, denne Syge jeg kiender.

4.

Din Hex, da gid din Rumpe maa brænde,
For mig Du altid skal overskiende,
Naar mig da Saadant møder,
Jeg da en Skilling øder,
Din Hex, da gid din Rumpe maatte brænde.

5.

Din Fyldehund, saa skal jeg Dig hexe,
Og med en Hesselkiep Dig corrExe,
Naar Du igien vil sabbe
Skal jeg Dig brav afklappe,
Din Fyldehund, saa skal jeg Dig hexe.

I vore ældre Digte forekommer Jeppe almindelig som et betegnende Navn for den danske Bonde [3]), ligesom Ludse (Lucie) ofte for Bondekonen [4]). Hint Navn paa Titelen

---

[3]) F. Ex. i Wielandts Vers og Miscell. IV. S. 66. 69. V. S. 68. VI. S. 159. 167. 198. VIII. S. 220. XI. S. 421; Helts poetiske Skr. S. 226; Tychonii Vers og Indfald S. 288; Sorterups poetiske Smaasager I. S. 17. 84; Nyerups udv. danske Viser I. S. 247. I Skaanings Verdens Børns Klagemaal imod Justitiam (Aarhuus 1648. 4.) optræder en Bondemand: Jep Halmhat. Jeppe er et gammelt ægte dansk Navn, eiendommeligt for Bonden, der synes at have faaet lidet eller intet Indpas i de høiere Klasser. Det er formodentlig en Omskrivning af Ebbe eller Ib, alle oprindeligen samme Navn som Jakob. At de Danske forvandlede Navnet Jakob til Jeppe, anførte den svenske Biskop Hemming Gad til Haan for dem.

[4]) Rahbeks og Nyerups Forel. II. Fortalen S. XXV; Nyerups Udvalg af danske Viser I. S. 250.

gav altsaa Enhver, for hvem gammel Folkepoesie ikke var fremmed, strax en Idee om hvad han i selve Stykket havde at vente. Holbergs Jeppe er i det Hele en tro Repræsentant for den danske, især sællandske Bonde, saadan som Bornedskab og Hoverie giennem Aarhundreder havde stemplet ham, og i den Undertrykkelses og moralske Usselheds Tilstand, hvori han, til Trods for Christian den Andens Jernvillie, for Christian den Fierdes velmeente, men af Tiden ci begunstigede Planer, som det manglede ham Kraft til at sætte igiennem, efter det Knæk Statsforandringen 1660 havde givet Aristokratiet, ja endog uagtet Vornedrettens Ophævelse ved Forordn. af 21de Febr. 1702, dengang befandt sig, og endnu længe efter kom til at befinde sig. Thi Landmiliceforordningen af 22de Febr. 1701, den lange Krig og dennes langvarige Følger giorde det umueligt for Frederik den Fierde, skiøndt Bondens kongelige Ven, at udrydde hine forældede Misbrug eller at opleve de tilsigtede Resultater af hans velmeente Reform, hvilke det egentlig først var forbeholdt Christian den Syvendes og Frederik den Siettes Dage at skue i deres hele Fylde [5]). Ikke blot historiske og statistiske Forfattere fra hiin Tid udmale med stærke Farver de Uretfærdigheder og Udsuelser, Herremanden med hans Redskab og Haandlanger i Bondeplageriet, Forvalteren

---

[5]) Badens Danm. Historie V. S. 267. Nyerup har i første Deel af sin Hist. statist. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge fra forskjellige Kilder leveret mange karakteristiske Træk til Oplysning om Bondens Tilstand fra det 16de Aarhundrede indtil den nyere Tid. Holberg selv, i sin Danmarks Beskrivelse (1729), udbreder sig ikke synderligt over denne Gienstand, men nævner dog Forordn. 21de Febr. 1702, „som den største Zirat i denne store Konges Historie,“ og Frederik IV. som „Milicens første Stifter;“ S. 541. 642.

eller Ridefogden tillod sig mod den arme Hovbonde[6]); og-saa i den poetiske eller rettere rimede Literatur fra 17de og Begyndelsen af 18de Aarhundrede udgiøre Bondens rørende Klager over den tyranniske Medfart, de barbariske Straffe, han maatte lide, og de Bestikkelser, hvorved han ene kunde formaae sin Tyran Ridefogden til en mere skaanende Behandling[7]), en staaende Materie. Saaledes sang Rusticus Overibundus omtrent i A. 1668[8]):

---

[6]) Bl. a. J. Sorterups præstigiæ oeconomiæ ruralis eller en (utrykt) Beskrivelse over den Tids Forvalterkneb, forfattet omtrent 1710 eller 1711, hvoraf Engelstoft har givet et Udtog med Anmærkninger i Skand. Litt. Selsk. Skrifter 1805. I. Den fyenske Bisp Lodberg skal i den første Udg. af sine „Spørgsmaal over Catechismum" (Kbhvn, 1720) have sat Ridefogder blandt Tyve, (ifølge Blochs fyenske Geistligheds Historie I. S. 210); men i bemeldte Udgave selv findes intet Saadant. Det var om disse Bestillinger, at det hedder i Ordsproget: „Der er intet saa ringe Fogderi, det jo gavner en Skieppe Havre."

[7]) Endog til at fritage ham for Udskrivning til Tienesten; Melampe I. 1. Ridefogdens Almagt paa et Gods skildres ogsaa af Bonden i Plutus III. 5.

[8]) Nyerups Danske Viser I. S. 234 fg.; jvfr. en lignende S. 247, omtrent fra Christian den VItes Dage. Dog, den mørkeste og tillige meest rørende Skildring af Sællandsbondens Tilstand paa den Tid, giver „Peer Skrivers" Formaning til sine Reisefæller; i Peder Paars 1ste B. 3. S.:

I usle Bornede! hvad Nytte eller Gavn,
Hvad Fordeel er for Jer, at I paa Evers Stavn,
Af Sult og Armod døer, nu kan I med stor Ære
Opofre Evers Liv. I drives jo som Mære
Til Arbeid af Jer Fogd, Jert Herskab og Jer Præst,
Ey nogen Dag er fri, ey Søndag eller Fest.
Og, om I skulde døe i denne Krig og Feyde,
Jer Tilstand ikke meer Jer Nogen skal beqveyde:
I dog ved Døden kun kan Fængsel blive qvit.
Her ingen Ri'fogd er, jeg taler derfor frit.

I sine med Rostgaards Klage indsendte Anker mod P. Paars, yttrede Gram, „at Molesworth ikke haver med værre Expressioner vildet giort dette Lands Indbyggere til Slaver." Men var det derfor mindre sandt?

Gud velsigner Arbeid mit,
Men naar hver Mand har faat Sit,
Lidet er tilbage.
Landgield tager Husbond min,
Oldengield af mine Svin
Bør han og at tage.

Tiende giver jeg min Præst,
Kong' og Kirke af det Bedst,
Dertil Degn en Trave;
Skriver-Skieppe Skriveren,
Een vil Herredsfogeden
For sit Embed have.

— — — — — — — — — —

Kongen giver jeg sin Skat,
Kommer den ei frem saa brat,
Strax de exeqverer,
Soe og Koe jeg sælge maa,
At jeg Rytterskat kan faae,
Og til Officerer.

— — — — — — — — — —

Jeg er ikke en Dag fri
For min Husbonds Hoveri,
Hver Dag han mig driver,
Naar jeg seer Postrideren,
Heller seer jeg Diævelen,
Den jeg ham og giver.

Svarer jeg et eeneſt Ord,
Regnes mig [illegible]om̄ et Mord,
Strax de mig mon nappe;
Hen i Halsjern maa jeg gaae,
Træhest maa jeg ride paa,
Bære spanske Kappe.

At nu dette sørgelige Maleri var træffende, ikke blot dengang, men endnu i det 18de Aarhundredes Begyndelse[9]), ja næsten lige indtil dets Slutning, bevidnes af Flere, som have oplevet Overgangsperioden i den danske Bondestands Historie[10]). I alle saadanne Digtninger er det især Ridefogden, der fremstilles i et høist ufordeelagtigt Lys; den gamle Sorterup meente endog, at

„en ærlig Foged er at see
saa rar et Dyr paa Jorden . . . .
som Ravnen, naar han findes hvid[11]).“

---

9) I Wielandts Danske Vers og Miscellanea VII. S. 243-64 findes en rimet Samtale imellem en skaansk og siællandsk Bonde 1703 (af Wilh. Helt), hvori Begges Tilstand sammenlignes; den skaanske klager over, at hans Sønner bleve sendte i Krigen; den siællandske tilstaaer, at hans Sønner ogsaa bleve udskrevne til Krigstieneste, men paastaaer at denne Byrde ikke er synderlig trykkende og snarere til deres Fordeel; at Bornedskabet, hvorom tilforn saa meget var digtet eller overdrevet, i alt nu er ophævet m. m. jvfr. Nyerups hist. statist. Skildring I. S. 454-55.

10) T. Chr. Olussens Bemærkninger om danske Herregaarde (Skand. Litt. Selsk. Skr. 22de B. S. 29-31). Alt for sort er maaskee dog den Skildring, som Steenvinkel i „Tanker om et Middel til større Oplysning og Sædelighed for Almuen paa Landet, Odense 1782 (paa Tydsk i Materialien zur Statistisk d. dän. Staaten II. S. 218-23.) har givet af den danske Fæstebondes moralske og physiske Tilstand paa den Tid.

11) I Wielandts danske Vers og Misc. VI. S. 181. I det ovenanførte Skaanings „Klagemaal mod Justitiam“ (1648) optræder ogsaa en Foged, der afgiver en fuldstændig Commentar til disse Linier; jvfr. Visen om Ladefogden og Bonden (omtrent fra Begyndelsen af 18de Aarh.) hos Nyerup &c. S. 241. „En Ridefoget, som en Bonde ei udsuger . . . Det er en Fugl, som er i Skoven meget rar“; Fr. Horns Somnium poeticum S. 132. Deraf Ordsprogene: „Ond Foged er ei god, førend halve værre igien er kommen; bliver Fogden affat, det Bonden gav ham før, vil han ei sælge ham nu“ (P. Syv). Til Jeppes Yttring

Derfor maatte Bonden altid stræbe at holde gode Miner med Fogden, efter samme Digters Raad:

„Hvo der vil have Herrens Gunst
For Fogden sig skal krumme,
Thi ellers er hans Flid omsonst
Han skieldes for en Dumme.
Som Junkers Ord, hvad Fogden tal
Man endelig skal agte!"

(Wielandts Samling, II. S. 103). At han dog ogsaa kunde tilkiøbe sig Ridefogdens Gunst, vidste Jeppe godt; I. 6.

Men, uagtet Bondens forbedrede borgerlige Stilling og det høiere Standpunkt af moralsk og intellectuel Dannelse hvortil han i en følgende Tid hævede sig, storligen forandrede hans Sæder og hele Karakter[12]), saa var det dog naturligt, at hans uforanderlige Sysler og hans Ophold langt fra Stæderne maatte hos ham bevare et gammelt Præg i længere Tid meer uforvansket, end hos nogen af de øvrige Folkeklasser. Jeppes Karakter, et speiltro Aftryk af den danske Vornede for sin Tid, behagede derfor ikke blot et halvt Aarhundrede senere, for sin „træffende Natur og de mange sande og nationale comiske Tirader," samt for de „mange smaa Sottiser (?) som især paa den Tid H. skrev, passede sig paa Nationen"[13]), men kan i sine Hovedtræk

---

(III. 2.): „Jeg troer, om Verden staaer længe, saa bliver Rifogder Junkere, og Junkere igien Rifogder", slutter sig, hvad Bonden i Plutus (III. 5.) omtaler som „en almindelig Vedtægt": „I Herrer værer Ebers Ridefogder hørige og lydige."

[12]) Dog er Holbergs skarpsindigste Bedømmer i den nyere Tid, Prutz, uden Tvivl, gaaet for vidt, naar han antager, at H. poetisk har emanciperet den danske Bondestand og derved forberedet dens practiske Emancipation under den ældre Bernstorff; Literarhist. Taschenbuch 1844, S. 360.

[13]) Dramatiske Journal 1771, Nr. 22.

tildeels endnu gienkiendes af den nærværende Slægt. Man vil kunne overbevise sig om dette Stykkes nationale og lokale Sandhed ved, fra dets Læsning at gaae over til en af vor Litteraturs lærdeste og aandrigeste Frembringelser — Junges „nordsiellandske Landalmues Karakter." Her udvikles Motiverne til Bondens Hengivenhed for Brændeviin, en Feil som Konerne sielden dele, hvorfor Mændenes Byreiser volde dem saa megen Ængstelse, (S. 56. 60), og angives Grunden til Bondens Mistro mod sine Foresatte, overhoved mod alle udenfor Bondestanden (S. 75 fg.); her lære vi at forstaae Bondens Kiærlighed, saavel til sine Børn (S. 330) som til sin Hest (S. 150); og en pathetisk Skildring lader os beundre den Resignation, hvormed Bonden „seer den Ven imøde, der vil lede ham til en ny Himmel og en ny Jord, hvor der vel neppe gives Hartkorn" (S. 93). Ogsaa det Træk, at den beskienkede Jeppe giver sig til at synge, og at han kiender Carl den Stores tolv Jævninger, stemmer overeens med hvad vi hos denne Forfatter erfare om Bondens Sands for Poesie og især hans Bekiendtskab med Kæmpeviserne (S. 133-35).

Det er derfor intet Under, at dette Stykke ikke blot har holdt sig stadigt paa Scenen[14]), men at det blandt alle de Holbergske Lystspil, lige til den nyere Tid har været yndet Folkelæsning for danske Bønder, som ofte kunne det næsten udenad, ei blot i Siælland, men ogsaa i Fyen og Jylland[15]). Imidlertid opstaaer det Spørgsmaal, hvorfra

---

[14]) Selv paa v. Ovotens Theater i Store Kongensgade blev det (paa Dansk) 1747-48 givet 4 Gange; Overskou, Danske Skueplads II. S. 63-65. Paa det Kgl. Theater er det fra 1739 til 1854 spilt 112 Gange. I en ældre Tid var det især hyppigt Fastelavnsmandagsstykke.

[15]) At Bønderne i Ribe-Stift kunne verbotenus recitere hele Perioder af J. p. B. og fortælle Stykkets hele Gang, berettes i Kbhvnske

Nordmanden Holberg, hvis Embede for det Meste bandt ham til Staden, og som dengang endnu ikke var bleven enten Godseier eller Universitets-Qvæstor, kan have lært at kiende Sællandsbondens eiendommelige Karakter og Forhold saa nøie, som han baade i dette og andre af sine Stykker har skildret ham. Maaskee kan dette tildeels forklares af Holbergs Embeds-Stilling siden 1718, som Besidder af et akademisk Corpus, som Medlem af Consistorium og flere Gange som Medbestyrer af akademiske Corpora i indfaldende Naadsensaar; at han, under Universitetets daværende Indretning, ikke kunde undgaae derved at komme i Berørelse med sællandske Bønder[16]. Men det fortiener tillige at bemærkes, at Holberg, i det ringeste efterat han selv havde faaet Land-Eiendomme, fandt megen Interesse ved at omgaaes med Bønder og sætte sig ind i deres Anskuelser og Forestillinger (Epistler I. Nr. 29)[17]. Med dette gunstige Sindelag

Lærde Efterretninger, 1804. S. 794. Heraf kan ogsaa forklares, at der af dette Stykke fra 1763 til langt ind i nærværende Aarhundrede kiendes sex forskiellige Udgaver, hvoraf to ere trykte i Haderslev; Philipsen, Holb. Litt. S. 44-49. Ogsaa i Naboriget maa dette Stykke, maaskee i endnu høiere Grad, være Almuelæsning; der haves nemlig fra 1736 til 1846, i det ringeste 27 forskiellige Udgaver og Oplag deraf paa Svensk, hvilket maaskee kan forklares, deels af en vis Lighed mellem den svenske (navnlig den skaanske) og den danske Bondes Tilstand i en ældre Tid, deels af den træffende Skildring af Drikfældighedens Yttringer; Philipsen S. 50-61; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 425. Heraf kan maaskee ogsaa forklares, at Stykket 1765, om ikke oftere, er udkommet paa Russisk; Philipsen S. 61-66. Det er næsten det eneste Holbergske Stykke, som endnu spilles i Finland; tidligere bleve flere af dem her hyppigen givne; Toppelius S. 66.

[16]) Efterat han selv var bleven Jordegodseier nævner han ogsaa 30 Aar, som den Tid, i hvilken han havde „havt med Jordegods at bestille"; Epistler I. Nr. 49.

[17]) I Holbergs underjordiske Statsideal, Potu, havde Agerdyrkerne en høi Rang; N. Klim, 7de Kap.

for Bondestanden, kan den Moral, han uddrog af sit Stykke,

at ringe Folk i Hast at sætte i stor Ære,
ei mindre farligt er, end som at trykke ned
den, der er bleven stor ved Dyd og Tapperhed (jvfr. III. 3)

der er en Gientagelse af Raadsherrindens Bemærkning i Polit. Kandestøber IV. 6. at „Gemeene Folk have Alle mistænkt" . . . „og derfor søger at handhæve deres Værdighed ved Myndighed og Tyrannie", og i det Væsentlige gienfindes i flere af vore ældre Digtninger[18]), ikke siges at staae i egentlig Modsigelse; ligesaa lidet som Jeppes i det Hele sørgelige Stilling med den lysere Side, hvorfra Holberg selv paa et andet Sted (Moralske Tanker S. 229), betragter Fæstebondens Vilkaar; hvilken dog en Samtidig, der ogsaa var vel bekiendt med alle disse Forhold, ikke synes at ville indrømme (Hedegaards juridiske Ordqvæder S. 178).

---

[18]) Nyerups Alm. Morskabslæsning S. 217; hvor det i Samtalen imellem vor Herre og St. Peder (1597) hedder:

Ah Herre! jeg beder Dig for Din Raade,
De Bønders Hovmod styr og raade, . . .
O Herre! den stolte Bonde besøg,
At han for Hest maa ride paa Øg;

egentlig en Commentar over Ordsprogene: Var Bonden ikke bunden, var han værre end Hunden; Hvo Bonden napper, den klapper han, og hvo ham klapper, den napper han (Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit; en Variation af Ordsproget: rustica gens optima flens, pessima gaudens); hvilke Ordsprog igien indeholde en speciellere Anvendelse af de mere almindelige: Naar Skarn kommer til Ære, veed det ikke, hvad det vil være; eller „naar en Stymper faaer Magt, da veed han ikke at fare sagt": Hvitfeld II. S. 1432; hvormed igien kan sammenholdes det gamle Vers: „Ei skarpere Sværd Du finde kan, end Bonden, som blev til Herremand"; Molbechs Danske Ordsprog S. 28. 260.

Ved Bierget, hvor Jeppe havde hiemme, fire Mile fra Kiøbenhavn, antages, i Almindelighed, at være tænkt paa Landsbyen St. Jørgens Bierg strax uden for Roeskilde, som almindeligen benævnes slet hen: paa Bierget eller Bierget, ligesom Kirken der „Biergkirken". Den bestaaer nu kun af 3 Gaarde, med endeel Huse, især Fiskerhytter, og skal altid have været et Slags Samlingssted for allehaande Vagabonder af den ringere Almue. Efter et Sagn, som dog ikke har egentlig Hiemmel, skal Holberg for sin Helbred engang have opholdt sig her en Sommer, og da skrevet sin Jeppe, ligesom han ogsaa siden giorde dette Sted til Scenen for sin Erasmus Montanus eller Rasmus Berg[19]. Da der imidlertid imellem Roeskilde og Kiøbenhavn ere 8 Mile frem og tilbage, men Jeppe (I. 2.) kun taler om at tilbagelægge Veien i 4 Timer, og det desuden vilde være urimeligt at kiøbe noget i Kiøbenhavn, der kunde faaes langt nærmere i Roeskilde, er den Gisning opstillet, at Handlingen kan tænkes at være foregaaet i Munkebiergbye eller som den ogsaa kaldes Biergebyen i Alstedherred, Sorø-Amt, omtrent 2 Mile fra Slagelse, i hvis Nærhed findes baade en Kro og en Herregaard. Da Holberg 1721—22 besad Haverdrup-Tiende i det nærliggende Pedersborg Sogn, kan han mueligen engang have været i denne Egn (i hvilken han mange Aar senere selv blev Godseier) eller havt at bestille med Bønder derfra; men sandsynligere er det dog, at H. ikke har „villet betegne noget bestemt Sted for Scenen"; da man desuden veed, „at dette er af de Ting, han aldrig har taget saa nøie." (Boye S. 93. 692; Molbech S. 337).

---

[19]) Rahbek om Holberg III. S. 132; Dansk Minerva 1818. S. 267. 349; jvfr. Behrmans histor. topogr. Beskrivelse af Roeskilde S. 167.

I. 1. Nille: ... „Hr. Poul sagde nyelig til mig."

Ved en Hukommelsesfeil kalder Holberg II. 1. Præsten Hr. Jesper. Om Titelen Herre for Præster, s. Molbech S. 333.

I. 3. Jeppe: ... „jeg fik aldrig saa mange Hug „i (de) ti Aar, jeg var under Malicien."

Da Frd. af 22de Febr. 1701 om Landmilicens Oprettelse fastsatte Tienestetiden til 6 Aar, maa enten Krigen have nødt Jeppe til at tiene 10 Aar, eller han maa have paataget sig fire Aars længere Tieneste. „Malicien" for Milicen forekommer ogsaa i Melampe I. 1; jvfr. Molbech S. 334.

— — „han duer ikke til at holde ringeste Tone, end„sige støbe et ærligt Voxlys."

P. Paars I. B. 2. S. „Vor Degn ei ulærd er, kan skiønne Voxlys støbe." jvfr. Er. Montanus IV. 2.

— ... „Hans Formand, Christoffer ... tog Troen „over fra tolv Degne."

Jvfr. Er. Montanus I. 4. Hvad der her skal forstaaes ved Troen; s. Boye S. 93. 693.

I. 6. Jeppe: ... „Kand Du den Vise? Jacob! „Liden Kirsten og Hr. Peder de sat over Bord, Peteheia! „de talte saa meget skiendeligt Ord, Polemeia!"

Der haves en gammel Vise, trykt 1722, under følgende Titel: „Ubetænksomhed falder ilde ud, og en alt for utidig Spodskhed føder tit Beskiemmelse af sig, viist udi de herudi anførte Exempler af twende gamle Heltesange, udi det første om Hr. Peder og Liden Kirsten, og udi det andet om Hr. Tyge Hermandsen og Jomfrue Mette Lille"; men det af Jeppe citerede Vers forekommer ikke her. Snarere er her maaskee tænkt paa en Kæmpevise, (Grundtvigs gamle Folkeviser II. S. 67. 175; paa Svensk i Arwidssons Fornsångor II. S. 186), der begynder saaledes:

Hr. Peder og liden Kirsten de sadde over Bord —
Den Elskoven ville vi nu giemme —
De snakked saa mangt et Skiemptis Ord o. s. v.

Jeppes skiændeligt skal da formodentlig være en lapsus lingvæ for skiemteligt. Til det strax paafølgende andet Udbrud af Jeppes poetiske Lune: „Jorden drikker Vand, Havet drikker Soel ꝛc." har man villet finde Motiv hos Anacreon; Nyeste Skilderi af Kbhvn, 1819, Nr. 81. Ved „Auctionen" (Actionen) paa den Hede „Du veedst vel selv —" maa uden Tvivl være meent det for de Danske uhelbige Slag ved Helsingborg d. 10de Marts 1710. Wismars Beleiring, hvorfra Jacob Skomager havde deserteret, maa snarere have været den senere af 1716, end den ældre af 1675. Psalme for Salve, og Psaltkar for Psalter høre til Holbergs sædvanlige komiske Ordforvandskninger.

Angaaende den tydske Vise: „In Leipzig var en Læderen Mand", ere Oplysninger meddeelte i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 20, hvoraf sees at Ledern egentlig var et tydsk plebejisk Udtryk for hvad der er slet og foragteligt, som endnu for ikke længe siden brugtes i det tydske Burschesprog. Det er uden Tvivl den samme Vise, Jens begynder paa i Jacob v. Thybo IV. 6; (Boye S. 94. 693; Rahbeks Erindringer III. S. 286).

— Jacob: ... „Jeg hører, at Du kand snakke Tydsk, „Jeppe!" ... Jeppe: „Jeg har været 10 Aar under Ma-„licien, og skulde ikke forstaae mine Sprog."

Ved de Sprog, Jeppe forstod, foruden sit Modersmaal, er naturligviis meent Tydsk, det egentlige Militærsprog, der først 1773 blev Dansk; jvfr. Gaspari, Urk. und Mater. I. S. 520.

I. 8. Med Hensyn til Secretairens Spaadom, at en Tønde Byg „i Aar", (Holberg har formodentlig tænkt sig Sommeren 1722), ikke vilde komme høiere „end til 5 Mark", kan bemærkes, at Bygget efter Capitelstaxten for 1722 stod i 1 Rdl. 8 ß. og for 1723 i 7 Mk. 8 ß. Tønden.

II. 2. Jeppe: ... „Jeg har aldrig været enten Jæger

„eller Krybe-Skytter, thi jeg veed, at det er Bremerholms „Arbeid."

Om denne Straf, der forekommer baade i Christ. V. Lov og i senere Forordninger, og som først 1739 blev forandret til Fæstningsarbeide, s. Molbech S. 337.

II. 3. Blandt Exempler paa Saadanne, der „ved Opmuntringer og undertiden ved Fictioner ere blevne cureredе," anfører Holberg i sine Epistler IV. Nr. 381 ogsaa den her forekommende Anecdote om Een, der ei torde lade sit Vand, af Frygt for at volde Oversvømmelse m. v. Alle de øvrige i Doctorconferencen paaberaabte Exempler ere laante af Kilden til dette Stykkes Fabel, Bidermanns Utopia (Udv. Skr. VI. S. 157). Lignende Anecdoter, blandt andre om den, der troede at hans Næse var for lang, forekomme ogsaa i Th. Bartholins Historiæ anatomicæ Cent. I. Nr. 79.

III. 1. Kammertieneren: ... „Her er Canari Sæk." Om denne Viin s. Molbech S. 338.

— Jeppe: ... „Det er en god Viin. Skraaler alle."

Boye S. 94 meener, at dette er en Trykfeil for Skaaler alle, eller Skaal, ligesom i Jeppes følgende Replik „Samme Skraal" skulde være „Samme Skaal", hvilket ogsaa forekommer i Udg. 1731; men, at det Første dog kan være rigtigt, bestyrkes paa en Maade af et Sted i Troelses Monolog i Barselstuen I. 1: „naar man i trende Timer har skraalet over Bordet paa Peders og Povels Skaal"; jvfr. 1. Satire S. 158.

— Jeppe: ... „naar jeg giver noget bort om Aftenen „i Drukkenskab, maa I levere det tilbage om Morgenen igien."

I sin Natur- og Folkeret (1734. S. 107) opkaster Holberg det Spørgsmaal, om et drukkent Menneske er forpligtet at holde det, han lover og forbinder sig til udi Drukkenskab; men besvarer det benægtende.

6*

— Jeppe: ... „I Betientere, ere ligesom Abner, der „kom og hilsede Roland."

Jeppe sammenblander her en Fortælling af det Gamle Testamente med een i Æventyret om Karl den Store.

III. 2. Jeppe: ... „Abraham og Eva, vore første „Forældre vare Bønder."

Her forvexles Adam med Abraham. Mon Holberg her ikke skulde have tænkt paa det gamle Vers[20]) „Om Adelens Oprindelse", der begynder:

„En Bonde Adam var og maatte Ploven kiøre,
Saa maatte Adams Børn og vore Fædre giøre."

IV. 6. ... „Jeppe bagbunden blir bragt for Domstolen;" dog lader Holberg ham siden, i samme Scene, rive den første Advocats Peruqve af!

— Anklageren: ... „Det er jo bekiendt, hvorledes „saadan Misgierning nyelig blev straffet."

Her sigtes, uden Tvivl, til en Episode i Bidermanns Utopia; Boye S. 693.

V. 2. Den fra Galgen nedtagne Jeppes Tvivl, om han var levende eller død, samt Dommerens Forsikkring, at den Ret, der kan dømme fra Livet, ogsaa kan dømme til Livet, er egentlig en Gientagelse af Krigsretsdommen over Kokken og dennes Paastand paa en ny Krigsret, efter den mislykkede Execution; Peder Paars, 1. B. 3. S.

---

[20]) Enten af Rostgaard eller af W. Helt; Rahbeks og Nyerups Forelæsninger IV. S. 226. Ifølge en Notice i et Exemplar af Originaludgaven skal Rostgaard have oversat det efter det Franske, i Anledning af, at en Adelsmand havde spottet over hans unge Adelskab. De gamle Stropher: „Der Adam grov og Eva spandt, Hvo var den Tid „ræt Hoffvemand" (Adelsmand) (S. Terkelsens Astrea Syngechor, 1657, 1. Snees S. 60; efter Gabr. Voigtländer), findes ogsaa i et engelsk Digt fra Slutningen af det femtende Aarhundrede; Pauli Gesch. v. England, IV. S. 528.

V. 4. Jeppe: ... „Huen under Armen!"

Samme Træk forekommer i Plutus I. 6; Scenen imellem Davus og Timotheus.

— Jeppe: ... „Da jeg kom ind i Stuen, blev jeg „stødt ud igien paa mit Hovet, og saae mig omringet af „en Hoben Gripomenuser."

I Hexerie eller blind Allarm II. 4. omtales „nogle slige Gripomenes"; om dette Ords Betydning s. Molbech S. 216.

V. 6. Baronen: ... „En Nero i hver Dorp."

Mærkeligt, at Holberg her bruger dette forældede Ord, der betyder en lille Landsbye (Dorf) og ellers kun forekommer som Endelsen drup eller rup i vore Stednavne.

— — ... „Mon Cajus, Phalaris vel fordum øve „kunde, en større Myndighed, end denne ringe Bonde?"

Her menes naturligviis de to af Historien bekiendte Tyranner, den romerske Keiser Cajus Caligula og Phalaris i Agrigent.

Mester Gert Westphaler, eller den meget talende Barbeer.

Dette Stykke skal, ifølge dets ældste Udgave, første Gang være forestillet paa den danske Skueplads 1723. Men paa en gammel Comedieplacat, uden Aarstal, siges, at „de danske Acteurer aabne atter i Dag Onsdagen den 28de October deres Theatrum ved at forestille paa det danske Sprog et artig og fornøyeligt Skuespil om Mester Gert Westphaler eller den meget talende Barbeer, som nyeligen her i Kiøbenhavn er componeret." Da nu den 28de October, blandt alle de Aar, som her kunne komme i Betragtning, ikkun 1722 indfalder paa en Onsdag, maa man antage, enten at 1723 i Udgaven er en Trykfeil, eller at Holberg selv ikke har villet medregne Stykkets første Forestilling, ved hvilken det næsten reent faldt igiennem. Paa den Maade blev det da ikke fire, men fem Holbergske Stykker, som ere givne allerede i den danske Skuepladses tre første Maaneder.

Som Aarsag, hvorfor dette Stykke ved sin første Fremkomst mødte saa megen Kulde, angiver H. i Just Justesens Betænkning: „saasom Personen havde kun tre Materier at tale om, saa syntes de fleste, at de ofte (!) Repetitioner giorde Comedien ubehagelig." Da han nu mærkede, „at man ikke gav Agt paa Comediens rette Oie-

mærke", tog han sig for anden Gang at forklare den ved en Prologus, og vise, „at just i det som man lastede, bestod Stykkets Dyd;" eller, som han i sit Levnet (S. 147) udtrykker sig, „at i denne saa tit opkogte Kaal Satyrens Styrke laae, der ikke manglede andet, end at Barberens Snaksomhed skulde indskrænkes inden endnu snævrere Grændser, og han i stedenfor at fortælle tre Historier[1]), som han vexelviis pinede sine Venner med, skulde bestandig hænge i een og den samme"[2]). Denne Prolog — i Originalen af Holbergs Levnet kaldet prologus apologeticus — dersom den ikke paa en eller anden Maade har udgiort en integrerende Deel af Femakt-Stykket, saadant som vi nu kiende det, bliver da et nu tabt Holbergianum[3]). Den havde i øvrigt, tilføier han, „saadan Virkning, at Comedien anden Gang blev ligesaa meget roset, som den forrige Gang blev lastet, og vil i Fremtiden efter al Anseelse passere for et af Autoris bedste Stykker."

Ganske synes dog denne Forventning ikke at være gaaet i Opfyldelse, da Forfatteren allerede i anden Udgave af Comedierne, fra 1724, fandt sig foranlediget til at indskrænke det til et Enaktsstykke, hvorved det, efter hans egen

---

[1]) I Rahbeks Oversættelse læses, ved en Trykfeil, fem.

[2]) Omtrent fra samme Synspunkt betragter den tydske Kritiker Fr. Horn Hovedkarakteren i dette Stykke, som han, for øvrigt, tillægger megen Berømmelse; Kiøbenhavnsposten 1829. Nr. 51.

[3]) Rahbeks Beretning, (om Holberg I. S. 294; Danske Skuepl. Hist. S. 22) at der engang skal have existeret en — uvist om trykt eller skreven — Copie af denne Prolog i Norge, grunder sig kun paa et løst Sagn, og hans Gisning paa sidstanførte Sted (ogsaa antaget af Boye Udg. af Holb. Com. S. 10), at ved den Holbergske Prolog egentlig skal forstaaes 1ste Sc. i Femaktsstykket imellem Henning og Niels, vilde ikke være usandsynlig, dersom denne mere svarede til Holbergs egen Karakteristik af den; jvfr. Molbech S. 343. Anm. **).

Yttring, blev saaledes omstøbt, at det kunde passere for ganske nyt. Men selv i denne nye Form synes det ikke at have mødt nogen fortrinlig Yndest, da det i en Anmeldelse af 25de October 1726, nævnes som „ikke spilt i lang Tid"; ligesom det ogsaa i den 1748 gienoprettede danske Skueplads es to første Decennier kun blev givet 10 Gange (Rahbek I. S. 280); hvorved dog maa bemærkes, at det, paa Skuepladsen i Læderstræde, allerede den første Sommer 1747 var givet 5 Gange. 1748, d. 28. Febr. blev det givet som Benefice, „til at klæde Bremerholms Skoles Disciple". Fra Mai 1751 til Mai 1854 er det, paa det Kongelige Theater, i alt givet 100 Gange[4]).

Omarbeidelsen til Een Akt, hvorved mangen Situation og Karakter af ægte comisk Styrke blev opofret[5]), maa have gaaet Forfatteren nær, da han længe havde sysselsat sig med Ideen til dette Stykke — Gert Westphaler i sin hele Eiendommelighed optraadte allerede i den første fuldstændige Udgave af Peder Paars (1720) 4 B. 3 S.[6]) — og da han,

---

[4]) Paa Tydsk: „Der geschwätzige Barbier. Eine Posse in einem Aufzug nach Holberg"; von K. J. Hensler. Aufgeführt auf der K. K. priv. Marinellischen Schaubühne. Wien, 1798. Digteren Raupach bragte en moderniseret Efterligning af Gert Westphaler „Ein Sonntag aus Schelles Leben" paa Theatret i Berlin; Kiøbenhavnsposten 1828, Nr. 61; ogsaa blev det brugt ved et Declamatorium i Berlin i 1832, Nr. 62. I Rahbeks Læsning i blandede Æmner III. S. 450 er meddeelt en Karakteristik af Stykket efter en tydsk Dramaturg. En svensk Oversættelse af Femakt-Stykket udkom i Stokholm 1737; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 425.

[5]) En Sammenligning af begge Stykkets Bearbeidelser, der ere forskiellige i Exposition, Intrigue, Personale, Opløsning m. m. findes hos Boye S. 696; Molbech S. 343; Gert Westphaler i 3 Akter af Rahbek 1816.

[6]) Ogsaa i 2den Sat. S. 175: „Nu eftergiver han i Snak ey Gert Westphaler"; Metamorphosis 1. Bog. 6. Fabel: „Af en

blandt alle sine Stykker, synes netop paa dette at have sat meest Priis (Levnet S. 218). Senere lod han sig derfor mærke med sin Misfornøielse derover i Lykk. Skibbrud, hvor Philemons Tiener klager over det Ørefigen, han fik af en Barbeer, som tillige bad ham hilse sin Herre og sige, „at det er et lidet Nachspil, som han kan bruge til den Barbeercomedie, som blev spillet igaar, efterdi Comedien i sig selv er noget kort" (II. 1.); jvfr. Henrichs Replik (II. 2.) om Philemons Comedie: „Det snaksomme Barbeer-Facultet". Aarsagen til denne Forkjerlighed maa søges i Holbergs egen Individualitet. Oekonomisk med alt, ogsaa med det uigienkaldeligste for Dødelige — Tiden, havede han al Vidtløftighed i Forretninger, og skyede Mennesker, som trættede og kiedede ham med udtværet Snak og langtrukne Digressioner (Levnet S. 217; Fort. til Heltindehistorierne). Som Embedsmand og alt i flere Aar Assessor Consistorii, kan det ikke feile, at han maa have havt Leilighed til at giøre Bekiendtskab med Personer af denne Art, maaskee endog blandt hans egne Colleger, mod hvilke han da ved dette Stykke, der hører blandt hans egentlige Karakterstykker, har villet give sin Ærgrelse Luft. Uagtet Holberg lader Stykkets Helt, paa sin Viis, tale ret

Skade en Barbeer sprang op, hvis Æt . . . opfylder Bye og Land med Snak og Æventyr". Snakkesalige Barberer forekomme ogsaa i Barselstuen, Hexerie ell. bl. Allarm, Lykk. Skibbrud og den Stundesløse. At Folk af denne Profession allerede i Oldtiden vare i Orde for deres Snaksomhed s. Rahbek I. S. 302. Stykket Gert Westph. nævnes i Barselstuen Æ. Udg. III. 5. I Republiken angives Scenen at være i Westphalen (II. 2. III. 10). Et Sidestykke til Stykkets Helt er Gert i Ewalds Harlekin Patriot. I en Satire af Holbergs Samtidige W. Helt (poetiske Skrifter S. 209) findes en kort, men træffende Skildring af en saadan uendelig Snakker.

godt Dansk, har han dog tænkt sig ham som en Tydsker, til hvilken Nation de fleste Barberere i Kiøbenhavn paa den Tid hørte. Mueligen kan den Gert Westfelling, Borger i Odense, der nævnes 1580 (Danske Magazin VI. S. 288), ogsaa have været Barbeer.

Fem-Akt-Stykket.

At de tydske Kurfyrster, med Toryerne og Whiggerne i Engelland, især maatte være Gienstanden for Gerts „politiske og udenlandske Discourser" (En-Akt-St. Sc. 8), hans Snak om „Statssager" (Sc. 18), „om lærde og curieuse Sager" (Sc. 25), var aldeles i sin Orden. Det tydske Rige ansaaes dengang for Christenhedens Middelpunkt, dets Forfatning for et Mesterstykke af Statskunst. Ogsaa havde de politiske Partier i Engelland, især paa den Tid, vakt megen Interesse, ved Torypartiets Seier faa Aar tilforn, ved det hannoverske Huses Indtagelse af den engelske Throne og Stuarternes Bestræbelser for at gienvinde den. Men selv i disse sine Yndlingsmaterier var Gert Westphaler langt tilbage og aldeles paa det Uklare. Tydskland havde nemlig dengang allerede i henved 30 Aar havt, ikke syv, men ni Kurfyrster, og de Geistliges Orden var ikke Trier, Cøln og Maintz, men Maintz[7]), Trier og Cøln. Forøvrigt behøves kun en løselig historisk Kundskab for at fatte og more sig over den Rigdom af Pudseerlighed, der ligger i Gerts uophørlige Anachronismer og Qvidproqvoer; hans Snak om Arius, om de arvelige Cardinalskaber, om de 4 Monarkier, om Mahometh m. m.; jvfr. Molbech S. 345. 347. 349[8]).

---

[7]) Kaldes her Mentz, III. 2; Nye Udg. Sc. 10; P. Paars 3. B. 1. S. „Greven udaf Mentz".

[8]) „G. Westphaler forstod den Kunst at anbringe i Selskaber det libet han vidste"; Moralske Tanker S. 356.

I. 3. Kierlingen: ... „han var en geistlig Mand, „nemlig Substitut her i Byen."

Substituter kaldtes Landsby-Degnenes Medhielpere; D. Lov 2. B. 15: „Om Degne og Substituter". Ussing (Dansk Kirkeforfatning III. 1. S. 436 fg.) bemærker, at der imellem disse to Bestillingsmænd ofte fandt Uenighed Sted; og saaledes kunde det ogsaa hændes, som her med Kierlingens Mand, at der kom en Trætte imellem ham og Provsten. Da Degnen selv maatte lønne sin Substitut, der ofte var gift (som „Christen Substitut" i P. Paars 1. B. 2. S.), kan man ikke godt forstaae Gerts Yttring, at „det Folk pleier dog gierne efterlade nogle Skillinger". Snarere kunde deres trange Kaar og afhængige Stilling give Holberg Anledning til at nævne som Extremer i et Menneskes Karakter: „Nu Mod som Substitut, nu som en Cæsar" (2. Sat.). I Farstrups Dagbog (udg. af J. Becher, 1813, S. 42) omtales ved A. 1682 en Substitut i Jylland, som med sin Hustru „formedelst ringe Tillæg levede armelig."

(Een-Akt-Stykket) 6. Gilbert: ... „Hør I vel Karle! seer „nu vel til, at Alting er curiøsk, til Doctorerne kommer. „Apotheket skal visiteres i Eftermiddag. Jeg meener dog, „at naar Gylden-Vandet og Aqvaviterne ere gode, saa spør „de ikke meget efter andet. Doctor Herman har udi 10 Aar „aldrig examineret mit Apothek anderledes. Det eeneste, han „spør mig om, er dette: Haben Sie gut Salvolatile itzund? „das müssen wir probiren, ihr Herren Collegæ. Naar saa „7 à 8te Bouteiller Rhinsk Viin er tømmet, saa er Visi„tatzen giort."

En Apothek-Visitation, to Gange aarlig, var allerede paabudt ved Forordn. af 10de Januar 1619 „om Medici, Apothekere og Chirurger", og blev yderligere indskærpet ved en Anordning af 1ste Nov. 1629. Men disse Visitationer, som her foretoges med en saadan Høitidelighed, at det medi-

cinske Facultet i anden Halvdeel af 17de Aarhundrede endog formeligen intimerede dertil ved latinske Programmer, tabte dog alt tidligt deres Betydning. Den berømte Th. Bartholin synes at have næret ligesaa ringe Forestillinger om deres Nytte, som Gilbert; i det mindste udgav han 1667: »Declaratio fraudium & errorum apud Pharmacopæos commissorum«; oversat, men med kiendelig Anvendelse paa Fædrelandets Apothekere, paa hvilke han ogsaa i sin Medicina Danorum domestica p. 177 fg. giør adskillige haarde Udfald (Herholdt, Pharmaciens Hist. i Danmark S. 62). Dog indeholdt et Forslag til en Anordning om Forholdet imellem Læger og Apothekere, som det medicinske Facultet indgav til Frederik III, og hvori indstilledes, at uformodede Visitationer, til ubestemte Tider, aarligen skulde foretages, tillige den Bestemmelse, at Lægerne, som en Godtgiørelse for deres Tilsyn med og Visitation af Apothekerne, skulde i deres egne og deres Hustruers Sygdomstilfælde, erholde Lægemidler for nedsat Priis! (sammest. p. 188. 190). I et Bryllupsvers af Wadskiær til en Apotheker i Aalborg (1743), kan følgende Sted om Apothekervisitationer ansees som en Omskrivning eller maaskee blot en Reminiscenz af Gilberts Replik:

„Hvad er et Apothek med alle sine Krukker . . .
— — — — — — — — — — — — —
Saalænge som det for en Apotheker sukker?
— — — — — — — — — — — — —
— Hvo skal Docterne betiene og tractere
med Salvolatile paa deres Visitatz?
Thi derpaa er det just man prøve skal og kiende,
hvormeget eller lidt et Apothek formaaer:
Staaer Samme dennem an, har Visitatzen Ende,
De uden Omsvøb strax til Hovedsagen gaaer.

Naar de en halv Snees Glas har salvolatileret
I Anders Hegelunds den allerbedste Viin,
Skiøndt intet andet Glas Revüen har passeret,
Saa heder det: Ihr habt ein schönes Officin!"

(Een=Akt=St.) 7. Gunild: ... „Anders Christensøn „har jo været 3 à 4 Gange i Bordeus og Roven i „Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund eller Catte= „sund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reiser."

Den her omtalte vidtbereiste Anders Christensen var en norsk Skibsbarbeer, som i Aarene 1674-1700 havde vanket om i fremmede Lande, især i Orienten, og hvis „politiske og lærde Reisebeskrivelse," som den kaldes i Hexerie ell. bl. Allarm (IV. 4), dengang maa have circuleret i Haand= skrift, da den først 1728 blev optrykt i Nye Tidender om Lærde Sager, og tillige særskilt udkom; jvfr. Dansk Minerva 1816, October, S. 362=67.

II. 4. Haderslеveren: .... „Jeg kommer „fra Harsløv." ..... Gert: ... „Mon Fanden tog „Haderslеveren? Hej, Monsieur Harslever! hei, Landsmand „Harslever!"

Harslev i Stedet for Haderslev, (ogsaa III. 2. IV. 1. V. 4.; Een=Akt=St. I. 8.), havde Medhold i Almuens Udtale paa den Tid. „At snakke om gammel Harslev" forekommer blandt P. Syvs Ordsprog II. S. 96. Byen er, som bekiendt, ved et smalt Vandløb, deelt i Gammel og Nye Haderslev.

— Gert: ... „Jeg veed, at mange af mine Kien= „dinger er kommen did hen med tomme Hænder, men inden „nogle Aar have staaet sig som Ulfs=Klinger ... Folket i „Byen er velhavende og betaler vel."

Om Kiels Velstand, deels som Stapel for danske Varer, deels ved Omslaget, s. Danckwerth, Schl. Holst. Landes=

beschr. S. 189-90. Betydningen af Ordet Ulfsklinger forklares hos Molbech S. 346.

II. 5. Gert: ... „Denne Karl maa uden Tvivl „have været en nobel Venetiano, thi han var saa snedig; „(Nye Udg. 8. Sc.) „Den Knægt maa virkelig være en af „de Harslevske nobles Venetiens."

Venetianske Adelsmænd indfandt sig her nu og da paa den Tid; saaledes blev den 13de Sept. 1721 af Consistorium bevilget, at tvende conversi Nobiles fra Venedig, navnlig Badoen (Badoeri?) og Qvirini maatte nyde til Ophold, af Trinitatis Kirkes Fattiges Penge ti Rigsdaler; jvfr. Epp. II. Nr. 163.

III. 1. Verten: ... „Udi Siebenborgen skal der „være nyelig fød en Kalv med en Haar-Hue paa Hovedet og „Fryndser om Beenene, hvilket Indbyggerne holde for, ikke „betyder meget got. Samme Kalv døde strax, men talede, „førend han døde, disse Ord: væ! væ! Siebenborgen!"

Ved denne Avis-Artikel har maaskee H. tænkt paa et Sagn, som forekommer i den holstenske Skribent Lamp. Alardi († 1672) Nordalbingia (*Westphalen* Monumenta inedita I. col. 1949) om et Barn, som 1607 blev født i Siebenbürgen, der før og efter Fødselen havde raabt: væ, væ, væ. Ordet Haarhue, (et Hovedtøi vævet af Haar; Boye S. 697) forekommer ogsaa i Den Stundesløse III. 5; det mangler i Vid. S. Ordbog, men haves i Molbechs.

— Verten: ... „Fra Venedig skrives der, at for„gangen Maaned var saadan Kulde, at alle Cardinalerne „frøse til."

I denne Anledning anfører Rahbek I. S. 274 en Anecdote fra 1799.

— Borgeren: ... „Hvor ligger den Sted Carnaval „... Jørgen: „Den ligger i Polen."

I Hon. Ambition II. 4. lægger Henrich, som Baron, „den Stad Carnaval udi Burgundien."

IV. 2. 11. Denne Tobias Procurator som Boye (S. 130) med Grund anseer for den meest udførte af de forskiellige Procuratorkarakterer i Holbergske Stykker, nemlig ogsaa i Polit. Kandestøber, Jeppe paa Bjerget, Ellevte Juni og Barselstuen[9]), vilde nu være en Carricatur, men har paa den Tid, uden Tvivl, været tegnet efter Naturen. Før Universitetsfundatsen af 1732 og Forordningen om juridisk Examen af 1736, dreves ved vort Universitet mere fremmed end dansk Lovkyndighed, og de danske Love oplystes fornemmeligen ved Hielp af de romerske og tydske. En studeret Procurator kunde derfor letteligen, som Advokaterne i Jeppe paa Bierget og i Barselstuen og som denne Tobias, falde paa at allegere Pandecterne i Stedet for Christian den Femtes Lov, naar han derved kunde sætte en ustuderet Underdommer i Forlegenhed[10]). Skulde man ikke af disse Holbergske Skildringer ogsaa kunne formode, at Procuratorbevillinger paa den Tid stundom maae have

---

[9]) Ogsaa i P. Paars 2. B. 3. S. omtales: „Procurator-Konst at giøre Hvidt til Sort; det Falskt og Kroget er, at giøre ret og lige", og skildres tillige en Sognefoged paa Anholt, der agerede Procurator. Hermed kan sammenlignes Falsters Karakteristik af „Procurator-Haandværket" i „den uforsvarlige Recommendation" V. 4.

[10]) Senere forbød Høiesteretsinstruxen af 1731 Procuratorerne at allegere fremmede Rigers og Folks Love altsaa ogsaa de romerske. Desuagtet blev der i A. 1765 ført Klage over en Underrets-Procurator J. Abel i Kiøbenhavn (senere bekiendt ved nogle Skrifter i den orientalske Lingvistik), som havde indført endeel latinske Talemaader og Sententser i sit Indlæg og spottet Byskriveren, der ei forstod at indføre disse i Domsakten; han idømtes en Mulkt, og det paalagdes ham at afholde sig fra al saadan unyttig Ostentation; Stampes Erklæringer V. S. 79 fg.)

været forundte Studenter, medens Underdommerembeder som oftest beklædtes af Ustuderede, endog af Saadanne der havde været Domestiker hos høie Øvrighedspersoner eller Ministre? I det Hele kan antages, at en Procurator, som denne Tobias og som Knud i Ellevte Juni, der ansaae det for en Skam at forlige Sager og for en Ære, af een Proces at skabe flere, omtrent maa have svaret til den Forestilling, man dengang, som længe efter, almindeligen dannede sig om denne Klasse af Medborgere. Dette har Holberg videre udført i sine Moralske Tanker S. 572 fg., hvor han i en Commentar over sit 83de Epigram anstiller en Sammenligning imellem en Procurator og en Regnemester, da hiin ligesaa godt som denne forstaaer de 4 Species, nemlig at addere Stævninger og Indlæg, at subtrahere sit Salair fra det, som bliver Principalen tildømt i Erstatning, at multiplicere Processer og at dividere Parterne ved at hindre Forlig[11]). Men den meest karakteristiske Skildring af denne Tids Procuratorer og Yttring af den almindelige Mening

---

[11]) Denne Artikel fandt han selv dog fornødent at slutte med følgende Note: „Udi denne Materie maa giøres Exception . . . saasom der ere fundne og endnu findes retsindige Advokater, der heller søge at forlige end at multiplicere Sager. Sigtes derfor allene paa Rabulister.“ Formodentlig tænkte han sig Muligheden af, selv engang at blive indviklet i Proces, som Tilfældet ogsaa blev flere Gange, og det ikke til hans Fordeel; Levnet, S. 309; Athene I. S. 17. Derfor kunde han ikke afholde sig fra, senere at anstille Betragtninger over Advokaturens slibrige Bane, (Epistlerne III. Nr. 298), og fra Udfald paa de Advokater, „der betiene sig af Turlupinader og usømmelig Skiemt imod deres Contraparter, som heller tiene til at fordærve end bestyrke deres Principalers Sager“, eller som hænge formeget i Formaliteter IV. Nr. 301. 387; hvorved han maaskee har sigtet til en, paa den Tid meget berømt Høiesterets-Advokat Lowson. Testrup, Relation om Tingene (1747) S. 48 fældte en lige

om dem, forekommer dog i „Meditationer over Procurator-Professionen," af Frid. Horn (den Tid selv Procurator) Kbhvn. 1737, altsaa forinden Følgerne af den Reform, det juridiske Studium nyligen havde undergaaet, endnu kunde være kiendelige. „Efterdi" — hedder det her Bl. A. 8 — „ved en Misbrug (som efter mine Tanker ikke haver været muligt at forekomme, ikke heller saa lettelig kan afskaffes eller ophæves) Procurator-Professionen haver været forvaltet og forvaltes, iblandt Andre, af gemene, liderlige, trættekiære, og med eet Ord, onde Mennesker, hvis største, om ikke ganske Conduite i Henseende til Professionen, bestaaer i endeel paa Practique grundede forensiske Formaliteter, brocardiske Citationer og dumdristige Intriguer. Og (da) de fleste, ja alle Mennesker argumenterer og dømmer i Almindelighed om Professioner og deres Essentialia af Personernes Opførsel, og den Conduite de forvalte Professionerne med, følger deraf den Idee hos de fleste Mennesker, at denne Profession er væsentlig gemeen, og at dens Essentiale er Intrigue, Chicane, Forførelse, Sandheds og Rettens Forvreielse." En saadan Procurator kan man da tænke sig som Originalen for Tobias i nærværende Stykke.

IV. 2. Verten: ... „Loven siger, at han skal have „Skriverpenge for Stevninger og andet."

I D. L. 1. B. 8. Cap. „Om Skrivere ved Retten" forekommer intet om Skriverpenge for Stevninger.

— Tobias: ... »Ex utroque capite actio furti« ...

Alle disse Distinctioner af furtum og de øvrige hidhørende latinske Retssentenser forekomme i Institut. IV. Tit. 1.

---

saa uforbeelagtig Dom om den Tids Underrets-Procuratorer; ligeledes P. Friis i Skielskørs Beskriv. (1759) S. 161. Om Holbergs gientagne Udfald paa Procuratorer s. G. L. Badens antiqvariske, historiske, juridiske Notitser og Anekdoter S. 128 sq.

§§ 3-4. jvfr. Heineccii elementa jur. civ. sec. ord. Pandect. Part. VII. §§ 83. 89. Artikelen: si qvis panno rubro etc. findes ligeledes i Institut. IV. Tit. 1. § 11.

IV. 4. (Een-Akt-St. 10.) Gert: Jeg hørte, der var „saadan Stoien og Allarm i den store Stue, som der kunde „have været holdet en Rigs eller Kreds-Dag."

Herom s. Molbech S. 347.

IV. 7. (Een-Akt-St. 13.) Gunild: ... „Der har „Du et Par af de Geistlige og Høylærde efter Cølns Vægt."

Om Oprindelsen til dette Udtryk og dets figurlige Betydning s. Molbech S. 348.

IV. 9. Flensborgeren: ... „Her maa vist boe en „Balbeer; jeg seer, der henger Fade ud."

Dette Skildt (et eller flere Barbeerbækkener) er et af de Faa som, fra gammel Tid af, endnu har vedligeholdt sig her.

IV. 9. I Anledning af Scenen imellem Gert og Flensborgeren kan anføres et Sted af den lærde J. H. Seelens Memorabilia Flensburgensia p. 85, hvori denne forsvarer sin Byes Indvaanere mod et Angreb af Holberg, hvem et maadeligt Vertshuus, paa hans Giennemreise 1725, havde sat i et meget vrantent Lune, som han gav Luft i sit Levnet S. 155—56; ligesom hans bekiendte Særhed ogsaa skal have yttret sig deri, at han overhoved ei kunde lide enten Slesvigere eller Holstenere, i Særdeleshed ikke Flensborgere (Suhms saml. Skrifter XIV. S. 250). Forøvrigt er nærværende Stykke, som Rahbek (I. S. 295.) selv bemærker, skrevet før denne Reise og fremstiller desuden ikke Flensborgerne i noget ufordeelagtigt Lys. Snarere kunde maaskee Gerts Replik: „Gaaer alle Flensborger Historier i den Melodie, saa gid Fanden have Resten" og hans Yttring, efterat han var bleven Flensborgeren qvit: „det fortrød mig meest, at han vilde ligne sin Historie

ved min", indeholde et Snært til Holbergs berømte Antagonist, Andreas Højer, der i Fortalen til sin „Dännemarkische Geschichte" 1719 havde yttret sig med temmelig Ringeagt om det Afsnit i Holbergs „Introduction til de europæiske Rigers Historie", der indeholder Danmarks Historie, hvilket med mere H. igien bittert havde besvaret i sin, samme Aar under P. Ryttes Navn udgivne Diss. de historicis danicis, hvor han netop ved en Feiltagelse kalder HøJer Andreas Flensburgensis, da denne dog var født i Karlum i Tønder-Amt (Holbergs Feide med A. Høier m. v. i Holbergiana af A. Boye III. S. 161 fg.; Tillæg dertil i Nyt. hist. Tidsskrift VI.) For øvrigt optræder denne Flensborger ingenlunde som nogen latterlig Person; og Holberg vovede maaskee heller ikke tydeligt at betegne en Mand, som Aaret tilforn var bleven kongelig Historiograph, og som var en Klient af den daværende Storcantsler, den regierende Dronnings Svoger.

IV. 10. Gert (læser Stevningen): „Christoffer Pe-
„dersen, Borger og Øll-Tapper her ibidem, finder sig høylig
„besværget over Velagte og Konst-erfarne Sr. Gert West-
„phaler, Barsker her sammesteds, fordi han ved urimelig,
„lang og kiedsommelig Snak haver kommet alle fornævnte
„Christoffer Pedersens Giester til at bortløbe udaf hans
„Huus, hannem til ubodelig Skade udi sin Næring, hvoraf
„han med Kone og Børn skulde leve, sampt skatte og skylde.
„Derved han formeener, at fornævnte Gert Westphaler høylig
„har forgrebet sig mod Gieste-Retten. Thi gives fornævnte
„Gert Westphaler lovlig Gieste-Rettes Varsel herom i Gieste-
„Retten at møde, som holdes i Eftermiddag Kl. 5 i Bye-
„Fogdens store Stue her i Staden, m. m."

Gerts Indkaldelse for Giesteretten, fordi han formeentligen havde forgrebet sig mod denne Ret, ved at forjage Vertens Giester fra Huset, grunder sig paa en komisk Mis-

forstaaelse. Giesteretten er nemlig den Ret, for hvilken Sager vedkommende Reisende eller Fremmede blive behandlede; men Giesterne i et Ølhuus kunne ikkun meget uegentlig kaldes Giester i denne Betydning af Ordet.

IV. 10. Gert: . . . „Gid det maa ikke skee udi min „Tid, det som Sybille har spaaet, at Tyrken skal vande „sine Heste udi Limfiorden.“

En lignende Spaadom kiendtes paa Anholt; P. Paars 2. B. 2. S. V. 165. Anm. Om det danske Almueskrift „Sybillæ Spaadom“ s. Nyerups Dansk Almuelæsning S. 298.

— Gert: . . . „Jeg maa hiem at fortælle min Moer „denne Sag.“

At Gert baade i denne og foregaaende Scene er hiemme, har Holberg her glemt eller overseet.

IV. 11. Tobias Procurator: . . . „Men jeg kand „have min Lyst deraf undertiden at plage ham, og hugge „ham i Flanken nu med en utrubi, nu med en uti possi„detis, nu distingvere mellem maleficium & quasimale„ficium, nu citere et Senatus Consultum Servianum, nu et „qvasi Servianum.“

Om utrubi og uti possidetis s. Boye S. 116. Qvasi Maleficium omtales i Holbergs Nat. og Folkeret (1734) S. 253: „Der er ogsaa noget kaldet Qv. Mal. eller ligesom Brøde — som for Exempel: Jeg bliver bestiaalen udi et Skib eller i en Mands Huus; Verten eller Skipperen maa erstatte mig Skaden, hvorvel han er uskyldig.“ Sen. Cons. Servianum og Qv. Serv. synes at være en Opdigtelse af Procuratoren selv.

— — „Jeg glemmer aldrig, hvorledes jeg i Fior kom „ham til at svede over en Condictio indebiti.“

„Dersom en af Vildfarelse har betalt mig Penge, som han ikke var mig skyldig, har han Ret at stævne mig for

samme Penge og fordre dem ligesom et Laan efter Contract, og kaldes saadan Tiltale Condictio indebiti"; Holb. Nat. og Folkeret. S. 252.

— — „Utriusq. juris studiose".

Ved utriusq. juris maa her forstaaes den Danske og Romerretten. Egentlig var det kun Doctores, der benævnedes juris utriusqve, nemlig i den civile og canoniske Ret.

IV. 12. Tobias: ... „Her er vel ikke actio directa, „men dog actio utilis."

Actio directa er, efter Romerretten, en Klage, for hvilken et oprindeligen nøie bestemt Retsforhold ligger til Grund; A. utilis er en Klage, der tilstedes for et Retsforhold, som svarer til det, der ligger til Grund for actio directa. De øvrige af Tobias opremsede Lovsteder forekomme alle i Institutt. IV. Tit. 5. § 4.

V. 7. Jørgen Hattemager: ... „jeg hører, at I har „givet jer udi Carthusianer Orden, hvor man aldrig snakker."

Cartheuserordenen paabød sine Medlemmer Taushed; (Epp. III. Nr. 283. S. 424). Til Processen, Dommen m. m. synes H. at have havt et Forbillede i sin sædvanlige Kilde, Theatre Italien; Udv. Skrifter VI. S. 234.

Een-Akt-Stykket.

Sc. 1. Pernille: ... „Doctor Cupido er for nogle „Aar siden reist herfra."

Uden Tvivl er et virkeligt Navn her forvansket.

— — „og flittig i sit Embede."

Her menes egentlig det tydske „Amt"; nemlig et Barbeeramt.

Sc. 18. Tobias: ... „Jeg har aldrig raadet nogen „ærlig Mand fra Proces; thi ellers maatte jeg ilde forstaae „mine Jura, ligesom det var slet en Chirurgus, der raader „en Patient fra at aarelades."

Jvfr. Mester Hermans Replik i Hex. ell. bl. Allarm V. 4.

Den Ellevte Juni.

Dette Stykke blev første Gang spillet paa dets Navnedag 1723, med et overordentligt Bifald; hvorpaa Forfatteren selv dog ikke synes at have sat synderlig Priis, saavel fordi han tildeels udledte det fra de mange lavkomiske Scener („Maddingen paa Krogen“; Levnet S. 148), der tiltrak den mindre dannede, men talrigste Klasse af Tilskuere[1]), som maaskee ogsaa fordi Stykket i det Hele forekom ham selv at mangle den moralske Tendents og den Originalitet af Sujettet[2]), han altid ansaae for et Stykkes fortrinligste Egenskab. Imidlertid har Rahbek uden Tvivl Ret (Udv. Skr. I. S. 465), naar han finder, at Digteren her bør tages i Forsvar mod sig selv. Det var netop de forskiellige nationale Karakterer, Situationer og Træk, der forekomme i dette Stykke, man snarest maa tilskrive den Lykke det giorde ved sin første Fremtrædelse. Allerede Titelen var egnet til

---

[1]) At Digteren, med Hensyn hertil, ogsaa maa have rettet sig efter Publikums Smag, kan man slutte deraf, at, da det ottende Dagen efter dets første Aften eller 18de Juni igien blev „efter Begiering“ forestilt, siges udtrykkeligen paa Placaten, at det var „med nogle lystige Scener forøget“; jvfr. Overskou I. S. 212.

[2]) At H. rimeligviis har hentet den første Idee, med et og andet Træk, fra et Stykke af Moliere eller fra en ældre italiensk Farce s. Udv. Skr. VI. S. 238. sq.

at give fuldt Huus. Man maatte af den omtrent kunne slutte sig til, hvad der af selve Stykket var at vente; thi for Hvem kunde vel den Dag være fremmed, som Mange i henved 70 Aar vare vante til, med saa ulige Følelser at see imøde. Hvor mange Skyldenborger og Studenstrupper maae ikke, allerede dengang, i Termins-Tiden have mødt hinanden paa Hovedstadens Gader? Og nu de mange kiøbenhavnske Lokaliteter og Eiendommeligheder: Børsen; de velbekiendte Vertshuse: Tre Hiorter, Viinkanden, Knapnæring, Paradiis; Studenternes Rus-Raaben m. v. Kort — i intet af de Holbergske Stykker kan Kiøbenhavneren have fundet sig saa meget hiemme, som i dette. Naar det altsaa, i henved 40 Aar efter Skuepladsens Fornyelse, kun blev givet 10 Gange [3]), maa dette tilskrives, enten en saakaldet finere Smag eller andre os ubekiendte Omstændigheder.

I. 1. Anden Proprietarius: . . . „Man skulde „tænke, her boede en Hob rige Folk i denne Bye; thi gaaer „Du paa Gaden, saa kand Du ei komme frem for Heste, „Vogne og spraglede Laqveier; kommer Du paa Børsen, saa „er der lige eens; men skal Du have Dine Rente-Penge, „saa heeder det: Monsieur, Han maa have Taalmodighed.“

Klager over tiltagende Overdaad vare til alle Tider ligesaa almindelige, som Klager over aftagende Velstand og Moralitet. Med Hensyn til Kiøbenhavns Luxus i Boliger, Kareter, Domestiker m. v. kan Proprietairens Anke her sammenholdes med den Paralel, Holberg i sin Danmarks

---

3) Udv. Skrifter I. S 467. Fra 1749 til 1836 er det spillet 45 Gange. I de 6 Maaneder af Aarene 1747—48, i hvilke det v. Ovotenske Theater i Store Kongensgade gav Forestillinger, blev det her spillet 5 Gange. I en ældre Tid hørte det til Sommerrepertoiret; Boye S. 700.

Beskrivelse (S. 19), trækker imellem Levemaaden i Paris og den langt bekosteligere i Kiøbenhavn: „Der lader en heel Familie sig nøie med to à tre Værelser, her ikke uden med et heelt Huus; der gaaes til Fods, her ages; der har man nok udi een Pige, her behøves Stuepige, Kokkepige, Amme, foruden Lakei, Kudsk og Gaardskarl, og gemeenligen Skolemester udi Huset." Om Klædedragten i dette Tidsrum hørtes lignende Yttringer af flere Samtidige; saa man kan formode, at Christian den Femtes Forordn. af 22de April 1699, hvorved det var forbudt Alle, undtagen Rangspersoner af de tre første Klasser, Militære og Hofbetienter, at bære Skammerering[4]) af Guld- eller Sølvgaloner m. v. paa Klæderne, maa, som flere lignende, ikke længe være bleven overholdt. „Jeg mindes," siger E. Pontoppidan i sin Menoza III. S. 481, „at da jeg først kom til Kiøbenhavn (1716) syntes mig, jeg havde aldrig seet saa mange Standspersoner samlede paa eet Sted; thi som Saadanne ansaae jeg ofte Haandværksfolk, særdeles dem af Qvindekiøn, og hvem skulde mene andet, end at et Fruentimmer, som kiører til Kirke, vel coeferet og behængt med Ædelstene, var af adelig Stand, eller at det kunde være en slet og ret Person, ofte en Kiøbmands eller anden Borgers Domestik, som har Drap d'ors Vest og Damast til sine Klæders Underfoer". Under Krigen blev der vel, ved Forordn. af 11te Sept. 1710, lagt Skat paa Kareter, Parykker m. v., men til et egentligt Forbud mod Luxus vilde Frederik IV. ikke beqvemme sig[5]). Et Saadant, især hvad Brugen af Guld- og Sølv-Broderie, gallonerte Klæder, Diamanter m. v. angik, udkom først under

---

[4]) Deraf skammererede Klæder, ikke skrammererede, som det hedder i dette Stykkes III. 6.

[5]) En interessant Anekdote desangaaende fortælles i Menoza III. S. 483.

Christian VI. ved Forordn. af 10de April 1736, hvilken dog heller ikke kan antages at have ført til dette Øiemed, forsaavidt som det ikke var Individer af den simplere Stand formeent at bære Klædningsstykker af lige saa kostbart Stof, som de Fornemmere; naar dette blot — til de indenlandske Manufakturers Opkomst — var af disses Frembringelser[6]).

— Første Proprietarius: . . . „Disse Folk ere „ligesom Snee-Moes."

„En Sneemoos fylder et stort Fad, men bliver til intet udi en liden Mund"; Mor. Tanker S. 254. „Som hoven Sneemoes, der paa Fadet prægtig staaer"; Melampe II. 5; „Som svampig Snee-mos, naar man den i Munden faaer, til intet bliver"; P. Paars, 4. B. 2. S. I Vid. S. Ordbog forklares dette Ord, efter Moth, ved „Æggehvide og Fløde slagen til Skum". I P. A. Koldings Overs. af Weckers Kaagebog (1675) S. 59 gives Anviisning til Veredelse af forskiellige Slags Moos; men Sneemoos nævnes ikke blandt disse.

— Første Proprietarius: . . . „Apropos, Broerlill! „har I giort god Market i Aar med Stude?" — Anden Proprietarius: . . . „Gud bedre os for Market vi giør, „bitte Far! Fanden er i Hollænderen nu til at vrage Stude, „han bliver alt klogere og klogere."

---

[6]) Oeconomisk Ballance S. 202-3. „Mig forekomme nogle tusinde Mennesker i Kiøbenhavn af Borgerstand, paa daglig Klædedragt, ganske uadskillelige fra Hofdamer og Hofcavalerer." Vil man læse omtrent 20 Aar yngre Klager over samme Gienstand, da haves de i Juristen C. D. Hedegaards Tanker over Moden og dens Følger (Odense 1777), hvor der S. 22, forekommer noget om den dengang overhaandtagende Luxus med Lyststeder uden for Byen; S. 44, om Ødselhed ved Borgerstandens Bryllupper m. m.

Udførselen af jydske Stude til Holland, eengang Danmarks Guldmine (*Jon. Coldingensis* descriptio Daniæ p. 77; jvfr. Ved. Simonsens Efke Brock II. S. 82), havde netop paa denne Tid, ved forandrede politiske og commercielle Forhold, taget en for den danske Handel meget ugunstig Vending, der vel kunde aabne sørgelige Udsigter. Netop i A. 1723 begyndte alvorlige Underhandlinger med Holland, tildeels i Anledning af resterende Subsidiepenge, som Danmark endnu havde at fordre fra den spanske Successionskrig, men fornemmeligen i Anledning af Fornyelsen af den i A. 1721 udløbne Commercetractat. Da man ikke kunde blive enige, greb man paa begge Sider til skarpe Forholdsregler; den danske Regiering bestemte, at de hollandske Skibe, i Henseende til Tolden, ei længere skulde behandles lige med de indenlandske; til Giengield forbød Generalstaterne igien Indførselen af danske Stude. Herved kom især Jylland til at lide, hvorfra tilforn aarligen vare udførte indtil 50,000 Stykker[7]); hvorimod Hollænderne nu begyndte at hente Staldstude fra Brabant og Flandern. Siden blev vel igien et venskabeligere Forhold tilveiebragt, ved Commercetractatens Fornyelse m. v. under Christian VI., men det vilde dog, som sædvanligt er Tilfældet, ikke mere lykkes at bringe denne Handel igien i sin gamle, for Danmark saa fordeelagtige Gang[8]).

---

[7]) Høyers Gesch. Fred. IV. II. S. 70. fg. At Kongen 1723 sendte Fyrsten af Ostfriesland militær Hielp mod hans urolige Undersaatter, skal ogsaa have opbragt Generalstaterne og bidraget til det omtalte Forbud; Høyer S. 162; Riegels, samlede histor. Skrifter III. S. 63.

[8]) Holbergs Danmarks Beskrivelse S. 587; Sammes Samtale mellem 2 Kiøbmænd (Holbergiana af Boye, II. S. 32); Pontoppidan oeconom. Ballance S. 74. 159; Høyer anf. Sted. Fyhns Efterr. om Kolding S. 201; Hübertz Aktstykker om Aarhuus III. 226.

— Anden Proprietarius: ... „Der ere visse Folk „i Holland, som svær og giver sig Fanden i Vold paa, at „der er ingen Diævel til."

Ligeledes Ovidius i Ud. Hoved og Hale I. 5: „i Amsterdam seer man intet Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være."

I. 2. Proprietarius: ... „naar vi regner en heel „Maaned, som vi ligger i Byen, beløber dog Logementet „sig henved en Daler alleene."

Nemlig en Sletdaler eller 4 Mark; da 2 ß. daglig udgiør omtrent 60 ß. for en Maaned.

I. 4. Fremmede: . . . „Vestergade, Kalleboerne, „Kiøbmagergade."

Her kan leilighedsviis bemærkes, at Kalleboerne, nu Friderichsholms Kanal, ligesom fordum Kalleboestrand, uden Tvivl, har Navn af den Gamlebothæhafn, der forekommer i Kiøbenhavns Stadsret 1294; Scr. rer. Dan. VI. p. 98.

I. 5. Skyldenborg: ... „Skal vi ... spille for Tids„Fordriv en Cinque et Neuf." Dette var et Terningspil.

I. 6. Henrich: . . . „her er en Student udi Byen, „ved Navn Christen Nielsen."

Dette Navn har H. glemt i II. 1. og V. 11., thi her forekommer han som Niels Christensen.

I. 7. Jacob: . . . „Vist Henrich! om jeg skulde give „Dig Pas."

Pas betyder her egentlig Skudsmaal, og forekommer i samme Betydning i Jacob v. Tyybo I. 1. og i Lykk. Skibbrud III. 5.

I. 7. Jacob: . . . „Hans Fader var een af de beste „Snaphaner udi sidste skaanske Krig."

Ved den sidste skaanske Krig skulde egentlig forstaaes det korte og uheldige Felttog 1709—10; dog er her vel snarest tænkt paa Krigen 1675—79, der for det meste

førtes i Skaane. Snaphanerne (egentlig et Slags, i gammel Tid brugelige Bøsser), kaldtes de skaanske Bønder, som i denne Krig sloge sig til dansk Parti, og tilføiede den svenske Armee betydelig Skade; hvorfor de ogsaa, efter Krigen, bleve forfulgte med Ild og Sværd og næsten udryddede; (Lagerbrings Udtog af Sverrigs Hist. S. 380. fg.).

II. 1. „(Studenterne raabe Rus efter ham indenfor). Studenstrup: „Ei raab I Carnalier til I blir gal." (Indenfor) „Ru....s, Ru....s." — Henrik: . . . „Jeg „kan nok see, at det er en smuk fornemme Person, som „heller har i Sinde at fordre sine Rente-Penge end at give „Penge for at faae Salt og Viin paa Hovedet."

Var dette Stykke blevet skrevet i en senere Tid, vilde det have været upassende at lade Studenterne ved Ellevte Junis Tid modtage Studenstrup med Rus-Raaben; men dengang foregik Depositsen ved St. Hansdag, (ifølge Rescr. til Biskopperne af 12te Aug. 1665) og der var da ingen Usandsynlighed i, at de kunde forvexle en ankommende Termins-Giest med en Depositurus. Det Salt i Munden og Viin paa Hovedet, Deposituri dengang fik, forekommer ogsaa i Erasmus Montanus I. 2., hvor Jeppe Berg dog forvexler det med Salt og Brød. Om denne Skik, der gik af Brug efter Ildebranden 1728 og afskaffedes ved Fundatsen af 1732, s. Holbergs Danm. og Norges Stat S. 199. 210; Hoyе S. 153. 699.

— Studenstrup: . . . „det giør mig hiertelig ondt, „at hans gode Far kom saa tilig i Himmerig."

Denne Replik, tilligemed Henriks Svar derpaa, anføres i Epistlerne (II. Nr. 109), som et virkeligt Exempel paa pedantisk og kunstlet Condolence.

III. 1. Kiøbmanden: . . . „jeg skulde have nogle „Kroner mig tilvexlet, men gid Fanden give dem elleve og „et qvart pro Cento! . . . Serviteur, Monsieur! har han

„ingen Kroner at vexle?“ .... Jøden: ... „Jeg har „selbst ingen itzund Monsieur, men maa skee jeg kunde skaffe „ham welke hos en god Ven for halvtolvte pro Cento.“ .... Jøden: ... „Coursen er elleve og en qvart, nu „maa jeg jo i det ringeste have en qvart for min Umag.“ III. 2. — Første Kiøbmand: ... „Hør, min Herre, „har han ingen Croner at vexle? ... Hvad tar han pro „Cento?“ Anden Kiøbmand: „Tolv Rigsdaler.“ Første Kiøbmand: „Da kand jeg faae dem hos en anden Jøde „for elleve.“ Anden Kiøbmand: „Kand nok være“ ... „Førend jeg vexler mine Croner for ringere end 12 pro „Cento, før skal de smuk blive liggende; jeg meener, jeg „skal nok faae dem udpiint, naar det Ostindiske Skib skal bort.“

Disse Børsscener, som kunne bringe den ældre Slægt i Erindring om vor Pengekrise 1809-13, ere skildrede efter Virkeligheden. Før den svenske Krig vare tre Myntsorter gieldende her i Landet: Specier, Kroner og Courantmynt. Under Krigen fortrængtes Kronerne, Landets bedste og meest brugte Betalingsmiddel efterhaanden af den slettere eller ringhaltige Smaamynt, som man fra 1710 saae sig nødt til at lade slaae, især af Tolvskillingerne. Da derved opstod megen Forvirring i Handel og Vandel, blev endog 1718 fastsat en tvungen Agio paa Kroner mod Courant, som dog allerede næste Aar igien blev ophævet og Coursen givet fri. Inden 1722 var denne Agio stegen til 11 à 12 pCt. og 1726 til 14 à 15 pCt.; der kunde altsaa med Føie skielnes mellem god Mynt (Kroner) og let Mynt. Endelig blev denne forvirrede Tilstand hævet ved Reductionsforordningen af 15. Juli 1726. Om disse Pengeforhold forekommer Følgende i Holbergs Danmarks og Norges Beskrivelse S. 614: „Udi vore Tider er slagen en utroelig Hob smaa Mynt, hvoraf de fleste ere ikke af den Bonitet som de forrige. Hvorudover vor nu regierende allernaadigste Konge,

saasnart den svenske Krig var til Ende og Rigerne vare komne udi Roelighed igien, lod reducere samme smaa courante Mynt .... Og courant Mynten er bleven bedre end den var tilforn, efterat Markstykker ere reducerede til 15 ß., 12 ß. Stykker til 10 ß., og de sidst slagne 2 ß. efter Proportion af 12=Skilling=Stykker." Yderligere Oplysninger herom ere af Sagkyndige meddeelte i Fortegnelsen over Timms Mynt= og Medaillesamling I. S. 209. 212 og i Fortegnelsen over Krebers Ditto I. S. 180. 186. At Coursen paa Kroner 1713, da dette Stykke første Gang opførtes, kunde være saa høi, at der gaves 11 à 12, og næste Aar 14 pCt. i Agio (Jacob v. Thybo I. 3.) var altsaa i sin Orden.

III. 6. En Dreng: ... „Kiøber I smukke Bøger, „Mussiø: Altid være vel tilfreds, aldrig være vel tilfreds."

Denne Replik skal, uden al Tvivl, forstaaes om Titlerne paa to gudelige Skrifter. Det første hedder egentlig: „Altid vel tilfreds bør en Christen at være med sin Gud baade i sin egen Modgang, saa og i sin Fiendes Medgang, lært og paamindt af K. David Ps. XXXVII. V. 7 og eenfoldig overveiet af F. K." Kiøbenhavn 1684, 8; man har flere Udgaver deraf, blandt andre ogsaa en fra Aaret 1722. Titelen paa det andet Skrift er: „Aldrig vel tilfreds er en Christen med det timelige Godes Nydelse allene, førend han ved Troen faaer forsikred sig selv om det evige Godes Besiddelse; kortelig forestilled af F. K." Kbhvn. 1697, 8; og flere Gange. Forfatteren til begge disse Skrifter var en sællandsk Præst Frantz Kühn, om hvem adskillige Anekdoter fortælles i Worms Lexicon, og hvis Riimskrivt „den poetiske Esther" omtales i Rahbeks og Nyerups danske Digtekunsts Historie IV. S. 63. For øvrigt kiendtes ogsaa i første Halvdeel af 18de Aarh. en, flere Gange trykt moralsk Vise: „Altid Vel=

tilfreds", der er optaget i Nyerups udv. danske Viser I. S. 199—202.

Af denne Scene sees ogsaa, at Peder Paars, (formodentlig den første fuldstændige Original-Udgave af 1720), den Tid har kostet 4 Mark; jvfr. 3. Sat. „Hvo græder, den sin Daler faaer igien." Henriks Replik er anbragt, for endnu engang at give dem, der i hint Digt havde villet finde Udfald paa Universitetet, de akademiske Grader m. m. et lille Snært.

V. 7. Knud: . . . „See her er det, i den 6te Bog „13 Cap. 18 Art."

Det af Knud Procurator paaberaabte Lovsted om attenteret Voldtægt, lyder i Danske Lovs 6te B. 13de Cap. 18de Art. (ikke 3die C. 8de A. som i Udg. 1724 og 1731) ordret saaledes: „Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage . . . han miste sit Liv, endog han sin Villie ikke fuldkom." Med Hensyn til det Uforsvarlige og Upassende han fandt i at forlige Sager, kan han sammenlignes med sin Collega Tobias, i Gert Westphaler (IV. 2).

V. 9. Vægter: . . . „Den spanske Kappe blir ham „vis nok."

Om denne Straf, hvortil Rosiflengius blev dømt (Lykk. Skibbrud V. 10) s. Bohe S. 436. 699 og Scheibe Overs. af P. Paars S. 309. Den anvendtes paa Landet mod Hovbønder (ovenfor S. 74) og i Kiøbenhavn indtil Ildebranden 1795, især mod Vægtere, Vognmandskarle og lignende Personer; men da Kappen brændte 1795 med Raadhuusbygningen, gik denne Straf af Brug. I J. Howard, Appendix to the state of the prisons in England and Wales etc. med et Tillæg om fremmede Fængsler, (Warrington 1784. 4.) p. 28 findes en Beskrivelse af denne Straf tilligemed en Afbildning, hvor Synderen gaaer med en Kobberhat (som

en høiere Grad af Straffen) imellem to Vægtere med Morgenstierner.

V. 10. Henrich: ... „Udi et halvt Aar, som jeg „sad i første Lectie, stod jeg alleene 3 Gange Skole-Ræt."

Af det samme roser Peer Degn sig i Er. Montanus I. 5. Denne barbariske Skolestraf, (Jus classium) et Sidestykke til den militaire Spidsrodsstraf, har neppe nogensinde været formelig lovhiemlet, men har dannet sig ved Praxis fra det 16de til ind i det attende Aarhundrede; tildeels maaskee for at unddrage Disciplerne fra borgerlig Straf, efter visse Forbrydelser. Blandt de Kilder, i hvilke noget forekommer herom, kan især henvises til Mühlertz, Aktstykker til Odense Sk. Hist. S. X. og Henrichsens Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden (Progr. 1853) S. 11. 15. 17. I Friderichsborgskole anvendtes den sidste Gang 1710, P. Bendtsens Progr. 1822, S. 55; i Aarhusskole kun engang under Worms Rectorat (1739-75), Taubers Hist. Schol. Arhus. p. 126; i Odenseskole 1780, Henrichsen S. 17, og, som det synes, endnu senere i Herlufsholm, Melchior S. 449.

V. 11. N. Christensen: ... „Her er jo ikke meere „end een Knapnæring i Kiøbenhavn, og der logerer ingen."

Dog sees af en følgende Replik i samme Scene, at N. Christensen selv har logeret i Knapnæring. Dette Vertshuus laae paa Vestergade[9]); ligesom de øvrige i Stykket nævnte, endnu kiendte Vertshuse Tre Hiorter og Viinkanden (I. 2.); det første forekommer ogsaa i 3die Satire.

---

[9]) „Paa Vestergade i Knapnæring Nummer to"; Holbergs 3die Sat. Men da der efter Niels Christensens Udsagn (V. 11) var kun eet „Knapnæring" i Kiøbenhavn, og da Stadens Bygninger dengang endnu ikke vare nummererede, som de først bleve 1771, skal dette Nummer uden Tvivl blot betegne Værelsets.

Vester=Paradis (V. 11) hørte blandt den Tids berygtede Vertshuse eller Bordeller. Af Studenstrups Replik kan sluttes at det maa have ligget paa et Hiørne, formodentlig et eller andet Sted ved Volden, hvor Byens Fornødenheder af denne Art, før Ildebranden 1728, synes især at have existeret [10]).

V. 11. Studenstrup: .... „Banqverotterer i „Roskild; ney, det er Banqverer."

En lignende Forvexling forekommer i Pantsatte Bondedreng I. 1.

— Studenstrup: ... „Jeg har faaet Prioritet i „hans store Gaard paa gammel Torv." Niels Christensen:

---

[10]) „Veneris Vaaninger langs Volden"; Holbergs Epp. II. Nr. 83. Zille Hansdatters Forsvarsskrift for Qvindekiønnet:

Om Øst- og Vester-Paradiis
Mod Anden Krig vil føre,
Hver fletter kun sit eget Riis,
Sin egen Skam faaer høre;

„Paradisets Vert" omtales i 4de Satire S. 198. Ifølge N. Christensens Replik synes Vester=Paradis dengang ikke mere at have existeret som „et liderligt Spillehuus fuldt af Skiøger"; jvfr. Rahbek om H. I. S. 328. Formodentlig har det ligget i Nærheden af Vesterport (hvilken Studenstrup gik ud af), ligesom Øster=Paradis uden Tvivl laae paa Hiørnet af Store Kongensgade og Kaninlængen, hvor et Huus endnu kaldes Paradis og har et Skildt med Adam og Eva. I et Vers fra 1653 nævnes ogsaa Nørre=Paradis som et liderligt Huus. Naar Holberg i 3die Sat. omtaler „Brandtes Viser, som siunges med Fiol i begge Paradiser", og som han længer hen sætter langt under „et Blad i Bordings Vers", da er her ikke meent den gudelige Digter Frid. Brandt († 1691), som N. M. Pedersen (efter Brandts Psalmedigtning) antager i „Bidrag til den Danske Litt. Hist." III. S. 573, men en Bogtrykker J. G. C. Brandt, fra hvis Presse adskillige forargelige Viser udgik, og som derfor d. 9de Nov. 1721 fik Advarsel af Consistorium om intet at trykke uden Censur.

„Hvor ligger den Gaard?" Stubenstrup: „Midt paa „Torvet; det er en skiøn Gaard, Taarnet derpaa er alleene „Pengene værd." N. Christensen: „Jeg veed intet Huus „med Taarn midt paa Torvet, uden Raadhuset." Stubenstrup: „Man gaaer op af høye, brede Steen-Trapper paa „begge Sider; paa den ene Side staaer et Vandspring, paa „den anden Side en Scaffot, men jeg veed ikke, om det „hører Gaarden til."

Blandt de kiøbenhavnske Lokaliteter beskrives her Raadhuset temmelig nøiagtigt, saaledes som det existerede før Ildebranden 1728, og til begge Sider er afbildet paa et Kobber i Resens Atlas, fra det sidste Decennium af det 17de Aarhundrede. Det laae dengang paa Gammeltorv (rettere midt imellem Gammel- og Nytorv) som en isoleret Bygning, med et Taarn ud fra Muren, hvorpaa et Spiir. Til de „høie, brede Steentrapper, hvoraf man gik op paa begge Sider," ifølge Stubenstrups Beskrivelse, findes intet Spor paa det omtalte Kobber, hvor Indgangen er giennem selve Taarnbygningen, men muligen har allerede inden 1728 en anseelig Steentrappe været anbragt ud til Gammeltorv; en Saadan fandtes der i det ringeste indtil Ildebranden 1795. Vandspringet der endnu udgiør Gammeltorvs Prydelse, fandtes der allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede; men det murede ottekantede Skafot paa den anden Side eller paa Nytorv, var først opført under Frederik IV.[11]).

[11]) Et Sagn om Anledningen til dets Opførelse haves i Jonges Kiøbenhavns Beskrivelse S. 130. Imidlertid var der paa Gammeltorv, allerede fra ældre Tid af, en Retterplads, paa hvilken Diderik Slaghæk blev brændt 1521. Retterstedet blev 1668 — ifølge et Manuskript af Hospitalspræsten A. M. Hiøring om danske Mærkeligheder i dette Aar — flyttet ud herfra paa Amager, ligesom en lignende Indretning paa Hallandsaas blev flyttet uden

Faa Maaneder før Ellevte Juni første Gang blev givet, havde Kiøbenhavnerne, d. 8de Marts 1728, seet den talentfulde Sværmer og urolige Projectmager, den norske Amtmand Poul Juul paa dette Skafot lide den i Loven dicterede Straf for crimen læsæ majestatis i høieste Grad. Sidste Gang blev det benyttet d. 7de December 1758, da Cancellieraad Frederik Hammond, tilligemed sin Fuldmægtig Anders Andersen Sundblad, der blev henrettet for falske Bancosedlers Forfærdigelse; hvorefter det 1761 blev nedbrudt (Pontoppidans danske Atlas II. S. 112). Det vises paa Prospecten i Thurahs Hafnia hodierna Nr. 26.

V. 12. Henrik: ... „Saadan Deeling kaldes Geo„metrisk Deeling og grundes paa naturlig Billighed."

Det her anførte om den geometriske Deling, læses næsten med de samme Ord i Holbergs Natur- og Folkeret (Udg. 1734) S. 27: „Udi Justitia distributiva iagttages en geometrisk Proportion, saaledes at Straf og Belønning indrettes efter Personernes Stand og Meriter; for Exempel, naar Bytte deles ud blandt en Krigshær, nyder en General meer end en Oberst, en Oberst meer end en Capitaine og en Capitaine meer end en gemeen Soldat."

---

for Castellet mod Østerport. 1675 den 21de Mai begyndte man paa Nytorv at opføre en ny Kag, hvortil Haandværkerne droge i Procession, og Byfogden med Magistraten giorde det første Hug (Extraord. Relationer).

Barselstuen.

Allerede et Aarhundrede før dette Stykke blev til og tidligere endnu[1]) havde Lovgivningen fundet fornødent at trække visse Grændser for den overhaandtagende, hensigtsløse Ødselhed, hvortil Folket, især Borger-Standen og Almuen, pleiede at hengive sig ved Festligholdelsen af de tre vigtige Begivenheder i Livet: Bryllup, Barselfærd og Begravelse. Ved Forordningen af 1ste Mai 1624, „om hvorledes der skal forholdes ved Festensøl, Brylupper, Barseler“ m. v., bestemtes derfor blandt andet, med Hensyn til Barselfærd, Følgende (§. 20-22): „Barselkost skal aldeles være afskaffet, saa at intet Maaltid eller Giestebud Fadderne eller Andre maae gives, enten før Barnet bæres til Kirken, eller naar det er baaret hiem, eller naar Barselkonen besøges, til Nogen. Ingen skal koge nogen Mad at fremsende til Barselkvinderne, ei heller dem nogen Drik, hvad

1) Fra 1561 haves en Anordning for Ribe Bye, vedtaget af Lehnsmanden, Capitlet, Magistraten og de „fornemste Danneqvinder“, om hvormange der maatte indbydes og hvilket Tractement der maatte finde Sted ved Bryllupper, Brudepynt, Brudegave, Barselfærd (hvortil ei maatte indbydes Flere end 30 „Hustruer med Forgangsqvinder“. foruden „Fruer og Jomfruer“ og Adelige) Kirkegang, Faddergave m. m.; Nye Danske Magazin II. S. 272.

Navn det og have kan, tilskikke"[2]). Men det maa være gaaet med denne som med flere lignende Anordninger, at den snart er bleven illuderet[3]), og hvorvidt det i denne Henseende maa være kommet i det 18de Aarhundredes Begyndelse, kunne vi slutte af nærværende Stykkes Expositions-scene, sammenholdt med Holbergs egne Yttringer i hans Danmarks og Norges Beskrivelse, S. 19; jvfr. hans Levnet S. 148.

Blandt disse, ikke blot med Pengespilde, men ogsaa med urimelige og tildeels skadelige Sædvaner forbundne huuslige Glædes- eller Sørgefester, egnede sig især Barselfærden for dramatisk Behandling, som den, der baade i og

---

[2]) I et af Consistorium, under 8de Dec. 1621, udfærdiget Reglement for at indskrænke Luxus blandt de under Universitetet Henhørende, forbydes bl. a. under 20 Rdlrs Mulct den unødige Bekostning, som paa Madsending i Barselhuse, efter vedtagen Brug pleiede at anvendes; (Engelstofts Univers. og Skole-Annaler 1807, I. S. 209); jvfr. en Synodalbestemmelse for den Sællandske Geistlighed af 1639 i Pontoppidans Annales IV. S. 316. Allerede d. 20de Nov. 1579 udkom en Anordning af Borgermester og Raad i Kiøbenhavn om Bryllupskost, Barselkost og Fadderе; Pontoppidan Orig. Hafn. S. 498.

[3]) Man see t. Ex. Angivelsen af hvad adskillige Bryllupper, Trolovelser, Barselgilder, Begravelser m. v. havde kostet, fra 1624 til 1675 i en jydsk Præstegaard; O. Wolffs Journal for Politik, 1816, III. S. 28 fg.; jvfr. Pontoppidans Danske Atlas II. Fort. S. XV. At Sendelsen af Barselmad allerede 1660 igien var i fuld Brug, sees af Biskop J. Bircherods Optegnelse i hans Dagbog ved 13de April d. A. „Fik jeg nu ... in ædibus paternis (i Odense) fremmed Tractement jævnlig at smage, eftersom man havde hos os en gammel Skik, at naar nogen af Byens fornemme Qvinder laae i Barselseng, blev hende fra andre Matroner, som enten i Slægt- eller Svogerskab noget kunde røre hende paa, nogle skiønne Retter Mad, Dag efter anden, tilskikkede". (Mangler i de trykte Uddrag).

for sig frembød Rigdom af comiskt Stof, og tillige gav Anledning til mangen episodiskt Karakter og Situation. At slutte fra hvad vi kiende til hine Dages huuslige Sæder, maa Holberg have havt tilstrækkelige Motiver til den Række af Skildringer, han her opstillede [4]). I nogle Erindringer om ældre og nyere Skikke, omtrent paa denne Tid nedskrevne af den flittige Samler Jacob Bircherod i Odense († 1739), forekomme adskillige hidhørende Træk, hvoraf man seer at Barselgilder dengang have været almindelige blandt Alle, som vilde ansees for Folk af Levemaade: „Nu i vore Tider vil Folk vide at leve; alle Fadderne inviteres efter Tienesten hiem i Huset, tracteres med Thee, Kaffe, Chokolade, Viin, Aqvavit og Confect, og herefter skal gives Buggepenge". Hermed kom Huset dog endnu ikke strax i Ro. Danske Lov 2—8—9 paalagde Barselqvinden at holde sig inde i fem eller sex Uger efter sin Barnefødsel, efter hvilken Tid hun skulde holde sin Kirkegang [5]), og, for at hun ikke i denne lange Tid skulde kiede sig alt for meget, udkrævede Skik og

---

[4]) Allerede i hans 1ste Satire, ved Optegnelsen af andre Daarligheder, hedder det:

„Til Barselstuer sig i Vêster lade slæbe,
For Barselqvinden med Opvartninger at dræbe.
End Fødselsnøden selv den Pine større er,
Er det fornuftig? ja, det efter Moden skeer."

jvfr. Epp. IV. Nr. 427.

[5]) I Tydskland var det ogsaa Skik, at en Barselkone ikke, før efter 6 Ugers Forløb, maatte besøge et fremmed Huus; Grimms deutsche Mythologie (1835) Anh. Flere Exempler paa alskens Overtro med Hensyn til de 6 Uger, i hvilke en Barselkone skulde holde sig inde, s. Samm. Anh. S. 69. 71. 77. 97. 102. I det tydske Sprog betyder overhoved „Sechswochen halten", „in die Sechswochen kommen", det Samme som „in die Wochen kommen" og „Sechswöchnerinn er eenstydig med Wöchnerinn".

Brug, at hun, hvad enten det behøvedes eller ikke, skulde tilbringe disse Uger (42 Dage; III. 6.) pyntet, i en prægtig opredt Seng, og der modtage Besøg af Slægtninge og Veninder, som formeligen vare blevne underrettede om Nedkomsten[6]). Derfor var det, at i dette Stykke, efter dets ældste Form (II. 1.), „Barselsengen præsenteres"; formodentlig endog med selve Barselkonen liggende i den (III. 5). Allerede i Aarhundredets Begyndelse maa ellers dette Uvæsen have været noget aftaget. Det hedder nemlig videre hos Jac. Bircherod: „De forrige Tiders Barselsenge vare overmaade prægtige; nu bekymrer Ingen sig om Sligt; endnu siges, at Konen laae som forgyldt i Sengen[7]),

---

[6]) Ved Forordn. af 13de Marts 1683 om Klædedragt, Bryllupper m. m. var bestemt, at kun Nærbeslægtede maatte underrettes herom, af hville dog Ingen maatte opvarte i Huset, for at tage imod Besøgene. I nogle holstenske Stæder var det, endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede, Skik i de Huse hvor et Barn var født, at en Tienestepige maatte gaae omkring med en Vaisendreng, der bar en Papirrulle med Vedkommendes Navne, ligesom Troels i Stykket, for at melde Nedkomsten hos Slægt og Venner, hvorfor hun da fik Drikkepenge. Det kaldtes anseggen (Schütze holsteinisches Idiotikon I. S. 39), og Drikkepengene kaldtes Anseggergeld eller Umhangsgeld af Umhang ɔ: Sengeomhæng (IV. S. 310); mon ikke snarere Umgangsgeld?

[7]) Ogsaa i Holsten var det tilforn Skik, at Moderen, den Dag Barnet blev døbt, sad i Sengen, med et stort Hovedtøi, en Vifte i den ene og en Rosmarinqvist i den anden Haand; Schützes holst. Idiot. II. S. 237. I J. Scheibles lærde Skrift „Die gute alte Zeit in historischen Beiträgen" I. (Stutgard 1847) S. 708 beskrives den ældre Tids Barselstuer i Zürich omtrent som de skildres i dette Stykke; Barselkonen laae i Sengen omgivet af Husets kostbareste Sager, Sølvtøi m. m.; hun modtog hyppige Besøg af sine Veninder, som bragte hende og den Nyfødte Foræringer og beværtedes med Viinsuppe og Kage; Ægtemanden maatte jævnligen vise sig i Barselstuen, for at modtage Lykønskninger.

(eller, som det hedder i Stykket: „parerede som en Maibrud"; II. 8). Naturligviis maatte de Besøgende tracteres; de, som ikke selv kunde komme, erkyndigede sig ved Sendebud om Barselkonens Befindende; ogsaa sendtes Barselmad, som maatte betales med Drikkepenge (I. 7. II. 1.; jvfr. Holbergs Epistler III. S. 198. IV. Nr. 427). Om Beskaffenheden af den Conversation, der almindeligen fandt Sted i en saadan Barselstue, giver det gamle Udtryk: Faddersladder og Faddersnak et Slags Begreb[8]). Bynyheder og Byrygter, huuslige Bagateller og Næstens Skrøbeligheder udgiorde det staaende Thema — ikke blot for den Holbergske Barselstue; og man tør vel antage, at den Række af Damer og Borgerkoner, han her lader passere os forbi, paa den Tid og i selve Kiøbenhavn ikke kan have savnet Originaler; deraf kom det ogsaa, at det ved sin første Fremtrædelse stødte Adskillige, skiøndt det af skiønsomme Dommere modtoges med Bifald (Levnet S. 148). Et ikke ugrundet Sagn vil, at Holberg selv, ved egne Besøg i Barselstuer, skal have samlet de adspredte Træk, han forenede i dette Maleri[9]). Usandsynligt er det vel ikke, da

---

[8])
Kom, tag Din Kappe paa, gak i en Barselstue,
Og hør der engang til, hvormangen Sladderfrue
Der Tungen bruge kan til Løgn og Faddersnak,
Saa den Fraværende veed hende liden Tak;

Helts poetiske Skrifter S. 213; jvfr. Den Danske Antispectator (1744) Nr. 7.

[9]) Abrahamsons Rec. i Lærde Efterretninger, 1807, S. 499. Fra en paalidelig Kilde veed Forfatteren, at Holberg i sine sidste Leveaar engang aflagde Besøg hos en Barselkone, hvis Mand, en dengang anseelig Bogtrykker, arbeidede for ham; men han anbefalede sig snart igien, da han mærkede, at alle Tilstedeværende bleve tause ved hans Indtrædelse. Ogsaa den stumme Dame (II. 9.) skal være tegnet efter Naturen; J. Møllers Mnemosyne II. S. 313.

han selv tilstod, at han „fandt mere Behag udi Fruentimmernes end udi Mænds Omgiængelse." „Thi" — skriver han — „naar jeg er hiemme, er jeg idelig udi et Slags Arbeide, som foraarsager Hovedbryden, saa at jeg gaaer ud, allene for at lade Hiernen have fornøden Hvile. Saadan Hvile faaes fornemmeligen udi Fruerstuer, hvor der forefalder gemeenligen ikke uden jævn Snak, som ingen Meditation behøver." (Epp. II. Nr. 99; Udv. Skr. VI. S. 300). Forøvrigt ansaaes en Barselstue, i gamle Dage, som en Skueplads for det gifte Qvindekiøns Mysterier, som et Slags Maçonnerie des Dames, hvorfra Mandsfolkene vare udelukte. „I forrige Tider" — skriver Jac. Bircherod — „maatte ingen Mandsfolk komme i Barselstue; det kostede deres Hat, som de maatte løse ud med Penge; nu er der altid nok". Denne saakaldte Barselstue-Ret, (savnes i Vid. S. Ordbog, men findes i 2den Udg. af Molbechs Ordbog), gav, i Stykkets ældste Udgave, Anledning til den Scene, hvor Vaagekonen vil tvinge en Officeer til at løse sin Hat (IV. 5); i den nyere Omarbeidelse alluderes blot til den, naar Jeronimus og Officeren sige, at de ei tør komme i Barselstuen, da de ere bange for deres Hatte (I. 5. IV. 3)[10]). Mon denne Skik, som ogsaa i andre Lande fandt Sted, ikke kan hidrøre derfra, at Hatten blev anseet som Frihedens Symbol, og at derfor Manden, naar han indfandt sig paa et Sted, hvor ene Qvindekiønnet herskede, maatte i en vis Henseende opgive hiin?[11]).

---

[10]) I Tychonii Vers og Indfald S. 339 findes et Digt (1725) i Anledning af en adelig Frues Nedkomst, kaldet „Hattens Frelse i Barselstuen".

[11]) I *Chr. Biccii* Schediasma de pileo, Weissenfels 1680, p. 12. menes, at det enten skulde være til Straf, forbi de vilde indtrænge sig i Qvindekiønnets Mysterier, eller, naar de vare Peber-

Endelig hørte ogsaa til Barselkonens Plager hendes Afhængighed af Machaons baade ægte og uægte Sønner, ja endog af Overtroens Haandlangersker — Signekiællinger. En Læge, som Doctoren her i Stykket, der taler Latin til Fruentimmer, kurerer sine Patienter med Sult [12]), og dræber dem deels med Medikamenter, deels med Snak, karakteriseres næsten paa samme Maade af en Yngre blandt Holbergs Samtidige [13]), og maa vel altsaa paa den Tid have været tegnet efter Naturen; skiøndt Holberg dog selv, ved andre Leiligheder, vil have saadanne Charlataner blandt os anseete for Undtagelser, i det ringeste hvad Landets egne Børn angik [14]). Slagsmaalet mellem Doctoren og Mester Bonifacius

---

svende, som Bøder for deres ugifte Stand. Nogen Lighed hermed har ogsaa den ældre Skik paa Landet i Holsten, efter en Barselkones Forløsning, at nemlig de Koner, som havde været tilstede ved denne, løb omkring i Byen, drillede de unge Karle som de mødte, reve Hattene af dem, trængte endog ind til de Giftes men Barnløses Senge, toge Beenklæderne fra dem og breve mere saadant Uvæsen; Schütze Idiot. II. S. 256.

[12]) Her har Holberg maaskee ogsaa tænkt noget paa den strænge Diæt, som, ikke hans Læge, men hans Mave foreskrev ham selv; Moralske Tanker S. 392.

[13]) J. Riises Danske Spectator (1744) S. 84.

[14]) Holger Danskes Brev til Burman (Holbergiana af Boye I. S. 169): „Doctores Medicinæ ere hos os smukke og fornemme lærde Folk, fri fra al Qvaksalveri, som i Molieres Comedier saa stærk belees. Alle Slags — Qvaksalvere — om nogen slige findes hos os, da ere de moxen alle Udlændinger, der opholde sig her ikkun for en Tid". I Holbergs Nytaars-Prolog 1723 (Liebenbergs Udg. VIII. S. 6), indføres Æsculap med følgende Klage:

„Jeg vil kun tale lidt paa Doctor-Gradens Vegne:
Hvi kommer det, at man i hver Comoedie
Indfører Doctore for dennem at belee?
Det synes ligesom man Stykker ei kand spille
Med mindre Doctorne man sette skal en Pille;
De gode Mænd i hver Comoedie tienne maa
Til Folkes Tids-Fordriv. J min Tid var ej saa."

viser hen til den, i hiin Tid, som længe efter, herskende fiendtlige Stemning imellem Læger og Chirurger, og forklares ved de befæiede og ubeføiede Klager, de authoriserede Læger dengang førte over, at alskens Uberettigede, som een af dem udtrykker sig, „høstede paa deres Ager" [15])

---

hvortil Sganarel svarer:

„Hr. Doctor, bliv ei vreed! vi skiemter og med andre,
Fra en til anden Stand vi med Satiren vandre,
Nu paa en Doctor, nu igien en Advocat,
Ræt som det falde kand, vi pleyer, tage fat."

Ogsaa finder Holberg selv, i Justesens Betænkning, de saakaldte Doctor-Comedier, (formodentlig især Molieres) upassende for den danske Skueplads: „Alle Doctor-Comedier ere urimelige her i Landet, hvor den medicinske Nation er et fornemme Folk, der aldeles ikke er befængt med de Lyder, som findes hos de smaa omløbende Medici paa endeel andre Steder."

[15]) Bøtticher, morborum malignorum in genere explicatio (Hafn. 1736) p. 177. Især findes dette fremstillet paa en høist karakteristisk Maade i en Klage, som den samme Bøtticher under 14de Septbr. 1735 indgav til Kiøbenhavns Magistrat, hvori han stræbte at udvikle, hvormeget de medicinske, physikalske, philosophiske og mathematiske Videnskaber violeredes, og hvormeget hele Publikum maatte lide ved den ulovlige medicinske Practik, der en Tidlang var bleven dreven af „Empirici, Medicastri, Agyrtæ, Circumforanei, Nebulones og gamle Kierlinger, fremdeles Apothekere, Regimentsfeltskiærere, Barberere eller Chirurger, Badere, Operateurer og andre Qvaksalvere, Landstrygere, vagante Markskrigere, gamle og unge Fruentimmer, Apotheker- og Barbeersvende, ja endog Bødler og Skarprettere". At der imidlertid ogsaa kunde anføres Adskilligt til Forsvar eller Undskyldning for Barberernes Behandling af indvortes Sygdomme, paa en Tid da Hovedstaden ei havde det tilstrækkelige Antal af egentlig authoriserede og vel qvalificerede Læger, fremgaaer af Barbeerlaugets, med ligesaa megen Plumphed, som det Bøtticherske Andragende, men for øvrigt ikke ilde affattede Erklæring. Den gode Bøttichers Iver for det medicinske Studiums Værdighed her i Staden synes ellers at have indbragt ham omtrent samme Løn, som, i Lykkelige Skibbrud, Philemons Sandhedskierlighed hans Tiener, i

Alle disse for en Barselkone, saalænge hun — som det kaldtes — laae inde, ifølge Skik og Brug uundgaaelige og i nærværende Stykke udmalede Lidelser, har Holbergs nysomtalte Samtidige J Riis samlet i følgende Skildring[16]):

„Man sender en Herold i alle Byens Gader,
Der raaber i hvert Huus: Jeg Eder vide lader,
At Moder haver født en Pige eller Dreng,
Besøger hende nu i hendes Barselseng.
Vor Barselqvinde skal da efter Moden ligge
J nogle Uger, og det kan sig ikke skikke,
At hun sig lader see, sex Uger tælles maae,
Før uden for sin Dør hun brister sig at gaae.
Tænk midlertid kun, hvad den stakkels Kone lider;
Thi efter Moden hun i disse Barseltider
Hver Time vente maae en ny Besøgelse,
Tænk, hvad der da gaaer med til Kaffe, Sukker, Thee.
Endskiøndt til Doctor hun ei finder sig at trænge,
Hun efter Moden dog til ham betaler Penge;
Saa, hvordan det end gaaer, hun farer ilde, naar
At bryde Modens Lov hun sig ei understaaer."

---

det han nemlig i Begyndelsen af næste Aar 1736, ved Overfald paa offentlig Gade erholdt en ikke ubetydelig Contusion i Hovedet. Alle de hidhørende Aktstykker ere, med interessante Oplysninger, meddeelte i Herholdts og Mansas (desværre standsede) Samlinger til den danske Medicinal-Historie. I. S. 295. fg.*)

[16]) Den Danske Spectator S. 53.

*) At Barbererne paa den Tid maae have havt et eget Costume, nemlig lange blaa Kapper, ligesom, i en følgende Tid, Glarmestersvendene, kan sluttes af Fr. Horns somnium poeticum (1731) S. 106:

„Barberer gik jo før med blaa og lange Kapper,
En Glaremester ei saa hastig Moden snapper,
At jo Barbererne strax lægger deres af."

jvfr. Metamorphosis 1. B. 6. Fabel.

At for øvrigt den Overdaadighed, som i saa lang Tid havde fundet Sted ved Giestebuder, navnligen i Anledning af Bryllupper, Barnedaab og Begravelser, efterhaanden var aftaget, især i Hovedstaden og blandt de høiere Klasser, i samme Forhold som Luxus var tiltaget i andre Henseender, saasom ved Bygninger, Klæder, Vogne, fremmede Drikkevare o.s.v., og at den tilsidst kun vedligeholdtes hos den simplere Borgerstand, bemærkedes allerede paa den Tid, da dette Stykke blev til[17]. End kiendeligere var denne Forandring tyve Aar senere[18]; ja, Mange fandt endog nu, at Flere af Livets vigtigste Optrin gik altfor tomme og glædeløse hen. Derfor rimer Wadskiær 1743 i et Bryllupsvers saaledes:

„Den største Deel, der holdes her
af kiøbenhavnske Bryllupper,
som kaldes skal fornemme,
i ingen Sammenligning er
med rette jydske Bryllupper,
der staae, hvor jeg har hiemme.
Det kaldes her fornemme, naar
Man sulten hiem fra Bryllup gaaer
med tom og ledig Mave."

(jvfr. Wilses Reiseiagttagelser III. S. 10).

---

17) Troels's Replik I. 2; hvilken Officerernes Klage (2E. Udg. IV. 5) over det magre Tractement, der vankede ved Begravelser, Bryllupper og Barseler i Sammenligning med forrige Tider, paa en Maade modsiger, hvorfor den maaskee ogsaa er udeladt i Stykkets anden Udgave.

18) Epistler III. Nr. 226; Moralske Tanker S. 462; Pontoppidans Menoza III. S. 550; Sammes Oeconomiske Ballance S. 178.

Ogsaa det af Holberg revsede Barselstue-Uvæsen forsvandt efterhaanden her i Hovedstaden[19]), hvorimod det i vore smaa Kiøbstæder og paa Landet, for en Deel, holdt sig indtil Aarhundredets Slutning[20]). Dog tør man ikke antage en saadan Forandring i ringeste Maade at være bevirket ved Holbergs Satire; snarere var den vel en Følge deraf, at Barselkonernes høitidelige Indbladelse i Kirken eller Kirkegang, som alt længe tilforn paa flere Steder var gaaet af Brug[21]), blev afskaffet, først for Rangspersoner ved

---

[19]) Antispectator Nr. 7; J. E. Schlegels Werke III. S. 27; Sneedorfs patriotiske Tilskuer II. S. 797; Rahbek om H. II. S. 109.

[20]) Hübertz, Ærø S. 267-69: „Om Barselgilder". En karakteristisk Skildring af en Bonde-Barselstue forekommer i „Barselstuen hos P. Knudsen Ruus" ved Frid. Rasch, Aarhuus 1806, optrykt paa ny i 4de og sidste Hefte af Forfatterens Peder Knudsen Ruus eller en Bondes Levnetsbeskrivelse i morende Fortællinger (paa Vers), et Skrift for Almuen; Fridericia og Randers 1809-12. Blandt andet hedder det her: „Barnet raktes om til Skue i Koneflokken, som stedse forøgedes med nye Ankommende. Ingen af dem mødte tomhændet. Een havde Kaffe, en Anden Fløde; Een Risengryn, Een Sigtebrød og tilsidst kom Een med Barselgrød. Men derfor sparedes heller ikke noget, som kunde smage dem" m. v.

[21]) Hvilket, for Odenses Vedkommende, kan sluttes af Bircherods Dagbog ved 16. Mai 1660 (Udg. S. 56 jvfr. Orig.): „Holdte min Moder in æde nostra parochiali sin Kirkegang, efter hendes Barselseng. Da saae jeg . . . cænationem nostram med Qvindfolk opfyldt, efter den Skik, som her paa Steden af Arilds Tid haver været brugelig, og blev ikke, førend en Snees Aar eller meget mere, efter denne Tid, abrogeret og aflagt; nemlig at en stor Skare af de fleste Byens Qvinder skulde ikke allene giøre Barnet paa sin Daabsdag, men og Moderen paa hendes saa kaldte Introductionsdag, baade til og fra Kirken Geleide. Og ligesom de kunde være hende udi Slægt- eller Svogerskab nær paarørende, saa skulde de og fremmerlig parres". Jvfr. Hübertz, Aktstykker om Aarhuus II. S. 176.

Resc. af 8de Nov. 1748, og siden ligeledes for Koner af Borgerstanden, der holdt sig for lige saa gode som Hine (Ussings danske Kirkeforfatning IVde D. 2det Bd. S. 497).

Derimod turde det være afgiort, at intet af alle Holbergs Lystspil skiænker os et mere levende og fuldstændigt Maleri af Borgerlivet i Kiøbenhavn og af Middelstandens Sæder og Tone her i det attende Aarhundredes Begyndelse; at intet af dem alle frembyder en saadan Rigdom af nationale, dengang, som tildeels endnu, kiendelige og pudserlige Træk. „Det indeholder et i den dramatiske Literatur mageløst fuldstændigt Malerie af den Tids borgerlige Sæder, og det egentlige indfødte Kiøbenhavn seer sig selv deri, som det var for hundrede Aar siden — og det egentlige Folk som det er endnu, kun i længere Frastand fra Hovedstaden, i smaa Kiøbstæder, paa Landet, og i de allerlaveste Klasser . . . Historieskriveren, som saadan, vilde mindre beklage Tabet af alle hans øvrige dramatiske Arbeider, end Tabet af dette ene Lystspil." (Baggesen danske Værker XI. S. 283; jvfr. Dramatiske Journal 1772, Nr. 33)[22].

I. 1. Troels: ... „Skal man giftes, maa der lige „saa mange Folk komme sammen, for at æde og drikke op „meer end en stakkels Haandværksmand kan fortiene i 4re „Aar igien; derfor har man i gamle Dage hittet paa den „Mode, at den halve Bye skulde ofre og give Brudegave. „Nu saasom Folk bliver meer og meer fattige, saa blir de „og meer og meer storagtige, og vil ingen Brudegave have, „saa det er alleeneste Tieneste-Folk man ofrer til i vore Dage."

---

[22]) Om Gerles Omarbeidelse af dette Stykke: „Ein Jahr nachher", opført i Prag 1831, s. Dagen 1832, Nr. 72. Paa det kongelige Theater er Barselstuen fra 13de August 1749 til 1853 givet 121 Gange.

Den her skildrede Ødselhed ved Brylluper var egentlig stridende mod ovenanførte Frdn. af 13. Marts 1683, der bestemte at til Brylluper kun maatte indbydes 12 Par, de nærmeste Slægtninge uberegnede, og kun gives 8 Retter; var Brudeparret Haandværks- eller Tienestefolk, da kun 6 Par, og dertil 4 Retter; dog formeentes Ingen at møde i Kirken og ofre med Brudefolkene. Brudegave maatte kun gives til Tienestefolk[23]). 1686, 3die Nov. ansøgte Præsterne i Aarhuus Kongen om, at det maatte paalægges Øvrigheden at vedligeholde den gamle Skik, at Barselqvinder lode sig indlede og med Følge ofrede paa Alteret, paa det at „den Rige maatte tilholdes at bruge her udi samme Skikke, som den Fattige"; Hübertz, Aktstykker om Aarhuus II. S. 176; jvfr. Rescr. 18 Jan. 1687 (Fogtman).

— Troels: ... „hun skal udstaffere det døde Legeme, „betrække alle Vegge, Stole, Stuepiger, Kokkepiger, Ammer, „Kudske, Heste."

Ved Frdn. 7. Nov. 1682 om Begravelser bestemtes, at Grever, Friherrer, Adelige og høie Rangspersoner maatte overtrække Værelser, samt Vogne og Heste. Ved Regl. 24. Marts 1724 om Sørgedragt indskrænkedes denne Tilladelse saaledes, at kun de to første Rangklasser maatte betrække en Stue med Sort, og ligeledes Karosser og Heste, for Forældre og Ægtefæller; kun Tienestefolk i deres Liberie

---

23) T. Reenberg udbad sig derfor i et Fadderbrev (1696),

. . . . „at ingen skal
mig Faddergave give;
At jeg iblant de Stores Tal
(Præfiscine!) kand blive.

(Poetiske Skrifter I. S. 49). Langt senere skrev dog Holberg, at han som „inviteret til et Pige-Bryllup", maatte „efter de nyelig vedtagne Skikke beqvemme sig til Brudegave"; Epp. III. Nr. 226.

maatte klædes i Sort. Noget overdreven har altsaa denne Troelses Skildring dog været.

— Troels: ... „Det er ikke nok, at hun mister sin „Mand med sin Velfærd, Moden siger, hun og skal ligge „paa sin Seng i 6 Uger, og høre de Ord 6 Gange 6 repe= „teres hver Time: Hendes Sorrig giør mig ont Madame!"

Dette var altsaa et Sidestykke til de 6 Uger, i hvilke en Barselkone maatte ligge inde. Disse formelle Condolations= besøg dadler Holberg i 1ste Satire:

„Til Sørgestuer Folk i Hobetal at trippe,
Ved Trøstetaler for en Sorrig at oprippe,
At rive Plasteret af nyelig læged Byld,
Og sige, at det skeer for idel Venskabs Skyld."

I. 2. Claus: ... „Ach kiære Troels! vexle mig en „to Skilling for to eeneste Skillinger." Troels: „Hvad „vil du med de eeneste Skillinger?" Claus: „Jeg vil give „een for at komme op paa det runde Taarn."

Nydelsen af den skiønne Udsigt over Kiøbenhavn og dens skiønne Omegn fra Plafonden af Runde=Taarn, som i Holbergs Dage kostede een Skilling for Personen og senere to Skilling, er nu, formedelst den forandrede Indretning ved Observatoriet, indskrænket til et Par Dage om Ugen. At man allerede i hine Dage følte Uleilighed deraf for Ob= servationerne og for Instrumenterne, især naar Klokkeren, som havde Nøgle til Taarnet, giorde det til en Indtægts= kilde for sig at aabne Adgang for Enhver, mod Betaling af en Skilling, kan erfares af de Klager, som de astronomiske Pro= fessorer J. Rasch og P. Horrebow i fulde tre Aar (1713-16) førte for Consistorium over de, af den nye Klokker Søren Matthiesen (Regnebogens bekiendte Forfatter) i denne Hen= seende „øvede Enormiteter" (Nyerups Universitetsannaler S. 260—62). Det sidste som herom forekommer i Acta Consistorii er fra 7de November 1716, da Horrebow an=

drog paa, at S. Mathiesen maatte betages og formenes at oplukke Folk paa det runde Taarn, „saasom Observationerne og Instrumenterne ved deres Stimen og Allarm bleve forvirrede; item, at de Penge som gaves af Folk for at komme op paa Taarnet, maatte lægges til Tvende (Studiosos Mathematum), som skulde skiftes til at continuere Observationerne, og altid være tilstæde ved dem, som paa Taarnet oplades, for at hindre al Ustyr og forekomme Instrumenternes Fordærvelse." Hvorvidt nu disse Anker og dette Forslag har havt nogen Virkning, vides ikke; af denne Scene skulde man næsten slutte det Modsatte, i det mindste endnu i A. 1723.

I. 2. Troels: ... „Kommer man til en Skræders, „eller Skoemagers Bryllup, bliver man imodtagen med Trom„peter og Valdhorner, sat ved et Bord, saa langt som fra „Kyndelmisse til Paaske, sigtet fuld af kostbare Retter."

Trompetblæsen ved en Skomagers Bryllup „naar Giesterne kommer", omtales ogsaa i Pantſ. Bondebreng III. 2. At dette har været en gammel Skik kan sluttes af Anordningen af 3die October 1622 som fastsatte, hvilken Betaling Taarnblæseren maatte tage for Musik ved Bryllupper, og naar han fulgte Brudefolkene til og fra Kirke; Nyerups Kbhvns Beskr. S. 108. Under den lange Krig, da saa mangen oeconomisk Indskrænkning blev uundgaaelig, synes ogsaa denne Skik sieldnere at have fundet Sted; men efter Freden 1720 blev den mere almindelig i alle Samfundets Klasser og, paa en Maade, næsten nødvendig. Ifølge et Andragende fra Stadsmusicanten i Kiøbenhavn Andreas Berg, om at nyde noget vist ved forefaldende Bryllupper, da Indkomsterne af hans Tieneste dagligen formindskedes, blev ved Anordning af 16de Jan. 1728 bestemt, „at alle formuende Folk, som ere begrebne under det ham forundte Privileg, saasom de ved Universitetet og Søe-Etaten, hvor-

iblandt regnes Groshandlere, islandske og andre Kiøbmænd, Silke- og Klædekræmmere, Bryggere, Viin- og Tømmerhandlere, have Frihed derom at accordere med Statsmusicanten, men hvis de ei forlange hans Tieneste dog betale 2 Rdl. Kunstnere, Professioner (!) Haandværksmestere i Laugene, Skippere, Brændeviinsbrændere og andre deslige formuende Borgere, have iligemaade Frihed at accordere til Bryllupper, men hvis de det ei begierer, efter deres Formue betale (fra) 1 Rdl. til 4 Mark. Kieldermænd, Øltappere, Skibsfolk, Arbeidsfolk, Dagløunere og andre af Borgerskabet, som ikkun ere af ringe Stand og Vilkaar, kunne ogsaa accordere, men hvis ikke, dog give ham 4 Mark." (Siell. aabne Breve). D. 6te Juni 1729 fik Joh. Chr. Bohling Bevilling at maatte i Stege, i Møens Amt, paa Bogøe og i Nyekiøbings-Amt, med hans Folk og musikalske Instrumenter, for billig Betaling opvarte og betiene godt Folk til Bryllupper og Barseler og andre Vertskaber (Sammesteds). Ved Rescr. af 11te April 1738 bevilgedes det Musicanten i Aarhuus, at de der vilde have Musik ved Bryllupper maatte accordere med ham, og brugtes der ingen Musik, skulde dog, naar „Kirken og Skolen fornøiedes", en bestemt Betaling erlægges, efter Vedkommendes Stand.

I. 3. Corfitz: ... „har Du merket, at Gothard „Sanger har haft nogen Gang i mit Huus?"

I den ældste Udgave siges denne Sanger, saavel her som I. 5. at have været fra Tydskland; men dette er udeladt i Udg. 1731 og følgende Udgaver.

I. 6. Jeronimus: ... „Jeg har aldrig præket mod „Thee og Caffe; thi af all slags Drik er det den uskyldigste. „Tænk engang, hvor det gik til i gamle Dage Naboe, da „Fruentimmeret drak Koldskaal om Sommeren, og Spansk

„Viin om Vinteren, da kunde de ikke giøre mange Be-
„søgelser, uden de maatte lave sig paa en halv Ruus."

Kaffeens Brug var, ligesom Theens, paa den Tid omtrent et halvhundrede Aar gammel i de nordiske Lande. Hiin Drik var endnu 1661 aldeles ubekiendt her (*T. Bartholini* Epp. medic. III. p. 193); men omtrent ved A. 1669 beretter A. Bording i sin danske Mercurius (Poet. Skrifter II. S. 97) at

„man først til disse Nordens Lande
Fornemmer noget sært at føres over Strande,
Man Sukkerlade, Thee, samt Kaffe kalder det" [24]).

Dog maa den først senere være kommen til de danske Provindser og til Norge; thi i Holbergs Barndom, eller i Slutningen af det 17de Aarhundrede kiendtes den der endnu ikke (Epistler II. Nr. 91). I oeconomisk Henseende dadler en anden Jeronimus Kaffe, Thee og Tobak, som Produkter der bringe Penge ud af Landet; (Jean de France, III. 4). Her forsvares derimod Thee og Kaffe saavel i diætetisk som i moralsk Henseende, og begge Slags Nydelse, hvilke Holberg selv fandt tienlig for sin Helbred, forsvarede han, omtrent med de samme Grunde som her Jeronimus, en Snees Aar senere i sine Epistler (anf. St. jvfr. Nr. 99): „Hvis ingen anden Nytte var ved Thee og Kaffe, var dog denne, at Drukkenskab, som tilforn gik saameget i Svang, derved temmelig er kommen af Brug. Nu kunne vore Hustruer og Døttre giøre ti Visitter en Eftermiddag, og

---

[24]) Af Sim. Paullis Comment. de abusu tabaci & herbæ *Thee* Asiaticorum in Europa novo (Argentor. 1665) erfares, at den chinesiske Thee vel falbødes dengang i vore Apotheker, men endnu dog som en Sieldenhed, ligesom ogsaa Kaffe (fol. 38); Th. Bartholini Medicina Danorum domestica (1666) p. 491.

komme ganske ædrue tilbage. Dette kunde ikke skee i gamle Dage, da man intet andet havde at byde de Besøgende, uden Gyldenvand, Sek, Spanskbitterviin, Luttendrank[25]) og andet, hvoraf et Fruentimmer maatte i det mindste pimpe lidt paa hvert Sted, saa at, naar man lagde alle de smaa Doses sammen, som toges i hver Barselstue, det omsider kunde beløbe sig til noget; i det ringeste finge de Smag paa visse stærke Liqueurs, hvorom de nu ingen Idee have og derfor ingen Lyst kan faae dertil" (jvfr. III Nr. 226.) Ogsaa fra den statsoekonomiske Side ere anførte som Grunde, der tale til Fordeel for Thee og Kaffe, at Forbrugen af Viin, fremmed Humle m. m. derved er bleven formindsket, Udførselen af Malt derimod forøget; (Pontoppidans oeconomiske Ballance S. 224; G. L. Badens Afhandlinger II. S. 367 fg.)

I. 7. Pigen: „Anne Signe-Kielling skal ogsaa have „4re Mark, som maalte Barnet for Moersot." Corfitz: „Hun skal have 4re Ulykker, ikke 4re Mark! havde jeg vidst „det, hun skulde aldrig have kommet i mit Huus; thi „Signen og Maalen er forbudet i Loven." Pigen: „Det „maatte være ti Gange forbuden, saa hialp det dog Barnet „denne gang, til med er det nu gjort. Mutter vil ingen „nødigere være skyldig, end den Kielling; thi hun gaaer og „sladdrer paa fornemme Steder iblant." (jvfr. III. 3.)

Til Overtroens Materia medica hørte, fra ældgammel

---

[25]) Bogfører J. Holsts Oeconomia nova (1649) giver i Confectbogen S. 18 Anviisning til at lave „en god Lutendrank"; Vid. S. Ordbog forklarer Ordet (ogsaa Luterdrank, Luterviin) ved Kryderviin, Kardemommeviin. L. Terpager, de sacris vet. Danor. vigiliis p. 17, siger, at det paa Nytaarsaften var Skik at sende denne Luttendrank (vinum Hippocraticum) til Foræring. Om Gyldenvand s. Molbech S. 346; af dette Stykke sees, at det dengang blev nydt efter Kaffeen, som Liqveur.

Tid, den Syges Maalen, forenet med visse mystiske Formularer, deels for at helbrede den Syge, deels for at udforske om Sygdommen tog til eller af[26]); den anvendtes baade paa Mennesker og Dyr. I begge Henseender omtales og dadles den i Fortalen til Hemmingsens „Underviisning om den Guds Bespottelse, som skeer med Trolddom, Signelse, Maalelse, Manelse og anden saadan Guds Navns og Ords Vanbrng“, (overs. af Reravius; Kbhvn. 1618. 8): „En Part, naar Gud besøger dem eller deres Qvæg med Sygdom eller Krankhed og den varer nogen Stund, da flye de strax hen til Spaakoner, som skulde sige dem, om de er forgjort eller ei. Somme flye til gamle Kerlinger, som skulle med en Traad, som de dertil synderlig spundet have, om Søndagen under Høimesse, maale dem tvert og endelangs og siden med deres vedtagne Ord primsigne dem“[27]). Mod denne Signen og Maalen forekomme Bestemmelser, først i en Forordn. af 12te Oct. 1617 (Paus norske Forordninger S. 568); dernæst i Christian IV. Reces (II. 28), hvorfra de tildeels igjen ere optagne i Danske Lovs 6—1—12, som maa være det Lovsted, hvortil Corfitz her sigter. Disse gientagne Forbud uagtet var dog dette Uvæsen, ikke blot paa Stykkets Tid, da en Signe-Kiælling vel kunde antages ogsaa at „have sin Gang i store Huse“ (III. 3.), men længe efter, ligesom tildeels endnu paa Landet, temmelig almindeligt[28]). Med Hensyn til den Moersot, Barnet her maaltes for, og som i Stykkets ældste Udgave læses Moorsot, kan bemærkes, at denne

[26]) Grimms deutsche Mythologie (1835). S. 675.

[27]) Den hele Maalingsproces beskrives i Th. Bartholini Hist. anatom. Cent. VI. pag. 275.

[28]) Hedegaards danske Kirkeret II. S. 1353; Rescript af 7de Dec. 1759 (Fogtmann); Junges nordsiell. Landalmue S. 262; Skovgaards Bornholms Beskrivelse S. 78.

ikke, skjøndt Talen er om et Pigebarn, skal betyde Modersyge eller Moersyge (malum hystericum), men er et urigtigt og fra Ukyndighed om de indvortes Deles Beskaffenhed hidrørende Almueudtryk for Modsot[29]); en Benævnelse som nu neppe bruges uden paa Landet, men som dengang betegnede en Sygdom, der medførte eller letteligen kunde gaae over til Tæring (Cachexia). Netop denne Sygdom troede man at kunne helbrede ved Maalen. „For Guul- og Moodsot hun og Tartarknuden binder“ hedder det hos A. Bording (poet. Skr. I. S. 318), som ved denne Leilighed beskriver en saadan Signekiællings hele Apparat[30]). Om ikke for øvrigt en dunkel Forestilling om dyrisk Magnetismes Virkninger eller en anden empirisk Sandhed kan have ligget til Grund for denne Maalen, som for saa meget Andet i den gamle Folketro, der fra vort Standpunkt nødvendigt maa vise sig som Overtro, er et Spørgsmaal, som det ene kan tilkomme den Lægekyndige at besvare.

Corfitz... „skal dette vare længe, maa jeg lade sætte „Bekken for Kirke-Døren“.

Denne Nødhielp forekommer ogsaa i Abracadabra III. S. og i P. Paars 3. B. 3. S. Fra Slutningen af det 17de til ind i det 18de Aarhundrede var det meget al-

---

[29]) Bartholini Hist. anatom. l. c.

[30]) En udmalet Skildring af en saadan Signekiælling haves ogsaa i Fr. Horns Poesiens Misbrug. I Dav. Monraths hedenske Christenhed (Mspt.) dadles Maalen for Moodsot og Guulsot; jfr. Hedegaards danske Criminal-Ret S. 91. I Jylland, hvor Almuen ogsaa troer, at denne Sygdom, naar den ei betimeligen forekommes, letteligen kan gaae over til Guulsot, synes Modsot eller Moesot i det Hele at betyde ethvert Ildebefindende, som man intet andet Navn veed til, eller som kan være Begyndelsen til en anden Sygdom; Molbechs danske Dialect-Lexicon S. 363. I Midten af 17de Aarh. blev en Kone i Aarh. maalet for Moed-Soet; Hübertz, Aktstykker II. S. 244.

mindeligt, at Folk, som ved Krig, Ildebrand, Søskade eller andre ulykkelige Hændelser vare blevne forarmede eller som ved Alder og Svaghed vare ude af Stand til at ernære sig, søgte og erholdt Tilladelse: „Bækken for Kirkedørene i Kiøbstæderne at lade udsætte, for Alle og Enhver, som af christen Medlidenhed noget derudi give ville.“ Paa lignende Maade toges endog Tilflugt til den offentlige Medlidenhed, for at hielpe paa maadelige Præstekald, for at løskiøbe Fanger af tyrkisk Slaverie, for at reparere faldefærdige Skolebygninger m. m. jvfr. Bircherods Dagbøger, S. 222. 504. 518. 519.

II. 3. Anden Dame: ... „Gav I ogsaa Agt paa „hendes Adrascanter“?

Saaledes kaldtes dengang lange, under Albuen nedhængende Manchetter.

— Anden Dame: ... „med Permission, eller salva „fenia, mit Forklæde.“

I ældste Udg. forekommer her Tørklæde; jvfr. Moralske Tanker S. 325, Epp. III. Nr. 249.

II. 6. (Ældste Udg.) Arianke Bogtrykkers: „Jeg „skal ellers helse fra min Kiæreste, han bad, Madamen ikke „vilde forsmaae denne Bog, som han nyeligt har ladet op„legge.“ Barselqvinden: „I maa vinde Penge, som „Græs, paa Jeres Bøger.“ A. „Forlad mig, Madame! „slige Bøgger taber vi paa, og maa oprette vor Skade paa „Viiser og Eventyr (Nyere Udg. „Historier“) igien, thi „naar vi kand sælge 4000 Viiser (N. U. „Historier“) „kan vi ikke sælge 200 slige gode Bøger.“ (N. Udg. Bars. „Paa den Maade skulde I aldrig lægge andre „Skrifter op end Historier. A. Jeg skal sige Madammen, min „Mand er noget curiøsk.“) (Æ. Udg. B.) „Her er jo et stort „Land, jeg veed, at I skikker dem overalt ud i Provindserne.“ A. „Ja vi gjør, Madame! men vi faaer dem undertiden

„alle tilbage igien." B. „Ei Snak, det kan jeg ikke be=
„gribe. "A. „Vi faaer vel at begribe det, som har for=
„søgt det i 24 Aar; vi skikkede forgangen Aar to Bøgger
„lige saa gode som denne, til Jylland, det eene Exemplar
„blev soldt, men det andet maatte vi nøde bort for den
„halve Priis." B. „Ei, det er underligt! jeg hører jo
„alle Mennesker klage over Mangel paa gode danske Bøgger".
„A. Det kan man ikke agte, vor Nation klager altid; vi
„maa forstaae det bedre, som har forsøgt det mange Aar.
„Jeg kan sværge, Madame, at dersom vi ikke vilde legge
„op, uden gode danske Bøgger, saa maatte vi spille Ban=
„kerot inden tre Aar gik til Ende; de eeneste Bøgger, som
„vi have Profit paa, ere de, som vore Svenne skriver selv;
„vor Dreng Lars satte forleden et Himmel=Brev over paa
„Dansk, hvoraf vi soldte over 4000 Exemplarier." B.
„Paa den Maade skulde I aldrig legge andre Skrifter op, end
„de, som Svennene gjøre." (N. Udg.) A. . . . „Min Mand . . .
„giør mange Ting meere for at tiene Publicum end for
„Profit." . . . B. „Min Mand er meget for Læsning og
„kiøber daglig Bøger; i Gaar kiøbte han Doctor Arendt
„Hvitfelds Krønike. A. „Hvilken Edition var det?" „B.
„Det var den Danske Edition." A. „Er det den, som er
„i Qvarto eller Folio? . . . en Bog i Folio er den, som
„er saa stor, som en Bibel." B. „Saa er den Bog i
„Folio da." A. „Den Edition er ikke Vand værd, Ma=
„dame! . . . den i Qvarto er eengang saa god."

Denne Scene har Holberg i Udgaven 1731 fundet det passende at forkorte og forandre; rimeligviis, fordi den brede og detaillerede Udvikling af Boghandelens maadelige Tilstand paa den Tid ikke kunde antages at interessere Publicum i Almindelighed. Imidlertid indeholder den dog, saavel i sin oprindelige som forandrede Form, en og anden Bemærkning over denne Gienstand, som i hine Dage

Adskillige, baade af Forfatternes og Forlæggernes Klasse, maae have fundet træffende, og som maaskee, selv i vor Tid, ei vilde savne Gienklang. Klager af denne Art vare nemlig ikke blot dengang, men baade tidligere og senere, almindelig førte. Publicum dolerede, efter Barselkonens Yttring, over Mangel paa gode og nyttige Skrifter, især i Modersmaalet; Skribenterne udledede denne Mangel af Boghandlernes Uformuenhed, Uvillie eller Egennytte; medens disse igien, med Arianke Bogtrykkers, skiøde Skylden paa den ringe Afsætning, altsaa paa Publicum selv[31]. Er der end noget i Ariankes Udsagn, at „vor Nation klager altid," saa var dog ingen af hine Klager paa den Tid aldeles ubeføiet, skiøndt det er vanskeligt at afgiøre, paa hvilken af Siderne der var meest Skyld.

At Bøger af lærd Indhold, som oftest skrevne paa Latin, dengang vanskeligen hos os kunde komme for Lyset, fordi Boghandlerne manglede enten Villie eller Evne til at paatage sig Forlaget, og fordi Papirets og Trykningens daværende Dyrhed sieldent tillod Forfatterne selv at bekoste dem, derfor haves flere Vidnesbyrd af udmærkede danske Lærde i sidste Halvdeel af 17de og i Begyndelsen af 18de Aarhundrede[32]. Men at ogsaa gode Bøger i Mo-

[31]) Som Exempel kan anføres følgende Sted af Bogfører J. Moltkes Fortale til Overs. af W. Alardi Sielens aandelige Apothek, 1641, „Store Bøger at lade prente udkræver ei ringe Penge, og dersom de ikke ville gaae vel fra Haanden, da er al Omkostning derpaa anvendt, spildt, hvorved mange Boghandlere blive til fattige Stakler, uden saa er, at de med synderlige beneficiis og privilegiis blive benaadede."

[32]) See bl. a. Fort. til Vindingii Academia hafniensis (1665); hvilket Sted Holberg ogsaa anfører i Holger Danskes Brev til Burman, for at undskylde de danske Lærdes sparsomme Forfatterskab; Fort. til S. Lintrups reliqviæ incendii Bergensis (1704) og til Falsters Amoenitates philologicæ I. (Amstelod. 1729) p. 168. Paa Grund heraf søgte Forfattere derfor ofte at hielpe

dersmaalet, hvorpaa der, før Holbergs Tid, ikke var Overflod, kun mødte liden Opmuntring, maatte han selv erfare

---

sig frem ved Dedicationer til formuende og formaaende Personer. Som Exempel paa en saadan Speculation kan anføres H. Gardners Fortale til hans medulla arithmetica (1638), hvori han klager over, at den der havde trykt Bogens første Udgave („Florilegium arithmeticum 1633) havde forholdt ham sit Arbeide, indtil de godt Folk, som Bogen var dediceret til (Raadmand J. B. v. Delden i Kiøbenhavn og hans to Brødre, Viinhandlere sammesteds) „ved Lykkens Ustadighed miste hvis Formue de havde"; hvorved ogsaa han gik Glip af" hvad han til Vederlag kunde forventet". Derfor blev ham raadet, at han til „de udistraherede Exemplarer sig nogle besynderlige Patroner eligere og opsøge skulde, under hvilke deres patrocinio dette hans Arbeid lykkeligen kunde distraheres, og han sig, ad refusionem expensarum multiplicium, noget godt have at forvente". De Personer, til hvilke denne anden Udgave dediceredes, vare den Kgl. Secretair Chr. Sinklar, en Kongelig Kapelmester, en Kgl. Herold, nogle Præster, samt flere Borgere i Kiøbenhavn. Som Sidestykke hertil kan anføres den lærde Nordmands J. Brunsmans Diei exordium atqve exodium, Kbhvn 1699. 8, der er dediceret til 7 anseelige Mænd her i Landet (deriblandt en Eier af 3 Herregaarde, nogle Professorer og tre Højesteretsadvokater), af hvilke Forfatteren i Fortalen takker de Fleste, fordi de havde bekostet Udgivelsen af hans Skrift, der er 13 Ark stort! I et Brev af 1727 taler Gram om res, qvæ innumeros depressit, qvæ perpetua Daniam obscuritate damnavit, & contemtui aliorum populorum (maxime Batavorum) tradidit, nempe defectus rei typographicæ & Bibliopolarum (nam charitas chartæ typorumqve duplo major qvam alibi, defectui æqvipollet); jfr. Efterr. om det store Kongl. Bibliothek 2den Udg. S. 61. 135. Med vore egne Forhold kan sammenholdes Videnskabernes, Boghandelens, Bogtrykkeriernes og overhoved det hele lærde Væsens maadelige Forfatning i Sverrig, i Carl den 11tes Tid og endnu senere, efter den Skildring der forekommer i Fortalen til J. Schefferi Svecia literata (1680). Ogsaa her klages over, at selv de mere formuende Bogtrykkere see blot paa den øieblikkelige Fordeel, og ville derfor heller trykke Æventyr og Viser (fabellas & cantiunculas), end gode Bøger, som kun love en langsom Afsætning.

ved hans andet Skrift: Natur- og Folkeretten, af hvis Oplag paa 1000 Exemplarer i 10 til 12 Aar kun afsattes 300 (Levnet S. 122)[33]). Paa sine følgende digteriske Arbeider og paa sin Danmarks Historie vandt han vel mere; men dog, ifølge hans egen Forsikkring, i det Hele ikke nær saameget som Folk forestille sig, da han faa Aar før hans Død havde, af enkelte Værker, store usolgte Oplag[34]). For en Deel kunde vel, og kan endnu denne Kiendsgjerning forklares af det danske Sprogs indskrænkede Kreds; men Holberg anførte desuden, som Aarsag til en saadan virkelig eller tilsyneladende Ligegyldighed for dansk National-Literatur, deels de Fornemmeres Prædilection, som i Almindelighed for alt Fremmed, saa i Særdeleshed for Bøger i fremmede Sprog og for Oversættelser af disse, samt Almuens, ene til ascetiske Skrifter og Folkeromaner eller Æventyr henvendte Læselyst[35]), deels det overhaandtagende, ved intet Forbud hemmede, Eftertryk[36]). I sine

---

[33]) Dette synes dog at blive modsagt af Holberg selv paa et andet Sted; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 414.

[34]) Epistler V. S. 2. „Jeg tør sige" — tilføier han — „at en eneste lille Bog, kaldet „Den Bedendes Kiæde" og „Müllers Postil" have givet flere Renter end alle mine Skrifter". I Hofmans Fundatser I. S. 239 angives Forraadet af de Holbergske Skrifter, der efter hans Død bortsolgtes ved Auction; der vare ingen Exemplarer tilovers af Comedierne, P. Paars, Danm. Historie eller Heltindehistorierne, men derimod ikke Faa af Jødiske Historie, Epistlerne, Danmarks Stat, Opuscula m. fl.

[35]) Levnet S. 123; D. og N. Beskrivelse, S. 180—81; her klages over de mange Udgaver af Holger Danske, Roland, Faust og Finkeridderen, medens der kun haves faa Udgaver af gode Bøger.

[36]) I Fortalen til Mog. Wingaards „Tamme Gaas af sin Krop, Duun og Vinger, og fornemmeligen af navnkundige Pen commenderet" (paa Riim); Kbhvn 1696, advares mod Eftertryk, hvorved „tit og ofte forvendes Auctoris baade Ord og Mening, og han saaledes ikke aleneste skades paa hans Gods, men og paa

sidste Leveaar fandt han endnu en Grund meer til den formindskede Afsætning af danske Bøger, i „den uhørlige Mængde af danske Skrifter" som kom for Lyset, hvilket tildeels igien hidrørte fra de dengang i Brug komne Prænumerationer, mod hvilke han i det Hele bestemt erklærede sig[37]).

---

hans Existimation"; en lignende Advarsel er tilføiet Titelen paa hans danske Curtius (1704). I den ironiske Dedication til Eftertrykkeren Phœnixberg, foran Comediernes 3die Deel, klager Holberg over, at han havde 800 Exemplarer tilovers af de to første Dele, da Eftertrykket kom for Lyset. Før Frdn. af 7de Januar 1741 udkom, var derfor ingen anden Udvei til at forebygge Eftertryk, end et specielt kongeligt Forbud. Da P. Juul, i Anledning af sit 1721 udgivne Digt, „Et lyksaligt Liv", søgte at erhverve et saadant Forbud, anførte han i sin derom indgivne Ansøgning, (trykt bag efter Digtet), blandt andre Grunde, „at Bøger, især poetiske Materier, naar de synes at være opbyggelige, blive flux eftertrykte og ved det samme, i en eller anden Maade, af Forseelse eller Selvkloghed forandrede og tillige moxen fordærvede".

[37]) Moralske Tanker S. 261; Epistler II. Nr. 126, som indeholder et ironisk Forslag om Forandring i Boghandelen. Mangel paa fordeelagtig Afsætning angives endnu senere som Aarsag til at saa faa danske Skrifter kom for Lyset, baade af Forfattere selv, f. Ex. Rosenstand Goiske i Fort. til hans Prædikener 1ste D. (1766) og af Boghandlere f. Ex. F. C. Pelt i Fortalen til den tyrkiske Robinson, 3die Opl. 1750. I Fortalen til Lodbes Oversættelse af Richardsons Pamela (1743) nævner Prof. H. P. Anchersen allerede, blandt Hindringerne for god Afsætning, den herskende Uskik, ikke, om man endog haver Evne dertil, at kiøbe Bøger, men at hielpe sig frem med Laan; en Uskik, som Schønau ogsaa dadler i Fortalen til sin Udg. af Phædri Fabler (1750). Herved kan bemærkes, at Leiebibliotheker allerede fra 1725 kjendtes her i Kiøbenhavn. Mere, denne Gienstand betræffende, forekommer i Büschings Nachrichten von dem Zustande der Wissensch. in d. dänischen Reichen. I. S. 595; W. Høibergs Fortale til Holbergiana; Schønaus lærde Fruentimmer II. S. 1149; samt i Forhandlingerne 1769 ang. Ophævelse af Told paa Bøger, i Luxdorphiana ved Nyerup S. 91.

De Artikler, ved hvilke da Forlæggerne endelig til Nød kunde staae sig, maatte, efter Ariankes Bemærkning, være beregnede enten paa den lavere Almues Opbyggelse eller paa dens Moerskab.

Til den første Klasse henhørte Bønnebøger og andre gudelige Skrifter, af hvilke Holberg andenstedes (Levnet S. 123. Epistler II. Nr. 126) nævner adskillige og som tildeels endnu i nyere Oplag læses i Provindserne. De i Stykkets ældste Udgave omtalte Himmelbreve vare gudelige Betragtninger og Formaninger, fremsatte i Form af Breve, som antoges at være nedfaldne fra Himmelen[38]). Nic. Palladius udgav et saadant 1555 i Folio, indeholdende Advarsler imod Affald til Afguderie, vrang Lærdom, Paven m. v. Senere synes de almindeligviis at have været lokaliserede Oversættelser af Tydsk, af hvilke eet, „bræmmed med prægtige Kobber-Kniplinger, (kobberstukken Ramme?) og nedfalden i vores Tid," omtales i en Note til P. Paars (4de B. 1ste S.)[39]). Maaskee menes her netop det samme Himmelbrev, som Arianke Bogtrykkers Dreng havde oversat, og hvoraf der solgtes 4000 Exemplarer. Et nyt Oplag af et saadant Himmelbrev udkom i Aarene 1730—40, (trykt i Folio, med Ramme); det er underskrevet „Jesus af Nazareth" og indeholder Formaninger for Kiøbenhavn til Omvendelse. m. v.[40]).

---

[38]) Paa Grund af et Sted i 2. Krøn. XXI. V. 12. Prof. ved Odense-Gymnasium N. v. Haven tog til Æmne for en Dissertats paa Ehlers's Collegium 1732, at bevise: Epistolas coelo delapsas danice Himmel-Breve, ex dicto II. Paralip. XXJ. v. 12. nullum haurire fundamentum.

[39]) I en Anm. til 2. B. 2. S. tilføier: „Saadanne (Himmelbreve) have vi havt nogle af her i Landet, som forvares endnu udi gamle Folkes Kister".

[40]) Omtrent 1833 anmeldtes endnu et saadant „Himmelbrev" i Kbhvns Adresseavis, blandt udkomne Piecer.

Den underholdende Læsning, som Boghandlerne føregede for at Almuen aldrig kom til at savne, bestod af Viser, Historier, (Folkeromaner) og Æventyr, som falholdtes paa Gader og Stræder, og hvoraf der solgtes Exemplarer i Tusindviis.

„Man haver jo paa Riim en Hoben daglig Snak,
Der udi Sækketal gaaer af som Almanak,
I alle Gader man med Magt sig jo maae trænge
Igiennem Viser og igiennem hæse Drenge[41]),
Der skriger Øret fuld hver i sin Melodi:
Ny Viser! nu om Mord, nu Brand, nu Hexeri,
Om Een, der hænges skal, om Rov, om vanskabt
Foster“ ꝛc. (3die Satire).

Da Boghandlerne i ældre Tid havde Udsalg i Kirkerne, indeholdt et Kongebrev (Glückstad d. 1ste Oct. 1638) følgende Forbud imod Handel her med slige Artikler: „Eftersom Vi komme i Forfaring, hvorledes underskedlige unyttige Bøger og Skrifter, som Ulspil og deslige, saa og letfærdige Bolevisér og andre utienlige Viser, Digt, Fabel, Æventyr og ublue Kierlighedsbøger, endog i Kirkerne paa mange Steder udi vore Riger Danmark og Norge, Mange til stor Forargelse at sælges . . . da endogsaa ingen Steder her udi vores Riger bør at lides letfærdige og forargelige Bøger, dog paa det ikke allene saadanne ublue Skrifter og Viser, meden og al anden Fabelværk, Ulspil og Æventyr af Kirker nu først kan vorde afskaffet, vilde vi med dette vort aabne Brev strængeligen og alvorligen alle Bogførere forbudet have, at de ikke

[41]) At det især var Drenge, der dengang løb omkring med Gadeviser, s. ovenfor S. 41; Suhms Samtale mellem Hans og Peer; saml. Skrifter I. S. 53.

herefter enten fornævnte Ulspil, eller andre saadan forn^te^ unyttige Skrifter udi nogen Kirke fald haver."

Levninger af den Tids Vise-Literature godtgiøre, at de her angivne Æmner virkeligen hørte til de almindelige. Ved en Politiplacat af 16de September 1726 blev det forbudt at trykke deslige, af omløbende Drenge falholdte Vers, Viser og deslige, uden Facultetets (det philosophiskes) Approbation eller Politimesterens Paategning (Rahbek om H. III. S. 118; jfr. Rescr. 18de April 1738; Fogtmann.) Men senere maa dette Forbud igien være gaaet i Forglemmelse. Holberg selv fandt ogsaa, at man ikke burde regne dette saa nøie, „da Saadant var brugeligt i alle Lande, og man holdt for, at den gemene Almue maatte have noget at amusere sig med", og da Bogtrykkerne derved tillige „kunde vinde en Haandskilling"[42]). Paa en saadan Haandskilling synes, netop paa hiin Tid, ingen af vore Boghandlere at have været mere gridsk, end Bogtrykkeren (siden Directur for det kongelige Bogtrykkeri, Cancelliraad) Jochum Wielandt, de kiøbenhavnske Lærde Tidenders første Udgiver og Redacteur[43]), for øvrigt en Mand ikke uden Fortienester

[42]) Epistler II. Nr. 95; Schønaus lærde Fruentimmer II. S. 1149. Dog nævner Holberg paa anf. St. blandt de Eventyr, han „som usømmelige og forargelige" vilde have udmønstrede, det om Dr. Faust, hvilket han, som Flere i en ældre Tid, urigtigt antager at have Hensyn til den ene af Bogtrykkerkunstens Opfindere; jvfr. Nyerup danske Almues Moerskabslæsning S. 186, ligesom han overhoved paa et andet Sted beklager, at „Boghandlerne maae rette sig efter den gemene Almue", og „være betænkte paa Skrifter, som ere efter Pøbelens Smag"; Epp. I. Nr. 63. Dog have de, uden Tvivl, ogsaa taget Hensyn til den ikke ringe Afsætning, som disse Almueskrifter havde blandt vore svenske Naboer; Wieselgrens Sveriges sköna Literatur III. S. 476.

[43]) Det er maaskee til ham, at H. sigter i P. Paars 4. B. 2 S. hvor han raillerer med Finkeridderen, Skiønne Magdelone, Holger

af Fædrelandets Literatur. Under 28de October 1719 anholdt han om Privilegium paa Oplag af adskillige Skrifter. I Consistoriums Erklæring derover siges bl. a.: „P. Syvs Kiempeviser eller Tillæg dertil, saavelsom Hr. Ivents Historie paa danske Riim kunde vel ikke siges at være meget opbyggelige Bøger, have dog sin Nytte saavidt philologiam danicam angaaer. Overalt er der intet ondt udi, men diverterer dem som have Lyst til Eventyr; sees saa ikke, hvorfor de jo maatte trykkes og Kiempevisebogen formeres paa nye"; (K. H. Seidelins Læsendes Aarbog 1800. S. 63). Ingen af disse Bøger udkom dog fra Ansøgerens Presse [44]). Senere indgav han, under 22de Juli 1721, en Ansøgning til Kongen om 30 Aars Privilegium for sig, Hustru og Arvinger, paa 97 Bøger, af hvilke han selv havde allerførst udgivet de 15 fra sit Officin, og de øvrige 82 vare saadanne, hvorpaa Ingen havde Privilegier eller hvorpaa Privilegierne vare exspirerede. Blandt de Sidste vare følgende „Historietter", eller, som Arianke kalder dem, „Historier og Eventyr": „Theagenis og Cariclea,

---

Danske og lignende „urimelige Romaner", som i Mængde kom for Lyset, og videre tilføjer i Anmærkningen: „Autores til Sligt foregive tit, at det skrives pour servir le publiqve (som Ariankes Mand, for at tiene Publicum); men de maae derved allene forstaae den Part af Republiqven, som bestaaer af Fiskeskierlinger og Nybods Folk". Man antog Wielandt, skiøndt født Kiøbenhavner, for „Tydske Jochum", der paa Anholt fortolkede Aviserne for Chr. Storks Huusfolk; P. Paars 3. B. 1 S): Boyes Udg. 2det Opl. S. 268. Ogsaa havde han under 22de Nov. 1720 faaet Bevilling for sig og Arvinger paa at lade trykke og afhænde „danske og tydske extraordinaire Relationer med Vexelcoursen og Priiscouranten".

[44]) Romanen Hr. Ivan paa danske Vers haves i Haandskrift paa det kongl. Bibliothek i Stokholm, men er neppe nogensinde trykt; Nyerups Alm. Moerskabslæsning S. 123 fg.

Blanzeflor og Flores, De 7 vise Mestere, Ugelspil, Magdelone eller Peder af Provence; Marcolfus, Malchus (?), Judas, Josephus, Susanne, Samson, Den forlorne Søn, Absalon, Cleopatra, Carsus (?), Maderus (?), Pilatus, Blanca Meretha, Signilda, Svanhvida, Wilhelm af Paller, Persenober og Constantinobis, Grisillis, Helena, Fortunatus, Wilibaldus, Melusina, Viglois, Octavianus, Carolus Magnus, Olger Danske, Roland, De 12 Jævninger, Rosanna, Kong Laurin, Kong Evard, Kong Artus, De 12 Patriarker, Den lystige Spaamandsbog." Nogle af disse Titler ere aabenbart feilskrevne.

Om disse Artikler hedder det i Ansøgningen: „Disse Bøger ere vel ei alle af nogen synderlig stor Betydenhed, men de ere blevne giængse udi E. Mai. Lande og Riger, og Begierlighed dertil er ei liden, saa at stor Forlag og store Bekostninger paa dessen Trykning udfordres, og saadan Kram er det, der skal soutenere en stor Hasard og de store Omkostninger, der falder ved reelle og gode Bøgers Oplag, hvis Debit jeg, til min Skade, har Prøve af, her i Riget at være vanskelig og meget slet". Samme Raisonnement som Ariankes!

Herover æskedes nu atter Consistoriums Betænkning, der blev opsat af Prof. Arne Magnussen. I denne forsikkres, at man ikke kiendte de tre med (?) betegnede Skrifter, men tilføies: „Vi kunne ellers af de andre omkring staaende slutte, at disse maa være af samme Sort. Saa er da om de fleste af disse Nummere det at sige, at de bestaae af unyttige Comedier, Romans og ulæseværdige, ufornuftige Fabeler, som smaa Drenge udraabe paa Gaden, og Andre, ligesaa uvittige som Udraaberne, kiøbe, for at divertere sig derudi ved en Spinderok eller i gemeen Selskab. Skulde det saa være storligen at misbruge E. Mai. høie Navn, at sælge ved Monopolium

og under E. Mai. allern. Privilegio slige unyttige og tildeels onde Chartequer. Blanca, Signilda og Svanhvida ere svenske Comedier[45]), som lidet vilde komme tilpas her hos os, hvor Een iblandt 100 ikke skulde forstaae dennem; og hvad den førstnævnte især angaaer, da er det en grov Invective paa en dansk Prindsesse, som blev gift til Sverrig henved Anno 1298[46]) og skulde det være selsomt, om den paa ny blev oplagt her i Riget, da de Svenske selv næsten foragte samme Piece. Men vi ville herudi saavidt undskylde Supplicanten, at han maa ikke til nøie kiende disse Piecer, vel muligen og ikke heller en Deel af de andre omkring staaende Nummere, thi Roland og de 12 Jævninger ere, saavidt os er vitterligt, aldrig til paa Dansk[47]), men vel paa Franzøsk og Italiensk". Under 23de December resolverede Cancelliet, „at det skulde forblive ved Professorernes Erklæring"; Ansøgningen er da formodentligen ei bleven bevilget. Derimod fik Wielandt 6 Aar senere, under 25de Aug. 1727, kgl. Privilegium paa, i 20 Aar at lade trykke „efterskrevne smaa Historier og Tractater", som han deels selv havde fordansket, deels af andre ladet fordanske, saafremt ingen Anden derpaa havde kongelig Tilladelse: „1) Om Hr. Ivan. 2) Om Kong Edvard og Prinds Arto. 3) Den lykkelige Wittington. 4) Den ubestandige Alcimedes. 5) Den tappre Zingis. 6) Den listige Roxolane. 7) Den dyrekiøbte Isabella. 8) Holger Danske.

---

[45]) Af den bekjendte svenske Historiker under Dronn. Christinas Regiering, Johan Messenius.

[46]) A. Magnussen har her, uden Tvivl, forvexlet Magnus Smæks Dronning Blanca (af Namur) med Erik Glippings Datter Margareta, 1297 gift med K. Birger.

[47]) Formodentligen har W. meent Keiser Karls Krønike, hvori der forekommer baade om Roland og de tolv Jævninger, og af hvilken hos os haves flere Udgaver; jfr. Nyerups Almuelæsning S. 85.

9) Keiser Carl den Store. 10) Keiser Octavianus. 11) De af andre Sprog oversatte Robinsons. 12) Genuesiske Pompa (?). 13) Roland. 14) De tolv Franske Jevninger. 15) Apollonius af Tyro. 16) Kong Laurin. 17) De syv vise Mestere. 18) Asiatiske Banise. 19) Kong Diderich af Bern. 20) Reinike Foss ved Wegner (Herman Weigere?). 21) Melusina. 22) Peder af Provence. 23) Fortunatus. 24) Cervantes's fordanskede Noveller. 25) Den taalmodige Helena. 26) Vigoleis med Hiulet. 27) De arabiske fordanskede Conter og Eventyrer, saasom 1001 Dag, 1001 Nat, 1000—¼ Time ꝛc. 28) Teagenes og Cariclea. 29) Willibaldus. 30) Grisildis". Paa denne Ansøgning opsatte Gram Consistoriums Erklæring og ifølge denne blev i Bevillingen tilføiet: „uden at H. Mai. Navn bliver nævnt og trykt paa saadanne trykte Charteqves."

I det følgende Aar indkom Wielandt, under 3die August, med en lignende Ansøgning, hvorover atter A. Magnussen, under 4de Sept. afgav en Betænkning, i Følge hvilken han af de anførte Bøger gierne vilde (ligesom Holberg senere i Epp. II. Nr. 95) „have udmønstret Dr. Faust og Uglspils Historier"; Nyerups Almind. Moerskabslæsning S. 192. Conseilet resolverede d. 3die Nov. 1728: „Kan ikke bevilges".[48]). Da Wielandt ved Ildebranden 1728 havde tabt sine i 9 Aar trykte og forlagte Artikler, ansøgte

[48]) Under visse Forhold blev Salg af deslige Almueskrifter endog forbudt; saaledes blev det ved Rescr. 27. Sept. 1726 befalet, „at forargelige og forfærdelige Bøger og trykt Tant, saasom Sybillæ Spaadomme, Lucidarius, Skiemt og Alvor, og flere andre deslige Digter, samt forfængelige Viser og Legender, maae herefter ikke henføres eller forhandles i Nordlandene, Finmarken eller Throndhiems Amt, hvor Missionen paagrændses". (Fogtman).

han om Forlængelse af de ham under 2den October 1719[49]) samt 25de August og 12te December 1727[50]) tilstaaede Privilegier. Under 13de Mai 1729 forundtes derpaa ham med Hustru og Arvinger paa 20 Aar, Ene-Privilegium paa adskillige navngivne forhen trykte Bøger, af hvilke de Fleste vare af gudeligt Indhold, men ogsaa nogle historiske, og desuden atter „P. Syvs Konge- og Kiempeviser, Skiemt og Alvor af El. Pors, Assenaths og Fausti Historier."

Ligesom nu deslige Almueskrifter falholdtes paa offentlig Gade, saaledes synes vigtigere Skrifter, i det 18de Aarhundredes Begyndelse, før man fik Aviser og lærde Tidender, at være blevne anmeldte ved Opslag paa Gadehiørnerne (Rahbeks og Nyerups Forelæsn. over Digtek. Hist. IV. S. 282). Begge Slags Noviteter sendtes tillige, som Barselkonen lader Arianke høre, „overalt ud i Provincerne." Dette skede ifølge de, fra Midten af 17de Aarhundrede, Kiøbenhavns Bogtrykkere og Boghandlere hyppigt meddeelte Bevillinger til at handle i alle danske og norske Kiøbstæder, saavel ved Markederne, som paa anden Tid. Ariankes Indvending, at denne Handel, især hvad den mere betydende Deel af Literaturen angik, ikke kastede synderligt af sig, var neppe ugrundet deels, forbi vore Boghandlere undertiden maatte rivalisere med fremmede — i det ringeste finder man, at tydske Boghandlere paa denne Tid reiste om med Bøger, saavel til Viborg-Snapsting, som til Christiania — deels forbi de undertiden holdt deres

---

[49]) Paa Alterbogen og Dispensatorium Hafniense,, samt ugentlige franske Aviser (Siell. aabne Breve).

[50]) Privilegium i 20 Aar paa at lade trykke alle i Danmark over Auctioner udgaaende Cataloger, Fortegnelser og Specificationer, samt Auctionsplacater (Sammest.).

Artikler i alt for høi Priis. Bisköp Bircherod anmærker saaledes i sin Dagbog ved 5te Juni 1705 (Udg. S. 474), at han „besaae de tvende, til Markedet i Aalborg ankomne Boghandleres Materier hvilke de holdt saa umaneerlig dyre, ja moxen i dobbelt saa høi Priis, som de kunde synes værd. Men der de, for saadan Aarsags Skyld, havde paa deres Bøger liden eller ingen Aftræk, maatte de omsider inden deres Bortreise give noget bedre Kiøb."

Slutteligen kan bemærkes, at Original-Udgaven af A. Hvidtfeldts Krønike i Qvart-Format virkelig, efter Ariankes Yttring, „er engang saa god," som Oplaget i Folio 1652, der vel er forsynet med et brugbart Register, men tillige vrimler af saa mange Trykfeil og Urigtigheder, at Historikeren ikke med Sikkerhed kan bruge den, før han har gjort sig den Uleilighed at rette hine efter Editio princeps; jvfr. Bartholin de libris legendis p. 116; Lüxdorphiana af Nyerup S. 118.

II. 8. Øllegaard: „Ei Madame, til Lykke! I paxerer, min Troe, som en Maybrud".

Herved maa forstaaes den qvindelige Person, der svarede til Maigreven ved Bøndernes Riden Sommer i Bye. Men Ordet forekommer ikke i nogen af de Kilder der beskrive denne gamle Folkeskik, ikke engang i Molbechs danske Dialect-Lex. S. 352—53, hvor saa mange Noticer herom ere samlede; dog nævnes her, som tilsvarende i England, en Lady of the May.

II. 8. Øllegaard: „Ei see Madame! er Hun her? „maa jeg bede hende om en Priis Tobak"?; Else: . . . „vil Hun behage at prøve det? Øllegaard: „Det er af „Baltzers Tobak." Dorthe: „Søster, mig synes det er „af Franske Marias; Jeg kiender nok Kiøbenhavns Tobak." „Øllegaard: „Jeg min Troe ligeledes. Af hvis Tobak er „dette? Madame!" Else: „Det er Lovises." Øllegaard:

„vil I nu smage noget af min?" Else: „det er excel-„lente Tobak; mig synes det er en Ascharah." Dorthe: „Det kommer mig for at være et Slags Havane." Olle-„gaard: „Jeg skal ikke kunde sige, hvilken af Deelene det „er; det er mig soldt for Spadille."

Denne Scene, tilligemed den 10de, godtgjør, at Snuustobaks Brug dengang endnu ikke var banlyst fra Middelstandsdamernes, som den heller ikke var det fra de fornemme Damers Kreds. Havannah og Spadille (Spaniol de Dames) ere endnu bekiendte Tobaksorter; om Ascharah har derimod intet nærmere været at finde. Identiteten af de her nævnte Tobakshandlere kan med temmelig Sikkerhed paavises. Saaledes var Baltzer, uden Tvivl, den Baltzer Paulsen Schiøtt (f. 1677 † 1744), en Urtekræmmer og „fornem Negociant i Kiøbenhavn", (Giessings Jubellærere III. 1. Stamtavlen til S. 272), fra hvem Flere med dette Fornavn nedstamme. Franske Maria var formodentligen Enken efter en Dandsemester Choquet, som den 3die December 1710 supplicerede om det Privilegium, Thomas Qvilinus 1703 havde erholdt „paa at handle med brabantske og andre Traadkniplinger og deslige Galanterier, da Qvilins Enke vilde afstaae til hende sit i sin Boutik havende Kram", hvilket blev hende bevilget; (Extracter af Suppliker, refererede i Conseilet 1710—11; Geh. Arch.). Lovise maa have været den Lovise, hvis „Kram" (Porcellain, indiansk Sukker, Viin, Kaffe, Thee,) nævnes i Falsters Satire: „Disse Tiders onde Optugtelse" (V. 40) blandt de Ting, hvoraf man passende kunde give Foræringer til Damer; og hun har neppe været nogen Anden end Lovise Rosset, Moder til den af sin Velgiørenhed mod St. Hans's Hospital berømte Katholik Claudi Rosset, og død i en Alder af over 100 Aar. Byfogden Frid. Eisenberg skrev 1708, „at hun er og passerer for en veder-

hæftig Kone og sidder i god Brug og Negoce med franske Varer og Galanterier" (Siellandske Indlæg; Geh. Arch.) [51]).

— Dorthe: . . . „Hels Din Madmoder og siig „hende, at den Kone, som hun saa haanlig viiste bort, var „Sancte Birgitte".

Den bekiendte svenske Helgeninde, der døde i Rom 1373.

— Else: „Men I gode Madamer! skal det være vist „med det Skib, man i disse Dage har seet i Maanen?"

Denne Fortælling grunder sig paa et formeentligt Natur-Phænomen fra Aaret 1713; (T. Beckers Hist. Museum I. S. 90), der ogsaa i P. Paars (1. B. 4. S.) næsten med samme Ord, som i nærværende Scene, anføres til et Beviis paa Phantasiens Forblindelse:

„Da Een for nogle Aar et Skib i Maanen saae
Strax mange andre Folk, som stirrede derpaa,
Blev ey allene vaer det samme, men og kunde
Opregne Takkel, Tov, Matroser og Skibshunde,
Som de paa samme Skib heel klart da kunde see."

I Epistlerne (II. Nr. 141) omtaler Holberg ogsaa det Skib, som for nogle Aar siden lod sig see udi Maanen; hvorved han dog erindrer, at man først maa forvisse sig om „Tingens virkelige Existence". Fortællingen forekommer ligeledes i Forfatterens Fabler; Nr. 34.

— Else: . . . „Man har desforuden i disse Dage seet . . . „en gloende Drage over Roskild".

Denne gloende Dage over Roeskilde har, uden Tvivl, hørt til de Nordlys eller lignende Meteorer, som i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede saa hyppigen lode sig see i det nordlige Europa (Kbhvnske Vid. S. Skr. I.

---

[51]) En Galanterihandlerske „Mad. Lovise" paa Kiøbmagergade forekommer i Aviserne endnu for Aarene 1730—40.

S. 326. 332). At slige Naturphænomener dengang maae have sat den overtroiske Almue i Bevægelse, kan sluttes af en Kort Beretning om Nordlys, som P. Horrebow den Ældre indførte i sin „Skriv- og Reisecalender“ for 1717: „saasom Nordlyset udi disse Lande mere end sædvanligt haver ladet sig tilsyne udi næst forleden Vinter, hvoraf menige Mand og eenfoldige Folk har giort sig adskillige frygtsomme Tanker, som det skulde være Varsel for adskillige Landeplager.“ Af denne Beretning kan følgende Sted tiene til at vise, hvilke Forestillinger disse usædvanlige Phænomener fremkaldte hos Ukyndige: „Anno 1690 saae man udi Thye et meget mærkeligt Nordlys, som begyndte om Aftenen Kl. omtrent 10 med en klar Straale udi Nordvest, hvorover jeg og en Ligemand blev bange, som begge vare udi en Søe geskeftede (!) at overøse hinanden med Vand. Vi løbe hiem at fortælle denne Syn, og som vi komme ud igien, stod den hele Himmel ligesom i lys Lue, undtagen nogle smaa lange Skyer, som stode igjen her og der, ligesom Vindene dreve til, hvilke gemene Mand giorde til tvende Krigshære, der fyrede paa hinanden. Een blandt de Nærværende blev vaer, at en Soldat mødte en Dame prydet med en Fontange, hvilken han hug Hovedet af; en Anden saae en Karosse falde ned af Himmelen; Andre giorde andet deraf. Men jeg kunde intet see af alt Saadant; hvoraf jeg sluttede, som jeg slutter endnu, at de fingerede sig Saadant, hver efter sin Imagination“. — Dorthe: „Vil Madamen ikke fortælle den, saa vil „jeg, hvorvel jeg kand ikke love, at føre den ud i saadan „ziirlig Stiil, som Hun, der har saadan en lærd Mand, „som David Skolemester.“

En Gaard paa store Kiøbmagergade var, ifølge gamle Skiøder, allerede fra Slutningen af 17de Aarhundrede be-

kiendt under Navn af „David Skolemesters Gaard." Ved 1725 nævnes den i Aviserne; i de to næste Decennier holdtes her Bogauctioner og solgtes Bøger[52]); senere blev den Bolig for en af Stadens anseeligste Hyredkudske og den forekommer endnu 1806 under sin gamle Benævnelse[53]). Denne Gaards Eponymus kan ikke have været Holbergs Samtidige; det har upaatvivleligen været „den berømte Regnemester David Reich", som ved Midten af det 17de Aarhundrede holdt en Skole, hvor den senere endnu mere berømte Hans Nansens Søn indtil A. 1652 „blev underviist i det tydske Sprog saa og i Skriven og Regnen"[54]). I samtidige Kilder kaldes han David Reich Skolemester, og Beliggenheden af hans Eiendom paa Store Kiøbmagergade lader sig ikke miskiende[55]). Efter et Par Menneskealdere

---

52) Høysgaards „Første Prøve" af dansk Orthographi (1743) var tilkiøbs hos Johan Braem i „David Skolemesters Gaard." Tredie Tome af H. Mikkelsens Comedier anmeldtes til Salg „paa det sædvanlige Sted paa Kiøbmagergade udi Sukkerbagerboen, næst op til „David Skolemesters Gaard"; Extraord. Relationer 1725. Nr. 22.

53) Endnu 1771 nævnes denne Gaard særskilt paa Store Kiøbmagergade; Jonges Kbhvns Beskr. S. 334. I H. Holks Kbhvns Beskr. (1774) S. 55. siges „David Skolemesters Gaard" i forrige Tider at have været en Gade, lille St. Anne-Gade kaldet, men denne nævnes ikke andensteds. At Gaarden imidlertid endnu i A. 1811 blev anseet for en Gade, erfares af en Anke i Politievennen 51de Hefte. Nr. 653, der er meddeelt i Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 364.

54) H. Nansen d. y. Familieoptegnelser i Geneal. og biogr. Archiv Nr. 1—8. S. 168.

55) I Kiøbenh. Grundtaxt Juni 1661 (Herslebs og Munchs Fortegnelse over Dokumenter i Raadstuearkivet S. 141): „David Reich Skolemester, noch Myntegaarden med tilhørende Hauge"; i Grundtaxt April, 1658: „David Reich Skolemesters Huus med hosliggende store Gaard og 7 Vaaning til Pilestrædet. 1250 Rdl."

kunde Holberg altsaa, uden Betænkelighed, benytte et Navn, der kun levede i Sagnet og var knyttet til en bekiendt kiøbenhavnsk Lokalitet, i sine dramatiske Digtninger, saavel i Polit. Kandestøber (skiøndt Handlingen her foregaaer i Hamborg) I. 6. som i Ud. Hoved og Hale II. 5; ja endog bringe en Hustru af ham paa Scenen og der skildre hende saaledes som man kunde tænke sig en Ægtefælle af den, man i hine Dage kaldte en lærd Mand. Til hende og hendes høitravende Phraser sigtes, uden Tvivl, i den Vægelsindede II. 11. med „Else Skoleholders Magaziner", dersom Holberg her ikke har tænkt paa den Boghandel, som allerede paa den Tid synes at være bleven dreven i denne Gaard [56]).

II. 11. (Æ. Udg.) Abelone. Christine (de trættes om Rangen). Abelone: „Madame, jeg meener under- „danigst, det kommer mig til at sidde her". Christine: „Nei; holdt, sagte, jeg er en Dag ældere." Abelone: „Det kommer ikke saa meget (an) paa Alderen; jeg meener, „min Mand er lidt Korn meer i Anseelse, end som hendes."

Til denne Scene, hvori de to Madamer trættes, ja endog slaaes om Rangen og Høisædet, har der dengang været tilstrækkeligt Motiv [57]). Stridigheder, endog haandgribe-

[56]) Ogsaa andre Forfattere have benyttet dette Navn i ironisk Betydning; i Clitaus Commentar over det omtalte Skrift af Høysgaard forekommer et Brev fra „David Skolemester i de elysiske Marker til Skolemesterne i de danske Marker."

[57]) W. Helt (poet. Skrifter S. 217) spotter over to Koner; „i Kirken . . . synes de hinanden
i Haaret snart har fat, saa heftig gaaer det til,
Den ene oven for den anden sidde vil";
ligeledes Alb. Thura „150 Betænkninger og Indhold paa Vers" S. 42. „Lad Andre søge øverst Rang og Kirke-Stolestade"; Falsters utidige Rangsyge V. 37: „at de endog i Kirken kan om Rangen slaaes og rives, saa Præsten hartad Mellemmand maa være, naar de kives"; V. 40.

lige, om Forsædet i Kirkestole vare ikke usædvanlige, især, eller rettere sagt ene, imellem Qvinder, baade af Borger- og Bondestand, saavel i Stæderne som paa Landet, endnu langt ind i det 18de Aarhundrede. Allerede 1572 faldt en Dom ved Viborg Landsthing, i Anledning af en saadan Trætte, hvorved det efter „Viis og Sædvane" overlodes til Sognepræsten, Kirkeværgerne og de fornemste Sognemænd at kiende, „hvilket Stade Enhver efter sin Vilkaar og Leilighed bør at beholde"; hvorved dog Vedkommendes Alder især synes at have bestemt deres Plads; Kold. Rosenvinges gamle danske Domme. III. S. 178. Ved Rescr. 29de Nov. 1662 bestemtes Pladserne for de Kongelige Ministre i Slotskirken, efter deres Rang. Ifølge Rescr. af 3die Februar 1668 skulde ved forefaldende Tvist om de øverste Stader i Aarhuus-Stifts Landsbykirker, de som gave meest til Kirken, med deres Hustruer have de øverste Stole, men i een Stol den ældstgifte have øverst Stade. Følgende Exempler derpaa kunne anføres efter de trykte Uddrag af Bisskop Bircherods Dagbog. Ved 28de Februar 1696 (S. 314): „en forargelig Action 11te Febr. udi Woer-Kirke, i det to unge Piger kom i Trætte om Høisædet, og derover vexlede Næveslag og Ørefigen med hverandre, under Tienestens Forretning, og foraarsagede udi Kirken en stor Tumult." Ved 16de Marts (S. 315), „trei Borgerdøttre i Sæby havde Søndagen den 8de Marts under Aftensangsprædiken draget̃s i Kirken om Oversædet i Stolen, sat sig i hinandens Skiød, stødt hinanden omkring med Ulyd og Skiendsord" ꝛc. 1698 anlagdes i Bogense tre Søgsmaal for Brud paa Kirkefred, foranlediget ved Mundhuggeri, ja endogsaa Haandgemæng imellem Borgernes Koner, for at anmasse sig eller forsvare sig i de øverste Pladser i Kirkestolene. (Ved. Simonsens Bidrag til Rugaards Historie, 3 D. S. 163).

Ved 26de April 1702 forekommer hos Bircherod (ikke i de trykte Uddrag) følgende Landemodesag: „Georg Christopher Unger (til Villerup), paa sin Tieners Anders Christensens Vegne, contra Peder Moridzsen, anlangende dem. Hustruers Stolestader i Stenum Kirke, hvorom de ikke kunde forliges. Og blev den Førstes Kone tilfunden, fremdeles at beholde sit Sæde over den Anden, men Provstens Dom, som havde bifaldet P. Moridzsens Kone, underkiendt". I Aaret 1707 førte ligeledes en Borger- og Bondekone formelig Proces ved Landemodet, om øverste Stade i Skive Byes Kirkestol; Hedegaards Danske Kirkeret II. S. 1389[58]).

At et saadant Stolestade-Raseri, paa den Tid da dette Stykke blev til, havde grebet endog Professorernes Tienestepiger, (som for øvrigt, ifølge et Conclusum Consistorii af 20de Mai 1713, skulde indtage Plads i deres Stol i Vor Frue Kirke, efter deres Huusbonders senium academicum), og derfor blev Gienstand for det akademiske Senats Debatter, erfares af Følgende i Acta Consistorii for 1723, den 27de Februar: „Procurator templi Divæ virginis erindrede om den Disordre og Uskikkelighed, som i Kirken passerede ved Anledning af de Stolestader, som til Professorum Tienestepiger ere assignerede, og forespurgte han sig hos Consistorium, hvorledes Sligt bedst kunde remederes, samt hvad Orden og Rang mellem disse Tyende

---

[58]) Flere Exempler herpaa forekomme i Uddragene af Bircherods Dagbøger fra 1673 til 1705; S. 145. 297. 361. 449. 479. S. 307 omtales ved A. 1695 et „Stolestadereglement, som af Provsten og Præsten, efter høiere Øvrigheds Anordning, var giordt og indrettet." jvfr. Hüberts Beskr. over Ærø S. 63. Flere Retssager forefaldt i denne Anledning i Aarhuus 1715—38; Hüberts Aktstykker III. S. 79. 113. 167. 276.

var at iagttage, paa det der ei videre skulde blive klaget paa den Stridighed og Forargelse, som derved forefalder. Consistorium svarede, „at H. Høiærv. Proc. templi vel selv paafandt det bedste og beqvemmeligste Raad, som de og i alle Maader vilde findes fornøiede med, saasom de og for denne Gang ganske approberede det Forslag, at herefter ingen Professor maa ud af sligt Tienestepiges Stolestade giøre Fremlaan til Borgerfolk eller Andre, som ikke høre til Universitetet". Endnu langt sildigere forekomme Exempler paa en lignende Rangstrid om Høisædet eller Oversædet i Kirken; saasom 1734 mellem nogle Borger- og Embedsmænds-koner i Nyborg, og 1735 et høist forargeligt Optrin mellem to Oberstlieutenantinder i Aarhuus; begge Sager afgiordes ved kongeligt Rescript (Rothes Udtog af Rescripter III. 1 Bd. S. 41. 742). At dette Slags honet Ambition maa have vedvaret endnu til over Midten af det 18de Aarhundrede, erfares af Brorsons Fortolkning over D. L. 2—22—46, 47, i hvilke Lovsteder Sager af denne Natur synes at have havt et Slags Hiemmel. Endnu i det nittende Aarhundrede førtes en Proces for Landsoverretten i Viborg om den øverste Stolestade i Lem Kirke; den Tabende dømtes til at lade sit Navn borttage og Vederpartens paamale; Kbhavns Skilderie 1824 Nr. 93. Formodentlig har det været en saadan Rangstrid, som har foranlediget det Sagn om flere Kirker, at disse skulle være anlagte, fordi Sødskende ei kunde enes om Rangen i en fælleds Kirke; t. Ex. Thieles Danm. Folkesagn S. 210. 218—19. 236.; Larsens Laaland og Falster 1. S. 39. 197: Fayes norske Sagn S. 252.

II. 12. Gedske: „Jeg erindrer mig, at jeg har hørt „af min Moster Birte, . . . at i hendes Ungdom kunde „man faae det beste Pund Oxekiød for en halv Skilling, „og var der end ikke engang Politiemester i Byen".

Den første Politimester beskikkedes her 1682, nemlig Claus Rasch.

III. 1. Fruen: . . . „Naar jeg ret eftertænker det, „saa er Borgerfolk dog Christne Mennesker, og om de fører „et Gudeligt Levnet, kand blive salige, lige saavel som een „af os".

Et lignende Raisonnement forekommer i Don Ranudo II. 1.

III. 2. Anne Signekierling: . . . „Det eeneste, „hvormed man fordriver saadanne onde Geister, er ved „Røgen af Tælle-Lys, derimod løber de efter Voxlys; . . . „men er det Nisser, som I har Uroe af, maa I strøe „Hørfrøe for Sengen, saa faaer de strax Fødder at gaae".

I P. Paars (1. B. 4. S.) og Hexeri ell. bl. Allarm (I. 4) anbefales ogsaa Hørfrø og „Lysetang" som Middel til at fordrive Spøgelser. Bønderne i Norge og Sverrig pleiede at brænde Tællelys om Natten, saalænge deres Børn vare udøbte, og at forsyne dem med Staal, for at de ikke skulde blive forbyttede; Strøms Søndmørs Beskrivelse I. S. 567; jvfr. Westerdahls Beskrifning om swenska Allmogens Sinnelag, Seder ꝛc. S. 31. Nicolovius (N. Loven) Folklifwet i Skytts Härad i Skåne wid Början af dette Århundrade (Lund, 1847) S. 172. I en Disputats paa Walkendorfs Collegium 1679: G. Qv. Krucqvii Fragmenta de spectris continuata § 10 vises udførligen det Usandsynlige i den Tro, at man ved Staal, Hørfrø eller deslige skulde kunne fordrive Spøgelser. Mere herom hos Oldenborg, om Gienfærd og Giengangere S. 121—123, og i Thieles danske Folkesagn III. S. 113. Endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede var det Skik i Meklenborg at strøe Hørfrø efter et Liig, naar det blev baaret ud af Huset, for at den Døde ei skulde gaae igjen; Lisch, Mecklenburg. Jahrbücher 19ter Jahrg. S. 247.

III. 4. Barselkonen: ... „Men, Mester Boni„facius! skulde det være got, at lade sig aarelade nu om„stunder? Bonifacius: „Ach ja! det er vel bedre i klart „Vejr, end i taaget Vejr, bedre i Maanens Tiltagelse, end „i dens Aftagelse, men det giør ikke meget til Sagen, naar „man kun holder sig derfra i de u-lykkelige Dage."

Mester Bonifacius's Snak om den passende Tid for Aarelading, om lykkelige og ulykkelige Dage m. m. lader os ikke miskiende den uvidende Qvaksalver[59]); thi den videnskabelige Lægekunst hos os maa dengang, om just ikke i synderlig lang Tid, antages at have hævet sig over slige grove Fordomme. I medicinske Skrifter indtil Slutningen af det 17de Aarhundrede indskiærpes derimod, ved Aareladning, at tage Hensyn til Maanens Af- og Tiltagende, dens Forhold til de øvrige Planeter, disses Conjunction m. m., ligesom ogsaa hvert Temperament antoges at have sit bestemte Himmeltegn, under hvilket Aareladning ene var

---

[59]) Paa hvis Mangel af lærd Dannelse det ogsaa er et Beviis, at han forvexler Chiromantia, ɔ: den Kunst at spaae af Hænderne, med Negromantia, rettere Nekromantia, ɔ: den Kunst af Døde at erfare tilkommende Ting; (N. Hemmingius, de superstitionibus vitandis fol. K. 2.) At Corfits raadspurgte en Chiromanticus (V. 2.) kan man forøvrigt ikke undre sig saameget over, da den store Th. Bartholin selv troede herpaa, hvilket man kan slutte af hans Consilium medicum de Cometa. (1665) p. 55. En Anm. til et Digt ved Dronn. Anna Sophias Fødselsdag den 16de April 1722 (Samling af danske Vers og Miscellanea IX. S. 390) lyder saaledes: „Chiromantia, det er Spaadom af Menneskens Haandestreger, samt og Astronomia judiciaria, ... det har baade sin Grund i Naturen, og af lærde Mænds Raadslagning er rigtig befunden, naar Konsten ikke udstrækkes over sine visse Grændser." I Wielandts lærde Tidender 1727 Nr. 20 anmeldtes et Forsvar for Geomanti og Necromanti, som en Anonym i Kiøbenhavn vilde udgive; jvfr. O. Wolffs Journal f. Politik, 1814. 1. S. 42.

tienlig. Visse Dage angives udtrykkeligen, paa hvilke Aarelading ikke maatte foretages; blandt hvilke dog ikke have kunnet findes de af Barberen (W. Udg. III. 5.) nævnte, Marie-Bebudelses Dag (25de Marts) eller Apostelen Andreas's Dag (30te November)[60]. Angaaende Dage, hvilke Overtroen havde stemplet som ulykkelige, er endeel samlet af den ældre Literatnr i det Zedlerske Universallexicon, 41de Deel Col. 1453—54. Man gienfinder her omtrent Barberens Ideer, skiøndt Maanedsdagene ikke aldeles svare til hinanden. Saaledes maatte man fra 15de til 18de Marts ei have med Qvinder at bestille; (hos Holberg den 14de og 16de d. M., ei forlove eller gifte sig); den 6te, 7de og 14de April ei lade sig vie (hos H. den 10de og 18de d. M., ikke flytte); den 5te, 14de og 16de Mai ikke drive Handel (hos H. den 7de og 8de d. M. ikke reise); den 6te Juni slet intet foretage sig (hos H. den 17de d. M. ikke handle); den 15de og 17de Juli vogte sig for Fornærmelse af sine Venner (hos H. den 21de d. M. ikke begynde nogen Proces). Dog har den egentlige Kilde hvorfra Mester Bonifacius kan antages at have øst sin Viisdom, snarest været et Værk som den i Slutningen af 17de Aarh. bekiendte historiske Compilators Happelii Mundus mirabilis tripartitus sive Wunderbare Welt in einer kurtzen Geographie, 3 Voll. 4to, hvoraf Universallexiconnet anfører netop de samme Ulykkes-Dage, paa hvilke de der da fødes, forlove eller gifte sig, blive ulykkelige, de der blive

[60]) En Fortegnelse paa saadanne Dage, blandt hvilke dog ikke heller de to nævnte, forekommer i Henr. Smids Lægebog, indeholdende Lægedomme før Bartskererne og dem som ville læge ferske og gamle Saar ꝛc. Udg. 1598. fol. 46—47, hvor Forf. „lader hver om dem holde, som hannem lyster".

syge, døe o. s. v.[61]). Endelig kan erindres, at vor store Landsmand T. Brahe som ei kunde løsrive sig fra sin Tids Overtro, antog 32 af Aarets Dage for ulykkelige, paa hvilke man intet af Vigtighed maatte foretage sig; endnu kaldes derfor en Dag, paa hvilken Uheld indtræffe, en „Tyge Brahes Dag"; Hofman, Danske Adelsm. I. III. S. 30. „Visse Dages Udvælgelse" var forbudt i D. L. 6-1-12.

III. 5. Barselkonen: „Saa haaber jeg nok, at han „døde". Doctor: „Ja hvad andet! men Feberen derimod „forlod ham gandske."

Saaledes roste Jens Blok paa Anholt sig ogsaa af at han
„hialp Jens Jeppesen i Gaar med Hast paa Fod;
Han døde, det er sandt; men Feb'ren ham forlod;" P. Paars 2. B. 3 S. jvfr. Arab. Pulver, 1. Sc.

Doctoren: „Drømme, Madame, ere adskillige Slags, „der er somnia divina, diabolica og naturalia, eller, efter „Hyppocratis Mening alleene somnia divina & naturalia".

Denne Udvikling af de forskiellige Arter af Drømme og disses Beskaffenhed var i Stykkets ældste Udgave vidtløftigere. Vil man giøre sig den Uleilighed at efterslaae I. C. Scaligeri de insomniis (ikke, som Doctoren citerer, de somniis) Commentarius in librum Hippocratis, da vil man (efter Udg. Giessen 1610. 8. p. 7—11) finde alle de lærde Bemærkninger om Euthyoniron, Scolioniron, Syncramaticon, Phasma, Horama, Chrematismos og Enypnion, som Doctoren her giengiver paa sin Viis, nemlig forvanskede og misforstaaede. Den St. Gregorius, som han paaberaa-

[61]) Mere om saadanne ulykkelige Dage, der ogsaa afvige noget fra Mester Bonifacius's, forekommer i E. C. Reichards Forts. von Haubers bibl. magica I. S. 530 fg. og i Brand's Obss. on popular Antiquities of gr. Britain ed. Ellis II. p. 44. 51; her ogsaa, naar man skal lade sig aarelade; jvfr. Kbhvns Skilderi 1829. Col. 1389—90.

der sig, maa være Gregorii Magni Dialogus, i hvis 4de Bog Cap. 48. den af ham anførte Inddeling af Drømme findes: „Aliqvando namqve somnia ventris plenitudine vel inanitate, aliqvando vero illusione . . . generantur.“ Hos Lucrets, 1ste Bog V. 105 nævnes somnia, men ei i Betydning af Drømme; i 5te B. V. 1158—59 omtales ogsaa Drømme. Stedet hos Seneca in Octavio, rettere (Tragedien) Octavia, hvortil her sigtes, maa være v. 729—31; i Plutarchs Theseus forekommer derimod intet som har Hensyn dertil. Ved Claudian de raptu Proserpinæ er formodentligen tænkt paa 3die Bog V. 67 eller 124—25: „Somnia qvin etiam variis infausta figuris sæpe monent.“

IV. 3. Officeer: „Jeg havde en liden Affaire med en „fremmed Officeer i Gaar-Eftermiddag, som jeg stak ihiel, „unter uns gesagt, ved Fuglestangen.“

Et Sted udenfor Nørreport, hvor en Fuglestang stod, som brugtes til Afretning af Falke, blev 1694 overladt det danske Compagni eller kongelige kiøbenhavnske Skydeselskab til en Skydebane, og havde denne Bestemmelse lige til Frederik den Femtes Tid [62]). Her foretoges undertiden ogsaa Garnisonens Vaabenøvelser (Bircherods Dagbøger S. 473). At Stedet dengang og længe efter pleiede at være en Skueplads for Dueller, (en Uskik, som først aftog her ved Midten af det 18de Aarhundrede; s. Holbergs Epistler II. Nr. 86), kan sluttes, saavel af denne Scene, som af Lykkelige Skibbrud III. 10 (jvfr. Horns Somnium poeticum S. 69).

IV. 5. Corfits: „Om jeg erindrer Loven ret, saa

---

[62]) N. P. Nielsens Kiøbenh. Skydeselskabs Historie S. 64. Maaskee har denne første Skydebane været paa det nuværende Ravnsborg; i det ringeste omtaler et Digt af 1706 Dueller ved „Ravnsborg eller Fuglestang“.

„bør I straffes paa Livet for jeres Gierninger . . . Ja
„stikkes i en Sæk og druknes."

Her sigtes til D. L. 6—13—26, hvor det hedder, at Vedkommende skal stoppes i en Sæk.

IV. 6. Gothard: . . . „Det giør mig meest ont
„for den stakkels unge Kone, at hun uskyldig skal blive forført."

Dette Ord har her samme Betydning som beført; Boye S. 701.

V. 2. Chiromanticus: „Hvor blev det fierde Ele-
„ment af? det er det som I staaer paa." Troels: . . .
„det er . . . mine Skoe, dem staaer jeg paa."

Her sigtes maaskee til en i J. B. Schuppii lehrreiche Schriften forekommende Anecdote; Boye S. 182.

V. 3. Gunild: „Hvad er Din Begiering? vil Du,
„at jeg skal slaae Øyet ud paa nogen, saa koster det 6
„Skilling; jeg tager kun lidt, derfor har jeg desmeere Næring."

I P. Paars 2. B. 2. S. beskrives gammel Gunild, som den der

. . . . „med lidet lod sig nøye,
Hun kun en Skilling tog for at slaae ud et Øye".

Denne Maade at opdage Tyve paa forekommer ogsaa i Ud. Hoved og Hale Prolog 2 S. og i Hexeri ell. bl. All. II. 5. III. 2. Allerede i Oldtiden findes Spor til en lignende Overtro[63]; i en følgende Tid var den meget udbredt; i Dav. Monraths hedenske Christenhed (Hdskr.) siges, at Forældre undertiden havde den Sorg at lade deres egne Børn paa denne Maade miste Øynene[64].

---

[63]) Saga Olafs k. h. helga (Fornm. ss.) II. p. 258; om en Eenøyet, der ved Finnekunster tilvendte sig en Andens Øye; ogsaa Lapperne troedes at kunne slaae Øiet ud paa Tyve; Dass, Nordlands Beskrivelse S. 108.

[64]) N. Hemmingii admonitio de superstitionibus magicis vitandis, Hafn. 1575. fol. L. 4: sunt qvi malleis maleficis oculos fu-

Troels: „Aandelige Bønner skreven til Trøst og Hu„svalelse, trykte udi Kiøbenhavn hos Matthias Godiche, „og findes hos hannem tilkiøbs . . . Ærlige og Velbyrdige „Peder Skram, Rigens Admiral, min Høygunstige Patron „og Velyndere".

En saadan Bønnebog som den hvis Titel og Dedication Troels her opramser, har ikke existeret; i hvert Tilfælde maatte her, som Rahbek rigtigen bemærker (II. S. 79), være meent et nyere Oplag, da Peder Skram døde 1581, og Bogtrykkeren Mathias Godiche i Kiøbenhavn først levede ved Slutningen af det 17de Aarhundrede. Rahbek anfører desuden et Paralelsted hertil af et engelsk Lystspil, der muligen kan have givet Holberg Ideen til denne Pudseerlighed, dersom den ikke, som flere lignende, har været en Reminiscenz fra hans eget tidligere Liv; han fortæller nemlig i sit Levnet, (S. 11.) hvorledes, i hans Barndom, Nogle af hans Kammerater engang om Natten i Angest for Spøgelse toge, af Mangel paa andet Forsvar, deres Tilflugt til de almindelige Bordbønner.

V. 4. Poeten: . . . „Aurora aabnede sin Purpur„farved Dør" . . .

Jvfr. Verset: „Aurora aabnede de purpur-farved Døre", hvormed P. Paars 2. B. 1. S. begynder. Rimet Dør og Smør forekommer ogsaa i Jacob v. Thybo III. 7.

V. 5. Anden Advocat: „Det siger jeg, det siger „Justinianus, det siger Molinæus, Cujacius, Grotius og „andre . . . Hvad siger ikke Vasqvius? . . . Første Ad„vocat: Ja Vasqvius det er en fæd Karl at citere."

I Anledning af Geert Westphaler er ovenfor (S. 95)

---

rum absentium et ignotorum excutiunt, multo furibus deteriores. I Slutningen af forrige Aarhundrede synes denne Overtro at have tabt sig; Junges nordsiell. Landalmne S. 240.

forklaret, hvorledes danske Procuratorer kunde komme til at paaberaabe sig den romerske Ret og fremmede Jurister. (Ferdinand) Vasqvius, som den anden Advocat allegerer, var en berømt spansk Jurist i det 16de Aarhundrede; blandt hans mange Værker har Holberg her maaskee nærmest tænkt paa hans Illustrium controversiarum usu freqventium Partes 2, hvoraf en Udgave haves Frankf. 1606. 8. Materien om Hævd eller Præscription, at dertil hører godtroende Besiddelse (bonæ fidei possessio) m. m. afhandles i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 182—90, hvor han bl. a. ogsaa henviser til Justinian og Cujacius.

(Æ. Udg.) V. 7. Jeronimus: . . . „Jeg torde „ikke engang vove mig til at sige at Mad. Duus eller graae „Maren vare Skiøger."

„Madame Duuses Statz-Møer" omtales i Lykk. Skibbrud III. 1. Begge de her nævnte Personer vare, ligesom Anna Hattemagers (Maskeraden II. 4.) i sin Tid berygtede Bordelvertinder. I et (utrykt) parodierende Liigvers over en Greve Michel af Betlenborg (1698) forekomme som Sørgeqvinder nogle og 30 Horevertinder og Skiøger i Kiøbenhavn; den Første blandt disse er Mad. Duus; hendes Samtidige Graa Maren nævnes i Phænixbergs Forkeerte Mercurius ved A. 1726. At der overhoved paa den Tid maae have existeret mange Bordeller og berygtede Huse i Kiøbenhavn, kan ogsaa sluttes af Rescr. 14. Juni 1728 (Fogtman).

— Jeronimus: . . . „Mange lader sig beligge af Folk „alleene for at faae Attester af de samme om deres Kydskhed".

Lignende forekommer i Marcolfi Replik: Ulysses von Ithacia. I. 1. Ved disse Attester kan sigtes til Saadanne, som de, der have beligget en tilforn uberygtet Enke eller Møe, kunne blive tilpligtede at meddele denne (D. L. 5—13—4, 5).

Det arabiske Pulver.

Blandt Holbergs Lystspil gives Fire, hvis Fabel og Tendents minder os om en Tidsalder, til hvis Særkiende hørte alskens Overtro og Sværmeri, nemlig: Uden Hoved og Hale, Hexerie eller blind Allarm, Abracadabra og nærværende Stykke. Allerede i Middelalderen troedes det mueligt at forvandle uædle Metaller til Guld ved en særegen Substants, bekiendt under forskiellige Navne: den philosophiske Tinctur, de Vises Steen, eller det store Elixir. I Begyndelsen var det kun Folk af Faget eller egentlige Alchymister, som dreve disse Arbeider; men fra det 16de Aarhundrede søgte Dilettanter af forskiellige Klasser, Fyrster og Handlende, Rigmænd og forarmede Ødelande, paa denne Maade at forøge deres Rigdom eller ophielpe deres sunkne Oeconomie. Især var det efter Trediveaarskrigen, at mange Fyrster hvis Financer vare geraadede i Uorden, toge deres Tilflugt til dette Slags Operationer. I Nürnberg havde endog, ved Midten af det 16de Aarh. dannet sig et alchymisk Selskab, der bestod indtil A. 1700, og hvis Secretair selv Leibnitz en Tidlang havde været. Fra Slutningen af det 17de Aarh. aabnedes saaledes en viid Mark for Eventyrere og Bedragere, der i Egenskab af Adepter droge fra Land til Land og satte høitstaaende og rige Personers Lettroenhed i Contribution. Saalænge det kunde lykkes dem at vedligeholde Haab om et heldigt Udfald af deres Forsøg,

eller ved allehaande Kunstgreb at føre Vedkommende bag Lyset, f. Ex. ved „Guld stødt til Pulver", som Oldfux i Stykket I. 1., bleve de overvældede med Belønninger, med Adelskab og Titler. Men, naar de ikke kunde præstere hvad de havde lovet, eller tilsidst erkiendtes som fuldkomne Bedragere, bleve de straffede med Fængsel eller endog paa Livet, hvorved de ikke sielden til Spot bleve hængte i forgyldte Galger, i Klæder med Flitterguld; saaledes en Friherre v. Krohnemann, der spillede en Adepts Rolle hos Markgreven af Bayreuth i Aaret 1686. Manuel Cajetano, Greve af Ruggiero optraadte ved Hofferne i Madrid, Brüssel, Wien og Berlin, giorde skuffende Experimenter ved Hielp af en Tinctur, men naar denne var opbrugt, tog han Forskud og forsvandt; i Berlin blev hans Bedrageri tilsidst opdaget og han blev hængt 1709. En vis Klettenberg, som havde bedraget K. August af Polen, mistede Livet 1720. Kunde Vedkommende derimod ikke tilfulde overbevises om Bedrageri, eller maaskee selv vare Bedragne, holdtes de i Fængsel og truedes med Tortur, for at bringes til at aabenbare den Hemmelighed, hvoraf man troede dem i Besiddelse. Exempler af dette Slags afskrækkede En og Anden, der maaskee virkelig besad dybere Indsigter i Naturens Løndomme end sine Samtidige, fra at optræde offentlig; indhyllende sig i et mystisk Slør vandrede de fra Land til Land under forskiellige Navne. Blandt Saadanne kan nævnes En der optraadte ved A. 1640, blandt sine Kunstbrødre kaldte sig Philalethes, men ellers gik under andre Navne og efter A. 1688 forsvandt. Omtrent 1700 viste sig en foregiven Munk fra et græsk Kloster paa Mytilene, under Navnet Laskaris paa forskiellige Steder. Han talte færdigen flere Sprog, skyede Hofferne, aflagde sieldent selv Prøver paa sin Kunst, men meddeelte En og Anden af sin Tinctur eller de Vises Steen, blandt andre Bøttcher i

Berlin, som siden flygtede til Dresden, hvor han holdtes i Fængsel indtil sin Død 1719, men i den Tid opdagede Porcellainsfrembringelsen. Fra 1720 hørtes intet mere om denne Laskaris [1]).

Det var en Selvfølge at dette Studium der havde Dyrkere over hele Europa, især i Tydskland, heller ikke kunde blive fremmed i Danmark. Af vore ældre Konger syslede Flere, som det synes meest til Adspredelse eller fordi det var Mode, med alchymistiske Arbeider; det var kun den med forskiellige Videnskaber fortrolige Frederich d. tredie der drev dem med Alvor og Iver, og i hvis Tieneste flere fremmede Adepter, blandt hvilke den saakaldte Kunst-Caspar (Fred. Caspar Herbach) og den navnkundige Italiener Borro bleve optagne [2]). Derimod findes intet Spor til, at denne Konges Sønnesøn, under hvem dette Stykke blev til, har næret nogen særegen Interesse for dette Studium.

Men, blandt de Private hos os baade af høiere og ringere Stand, synes denne Daarskab dengang endnu at have været temmelig udbredt, og at have kostet flere end Een Formue, Helbred, ja maaskee endog Liv [3]). Man

---

[1]) Murr, litterar. Nachrichten zu der Geschichte des sogenannten Goldmachens, 1805; Schmieder, Gesch. d. Alchemie 1832; Kopp, Gesch. d. Chemie II.

[2]) Efterretninger om dennes Ophold ved det danske Hof 1667—70 har Forf. meddeelt i Herholdts og Mansas Samlinger til den danske Medicinalhistorie I. S. 152 flg. 1682, d. 10de Februar bleve i Conrad Reventlovs (siden Storcantslers) Gaard i Kongens og Dronningens Nærværelse alchymiske Forsøg anstillede af en Alchymist fra Udlandet; i hvilken Anledning en Medaille blev slaaet; Fortegnelse over Krebers Myntsamling I. (1841) S. 10.

[3]) „Alchemist, Alting mist; thi for at faae Guld, forsætter han alt sit Guld og Gods“; P. Syvs Ordsprog II. S. 170; eller som i et gammelt latinsk Ordsprog: propter lapidem bona mea dilapidavi. En ved uheldige Forsøg forarmet Alchymist var Wal-

kiendes fra hine Dage saavel Personer, der med reen Villie og i det bedste Forsæt søgte at giøre sig til Herre over skiulte Naturkræfter, som Saadanne der af uædle Bevæggrunde dreve Guldmageriet; endnu mindre fattedes det paa Sværmere og Bedragere, der med virkelige eller indbildte Kundskaber hialp til at tømme Pungen paa en og anden Lettroende. Denne Daarlighed kunde derfor ligesaavel her som i Udlandet give passende Stof for satirisk og dramamatisk Behandling[4]); og man kan deraf forklare sig det Bifald, hvormed dette Stykke ved sin første Fremtrædelse skal være modtaget af et Publikum, hvem baade Polidor og Oldfux nødvendigen have maattet erindre om meer end een paa den Tid vel bekiendt Personlighed; om det end ikke tillige havde indeholdt den „Moral", hvorpaa Forfatteren selv havde lagt saamegen Vægt. Saaledes maa den bekiendte, hverken talentløse eller uvidende Fanatiker og Alchymist Johan Conrad Dippel dengang have været i frisk Minde, da han faa Aar tilbage i Tiden, efter at være bleven uenig med sin Velynder Overpræsidenten i Altona Greve Reventlov, for hvem han hemmeligen laborerede paa at giøre Guld, og efter at have denunceret Denne med Gemalinde for Kongen, var bleven dømt som Æreskiender,

---

demar Daa til Borreby i Sælland, i Frederich III. og Christian V. Tid; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 255; Richardt og T. Becker danske Herregaarde 1. B. 3. Hefte. jvfr. Holb. Levnet S. 148; Epp. V. 6. S. 24; Leander i Republiken III. 2: „Endskiøndt Alle de, som have givet sig ud for at være Guldmagere ere befundne at være Bedragere, saa gives der stedse de, som bedrage og lade sig bedrage paa nye".

4) Om B. Johnsons „Alchymist" (1610) s. Rahbek om H. II. S. 97. I Gottscheds deutsche Schaubühne II. S. 68 nævnes: „Die durch seltsame Einbildung und Betriegerey Schaden bringende Alchymisten-Gesellschaft"; et Lystspil af J. D. K. 1700.

berøvet den ham 1707 tillagte Cancelliraads Titel og transporteret til Hammershuus paa Bornholm, hvor han lige til Aaret 1726 sad fængslet[5]). Ogsaa Holbergs Rival J. R. Paulli skal have været hengiven til Alchymie og som Følge heraf være bleven sindssvag. Mindre bekiendt kan det derimod paa den Tid have været, at den fromme Hans Egede, ledet af langt ædlere Bevæggrunde, med sin hele Tænkning henvendt paa sit apostoliske Forehavende, alt i Norge havde begyndt at søge den philosophiske Steen; at han siden i Grønland fortsatte saavel Grandskning i chymiske Skrifter som chymiske Forsøg, hvorved han endog af Uforsigtighed engang nær havde skilt sig og Huusfolk ved Livet; skiøndt han desuagtet ikke omtvivlede, at han jo havde været paa den rette Vei, og derfor lige til sin Død skal have vedligeholdt sin Interesse for Naturens Mysterier (H. Egedes Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse S. 213; Wandals Jægerspris. Monumenter II. S. 217). Overhoved kunde til saadanne Karakterer som Oldfuxes i dette Stykke ikke let savnes Originaler blandt de mange især udenlandske Projectmagere, Tusindkunstnere og Lykkefristere, der i Aarhundredets tre første Decennier, under en giæringsfuld og bevæget Periode, optraadte her i Danmark og, forsaavidt de vare Italienere, vel tildeels hidlokkedes ved Kongens bekiendte Interesse for deres af ham selv to Gange besøgte Land[6]). Blandt Saadanne kan nævnes en italiensk Greve Grimaldi, der

[5]) A. Hojers Gesch. Frid. d. Vierten II. S. 208 fg. Pontoppidans Menoza III. S. 316. 326, hvor hans Guldmageri skildres som forsætligt Bedrageri.

[6]) Et Sidestykke til Oldfuxes Kammerat med de afskaarne Øren var derimod den Bedrager, hvis høire Haand var afhugget, som kom hertil 1726, udgav sig for en tydsk Baron, og blev viist ud af Landet; Extraord. Relationer 1726, Nr. 34.

1708 kom herind, paastod at kunne giøre Guld, giorde Forslag og Løfter i Henseende til Guldminers Opdagelse i Norge, og skal have erholdt et Slags Ansættelse her, med 3000 Rdlr. aarlig Løn; men allerede samme Aar maa han være bleven erkiendt for en Bedrager, da han den 16de October blev fængslet i Citadellet Frederikshavn, hvorefter hans videre Skiebne er ubekiendt[7]). Lykkeligere synes en anden Italiener, en Chevalier Johan Jacob de Maldini at have været, der i Oct. 1723 ankom med sin Familie til Kiøbenhavn og optraadte som Chymiker; om ham meddele Extraordinaire Relationer (8vo) for d. A. Nr. 85 Følgende:

„Den fra Altona hidbragte Chevalier Maldini er ingenlunde, som om hannem er blevet spargeret, for nogen criminel Sag eller Misgierning, men ikkun for adskillige curieuse Videnskabers Skyld (hvoraf H. Kgl. M. for-

---

[7]) J. Bircherods Dagbog ved 27de Septbr. og 16de Oct. 1708 (S. 540—41). Efter en Beretning i E. Pontoppidans haandskrevne Collectanea skal han være indkommen med Greve Schack og bleven Overberghauptmand i Norge; jvfr. C. Deichman i Vid. S. Skr. XI. S. 104, hvor han urigtigen kaldes Grev Maldi. I Brünniches Kongsberg Sølvbergværk fra 1623—1723 nævnes han ikke. Aaret i Forveien var den nysnævnte 1709 i Berlin henrettede Cajetano nær kommen herind. Baron Bertram Schack (f. 1679 † 1728) anholdt den 9. Juni 1708 om at han, før han blev benyttet i kongelig Tieneste i Udlandet, maatte tilbringe 6 Maaneder i Hamborg, især for at udføre visse chymiske Arbeider, hvortil der her manglede ham Tid og Leilighed, men om hvis Resultat han nærede gunstige Forhaabninger. Ogsaa lovede han at skaffe Greve Cajetano herind, som han nødig vilde skulde meddele andre høie Personer sine Hemmeligheder, dersom Kongen vilde tillægge ham og Heilmann (!) de tilforn omtalte Prædicater (!) og anvise ham 4000 Rdlr. som han igien vilde erstatte, saafremt Kongen ikke var tilfreds med Grevens Præstationer. (Geh. Arch.)

langer at see Prøver) bleven hidført, og hannem saavel paa hans Hidreise, som her paa Stedet, al Civilité beviist; han er ei heller under Arrest, men nyder sin fuldkomne Frihed og megen Bevaagenhed af de Fornemste ved Hoffet, saasom han og allerede haver havt den Naade med H. K. M. selv at tale, og nogle af hans Kunststykker allerunderdanigst at præsentere, og tvivles ikke, at han jo formedelst hans mange Videnskaber her bliver emploieret og saaledes aflagt, at han dermed kan være fornøiet". Efter andre Dagblade fra den Tid skal han have faaet Titel af Commerceraad, og havt Værelser „in dem königl. Gartenhause", (formodentlig paa Rosenborgslot, hvor der fra ældre Tider af var et Slags Laboratorium[8]), men i Begyndelsen af 1725 have erholdt sin Afsked og derefter i Mai Maaned faaet fri Reise med Kone og Børn til Hamborg[9]) Samme

---

[8]) Et Saadant maa der have været endnu 1674, da der nævnes en Caspar Rachel, som „Laborant i H. Kgl. Mai. Hauge".

[9]) Hamburger Correspondent 1723, 22de Oct., 29de Oct., 16de Nov. 1725, 20de Marts, 25de Mai. Hvori hans curieuse Videnskaber egentlig have bestaaet, kan erfares af en trykt Anmeldelse paa et Ark, med Titel: Memoire des sciences & secrets inventés et eprouvés par un Chevalier étranger (med nyere Haand tilskrevet: le chevalier Maldini), qui est presentement en cette ville. Ifølge denne har han forstaaet allehaande chymiske Kunster, saasom: at raffinere Svovl og Salpeter paa en ny Maade; at conservere Jern og Staal mod Rust; at forfærdige forskiellige Slags sympathetisk Blæk; at aabne Breve uden at røre Seglet, og uden at det kunde mærkes (?); at lave kunstige Vine m. m. Ogsaa kunde hos ham bekommes alle Sorter Skiønhedsmidler. Men at han tillige har udgivet sig for Adept, sees deraf, at han tilbyder sig at udtrække Guld af Bly med megen Fordeel, uden anden Bekostning end paa Ild og Ovn; at frembringe et sal microcosmi, som opløser alle Metaller og Ædelstene paa nogle faa Øieblikke; at frembringe Rav i store Stykker af samme Haardhed, Glands og Lugt, som den naturlige m. m. af samme Art.

Aar optraadte her en ny Projectmager og Lykkeridder, uden Tvivl ogsaa Guldmager, en Baron S. Syburg om hvem s. ovenfor (S. 15.)

At nu saadanne alchymiske Arbeider vedbleve at drives her af En og Anden, længe efter at dette Stykke var bleven til — skiøndt vel meest i Smug — kan sluttes af en Epistel, som Holberg har offret denne Gienstand, (II. Nr. 117), hvori han regner „Guldmageri eller den philosophiske Steens Eftersøgning blandt mange Ting, som Mennesker med stor Bekymring arbeide paa at udfinde, og dog ingen Nytte kan føre med sig"; thi opfandtes virkelig den Kunst at forvandle andre Metaller til Guld, maatte Prisen paa dette naturligviis falde. „Det meeste, som man kan trøste sig ved," tilføier han, „er, at Saadant neppe vil blive giørligt. Thi man kan holde for, enten at alle de Historier, som fortælles om den philosophiske Steen, er opdigtede, eller at ved Operationerne er skeed Bedrageri, saaledes som er viset udi det Skuespil kaldet det arabiske Pulver; og hvis nogen Prøver ere giordte, saa ere det saadanne, som lønne hverken Umage eller Bekostninger". (jvfr. Republiken III. 2). Maaskee har han ved denne Epistel tænkt paa en bekiendt Adept og Rosencreutzer Hofraad Dr. Schmidt fra Jena, som i Aaret 1747 kom til Kiøbenhavn, anstillede chymiske Forsøg og giorde Bekiendtskab blandt Andre med vor Gram, til hvem Overkammerherre C. A. Pless i den Anledning fra Wemmeltofte d. 31te October 1747 skrev følgende ironiske Yttringer:

„Zu der so raren, als Ihnen unvermuthet aufgestossenen persönlichen Bekanntschaft mit dem fremden vornehmen Medico und Adepto, Hr. Doctor Schmidt, gratulire E. W. gar sehr, und wünsche, das Sie mit demselben viele vergnügte Stunden passiren mögen, woran ich, wenn ich dorten gegenwärtig wäre, gerne mit Theil nehmen würde; hoffe

aber dennoch, durch meine Abwesenheit dabey nichts zu verlieren, weil ich nicht zweifle, es werden E. W. in 14 Tagen, die er in Kopenhagen, Ihnen zu gefallen, noch zu bleiben gedenket, von seinen alchymischen Wissenschaften schon so viel profitiren, das Ich bey meiner erfolgenden Rückkunft weiter nichts nöthig haben werde, als bloß auf meinem Garten ein Laboratorium aufbauen, und darinn, unter Dero Direction und Aufsicht, den Goldproces förmlich anzufangen rc.[10]).

Længere hen i Tiden, eller endnu mod Slutningen af det attende Aarhundrede synes Sværmere af dette Slags nu og da at have viist sig her[11]), skiøndt det naturligviis, i samme Forhold som ægte Naturkundskab hævede sig og dens almindelige Sandheder udbredtes blandt alle Stænder, ei blot ved videnskabelige men ogsaa ved populære Skrifter, blev dem meer og meer nødvendigt, ei at træde aabenlyst frem. Derved kom ogsaa nærværende Stykke til at tabe meget af det tidligere Tiltrækkende og til efterhaanden at forsvinde fra Skuepladsen[12]); ligesom det nu, da Guld-

---

[10]) Mere om denne Dr. med. og Hessen-Darmstadske Hofraad Rudolph Joh. Frid. Schmidt s. Fleischers Naturhistorie IV. S. 210; Christianshavnsposten (af N. H. Sevel Bloch) 1809. Nr. 49. Til samme Periode har ogsaa den Assessor P. Boson hørt, hvis Hang til disse Studier og Arbeider omtales i Lüxdorphiana ved Nyerup S. 270.

[11]) Wilses Reiseiagttagelser III. S. 211. J. C. Fabricius ivrer i sine „Policeyschriften" II. (1789) S. 236—40 mod Guldmagere, Skattegravere, Tegns Udlæggere o. s. v.; og virkelig indbød en Alchymist, endnu i A. 1786 eller 1787 i Adresseavisen Lysthavende til at understøtte sig med en Capital til sit Arbeides Fremme; jvfr. Rahbek om H. II. S. 96.

[12]) Rahbek om H. II. S. 80; naar her siges, at det første Gang opførtes den 27de Juni 1749, da maa bemærkes, at det paa Theatret i Læderstræde 1747 var givet 3 Gange. Fra 1749 til 1818 er det paa det kgl. Theater spillet 15 Gange. Nogle Grunde

mageri og Opdagelse af de Vises Steen ei længer beskiæftiger Nogens Grandskning og Studium, vel maatte undergaae en total Omarbeidelse efter Tidernes Leilighed, for igien at blive seet med Interesse.

Den nærmeste Kilde til dette Stykkes Fabel, ligesom til Jeppe paa Bierget og flere Holbergske Lystspil, er Bidermanns Utopia, hvor det hele Indhold, lige indtil de to Bedragere, af hvilke den ene solgte det til den alchymiske Proces udfordérlige arabiske Pulver, foruden flere i Stykket anbragte Smaatræk forekomme[13]). Man behøver altsaa ikke at antage, at Holberg har havt noget specielt, her forøvet og bekiendt Bedrageri af denne Natur, for Øine. Men, saameget er dog vist, at her 24 Aar tidligere var ført en Proces, foranlediget ved Misligholdelsen af en Contract, hvorved den ene Part havde forpligtet sig til, mod et bestemt Honorar, at lære den anden Sølvs Forvandling til Guld[14]). Følgende om denne Proces forekommer i Consistoriums Retsprotocol for 1700, og kan muligen have været Holberg selv bekiendt, da han skrev sit Stykke.

4de Sept. „Assessor Henrich Ehm[15]) havde ind-

---

hvorfor dette Stykke dog maaskee endnu vilde kunne interessere paa Skuepladsen, anføres i (A. Boyes) „Det arabiske Pulver eller historiske Fortællinger om Guldmagere og Guldmageri", i Riises Archiv for Historie og Geographie 1832. Oct. S. 3.

[13]) Udg. Cøln 1649. p. 362—68. Den hele Tildragelse, aldeles saadan som den ligger til Grund for dette Stykke, fortælles i Deutsches Museum 1785. II. S. 68 fg.; jvfr. Holb. udv. Skr. VI. S. 308 fg.

[14]) Om en lignende Retssag, der 1594 fandt Sted imellem Professor Hans Rasmussen (Skomager) og en tydsk Chymicus s. Minerva 1790. III. S. 295.

[15]) Denne Mand, som dengang maa have været 70 Aar gammel, eller nær derved, var fra Først af Kobbersmed i Kiøbenhavn.

stævnet Dr. Christian Wilhelm Hacqvart[10]), for han havde ikke holdet sin Contract, angaaende en chymisk Operation han hannem havde lært, og ikke giort ham derfor Fornøielse. Paa Ass. Ehms Vegne mødte Procurator Brostrup Albertins Fuldmægtig og lod læse Stævningen, sit Indlæg, et Notarialinstrument, en Afregning og en Raadstuedom. Paa Dr. Hacqvarts Vegne mødte Msr. Kield Krag og begierede Copi af indlagte Dokumenter, til om fire Uger, som blev bevilget. De udi Retten indlagte forseglede Prøver af Guldet tog Albertins Fuldmægtig til sig igien."

18de Dec. blev affagt følgende Interlocutorii Dom.

„Saasom Assessor Ehm og Dr. Hacqvart ei komme overeens om de Prøver, der ere giorte, og ei er muligt at bevise, enten at Dr. H. har giort sine Prøver ret, eller og

---

D. 21de Marts 1656 fik han Skiøde paa Kobbermøllen ved Vedbek; d. 20de August 1659 fik han i dens Sted Skiøde paa Hammermøllen ved Hellebæk; d. 27de Mai 1662 fik han Bevilling at nyde den samme Plads ved Vedbek, hvorpaa den af Fienden ødelagte Kobbermølle havde staaet, og der at anrette en ny Hammer- eller Kobbermølle; i August 1668 nævnes Vrede Kobbermølle som ham tilhørende (Siell. Register). 1668—69 blev det overdraget ham at tække Bibliotheks- og Kunstkammerbygningen med Kobber; Efterretninger om det st. Kongel. Bibl. 2. Udg. S. 37. Som ualmindelig driftig og virksom i sit Fag blev han den 25de Februar 1682 beskikket til Assessor i Commerce-Collegium, men fortsatte endnu 1684 sit Haandværk. (Sammest.)

[10]) Han var Dr. Medicinæ, Medlem af den 1714 oprettede Jordemodercommission og Broder til den i Nyerups Forf. Lexicon forekommende Philip Haqvart der nævnes blandt de kiøbenhavnske Læger i Pestens Tid; Mansa, Pesten 1710—11: Registeret. Under 4de Marts 1715 udfærdigedes Bevilling, at han maatte uden Ceremonier begraves i Holmens Kirke om Aftenen (Siell. Register).

at Ass. E. har lært Doctoren ret sin Kunst, og begge Parter have for Retten ladet sig forstaae, at de ønske at handle redelig, i det at Ass. Ehm i et Indlæg af Dato 11te Dec. har tilbudet sig at giøre sine Prøver paa ny igien, i to af Rettens Forordnede deres Nærværelse, og derimod Dr. Hacqvart har antaget samme Bud, med saa Skiel at samme Prøver giøres paa Ass. Ehms Bekostning, og ifald han endda saaledes fuldkommer Contracten, vil han sig ogsaa derefter holde med Betalingen. Da er af Retten for billig befundet, at saadanne fornøielige Prøver skal, inden 8 Ugers Forløb fra denne Affigtes Dato foretages og fuldfærdiges af Mons. Ehm paa hans egen Bekostning, hvilke Prøver samt hele Processens Omkostning skal blive Mons. Ehm til egen Last, om Prøverne ikke gaaer an, efter Contractens Lydelse. Men ifald det gaaer an, da D. Hacqvart at være tilforbunden at betale, ei allene de 600 Rdlr., men og hele Processens saavelsom disse sidste Prøvers Omkostning; og saasom de og begge ønske at slige Prøver kunde skee i nøiagtige Vidners Overværelse, da staaer det dem frit fore, Enhver paa sin Side, at tage en eller flere overværende gode Mænd, som de selv dertil kan formaae, der Prøvernes Rigtighed kan bekræfte."

1701. 7de Mai blev følgende Kiendelse affagt:

„Saasom Assessor Ehm ikke haver beviist med de her i Retten fremlagte Guldprøver, at han haver præsteret, hvis han udi den med Dr. C. W. Hacqvart oprettede Contract af Dato 14de Sept. 1699 haver forpligtet sig til at lære bemeldte Dr. H., nemlig en ret Forvandling af Sølv til Guld, saa at bemeldte Sølv aldrig skulde skilles igien in natura fra Guldet, hvor ofte og længe det bliver smeltet og arbeidet; langt mindre haver han Samme efter Vores affagte Interlocutorium af Dat. 18de December 1700

siden practiseret, altsaa kan vi ikke tilfinde Dr. H. at betale til Ass. H. Ehm de for samme Videnskab, efter Contracten prætenderede 600 Rdlr., men han for samme hans Tiltale i denne Post bør aldeles frie at være."

„Hvis chemiske Instrumenter Ass. E. tilhørende, som Dr. H. haver brugt til at fuldfærdige de omtvistede Guld-prøver med, i sit eget Huus, bør Dr. H. uskadt og ligesaa gode igien til Ass. E. at levere."

„For den Prætension som Ass. E. giør til Dr. H. for en Processes Omkostning, han skal have udført mod Svend Egeberg paa afg. Philip Hacqvarts[17]) Vegne, bør Dr. H. frie at være, saasom intet for Os i Retten er fremlagt, som kan forbinde Dr. H. dertil at svare, undtagen 5 Rdlr. 3 Mk. som Dr. H. i sit Indlæg tilstaaer at ville svare og betale."

„Den Skadeslidelse og adskillige giorte Omkostninger, som Dr. H. prætenderer af Ass. H. Ehm, formedelst han ikke efter Contracten haver ret lært hannem denne omtvistede Videnskab, see vi ikke at Ass. E. er pligtig til at svare Dr. H., saasom den imellem begge Parterne oprettede Contract derom aldeles intet melder, langt mindre forbinder Ass. E. dertil at svare, hvorfor han for denne Dr. Hacqvarts Paastaaende bør aldeles frie at være."

„Denne Sags Processes Omkostning ophæves paa begge Sider."

Dette Stykke er, uden Tvivl, det eneste Holbergske, hvoraf en italiensk Oversættelse haves trykt: **La polvere arabica o sia l'Alchimista, Commedia in 1 Atto dell illmo Sigre Barone Lodovico di Holberg. Dal danese ori-**

---

[17]) Jvfr. ovenfor S. 177 Anm. 16.

ginale in Italiano tradotta da G. M. W. Venezia 1775. Per Michele Christiano Bock. 8.[18]).

---

1. Sc. Oldfux: . . . „Jeg læste noget i Hübners „politiske Fragen."

Joh. Hübners „Kurtze Fragen aus der politischen Historie" er en Haandbog i flere Bind, der allerførst udkom i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede og var, som flere af denne bekiendte Skolemands Arbeider, for sin Tid ikke uden Fortieneste, hvorfor den ogsaa blev meget benyttet.

3. Sc. Henrich: „Her er en fremmed Mand ude, „som kand giøre skiønt Arabisk Guld".

Ved den karakteriserende Benævnelse „arabisk Guld" har Holberg maaskee tænkt paa den Skat af arabisk Guld og andre Klenodier, som Christian II., ifølge Otte Stigsøns Foregivende, da denne 1525 som Anfører for et af S. Norbys Corpser blev fangen i Skaane og udleveret til de Danske, skulde have nedgravet i Jorden før hans Flugt fra Riget (Hvitfeldts Krønike II. S. 1283; Holbergs Danm. Hist. II. S. 207).

6. Sc. Oldfux: . . . „Jeg har fundet alleene een „god Mand i Verden, det var min Mester Albufagomar-

---

[18]) Til det, der om Oversætteren Jens Martin Wintmølle forekommer i Nyerups Forf. Lex., kan føies, at han deponerede 1744, blev Souffleur og Oversætter ved Theatret, og levede siden som Sprogmester i Hamborg; om denne Oversættelse, der egentlig er trykt i Hamborg, s. Rahbek om H. II. S. 98—101. Af Kotzebue (Neue Schauspiele XVI.) haves en fri Bearbeidelse: „Das arabische Pulver, eine Posse in 2 Akten." „Det arabiske Pulver eller den formeentlige Alchymist", Comedie i en Akt, oversat fra Tydsk paa Russisk af Menschtschikoff, Petersborg 1781, som nævnes i Sopikoffs russiske Bibliographie er uden Tvil dette Stykke.

„Fagius . . . Jeg erindrer, at, da hans Kat laae engang „og sov paa hans Kiole-Erme, og hans Bedestund samme „Tid faldt ind . . . klippede han Stykket af Kiolen, hvor- „paa Katten hvilede."

Denne Anekdote fortælles om Muhamed; Boye S. 190.

6. Sc. Oldfux: . . . „som Monsieur kand see af „dette hans Brev, dateret den 23. af den Maaned Gorael „603 Aar fra Hegira."

603 Aar fra Hegira vilde være omtrent det 1207de christelige Aar; Gorael kiendes ikke blandt de arabiske Maanedsnavne, og er altsaa, ligesom Dateringen, en Fiction af Holberg selv.

8de Sk. Polidor: „Spring hen paa Torvet, og „kiøb noget Arabisk Pulver for en Mark." Henrich: „Hos „hvem skal jeg kiøbe det?" Oldfux: „De fleste Nüren- „bergere pleyer have det blant andet Kram."

Ved Torvet maa være meent Gammeltorv, hvor Qvaksalvere og deslige Personer paa den Tid synes at have havt deres Boder (Helts poetiske Skrifter S. 174).

Julestuen.

I nogle af de Holbergske Lystspil have Yttringer af Folkelivet og herskende Sædvaner givet Motiver til Stykkets Intriguer og Situationer. Dette gielder navnligen om Barselstuen, Maskeraden, Kildereisen og det Stykke, vi her komme til.

At vælge en, ved sin Ælde ærværdig, ved sin Tendents, i og for sig selv, uskadelig Folkefest, giennem Aarhundreder Yngres og Ældres Fryd og Gammen, til Gienstand for et Lystspil, hvori enkelte Optrin af den skildres ene fra den latterlige og umoralske Side, kunde i det Hele synes at vidne om en indskrænket Synskreds og en skiæv Opfatning af det egentlige Folkeliv. Men, uden at tillægge den, ellers langt over sin Tid fordomsfrie Holberg Synderligt af det, man i vore Dage vilde kalde Sands for Livets og Sædernes poetiske Side, maa man tillige erindre sig, at hiin, som flere Overleveringer fra Forfædrene, paa hans Tid alt længe havde tabt det meste af sin oprindelige Simpelhed og Betydning, foranlediget mangehaande Misbrug og undertiden begunstiget Udbrud af Raahed og Usædelighed, der Tid efter anden havde, ikke uden Føie, giort dens Indskrænkning ønskelig og nødvendig. Der kunde altsaa være Anledning nok for Holberg til her saavel at spøge med dem, der i disse og andre i Tidernes Løb hendøende Folkeforlystelser vilde med Stykkets Magdelone spore en Aftagelse af den

religiøse Sands[1]), som, ved Skildring af den skadelige Indflydelse, Julestuerne unægteligen kunde have paa Sædeligheden[2]), at vise det Hensigtsmæssige ved adskillige, i denne Henseende, fra det Offentliges Side trufne Foranstaltninger.

Tyve Aar senere, da Sabbatsforordningerne af 1730 og 1735, og endnu mere den strænge Tone, der under Christian den 6tes Regiering var bleven herskende, havde bidraget alt for meget til Afskaffelse og Indskrænkning af gamle Folkeforlystelser, fandt Holberg selv, som det synes, at man igien var gaaet for vidt til den modsatte Yderlighed. I en, halv ironisk, halv alvorlig Epistel spøgte han vel endnu med dem, der i Savnet af Forfædrenes Æde- og Drikkegilder ved enhver given Leilighed fandt en ikke priselig Afvigelse fra gode gamle Skikke; men erkiendte dog tillige i de fordums glade Sammenkomster ved visse Fester, noget Selskabeligt og Opmuntrende, der maaskee i en vis Grad kunde have tient til Anbefaling for deres Vedligeholdelse[3]). For øvrigt staaer Stykkets Tendents, at vise

[1]) Holberg tilstaaer selv, at dette Stykke „ikke er meget moralsk", og nævner som dets Sigte, „at forestille de forrige Tiders Overtro og Simplicitet (!) udi Festers Helligholdelse"; Epp. IV. Nr. 374.

[2]) Ligesom Jeronimus i 7de Sc. omtaler de mange Jomfrudomme, der gik af Stabelen ved Julestuer, saaledes nævner T. Reenberg i sin Satire om Ægteskab (Poet. Skr. I. S. 83) „Bal, Julestue, Bryllup og Snaptingscompagnie", som Sammenkomster, der kunde skaffe en Ægtemand Svogerskab mod hans Vidende og Villie; ikke at tale om Fylderi, Slagsmaal m. v., der i de lavere Kredse ei sielden vare Følger deraf; jvfr. Apicius's Bemærkning om de Kys, der vankede i Julelege; Vægelſ. II. 3.

[3]) „Den ene Nabo" — hedder det her — „kiender fast ikke den anden mere; Socialitet, som er Sielen udi en Stad, ophører; Misanthropi og Tungsindighed befordres; man veed fast ikke meer at giøre Forskiel imellem gode og onde Dage; en Juleaften,

den Usædelighed hvortil Julestuer undertiden kunne føre, som man let indseer, ikke i nogen Strid med det Umoralske, saavel i dets Fabel som i Knudens Opløsning, hvilket Forfatteren selv indrømmede. Ikke at tale om, at Holberg og hans Tid havde mindre strænge Begreber om Moralitet og Sømmelighed paa Scenen end Nutiden, kan ogsaa bemærkes, at han maaskee ved en udvortes Anledning, nemlig ved en samtidig Medbeilers matte Behandling af samme Emne, var blevet opfordret til at skrive et Stykke, beregnet fornemmelig paa Publikums Morskab [4]). Det var, efter hans egen Tilstaaelse, ligesom flere af hans Stykker „allene skrevet, for at komme Spectatores til at lee." Ogsaa viste Udfaldet, at han, med Hensyn hertil ikke havde forregnet sig. Da det første Gang blev givet, kunde man nesten

---

en Mortensaften, mod hvis Ankomst man nogle Uger tilforn glædede sig, skilles nu ikke fra en Langfredagaften. Julekager, Hellige tre Kongers Lys, Paaskeæg, Fastelavnsbrød, som ikke allene Børn, men endogsaa gamle brave Folk celebrerede Aarets Tider med, ere nu saa reent forsvundne, at det blotte Navn fast ikke er tilbage"; Epistler III. Nr. 226.

[4]) I Forveien havde nemlig J. R. Paulli, Omstøberen af den politiske Kandestøber, skrevet Julestuen og Maskeraden, et Skuespil paa tre Acter, trykt 1724 hos Phœnixberg; samme Aar, i hvis Begyndelse den Holbergske Julestue første Gang er bleven givet. Af Paullis Fortale erfares, at Stykket havde været indleveret, men af Forfatteren selv taget tilbage, da det ikke kunde blive spillet til rette Tid, nemlig i Julen. Da nu de Holbergske Stykker af samme Navne senere vare givne, lod Forfatteren sit Skuespil trykke, for at betage Publikum den Mening, at dette havde foranlediget hine. Mere herom i Udv. Skr. II. S. 89. VI. 323 følg. 356 følg.; Overskou, danske Skueplads I. S. 215—18. En Bemærkning over Tidsforholdet mellem begge Stykker s. Rahbeks Bidrag til Skuepladsens Hist. S. 46; Overskou I. S. 217. 253. Om et, muligen af den engelske Spectator laant Motiv til det Holbergske Stykke, s. Udv. Skr. II. S. 190.

intet høre for en almindelig Skoggerlatter, og Stykket var nær ved ikke at kunne spilles til Ende, fordi dette Udbrud af Lystighed henrev selv det spillende Personale. Som Aarsag til et saa afgiort Bifald ansaae Holberg selv „den saa naturlige Forestilling af de gamle Tider,“ eller „den livagtige Afridsning af nationale Daarligheder, som udgiorde Stykkets Merite“ [5]); hvilket da vel kan antages, baade før og siden, at have vedligeholdt flere af de Holbergske Lystspil i en uforgængelig Folkeyndest.

At Julefesten stiger op i Hedenold, og vel oprindeligen har faldet sammen med Nytaarsfesten; at den ei blot findes omtalt i de islandske Sagaer, men allerede antydes hos Byzantineren Procop i det siette Aarhundrede, som en Fest i Anledning af Solens Nærmelse efter Vinter-Solhverv; at den var en nordisk Saturnaltid, som Unge og Gamle, Rige og Fattige, hele Aaret igiennem, med Længsel saae imøde [6]); paa hvilken, i visse Egne, selv Huusdyrene ved bedre Foder kom til at deeltage, er tilstrækkelig oplyst

---

[5]) Levnet S. 149; Epistler III. Nr. 249; IV. Nr. 374; jvfr. Rahbek om H. II. S. 108. Om Stykkets tidligere Skiebne paa Skuepladsen; s. St. S. 102—3. Fra 1749—1855 er det paa det kgl. Theater givet 95 Gange. En svensk Oversættelse udkom i Stokholm 1771, 4to.

[6]) „Jule-Högtid firas och begås med största Högtidelighet, som kan åstadkommas. Ingen Gniare är så sparsam, at han ju icke lagar wäl til wid Jul, och ingen Tiggare så usel, som icke då skaffar sig alt hwad til Wällefnet tjenar“; F. Westerdahl Beskrifning om svenska Allmogens Sinnelag, Seder m. m. (Småland, Wäßbo Härad), Stokh. 1774. S. 1. Vore Forfædre betragtede Julen paa en dobbelt Maade, som en hellig Erindring og en glad Fest; de udmærkede den ved Andagt, Arbeide, Lystighed og Giestfrihed; alle skulde paa den Tid være glade; Brand, Observations on the popular Antiqvities of Gr. Britain, rev. by H. Ellis I. p. 493.

og forklaret baade i ældre og nyere Skrifter [7]). Derimod kan det vel antages, at det kun ere Norges og Sverrigs Field-

---

[7]) Blandt almindelige Skrifter om denne Gienstand, kan vel især fortiene at nævnes: Joh. Bircherodii palæstra antiquaria (s. Disqvisitionum curiosarum Decas I. de antiqvitatibus juliis) Hafn. 1688 (en Række af Regents-Disputatser, Julefesten vedkommende, med vedføiet Decision af J. B., dengang Provst paa Regentsen); O. Sperling de nomine & festo Juel septentrionalium tam antiqvorum qvam hodiernorum Dissert. Havn. (1711); Terpager, de sacris veterum Danorum vigiliis (1705); Rudbeck, Atlantica II. p. 231; Ihre, de superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis p. 29; Edda Sæmundi III. p. 1048. 1051—52. 1056; David Monraths (Nyerups Forf. Lexicon: D. Monrad) „Den hedenske Christenhed" (Thottsk Hdskr. Nr. 1468. 4.) omtrent fra 1692; deri allehaande Betragtninger om Julen og Juleskikke fra et theologisk Standpunkt; Noticer om Julen samlede af Nyerup i Dagen 1825, Nr. 25; O. Thomsen, Bidrag til en Skildring af Nordens Julefest i ældre og nyere Tid. Odense 1854. Nogle smaa Afhandlinger og Bemærkninger om Julefesten, især i Hertugdømmerne, findes i Falck's Sammlung der wichtigsten Abhandlungen zur Erläuterung der vaterländischen Geschichte, welche in den Schl. Holst. Anzeigen erschienen sind; 1ster B. S. 128—31. 156—60. 211—13. 2ter Bd. S. 248—56; jfr. Schützes holstein. Idiotikon I. S. 9. Junges nordsjell. Landalmues Karakter S. 257—62: om Julefesten hos den danske Landalmue. En Karakteristik af svenske Juleskikke forekommer i Westerdahls Beskrifning S. 5—7. Omtrent paa samme Maade beskriver et interessant lille svensk Skrift, „S. Ødmanns Hågkomster från Hembygden och Scholan" (Upsala 1830), Julefesten saaledes som den holdtes i en smaalandsk Præstegaard i Midten af 18de Aarhundrede. Den aabnedes med et Dampbad; der brugtes endnu Julehalm; (hvad herved skal forstaaes s. Panums Bornholms Beskrivelse, Till. S. 44: Juleaften blev nemlig Gulvet i Dagligstuen bedækket med Halm, paa hvilket alle Gaardens Beboere af begge Kiøn og tillige de Besøgende, som i et Slags Søsterseng, tilbragte flere Nætter); et Lys for hver Person ved Bordet, hvoraf nogle brændte hele Natten; Juleblus udenfor hver Gaard; Julelege, bestaaende af Pantelege og Dands til Juleviser m. m. Julelivet paa Landet

bygder og afsides Dale, der endnu kunne siges at have bevaret et Gienskin af hiin Fests fordums Herlighed. Blandt disse Juleoldsager kan Talen her nærmest kun være om dem, der vedkomme Julefesten, saadan som denne paa den Tid da Stykket blev til, og noget tilbage i det forrige Aarhundrede, omtrent kan tænkes at være helligholdt i en dansk Kiøbstad. Baade her og paa Landet regnedes Julen lige indtil Hellig tre Kongers Dag, om ikke til Kyndelmisse, der ogsaa kaldtes lille Juul, og den hele Tid var en Festtid baade i Adels- og Borgerstands, i Geistliges og Verdsliges Huse. Venner og Beslægtede skiftedes til at holde Julestuer, og de, som ingen nærmere Kreds havde at tye til, søgte til Vertshusene. Etatsraad Johan Monrath, hvis Adelskab 1682 af Kongen confirmeredes, mindes i sin utrykte Autobiographi med Henrykkelse Juleglæderne fra hans Ungdomsdage, ved Midten af det 17de Aarhundrede: „Hvorledes M. Jørgen (Eilertsen, Rectoren ved Frueskole i Kiøbenhavn) tracterede Disciplene, og de lystige Julestuer, da de toge alle Borde og Bænke ud af Skolen og legte hele Nætter"; hvorledes han siden, som Student, blev bekiendt med den unge og smukke Jfr. Birthe Rantzau i en Julestue hos den gamle Hr. Henrik Rantzau; og hvorvel han ogsaa af Jfr. Elers (siden gift med Baron Juiren) blev indført i Julestuer hos „de fornemste Borgere" i Hovedstaden,

---

i Skaane i Begyndelsen af dette Aarhundrede skildres i Nicolovius's Folklifwet i Skyttshärad S. 68 fg. Den Skik at bade sig i varmt Vand og skifte Klæder Juleaften fandt ogsaa Sted, i det ringeste tilforn, paa Landet i Norge; Wilses Spydeberg S. 431; Willes Sillejord S. 263. Her brændte ogsaa Julelys hele første Julenat og siden hver Aften lige til Helligtrekonger; Wilse l. c. Derimod synes de nu saa almindelige Juletræer her først at være komne i Brug i det tredie Decennium af nærværende Aarh.; Kbhvns Skilderie 1822. Nr. 5.

hvor han blandt andre lærte at kiende „den saa berømte Gertrud Jørgensdatter (Vitus Berings anden Hustru, død 1678), som og var meget deilig og rig“, fandt han dog Ingen, der kunde lignes med bemeldte Jfr. Rantzau (siden gift med Geheimeraad Corfitz Trolle). En Hovedbestanddeel af disse Forlystelser, foruden Bordets Nydelse, vare dengang, som længe efter, Julelegene[8]), der forenede alle de Tilstedeværende, saavel Børn som Ældre, der gave Enhver Leilighed til at vise hvad man kaldte sin Julevid, og i hvilke, efter Sagnet, Holberg selv stundom ikke skal have forsmaaet at deeltage (Rahbek om H. II. S. 111). Hvormeget disse Julelege maae have grebet ind i det hele Juleliv, kan sluttes deraf, at de ere optagne i flere Ordsprog og Talemaader, og ikke blot hyppigen kom til at figurere i Bryllups-Vers, men endog anvendtes, efter Tidernes Leilighed, i Prædikener[9]). Det kunde derfor heller ikke undgaaes,

---

[8]) Om de gamle Julelege, af hvilke mange ogsaa paa andre Aarets Tider morede vore Forfædre, findes Underretninger i Bircherodii Palæstra antiqvaria p. 24—44; Sperling de festo Juel p. 55 fg.; P. Syvs Ordsprog II. S. 166 (jfr. Daaretønde i Ordforklaringen, som i Vidensk. S. Ordbog henføres til Fastelavnsleg); Rudbeck, Atlantica II. p. 309: om forskiellige Slags Julelege for Mandfolk og Fruentimmer, de første stundom farlige; Ihre, de superstitionibus hodiernis p. 32—33, hvor alle svenske Julelege ere indbefattede i en Sang; Falck, Abhandl. aus d. schl. holst. Anzeigen I. S. 211; Holbergs Heltindehistorier I. S. 119. 366; C. L. Tychonii Saml. af Vers og Indfald S. 201 fg.; Antiqvariske Annaler I. S. 280; Thieles danske Folkesagn II. S. 134; S. Ødmanns Hågkomster S. 30 og fl.

[9]) Om Egennavne og Ordsprog, der have deres Oprindelse fra Julen, s. Bircherod l. c. p. 185. 212; jvfr. P. Syvs Ordsprog II. S. 27. 114; Vid. Selsk. Ordb. Prøve paa Bryllupsvers, hvortil Ideen var laant af Julestuer, s. Tychonii Vers og Indfald S. 201. I Julen 1723, Aaret før Holbergs Stykke første Gang opførtes, skal en Præst have anbragt Julelege

at netop disse Lege, i hvilke Personer af forskiellig Kiøn og Alder deeltoge, hvor Drik og Fylderie paa den Tid vare uadskillelige fra Lystigheden, især paa Landet og i Stædernes lavere Kredse, letteligen maatte føre til Slagsmaal og allehaande Uorden. Heraf kom det igien, at strænge Zeloter blandt de Geistlige toge en ikke aldeles ubeføiet Forargelse af deslige Julestuer og Julelege[10]), ja, man giorde endog Spørgsmaalet om Juleleges Tilladelighed eller Utilladelighed overhoved til Gienstand for alvorlige Undersøgelser, hvorved undertiden endog anførtes samme Slags Grunde for det Første, som Skolemesterens i Stykket[11]). Da desuden,

---

i en Trolovelsestale; Fruentimmer- og Mandfolketidende 1769, Nr. 52. Mærkeligt, at i enkelte Lande historiske Erindringer, selv efter flere Aarhundreders Forløb, kunde slutte sig til Julelivet; saaledes hos Gullænderne, som da de havde faaet Kundskab om Waldemar Atterdags forestaaende Angreb paa deres Ø 1361, „giorde de Spil eller Leeg efter hans Krigsordning, hvilket skulde spilles i alle Samqvemme, besynderlig om Fastelavns Tiden i deres Companier, og endnu i vores Julestuer er brugeligt," hvorved tillige et Slags dramatiserede Sange bleve afsungne; Strelows Guthilandiske Cronica S. 168—70.

10) F. Chr. C. Pontoppidans everriculum fermenti veteris (1736) p. 35—36. Hertil sigtede ogsaa C. Naur med sin „Andelige Julestue, hvorudi Høie og Nedrige, Rige og Fattige, Gamle og Unge kan, uden Gudsfortørnelse og uden sin egen og Andres Forargelse, holde Juul for Herren og til den Ende med sex Jule-Betænkninger beprydet"; Kbhvn. 1699. Tredie Oplag udkom 1703; senere er den optrykt flere Gange. Til Julestuernes Misbrug regnede D. Monrath ogsaa de „mange gamle Kierling-Fabuler, Eventyrer, Spaadomme og Vedtægter man endnu hører der."

11) Hos Bircherod l. c. p. 24—44, forekommer en Undersøgelse om Juleleges Tilladelighed, (fordi de kunne bringe Almuen til desbedre at indprente sig Festens Betydning, ved de hellige 3 Konger o. s. v.); ogsaa een om deres Utilladelighed, paa Grund af de Slagsmaal og Uordener, hvortil de give Anledning, og den

allerede fra gammel Tid af, visse Optog paa Gader og Stræder ved Juletid vare brugelige, hvorved den offentlige Ro og Orden letteligen kunde komme til at lide, fandt Øvrigheden sig efterhaanden opfordret til at standse Misbrugen, i det ringeste af denne Deel af Juleglæderne. Et Specialforbud i dette Øiemed udstedtes allerede i Kiøbenhavn 1668, ifølge en samtidig Forfatters Vidnesbyrd: „Paa Juleaften blev opslagen et Forbud ved Præsident, Borgemester og Raad, at Ingen maatte gaae med Rommelpot[12]), ikke heller med Julebukken eller med noget usømmeligt haanligt Spil. Hvilket og paa alle Hiørner i Byen blev opslagen og blev skikkelige holden udi disse Juledage, at letfærdige Viser og Rommelpotte, som og det samme gammel Aberie og Spøgelse med Julebuk og letfærdige Spil, blev ikke hørt nogen Aften, som i forrige Tider om Julehøitiden“ [13]).

---

usømmelige Kaadhed, hvortil de friste baade Unge og Gamle. Bircherods Decision gaaer ud paa, at Alting er godt med Maade, skiønbt han dog, tildeels paa Grund af Kongens Lov der forbød forargelige Julelege, anseer det for raadeligst at afholde sig fra dem. I Dav. Monraths „hedenske Christenhed“ anføres ogsaa Adskilligt for og imod Julelege; blandt andet: „Dersom enhver Dyd er i sig selv elskværdig og skal elskes, da er skikkelig Høflighed og en Dyd, og det seer Enhver at være i de ærlige Lege, hvilke formilde og forlyste Sindet, giør alle Avindsyge og Melancholiske glade formedelst honette Lystighed, og saavidt de ere skikkelige (sømmelige), ere de og nyttige; efterdi det som er skikkeligt er og nogenlunde nyttigt“; jvfr. Skolemesterens Apologie Sc. 12.

[12]) Uden Tvivl sigtes her til den endnu herskende Skik, ved Nytaarstid at slaae Potter itu paa Gaden. I denne Betydning forekommer Ordet ellers ikke i Vid. S. Ordbog, hvor Rumlepotte blot forklares ved et Legetøi for Børn.

[13]) Af et Haandskrift ved Leirkrandsens Forfatter A. M. Hiøring; jvfr. Nyerups Kjøbenhavn S. 138, og Stykkets Julestue, hvor Nogle indfinde sig i „underlig Skikkelse og Klædedragt“. I

En malerisk Forestilling af et saadant gammelt Juleoptog giver følgende Beskrivelse fra en By, i hvilken mange Levninger af det gamle Folkeliv længe opbevaredes, fra Holbergs Fødeby Bergen: „En egen Julemoro, der uden Tvivl har sin Oprindelse fra de katholske Tider, udgiøre de Processioner af halvvoxne Drenge, der, fordum med langt mere Held end nu, drage omkring paa Gaderne ved Juletid, under Navn af Stiernen og Julebukken, og tilbyde sig ved hvert Huus at komme ind, og for nogle faa Skilling opføre et Slags dramatisk Farce. I førstnævnte Procession bæres paa en Stang en stor, af Papir og Tøndebaand forfærdiget Stierne, indentil forsynet med en brændende Lysstump. Den skal forestille den Stierne, der ledede de Vise af Østerland til Christi Krybbe. Personalet der følger samme, bestaaer af Maria med Barnet i en liden Vugge; Joseph med en Øxe i Haanden og stedse med en mægtig Pukkel paa Ryggen; de hellige tre Konger med høie Papirhuer og nogle Bipersoner. Disse Personer opføre da, paa deres Viis, nogle dramatiske Scener ved Christi Fødsel; fordum sang de næsten blot gudelige Sange; nu derimod blande sig ofte obscæne Sager med i Skraalet, og Stiernen med hine hellige tre Konger vandrer nu foragtet og huusvild om paa Gaderne. Det er mærkeligt nok, at der endnu findes adskillige plattydske Udtryk i de ravgale Vers, som synges. Julebukken er et, end mere barokt Optog. En

---

Brand Obss. on popular Antiqvities of Gr. Britain, I. p. 461—66 er samlet Adskilligt om den gamle Juleskik at gaae omkring maskerede og forklædte, sværtede i Ansigtet m. m.; hvilket udledes tildeels fra de ældste Christne som derved vilde minde om og spotte med Hedningernes Guder; den blev i England stundom forbudt. I Meklenborg udkom 1685 Forbud mod formummede Personer, som i Julen løb omkring som Christus, Nicolaus og Martin; Lisch, Meklenburg. Jahrbücher 20. Jahrg. S. 152—53.

Dreng bærer paa en Stang et Bukkehoved med Horn og Skieg; ved Hovedet er befæstet et stort Dække, der indhyller Drengen, som bærer samme. Denne spiller sin Bukkerolle ved at hoppe omkring og giøre allehaande løierlige Krumspring, falde ned og anstille sig som død ꝛc., alt eftersom Versene, der imidlertid fremskraales af nogle andre Drenge, medføre det. I Julebukkeversene findes intet Spor til tydsk Oprindelse; saavel i Aand som Udtryk synes de at være af ældgammel norsk Oprindelse. Ogsaa for den gode Julebuk, der fordum morede saameget, og for hvem selve Rigmandens Stadsstue villig aabnede sig, er nu næsten enhver Dør lukket" [14]).

Saavel i Sverrig som i Danmark og Hertugdømmerne var den her beskrevne Procession med Stiernen i gamle Dage almindelig, og er maaskee endnu ikke overalt gaaet aldeles af Brug [15]). Den danske Julebuk, eller som den

[14]) Sagens og Foss's Bergens Beskrivelse S. 590 fg.

[15]) Ved 6te Jan. 1661 fortæller Birchérod i sin Dagbog: „Om Aftenen inde til Peder Pedersen Lerkes — fik de ludiones at see, hvilke gik omkring med Stiernen og iblandt dem de hvidklædte Personer, som skulde repræsentere de hellige tre Konger". Ligeledes ved s. D. 1665: „Om Aftenen var jeg i Dr. Balsløvs Huus og saae de sædvanlige ludos comicos, som præsenterede de hellige tre Konger og Stiernen ꝛc: af nogle Skolepersoner at ageres"; (Begge Steder savnes i den trykte Udgave). Det kaldtes her, „at gaae omkring med Stiernen"; L. Terpager, de sacris veterum Danorum vigiliis p. 19. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede saae man her i Kiøbenhavn, de saakaldte Helligtrekongerdrenge gaae omkring; en „Stiernesang om de hellige tre Konger", formodentligen efter en tydsk Original og mange Gange oplagt i 17de og 18de Aarh. findes i Nyerups Udvalg af danske Viser I. S. 278—82, og i Schandrups poetiske Skrifter under Nr. 25: „Hellig Tre-Kongers Comoedie d. e. Magorum Reise efter Stiernens Anledning til Bethlehem." I Edvardsens Skielskørs Beskrivelse S. 354 er meddeelt noget

ogsaa kaldtes, Julevetten, (af det gamle nordiske Ord Vættr ɔ: Dæmon, et overnaturligt Væsen), beskrives derimod hos os noget anderledes end den norske; den pleiede nemlig at forestilles af en Person med sværtet Ansigt, indhyllet i et sort Dække forsynet med et Slags Hale, krybende omkring paa alle Fire, med en lille Stav i Munden, hvorpaa smaa brændende Lys vare fastgiorte; af de Tilstedeværende fik den Nødder, Æbler m. m. og viste sig barsk mod dem, der intet gav; naar Lysene vare slukte, krøb den ud igien[16]. Denne Skildring stemmer ikke ganske over-

---

om Stierneprocessionen Hellig tre Kongers Aften i denne By, i Slutningen af syttende og Midten af attende Aarh., men utydeligt og forvirret, som Alt i denne maadelige Topographie, der i sin Tid kaldtes Skielskørs „Beskiæmmelse". I Schützes holst. Idiotikon I. S. 317 anføres nogle af de tydske Riim, der ved den Leilighed synges; disse Omløbere kaldes her Steernloper; IV. S. 192; ogsaa Sternsänger; K. Weinhold, Weihnachtsspiele und Lieder S. 117 fg. Denne Folkeskik, som endnu kiendes i Sverrig hvor den kaldtes Trettondedags-Stiernan, beskrives af J. E. Rydquist, Nordens ældsta Skådespel (særskilt Aftryk af Skandia, 1836) S. 74 fg. samt i Arwidssons Fornsånger III. S. 513, hvor de ved den Leilighed brugelige Sange ogsaa meddeles. Om Optoget af de hellige tre Konger med Stiernen, saaledes som det finder Sted i Tydskland m. m. s. Kinder- und Hausmärchen von W. Grimm III. S. XXX.

16) Magnussens Eddalære III. S. 328; Edda Sæmundi III. p. 326. I Moths haandskrevne Ordbog siges, at „Julebuk var i forrige Tider et Menneske, som var udklædt som en Buk og kom om Juletider i Folks Huse, for at kyse Børn og giøre Aberi for Penge"; jvfr. Ihre Gloss. col. 1008. I et Skrift af P. eller Nic. Palladius (1559) nævnes Julebuk blandt andre utilladelige Forlystelser der vare „aflagte til Landsting, under Kongens Sværd"; N. M. Petersens danske Litt. Hist. II. S. 252. At, i Slutningen af det 17de Aarh., da Moth skrev, Julebukken ei var gaaet af Brug, kan sluttes af det oven anførte Monrathske Hdskr., skiøndt den formodentlig paa de fleste

eens med nærværende Stykke, hvor Arv, naar han skal agere Julebuk, først viser sig i et hvidt Lagen med 2 Horn i Panden (9 Sc.), og siden (13. Sc.) kommer ind i Julestuen „kullet i Ansigtet med en Pind i Munden, hvorpaa staae to „Lys, ridende paa to Karle, som vende Rumperne mod „hinanden[17].“ Men denne Julespøg, som saaledes maa have været i fuld Brug her endnu i det attende Aarhundredes Begyndelse, kan nu vel kun antages sielden at finde Sted. Den uskyldige Julebuk, som enten maa have hørt til de i Middelalderen ved visse Fester brugelige barokke Maskeoptog, eller have havt sin Oprindelse fra de ældgamle nordiske Sagn om Trolde, der ved Juletid efter Vintersolhverv, naar Solen igien nærmede sig, flyttede bort og toge Børn med sig, og til hvem derfor offredes Mad og Andet[18]), blev nemlig af de Lærde bragt i Forbindelse med

---

Steder dengang kan have været forbudt. Beskrivelse af „Julbocken“, som den vises paa Øland, med tilhørende Vise, findes i Arwidssons Fornsånger III. S. 525. Den i Sverrig ligesom i England og Tydskland saakaldte Knægt Robert, som man skræmmer Børn med, indfinder sig ved Juletid omtrent paa samme Maade som Julebukken; Rydquist anf. St. S. 76. Om den engelske Robin good fellow, den tydske Knecht Ruprecht og den nordiske Julebuk s. Grimms deutsche Mythologie, 2te Ausg. I. S. 472. 482. Paa mange Steder i Tydskland kaldtes en saadan udklædt Person med et Hestehoved paa en Stang, det Hele tildækket, Schimmelreiter; Weinhold, Weihnachtsspiele S. 6.

[17]) Arvs mesterlige Forestiller Gielstrup viste sig med et Lagen over Hovedet, gloende Øine og to lange Horn paa Hovedet. I Schandrups poetiske Skrifter Nr. 22: „Contrafei af den underlige Julebuk præsenteret som en Biørn i Staden Viborg 1702“; beskrives det: „indvortes som et Nød, udvortes som en Biørn, mig syntes det var giordt at rædde (kyse) Folkes Børn.“

[18]) Disse Væsener kaldtes paa Islandsk Jolasveinir, Jolavættir, paa Svensk Julebverge, paa Norsk Julefylket; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 753. 1048—49. Anordningen om Huustugt paa Island (3. Juni 1746. § 8) forbyder „den daarlige Vane,

den Hedenoldsskik, at ofre en Galt til Freyr for et godt Aar, og ansaaes saaledes for en høist forargelig Levning af selve Hedenskabet, der paa ingen Maade burde taales i en christelig Stat, og mod hvilken derfor i flere, baade trykte og utrykte Skrifter, alvorligen ivredes. „Intet vil jeg meget tale om“ — skriver D. Monrath — „at man tit har hørt forskrækkelige Udgange paa saadanne Julebukke, hvorledes at Fanden i saadanne Julebukkes Skikkelse er indkommen i samme Julestuer, og har borttaget endeel Mennesker, som fandtes der og havde Behag i saadant forargeligt Abespil“ [10]).

---

at forfærde Børn med den saa kaldede Julesvend eller Spøgelser.“ Julebaalene sigtede maaskee til at forjage dem, og den Skik at sætte Føde ud under aaben Himmel, som almindeligen antages, for Fuglene, kan muligt oprindeligen have havt Hensyn hertil. Hermed kan ogsaa sammenlignes det Ovenanførte om at Julebukken kysede Børn, fik Æbler og Nødder m. m., samt de formummede Personer, som indfandt sig i Julestuerne.

[10]) Dav. Monraths hedenske Christenhed antager Julebukken at være „af saa slem en Oprindelse, at dens Brug, langt mere dens Misbrug, burde at fordømmes; thi dersom man vil lukke Øinene op, skal man see, at der ligger skiult under saadan en Larve ikke allene en hedensk, men og en Diævels Dyrkelse“. jvfr. Bireherodii palæstra p. 141—60; O. Sperling I. c. p. 56. Nogen Lighed med Julebukken, hvad Costumet angik, havde den saakaldte Julebisp, hvoraf Moths haandskrevne Ordbog giver følgende Beskrivelse: „Julebisp kaldes en Bondekarl, der vies til Bisp i Juleleg, som skeer saaledes. De sætte een af deres Laug paa en Stol, sværte hans Ansigt og give ham en Pind i Munden, med et Stykke Lys paa hver Ende. Siden løber det andet Bondeselskab omkring ham i Kreds og synger: Her vier vi os en Julebisp, pro nobis; og naar det er skeet tre Gange, saa er han Julebisp. Derefter vier Denne saamange Par sammen af Lauget som han vil, med underlige Grimasser og forvendt Maal, og saa skal Brudefolkene ofre ham noget; hvem der ofrer noget, som ikke duer, dem slaaer han med en Askepose, som han har skiult under sin Kaabe“. Ved denne Julebisp, som for længe siden her maa være gaaet af Brug, kan man ikke undlade at tænke

Uden Tvivl har det været alle saadanne offentlige Optog, hvortil især sigtes ved den almindelige Bestemmelse i Danske og Norske Lovs 6—3—11, at al letfærdig og forargelig Legen om Juul eller andre Tider, ligesom og „Fastelavnsløben forbydes strengeligen og bør alvorligen at straffes“ [20]).

Som en af særegne Omstændigheder i Hovedstaden fremkaldt Foranstaltning, der ogsaa havde Hensyn til Julelystigheder i Husene, kan derimod ansees Reskriptet af 14de Januar 1712, hvorved det paalagdes Politiemesteren at lade opslaae Plakater med Advarsel mod utilbørlige Samqvemher i Staden, være sig Julestuer, Spillestuer eller deslige; Huusverten eller Vertinden, som saadanne Forsamlinger tilstedede, skulde første Gang betale 20 Rdlr. til Sund-

---

paa Narrebispen i Middelalderens Narrefest, der netop holdtes ved Nytaarstid: s. Flögels Geschichte des Groteskekomischen S. 163 fg. Julebispen kan maaskee ogsaa have havt Hensyn til den tydske Barnefest den 6te December, da Dagens Helgen Nicolaus forestilltes at indfinde sig i Bispedragt (den hellige N. havde nemlig været Biskop i Myra), prøve Børnene, belønne og straffe dem m. m.: Grimms Kinder- und Hausmärchen II. S. XLII.

[20]) Ved 1692 omtaler J. Sorterup (poetiske Smaasager S. 87) nogle Julelege „mens de vare tilladte.“ Naar det i et Brylupsvers af 1701 heder:

„Er ei den Forordning forkyndet til Tinge,
For Unge, for Gamle, for Rige, for Ringe,
At ingen Slags Leeg udi Smug eller Skiul
Maa bruges udi Fastelavn eller Juul“. (Tychonius, Vers og Indfald, S. 201).

da sigtes derved formodentligen til ovenanførte af Øvrigheden undertiden udstedte, offentlige Bekiendtgiørelser. Endnu senere synes saadanne Forbud at være gientagne, ifølge Vægternes Udraab i Stykkets sidste Scene: „Veed I ikke, hvad „som nyligen er oplæst af Øvrigheden“; jvfr. Rahbek II. S. 124. At den Tids Politianordninger ikke forbød Vægterne at trænge ind i private Huse, for at hindre Slagsmaal, er bemærket af Molbech S. 310.

hedskassen og staae aabenbar Skrifte, anden Gang forvises Byen. Som Aarsag angaves, „at ved saadanne Samlinger nye Infection af Pesten let igien kunde foraarsages“; det er derfor sandsynligt, at det ikke blot har været paa offentlige Steder, men ogsaa i private Huse, at Julestuer ved denne Leilighed ere blevne forbudte. Men, ligesom Frygten for hiin Ulykke ophørte, synes dette Forbud igien at være gaaet i Forglemmelse, og hvilken Uorden og Brud paa den offentlige Sikkerhed der i den lavere Almues Julestuer og ved lignende Sammenkomster maa have fundet Sted, omtrent paa den Tid da Holberg skrev dette Stykke, kan sluttes af en, to Aar yngre Politieplakat af 20de Dec. 1726, der giver et mærkeligt Bidrag til Skildringen af den Tids Sæder. Politiet havde nemlig „saavel af indkommende Vægter-Rapporter, som af udskikkede Politiinquisitioner“ bragt i Erfaring, at „udi mange ordinaire Øl-Verts- og andre, ja ofte mistænkte og forargelige Huse og Kieldere, adskillige Folk, saavel Mands- som Qvindespersoner, Tienestetyende, Haandværkssvende og Drenge, samt ledige ogørkesløse Mennesker, saavel Soldater som Matroser, efter Indladelse (Indbydelse?) paa en eller anden Tings Paa-Spil-Sættelse, samt derpaa indrettede Julestuers Holdelse ved Drik og Dobbel, tilsammenkomme og der silde ud paa Natten, ja vel og Natten igiennem forblive, ei allene til stor Guds Fortørnelse over samme utilbørlige Sammenkomsters forargelige Forhold, men og de der Samlede ved slig Leilighed til Drukkenskab, Løsagtighed og videre derpaa følgende syndige og høist strafværdige Modtvilligheder forledes .... foruden hvad Modtvillighed, Overlast ja ofte Udplyndring, Drab og Tyveri der paa Gaderne af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Masqverede og Formummede jevnligen befindes, ved Leilighed af slig Samqvem, Nattesæde, Spil

og Fylderi forøves." Paa Grund heraf og i Overeens-eensstemmelse, saavel med Danske Lovs anførte Bestemmelse, som med Reskr. af 14de Jan. 1712 og andre Politieforordninger, blev det altsaa under Mulkt forbudt Verterne her i Staden at indrette saadanne Jule- eller Spillestuer i Huse eller Kieldere, enten Hellig- eller Søgnedags Aftener; ligesom heller ingen maskerede eller paa nogen Maade formummede Personer maatte indfinde sig ved slige Forsamlinger eller løbe omkring paa Gaderne; (Nyerups Kiøbenh. Beskr. S. 147).

Alle disse, saavel almindelige som specielle Bestemmelser havde dog fornemmeligen Hensyn, enten til offentlige Juleoptog eller til Julelystigheder i Kiøbstædernes, især Kiøbenhavns Vertshuse. Julestuer og lignende Forlystelser i Stæderne og paa Landet synes derimod ei at have været Gienstand for egentligt Forbud, Pestens Tid i Kiøbenhavn maaskee undtagen, eller den huuslige Frihed i denne Henseende at være bleven indskrænket[21]), før i Christian den Siettes Dage, da Tonen, der udgik fra Hoffet, indførte en pietistisk Strenghed i alle Livets Forhold, og vilde have enhver Glæde og Forlystelse betragtet som syndig. Grunden hertil var allerede lagt i Slutningen af Frederik den Fierdes Dage, som i flere Henseender danner Overgangen til den følgende Periode, ved Forordn. af 21de Apr. 1730, der forbød, paa nogen Helligdag eller den foregaaende Aften at holde de saa kaldte Julestuer; hvilket Forbud paa Ny indskærpedes, ja som det synes, endog udvidedes til huuslige Kredse ved Forord. af 12te Marts 1735, (om Sabbatens

---

[21]) Skiøndt de vel efterhaanden af sig selv kunne være gaaede af Brug; hvorfor Jeronimus ogsaa (11te Sc.) siger, at Julestuerne „ere ganske aflagte i Kiøbenhavn".

Helligholdelse) §. 8, der aldeles forbød Julestuer[22]). Disse Bestemmelser søgte i den følgende Tid Øvrigheden, især paa Landet, at overholde; for en Deel vel med Hensyn til Almuens oekonomiske Tarv, som kunde være vel tient med Indskrænkning af Julegilder, der varede til Fastelavn, for igien at afløses af Fastelavnsgilder, Maigilder o. s. v. og blandt hvilke især Juleaften i Holsteen havde det betegnende Navn Voll=Bucks=Abend, der vel ogsaa kunde passe sig i Danmark, fordi Huusthendet paa den Aften skulde have saa megen Mad og Drikke, som det kunde proppe i Maven[23]). Saaledes forsvandt da, skiøndt mindre ved egentlige Forbud end ved den almindelige Forandring af Sæderne og vort hele offentlige og private Liv, de gamle Julestuer med Julens øvrige Tilbehør efterhaanden af Folkelivet, eller tabte aldeles sin oprindelige Karakter. Selv i vore Provindsers fierne Afkroge bestaae Juleglæderne nu kun i Giestebud, Dands og Kortspil[24]).

---

[22]) At de efter den Tid kun holdtes i Stilhed, bemærker Fursman i en Anm. til sin franske Overs. af Holbergs Lystspil, anført af Rahbek om H. I. S. 186. Endnu den 19de Januar 1746 fandt Præsten i Grenaa sig foranlediget til Klage over „den overmaade store Ugudelighed, som jo længere jo mere tager Overhaand i Byen med forargelige Julestuer og Dobbelgilder"; Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhuus III. S. 839; jvfr. Westerdahl S. 7.

[23]) Abh. aus Schl. Holst. Anz. I. S. 129; Usfings Kirkeforfatning IV. I. S. 260; Nordisk Tidsskr. for Oldk. II. S. 359. Paa Landet i Norge stod Bordet dækket for Alle, fra Juul til Helligtrekonger; Wilses Spydeberg S. 431. I Moths haandskr. Ordbog forklares Juleholb ved den Tid, da Julen holdes, nemlig fra 24de December til Faste.

[24]) Schades Beskr. over Mors S. 351. Allerede for nær 80 Aar siden bemærkedes, selv i Norge, Julestuers Aftagelse; Wilses Spydeberg S. 431.

2den Sc. Pernille: . . . „Meener I, at jeg vil „fortælle ham Aviser? at Regenten er død, at Meriweis „har faaet Hug i Tyrkiet, at den spanske Sølvflode er an„kommen, at Prinds Eugenius har vundet Seier over "Duc de Vendosme".

Naar undtages Regentens (den franske Hertug=Regents, Philip af Orleans) Død, som var indtruffen i December 1723, henhøre de øvrige her omtalte Begivenheder til et ældre Tidsrum. Den i Persiens Historie navnkundige Afghaner=Høvding Mirweis, hvis Levnet Holberg siden beskrev i 2det Bind af Heltehistorierne, var alt død 1717[25]); Eugens og Vendômes Felttog hørte til Aarhundredets Begyndelse. Begge disse Successionskrigens Helte forekomme ogsaa i den politiske Kandestøbers Collegium politicum (II. 3).

5te Sc. Jeronimus: . . . „disse forbandede nye „Inventioner, disse Toppe, disse Fabler, disse Favoriter, „som vores ærlige Forfædre intet har vidst at sige af, det „er en syndig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, der „skeer i Verden . . . her er jo nyelig fød en Kalv med „Top, Favoriter og Fabler".

Den Betydning, Jeronimus her tillægger et foregivent Misfoster — hvortil et Sidestykke forekommer i den ældste Gert Westphaler (ovenfor S. 94) — grunder sig paa en ældgammel og vidt udbredt Overtro. Det var overeensstemmende med en ældre Tids Anskuelse, at bringe disse usædvanlige Natur=Phænomener f. Ex. Kometer, Misfostre og Sygdomme i en Causal=Forbindelse med Begivenheder eller frie Handlinger i den moralske Verden. Exempler herpaa forekomme hyppigt, og hvorlidet selv de mere Oplyste formaaede, i denne Henseende at løsrive sig fra de her=

---

[25]) Tidligere hørte Holberg ham engang omtale i en Landsbykro; Moralske Tanker S. 358.

skende Forestillinger, kan sluttes deraf, at Luther afgav en egen Betænkning over de hyppige Misfostre med Munkehætter, der i Reformationsperioden fødtes i Tydskland[26]), og at vor berømte Th. Bartholin, i Kometer, Spøgelser, Blod paa Vandet, Ildmeteorer og Misfostre saae Forbud paa tilkommende Sygdomme og andre Ulykker[27]). Dog var det især ved Indførelse af en eller anden ny Klædedragt, at Phantasien i menneskelige eller dyriske Misfostre fandt Lighed med fremmede og forargelige Moder, ja endog troede derved at see det høieste Væsens Mishag tilkiendegivet[28]). En saadan Forestilling fremkaldte igien Formaninger i Skrivter og fra Prædikestolen, ja stundom endog Forbud fra Regieringens, samt Advarsler fra offentlige Autoriteters Side. Blandt Yttringer af dette Slags Overtro hos os selv er en af de tidligste, uden Tvivl, følgende i P. Palladii Fortale til hans Oversættelse af A. Musculi „Formaning om den lappede Hose- (Buxe-) Dievel" (Kbhvn. 1556. 4.): „Hvo kan see sig tilbage udi det sidste hundred Aar, hvad for Straf der er kommen udi Danmark, efter løsagtige Klæder, Adfore (Adfærd) og onde Sæder". Her anføres derpaa forskiellige Sygdomme, som fra Spanien og Italien, Frankrige og England ere indkomne her med nye Klæde-

---

26) Ogsaa her blev 1550 fanget i Øresund en Fisk med et Menneskehoved, hvorpaa den havde „som en Munkekrands" (Tonsur) og Klæder af Skæl „som en Munkekappe", hvilken Kongen lod begrave; Hvitfeld II. S. 1545; at dette Dyr har været en Blæksprutte (loligo) er af Prof. Steenstrup oplyst i Dansk Maanedsskrift 1855, S. 63 fg.

27) Th. Bartholini de Cometa consilium medicum cum monstrorum nuper in Dania natorum historia. Hafn. 1665. p. 92-93.

28) Om Misfostre som Tegn paa Guds Fortørnelse over nye Moder, om Prædikener derimod m. m. ere interessante Notitser meddelte i Möhsens Geschichte einer Berlin. Medaillensammlung II. S. 498.

Dreng bærer paa en Stang et Bukkehoved med Horn og Skieg; ved Hovedet er befæstet et stort Dække, der indhyller Drengen, som bærer samme. Denne spiller sin Bukkerolle ved at hoppe omkring og giøre allehaande løierlige Krumspring, falde ned og anstille sig som død ꝛc., alt eftersom Verſene, der imidlertid fremskraales af nogle andre Drenge, medføre det. I Julebukkeverſene findes intet Spor til tydsk Oprindelse; saavel i Aand som Udtryk synes de at være af ældgammel norsk Oprindelse. Ogsaa for den gode Julebuk, der fordum morede saameget, og for hvem selve Rigmandens Stadsstue villig aabnede sig, er nu næsten enhver Dør lukket"[14]).

Saavel i Sverrig som i Danmark og Hertugdømmerne var den her beskrevne Procession med Stiernen i gamle Dage almindelig, og er maaskee endnu ikke overalt gaaet aldeles af Brug[15]). Den danske Julebuk, eller som den

---

[14]) Sagens og Foss's Bergens Beskrivelse S. 590 fg.

[15]) Ved 6te Jan. 1661 fortæller Bircherod i sin Dagbog: „Om Aftenen inde til Peder Pedersen Lerkes — fik de ludiones at see, hvilke gik omkring med Stiernen og iblandt dem de hvidklædte Personer, som skulde repræsentere de hellige tre Konger". Ligeledes ved s. D. 1665: „Om Aftenen var jeg i Dr. Balsløvs Huus og saae de sædvanlige ludos comicos, som præsenterede de hellige tre Konger og Stiernen ꝛc: af nogle Skolepersoner at ageres"; (Begge Steder savnes i den trykte Udgave). Det kaldtes her, „at gaae omkring med Stiernen"; L. Terpager, de sacris veterum Danorum vigiliis p. 19. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede saae man her i Kiøbenhavn, de saakaldte Helligtrekongerdrenge gaae omkring; en „Stiernesang om de hellige tre Konger", formodentligen efter en tydsk Original og mange Gange oplagt i 17de og 18de Aarh. findes i Nyerups Udvalg af danske Viser I. S. 278—82, og i Schandrups poetiske Skrifter under Nr. 25: „Hellig Tre-Kongers Comoedie d. e. Magorum Reise efter Stiernens Anledning til Bethlehem." I Edvardsens Skielskørs Beskrivelse S. 354 er meddeelt noget

ogsaa kaldtes, Julevetten, (af det gamle nordiske Ord Vættr ɔ: Dæmon, et overnaturligt Væsen), beskrives derimod hos os noget anderledes end den norske; den pleiede nemlig at forestilles af en Person med sværtet Ansigt, indhyllet i et sort Dække forsynet med et Slags Hale, krybende omkring paa alle Fire, med en lille Stav i Munden, hvorpaa smaa brændende Lys vare fastgiorte; af de Tilstedeværende fik den Nødder, Æbler m. m. og viste sig barsk mod dem, der intet gav; naar Lysene vare slukte, krøb den ud igien[16]). Denne Skildring stemmer ikke ganske over-

om Stierneprocessionen Hellig tre Kongers Aften i denne By, i Slutningen af syttende og Midten af attende Aarh., men utydeligt og forvirret, som Alt i denne maadelige Topographie, der i sin Tid kaldtes Skielskørs „Beskiæmmelse". I Schützes holst. Idiotikon I. S. 317 anføres nogle af de tydske Riim, der ved den Leilighed synges; disse Omløbere kaldes her Steernloper; IV. S. 192; ogsaa Sternsänger; K. Weinhold, Weihnachtsspiele und Lieder S. 117 fg. Denne Folkeskik, som endnu kiendes i Sverrig hvor den kaldtes Trettondedags-Stiernan, beskrives af J. E. Rydquist, Nordens ældsta Skådespel (særskilt Aftryk af Skandia, 1836) S. 74 fg. samt i Arwidssons Fornsånger III. S. 513, hvor de ved den Leilighed brugelige Sange ogsaa meddeles. Om Optoget af de hellige tre Konger med Stiernen, saaledes som det finder Sted i Tydskland m. m. s. Kinder- und Hausmärchen von BB. Grimm III. S. XXX.

16) Magnussens Eddalære III. S. 328; Edda Sæmundi III. p. 326. I Moths haandskrevne Ordbog siges, at „Julebuk var i forrige Tider et Menneske, som var udklædt som en Buk og kom om Juletider i Folks Huse, for at kyse Børn og giøre Aberi for Penge"; jvfr. Ihre Gloss. col. 1008. I et Skrift af P. eller Nic. Palladius (1559) nævnes Julebuk blandt andre utilladelige Forlystelser der vare „aflagte til Landsting, under Kongens Sværd"; N. M. Petersens danske Litt. Hist. II. S. 252. At, i Slutningen af det 17de Aarh., da Moth skrev, Julebukken ei var gaaet af Brug, kan sluttes af det oven anførte Monrathske Hdskr., skiøndt den formodentlig paa de fleste

eens med nærværende Stykke, hvor Arv, naar han skal agere Julebuk, først viser sig i et hvidt Lagen med 2 Horn i Panden (9 Sc.), og siden (13.Sc.) kommer ind i Julestuen „kullet i Ansigtet med en Pind i Munden, hvorpaa staae to „Lys, ridende paa to Karle, som vende Rumperne mod „hinanden[17].“ Men denne Julespøg, som saaledes maa have været i fuld Brug her endnu i det attende Aarhundredes Begyndelse, kan nu vel kun antages sielden at finde Sted. Den uskyldige Julebuk, som enten maa have hørt til de i Middelalderen ved visse Fester brugelige barokke Maskeoptog, eller have havt sin Oprindelse fra de ældgamle nordiske Sagn om Trolde, der ved Juletid efter Vintersolhverv, naar Solen igien nærmede sig, flyttede bort og toge Børn med sig, og til hvem derfor offredes Mad og Andet[18]), blev nemlig af de Lærde bragt i Forbindelse med

Steder dengang kan have været forbundt. Beskrivelse af „Julbocken“, som den vises paa Øland, med tilhørende Vise, findes i Arwidssons Fornsånger III. S. 525. Den i Sverrig ligesom i England og Tydskland saakaldte Knægt Robert, som man skræmmer Børn med, indfinder sig ved Juletid omtrent paa samme Maade som Julebukken; Nydquist anf. St. S. 76. Om den engelske Robin good fellow, den tydske Knecht Ruprecht og den nordiske Julebuk s. Grimms deutsche Mythologie, 2te Ausg. I. S. 472. 482. Paa mange Steder i Tydskland kaldtes en saadan udklædt Person med et Hestehoved paa en Stang, det Hele tildækket, Schimmelreiter; Weinhold, Weihnachtsspiele S. 6.

[17]) Arvs mesterlige Forestiller Gielstrup viste sig med et Lagen over Hovedet, gloende Øine og to lange Horn paa Hovedet. I Schandrups poetiske Skrifter Nr. 22: „Contrafei af den underlige Julebuk præsenteret som en Biørn i Staden Viborg 1702“; beskrives det: „indvortes som et Nød, udvortes som en Biørn, mig syntes det var giordt at rædde (kyse) Folkes Børn.“

[18]) Disse Væsener kaldtes paa Islandsk Jolasveinir, Jolavættir, paa Svensk Julebverge, paa Norsk Julefyllet; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 753. 1048—49. Anordningen om Huustugt paa Island (3. Juni 1746. § 8) forbyder „den daarlige Vane,

den Hedenoldsskik, at ofre en Galt til Freyr for et godt Aar, og ansaaes saaledes for en høist forargelig Levning af selve Hedenskabet, der paa ingen Maade burde taales i en christelig Stat, og mod hvilken derfor i flere, baade trykte og utrykte Skrifter, alvorligen ivredes. „Intet vil jeg meget tale om“ — skriver D. Monrath — „at man tit har hørt forskrækkelige Udgange paa saadanne Julebukke, hvorledes at Fanden i saadanne Julebukkes Skikkelse er indkommen i samme Julestuer, og har borttaget endeel Mennesker, som fandtes der og havde Behag i saadant forargeligt Abespil“ [10].

---

at forfærde Børn med den saa kaldede Julesvend eller Spøgelser.“ Julebaalene sigtede maaskee til at forjage dem, og den Skik at sætte Føde ud under aaben Himmel, som almindeligen antages, for Fuglene, kan muligt oprindeligen have havt Hensyn hertil. Hermed kan ogsaa sammenlignes det Ovenanførte om at Julebukken kysede Børn, fik Æbler og Nødder m. m., samt de formummede Personer, som indfandt sig i Julestuerne.

[10]) Dav. Monraths hedenske Christenhed antager Julebukken at være „af saa slem en Oprindelse, at dens Brug, langt mere dens Misbrug, burde at fordømmes; thi dersom man vil lukke Øinene op, skal man see, at der ligger skiult under saadan en Larve ikke allene en hedensk, men og en Diævels Dyrkelse“. jvfr. Bireherodii palæstra p. 141—60; O. Sperling I. c. p. 56. Nogen Lighed med Julebukken, hvad Costumet angik, havde den saakaldte Julebisp, hvoraf Moths haandskrevne Ordbog giver følgende Beskrivelse: „Julebisp kaldes en Bondekarl, der vies til Bisp i Juleleg, som skeer saaledes. De sætte een af deres Laug paa en Stol, sværte hans Ansigt og give ham en Pind i Munden, med et Stykke Lys paa hver Ende. Siden løber det andet Bondeselskab omkring ham i Kreds og synger: Her vier vi os en Julebisp, pro nobis; og naar det er skeet tre Gange, saa er han Julebisp. Derefter vier Denne saamange Par sammen af Lauget som han vil, med underlige Grimasser og forvendt Maal, og saa skal Brudefolkene ofre ham noget; hvem der ofrer noget, som ikke duer, dem slaaer han med en Askepose, som han har skiult under sin Kaabe“. Ved denne Julebisp, som for længe siden her maa være gaaet af Brug, kan man ikke undlade at tænke

Uden Tvivl har det været alle saadanne offentlige Optog, hvortil især sigtes ved den almindelige Bestemmelse i Danske og Norske Lovs 6—3—11, at al letfærdig og forargelig Legen om Juul eller andre Tider, ligesom og „Fastelavnsløben forbydes strengeligen og bør alvorligen at straffes“ [20]).

Som en af særegne Omstændigheder i Hovedstaden fremkaldt Foranstaltning, der ogsaa havde Hensyn til Julelystigheder i Husene, kan derimod ansees Reskriptet af 14de Januar 1712, hvorved det paalagdes Politiemesteren at lade opslaae Plakater med Advarsel mod utilbørlige Samqvemher i Staden, være sig Julestuer, Spillestuer eller deslige; Huusverten eller Vertinden, som saadanne Forsamlinger tilstedede, skulde første Gang betale 20 Rdlr. til Sund-

---

paa Narrebispen i Middelalderens Narrefest, der netop holdtes ved Nytaarstid: s. Flögels Geschichte des Groteskekomischen S. 163 fg. Julebispen kan maaskee ogsaa have havt Hensyn til den tydske Barnefest den 6te December, da Dagens Helgen Nicolaus forestiltes at indfinde sig i Bispedragt (den hellige N. havde nemlig været Biskop i Myra), prøve Børnene, belønne og straffe dem m. m.: Grimms Kinder- und Hausmärchen II. S. XLII.

[20]) Ved 1692 omtaler J. Sorterup (poetiske Smaasager S. 87) nogle Julelege „mens de vare tilladte.“ Naar det i et Brylupsvers af 1701 heder:

„Er ei den Forordning forkyndet til Tinge,
For Unge, for Gamle, for Rige, for Ringe,
At ingen Slags Leeg udi Smug eller Skiul
Maa bruges udi Fastelavn eller Juul“. (Tychonius, Vers og Indfald, S. 201).

da sigtes derved formodentligen til ovenanførte af Øvrigheden undertiden udstedte, offentlige Bekiendtgiørelser. Endnu senere synes saadanne Forbud at være gientagne, ifølge Vægternes Udraab i Stykkets sidste Scene: „Veed I ikke, hvad „som nyligen er oplæst af Øvrigheden“; jvfr. Rahbek II. S. 124. At den Tids Politianordninger ikke forbød Vægterne at trænge ind i private Huse, for at hindre Slagsmaal, er bemærket af Molbech S. 310.

hedskassen og staae aabenbar Skrifte, anden Gang forvises Byen. Som Aarsag angaves, „at ved saadanne Samlinger nye Infection af Pesten let igien kunde foraarsages“; det er derfor sandsynligt, at det ikke blot har været paa offentlige Steder, men ogsaa i private Huse, at Julestuer ved denne Leilighed ere blevne forbudte. Men, ligesom Frygten for hiin Ulykke ophørte, synes dette Forbud igien at være gaaet i Forglemmelse, og hvilken Uorden og Brud paa den offentlige Sikkerhed der i den lavere Almues Julestuer og ved lignende Sammenkomster maa have fundet Sted, omtrent paa den Tid da Holberg skrev dette Stykke, kan sluttes af en, to Aar yngre Politieplakat af 20de Dec. 1726, der giver et mærkeligt Bidrag til Skildringen af den Tids Sæder. Politiet havde nemlig „saavel af indkommende Vægter-Rapporter, som af udskikkede Politiinquisitioner“ bragt i Erfaring, at „udi mange ordinaire Øl-Verts- og andre, ja ofte mistænkte og forargelige Huse og Kieldere, adskillige Folk, saavel Mands- som Qvindespersoner, Tienestetyende, Haandværkssvende og Drenge, samt ledige ogørkesløse Mennesker, saavel Soldater som Matroser, efter Indladelse (Indbydelse?) paa en eller anden Tings Paa-Spil-Sættelse, samt derpaa indrettede Julestuers Holdelse ved Drik og Dobbel, tilsammenkomme og der silde ud paa Natten, ja vel og Natten igiennem forblive, ei allene til stor Guds Fortørnelse over samme utilbørlige Sammenkomsters forargelige Forhold, men og de der Samlede ved slig Leilighed til Drukkenskab, Løsagtighed og videre derpaa følgende syndige og høist strafværdige Modtvilligheder forledes . . . foruden hvad Modtvillighed, Overlast ja ofte Udplyndring, Drab og Tyveri der paa Gaderne af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Masqverede og Formummede jevnligen befindes, ved Leilighed af slig Samqvem, Nattesæde, Spil

og Fylderi forøves." Paa Grund heraf og i Overeens-eensstemmelse, saavel med Danske Lovs anførte Bestemmelse, som med Reskr. af 14de Jan. 1712 og andre Politieforordninger, blev det altsaa under Mulkt forbudt Verterne her i Staden at indrette saadanne Jule- eller Spillestuer i Huse eller Kieldere, enten Hellig- eller Søgnedags Aftener; ligesom heller ingen maskerede eller paa nogen Maade formummede Personer maatte indfinde sig ved slige Forsamlinger eller løbe omkring paa Gaderne; (Nyerups Kiøbenh. Beskr. S. 147).

Alle disse, saavel almindelige som specielle Bestemmelser havde dog fornemmeligen Hensyn, enten til offentlige Juleoptog eller til Julelystigheder i Kiøbstædernes, især Kiøbenhavns Vertshuse. Julestuer og lignende Forlystelser i Stæderne og paa Landet synes derimod ei at have været Gienstand for egentligt Forbud, Pestens Tid i Kiøbenhavn maaskee undtagen, eller den huuslige Frihed i denne Henseende at være bleven indskrænket[21]), før i Christian den Siettes Dage, da Tonen, der udgik fra Hoffet, indførte en pietistisk Strenghed i alle Livets Forhold, og vilde have enhver Glæde og Forlystelse betragtet som syndig. Grunden hertil var allerede lagt i Slutningen af Frederik den Fierdes Dage, som i flere Henseender danner Overgangen til den følgende Periode, ved Forordn. af 21de Apr. 1730, der forbød, paa nogen Helligdag eller den foregaaende Aften at holde de saa kaldte Julestuer; hvilket Forbud paa Ny indskærpedes, ja som det synes, endog udvidedes til huuslige Kredse ved Forord. af 12te Marts 1735, (om Sabbatens

[21]) Skiøndt de vel efterhaanden af sig selv kunne være gaaede af Brug; hvorfor Jeronimus ogsaa (11te Sc.) siger, at Julestuerne „ere ganske aflagte i Kiøbenhavn".

Helligholdelse) §. 8, der aldeles forbød Julestuer[22]). Disse Bestemmelser søgte i den følgende Tid Øvrigheden, især paa Landet, at overholde; for en Deel vel med Hensyn til Almuens oekonomiske Tarv, som kunde være vel tient med Indskrænkning af Julegilder, der varede til Fastelavn, for igien at afløses af Fastelavnsgilder, Maigilder o. s. v. og blandt hvilke især Juleaften i Holsteen havde det betegnende Navn Voll-Bucks-Abend, der vel ogsaa kunde passe sig i Danmark, fordi Huusthendet paa den Aften skulde have saa megen Mad og Drikke, som det kunde proppe i Maven[23]). Saaledes forsvandt da, skiøndt mindre ved egentlige Forbud end ved den almindelige Forandring af Sæderne og vort hele offentlige og private Liv, de gamle Julestuer med Julens øvrige Tilbehør efterhaanden af Folkelivet, eller tabte aldeles sin oprindelige Karakter. Selv i vore Provindsers fierne Afkroge bestaae Juleglæderne nu kun i Giestebud, Dands og Kortspil[24]).

---

[22]) At de efter den Tid kun holdtes i Stilhed, bemærker Fursman i en Anm. til sin franske Overs. af Holbergs Lystspil, anført af Rahbek om H. I. S. 186. Endnu den 19de Januar 1746 fandt Præsten i Grenaa sig foranlediget til Klage over „den overmaade store Ugudelighed, som jo længere jo mere tager Overhaand i Byen med forargelige Julestuer og Dobbelgilder“; Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhuus III. S. 839; jvfr. Westerdahl S. 7.

[23]) Abh. aus Schl. Holst. Anz. I. S. 129; Usfings Kirkeforfatning IV. I. S. 260; Nordisk Tidsskr. for Oldk. II. S. 359. Paa Landet i Norge stod Bordet dækket for Alle, fra Juul til Helligtrekonger; Wilses Spydeberg S. 431. I Moths haandskr. Ordbog forklares Julehold ved den Tid, da Julen holdes, nemlig fra 24de December til Faste.

[24]) Schades Beskr. over Mors S. 351. Allerede for nær 80 Aar siden bemærkedes, selv i Norge, Julestuers Aftagelse; Wilses Spydeberg S. 431.

2den Sc. Pernille: . . . „Meener I, at jeg vil „fortælle ham Aviser? at Regenten er død, at Meriweis „har faaet Hug i Tyrkiet, at den spanske Sølvflode er an„kommen, at Prinds Eugenius har vundet Seier over "Duc de Vendosme".

Naar undtages Regentens (den franske Hertug-Regents, Philip af Orleans) Død, som var indtruffen i December 1723, henhøre de øvrige her omtalte Begivenheder til et ældre Tidsrum. Den i Persiens Historie navnkundige Afghaner-Høvding Mirweis, hvis Levnet Holberg siden beskrev i 2det Bind af Heltehistorierne, var alt død 1717[25]); Eugens og Vendômes Felttog hørte til Aarhundredets Begyndelse. Begge disse Successionskrigens Helte forekomme ogsaa i den politiske Kandestøbers Collegium politicum (II. 3).

5te Sc. Jeronimus: . . . „disse forbandede nye „Inventioner, disse Toppe, disse Fabler, disse Favoriter, „som vores ærlige Forfædre intet har vidst at sige af, det „er en syndig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, der „skeer i Verden . . . her er jo nyelig fød en Kalv med „Top, Favoriter og Fabler".

Den Betydning, Jeronimus her tillægger et foregivent Misfoster — hvortil et Sidestykke forekommer i den ældste Gert Westphaler (ovenfor S. 94) — grunder sig paa en ældgammel og vidt udbredt Overtro. Det var overeensstemmende med en ældre Tids Anskuelse, at bringe visse usædvanlige Natur-Phænomener f. Ex. Kometer, Misfostre og Sygdomme i en Causal-Forbindelse med Begivenheder eller frie Handlinger i den moralske Verden. Exempler herpaa forekomme hyppigt, og hvorlidet selv de mere Oplyste formaaede, i denne Henseende at løsrive sig fra de her-

[25]) Tidligere hørte Holberg ham engang omtale i en Landsbykro; Moralske Tanker S. 358.

skende Forestillinger, kan sluttes deraf, at Luther afgav en egen Betænkning over de hyppige Misfostre med Munkehætter, der i Reformationsperioden fødtes i Tydskland[26]), og at vor berømte Th. Bartholin, i Kometer, Spøgelser, Blod paa Vandet, Ildmeteorer og Misfostre saae Forbud paa tilkommende Sygdomme og andre Ulykker[27]). Dog var det især ved Indførelse af en eller anden ny Klædedragt, at Phantasien i menneskelige eller dyriske Misfostre fandt Lighed med fremmede og forargelige Moder, ja endog troede derved at see det høieste Væsens Mishag tilkiendegivet[28]). En saadan Forestilling fremkaldte igien Formaninger i Skrivter og fra Prædikestolen, ja stundom endog Forbud fra Regieringens, samt Advarsler fra offentlige Autoriteters Side. Blandt Yttringer af dette Slags Overtro hos os selv er en af de tidligste, uden Tvivl, følgende i P. Palladii Fortale til hans Oversættelse af A. Musculi „Formaning om den lappede Hose- (Buxe-) Dievel" (Kbhvn. 1556. 4.): „Hvo kan see sig tilbage udi det sidste hundred Aar, hvad for Straf der er kommen udi Danmark, efter løsagtige Klæder, Adfore (Adfærd) og onde Sæder". Her anføres derpaa forskiellige Sygdomme, som fra Spanien og Italien, Frankrige og England ere indkomne her med nye Klæde-

26) Ogsaa her blev 1550 fanget i Øresund en Fisk med et Menneskehoved, hvorpaa den havde „som en Munkekrands" (Tonsur) og Klæder af Skæl „som en Munkekappe", hvilken Kongen lod begrave; Hvitfeld II. S. 1545; at dette Dyr har været en Blæksprutte (loligo) er af Prof. Steenstrup oplyst i Dansk Maanedsskrift 1855, S. 63 fg.

27) Th. Bartholini de Cometa consilium medicum cum monstrorum nuper in Dania natorum historia. Hafn. 1665. p. 92-93.

28) Om Misfostre som Tegn paa Guds Fortørnelse over nye Moder, om Prædikener derimod m. m. ere interessante Notitser meddelte i Möhsens Geschichte einer Berlin. Medaillensammlung II. S. 498.

moder[29]). Samme Virkning af samme Aarsager antager den omtrent samtidige Rector Niels Bredal, naar han i sit Børne-Speigel (Kbhvn 1568. 4.) rimer saaledes:

„Siden Danske fik engelske Klæder at drasue,
monne de og engelske Svedesyge hafue;
der frantzoske Klædebon kom her i Land,
kom og frantzoske Pokker blandt Qvinde og Mand.
Desligeste med flere nye Klædebon og Sygdom at have,
som er en Advarsel og timelig Plave."

Giennem hele det følgende Aarhundrede vedvarede endnu disse herskende Forestillinger om saadanne, mod nye Klædemoders Indførelse og Brug advarende Misfostre. Blandt hidhørende Leilighedspiecer kan exempelviis nævnes:

„Sørgeligt Spektakel og Vundertegn nu nyligen seet paa et nyfødt Pigebarn udi Mørkøie liggendes i Sokkelundsherred udi Gladsaxe Sogn, til et ynkeligt Skuespeil for alle dem, som gienstridigen imod Guds alvorlig Trudsel, holde hart ved deres ny Moder, høye Topppe og forargelige Klædedragt (af Hans Nielsen, Sognepræst sammesteds)" Kbhvn 1625. 4.

„Man saae bag paa Misfosterets Hoved", hedder det her, „en høi, bred, rund Bue af Kiød, noget i Høiden spidsagtig, i Munster som hine virkede Huer eller med Staaltraad opreiste Sørgehatte, og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Qvindekiønnet, Adel og Uadel, Fattige og Rige fast ubetænket og modvilligen, mod mange saadanne Guds Vredes Tegn og daglig Formaning bruges".

Det var netop i dette Aar, at Christian IV begyndte at deeltage i Trediveaarskrigen; til de truende Udsigter i

[29]) Et Sted af dette Skrift om franske Pokker, som kom ind i Landet med fransk Klædedragt og Sæder, er anført i Terpager, Ripæ cimbricæ p. 547.

denne Anledning henthdedes derfor slige og andre Tegn i Naturen. „Endog det er i saadan en bedrøvelig Tid", skrev en kiøbenhavnsk Præst i samme Aar, „seer man ingen Poenitentsestegn hos vore Folk, men nye Moder og hoffærdige Klædebragt gaaer i fuld Svang ... Fosterne af Moderens Liv vidne, med andre store Land- og Stadplager, at saadan Hoffarts Stank mishager Gud høilige" [30]).

I et andet, med Titel:

„Underlig og overnaturlig Fødsel, seet i Nagskou i Lolland 1628 d. 25de Augusti." Kbhvn 1629. 4.

beskrives et paa Titelbladet afbildet Misfoster, hvis Laar „vare ganske stakkede med tykt Kiød, ligesom de store vide Buxer at ligne ved; ... Benene vare ligesom de Støvle, med store opsmøiede Kraver" [31]).

Det var aldeles overeensstemmende med Tidsaanden, at Regieringen stundum fandt sig beføiet til at indhente de Høilærdes Betænkning om, hvorvidt saadanne Misfostre kunde ansees som advarende Vink fra Himmelen. Saaledes

---

30) Molbechs Nordisk Tidsskrift III. S. 420. To Aar senere, da de Keiserlige huserede i Holsteen og Jylland, formanede Consistorium ved et eget Program Studenterne til at betænke de mangehaande Ulykker, Pest, Krig, Oversvømmelser og Hungersnød, hvoraf Landet hiemsøgtes, og advarede dem om, at afholde sig fra overdaadig Klædebragt og nye Moder, der ved den Leilighed saa tydeligt som muligt beskrives paa Latin; Nyerups Universitetsannaler S. 111. En lignende Formaning udgik 1642; S. 112. Et Mandat i lignende Anledning udkom fra Magistraten i Slesvig, under 12. Oct. 1628; Falcks Staatsbürgerl. Magazin X. S. 244. Under Kiøbenhavns Beleiring aflagdes derfor „nibbede Huer" og anden usømmelig Dragt; Hiørings Leyerspolitie fol. b. 3.

31) Jvfr. hvad der om nye Moder og Misfostre som Virkninger af hine, forekommer i Dedicationen foran A. Rafns „Himmelske Herredag", Kbhvn 1633.

udgik, under 31te Jan. 1631, til det theologiske Facultet, „Bispen og menige Theologos udi Universitetet i Kiøbenhavn", et Rescript af følgende Indhold: „Vider, at eftersom aldeles ingen Tvivl er, at Gud den allermægtigste jo høiligen fortørnes af den store Hoffart, som Menneskene udi denne Tid følger, særdeles med deres Klædebon, toppede Luer og anden letfærdig Dragt, saa at endog Gud i Himmelen sin særdeles Mishag til saadant, ved underlige Fødsler og adskillige Tegn tit og ofte giver tilkiende; thi bede Vi Eder og naadigst ville, at I dette flittig af Guds Ord overveie og Os Eders Betænkende meddeler, hvad derudi gudeligen kunde anordnes" [32]).

---

[32]) Det er interessant, i dette Tidsrum at træffe en Forfatter, som, skiøndt Geistlig, dog med sundt Omdømme og et rigtigere Blik end man paa den Tid var berettiget at vente, betragter og udvikler de i flere, især oekonomiske, Henseender skadelige Følger af hyppige Modeforandringer i Klædedragten. Af en flensborgsk Præst, Wolfgang Ouw, haves et Skrift med Titel: „Nothwendige Erinnerung vom Misbrauch der Kleider, da viele Christen in defectu, viele in excessu sündigen, d. i. viele aus Mangel zierlicher Feyr- und sonntäglichen Kleyder, aus der (!) Kirchen, vom Gehör göttlichen Worts und Gebrauch des Hochw. Abendmahls wegbleiben; viel mit üppiger alamodischer Kleiderpracht sich hochmütig erheben"; Hamburg 1663. 8. I Dedicationen til Flensborgs Magistrat klager Forfatteren over den Letsindighed, hvormed næsten i hvert Aar og efter ethvert Bryllup (!), nye Moder indførtes fra Udlandet. I den korte Tid han der havde været Præst (siden 1660), havde han seet 3 à 4 Forandringer i Klædedragten. Følgerne heraf vare en uforsvarlig Pengespilde og alle Stænders Forvirring, da Bonden i Klædedragt vilde giøre det lige med Borgeren, denne igien med Adelsmanden, denne med Greven, og denne med Fyrsten; endelig, en almindelig Svækkelse af Næringsveiene, da Penge unddroges fra disse, for at ødes paa Pynt. S. 154 vises, at det især var Fruentimmerne, som fortiente Dadbel ved den Ødselhed, letsindige Nyhedslyst og Usædelighed, deres Moder lagde for Dagen. Allerede 70 Aar tidligere

Det Anførte viser, hvad man i og for sig selv kan formode, at det fornemmeligen var Qvindekønnets meer omskiftelige, stundom maaskee ogsaa kostbarere og mindre sædelige Moder i Klædedragt, Hovedpynt m. m., der, ved saadan Leilighed tiltrak sig Vedkommendes revsende Opmærksomhed. Saaledes i Slutningen af det 17de Aarhundrede opkom og udbredtes over hele Europa, her allerede i dets ottende Decennium, en under Navn af Fontanger bekiendt og endnu ind i det 18de Aarhundrede brugt og yndet qvindelig Hovedpynt[33]). Hvad enten nu denne Modes Oprindelse fra Ludvig den 14des Elskede, Hertuginden af Fontange, hvem den skyldte sit Navn[34]), eller dens Kostbarhed var Aarsag dertil, nok: ingen fransk Mode synes, baade i Tydskland og her at have vakt større Forargelse og Forfølgelse, især blandt Geistligheden og Almuen, end netop denne.

---

bedømte den gamle, forstandige A. Hvitfeldt de hyppigen vexlende Klædemoder omtrent paa samme Maade: „Vare nu bedst, at vi bleve ved gammel Skik og Sæder, da gik det bedre til, end det gaaer nu, da havde man Penninge udi Landene, istedet at de nu forødes udi Klædebon"; Krønike S. 1552.

33) Holberg selv antager dem ellers (Kirkehistorie II. S. 284, jvfr. Mor. Tanker S. 40) for at være langt ældre. I Begyndelsen af det 15de Aarh. prædikede en Carmeliter mod Fruentimmernes Fontanger, „hvilke, Tid efter anden, opvoxede til saa mange Etager, at de saae ud som høie Træer. Men han udvirkede intet andet dermed i Frankerig, end at forøge Fruentimmerets Lyst; thi da han forlod Landet, voxede de end en Etage høiere."

34) Denne Pynt skal have havt sin Oprindelse deraf, at Hertuginden engang paa Jagt havde hittet paa at beskytte sig mod Solen ved en Opsats af Blade og Qviste; hun døde omtrent 1681. Den beskrives i 9de D. af det store tydske Universallexicon, og i et plattydsk Digt fra Slutningen af det 17de Aarh. anført i Schützes holst. Idiot. II. S. 170. Endnu 1749 omtales den blandt de kiøbenhavnske Moder i 1ste Bd. af Beaumelle, spectatrice danoise p. 170.

Man giorde den latterlig i Folkeviser (Tharsanders Schauplatz ungereimter Meinungen und Erzählungen I. 4. St. S. 310), og endnu i Holbergs Tid prædikede Præsterne mod disse Fontanger „som de sagde var at efterabe Fanden, der haver Horn i Panden“ [35]). Denne qvindelige Hovedprydelse, som for øvrigt i den lange Tid maa have undergaaet saa mange Forandringer, at dens første Oprindelse vel neppe mere har været kiendelig, synes altsaa omtrent at have havt samme Skiebne, som Parykkerne, ved disses første Opkomst [36]). Begge Moder bleve endog i sin Tid, som

[35]) Moralske Tanker S. 327; Opuscula II. p. 155; Philosophus udi egen Indbildning II. 2. Ogsaa i Bergen bleve, i Holbergs Ungdom, de fornemmere Fruentimmer, der bare Sætter og Fontanger, haanede af de gammeldags Borgerkoner; Holbergiana af Boye II. S. 144. I et Forsvar for Maskerader, indført i Ugentlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger 1767. Nr. 27. hedder det: „Paa hvormange skiønne Sædelærdomme har ikke de hellige Betragtninger over Fruentimmerets Modeforandringer været frugtbare? Deres Topper og Sætter, Favoriter og krøllede Nakker, Fiskebeensskiørter og Falblader ere blevne anseete som Tegn for den yderste Dom. For meer end 30 Aar siden, da Fruentimmeret af Borgerstanden endnu bar Hat og Hue, bleve de, som lode sig see med de saakaldte Fruentimmerkapper, holdte for letfærdige Qvinder“. Præsterne anvendte her det Sprog af Bibelen: at Ingen kan lægge en Alen til sin Vært. Om to, i Aarene 1690—91 udkomne svenske Skrifter, det ene for, det andet mod Fontanger, s. Wieselgrens Sveriges sköna Literatur III. S. 418.

[36]) Det ældste Vidnesbyrd om Parykkers Brug hertillands forekommer uden Tvivl i et Synodalforbud af 1628; Pontoppidans Annales eccles. III. S. 31. Ved A. 1645 nævnes de første Gang som brugte af Studenterne; Nyerups Universitetsannaler S. 169. De maae da hos os være langt ældre end der antages i G. L. Badens Afhandlinger III. S. 187. Ogsaa i Christian d. 5tes Tid hentydede man Misfostre til denne Mode; Pontoppidans Menoza III. S. 485. En Pungeparyk hørte til Lakeiernes Costume paa den Tid da H. skrev sin Maskerade, (I. 11).

Overdaadighedsartikler, Gienstand for Finantsoperationer; thi kort efter Udbrudet af Krigen med Sverrig blev her, ligesom under Friderich I. i Preussen, ved en Forordning af 22de Sept. 1710 lagt en Skat paa Parykker, Fontanger eller Sætter. Hvorledes denne Skat blev optaget, og hvad den omtrent indbragte i det første Aar, netop i Ebeltoft-By, hvor Holberg har henlagt Scenen for sin Julestue, erfares af en Skrivelse fra Byfogden til Stiftamtmanden (24. Nov. 1710) „Folk her bære Parykker mest af høi Fornødenhed, og som knap er en Rdlr. værd. Deres Koner bære tarvelig Dragt paa Hovedet, som bestaaer mestendeel udi en sort Silke- eller Taftes-Hue, med et Par Rader sorte eller hvide Kniplinger af ringe Værdi. Haandværksfolks Qvinder og deslige bære høiere opstukne Huer end de andre, omendskiøndt at samme Hoveddragt dog i sig selv ikke er af nogen Consideration. Det er langt fra ei saadanne prægtige Hovedtøier og Fontanger, som Tienestepigerne i Kiøbenhavn bære"; (Hübertz, Aktstykker om Aarhuus III. 52). I Ebeltoft udgiorde Skatten af 9 Parykker, 3 Fontanger og 23 Topper og Sætter, samt $\frac{1}{6}$ af Tienestefolkenes Løn, ialt 67 Rdlr 66 ß; i Horsens af 54 Parykker, 8 Fontanger og 3 Topper i alt 111 Rdlr; i Randers af 58 Parykker, 79 Topper 288 Rdlr; i Mariager brugtes 14 Parykker (Sammest. S. 48)[37]. At nu Overtroen letteligen kunde bringe Misfostre, baade menneskelige og dyriske, i Forbindelse med disse Fontanger og lignende qvindelig

---

[37]) Ogsaa de Kiøbenhavnske Studerende vilde man paalægge denne Skat, hvorom Følgende i Acta Cons. under 30. April 1712: „Eftersom Rodemesterne have anskrevet Studenterne i Collegiis til Peruqveskatten, blev sluttet, at som de ere alle fattige Karle og ligge derudi som „Almissebørn" R. Magn. da vilde derom indgive Memorial til Rentekammeret til deres Befrielse"

Hovedpynt, kan sluttes af det Foranførte[38]); selv lærde Læger, som Th. Bartholin, kunde ikke undlade ved forekommende Beskrivelse af deslige Phænomener, i det ringeste, at bruge hine Gienstande til Sammenligning[39]). En samtidig Begivenhed af denne Art, som Holberg muligt kan have havt i Tankerne da han skrev sit Stykke, er opbevaret i en Gadevise, trykt i Aaret 1720, med følgende Titel:

„En ny Vise om en Huusmandskone, boende en halv Miil fra den Stad Winger, faa Mile fra Christiania i Norge, som sidstleden 4de April 1720 fødde et vanskabt Foster, ligesom to Pigebørn med alle fuldkomne Ledemoder, som havde to Hoveder og Gevæxter derudi, ligesom en Fontange, havde fire Arme og fire Fødder, men ikkun een Mave, som disse to Corpora vare ved, hvilket Foster en Times Tid efter Fødselen døde."

Netop i Anledning af den Eed, hvormed Jeronimus i nærværende Scene for sin Kone bekræfter Fortællingen om Kalven, har Holberg austillet Betragtninger over Tilladelig-

---

[38]) Om Kalve og Lam fødte i Fyen 1690 med Hüdgevæxter, der lignede Fruentimmernes Fontanger, s. Rahbek om Holberg I. S. 274; Dansk Minerva 1817. Juni. S. 76. Bisloppen i Skara J. Swedbergs Hustru (gift 1683) lod sig af Moden forlede til at anlægge Fontanger, men da hun hørte, at en Kalv var født paa Gülland med en lignende Gevæxt, kastede hun dem paa Ilden; Svensk biogr. Lexicon XVI. S. 284.

[39]) Et i Kbhvn født Misfoster (Acta medica & philosophica 1671—72 p. 53) beskrives saaledes: „cutis pilosa laxior in fronte cingulum crinale (Fontange?) referre videbatur, qvo fæminæ hodierno more superbiunt. Qva facie monstrosa depictus puer cum cantilenis per plateas circumferebatur"; jvfr. 1673 p. 2. IV. p. 323. Bartholin troede virkelig, at saadanne Misfostre betydede Ulykker; s. hans Skrift de Cometa p. 93; men at dog ikke alle Lærde paa hiin Tid deelte denne Overtro, kan sluttes af et Brev fra Prof. Jacob Bircherod til ham selv i hans Epistolæ III. p. 314.

heden i det Hele af saadanne Eder i Skuespil (Epistlerne III. Nr. 267); jvfr. Rahbek I. S. 121.

12. Sc. Skolemesteren: . . . „Hvor mange Himle „er der?" . . . Tutti: „Der er 7 Himle, den eene lige „høyt fra den anden".

Ved disse syv Himle har Holberg maaskee tænkt paa Legenden om de syv Himle, Muhamed kom til (Heltehistorier. II.); Glashimmelen nævnes ogsaa i Ulysses von Ithacia IV. 13. Ligesom Skolemesteren her statuerer syv Himle, saaledes antager Ridefogden i Erasmus Montanus (III. 5.) „tolv Himle, den ene høiere end den anden, indtil man kommer til Krystalhimmelen". Man bringes herved til at tænke paa de tolv Tegn i Dyrekredsen, Solens tolv Huse hos Orientalerne, de tolv himmelske Boliger i det eddiske Digt Grimnismaal m. m.[40]). Naar Skolemesteren, til Understøttelse for Julestuers Tilladelighed, endvidere paaberaaber sig visse Sententser af den „kloge og skarpsindige Herremand udi Rom", Plinius, da maa han nærmest have tænkt paa Stedet i Plinius den Yngres Epistler, 1ste B. 9de Brev: „postqvam — corpori vaco, cuius fulturis animus sustinetur"; og i 8de B. 21de Br.: „qua ratione ductus, graviora opera lusibus jocisqve distinguo". Med Hensyn til den Fugl Phænix, der omtrent paa samme Maade beskrives af Herodot II. c. 73 og af Plinius, Hist. nat. X. c. 2. og fra hvilken Skolemesteren ligeledes henter et Argument for sin uforgribelige Mening, kan anføres Holbergs Epistel (III. Nr. 247) til „Collegium politicum paa Landet", om denne Fugl, „hvoraf vore Oratorer og Prædikantere tage de her-

[40]) Jvfr. de gamle nordiske, finske og andre Folkeslags Forestillinger om ni Himle eller Verdener; F. Magnusens Eddalære III. S. 182—213. Sammes „Første November og Første August", S. 184.

ligste Lignelser, for at vise Opstandelsen og andre vigtige Religionsartikler"; jvfr. følgende Sp. Rimeligviis har han ogsaa her havt samtidige Træk eller Anekdoter i Tankerne. Citatet af Aristoteles forekommer i hans Politica I. c. 2.

At en Skolemester, (saaledes kaldtes ogsaa Christian den 4des Døttres Lærer Mag. Christopher Christensen i hans Bestalling af 2den Febr. 1631), i det 18de Aarh. Begyndelse var det samme som vi nu kalde en Huuslærer, kan sluttes saavel af dette Stykke (og Barselstuen III. 4.) som af Holbergs Danm. og Norges Beskrivelse S. 19, hvor han mere betegnende kaldes „Skolemester udi Huset"; jvfr. Rhodes Lollands og Falsters Beskr. II. S. 222. Ved Skolen (9de Sc.) forstaaes her det Værelse i Huset, i hvilket Børnene meddeeltes den Underviisning, hvoraf her gives en Prøve. At Ideen til denne Examination kan være laant af et i sin Tid bekiendt Opbyggelsesskrift: M. Saxes „aandelige Spørgsmaalsbog" (Præstepinen) overs. af H. Gunnarsen, af hvilken mange Oplag haves fra 1601 til 1785 og maaskee senere, er bemærket af Boye S. 202. Et Slags Sidestykke dertil afgive Er. Montanus's og Peer Degns giensidige Spørgsmaal og Svar (III. 3.)

13 Sc. Angaaende Stykkets Julestue, med tilhørende Julelege m. m., kan henvises til det Foregaaende. De Fremmede, som indfinde sig i „underlig Skikkelse og Klædedragt", erindre om den ovenanførte Politieplacat af 20de Dec. 1726 mod Julestuer m. m., hvori omtales de „Gade-Uordener, ja endog Plyndring og Drab, der af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Masqverede og Formummede jevnligen befindes, ved Leilighed af slig Samqvem, Nattesæde o. s. v. forøves". Allerede Forordn. af 21de Jan. 1688 og 22de Oct. 1701, Cap. 3. § 3. indeholdt Bestemmelser om, at formummede, sværtede og forklædte Personer, der løbe langs Gaderne

og ei vilde give sig tilkiende, skulde paagribes og straffes. Om Helligtrekongerlys (S. 4. 7. 12), der ikke forekommer i Vid. Selskabs Ordbog, s. Bohe S. 202. Her betyde de vel det samme som Julelys, eller de Lys, der Jule-Aften antændtes for hver Person ved Bordet, og som paa visse Steder brændte hele Natten foran Ægteparret, for hvem det længst brændende Lys bebudede, hvo af dem der skulde overleve den anden[41]). Denne Skik, der maaskee stod i Forbindelse med de, paa mange Steder brugelige Julebaal og Juleblus, kan vel udledes fra Nordboernes Glæde over at være Vintersolhverv forbi (Magnusen, Første November S. 144). Om den gamle, i flere Lande bekiendte Leeg Blindebuk (Svensk Blindbock, Tydsk Blindekuh, Engelsk Blindman's-buff, Fransk Colin-Maillard) s. O. Sperling de festo Juel p. 61; Brand, popular Antiquities II. p. 397; Arwidssons Fornsånger III. S. 417. Af Pernilles Replik sees, at et Fruentimmer i denne Leg kaldtes Blindegied (savnes i Vid. S. Ordbog).

---

[41]) Bircherodii palæstra p. 100 fg. S. 176. I Sverrig havde Huusfaderen og Huusmoderen endog deres Lys med sig i Kirken om Juledagen; Westerdahls Beskrifning S. 6; her ligesom hos os vare de i Form af et Træ, der deelte sig i tre Grene; Rudbeck Atlantica, I. p. 695.

Mascarade.

Ligesom Histrioner af forskiellig Art fra det 11te Aarh. af jævnligen optraadte ved Hofferne og vare uundværlige ved verdslige Høitider, saaledes kiendtes ogsaa Maskerader og Maskeradeoptog, i en religiøs Betydning, allerede i den tidlige Middelalder. Det var karakteristisk for den katholske Kirke, at forene det Hellige med det Profane, Yttringer af dyb Andagt med Harlekinader; derfor fandt slige Optog længe, og finde tildeels endnu Sted ved mange til den katholske Cultus henhørende Fester og Processioner, blandt hvilke ogsaa de saa kaldte „Fastnachtspiele", den nys omtalte Julebuk, Julebisp og Stierneløben m. v. kunne antages oprindeligen at have henhørt. I en senere Tid gik saadanne Forklædninger og Maskeringer over til blot verdslige Forlystelser, først ved Hofferne, siden i de øvrige Samfundsklasser.

De ældste Hofmaskerader vare uden Tvivl de, i det 17de Aarhundrede og i Begyndelsen af det 18de, ved flere især tydske Hoffer indførte saakaldte Wirthschaften, i hvilke Kromanden og Krokonen almindeligen forestilledes af selve de høie Personer, som gave Festen, og Giesterne af de Indbudne eller Tilsagte, der indfandt sig maskerede i forskiellige National- og Karakterdragter[1]). Egentlig vare

[1]) Flögels Gesch. d. Groteskekomischen S. 241. fg.; Plümickes Theatergeschichte von Berlin S. 58. 64. 96; F. Horns Poesie

disse Wirthschaften improviseerte dramatiske Forestillinger, udstyrede med Costumer, Decorationer og Musik. Ideen der laae til Grund var den, at Livet var et Marked, i hvilket forskiellige Folkeslag og Stænder toge Deel. En Skærsliber forestillede den lystige Person der frit turde sige hvad han vilde, og som oftest var det Hofpoeten der overtog denne Rolle. Ellers valgtes han ved Lodkastning; selv Leibnitz skal i saadanne Wirthschaften ved det brandenborgske Hof ei have undslaaet sig for at forestille en pralende Tanddoctor; som overhoved Berlin, uagtet Friderich Wilhelms Sparsomhed og Raahed, udmærkede sig ved dette Slags Forlystelser, der vel ogsaa, i det Hele, faldt i hans burleske Smag. Derfor blev ogsaa 1728 et pragtfuldt Wirthschaft holdet i Dresden, i Anledning af hans og Kronprindsens Nærværelse.

Disse Forlystelser efterlignedes naturligviis af det danske Hof, hvor allerede tidligere ved enkelte høitidelige Leiligheder, f. Ex. ved den udvalgte Konges Christian den 5tes Bryllup 1634, tillige vare givne Baller en Masqve (Schlegels Samml. zur dän. Gesch. II. 2. S. 35 fg.) I. A. 1652 nævnes for første Gang et saadant Wirthschaft ved Hoffet som da opholdt sig i Flensborg, i Anledning af en fyrstelig Formæling [2]). Men hyppigere bleve disse Hof-

---

und Beredsamkeit der Deutschen II. S. 2 fg.; Prutz, Vorlesungen über die Gesch. d. Deutschen Theaters S. 132—33; R. M. Petersens Bidrag til d. danske Litt. Hist. III. S. 686.

[2]) Nyerups Frederik III. S. 424. Hertil kan ogsaa henføres en tydsk dramatisk Forestilling, hvori Personer af den kongelige Familie og af Hoffet optraadte, som under Navn af Masqverade 1663 blev opført i Skoven ved Frederiksborg, i Anledning af den sachsiske Churprindses Forlovelse med den danske Prindsesse; sammest. S. 422. I denne Anledning gaves formodentlig ogsaa en italiensk Ballet, hvortil følgende Text haves trykt: Il Cadmo Introduttione d'un giocoso Combattimento è balletto,

Forlystelser, som Alt hvad der hørte til Hofpragt, dog først under Christian V. Fra 1684 af omtale de offentlige Blade jævnligen saavel Maskerader (ogsaa kaldte Mummedands) paa Slottet i Kiøbenhavn, som Lysttoure til et eller andet Lystslot, hvorhen Herskaberne forføiede sig i Karakterdragter af Amagere, Schweizerbønder og desl.[3]); endelig ogsaa Maskerader og Wirthschaften hos de Store[4]). Enten Fastelavnsmandag eller næstfølgende Tirsdag pleiede man især at anstille saadanne Maskeoptog til Amager, hvor Hoffet da morede sig i Amager-Costume. En Fest af denne

---

rappresentato in musica nella selue di Friderisbourgh di Girolamo Pignani, dedicato alla S. M. di Friderieo III. Copenh. 1663. 4.

[3]) H. Andersen om Maskerader m. m. i Minerva 1803. I. S. 198—99. I de Bockenhoferske Maanedlige Relationer: Hoffets Tour i „Amagerhabit" til Nye Amager, d. 8de Febr. 1692; en Hofmaskerade d. 16de Febr. 1693, nævnes i Vid. Selsk. Historiske Almanak for 1772; i Anledning af den blev ogsaa slaaet en Jetton; 14de Febr. (Fastelavns Mandag) og 8de Dec. 1697: „hvorved allehaande Fryd og Lystighed var at see". Ved 27de April 1699 „blev paa Kiøbenhavns Slot, Dronningen til Ære paa hendes Fødselsdag, holdt og anrettet en prægtig Maskerade"; Bircherods Dagbøger S. 362. Paa Kongens sidste Fødselsdag d. 15de April var der Fest ved Hoffet med Opera-Musik (Aviserne).

[4]) En saadan Fest, som Statholder Gyldenløve den 10de Nov. 1694 gav Hoffet, beskrives udførligen i de Maanedlige Relationer. Her berettes blandt andet: „I en stor Sal blev St. Mortens Marked holdet, hvorudi var adskillige Boder med mange Slags Galanterier oprettet, ved hvilke Majestæterne, Prindserne og Prindsessinden hos Enhver, udi et sær Spil af adskillig Slags Maneer, som ved enhver Bod var, vandt et og andet Galanterie; Kræmmerne vare allesammen høie Standspersoner". Til Erindring om en Hofmaskerade Mortens Dag 1696 sloges ogsaa en Sølvjetton.

Art beskrives udførligen af den samtidige Molesworth: „Hvidetirsdag (Dagen efter Fastelavnsmandag) iføre Kongen, Dronningen, den kongelige Familie, de inden- og udenlandske Ministre, og alle til Hoffet henhørende Personer sig den nordhollandske Bondedragt, med viide Beenklæder, korte Trøier, store blaa Huer (thrumcaps); Damerne blaa Skiørter, med en løierlig Hovedpynt. Saaledes udpyntede sætte de sig paa Vogne; Herrerne, som selv kiøre, foran, Damerne bagved, og kiøre ud paa Amager 3 Fierdingvei fra Byen. Her dandse de efter Lyden af Sækkepiber og skurrende Violiner, og spise Landsbykost af Leer- og Træetallerkener med Træskeer. Naar de nu have tilbragt Dagen med dette Slags Morskab, hvorved Alle ere lige, og man ikke tager synderlig Hensyn, enten til den kongelige eller anden Rang, kiøre de om Aftenen paa samme Maade hiem, beværtes af Statholder Gyldenløve med en Comedie og et prægtigt Aftensmaaltid, og tilbringe Natten med et Bal i det samme Costume, som de hele Dagen have baaret“ [5]). Under den næstfølgende Regiering kom Maskerader til at udgiøre et staaende Partie af Hoffets Forlystelser. Bircherods Dagbog meddeler herom — tildeels dog efter Aviserne — Følgende: 1701. 13de Jan. „blev paa Kiøbenh. Slot holdet en prægtig Maskerade, hvor man saae Hoffet forklædt udi adskillige Nationers Habit, saasom tyrkisk, moskovitisk, persiansk og polsk. Denne Lystighed anfangede Kl. 4 Eftermiddag, da de høie kongelige Betiente herligen til Kl. 8 bleve trakterede,

---

[5]) Account of Denmark (1494) p. 174; Riegels Chr. V. S. 503. Disse Wirthschaften beskrives saaledes, at „et vist Antal af fornemme og bekiendte Personer blev antaget, og efterat de i nogle Timer havde havt en sømmelig Forlystelse, demaskerede sig og satte sig siden til Taffel“; Øst, Nyt Archiv for Psychologi, Historie rc. 1ste B. 2det H. S. 114.

og siden indtil silbig ud paa Aftenen adskillig Leeg og Dands foretagen." 21de Jan. „Om Aftenen blev atter igien paa Slottet i Kiøbenhavn holdet en magnifiqve og herlig Maskerade, til hvilken alle de fornemste Hof- og Civilbetiente, med deres udstafferet Fruentimmer sig indfandt, og lode i deres Forklædelses Inventioner ingen Kostbarhed mangle." 1702. 26de Oct. „Blev paa Kiøbenhavns Slot holden en prægtig Maskerade-Dands, Prinds Carl til Ære, saasom hans dies natalis i Dag indfaldt." 1703. 19de Febr. „Ved Hoffet holdtes denne og næstfølgende Dag, adskillige heel artige Maskerader, meest for at fornøie det fyrstelige Herskab af Meklenborg, (den regierende Hertug Friderich Wilhelm og hans Broder), som sig ibidem jævnlig indfandt." Fra 1710 af holdtes hver Onsdag Maskerader paa Slottet, for Alle og Enhver, i hvilken Anledning endog et eget Reglement udkom under 4de Januar, som bestemte med hvilke Slags Masker det ei var tilladt at vise sig[6]). Hvorlænge disse regelmæssige Hofmaskerader have vedvaret, vides ikke; formodentlig ere de, for Bekostningens Skyld, eller af andre Aarsager, under Krigens Løb blevne indskrænkede eller ind-

---

6) Troiel og Fogtmann, Register over Forordningerne II. S. 1348. I Torms Antegnelser (Suhms Nye Samlinger II. 1. S. 8), siges, at de holdtes to Gange ugentlig. Theatrum europæum 1710 S. 296, anmærker ved 22de Jan., at der var holdt en Maskerade i Kiøbenhavn af over 4000 Personer; dog — tilføies der — med strængt Forbud mod hvad, især i geistlig Henseende, kunde give Forargelse. „Derimod — bemærker en samtidig Skribent — anvendte Enhver, som nød den Naade at bivaane dette Divertissement, efter Forstand og Evne, al optænkelig Flid, der at opføre sig saaledes, som det bedst kunde være det kongelige Herskab til Fornøielse"; Andersen S. 200. „Disse Maskerader — bemærker E. Pontoppidan i et Haandskrift — kostede store Penge og bleve Maskerne tracterede med Viin og Sukkerbrød, giorde store Bander og vare heel prægtige."

stillede. Af et Rescr. under 14de Jan. 1712 til Politiemesteren i Kiøbenhavn, hvorved det, paa Grund af den nylig ophørte Pest blev forbudt Alle og Enhver at udlaane Klæder til Nogen, for dermed at forklæde eller masqvere sig, tør man neppe slutte sig til andre Maskerader paa den Tid, end de omløbende Masketog ved Julen, da Julestuer her ogsaa nævnes blandt de „utilbørlige Samqvem“. Under Krigen fandt naturligviis saadanne Forlystelser ikke Sted; de kom først paa ny i Gang efter Freden 1720. Men da de nu indrettede offentlige Maskerader stode i Forbindelse med de samtidigen paatænkte Skuespil; da en og samme Mand var Entrepreneur for Begge, og Maskeraderne holdtes i den af ham opførte Theaterbygning, er der Anledning til her at give en Udsigt over samtlige disse Forhold, deels efter Overskous fortjenstfulde Værk, deels efter nogle Aktstykker, der ei have været denne Forfatter bekiendte.

Etienne Capion, Fransk af Fødsel, nævnes første Gang 1703, da han erholdt Borgerskab i Kiøbenhavn som Viinhandler; dog, synes det, med samme Vanskiebne som den der i en senere Tid fulgte ham, da han allerede i det andet Aar maatte søge Protectorium for sine Creditorer. Formodentlig var han allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede kommen hertil med de franske Hofskuespillere, da han 1715 findes opført paa det franske Hoftheaters Etat som Decorateur og Theatermester (Maler og Maskinmester?) med 100 Rdl. Løn (Overskou I. S. 135. 151.). Faa Aar efter søgte han dog at aabne sig en mere selvstændig og indbringende Virksomhed. Efterat Kongen nemlig havde tilsagt ham Frihed paa at spille her i Staden „med Marionetter“, ansøgte han om, „at han, foruden denne Tilladelse, maatte nyde allernaadigst Privilegium paa at have Inspection over alle fremmede Comedianter og Liniedandsere, saa at ingen af deslige Folk maae tilstedes at

agere, førend at de med hannem derom ere blevne forenede". Kongen resolverede: „Hvad Marionetterne angaaer, da kunde hannem saadant vel accorderes; men det øvrige kan ikke tillades"; (Extract af hvis udi Conseilet d. 16de Dec. 1718 ad referendum allerund. er vorden optaget). Næste Aar gik han i Compagnie med den bekiendte Salomon v. Qvoten; de erholdt kongelig Tilladelse „at agere Comedie i det lidet Giethuus paa Kongens Torv" [7]), men, „som de havde sat al deres ringe Formue derudi, bad de allerunderdanigst, at dennem maatte forundes Kong. allern. Privilegium, at ingen fremmede Comedianter maatte betage dem dette deres Brød eller i nogen Maade være dem hinderlige eller ringeste Indpas giøre, hvorimod Supplicanterne vil obligere sig altid at være forsynet med gode Folk." Conseilet indstillede dette, „som dependerende af Kgl. Mai. Naade". Kongens egenhændige, ikke aldeles tydelige Resolution lød saaledes: „Naar de var i den Stand noget godt at kunne agere, saa kunde deres Ansøgning dem vel vorde acorderet; man vidste ellers ikke, i hvad Stand de var, om de det ogsaa meriterede". (Sammest. 1ste December 1719). Imidlertid maa Interessentskabet imellem disse To ikke længe have bestaaet. Allerede under 17de Mai 1720 erholdt E. Capion, „Indvaaner i Kiøbenhavn", kongelig Bevilling, „at han allene maa lade indrette Comedier her sammesteds, og dertil lade forskrive dygtige og uberygtede Personer, saa at ingen fremmede Comedianter, som agerer Comedier med levende Per-

[7]) Formodentlig ved Siden af den Grund, hvorpaa det kongelige Theater siden blev opført. Her var det altsaa, at Capion gav sine Forestillinger, inden hans egen Theaterbygning kom i Stand; jvfr. Overskou S. 154. Maaskee er det ogsaa Stedet, hvor Friderich IV. allerede skal have havt i Sinde at opføre et Comediehuus; Thurah, Hafnia hodierna S. 202.

sorter, maa her indkomme, uden de han derefter dertil antager" [8]). Men forinden han kunde iværksætte denne Plan, truedes han med Indgreb i sin Næringsvei af den saakaldte stærke Mand, der kiendes fra Den Vægelsindede (I. 6.) og Jean de France (I. 2.). Dette var en i sin Tid navnkundig omvandrende tydsk Virtuos Johan Carl von Eckenberg (f. omtr. 1700 i det Lauenborgske), som nedstammede eller foregav at nedstamme fra den gamle tydske Adelsfamilie von Eggenberg. Baade i og udenfor Tydskland viste han sine herculiske og eqvilibriske Kunster, og gav tillige allehaande theatralske Forestillinger [9]). I A. 1717 fik han kgl. Privilegium paa at vise sine Kunster overalt i de preussiske Stater (Förster ans. St. S. 308.); 1719 var han i Petersborg, og i det følgende Aar kom han med „en Bande Liniedandsere" til Kiøbenhavn, hvorhen hans Rye allerede var naaet [10]), og hvor han udgav en Apologie mod nogle for ham graverende Yttringer i et tydsk Værk [11]).

---

[8]) Dette Privilegium er, ved Trykfeil, angivet i Hesperus V. S. 438 at være af 7de Mai og hos Overskou S. 151 af 7de Marts.

[9]) Hans Portrait med Afbildning af hans Kunster findes foran 21de St. af Haubers bibliotheca magica; jvfr. Beckmanns Beytr. zur Gesch. d. Erfind. IV. S. 79. En udførlig Underretning om ham findes hos Förster Frid. Wilh. I. S. 309. fg.

[10]) I Catalogen over det Sevelske Bibliothek 2den D. Nr. 695 nævnes: „Beretning om stærke Folk, særdeles om den i Tydskland 1717 bekandte og nu her i Byen værende stærke Mand Joh. Carl von Eggenberg." Kbhvn 1720. 8.

[11]) „Joh. Carl von Eckenbergs abgenöthigte Ehrenrettung entgegen gesetzt denen von etlichen Breslauischen Medicis in der Sammlung pro Anno 1718 über ihn gemachte falsche Reflectionen, der curieusen Welt zum weitern Nachdenken mitgetheilet durch den ordentlichen theatralischen Ausruffer Hans Wurst. Gedruckt im Jahr 1720." 4. Alle hans Kunster ere her fremstillede i Træsnit; han paaberaaber sig sine Privilegier fra Kongerne af Frankerig, England, Polen og Preussen, og meddeler, Ord til

Han anholdt derpaa „om kongeligt Privilegium paa nogle Aar, saalænge det allernaadigst maatte behage Hs Kgl. Maj. at Ingen uden han allene maatte holde Liniedandsere, Springere og burlesques Comedies i Danmark, og, om Sligt maatte hannem allern. forundes vilde han sætte sig ned her i Staden og trække de Midler ind i Landet, som han paa fremmede Steder haver fortient;" (Conseil-Protocol, 15de Januar 1721.) Herimod supplicerede igien Capion, at Sligt ei maatte bevilges, „saasom det geraader ham til Præjudice imod det hannem allern. forundte Privilegium at holde en Bande Comedianter, hvoraf han daglig maa underholde til 30 Personer, og, skulde det allern. forlanges, vil han obligere sig at anskaffe Springere og Liniedandsere, ligesaavel som den stærke Mand". Resultatet blev: „Udsættes indtil videre". (Sammest. 28de Januar 1721.) Et Par Maaneder derefter indkom Capion igien med Ansøgning „om Tilladelse allene at antage og holde Comedianter og deslige Folk her i Byen, saa at Ingen, uden hans Minde, maa præsentere Comedier, Marionetter med videre." Derhos begierede han at beholde udi et Aar endnu „det lidet Giethuus, hvilket General-Commissariatet havde ladet ham opsige". Den første Post refereredes Kongen, det andet maatte søges ved Gen. Commissariatet; (Sammest. 8de April 1721). Ansøgningen havde den Virkning, at han under 12te Mai erholdt sit ældre Privilegium stadfæstet og udvidet saaledes, at Ingen som holdt Comedier, Liniedands, Mario-

---

andet, Peter Czars Testimonium af 16de April 1719. S. 21 paastaaer han sit Adelskab; men at han enten skulde have faaet dette fornyet, eller endog være bleven adlet her i Danmark, som forsikkres af Plümicke S. 106, Schütze S. 62, Förster og Fl., er vist aldeles urigtigt; i det danske Adelslexicon forekommer han i det ringeste ikke.

netter m. v. „skal efterdags nyde Frihed til at bruge deres Exercitier, undtagen de allene af hannem blive antagne, eller af ham dertil permitterede; hvorimod han skal være forpligtet, at holde saadanne Personer, som med deres Comedie og Spil for en billig Betaling kan fornøie Alle og Enhver." Tillige bevilgedes, „at den Plads og Bygning, som han her i Staden lader indrette og opføre, baade til et Comedianthuus, saa og hvorudi Assembleer kan holdes, maa ikke allene udi 15 Aars Tid fra dette Brevs Dato at regne, for Grundskat og Indqvartering aldeles være frie og forskaanet, men samme Plads og Bygning, samt, hvo den efter forn. E. Capion eiendes vorder, skal endog stedse nyde og beholde alle de Privilegier og Friheder, som vi herudinden hannem allern. givet og meddeelt haver, hvorved ogsaa baade ham og dem allern. tillades at holde ugentlige Assembleer for de af vor Hof og andre Cavalierer, samt flere, af hvad Stand de og ere, som det kunde forlange og did vilde komme, dog at Alting derved paa tilbørlig og sømmelig Maade tilgaaer". (Hesperus V. S. 439—41; Overskou I. S. 153—54). Mod Pantsætning af sit Privilegium til Generalmajor H. J. Arnoldt og mod Prioritet i Eiendommen, erholdt Capion nu et Laan, der satte ham i Stand til i Sommeren 1721 at erhverve sig en Grund mellem lille Grønnegade og Gothersgade, hvor han opførte sin Theaterbygning[12]). Bygningen blev fuldført i Løbet af A. 1721 og strax i Begyndelsen af næste Aar blev den taget i Brug, deels til franske

---

[12]) Overskou I. S. 152 mener, at Arnoldt skaffede Capion dette Laan af Krigshospitalets Kasse, imod at han pantsatte ham sit Privilegium; men det Arnoldt forundte Privilegium af 29de December 1747 viser, at det maa have været Arnoldt selv, som forstrakte Capitalen, ialt 7000 Rdlr; Overskou II. S. 58.

Forestillinger af den afskedigede franske Hoftrup, deels til tydske af Comedianter som Capion havde forskrevet[13]). Omtrent paa samme Tid maa Capion være gaaet i et Slags Compagnie med en Landsmand, der forøvrigt ikke nærmere kiendes; i Sommeren 1722 anholdt nemlig han og Jaques Jayaux om Moratorium i 3 Aar, saasom de havde anvendt paa det nye Comediehuus over 6000 Rdlr., hvoraf de vare skyldige 3000 Rdl., for hvilke de sagsøgtes. Conseilet resolverede (10de Juni 1722), at det skulde „refereres Kongen". Allerede i Foraaret havde den stærke Mand, ifølge en Accord med Capion, begyndt at vise sine Kunster paa dennes nye Theater[14]); men da han her ikke havde megen Søgning, ophørte han dermed efter tre Uger, og opførte et Theater i sin egen Hauge uden for Nørreport, hvor han baade viste Liniedands og gav tydske Forestillinger[15]). Capion klagede nu (1ste September 1722) over, „at han ikke vilde betale ham hvad de vare accorderede om, for at lade sine Exercitier see i hans Comedianthuus, saa og at han har forført de tydske Comedianter at spille uden Porten i hans Hauge". Følgen heraf blev et kongeligt Rescript til Politiemester J. B. Ernst af 14de September,

---

13) Hesperus V. S. 423, af „Hamb. Correspondent." Under 17de Januar 1722 anmeldes, at han endnu ikke efter Løfte har kunnet begynde sine franske Forestillinger, da der endnu fattedes mange nødvendige Machiner; men d. 19de Januar gaves de første. Af det Følgende kan sluttes, at franske og tydske Forestillinger her have vexlet.

14) Hesperus S. 424; af Hamb. Corr. 25de April; Overskou S. 154. 173.

15) Paa denne Tid ansøgte han ogsaa om, „at han med sin Bande Liniedandsere maatte lade see deres Exercitier om Søndagene, naar Gudstieneste er endt." Men der resolveredes, at „Supplikanten skal holde Søndagen hellig saavel som Andre" (Conseil-Prot. 8. Juli 1722).

hvorved erklæredes, at der i slige Tilfælde ikke maatte giøres nogen Forskiel mellem Staden og dens Grund, hvorfor Eckenberg strax skulde ophøre med sine Comedier og sin Liniedands, og ikke giøre Capion noget Indgreb i hans Privilegium (Hesperus VI. S. 235). Dette Forbud, der viser Capion som mere begunstiget end Rivalen, foranledigede da denne til at forlade Danmark[16]).

Da nu gientagen Erfaring havde viist, at hverken franske eller tydske Forestillinger paa det nye Theater vilde svare Regning, faldt man endelig paa at forsøge om ikke danske Skuespil bedre kunde tiltale det kiøbenhavnske Pub-

[16]) I A. 1723 anmeldtes hans Gaard med Hauge til Salg, men er dog neppe bleven solgt; thi d. 16de Mai 1725 foretoges i Conseilet en Ansøgning fra en nylig ankommen „Balanceerbande" om Tilladelse „at lade see deres Exercicier og at de dertil maatte betiene dennem af den Bygning og Have under (!) Nørreport, som den saakaldte Stærkemand har ladet indrette". Endnu 1735 var Stedet bekiendt som „den stærke Mands Hauge". 1732 optraadte han i Preussen, hvor han med Prædikat af kongelig Hofcomediant fik Generalprivilegium paa at vise alle sine Kunster og tillige give theatralske Forestillinger, i Begyndelsen ogsaa med Marïonetter, „zur Recreation und Zeitvertreib derjenigen, so nicht viel zu thun haben" (Plümicke, Theatergeschichte von Berlin S. 111). Ogsaa her kaldtes han „der starke Mann" og blev tillige „Unternehmer der Assembleen, die in dem Fürstenhause wöchentlich zweimal stattfinden"; Geneal. diplom. Jahrbuch für den preuss. Staat I. (Berlin 1841) S. 78. Da han var formuende, kiøbte sig et Huus i Berlin, skaffede Kongen høie Rekruter m. m., var han meget begunstiget; Collegierne erholdt endog en alvorlig Befaling, at de skulde tage Billetter til hans Forestillinger, som Medlemmerne daglig skulde besøge; Prutz, Vorlesungen über die Gesch. d. deutschen Theaters S. 312. Endnu 1739 og 1744 viste han sig i Hamborg, som kongelig preussisk privilegeret Hofcomediant, Liniedandser, Voltigeur og Luftspringer, gav tillige „Hauptactionen" og „Nachspiele" m. m.; Schütze, Hamburgische Theatergeschichte S. 61. 68; Plümicke S. 200. Han døde 1760.

licum. Mærkeligt er det, at man ikke tidligere havde fattet denne Idee, da theatralske Forestillinger i Modersmaalet allerede for meer end hundrede Aar tilbage kiendtes i Danmark og ikke længe før den Tidspunkt, hvorved vi nu dvæle, her havde fundet Sted [17]). Det kan derfor være af Interesse at kiende de Hindringer, som, i det ringeste efter en samtidig ikke ubegavet Digters Anskuelse, modsatte sig en i egentlig Forstand dansk Skueplads. T. Reenberg yttrer sig nemlig i sin i Aarhundredets Begyndelse forfattede Ars poetica herom saaledes (Poetiske Skrifter II. S. 50—51).

„Saa seer man i Comedier,
Hvad dagligen sig hender.
Om dette dog hvad tiener her
at ville Regler byde?
Vor danske Geist for ærbar er,
end sig dermed at bryde?
Men ei fordi man jo hos os,
saavelsom andre Steder,
Vel finder en Misanthropos,
en Knark, en hellig Peder [18]).
Hvo kan og sige, det vort Sprog
saa fattigt er af Evne,
Man jo dermed en Giæk og Drog
beskrive kan og nævne?

---

[17]) I Maanedlige Relationer Januar 1691 læses Følgende: „Endeel Skolepersoner haver en artig Comedie i det danske Sprog forestillet, og siges at bekomme den Naade, de den for Hs. Maj. til Hove maae agere". Disciplene i Herlufsholms Skole agerede i Julen 1697 en Comedie om Kong Davids to Sønner Abonia og Salomon; ogsaa her optræder en Courtisan, „som holder med begge Partier."

[18]) Her sigtes da til Molieres Misanthrope og Tartuffe.

Vort Clima, jeg vil give Magt,
endeel kan foraarsage;
med Norden Pikkelherings-Dragt
ei passe vil og mage.
Men allermeest vor Fattigdom,
der Sindet giør til Slave;
Naar Maven ledig er og tom,
forgaaer Poete-Gave.
Thi naar Os maner Creditor
for Hovedstol og Rente,
naar Skatter exeqveres for,
Hvad kunne vi da vente?
Bekymring, der os trykker hart,
og, ved en ledig Skuffe,
Vi nødes til at glemme snart
Adelphos og Tartuffe:
Et sørgeløs og freidigt Sind
sig for Theatret stikker;
Derfore først er kommen ind,
og seet i Republiker.
Hos Grækerne det ind var bragt
Før de Philippus kiendte".

Imidlertid henrandt omtrent 20 Aar efterat dette for et danskt Nationaltheater ugunstige Prognosticon var stillet, før Tanken om et Saadant opstod og bragtes til Udførelse, og det af en Udlænding, nemlig af Capions Landsmand, René de Montaigu, en videnskabelig dannet Mand og routineret Skuespiller, der allerede 1689 var ansat ved den franske Hoftrup hvis Leder han var fra 1701 [19]). Efterat de

[19]) Overskou I. S. 122. 134. 144. 266. At han maa have forstaaet Latin, kan sluttes af, at han 1720 udgav en fransk Oversættelse af Casp. Bartholins latinske Tale i Anledning af Fredsslutningen.

franske Skuespillere i September 1721 vare afskedigede, erholdt han, som personligen yndet af Friderich IV., under 14de August 1722 kongelig Bevilling til her at indrette og forestille Comedier i det danske Sprog, dog at E. Capion i de ham 1720 og 1721 forundte Privilegier ei derved fornærmes, „hvorfor han sig derom med fornævnte Capion (som bør modtage billige Conditioner) i Mindelighed haver at forene" (Hesperus V. S. 442; Overskou I. S. 159—60). Denne første danske Skueplads aabnedes da d. 23de September 1722 med Gnieren af Moliere. Dagen, da det første Holbergske Stykke, Den politiske Kandestøber, første Gang er spillet, kort efter Skuepladsens Aabning, kiendes derimod ikke; men, ligesom Holberg med Føie kaldte sig selv Stifteren af vor Skueplads, saalededes erkiendte han ogsaa Montaigu som den dramatiske Kunsts første Leder hos os (Epp. V. I. S. 11. 25).

Da Entrepreneurerne for det nye Institut, navnligen Capion som Bygningens dengang i det mindste nominelle Eier, havde Vanskelighed ved at opfylde deres pecuniære Forpligtelser[20]), var det naturligt, at han vedblev at benytte sit Assemblee- eller Maskerade-Privilegium, som synes

[20]) Ifølge Rescr. af 6te Nov. 1722 skulde der af det, der indkom hver Spilleaften, forlods erlægges 10 Pc. til Fattigvæsenet; men da „vedkommende Interessenter udi de nye oprettede danske Comedier" i denne Anledning indkom med en Memorial, blev, under 20de s. M., „i Henseende til den store Vidtløftighed, de med deres Creditorer endnu hensidde udi, og de Bekostninger, som de paa dette nye begyndte Værk have maat giordt, og dagligen maae giøre", denne Afgift nedsat til 6 Rdl. for hver Uge der spilledes; Hesperus VI. S. 237—38. I den første Vinter spilledes der to Gange ugentlig for et talrigt Huus; Hesperus V. S. 428; det var den „gyldne Tid", i hvilken Skuespillerne „frygtede at see Galleriet nedfalde"; Com. Liigbeg. Sc. 5.

at have været temmelig indbringende[21]). Men end ikke dette Hielpemiddel formaaede at bringe hans Financer paa Fode. Allerede kort efter Skuepladsens Aabning maatte han rømme for Giæld. Den 20de Jan. 1723 foretoges i Conseilet en Ansøgning fra Hof-Operisten Johan Keyser om, at Capions Privilegium maatte forundes ham for at indrette en Opera heri Staden, „eftersom Capion har maattet absentere sig for Gield"; hvilket imidlertid ikke blev bevilget. Uden Tvivl var det under hans fallerede Tilstand, at Enkelte af Skuespillerpersonalet benyttede hans Privilegium til at skaffe sig en Bifortieneste, ved selv at give saadanne Assembleer med eller uden Maske. Dette kan formodes af følgende trykte Bekiendtgiørelse fra Ulsøe, en af de meest yndede Skuespillere ved det Capionske Theater:

„Insinueres Dette hermed paa det allerydmygste og ærbødigste til mine Høyædle Patroner samt Høyfornemme Velyndere og Venner, at jeg har berammet at anrette en smuk og honnet Assemblee førstkommende Mandagen den 5te April Klokken 5 om Eftermiddagen, paa Comoedie-Huuset i lille Grønne-Gade, med følgende Conditioner:

1) Bliver Enhver, som vil i Salen indfinde sig, opvartet med Thee, Kaffe og frie Musique, og ellers, saa vidt mueligt er, til Fornøyelse accommoderet og betales da pro Persona 2 Slettedaler. 2) Skal der, foruden den ordinaire Musique, de Lysthavende til desto mere Fornøielse, giøres en smuk Musique med 5 Viol de Gamber af masquerede

---

[21]) Hesperus V. S. 425—26; Adgangen til Assembleerne, med og uden Maske kostede 24 ß pro Persona, hvorfor tillige opvartedes med Thee, Kaffe og Chocolade, samt Bassetspil. Ved Privilegierne for den nye Skueplads af 29de Dec. 1747 og 11te Sept. 1750 blev bevilget, at Huset ogsaa maatte bortleies til „Assembleer og deslige Forsamlinger, hvorunder dog ei maa forstaaes Maskerader"; Overskou II. S. 53. 110.

Personer. 3) Bliver en smuk Sølv Snustobaks-Daase opsat, hvilken den Høystkastende som en Gevinst strax vorder præsenteret. 4) Kan Enhver, baade Fruentimmer og Mands-Personer, være masqveret. 5) Nyder alle honette Fruentimmer frie Entreé, dog at de tilforn ville behage at forsyne sig med mine Billetter, som kan affordres i mit Logemente hos Gørtleren Mr. Callenberg i Klareboderne. 6) Enhver Person i Logen gir 2 Mark. Ellers betales for en heel Loge 1 Sldr. Paa Galleriet gives 1 Mark.

Kiøbenhavn d. 24 Martii 1723.

Jeg lever Enhver, efter Stand og Vilkaar, Deres allerydmygste, ærbødigste og tienstvilligste Tiener.

Johannes Ulsøe.

Johan Nicolai Ulsøe hørte til den ældste Skuespillerstamme, ved hvilken han holdt ud lige til Skuespillenes Ophør, og man kiender hans personlige Forhold noget nøiere end hans øvrige Kammeraters[22]. Ligesom Flere af Skuepladsens ældste Personale, og i en følgende Tid de theatralske Notabiliteter Londeman, Clementin og Hortulan, var han en Jyde, født 1694 i Vendsyssel, ældste Søn af Regimentsskriver og Krigsraad Ulsøe. Han blev 1712 dimitteret fra Herlufsholmsskole og var i nogle Aar Fuldmægtig hos sin Fader; men den juridiske Examen kan han ikke, som Worm anfører og efter ham Nyerup, have underkastet sig, da denne Examen først indrettedes 1736. Derimod gik han med Andre af hans Commilitoner til den nye Skueplads, hvor han strax indtog den første eller anden Plads (Overskou I. S. 172. 199) og indlagde sig megen Yndest og Agtelse for hans „Habilité især i den gamle

---

[22]) I Worms Lex. over lærde Mænd III. S. 826 findes temmelig udførlige Efterretninger om ham.

Mands Rolle"; han var saaledes den første Herman v. Bremenfeldt, Gert Westphaler, Corfitz og Jeronimus. Men naar Worm tilføier, at han ogsaa „var en ypperlig Sanger, en god Musicus og lykkelig Poet", da kiendes hans poetiske eller rimede Præstationer nærmest kun fra en Prolog ved Dronning Anna Sophias Fødselsdag d. 16de April 1728 (Overskou I. S. 237—46); thi at de to andre Prologer ere ham urigtigen tillagte, vil sees af det Følgende. Forholdt det sig virkelig saa, at han „for igien at vinde sin Faders Venskab forlod Skuepladsen efter 5 Aar", da skete dette dog ikke, før Kiøbenhavns Ildebrand 1728 havde giort Ende paa selve Skuespillene. Han maatte nu, ligesom hans Stalbrødre, slaae ind paa en anden Levevei. Først blev han ansat som Fiscal ved det mindre Politiekammer i Kiøbenhavn; men næste Aar, d. 9de November 1729, ansøgte han om det ledige Byfogedembede i Grenaa med underlagte Herredsfogderi i Nørreherred, hvorved han beraabte sig paa Kongens Løfte til hans Fader, da denne sidst havde den Naade at tale med Hs. Maj. paa Clausholm[23]), at „Sønnen skulde nyde Brød." I sin temmelig slet stiliserede Skrivelse i denne Anledning af 15de s. M. til Oversecretair Møinichen yttrede han om sin Stilling og sine Udsigter Følgende: „Men, som den mig allernaadigst tillagte Pension ikkuns til videre er ophævet, og jeg nyelig har hørt spargere, at det endnu skulde behage vor allern. Konge igien at reise de danske Comedier, saa ønskede jeg langt hellere at være med og kunde giøre Majestæten end (en?) liden Divertissement iblandt, end derimod at faae anden Brød endnu. Skulde nu ingen Apparence være til det Sidste, saa beder jeg allerydmygst om Bevaagenhed for mig til det Første med

[23]) Der i sin Tid eiedes af Dronn. Anna Sophies Fader, C. Reventlow (d. 1708). Kongen, som bl. A. 1706 havde besøgt Clausholm, kiøbte Gaarden 1718 af Enken (d. 1722).

Application saavidt i det verdslige af hine Ord: „Herre lad nu din Tienere fare i Fred!" Imidlertid, siden samtlige Acteurs og Actrices endnu ere ved Haanden, og hvers Lyst er brændende til at maatte fornøie det allernaadigste kongelige Herskab, saa der manquerer allene Ordre, saa har ieg tilligemed Mons. du Pilloy, begge for de Andre, dette D. Exc. underdanig villet forestille, saa jeg ønsker mig heller Lykke til dette end først bemeldte Tieneste." Hans og Fleres Forhaabning om Skuepladsens Gienopreisning gik som bekiendt ikke i Opfyldelse, men det ansøgte Embede forundte Kongen ham „udaf besynderlig Naade", og hans Bestalling udfærdigedes under 24de Febr. 1730[24]). Længe nød han dog ikke godt af denne Beforbring; han døde 1733.

Var nu Capion, som anført, dengang virkelig flygtet, maa han dog senere være kommen tilbage; thi i Conseilsprotocollen forekommer under 14de Juli 1723 Følgende: „Et. Capion, som er udi Stadens Arresthuus for Gield[25]), anholder om, at følgende Project til at forsikkre hans Creditorer om deres Betaling maatte finde allernaadigst Approbation, nemlig at bemeldte Creditorer maatte tilholdes at give ham Dilation til 11te Juni 1724, da han vil forskaffe til deres Betaling en Capital af 3000 Rdlr., som han kan faae tillaans paa det af ham opbygte Comediehuus, og imidlertid maae samme Creditorer til deres Afbetaling oppebære hvis samme Huus ved Comedier, Baller, Maskerader ꝛc. for Supplicanten kan importere; thi skulde de sælge samme Huus, som har kostet

---

[24]) Om det øvrige Personales Skiæbne efter Skuespillenes Standsning s. Overskou I. S. 257.

[25]) Den Vexelgield, hvorfor han blev hæftet, skal kun have været 200 Rdlr.; Hesperus V. S. 426. 433; Overskou I. S. 213.

Supplicanten at indrette over 8000 Rdl., vilde deraf følge hans yderste Ruin". En lignende Supplik var indkommen fra hans Hustru og Børn. Formodentlig er denne Ansøgning bleven bevilget, thi d. 10de November næstfølg. anholdt han om Tilladelse til: „i Vinter, ligesom i de forbigangne Aaringer, at holde Assembleer, imod at han hver Gang giver til Silkehusets Fattige 2 Rdl." Har han nu erholdt denne Tilladelse, kom han dog ikke længe til at giøre Brug af den; thi allerede under 10de Febr. 1724 bekiendtgiorde Politiemesteren, efter kongelig Befaling: „at ingen publike Maskerader maatte holdes, undtagen naar en eller anden høi Minister eller Personer af Distinction, vilde have private (!) Maskerader for dem selv"; (Andersen anf. St. S. 207). Aarsagen til dette pludselige Forbud var vel fornemmeligen det med de Capionske Assembleer og Maskerader forbundne Hazardspil; hvorfor ogsaa, saavel i nysnævnte Politieplakat tillige blev forbudet i Thee- og andre Skienkehuse at holde Bank med à la Basette, som i en senere, ovenfor omtalt Politieplakat af 20de Dec. 1726, al offentlig Sætten paa Spil. Sidstnævnte Bestemmelse sigtede formodentlig til at afværge Tab for de mange, dengang til forskiellige offentlige Indretningers Fremme her oprettede Lotterier. For at dække dette Tab greb Capion nu til et Middel, som han selv tidligere havde foragtet. Skiøndt Montaigu maatte betale ham 650 Rdl. i aarlig Leie af Huset for en ugentlig Forestilling, sluttede han dog Accord med en indkommen Liniedandsertrup om at vise deres Kunster hos ham paa de Dage, der ikke gaves Skuespil. Under 13de April 1724 indkom Montaigu med Klage til en unævnt Beskytter af den danske Skueplads (uden Tvivl Storkantsleren U. A. Holstein) over disse omvankende Gøglere, der efter tre, fire Maaneders Forløb førte 3 à 4000 Rdl. ud af Landet, ogsaa til Skade og

Afbræk for de danske Skuespil, der dannede Sproget og holdt Pengene i Landet (Overskou I. S. 219—21; Rahbek danske Skuepl. Hist. S. 84). Nu brast saaledes det sidste Nødanker for Capion. Kort efter ansøgte han „om Tilladelse til at agere danske Comedier i Norge"; men under 23de August 1724 resolveredes, at herpaa ei kunde erholdes kongelig Bevilling. Dermed forsvinder den danske Skuepladses første Entrepreneur; om hans følgende Skiebne vides intet[26]).

At nu disse Masterader, saavel ved Hoffet som i Byen, til sin Tid og hos visse Personer maae have vakt Forargelse, er naturligt. Ved Hofmaskeraderne i Friderich d. 4des første Regieringsaar synes det at have været Vedkommende meer at giøre om et talrigt, end om et udsøgt Selskab. „Her havde Alt Frihed at indkomme" — skriver E. Pontoppidan — „med smukke Masker, saa at Præsterne lode vel ilde, men det hialp ikke;" derfor fandt strænge Zeloter dem ikke ganske i sin Orden. Imidlertid vare der dog blandt Hovedstadens Geistlige ogsaa Nogle, som, enten af Overbeviisning eller af Politik, forsvarede en Forlystelse, der synes at have været yndet af Kongen selv. Saaledes anførte Sognepræsten ved vor Frue-Menighed Stiftsprovst Dorschæus († 1706) til Forsvar for disse

---

[26]) Omtrent 1725 kiøbte Arnoldt selv Theaterbygningen med tilhørende Privilegium og bortleiede den til de danske Skuespillere; Overskou I. S. 226—27. Imidlertid findes dog i Cancellieprotocollen, under 18de August 1728, at Gen. Major Arnoldt „anholder om ved Lov og Ret at maatte indtale de Penger, som det danske Comediehuus er ham pantsat for"; s. D. foretoges ogsaa Montaigus Klage over, at Generalmajoren tvertimod hans Privilegium havde ladet forskrive franske Comedianter (jvfr. Overskou I. S. 251). Begge Sager refereredes Kongen; Resultatet kiendes ikke.

Maskerader, at Herskaberne ikke kunde have den Fornøielse i de lange Aftener, som Andre, med at freqventere Brylupper eller andre Selskaber. Siden, da de ugentlige Hofmaskerader i A. 1710 toge deres Begyndelse, begierede Kongens gudfrygtige Broder Prinds Carl endog sin Skriftefaders, den kongel. Confessionarius Dr. P. Jespersens Betænkning, om og hvorvidt han, med en god Samvittighed, efter Kongens Ønske kunde bivaane denne Forlystelse; hvorved han tillige bemærkede, at Enhver, som vilde, „ein Jedweder wer will", kunde indfinde sig ved disse Maskerader, naar han kun ikke havde nogen forbuden Maske. Dr. Jespersen (som havde prædiket til Forsvar for Krigen) meente, omtrent som hans nysnævnte Collega, „at alle Maskerader simpliciter ikke kunne fordømmes, ei meer end alle Comedier." Naar derimod Talen var „om Saadanne, hvor Enhver uden Distinction maae komme, gemeen Canallie, som ikke burde tillades at være blandt høie, fyrstelige Personer, løber tilsammen, drikker sig fulde, med uhøviske Ord, letfærdige Miner og i andre Maader giver Forargelse . . . da var det at ønske, de aldrig vare til, og at vi ikke vidste af dem at sige; thi de give Leilighed og Anledning til Utugt og andre Mørkhedens ufrugtsommelige Gierninger, hvilke Vi bør at skye. Derved forføres og mange unge Mennesker paa onde Veie, til at forspilde deres Velfærd, ja evig Salighed. Saadanne Maskerader vil vel aldrig nogen retsindig Theologus approbere." Dog meente han tillige, at det vel med en vis Limitation kunde være tilladt at gaae derhen: „Eet er at gaae derhen frivillig, af sig selv, ex pruritu, med Behag og Plaisir, et andet officii politici causa, og efter Befaling af den høie Øvrighed . . . Store Herrer maae tillades meget for deres Forlystelse, som andre ikke maae giøre efter . . . Konger og Fyrster maae handles med stor Moderation. Havde Lutherus brugt den mod

Henricum VIII, havde Engelland paa denne Dag været Luthersk". (Øst, Nyt Archiv f. Psychologi m.m. I. S. 113-17).

Man seer af alt dette, at Holberg til sit første Leilighedsstykke, neppe kunde have truffet et heldigere Æmne. Maskeraderne afgave en yndet Forlystelse saavel for Hoffet som for Publikum; i begge Henseender var deres Tilladelighed eller Utilladelighed Gienstand for høist forskielligt Omdømme. Om ikke just da Stykket blev skrevet, saa dog omtrent i de samme Dage, da det først blev givet, vare offentlige Maskerader, paa Grund af Misbrug hvortil de havde ledet, blevne forbudte; at Capions Maskerader her udtrykkeligen nævnes som i fuld Gang (III. 9), hindrer naturligviis ikke fra at antage dette. Det maa altsaa have interesseret Mange, baade ved Hoffet og uden for det, her at see deres Yndlings-Morskab forsvaret paa en saa lunefuld og sindrig Maade af Henrik og Leonard; og det var uden al Tvivl denne apologetiske Tendents eller, som Holberg selv udtrykker sig, „den med satirisk Salt krydrede Dialog", der lige saa meget som „det ømme og erotiske Indhold" skaffede Stykket, ved dets første Fremkomst, et saa afgiort Bifald hos de Fornemme, at det, efter høi Befaling, blev tre Gange gientaget, hvilken Lykke ikke før var vederfaret noget dansk Stykke; (Levnet S. 149). Desuden er det troligt, at Intermezzet, der gav Anledning til at anbringe megen Variation af Musik, Dands og Andet for Øiet, ikke lidet maa have bidraget til dette Stykkes Lykke, ogsaa i dets første Periode[27]).

---

[27]) Saaledes anmelder en Comedieplakat til Mandagen den 4de November (1726), at der skulde forestilles „den meget fornøielige og lystige Comedie, kaldet Masqueraden, som er orneret med mange smukke og fornøielige Dandse, besynderlig i det Intermede imellem den første og anden Akt, hvor der bliver

Om nu disse Maskerader ikke tillige have ligget Holberg noget paa Hjertet, for saavidt som de deels kunne have ydet Bidrag til Theaterkassens Indtægter, deels, ifølge det Ovenanførte, tient som et Slags Beneficer eller Aften-Underholdninger efter den Tids Leilighed for Enkelte af de kun knapt lønnede Skuespillere, maa lades uafgiort (Rahbeks Bidr. til Skuepl. Hist. S. 49). For øvrigt vedbleve Hofmaskerader at finde Sted i den øvrige Tid af denne Konges Regiering; under Efterfølgerens ophørte de derimod aldeles. Naar Forordningerne af 21 April 1730 og 12te Marts 1735 bestemte, „at Ingen paa Søn- og Festdage eller Aftenen tilforn maatte anstille nogen Assemblee, Bal, Maskerade eller deslige Leeg og Tidsfordriv", maa der altsaa i sidstnævnte kun have været tænkt paa private Maskerader[28]); dersom de ikke blot have været medtagne

dandset en Ballet af 8, tilligemed den saa vidtberømte Møller-Dands af 3 Personer. Dandsemesterens Kiæreste opvarter Tilskuerne med en heel Cantate. Til Slutning bliver forestillet det særdeles lystige Stykke, kaldet Jule-Stuen." Hvo denne „Dandsemester" med hans „Kiæreste" var, angives tydeligere i en Plakat til 12te Juni 1726, da Ellevte Juni blev givet, hvorved det tillige hedder: „Imellem Acterne præsenterer sig en ganske ny fransøsk Dandsemester fra Stokholm, som paa sin Reise her igiennem Staden tillige med hans Kone (som og ligeledes er en af de bedste Dandserinder og Sangerinder af Opera i Stokholm) vil have den Ære at opvarte Tilskuerne med 2 Dandse af ham selv og hans Kone tillige, dernæst med en Dands af ham selv allene; endelig vil hans Kone giøre sin Flid at vise sin Perfection i Syngen. Allersidst, til Slutning af Stykket bliver dandset en ganske heel comiqve Ballet af 6 Personer: 3 Bønder og 3 Bønderkoner, hvilket altsammen formodentlig ikke lidet skal fornøie Tilskuerne".

[28]) At Pontoppidan i sit Everriculum fermenti veteris (1736) p. 40 saa heftigen deklamerede mod Maskerader, har da uden Tvivl været af Frygt for, at saadanne paa ny skulde her blive tilladte; til Maskeoptog ved Fastelavnstid har han neppe taget noget Hensyn.

for Fuldstændigheds Skyld. Endogsaa det General Arnoldt af Frederik V. under 29de December 1747 forundte udelukkende Privilegium paa, i 15 Aar at forestille og repræsentere Liniedandsere, Marionetter og deslige Exercitier eller Skuespil samt at holde Assembleer, indeholdt, ligesom det extenderede Privilegium for Comediehuset af 11te Sepember 1750, den Undtagelse, „at under Assembleer ei skulde forstaaes Maskerader, saasom samme aldeles skulde være forbudne" (Overskou II. S. 53. 110).

Da nu Holberg omtrent paa samme Tid optræder paa ny som Forsvarer af disse Forlystelser (Epistler IV. Nr. 347), idet han tillige forsikkrer, at det ikke er hans Agt, at „recommendere Maskerader"; „thi hvad — tilføier han — skulde drive mig til at fægte for en Ting, hvoraf jeg aldrig har været nogen Elsker", er det i det Hele ikke usandsynligt, at netop hiin Undtagelse i det Arnoldtske Privilegium kan have medvirket til denne Apologie, ligesom Maskeradernes Forhold til den ældste Skueplads og Forbudet mod dem i Aaret 1724 til selve Stykkets Fremkomst. „Ingen Tidsfordriv — siges her blandt andet — holdes mere daarlig og uanstændig end den, som fører Navn af Mascarade, da dog ingen af alle er mere rimelig og bedre grundet; thi Inventionen deraf er sindrig og Forargelsen bestaaer allene udi dens Misbrug." Maskeraderne udledes, ved denne Leilighed, af de Gamles Saturnalier, „da ingen Forskiel var imellem Høye og Lave, imellem Herrer og Tienere, imellem Mennesker og characteriserede Mennesker", og forsvares med de af Henrik og Leonard (II. 3.) fremsatte her videre udførte Grunde, idet tillige „de Natteforsamlinger, som holdes udi Spillehuse og Viinkieldere, hvor man sidder og fortaler sin Næste og giennemhegler Øvrigheden, indtil man maae lade sig lede drukken hiem", angives som endnu mere dadbelværdige. „Jeg kan ellers ikke

see" — slutter han — „hvad Føye man haver at declamere saa heftigen mod Mascarader eller fordømme saadanne Lege; alt hvad jeg kan herom sige, er dette, at Mascarader med større Præcaution maae tillades end andre Divertissements og det formedelst den store Behag som Mennesker derudi finde, og som i den Henseende kan foraarsage, at derudi ingen Maade vilde holdes, hvis de ikke bleve indskrænkede"[29]). I det Hele bliver Holbergs Forsvar for en selskabelig Forlystelse, hvori han selv ikke var i Stand til at deeltage, og som ikke kan antages at have stemmet med hans Individualitet, altid et interessant Bidrag til hans Karakteristik, der, ligesom saa mange andre Kiendsgierninger, viser os i ham den fordomsfrie, ikke eensidige Mand[30]).

Med Hensyn til Forholdet imellem Paullis Julestue og Maskerade (ovenfor S. 184) og de Holbergske Stykker af samme Navne, har Rahbek (Bidrag til danske Skuepl. Hist. S. 46) fundet det chronologisk vanskeligt at forstaae, hvorledes Paullis Stykke kunde være skrevet og antaget til Opførelse i Julen 1724, og, da dette ikke skede, trykt endnu i samme Aar; ligesom begge de Holbergske Stykker, skiøndt yngre end hiint, skulle i bemeldte Aar ligeledes være baade forestillede og tillige trykte i Comediernes 2det Bind. Denne tilsyneladende Modsigelse kan maaskee dog hæves, naar man erindrer sig at Julen — efter Paullis

---

29) Først under en følgende Regiering, ved Reskr. af 2. April 1768 (hos Fogtmann) bleve Maskerader tilladte paa det danske Comediehuus, med samme Frihed som Comedier og Skuespil; men maatte ei holdes noget andet Sted i Kiøbenhavn eller paa Stadens Grund.

30) I Phil. udi egen Indbildning I. 3. regner Cosmoligoreus Maskerader blandt Verdens Daarligheder, mod hvilke Prædikener og Formaninger ikke hielpe.

Udtryk — varede dengang lige til Fastelavn (jvfr. ovenfor S. 199). Man kan altsaa tænke sig, at det Paulliske Stykke har været antaget til Opførelse i Juletiden 1723—24; og at begge de Holbergske Stykker ere fremkomne i Begyndelsen af sidstnævnte Aar. I det ringeste vides af en Comedie-Placat, at Maskeraden den 28de Februar (Fastelavns Mandag) 1724, „efter mangfoldige honette Folks Begiering" blev givet den tredie Gang, tilligemed Julestuen (jvfr. Overskou I. S. 215—18. I Aarets Løb har Paulli derefter ladet sit Stykke komme for Lyset, hvilket da maa være skeet før han i samme Aar udgav sin Omarbeidelse af den politiske Kandestøber; thi i sit Svar paa Tilskriften foran denne, omtaler Holberg ham som „Autor til nogle andre her trykte Originaler"; og, foruden de her omtalte to Stykker, kiender man af denne Forfatter kun „den Seendes Blinde", Comedie paa 3 Akter, udkommen 1723. Dette blev ogsaa det eneste af hans Stykker, paa hvilket Mottoet i Bogtrykkerstokken paa Titelen, „Andre til Forlystelse" nogenlunde kunde passe sig. Sidstnævnte Stykke er nemlig undertiden blevet givet, selv i Forening med et eller andet af den mægtigere Rivals Stykker; og at det af Skuespillerselskabet maa have været fundet omtrent lige saa indbringende, tør kunne sluttes af en Comedie-Placat til Fredagen den 8de Nov. (1726), hvorved anmeldes den meget fornøielige Comedie, kaldet Den Seendes Blinde, som bestaaer af 3 fuldkomne Acter, saavelsom og det lille lystige Stykke, kaldet det arabiske Pulver (jvfr. Rahbeks Bidrag S. 44)[31]).

---

[31]) Maskeraden og Diderich Menschenschreck vare de to Holbergske Stykker, som Greve O. M. Rantzau den 16de August 1747 lod opføre for Frederik V. i Holtegaards Hauge, af danske Skuespillere; hvilket forskaffede den nye Trup kongelig Beskyttelse.

Intet af Holbergs Lystspil vides at være oversat paa Engelsk; men af nærværende haves i det ringeste følgende i Tydskland udkomne Efterligning: The Masquerades. A Comedy written in imitation of one of Holberg's plays, that bears the same title, by F. T. Kühne. Helmstat 1782. 8. Forfatteren var Professor i Engelsk og Italiensk i Helmstad; Arbeidet skulde nærmest tiene til Sprogøvelse. Paa Svensk haves heller ingen Oversættelse af dette Stykke, men kun Brudstykker deraf: „Mascaraden udi några Samtal, utdragne utur en af Baron Holbergs Comedie. Stockholm, Tryckt hos Andreas Medelplan, 1779. 8; er egentlig 1. A. 3—11 Sc. og 2. A. 1—3 Sc.

I. 4. Jeronimus: „I min Ungdom levede Folk „gandske anderledes, i hvorvel vi havde eengang saa mange

---

Den af Rantzau forfattede Prolog udkom under følgende Titel: „Prologus til den Comoedie som paa Holte hos Hs. Exc. Hr. Geh. Conf. Raad Claus von Reventlau af de danske Acteurer blev forestillet i Hs. Kongl. Majestæts høye Nærværelse forfattet af en vis fornemme Herre. Scena er i Haven under aaben Himmel." Kiøbenhavn u. A. 8. 3 Bl.; den er optrykt hos Overskou II. S. 37—39. Hverken denne Prolog eller Forfatterens Opmuntringsskrivelse til N. K. Bredal foran dennes Syngespil Gram og Signe (1756) nævnes i Worms eller Nyerups Forfatterlexica. Maskeraden var ogsaa det første af Holbergs Lystspil, der den 30te December 1748 opførtes paa det nye Theater paa Kongens Nytorv; men baade i Bergs Huus og paa de andre interimistiske Theatre var det, ifølge Aviserne, i dette og foregaaende Aar opført flere Gange. Det nævnes af Holberg selv som det blandt hans Stykker, „der meest slædes paa", hvilket han synes, for en Deel med Grund, at tilskrive Intermezzet; Epistler III. Nr. 249. Fra 1748 til 1855 er det givet 130 Gange, og er altsaa det Holbergske Stykke, som, næst efter den Stundesløse, de fleste Gange er gaaet over Bræderne.

„Penge. Her var da ikke over fire Carreter i Byen. Man „saae fornemme Standspersoner lyse hiem af deres Piger; „naar det var ondt Veir, gik man med Støvler. Jeg „vidste i min Ungdom ikke hvad det var at age i Vogn. „Men nu kand man ikke gaae 3 Skrit uden man skal have „en Dagdriver bag i Hælene, eller en Gade igiennem uden „man skal age . . . Det er sandt nok; Gaderne vare rene. „Men hvad foraarsager deres Ureenhed andet end de „mange Carosser?"

Det her angivne Tidspunkt for Karreternes første Opkomst i Kiøbenhavn, er i det Hele historisk rigtigt. Vel er det vist, at Karreter, eller som de kaldtes lukte Karme, ere langt ældre hos os og at de allerede i Christian d. 4des Tid vare temmelig almindelige (Schlegels Gesch. Christ. IV. I. S. 216); men dengang var det dog kun fyrstelige og adelige Personer, som ved enkelte Leiligheder, deels paa Reiser deels ved Processioner, betiente sig af dette Befordringsmiddel[32]. Først efter Regieringsforandringen 1660, da Kongen havde foræret sine troe Mænd H. Sehested, Gabel, Svane og Nansen Karosser, og da tillige Kiøbenhavns Borgerskab i Anseelse og Velstand begyndte at nærme sig de høiere Stænder, anskaffedes disse Vogne hyppigt ogsaa af Folk i Borger- og Embedsklassen. Af denne Aarsag blev det, fra A. 1665 af, endog fundet nødvendigt at nedbryde alle Bislag og Udbygninger i Kiøbenhavn, for at skaffe en friere Færdsel paa Gaderne (Holbergs Danm. Hist. III. S. 603). I de første Aar af det 18de Aarhundrede bemærkede derfor en engelsk Reisende, som en kort Tid havde

[32]) Om Aarsagen, hvorfor dette Slags Vogne i Middelalderen vare mindre almindelige, ja endog paa visse Steder ikke tilladte, s. Beckmanns Beytr. zur Gesch. d. Erfindungen I. S. 392 fg.; ang. Danmark s. E. Pontoppidans oecon. Ballance S. 181.

opholdt sig her, at man kun i faa Byer af lige Størrelse traf et saa stort Antal af Karreter som i Kiøbenhavn. Neppe gaves her nogen velhavende Borger, endog Smaa-Handlende (petit marchand ou bourgeois aisé), som ikke holdt Karret med to Heste; Fruentimmerne især, selv af den simplere Klasse, bleve ei sielbent borte fra Kirken, naar de ikke kunde age[33]). Dette bestyrker da den Bemærkning Holberg har lagt, saavel her sin Jeronimus som tildeels Trojaneren i Ulysses von Ithacia (II. 2) i Munden, og som siden gientages baade i hans Danmarks Beskrivelse S. 17 og i Danm. Hist. I. S. 810, hvor det endog hedder: „at man nu seer fattige Borgere age i deres forgyldte Karosser, garnerede med Lakeier" (!) Som Aarsager til denne uforsvarlige Ødselhed angiver nysomtalte fremmede Forfatter, deels Kiøbenhavnernes Forfængelighed, der, som Holberg yttrer sig i Danm. Beskr. a. St., „ville gierne stadse og leve over deres Stand og Formue", deels den liden Bekostning ved at holde Hest og Vogn; i det nemlig en Karret, to Heste, Kudsk og to Tienere dengang kunde holdes for 250 Rdlr. aarlig, og man kunde leie een af Byens mange Hyrevogne for en Rigsdaler daglig. Intet Under derfor, at Karreter, ligesom Parykker og Fontanger,

---

[33]) Relation d'un Voyage fait en Dannemarc (1702) à la suite de l'Envoyé de l'Angleterre (Rotterd. 1707) p. 479; om Forfatteren, en fransk Reformeret, de Brigny, som omtrent 1702 fulgte herind med den engelske Gesandt Vernon, har den lærde C. Deichman givet Underretning i Nye Saml. af norske Vidensk. Selsk. Skrifter II. S. 83 fg. Silbigere naaede naturligviis denne Luxus til Kiøbstæderne, især i de fiernere Provindser. Ved A. 1699 d. 24de August bemærkes i Bircherods Dagbog, (i Haandskriftet) som noget Usædvanligt, at der ved et fornemt Liig i Aalborg ogsaa vare adskillige Karosser i Følget. Dog var allerede ved Frd. 3die Marts 1680 (Rescr. 23de Nov. s. A.) paalagt en Karosse-Skat.

bleve belagte med Skat ved Forordn. af 22de Sept. 1710. Endnu ved Aarhundredets Midte ivrede saavel E. Pontoppidan[34]) som Holberg imod den overdrevne og selv for Sundheden ikke gavnlige Brug af Karreter (Epistler III. Nr. 188—89); en statsoekonomisk Forfatter[35]) tvivlede endog om, at nogen Stad i Europa, i Forhold til Størrelse og Rigdom, kunde fremvise saa mange af dette Slags Befordringsmidler, saavel Hyrevogne som private. Til Jeronimus's Bemærkning, at Gaderne i hans Ungdom vare renere end de siden bleve, svarer Else David Skolemesters Klage i Barselstuen (Æ. Udg. II. 7) over at „Gadens Ureenhed er saa stor, at den ikke kan fortælles, afmales og beskrives"; Chilians Spørgsmaal i Ul. v. Ith. II. 2: „Er Gaderne ellers noget reene hos jer?" og Trojanerens Svar: „Ja i Julii Maaned er de u-paaklagelige, men Resten af Aaret kand man neppe gaae ud uden Fare for at drukne i Skarn"; endelig, Mog. Andersens Gratulationsvers foran Holbergs Satirer: „Før vore Gader skal ei mere være skidne". Derfor foreslog Jørgen Hattemager, at „Fru Bormesters" skulde befales at gaae paa Gaden med Tøfler og Silkestrømper, hvorefter Gaderne nok vilde blive rene; P. Paars, 4. B. 1. S.; Hermann v. Brem. (Republiken II. 2.) giorde et lignende Forslag.

II. 1. Henrich: . . . „spill op Coutilliongen".

---

34) Menoza III. (1743) S. 551, hvor der siges, at Kiøbenhavn havde over 1000 Karreter, og hver af de mindre Byer med omtrent 500 Huse 50, hvor der 30 Aar tilbage knap fandtes 3 à 4; hvilket ellers ikke stemmer overeens med den engelske Reisendes Beretning.

35) J. L. Moltke, Breve om Overdaadighed og dens skadelige Følger i en Stat (1758) S. 67.

Om denne franske Selskabsdands s. Boye S. 224; jvfr. Ud. Hoved og Hale II. 5: „den nye Engelske Dands, som kaldes Postillion eller Castillion".

II. 3. Henrich: . . . „Jeg vilde ønske, at vi kunde „tage Kudsken og Hestene med ind paa Mascaraden."

En lignende Bemærkning gjøres af Henrich i Ud. Hoved og Hale II. 5.

II. 3. Henrich: . . . „Om det nu er mindre Synd „at gaae drukken hver Aften til Sengs, (hvilket er gamle „skikkelige Folks grande Mode hos os) eller at gaae paa „Mascarade paa visse Tider om Aaret, det lar jeg staae „ved sit Værd."

Hermed kan sammenholdes Jeronimus's Yttring i Barselstuen I. 6. om dem, „der kand gaae paa Viinhusene om Aftenen, og komme drukken hiem". Angaaende den hos os, endnu i det attende Aarhundrede, blandt de høiere Stænder herskende Hang til Drik og Fylderi, ere adskillige Træk samlede i G. L. Badens Afhandlinger i Fædrenelandets Culturhistorie II. S. 366—67. I en saa kaldet „Aftvungen Betænkning over den aftvungne Erklæring angaaende (Etatsraad og General-Procureur) J. S. Wartbergs hastige Dødsfald d. 11te Sept. 1749" [36]) hedder det blandt Andet:

„Dog veed jeg vel, desvær! for Last det regnes ikke,
Omstunder nu hos Folk, at fylde sig og drikke,
Ja ei for Feil engang, det kommen er saa vidt,
at Drik og Fylderi for Dyd passerer frit."

Han antoges nemlig, ved Drikfældighed at have fremskyndet sin pludselige Død. Den Indskrænkning af offentlige For-

[36]) Trykt i Rahbeks Tritogenia 1828, Nov. S. 106. 10. Wartberg, en Omgangsven af Holberg, var blandt de første fire 1747 af Kongen udnævnte Directeurer for den nye Skueplads; Overskou II. S. 57. jvfr. S. 90.

16*

lystelser, der under Christian den Siettes Regiering fandt Sted, bidrog maaskee ogsaa noget til Udsvævelser i denne Art af Nydelse, som kunde finde Sted inden lukte Døre.

Henrich: . . . „At reise til Gyldenlund eller Fride„richs=Dal om Sommeren, holdes for en meget noble „Tidsfordriv, men hvad der bestilles iblant, veed min „Broer perfect, som er Lejekudsk."

Anlægget af Gyldenlund, efter Prindsesse Charlotte Amalia, der 1733 lod Slottet ombygge, senere kaldet Charlottenlund, hidrører fra Christian den 5tes Tid; det var tidlig berømt for sin skiønne Beliggenhed, hvorfor det ogsaa stundom benyttedes til Hoffester (Bircherods Dagb. S. 411. A. 1702). Dens Flora er af den kongelige Botaniker P. Kylling beskrevet under Titel: „Gyldenlund s. Catalogus latino-danicus plantarum 404, quibus Christ. V. lucus aureus dictus, sola solius numinis fætura, naturam obsepiente cura humana, adornatus est. Hafniæ 1684." 8vo. I Dedicationen siges: . . . „Gyldenlund er ei af megen Storhed, men dog stor af Urters Mangfoldighed; den vidner om E. K. M. sig vidt udbredende Landes større Frugtbarhed . . . Den viser Havet med sine Skibe udenfor sig, den føder Træer og Urter inden i sig." Den Omstændighed, at Gyldenlund paa den Tid var et yndet Forlystelsessted for Hovedstadens Indvaanere, reddede Kronprindsen, siden Christian d. 6te, fra i A. 1718 af den berygtede Pirat Norcross her at blive opsnappet og ført over til Skaane (Norcrosses Levnet af C. P. Rothe S. 221). Henriks Mistroe til Stedet, med Hensyn til hvad de Besøgende troedes her undertiden at foretage sig, har vel ikke ganske været uden Grund. „Du seer saa gusten, bleg og suur . . . som Beileren der seer sin Brud, til Gyldenlund at fare", hedder det i et Vers af T. Reenberg (Poet Skrifter I. S. 140). Under Krigsaarene 1807—14 blev Charlottenlund paa ny en ligesaa besøgt

Lystskov for Kiøbenhavns Indvaanere, som den havde været for et Aarhundrede siden, hvorhen man vel endog nu og da kunde see „fornemme Folk“ spadsere til Fods, ligesom i Jeronimus's Ungdom (I. 4.) At Friderichsdal allerede i Holbergs Tid maa have rivaliseret med Gyldenlund, kan ogsaa sluttes af en haandskreven omtrent samtidig Satire, med Titel: „Fortegnelse over nye Bøger, som skal sælges paa Børsen“; blandt hvilke ogsaa: „Gyldenlunds Stevnemaal imod Friderichsdals Skov“. Lejekudsk i Stedet for Hyrekudsk (rettere Karl hos en Hyrekudsk) forekommer ikke i Vid. S. Ordbog.

II. 4. Henrich: . . . „Jeg var færdig at døe af „Kiærlighed til een, som jeg tog op til Hane-Dantzen, men „inden den lange Dantz kom til Ende, gik der saa meget „Cupido ud ved Sveed af alle Ender paa mig, at jeg ikke „gad see den Pige meer for mine Øyen.“

Hanedands forekommer ikke i Vid. S. Ordbog. Der er yttret den Formodning, at den kan have været den samme som en, for mange Aar siden i Jylland brugt men nu aldeles forglemt saa kaldet Tolvtoursdands, der var usædvanlig lang, hvorfor den maaskee ogsaa er gaaet af Brug. Hahnentänze der i Middelalderen vare almindelige i Augsburg og i Nærheden af denne Stad, kaldtes saaledes af en Hane, omkring hvilken der dandsedes, og som var udsat til Gevinst (J. Scheible, Das Kloster, IV. Die gute alte Zeit geschildert in hist. Beiträgen I. S. 423); de havde altsaa ingen Sammenhæng med den her nævnte Hanedands. Ligesom denne Dands regnedes til de Fornemmere, saaledes hørte Polskdands hiemme i de lavere Kredse, hvorfor den ogsaa forekommer i Jeppe p. B. III. 3, Pantſ. Bondedreng III. 5 og Abracadabra I. 6. Da den tillige var almindelig i Skaane (Nicolovius, Folkslifwet i Skytts Härad S. 74), kan man antage, at

den er kommen hertil fra Sverrig, og at den maaskee ligesom Spillet Polskpas, Polsk Tigger i Juleleg m. m. var en Erindring fra de svensk-polske Krige.

— Henrich: „Men Herre! naar I seer ret til, saa „er det, maaskee, En af Ane Hattemagers Bataillon."

Denne Anne Hattemagers, som i Epistlerne III. Nr. 271 modsættes en Lucretia, var en berygtet Bordelvertinde paa den Tid, der i en Note til Fursmans franske Oversættelse af dette Stykke p. 379 kaldes la plus fameuse Masquerelle, qu'on ait connue à Copenhague. For at have hvervet uskyldige Piger til sin Bataillon, blev hun Aaret i Forveien (1723) kagstrøget, stod 3 Dage i Halsjern paa Nytorv og kom derpaa i Spindehuset (Rahbeks Hesperus V. S. 342). At dette dog ikke har været paa Livstid, og at hun senere har optaget sit gamle Haandværk, hvorfor hun paa nye 1726 er bleven straffet, erfares af Phœnixbergs Tidsskrift: „Den forkeerte Mercurius". Her berettes nemlig (Jan. 1726), at „den navnkundige Anne Hattemagers laver sig til at ville agere sin Sag inde i Arresthuset," og skal tillige have i Sinde, „at producere for samme Ret, ei alene sit Lærebrev, som kan vise hendes Levnet fra hendes tolvte Aar, men og foruden andre gamle Documenter, saasom graa Marens og halte Kirstens Attester." Udfaldet af hendes Sag berettes ved næstfølgende April saaledes, under Overskrift Nyetorv (hvor Executionen fandt Sted): „Den niende i denne Maaned var man særdeles geskeftig med at expedere Anne Hattemagers, som nu skulde til at reise, og som hendes Reisepas maatte først skrives, saa var der Adskillige, som selv indbød sig at være Vidne til at det rigtig blev skreven, med efterfølgende 27 Bogstaver: Anne Hattemagers Horevertinde, hvortil var tilrede ni Penne, hvormed det blev skrevet i lutter Træk og Løveværk, men som Papiret var graat Trykpapir, løb det i

hinanden, at man ikke vel kunde læse det. Siden ud paa Eftermiddagen fik hun sin Demission fra Damhuset, derefter krydsede hun ved *** Skoven, og begav sig saa til Sverrig, for at stifte et nyt Societet."

Henrich: „Denne Stoel, som jeg sætter her, er „Tamper-Retten og jeg er først Jomfruens Procurator. „Nu læses op Stevningen: Rector og Professoribus giøre „vitterligt, at for Os har ladet indstevne . . ."

Lige indtil Hof- og Stadsrettens Organisation 1771 havde Rector og Professores, eller Consistorium ved Kjøbenhavns Universitet, Jurisdiction i alle sællandske Ægteskabs- og Trolovelsessager, hvilken Ret, fordi den holdtes paa de fire Qvatember- eller ved en Ordforvanskning Tamperdage, kaldtes Tamperret. En Afbildning af Consistoriums Forsamlingssal under Tamperrettens Holdelse, som viser dette gamle Lokale i det væsentlige saaledes som vi, de mange senere Forandringer uagtet, endnu gienkiende det, findes som kobberstukket Vignet foran C. P. Rothes Rescripter til danske Lovs 3die Bog. Naar Holberg lader den politiske Kandestøber i Hamborg tale om „Consistorium eller Tamper-Ret" (II. 3.), har han derfor, som oftere, ikke iagttaget Stedets Eenhed.

III. 3. Pernille: „Jo min Troe er der Skiebne „udi saadant. Det vil jeg døe paa, skiønt hverken min „Far eller Moer var Calvinist".

Saaledes hedder det ogsaa i P. Paarses Formaningstale til Skibsfolkene (1. B. 1. S.):

I maae dog give Jer, I maae for Døden bukke,
Naar Tiden kommen er. Det sagde først og sidst
Min Fader over Bord, var dog ei Calvinist.

Herved sigtes til Læren om Prædestinationen, hvori Lutheranerne afvige fra de Reformeerte; en Gienstand, som Holberg nærmere har udviklet paa flere Steder i sine Epistler

I. Nr. 26. 28. 35. 37. 77. IV. Nr. 414. I denne Anledning udgav en Anonym følgende libet apologetiske Skrift, hvori vises, at de af Holberg angrebne Dogmer ei høre til de væsentligste efter de Reformeertes Confession: Lettre à Monsieur le Baron d'Holberg. à Cologne, aux dépens de la verité 1749. 63 SS. i 16mo; det er dateret à C... ce 11 de Juin 1748; maaskee er det et af de Skrifter, hvortil Holberg sigter i sidstnævnte Epistel.[37])

III. 5. Henrich: ... „naar Vielsen først er holdt, „saa maa Monsr. Leonard siden stevne min Herre, om han „vil, end for Tamper-Retten til Spiir."

Den 1495 stiftede Rigskammerret, der indtil 1693 havde sit Sæde i Speyer, hvorfra den senere forflyttedes til Wetzlar, var ved Sagnet kiendt og agtet af Almuen, selv i Lande, der laae langt uden for dens Virkekreds. Forhen, naar de norske Bønder havde tabt deres Sager for Høiesteret, spurgte de om de ikke kunde indstævne dem for Spiir-Retten, hvor, efter deres Formening, fire Konger og ni Bisper skulle præsidere; Willes Sillejords Beskr. S. 236. Med Hensyn til de fire Konger vilde Sagnet, for et halvt Aarhundrede siden, i én vis Henseende ikke have været uden Sandhed.

Tillæg.

Med Jeronimus Erindring fra hans Ungdom, at „fornemme Standspersoner lystes hiem af deres Piger" (I 4.), kan sammenholdes Erastes Yttring i Den Vægelsindede (II. 1.) om den Høflighed at „en Mand tilbyder mig sin Tiener, for at lyse mig". Allerede i en Luxusforordning af Kiøbenhavns Magistrat (1579) omtales „Løgtedrenge, som bære Løgter til deres Husbonder"; Pontoppidan, Orig. hafn. S. 500).

[37]) Af denne literaire Sielbenhed eiede afdøde Secr. Boye et Exemplar.

Jacob von Tyboe eller den stortalende Soldat.

Efter Holbergs egen Forsikkring i hans Levnet (S. 150), har det plautinske Lystspil, Miles gloriosus, tient ham som Forbillede for dette Stykke. Rahbek antager derimod, at det vel saa meget kan siges at være beslægtet med Terentses Eunuch, i det ringeste hvad Jakobs og Jespers Karakterer angaaer, skiøndt Holberg selv implicite synes at fragaae det[1]). Imidlertid er det altid sandsynligere, at Enhver af disse gamle Digtere kan have givet H. Ideen til en og anden Karakter og Situation, end at en tydsk dramatisk Digter fra det 17de Aarhundrede, Andreas Gryphius, som med sin unægtelige Værd dog neppe kan have været efter Holbergs Smag, og som paa intet Sted nævnes af ham, skulde her have tient ham som Mønster[2]) Snarere vil uden Tvivl den

---

[1]) Epistler III. Nr. 195; Udv. Skrifter II. S. 385. I samme Udg. VI. S. 364 fg. meddeles de tilsvarende Scener af de romerske Lystspil. Ogsaa i det spanske og italienske Lystspil forekommer en pralende Kriger som en Militairmaske.

[2]) „Har Holberg taget sin Jakob v. Thybo af Plautus ene, eller har den tydske Lystspildigter A. Gryphius sin Part deri?" af Rahbek i Hesperus VIII. S. 234 fg. S. 289 fg. Formodningen herom hidrører fra et Sted i Holbergs Levnet foran Scheibes Overs. af P. Paars S. 335, hvor der siges, at H. i intet Stykke meer end i dette har fulgt sin Forgænger, „den man aber viel eher Gryphius als Plautus nennen möchte". Unægteligen har man lagt mere i denne henkastede og ubestemte

vistnok træffende Lighed imellem enkelte Træk og Situationer i den danske Jakob von Thybo og den tydske Horribilicribrifax kunne udledes deraf, at begge Digterne skildrede de samme Daarligheder, og at der i Grunden ikke var saa stor Forskiel imellem Tidsaanden og Sæderne paa den Tid og i de Lande, hvor Gryphius og Holberg levede.

Men, hvor meget eller lidet dette Stykke nu end maatte synes at skylde fremmede Forbilleder, tør det dog ansees for afgiort, at hverken Hovedkaraktererne eller Situationerne kunne kaldes fremmede. Naar Holberg selv tilstaaer, at Thybos Karakter var „outreret", (Epistler I. Nr. 66), da vil han dermed dog ikke erklære den, enten for unaturlig eller reent opdigtet; og at han har havt sine Originaler saavel for Thybo som for Stygotius, vil letteligen erkiendes, naar man tager Hensyn til Krigerstandens og den lærde Stands eiendommelige Præg paa hiin Tid[3]). En vis naturlig eller paatagen Raahed, Foragt for videnskabelig Dannelse og haanlig Nedskuen paa Alt, hvad der ikke bar Sværdet, karakteriserede dengang Krigeren hos os, som i ethvert Land, hvor Tredive-Aarskrigens Traditioner endnu ikke vare uddøde; hvor den staaende Hær underholdtes ved Hverving og ei sielden anførtes af fremmede Officerer.

Yttring, end den selv, rigtigt forstaaet, indeholder. L. Wachlers Gesch. d. Literatur III. S. 298 roser Gryphius († 1644) som, hvad hans dramatiske Arbeider angaaer, tildeels havde dannet sig efter romerske, italienske og franske Mønstre, for sin forstandige Plan, livfulde Dialog, vittige Tone, Verdens- og Menneskekundskab; tilsammen Egenskaber, hvori da ogsaa den danske Digter lignede ham. Scener af Plautus og Terents, som kunne ansees for Stykkets Kilder, samt Træk, der ere laante af Bidermanns Utopia, anføres i Udv. Skr. VI. S. 364—85.

[3]) Holberg, som gierne benyttede en dramatisk Hovedfigur ved flere Leiligheder, har ogsaa ladet et Pendant til Jakob v. T. optræde i Lykk. Skibbrud V. 9.

Denne Aand, forenet med den Reputation som de danske Hielpetropper siden Slutningen af det syttende Aarhundrede havde hiembragt fra Felttogene i Ungarn, Italien og især i Nederlandene under den spanske Successionskrig[4]), og med en vis anmassende Tone, som Følge af den nordiske Tiaars-Krig, bidrog ligeledes til at befæste et svælgende Dyb mellem den danske Værgestand, der desuden, baade for Officerernes og Mandskabets Vedkommende, for en stor Deel bestod af Udlændinge, og den Stand den var kaldet til at forsvare. Et mærkeligt, næsten oprørende Exempel paa hvad vore egne Krigere, knap en Menneskealder før dette Stykke blev skrevet, havde vovet at tillade sig, afgive de Excesser Livgarden til Hest forøvede paa Møen, i de Aar (1685—97) dette ulykkelige Land var blevet den anviist til Standqvarteer (Paludans Møens Beskr. I. S. 420 fg.). Kun med Hensyn til saadanne Forhold kan man finde Lovbestemmelser fornødne, som de i Forordn. af 18de Dec. 1688 (gientaget ved Frd. af 7de Aug. 1705), der forbød Officerer med Gevalt at angribe nogen paa Gader, Markeder, alfare Veie eller andensteds, og lade dem henføre i Vagten, for med Hug og haard Tractement at twinge dem til at lade sig hverve[5]); eller i de senere Reskripter af

[4]) Denne, her almindelig saakaldte brabantske Krig (I. 9. i Don Ranudo I. 5: „Den nederlandske Krig") var endnu, efter mange Aars Forløb, i frisk Minde hos de danske Officerer; f. et Citat af Wadskiær (1754) hos Rahbek II. S. 217. Den foregivne Capitain i Forv. Brudgom Sc. 8 roste sig af at have „bivaanet fire store Feltslag udi Flandern;" jvfr. den hollandske Skippers Prat om „sidste Brabands Belejring" (II. 1.). Thybos Uvidenhed midt i hans løgnagtige Pral fremgaaer ogsaa deraf, at han vilde have fægtet mod Hollænderne i denne Krig, da de danske Hielpetropper netop vare paa disses Side.

[5]) Af Rescr. 5. Febr. 1714 synes ogsaa fremgaae, at Slagsmaal, hvori Militaire deeltoge, dengang ikke vare sieldne i Kiøbenhavn.

22. Febr. og 4. Marts, der ligeledes forbød al voldsom Hverving, og paalagde Officerer og Magistrat i Kiøbstæderne at behandle hinanden „sømmeligen". En Officeer der, som Stykkets Helt, truede med at lade sine Domestiker hænge og regnede sig det til Roes, kun at have pryglet sex Lakaier ihiel og kun tyve Gange at have slaaet sine Tienestepiger, maa vel allerede dengang have været en Karrikatur; men man maa ikke oversee, at Thybos Brouten, Raahed og øvrige Lyder gierne kunde forefindes paa den Tid hos mangt Medlem af Standen, som dog iøvrigt hverken var Cujon eller Løgner[6]). Endnu tyve Aar senere skildres, skiøndt med ikke slet saa grove Farver, en Jakob von Thybo i (J. Riis's) Antispectator (1744) Nr. 11 saaledes:

A er en Krigspedant, der stedse bombarderer,
der skyder, fegter, skiøndt han sidder ved et Bord,
der sin Soldaterhob med Force commanderer,
og vredes om han ei beholder sidste Ord.

---

[6]) Efter et Sagn skal Navnet være givet Hovedpersonen med et bestemt og personligt Hensyn, nemlig til en vis Major Thielo (P. Paars, Boyes Udg. 2det Opl. S. 297). At det netop var for Contrastens Skyld, at Holberg gav en saadan Bramarbas Navn efter de sindrige, driftige og nøisomme Thyboer eller Indbyggerne af Thyland (Danske Atlas V. S. 405) antog Wadskiær i sit Vers foran J. Friises poetiske Skrifter:

Hos Tydsken store Ord og gierne liden Ost,
men Tybonitens Ord er mindre end hans Oste,
Von Thybo slægtede altsaa i denne Post
ei sine Landsmænd paa, at han sin Manddom roste.

Leilighedsviis kan her bemærkes, at ikke Tyboe, som det skrives i Lystspillenes ældste og følgende Udgaver (jvfr. Pierres Replik i Jean de Fr. I. 1.), og som en af vore ældste dramatiske Forfattere, Anders Kieldsen kaldte sig, men Thybo, efter Etymologien og den ældste Skrivemaade for Thy (Thye) og Thyland, saavel i danske som islandske og fremmede Kilder, er den rigtige Form, der ogsaa følges baade i Danske Atlas og i Aagaards Beskrivelse, stundum ogsaa af Holberg selv, f. Ex. Epp. I. Nr. 66.

Han trodser ligesom mod alle Elementer,
Feur, Hagel, Donner, Blitz han stedse har i Mund,
naar Compagniet ham ved Spillebordet venter,
de frygte alle for den martialske Hund.
Hvor han befinder sig, han om sig selv kun taler,
om sine mange Tog, sin store Tapperhed,
og af sit Heltemod for alle sig afmaler,
der, at han løb i Skiul bag Høyen, ikke veed.
nu er han ved Stralsund, nu figter han paa Skaane,
nu tår han Wismar ind, nu faaer han femten Saar,
Kort sagt, hvert Selskab maa ham villig Øret laane,
Og Ingen, uden han, at tale Frihed faaer.

Imidlertid er det vel troligt, at det ikke aldeles afgiorte Bifald, hvormed dette Stykke, ifølge Holbergs egen Yttring, i Begyndelsen blev modtaget[7]), for en Deel kan have havt sin Grund i Enkeltes Misfornøielse med Hovedkarakteren, og ikke blot i de lange Monologer, om hvilke Holberg selv tilstaaer, at de vare morsommere at læse end at høre, og som derfor ogsaa i Udgaven af 1731 ere deels udeladte deels forkortede; Rahbeks Bidrag til Skuepl. Hist. S. 68.

Langt mindre endnu end for Thybo kan Digteren have savnet Originaler for Stygotius, denne Klosterhelt, denne Cathedrets Klopfægter, til hvem Erasmus Montanus er et Sidestykke. Ogsaa kan Holbergs egen Stilling let have forsynet ham med rigt Stof til denne Karakters Udmaling, i

[7]) Tilskuerne syntes ikke ilde om det; Levnet S. 150 (neque spectatoribus displicuit; Orig.); hvorved tillige bemærkes, at det næste Stykke, Ulysses von Ithacia, optoges med større Bifald; Overskou I. S. 222. Det er mærkeligt, at Falster i sin Satire „Verden som et Dolhuus" havde havt i Sinde ogsaa at fremstille en storpralende Krigsmand; men en Saadan forekommer ikke i de trykte Udgaver; Chr. Thaarups Udg. S. 127.

forskiellige fra hans Tid og Omgivelser laante Træk, uden at han just har behøvet at have noget bestemt Individ for Øie. Det var derfor maaskee aldeles tilfældigt, at denne Person, ved Stykkets første Fremtrædelse og i dets ældste Udgave, førte Navnet Tychonius. Men da den lærde jydske Præst, siden Stiftsprovst i Viborg, Christen Lassen Tychonius, under sit Besøg i Kiøbenhavn i Aaret 1726 eller 27, opdagede at hans Navn var brugt til at betegne en latterlig Pedant i et Lystspil, og En og Anden hentydede dette paa ham selv, følte han sig høiligen fornærmet, giorde Bevægelse derover, og, yndet som han var af den Tids Mægtige, Bispop Deichman, Ober-Secretair Møinichen, ja endog af Kongens Broder Prinds Carl, bragte han det virkelig dertil at Holberg maatte forandre Navnet til Stygotius der optoges i de følgende Udgaver[8]). Da han havde forladt Kiøbenhavn Aaret før Holberg kom til Akademiet, er der ingen Sandsynlighed for, at det kan have været dennes Forsæt at stikle paa en Mand, som endog skal have været ham personligen ubekiendt[9]). Men da

---

[8]) De nærmere Omstændigheder herved anføres, efter Bispop Deichmans Biographi af Sønnen C. Deichman, i Rahbeks Bidrag til Skuepladsens Historie S. 69 fg. og i J. Møllers Mnemosyne II. S. 314.

[9]) I Fortalen til Holbergs mindre poetiske Skrifter (1746) siges, at Tychonii Navn „af en Hændelse" var indkommet i Stykket. Man skulde næsten troe, at Holberg maatte have havt en Ahnelse om dette Uheld, da han skrev sin „Barselstue." I dennes ældste Udg. (III. 5.) beklager nemlig en Kone sig over, at der var skrevet en Comedie om den vægelsindede Lucretia, hvorved hun, hvis Navn det netop var, antog sig selv for truffet. Herimod indvender Barselkonen: „Ei . . . maa ikke Manden bruge Fornavne til de Personer, som han forestiller? jeg har jo ogsaa hørt mit Navn paa Comedien, men jeg lar mig slet intet deraf anfægte, saalænge han ikke bruger ogsaa mit Tilnavn".

Holberg ikke besad synderlig Agt for en Erudition af den Art, som den Tychonius unægteligen besad, men han selv tildeels manglede[10]), og han ei heller var den Mand, der letteligen enten oversaae eller glemte Fornærmelser, en Skrøbelighed han ærligen vedgaaer (Levnet S. 219), gav denne Tildragelse ham Anledning til Leilighedsdigtet: „Den jydske Feide", hvoraf dengang enkelte Exemplarer, uden Forfatterens Villie og Vidende, skulle være trykte, men som dog først egentlig blev bekiendt efter den Paagieldendes Død 1740, da det indførtes i Holbergs mindre poetiske Skrifter[11]). Naar Tychonius her karakteriseres som

en cimbrisk Helt, skiult under Levi Kiole,
der blive vil et Lys paa Viborgs høie Skole,
Sit lærde Fornavn fandt i Skuespil at staae,

da sigtes herved til hans omtalte Forslag om et Universitets Oprettelse i Viborg, ved hvilket han rigtignok viste, at den der haver Korset signer først sig selv, i det han nemlig til

---

[10]) Det fordeelagtige Vidnesbyrd, Abr. Kall i den Henseende giver Tychonius i N. Danske Mag. II. S. 345, er neppe ufortient; man eftersee hans Levnet foran Giessings Tychoniana og Fortegnelsen sammesteds paa hans, især utrykte Skrifter. Men, rigtignok var denne Lærdom hverken forenet med Gramsk eller Falstersk Aand.

[11]) Ifølge Mnemosyne a. St. var det først efter Ildebranden i Viborg 1726, at Tychonius ved sin Nærværelse i Kiøbenhavn giorde den for ham saa ubehagelige Opdagelse. Holbergs Allusion til hans Project om Oprettelsen af en Høiskole i Viborg, som dog først er dateret 1729, modsiger ikke, at Digtet kan være forfattet tidligere, da hiint Project, efter Forfatterens egen Forsikring, (Tychoniana S. 3) allerede var opsat og til Vedkommende indleveret omtrent 1725, hvorved det da ogsaa kunde være kommet til Holbergs Kundskab, hvem det vel ikke, med Hensyn til de kiøbenhavnske Professorers Interesse, kan have været synderlig til Behag; jvfr. Udsigt over Kiøbenh. Univ. Bygnings-Historie (Progr. til Indvielsesfesten 1836) S. 51—52.

første theologisk Professor ved et saadant Universitet in spe foreslog — Sognepræsten ved Viborg Domkirke, en Post han dengang netop selv beklædte (Tychoniana af Giessing S. 15). At Holberg forøvrigt maa have tænkt sig ham saadan som han havde skildret sin Stygotius, kan næsten sluttes af følgende Pedanterias Opfordring til ham:

Lad see Parnassi Søn, du est, som Du var før,
Lad klinge Krigsbasun og Hiernens Tromme rør,
Bring udi Felten frem en Skok af Syllogismer,
Lad regne, hagle ned stridbareste Sophismer,
Celarent, Barbara, Darii, Ferio,
og tusind slige Ting, som i Din Pande boe.

Naar Holberg i dette Digt kalder Navnet Tychonius et Fornavn, da vilde det nu kaldes et Til- eller Familienavn; i den nysanførte Replik af Barselstuen har han derimod giort den tilbørlige Distinction imellem For- og Tilnavn.

Heller ikke Striden imellem Thybos og Stygotii Partier, Trudselen om Regentsens Beleiring m. v., kan paa den Tid have været aldeles usandsynlig. Ved Mangel af god Tone, ved en Esprit de corps, der betegnede baade den akademiske og den militaire Stand, ved den skarpe Grændse der adskilte, saavel begge indbyrdes som hver af dem igien fra Borgerskabet, kunde jævnlige, stundom endog alvorlige Sammenstød mellem disse forskiellige Borgerklasser letteligen finde Sted; ligesom man paa en Tid, da Lovbestemmelser som de ovenanførte mod voldsom Hverving og angaaende Magistratens og Militairets indbyrdes Forhold ansaaes for nødvendige, ogsaa kan tænke sig Muligheden af, at Officerer kunde tillade sig at anvende deres Underhavende til Foretagender, som Thybos i Stykket (I. 1. V. 10). Paa saadanne nu og da forefaldende Stridigheder, der ikke sieldent gik over til Haandgemæng, haves flere Exempler. At der 1727 skal have været en Tumult imellem Studenterne

og Soldaterne, anføres blot efter en gammel Optegnelse, da det ligger saa langt tilbage i Tiden, og de nærmere Omstændigheder derved ere ubekiendte[12]). Men til et Tidspunkt, nærmere ved Stykkets, kan henregnes en formelig Kamp, som i Aaret 1696 fandt Sted imellem Regentsens Alumner og endeel Domestiker[13]), hvorom den Bircherodske Dagbog (S. 315) under 8de (18de) Marts meddeler Følgende: „Om Aftenen var i store Kannikestræde en svær Allarm opreist, formedelst en blodig Rencontre og Slagsmaal imellem Studenterne paa Regentsen og en stor Hob Laquaier. Studiosi brøde Stenene op af Gulvene i Regentskamrene til Defension, og brugte udenfor paa Gaden adskillige Gevær i deres Furie; Laquaierne iligemaade imod dennem. Alle Regentsvinduerne bleve indslagne og mange brudne Pander paa begge Sider bekomne." Det var uden Tvivl i denne Anledning, at Consistorium, under 21de s. M. besluttede at udstæde et Program, som skulde tilholde Studenterne at de, sub pæna relegationis og andre Straffe, ikke maatte gaae i Communitetet med Kaarde, ei heller søge eller overvære Klammeri paa Gaden; ligesom der end videre under 4de April besluttedes, „for at betage Studiosis som ligge paa Regentsen den Leilighed at løbe lige over Gaden, endog i Sloprokker, i Kro- og Vertshuse tvertfor deres Logement, hvoraf man nu nylig i

[12]) Omtrent paa den Tid maae Regentsianerne have været forsynede med Skydegevær. Ved 4de Juli 1629 forekommer i A. Cons. „Studiosis udi Regentsen skal forbydes at have Bøsser, efterdi der erfares at de deres Naboer og Gienboer til Trods skyde Duerne neden af Tagene."

[13]) Et lignende Slagsmaal mellem Studenter og adelige Domestiker (nobilium aulicos) i Kannikestræde, omtrent 40 Aar tidligere, hvorved en Regentsianer, uden at tage Deel deri, fik et Saar i Tommelfingeren, der blev hans Død, berøres i Th. Bartholini Hist. Anatom. Cent. III—IV. p. 409.

sidste Action og Slagsmaal saa megen Desordre og Scandale er opkommen — at ingen Studiosus som ligger i Regentsen, maatte lade sig finde i samme Krohuse eller nogen anden, som nu er eller komme kan i samme Gade, under hvad Prætext det være kan, sub poena extrusionis baade af Regentsen og Communitetet"[14]). Hvor megen Vigtighed man ellers maa have tillagt denne hele Affaire, kan sluttes deraf, at, ifølge Consistoriums Protokol under 13de Juni s. A., Kongen selv skal have afsagt Dom i Sagen; men denne Dom kiendes ikke. 1702, samme Aar i hvilket Holberg deponerede, giorde Studenterne „en svær Allarm" paa Studiigaarden, medens Deposituri den 6te Juli giorde latinsk Stiil. „Thi saasom R. magn. Dr. Caspar Bartholin havde sammesteds ladet sætte Soldatervagt, for at formene dennem deres Russeraaben og anden Insolenz, bleve de derved meere opsætsige, saa at der vankede vældige Hug imellem Vagten og dennem; og der Rector selv kom ned for at styre dennem, blev han med haanlige Skiendsord afviist" (Bircherods Dagbøger S. 405). Ogsaa kunne, da dette Stykke blev til, Rivninger mellem Studenter og Landcadetter i flere paafølgende Aar, hvis nærmere Anledning dog ikke kiendes, endnu have været i friskt Minde. D. 30te Marts 1718 skrev Politiemester Ernst til Universitetets Rector, „anlangende at Studenterne maatte tilholdes at vogte sig for Klammerie med Landcadetterne, saasom der alt i et Par Afteners Tid er fornummet Rencontres og Klammerie imellem dem"

---

[14]) Acta Consist. Nyerups Efterr. om Regentsen S. 65. Endnu længe efter voldte disse Vertshuse lige over for Regentsen Collegiets Foresatte meget Bryderi. Under 13de Februar 1724 truedes de Alumner, som endog om Søndagen besøgte disse inhonesta conventicula, eller bleve ude over den tilladte Tid, med Tab af Stipendiet.

(A. Cons. 2. April 1718). Næste Aar, 1719, gik disse Optøier endnu videre. Den 28de Febr. indgav Regents-Alumnerne en Memorial til Universitets-Patronen, Oversecretair D. Vibe, hvori de besværede sig over endeel af de kongelige Landcadetter, særdeles tre Navngivne, at de d. 10de s. M. om Aftenen, saa og nogle Gange derefter, i stor Mængde havde forsamlet sig uden for Regentsen, ladet høre mange Skieldsord mod Studenterne, hugget i Regentsporten, og da de ingen Modstand fornam, slaaet nogle Vinduer ind i Regentsen og paa Elers's Collegium. Dog varede det til den 15de Mai, inden Oversecretairen, Overkrigssecretair C. C. Gabel, Etatsraad og Generalprocureur Casp. Bartholin og Oberstlieutenant W. C. v. Eldern fik kongelig Befaling at undersøge Sagen og føie Anstalt til at forekomme Sligt i Fremtiden. (Siell. Tegnelser[15]). Endnu senere f. Ex. 1734 forefaldt undertiden slige Optrin imellem Studenter og Officerer i Rundbelen paa Hallandsaas eller den Træplantning Krindsen kaldet, som omtrent indtil Midten af Aarhundredet omgav Statuen paa hiin Plads[16]); men ved en hos begge Stænder efterhaanden indtrædende bedre Tone og ved et virksomt Politie, blev slig Uorden stedse sieldnere. Nu er det kun de Ældste af den nulevende Slægt, der kunne mindes de sidste Bevægelser af den Natur, nemlig Philosophgangsfeiden (1787) og Posthuusfeiden (1793), hvilken sidste skilte Regentsen ved sin Klokke (Nyerup, ans. St. S. 14).

---

[15]) Det har formodentligen været paa denne Tid, at E. Pontoppidan, der deponerede 1716, blev en Aften overfaldet af Kadetterne og berøvet Hat, Muffe og Kaarde (Autobiographie, i J. Møllers theolog. Tidsskrift IV. S. 70).

[16]) S. Wadskiærs Levnet i O. Wolfs Journal for Politik m. m. 1816. III. S. 196; jvfr. Rahbek II. S. 174.

Paa det v. Qvotenske Theater i store Kongensgade blev J. v. T. spillet paa Dansk d. 22de Nov. 1747 „efter høie Velyndere̅s Forlangende", og den 11te December s. A. „efter mange fornemme Folks Begiering" (Overskou II. S. 63). 1748 blev det der givet 3 Gange. Sytten Aar senere synes Officeercorpset at have været mindre tolerant. 1765 opførtes nemlig „Den forelskede Ven" af Jfr. Biehl, hvori En af Hovedpersonerne, v. Pralendorf, en grimasseret v. Thybo, vakte saa megen Forargelse blandt Officererne, at det kom til urolige Optrin under Forestillingen; det blev derfor kun givet to Gange; Overskou II. 335—36. Noget lignende kan maaskee have foranlediget, at det Holbergske Stykke henlaae aldeles fra 1754 til 1780, i hvilket Mellemrum de Optøier forefaldt, der fremkaldte Mesterstykket „de brutale Klappere" (Rahbek om H. II. S. 175). Paa det kongelige Theater er det fra 1749 til 1848 spillet 84 Gange[17]).

I. 3. Peer: . . . „naar jeg seer een i en gammel „sort Kiole med et Hierte paa Albuen, saa er jeg hart ad „vis paa, at det er en Poet."

I Moralske Tanker (til Epigramm. 3die Bog Nr. 18) hvor Holberg skildrer Poeternes sørgelige Stilling i borgerlig og materiel Henseende, henthder han (S. 425) til denne Replik. Et Hierte for Albuen nævnes ogsaa som „Poeters rette Mærke", i Første Prøve af ziirlige og smukke danske Vers, April 1738 S. 15.

I. 4. Peer: . . . „maaskee han er bleven trykt paa „Studengaarden."

---

[17]) I den svenske Oversættelse „Hasenskræk eller Storskrytaren" (Norrköping 1756) er Originalen meget forandret, eller „efter wårt Folks Smak lämpat, utan at hafwa förlorat sine naturlige Löiligheter fast mera med gode Infall förbättrat": Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 566.

En forvansket Udtale af Studiigaarden (ogsaa i V. 8. og i Ellevte Juni I. 4.), der endnu ei er usædvanlig i Almuens Tale; i V. 5. har Peer dog det rigtige.

Jens: . . . „Vi Lærde . . . bruge istedenfor det Ord „Von, som Krigsmænd sætte for deres Navne, det Ord „Us, som vi hefte meget net bag til."

Det tydske Von kan dog paa den Tid endnu ei have været nogen almindelig vedtagen Betegnelse for Officerer af Land-Etaten; i det mindste findes det i samtidige Kilder kun tillagt saadanne Individer af denne Stand, som vare af dansk eller tydsk Adel. Man kan vel antage, at den reglementerede Brug af dette Prædikat i hvert Tilfælde ikke er ældre end fra Tidsrummet 1758—62, da vore Tropper laae i Holsten; jvfr. Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 340. Først omtrent 1769 synes det at forekomme ved militaire Udnævnelser. At derimod de Lærde, som Jens kalder dem, eller de Studerende, efter ældgammel Vedtægt, paa den Tid og endnu ind i det attende Aarhundrede, havde for Skik at latinisere deres Navne, ei blot ved at hefte et us bag til, men i det Hele ved en ordret Oversættelse eller Omskrivning, er noksom bekiendt. Saaledes blev Berg til Montanus, Guldberg til Aurimontanus, Gartner til Hortulanus, Nysted til Neapolitanus, Lundbye til Lucoppidanus, Søebye til Lacoppidanus, Brobye til Pontoppidanus og fl. Ved nogle af disse forvandlede Navne fortrængte endog den latinske Form senere den danske, f. Ex. Pontoppidan og Lacoppidan; andre vedligeholdt sig i begge Former, f. Ex. Lundbye og Lucoppidan; Gartner og Hortulan.

Jens: „Jeg skal viise Dig een, som giør Vers for „en billig Priis." Peer: „Hvor boer han?" Jens: „Han boer udi Aabenraae, nest ved Guldsmeeden."

At den omtalte Poet i Aabenraa, hvis Bolig her endog nærmere betegnes „næst ved Guldsmeden", har været en virkelig Person, er ikke usandsynligt [18]). Men at han i Aaret 1737 enten maa være død eller have nedlagt Professionen, kan sluttes af følgende Sted i Wadskiærs Bryllupsvers til Prof. J. P. Ancher sen:

„Hvor faaer, hvor faaer jeg een der strax kan Støvle smøre
for mig til Aabenraa til Versfabriken hen,
om Hielpetropper fra Vers-Marqvetenteren?
Dog hvad? den Stødestav jo falden er i Stave
og Phænixberg saa let sig lader ei opgrave" [19]).

Dog kan Meningen heraf neppe være den, at Poeten i Aabenraa og Phænixberg skulde have været een og samme Person. Sidstnævnte boede, da dette Stykke blev til (1724), i Klosterstræde og vides i det ringeste ikke at have boet i Aabenraa. Maaskee nævnes de her tilsammen, fordi slige Leilighedsvers ligesom Gadeviser, i sin Tid, især udgik fra den Phænixbergske Presse. Naar Peer lader Poeten i Aabenraa boe ved Volden, „at han kan see det Grønne om Sommeren" (I. 8.) da svarer dette ikke ganske til den nuværende Lokalitet, da denne Gade nu ender ved Rosenborggaden; men dengang har Beliggenheden maaskee været noget forskiellig; paa Grundtegningen i Resens Atlas, der viser Kiøbenhavn som det var omtrent 50 Aar tidligere, synes Aabenraa at naae lige til Volden.

I. 6. Stygotius: . . . „Veedst Du ikke, hvad der „staaer bag i Aurora: Otium est pulvinar Diaboli: Ørkes„løshed er Dievelens Hoved-Pude?"

---

[18]) Hans Navn skal i det mindste være fundet paa Regninger over Høitidsudgifter fra den Tid; Udv. Skr. II. S. 387.

[19]) Ogsaa et Wadskiærsk Bryllupsdigt (1744) omtaler „Vers i Aabenraa" og tilføier i en Anm.: „en Gade, hvor en stor Poet i gamle Dage skal have boet"; maaskee er han flyttet derhen efter Ildebranden 1728.

„Aurora" kaldtes den af Prof. og Universitetsbibliothekar Thomas Bang († 1661) forfattede lille Glosebog, hvoraf, ligesom af Donaten, lige indtil det 18de Aarhundredes Skolereform, de første Elementer i det latinske Sprog bibragtes begge Rigers studerende Ungdom. Ifølge Worms Lexikon skal dens første Udgave være af A. 1638. Paa det ældste ved Haanden værende af de mangfoldige Oplag fra den følgende Tid lyder Titelen saaledes:

Aurora latinitatis olim in privatum Discipulorum usum concinnata, nunc vero publico scholarum danicarum et norvegicarum commodo destinata & emendatius edita, opera Th. Bangii. Editio denuo penitus recognita, una cum appendice exemplorum, nominum & verborum &c. qvæ in colloqviis annexis passim etiam sunt obvia. Havniæ 1726.

Den af Stygotius paaberaabte Sentents bag i Bogen forekommer i det ringeste ikke i denne Udgave; ifølge Bøye S. 703 skal den findes hos Kirkefaderen Ambrosius.

— Stygotius: . . . „jeg har giort min Eed ikke at „giøre noget, som er Philosophien u-anstændigt."

Decanus lod Magister-Candidaten, blandt andet, sværge paa: ita agere vestra doctrina et vita, ne philosophia et artes propter vos male audiant; S. Glud, tract. de gradu magisterii (1711) p. 52. Ogsaa Er. Montanus (IV. 2.) holdt det for en Skam „at giøre noget, som er Ordenen uanstændigt", da det var hans Pligt „at see til, ne quid detrimenti patiatur respublica philosophica."

II. 1. Jesper: . . . „Jeg var udi Nummer 4 i „Gaar Aftes."

De ligeoverfor Holmens Kirke beliggende Huse betegnedes dengang ved Nummere; saaledes Huset kaldet Nr. 2, Nr. 3 o. s. v. I Acta Consist. 20de Februar 1723 omtales et Chr. Wilh. Lode tilhørende „Huus Nr. 1 ved

Holmens Kirke". Endnu langt senere kaldtes de „Nummerne ved Holmens Kirke", eller slet hen Nummerne, fordi de lige indtil 1771 vare de eneste med Nummere betegnede Huse her i Staden. Nu høres dette Navn ikke mere, men Gaden kaldes blot med sit gamle Navn Størrestræde. Uden Tvivl sigtes i Stykket virkelig til et bestemt Huus; i det ringeste nævnes i Aarhundredets Begyndelse en Enke, som boede i Nr. 4 ved Holmens Kirke, og havde norske Studenter i Kost og Logis; hun blev siden gift med den fortiente Missionær Th. von Westen (Hammonds nordiske Missionshistorie S. 57). Kalfkoepers i samme Replik, i Stedet for Kalloepers og Kalskoepers i de ældste Udgaver, vare uden Tvivl Qvæghandlere; Bove S. 251; jvfr. dog tillige Käsverkooper i Justesens Bet. over Comedier.

— Jesper: . . . „Jeg har læset i en gammel Krønike „om Alexander Magnus, at han kunde hugge Hovedet af „paa den største Engelske Tyr med eet Hug . . ." Tyboe: „Jeg hører Du est studeret, Jesper; hvor haver Du læst „saadant"? Jesper: „Udi Arent Hvitfelds Krønike". Tyboe: „Jeg meente ellers, at Mester Mons Wingaard „havde beskrevet den Historie; den Bog haver jeg læst sexten „gange, ja sexten gange til, og ført mig den til Nytte udi „adskillige Kriger. Samme Mester Mons maa have været „en stor General og Stats-Mand selv, ellers kunde han „umueligt have skrevet saa udførligt om saadant". (V. 8.) Jesper: „Vil Herren have Taalmodighed et Øyeblik, „medens jeg springer hiem efter Mons Vingaards Bog, „hvorefter Herren pleyer at rangere sine Tropper").

Et Parallelsted hertil forekommer allerede i P. Paars, hvor det i 1ste Bog 5te Sang hedder om den anholtske Armees Opstilling af Jens Blok:

„Armeen havde han i Orden sat med Flid,
som det var brugeligt i Alexanders Tid.
Af hans Historie han General var bleven:
Han havde nøie læst, hvad Curtius har skreven
om samme store Helt, vel oversat paa Tydsk;
thi for Mons Wiingaards Tid den ikke var paa Jydsk."

Titelen paa den fordanskede Curtius, hvortil her sigtes, og som den politiske Kandestøber maaskee ogsaa mener (II. 3.) med sin „Alexander Magnuses Krønike", skiøndt han lader „Duc de Vendosme have læst den, lyder saaledes:

„Q. Curtius rufus, sampt Joan. Freinsheims Tilleg om de tu store Monarchers Darii og Alexandri Magni Bedrifter. Pars I. Nu først lige efter Latinen paa god Danske udsat og til Liuset befordret af Mag. Mogens Wingard. Og findis i Dusintal hos hannem tilkiøbs. Vil nogen uden Samtycke imod Forhaabning oplegge den, da tage sig vare for Tiltale". Kiøbenhavn, trykt hos Willads Jersin. 1704. 8.

I P. Vindings forudskikkede Censur kaldes W. interpres felicissimus af latinske Klassikere, nemlig ogsaa med Hensyn til hans 1699 udgivne danske Oversættelse af Florus. Dedicationen til hans „gunstige Mæcenates, fautores og høifornemme Venner" indeholder adskillige Træk til de kiøbenhavnske Professorers Karakteristik ved Slutningen af det 17de Aarhundrede[20]). I Fortalen, hvor Oversætteren lader Curtius tale i første Person, forekommer følgende Sted, hvortil Holberg maaskee kan have taget Hensyn ved den Lovtale over Bogen, som han lægger Thybo i Munden:

---

[20]) Nogle Exemplarer have, ligesom hans fordanskede Florus, en Dedication til Frederik IV.; jvfr. Suhms Samlinger I. 3. S. 202; i Fortalen til Florus forekommer adskilligt om den danske Orthographie.

„Saa kan de Danske i Svaghed og Sundhed, paa Ager og Eng, i Kiøbmandskab, ved Haandværker, paa Reiser og i alle Forretninger have god Fornøielse, Forlystelse og Nytte af saadan en ypperlig sammenhængende Historie, foruden de mangfoldige Lærdomme, jeg er fuld af: til hvilken Ende Wingaard haver ladet undersætte mine mærkværdigste Ordsproger med nogen anden Forklaring". Disse i Anmærkningerne tilføiede danske Ordsprog turde endnu give denne Oversættelse, som kun omfatter de 5 første Bøger, en vis Værdi.

Foruden de to nævnte Oversættelser har man af denne Forfatter ogsaa et Lære-Digt: „Jovis tarpeii Custos eller den tamme Gaas. Kbhvn. 1696. 8., der vel kunde have fortient Plads i Nyerups og Rahbeks Forelæsninger over den danske Digtekunsts Historie, da det erstatter sin Mangel af Poesi og sine øvrige æsthetiske Ufuldkommenheder ved adskillige interessante Bidrag til Kundskab om den Tids Oeconomie og Sprog. I det Hele var denne Wingaard (en jydsk Præstesøn) ingen umærkelig Person, der tillige maatte prøve allehaande Modgang i Livet. Som Rector i Aalborg Skole blev han 1676 for sin Øvrighed, Biskop M. Foss[21]), sat i Rette, paa Grund af formeentlig Udygtighed og Efterladenhed i sin Embedsførelse; hvilket blev beviist med Professorernes Attest angaaende hans Dimittenders slette Fremgang og hans egne i en maadelig Latin affattede Testimonia. Sagen gik til Høiesteret, men endtes først under den følgende Biskop Borneman 1684 med Wingaards Afsættelse (Pontoppidans Annaler IV. S. 582; Aalborg Skoleprogr. 1840, S. 143—46, 1844, S. 44). I Bircherods Dagbog (S. 230) bemærkes ved 29de August 1684: „Mag. Mogens Wingaard formedelst Opsætsighed mod sin

[21]) I Fortalen til den danske Curtius nævner han denne Biskop Foss, men uden nogen Yttring af Bitterhed.

Bisskop blev dømt af Høiesteret i Kiøbenhavn fra sin Bestalling;" en Grund, som, efter hvad man ellers kiender til Sagen, maaskee mere har talt imod ham end egentlig Udygtighed. Kort efter hans Affættelse skal han have bosat sig i Kiøbenhavn, hvor han forblev indtil sin Død. Ved 30te September 1706 skriver Bircherod: „Mag. M. Wingaard tilskikkede mig sin paa Dansk udsatte Curtium, med en Skrivelse af 24de Sept., hvori han begierer, at jeg vil procurere ham nogle Emptores og Afnehmere (!) til samme Skrift, paa det han derved maa forhielpes til sin Omkostnings Erstatning" (mangler i de trykte Uddrag). Aaret efter, den 27de Jan., fik B. Brev fra ham, hvori han „meget ydmygelig betakkede for den hannem tilsendte Foræring" (mangler ligeledes). Under 12te April 1710 fik W., som nu var „svag, gammel og syg", af det Hopnerske Legat til fattige syge Studenter, 6 Rdlr. (A. Cons.) Han har altsaa formodentlig længe været død, da hans Navn kom til at figurere baade i P. Paars og i nærværende Stykke.

II. 2. Jesper: . . . „Jeg har hørt fortælle om en „stor General . . . hvilken, da han blev adspurdt, hvem „han holdt for den største Poet, svarede han: Den holder „jeg for den største General, den for den største Admiral, „og den for den største Statsmand; Hvormed han gav tilkiende, at det var for ringe for ham, som en Officeer, at „dømme om Poeter."

I Epistlerne I. Nr. 8 erklærer Holberg sig, med en lignende Vending, mere beføiet til at bedømme Digtere og Historieskrivere end Feltherrer.

III. 1. Pernille: . . . „saa er jeg naturlig portered „for røde Klæder."

Fra Aarhundredets Begyndelse havde, i det ringeste en Deel af Armeen rød Uniform (Falcks Archiv f. Gesch. u. Statistik m. m. der Herzogthümer II. S. 324); saaledes

ogsaa Livgarden 1711; Hübertz, Aktstykker om Aarhuus III. S. 53.

III. 2. Pernille: ... „Hvis ingen unge Karle „vare til, gav jeg strax min Sminke-Flaske, Skiønnings-„Plaster-Æske og Pudder-Dose Afskeed. Jeg toede, min „Troe, ikke mine Fødder udi Rosen-Vand; jeg reducerede „min Balsombysse, og smurte ikke min Hals med Desmer, „for at behage mig selv."

Af dette hele cosmetiske Apparat forekomme de fleste her nævnte Reqvisiter i Digte fra den Tid; saaledes beskrives alt hvad der hørte til en „Kisselinkes" Toilet omstændeligt i J. S. Sehesteds Pigernes Dyd- og Laster-Speil, Fol. B. 4—5. En Balsombysse nævnes f. Ex. i J. K. Schandrups Digte Fol. B. 4, og kaldes paa andre Steder Balsomdaase; den beskrives i Vid. Selsk. Ordbog som „en liden Buddik at bære hos sig med tillavet Balsom i"; i Jean de France I. 5. bruges den som et Kjæleord. Paa hvilken Maade Indholdet dengang anvendtes, erfares af Tullins Skrifter II. S. 340: „For 30 Aar siden, da Balsombysser vare i sin Velmagt, var det brugeligt, at Fruentimmerne i Selskaber strøge Balsom paa Hænderne." Ogsaa Desmer blev brugt til Vellugt; i Holbergs 2den Sat. hedder det om en ustadig Person: „nu han dræber Folk med Desmer, nu med Drek"; ifølge Helts Digte S. 121, brugtes Desmerkager mod lugtende Aande. Skiønningsplaster (ogsaa i Forvandlede Brudgom 5. Sc.) maa være en Germanisme af „Verschönerungsplaster;" det kom siden til at hedde „Skiønplet."

III. 4. Stygotius: ... „Cacu coracos cacon oon" etc.

D. e. den onde Ravns onde Æg, den smukke Ravns smukke Æg.

— Stygotius: ... „Madamen og Jomfruen for-„laber mig, at jeg ikke taler modo vulgari eller efter den

„almindelige Maade, thi ellers skulde jeg sige, en Magnetisk „Kraft, som trækker mit Hiertes Jern til sig; thi det er en „ganske udgiort Sag, at saadant ikke skeer per attractionem, „men per impulsionem."

I Philos. udi egen Indbildning III. 7. lader Cosmoligoreus Magneten „drage sit Hiertes Jern"; men den her af Magisteren opstillede Forklaring over den magnetiske Virksomhed har, fra det 17de Aarhundrede af, en Tidlang virkelig været herskende; i det nemlig Cartesianerne antoge, at enhver Tiltrækning kun var tilsyneladende og egentlig frembragt ved en fiin ætherisk Materies Stød. Den magnetiske Tiltrækning forklaredes i dette System deraf, at denne fine Materies Dele havde en Skruegangs Figur og tillige vare stribede (jvfr. materia striata i Stygotii følgende Replik). Denne Forestilling, skiøndt paa Stykkets Tid ikke længer almindelig, maa altsaa dengang endnu have vedligeholdt sig, i det ringeste paa Cathederet og i Lærebøger[22]).

— Stygotius: . . . „som Poeten siger Metamor- „phoseon lib. 2."

Magisterens Citation af Holbergs Yndlingsforfatter Ovid er ikke ganske correct. I Metamorph. IX. v. 581 hedder det: et pavet obsessum glaciali frigore pectus; I. v. 495: sic Deus in flammas abiit, sic pectore toto uritur.

— Stygotius: . . . „Ignorantia tager saa til udi „alting, at der findes nu omstunder gamle Academici, der „ikke vide, hvor mange prædicamenta eller prædicabilia, „der er udi Logica."

---

[22]) Den forekommer saaledes i Casp. Bartholini Summa philosophiæ naturalis, ad recentiorum mentem accommodata, hvis første Udg. er fra 1688.

Holberg selv tilstod, for sit Vedkommende, en lignende Vankundighed i den Tids Instrumental-Philosophi (Levnet S. 152). „Tit er det faldet mig ind — tilføier han — at anvende nogle Dage paa disse Studia; men Himlen har aldrig forundt mig Tid dertil." Vil Nogen nærmere lære at kiende disse og de øvrige i denne Scene forekommende logiske Kunstord, da findes de definerede i den Tids dialectiske Haandbøger, saasom i Casp. Bartholins præcepta logica 1693; Søren Gluds Logica erotematica 1701 og fl. Gange; Rudimenta metaphysicæ pro junioribus, in usum Scholarum Dan. & Norv. 1734 (maaskee af Chr. Thestrup), samt flere lignende. Disse Momenter af Logik og Metaphysik afgave, som man kan formode, i hine Dage staaende Æmner for akademiske Disputatser. Man har saaledes, omtrent fra samme Tid, Cph. Jacobæi Diss. de differentia inter accidens prædicabile & prædicamentale paa Borchs Collegium 1715; Chr. Frid. Hummer, prædicabilium genera quatuor demonstrata, og de prædicamentis; begge sammesteds 1721. Som Parallel til Stygotii Disputats de alicubitate kan nævnes Laur. Seeberg, Disp. de tribus durationibus & ubietatibus in uno infinitatis puncto; ligeledes paa Borchs Collegium 1708.

III. 5. Tyboe: . . . „Herculus, som undertvang de „5 Parter af Verden, maatte jo lade sig coujonere af Dalila".

Thybo forvexler Hercules (Herculus?) med Samson. Geographerne antoge dengang kun fire Verdensparter.

— Tyboe: „Jeg kand ikkun med en halv Secund „sætte saadan Karl, som I, paa jer Rumpe."

Ordet Secund betegner en Stilling i Fægtekunsten; Vid. S. Ordbog.

IV. 5—6. Christophers Vise: „Rund, rund, rund! „saa gladelig, saa gladelig, den Skaal gaaer rund", er

maaskee Omqvædet af en gammel Drikkevise af vor fortiente Literærhistoriker A. Thura, hvis første Vers lyder saaledes:

Skænk Drue-Saften i!
Vil Haand og Hoved kun staa bi,
Saa drikke vi Kong Fridrichs Skaal
Med fuldt og dygtigt Maal.
Gud giør Hans Sind saa læt,
Som vi Hans Skaal giør ræt!
Gud fryde ham,
Og pryde ham!
Giør Ham af Alder mæt!
Rund, Rund, Rund!
Saa sædeligt
Og glædeligt
Vi tar vort Glas for Mund.

Den findes trykt i Forfatterens uden Navn udgivne „Adskillige Betænkninger og Indfald paa Vers;" Kbhvn. 1726. 4to og i Nyerups Udv. af danske Viser II. S. 83; (jvfr. Rahbeks og Nyerups danske Digtek. Historie IV. S. 215; Rahbek, om H. II. S. 214). Den af Jens anførte tydske Vise: „Zu Leipzig var ein Mann", er en gammel tydsk Studentervise, der brugtes til at drille Fuchserne (Russerne) med; (Rahbek anf. St.). Mester Daniels Have, hvor Christoffer foregiver at have drukket sig fuld, nævnes ogsaa i en gammel Vise og antages at have ligget paa Christianshavn (Rahbek a. St.; Hesperus VII. S. 72); skiøndt det vel ogsaa kan have været „forrige Capitaine Daniels Gaard" i store Kongensgade, indrettet til en Giestgivergaard, hvortil en smuk Hauge, der, ifølge Aviserne, 1741 blev bortsolgt[23]). At Christopher og Jens forbytte Pungene kan

[23]) Ellers nævnes ogsaa en „Mester Daniel" som Barbeer i Ud. Hoved og Hale I. 6.

være et Træk laant af Bidermanns Utopia, som Holberg ved flere Leiligheder har benyttet, er alt bemærket af Rahbek (Udv. Skr. VI. 385.)

(W. Udg.) IV. 12. Jens: . . . „kand Herren engang „see, hvad Latinen kand giøre".

Jens's Overbeviisning, at det var hans „latinske Hoved" der hialp ham til at narre Christoffer, kan sammenlignes med Per Degns: „Latinen hielper meget et Menneske udi alle Forretninger"; Er. Montanus I. 3.

V. 6. Tyboe: . . . „Hører I vel, Kinders! Felt„skriget skal være: Per Caudi."

Peer Caudi var et dengang brugeligt Skieldsord af Militaire og andre Illiterate om Studenter. Saaledes tilraaber Fændriken i P. Paars (4de B. 3. S.) den foregivne Student (Holberg selv? jvfr. Levnet S. 56):

„Peer Caudi hier! wo ist dein Pas, Du Bengel!"

Oprindeligt synes det at have heddet Caudæ, og er da formodentlig foranlediget ved den lange, smalle, som en Hale nedhængende Kappe, der var Studenternes Ordensdragt paa hiin Tid[24]). Peer Caudi eller Caudæ bliver da omtrent det samme som, i et gammelt Vers, „Peer Kappedrager" (Wielandts Vers og Miscellanea VI. S. 196).

V. 8. Stygotius: . . . „Jeg skal lære ham, hvad „det er, at — komme en gammel Academicum til at løbe „med Liim-Stangen, der har studeret til Rostok, og disputeret „sammesteds absqve præsidio. Jeg haver endnu den samme

---

[24]) Saaledes forklares det i det mindste i Winstrups Epigrammata 2den Udg. I. p. 616:

Ad Studiosum, vel academicum civem, qvem (in Dania) plebs vulgus, nautæ, aurigæ, imo aulici contemptim appellitant Petrum Caudæ, Per Kaudi.

Te Petrum Caudæ vocitat plebs, qvippe togatum . . .
Cauda togæ decus est tibi, si caput est tibi doctum.

„Kaarde, den samme Stok, med hvilken jeg har slagen ind „saa mangen ærlig Professors Vindue udi Rostok.“

I det Foregaaende (III. 5.) har Stygotius pralet af, at alle Literati vide at tale om ham i Rostok, Helmstad og Wittenberg; i Barselstuen (V. 5.) roser den ene Advocat sig af at have studeret sin Jura fire Aar i Rostok, og i Uden Hoved og Hale (II. 8.) nævner Henrik det blandt sin Herres Qvaliteter, at han „har ligget udi tre Aar i Rostok.“

Blandt de tydske Universiteter synes det Rostokske, som det nærmest beliggende, fortrinligen at have været besøgt af danske og norske Studerende i det 16de og 17de Aarhundrede. Ikke Faa dimitteredes endog fra indenlandske Skoler til hiint Universitet, hvorfra de først senere vendte tilbage med Testimonia, for at lade sig immatriculere ved det Kiøbenhavnske. Dog synes dette mere at have fundet Sted i en ældre Periode, end just i Holbergs Dage. Saaledes seer man af Universitetets Matrikel, at der i de to Decennier 1613—32 her optoges til akademiske Borgere 40, som havde deponeret eller vare inscriberede ved det rostokske Universitet; 1633—52 af Saadanne 67; men 1653—72 kun 34; 1673—92 endog kun 3; 1693—1712 i alt 7 og 1713—1732, i det her omhandlede Tidsrum, Ingen. Denne Deposits ved et fremmed Universitet synes fra Begyndelsen af at have fundet Sted, enten i Nødstilfælde, naar Krig eller Pest spærrede Veien til Kiøbenhavn, eller misbrugsviis, naar Vedkommende ikke trøstede sig til at deponere her hiemme; efterhaanden blev det ogsaa en Mode for de Fornemme og mere Formuende; jvfr. Suhms Nye Samlinger III. S. 100[25]). I Acta Consistorii under 15de Dec. 1632

[25]) De Norske, hvis Fædreland dengang endnu savnede et eget Universitet, fra først af maaskee tillige foranledigede ved gamle

hedder det derfor: „Der ere mange af de Skolespersoner, naar de ikke kan admitteres her ad depositionem, drage de til Rostok og lade sig der deponere. Cancellarius kan herom consuleres, og hvis sentenseres bliver paa et Patent at anslaaes og publice significeres“. Saadanne maatte dog her igien underkaste sig en offentlig Prøve, før de kunde blive optagne blandt de akademiske Borgeres Tal. Herom forekommer ved 2den Marts 1633 Følgende: „Deres Exercitia, som ere deponeret til Rostok, bleve læste, som vare sex, de twende, som vare Trugillus Norvegus og Ericus Petri Velöf kand propter ruditatem ikke admitteres. De andre fire, Nicolaus Petri Crogæus, Fridericus Johannis, Erasmus Johannis og Claudius Olai bleve ea conditione admittered, eftersom de vare skiellige, at de flitteligen excolere linguam latinam herefter.“ Lignende Exempler findes hyppigt i de følgende Aar. Det var ellers naturligt, at Individer, der giennem en slig Bagdør søgte at smutte ind i den akademiske Faaresti, af Universitetets Fædre bleve anseete med ugunstige Øine; hvorfor de undertiden endogsaa maatte tage deres Tilflugt til høie Patroners Intercession for at naae deres Maal, hvilket ikke engang da altid vilde lykkes. Saaledes forekommer ved 25de Juni 1642: „For Erasmo Nicolai Grunde dimisso e schola Sorana, som haver deponeret til Rostok, haver Greve Waldemar (Christian d. 4des Søn) ved sin Tiener ladet intercedere hos Mag. Rectorem, at han maatte faae inscriptionem in album studiosorum. Professores svarede sig herudi ikke at turde dispensere, uden Cancellarii Consentz, efterdi det er imod

---

Handelsforbindelser, søgte fortrinligen til Rostok; Budstikken 3die Aarg. S. 307; Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 383. og fl. St.; Norske Samlinger udg. af det hist. Samfund i Christiania, I. S. 72 fg.

Kongens Befaling." Paa en lignende Maade anholdt Frøken Leonore Christine, (Corfitz Ulfelds Frue), under 21de Febr. 1644 for en Knud Brat, der for en Tidlang siden havde deponeret til Rostok, at han maatte optages blandt Studenternes Tal: „alligevel at han siden haver været civis urbis hujus, og tient nogle Aar for at tage vare paa Vagten i Vesterport". Professores svarede: „at dersom han vilde indstille sig hos Decanum, og der lade inqvireres in profectum suum, og han nogenlunde dygtig fandtes, vilde de gierne tilstæde, at han maatte immatriculeres; dog saaledes, at han først renuncerer urbi civitatem og er sig om at faae Hr. Hofmesters (Ulfelds) skriftlig Bevilgning derpaa, paa det at Magistratus urbis sig ellers ikke skulde have over Academiet at besværge." Endnu mod Aarhundredets Slutning var en saadan privat Inscription efter Deposits ved det rostokske eller andre tydske Universiteter, temmelig almindelig. I Anledning heraf besluttede Consistorium den 12te Nov. 1687: „at naar Nogen af begge Rigerne Danmark og Norge kommer og angiver sig at have studeret til Rostok, Kiel eller Lunden (Lund i Skaane) og der deponeret, og begierer her inscriptionem, at da Decanus altid kan antage dennem, naar de paa Ny igien af hannem tilforn vorder examinerede, og at deres jus civitatis academiæ fra samme Tid først regnes." Fra det attende Aarhundredes Begyndelse blev denne betingede Admission derimod sieldnere; Holberg maa altsaa paa de anførte, som paa flere Steder i hans Lystspil, mere have taget Hensyn til den forbigangne, end til hans egen Tid.

Jesper: „A . . . A . . . Nok Herre! ingen Jislandsk „Løve kand see meere forbandet ud."

En islandsk Løve var en comisk Benævnelse for et Faar, og bruges tildeels endnu som et Spot-Udtryk om Een, der synes modigere end han er. „Dristig som en

islandsk Løve;" P. Syvs Ordsprog II. S. 95. „Hiemme en Hercules, men i Krig en Islandsk Løve;" M. Wingaards Curtius S. 177. I Vers er dette Udtryk brugt af M. C. Wolfsburg i hans (rimede) „Betænkning over en Qvindes uhørlige Gierning i Nørrejylland" m. m. (1724) S. 17.

Stygotius: . . . „Det er best, at vi skikker een til „dem, at fornemme, om de vil møde os i tørre Hugg, og „siige tillige med, at vi vilde gierne slaaes med dem udi „Kaarde, hvis det ikke var mod leges academicas." (W. Udg.: „Havde jeg ikkun Morten Vægter her ved Haanden, „skulde vi nok lære dem, hvad det er at gaae med blotte „Kaarder om Aftenen").

Den Studenter=Skik at bære Kaarde til daglig Brug danner et ikke uvigtigt Affnit i vor akademiske Disciplins Historie[26]). Allerede ved Universitetsfundatsen af 1539 var Kaarden de Studerende forbudt; og, med nødvendigt Hensyn til Sædernes herskende Raahed, hedder det derfor i de gamle legibus academicis, som Stygotius paaberaaber sig: gladium aliave tela ne gestanto[27]). Forbudet synes ogsaa, i det mindste i visse Tidsrum, at være blevet temmelig overholdt[28]); og paa den Ansøgning, Studenterne

---

[26]) I Engelstofts Universitetsannaler 1807. I. S. 189—205 meddeles Oplysninger om denne Gienstand i et oversat Program af J. Kierulf, med Tillæg og Bemærkninger af Udgiveren, som her ere benyttede.

[27]) Ifølge det ældste Reglement for Walkendorfs Collegium skulde de Alumner, der ikke, efter Paamindelse, vilde aflægge Kaarden, excluderes af Collegiet; C. P. Rothes Walkendorffs Levnet S. 113.

[28]) Ved Forhandlingerne i Consistorium, under Christian IV. Regiering, om Studenternes Klædedragt m. m. (Nyerups Universitetsannaler S. 109—12) nævnes intet om Kaardens Brug; derimod findes blandt P. Winstrups latinske Epigrammer

1658 indgave om Tilladelse til, efter Skik og Brug ved andre Universiteter, at bære Kaarde, blev ikke videre reflecteret. Dog blev det vel efter de Prøver paa Mod og Fædrelandskiærlighed, som Studenterne med Kiøbenhavns øvrige Indbyggere havde aflagt i Beleiringen 1658—60, Førstnævnte stiltiende tilladt[29]); men allerede i 1661, hvad de theologiske Studerende angik, igien strængt forbudt[30]). Faa Aar efter fandt man det endog nødvendigt at udvide dette Forbud til alle Studerende, og en kongel. Befaling af 23de Dec. 1667 fastsatte, at „ingen af Studiosis herefter maa bære Kaarde, men Kappe, som deres Stand bedst sømmer, for at undgaae den Ulempe som har tildraget sig af, at Studenterne have baaret Kaarde i Stedet for Kappe." Kappen var nemlig, fra den ældste Tid af, et Slags Ordensdragt for Studenterne, der synes at have vedligeholdt sig indtil langt ind i det 18de Aarhundrede[31]).

(1654) I. p. 483 eet, som spøger baade med Brugen og Misbrugen af Studenternes Kaarder.

[29]) Fr. Hansen (Fr. Horn) nævner i sit Somnium poeticum (1731) S. 109. denne historiske Grund blandt dem, der almindeligen anførtes for Studenternes formeentlige Ret til at bære Kaarde, men tilføier tillige:

> „Jeg nægter ikke, at det jo Raison kan være,
> skiøndt Privilegia derfor ei givne ere,
> (saavidt mig er bekiendt)."

[30]) Som et karakteristisk Træk kan anføres, at en Joh. Adolph de Clerque (siden Eier af Biergbygaard i Sielland † 1729) der 1665 blev dimitteret fra Roeskilde, hellere vilde frasige sig sit akademiske Borgerskab end aflægge Kaarden; Blochs Roeskilde Domsk. Hist. IV. S. 13.

[31]) Pontoppidans Annaler III. S. 42. „Min Kappe lu-bar er saa nær"; „Studenters Rentekammer" i Bordings poet. Skrifter I. S. 80; jvfr. S. 53. Endnu i Fr. Horns Poesiens Misbrug (1731) S. 148. beskrives en lærd Pedant, som een der mener

> at Forstand og Aandens Gave
> hos en Student bestager i Kappe og i Krave,

Imidlertid maa man dog senere have fundet det nødvendigt, at fornye den tidligere Indskrænkning af Forbudet. Ved Reskr. af 16de Sept. 1681 blev det nemlig paalagt alle theologiske Studerende at bære sorte Klæder og sorte Kapper, „som deres Orden medfører, og ingenlunde Kaarde;" hvilken sidste derimod var tilladt Studiosi Juris, Medicinæ, Politices (!) og Matheseos; jvfr. Pontoppidan, Annaler, IV. S. 538. At det desuagtet ikke maa have staaet i Consistoriums Magt at overholde denne Indskrænkning, kan sluttes af Følgende der forekommer i dets Acter under 3die Febr. 1694: „Episcopus proponerede, om ingen Raad var at anstille, saa at Studiosi Theologiæ, helst naar de ere occuperede in functionibus sacris, maatte holdes til at være klæd habitu decenti, ikke brogede, affarvede og med en Kaarde, hvortil Cons. lovede at ville skaffe, saavidt muligt var, nogen Raad og Anstalt"[32]). Efterhaanden var det nemlig blevet en herskende Mode, ikke blot for Standspersoner eller Saadanne som vilde ansees derfor, men for Enhver, naar han var kommen fra Drenge- ind i Karle-Lauget, lige indtil Haandværkssvende[33]), at bære

og derfor bærer et Finkespyd ved Siden. Reenbergs poet. Skr. I. S. 66: „Studenter-Kap' og Krave"; jvfr. Falsters Satirer S. 181. „Jeg har nu længe nok slidt min Studenter-Kappe" skrev den bekiendte Versemager H. Nordrup i en Ansøgning til Friderich IV.

[32]) Jvfr. en Consistorialbeslutning af 21de Marts 1696, at Studenterne ikke maatte gaae i Communitetet med Kaarde. Ifølge C. A. Heumanns Historia gladii Academici (1734) var den Skik at bære Kaarde, i Stedet for den mere passende Kappe, fornemmelig siden Tredivеaarskrigen kommen i Brug ved de tydske Universiteter, og tildeels fra Studenterne igien gaaet over til de øvrige Borgerklasser.

[33]) Holbergs Danm. Hist. III. S. 309; jvfr. Proprietairens Anke i Ellevte Juni I. 2. I Relation d'un Voyage en Dannemarc

Kaarde; en Mode, som vedvarede indtil over Midten af det 18de Aarhundrede. Consistorium var derfor nødt til at see igiennem Fingre med Kaardens Brug hos den akademiske Ungdom, og at gaae lempeligt frem mod dens Misbrug, hvorved denne efterhaanden fik et Slags Hævd[34]). I dets Acter, endnu fra de første Decennier af forrige Aarhundrede, forekomme derfor hyppige Klager over Slagsmaal med Kaarde og Optøier af Studenter paa Gaden og i Vertshuse, hvorefter da, som oftest, Vedkommende bleve dømte til at „tradere arma Rectori og indgaae in carcerem pro arbitrio Rectoris," stundom vel endog til Relegation paa visse Aar.

Det var naturligt, at Kaardens Brug igien maatte lede til dens Misbrug, især til hyppige Dueller. At navnligen Studenterne paa den Tid ikke altid betragtede Kaarden ved Siden som en blot Prydelse, kan sluttes af den Iver,

---

1702 &c. p. 480, berettes, at alle Kiøbenhavnere lige indtil la lie du peuple have Ret til at bære Kaarde ved Siden; saaledes at Skomageren og Skræderen endog tager Maal med Kaarde ved Siden. Enhver der bar Kaarde til Prydelse kaldtes en Kaardekarl; Horns Somnium poeticum S. 105:

Saasnart en Skriverdreng Copie af Brev kan skrive,
strax seer man ham jo til en Kaardekarl at blive.

men hvoraf Følgen var, at

. . . . „Man
ved Kaarde mellem Karl og Dreng ei skille kan";

hvorfor han mener, at „Studenter ikke bør med Kaarder billig gaae", hvilket han vidtløftigen udfører S. 105—10. Ved Frdn. 13. Marts 1683. var det forbudt Civiles Lakayer at bære Kaarde; dette Forbud indskærpedes ved Reskr. til Politiemesteren i Kiøbenhavn. 7. Mai 1717, dog med Undtagelse af Militaires Lakayer i Krigstid.

[34]) Thura Idea hist. lit. Dan. p. 218; Holberg III. anf. St. Derfor indeholder Universitets-Fundatsen af 1732 intet Forbud mod den Skik at bære Kaarde; 1788, da den nyeste Fundats udkom, var den derimod alt for længe siden gaaen af Brug.

hvormed de lagde sig efter den ædle Fægtekunst. Consistoriums Acter fra de sidste Decennier af det 17de Aarhundrede indtil ind i det 18de vise, at her dengang existerede ordentlige Fægteskoler eller som de kaldtes Fægteboder, paa hvilke ofte forefaldt reelle Injurier blandt Studenterne, ligesom og disse selv ikke sieldent indstævnedes af Fægtemesteren for Nonsolution af det betingede Honorar, som de da vel tildømtes at betale, men som oftest med tilføiet Clausel: „at herefter ere Rector og Professores Fægtemesteren ingen Tilkrav til Studiosos gestændig, saasom det er en unødvendig Omkostning for dennem, og deres Forældre til Tynge og Skade.“ Om Fægteraseriet i dette Tidsrum skriver Holberg i Epistlerne II. Nr. 86: „For 40 Aar siden (altsaa indtil det første Decennium af Aarhundredet) var en Figtmester udi samme Anseelse, som en Professor ved Universitetet; i det ringeste kunde han blandt vore Studenter regne ligesaa mange, om ikke flere Skolarer; thi en norsk Student, som ikke havde freqventeret Figtskolen i Kiøbenhavn, blev anseet ved sin Hiemkomst som een, der havde anvendt Tiden ilde ved Universitetet. Figtøvelser vare da ogsaa nødvendige, efterdi det var grande Mode hos alle Folk, saavel Gamle som Unge at duellere med hinanden udenfor Stadsporten: saa at man da hørte ligesaameget tale om duellerende Personer og deres Secundanter, som nu om Præsides udi Cathedris og deres Respondenter: ja, det Sted uden for Porten, kaldet Fuglestangen[35]) var mere bekjendt, end det store akademiske Auditorium. Nu derimod er samme Valsted og Figtebane, som af Alle indtil Børn var bekiendt, saa reent forglemt, at end Navnet er fremmed for Alle. Blandt adskillige onde Sædvaner og Misbruge, som i vor Tid ere afskaffede,

[35]) Om denne s. ovenfor S. 163. Anm. til Barselstuen IV. 3.

kan fornemmeligen regnes den fordærvelige Skik at duellere, som forhen gik saa meget udi Svang, at den ved Love og Forordninger ikke kunde hemmes." [36])

Jesper: .... „Skal Hr. von Tyboe tractere begge „Krigs-Hærerne udi Fisker-Huset."

Fiskerhuset eller, med dets fulde Benævnelse, Kongens Fiskerhuus, saa kaldet af de mange Fiskedamme rundt omkring, var et Giestgiversted beliggende nær uden for Stadens Østerport. Uagtet det dengang da Holberg skrev maa have været et yndet Tractørsted, blev det dog 1722, ifølge Aviserne, først bortsolgt ved ottende Auction! Det besøgtes endnu over Midten af det forrige Aarhundrede [37]). Paa det lille Kort over Kiøbenhavns Omegn med de i den Tid meest besøgte Bevertningssteder (Titelbladet af C. A. Thielos „Grønne April, Kbhvn. 1760) forekommer dette Sted foran paa Torbeksveien, før Kildendal, Bellevue og Torbek.

---

[36]) Paa et andet Sted (Epp. II. Nr. 140) bemærkes tillige, at Dueller her vare mere brugelige, da Studenterne gik med Kapper, end nu da de alle bære Kaarder. Fr. Horns somnium poeticum spotter med Brugen af Kaarde, og dadler Dueller; S. 101 fg.

„Saasnart jeg faaer en Søn, skal jeg ham lade lære
Fægtmester Haandværk, thi det baade skaffer Ære,
det skaffer ogsaa Brød, thi Alle og Enhver,
til Skriver-Drenge, jo det ædle Haandværk lær."

[37]) I de interessante Skildringer af Kiøbenhavn ved Desiderius (R. Nyerup) i Kiøbenhavnsposten (1827) meddeles i Nr. 52 en Klage (17de Januar 1735) til Rector Magnificus fra Verten i Fiskerhuset over en Student, der var bleven ham 9 Rdlr. skyldig. I Graah's poetiske Tidsfordriv I. S. 72 findes et Lykønskningsvers i Anledning af et Fødselsdagsgilde, holdet i Fiskerhuset, omtrent paa samme Tid.

Ulysses von Ithacia eller en Tydsk Comoedie.

Allerede i det 15de Aarhundrede, om ikke tidligere, begyndte Skuespillerbander, meest Haandværkere, at drage om i Tydskland fra By til By og opføre de extemporerte Farcer, som kaldtes „Fastnachtspiele". I det følgende Aarhundrede fandt enkelte vandrende Bander ogsaa Vei til vort Fædreland, hvor de gave Skuespil i deres Sprog[1]). Det tidligste Spor hertil er fra Aarhundredets sidste Decennium, da en schlesisk Poet Martin Schwartzbach, efter først at have i November 1594 modtaget af Consistorium 10 Rdlr. som Gave for et Carmen, under første Marts næste Aar anholdt om Tilladelse til offentligt at forestille en Comedie: „Studentes" kaldet, hvilket dog blev ham afslaaet; deels forbi Universitetet paa den Tid ingen Patron

---

[1]) I ældre Tider bleve Skuespil seete med Behag, uagtet man ikke forstod deres Sprog. Saaledes gaves latinske Skuespil i Middelalderen og selv i en nyere Tid, bl. a. af danske Studenter ved Festen i Anledning af Christian IV. Daab 1577; Histor. Tidsskrift III. S. 49. Senere opførtes tydske Skuespil i Holland, engelske, hollandske og franske i Tydskland, tydske, hollandske og maaskee engelske i Danmark, Norge og Sverrig; Historisk Tidsskrift V. S. 526 fg.; N. M. Petersens Bidrag til den danske Litt. Hist. III. S. 670. Men deraf fulgte igien, at der i dem maatte anbringes meget blot til Øienlyst, saasom Præsentationer, Optog, Hanswurstløier m. m.

havde, (den i Juni 1594 afdøde Cantsler N. Kaases Efterfølger beskikkedes først 1596); deels fordi det netop nylig var bleven Studenterne forbudt at løbe Fastelavn paa Gaderne (Acta Consistorii[2]). Endnu tydeligere tilkiendegives uden Tvivl en saadan vandrende Trups Nærværelse i Aaret 1629 ved en Ansøgning fra nogle tydske Studenter, om Tilladelse til at „agere en Tragoedie"; thi det er sandsynligt, baade at de da brugelige dramatiske Øvelser i Skoler og Gymnasier, ja selv ved Universiteterne, kunne have bibragt Studenterne Smag for Udøvelsen af denne Kunst, og at Trediveaarskrigens forstyrrende Indgreb i alle Livets Forhold ofte kan have fristet eller tvunget en og anden af Minervas Sønner til at ombytte Bogen med Vandringsstaven og Masken[3]); man veed endog, at de

---

[2]) Tidligere, 1579, havde en Organist i Helsingør der „ageret en tydsk Spil eller Comedie"; Historisk Tidsskrift V. S. 524; Kuhrein, dramatische Poesie der Deutschen I. S. 132.

[3]) Flögels Gesch. d. kom. Litt. IV. S. 319. Til den bekiendte Anecdote, (Rahbeks Skuepl. Historie S. 25) at den i sin Tid navnkundige tydske Asketiker og Præst til St. Petri Menighed her i Staden, Johan Lassenius, en Tidlang skulde have tient ved en omvankende Skuespillertrup, kan man neppe ubetinget fæste Lid. Da han vides at være født 1636 kan han i det ringeste ikke 1622—25 have staaet ved en saadan Trup i Berlin, som Plümicke (Theatergeschichte von Berlin S. 40) vil vide efter Een af hans egne Descendenter; heller ikke nævnes noget herom i Molleri Cimbria literata II. p. 449, skiøndt man af det her Meddeelte rigtig nok kan slutte, at han i sin Ungdom maa have, tildeels uden egen Skyld, ført et temmelig ustadigt Liv der vel, for en Tid, kunde have nødt ham til et saadant Skridt. I Schl. Holst. Provincialberichte 1833 S. 554 og Neue S. H. Prov. Berichte 1834 S. 165 fg. er anført Endeel for og imod Sagen, men som ikke bringer den til større Visheb. Da Lassenius var død 1692, kan Holberg i hvert Tilfælde neppe i „Just Justesens Betænkning" have meent ham blandt de „mange brave Folk i vore Tider, der i deres Ung-

første regelmæssige Skuespillerbander, der i Tydskland dannedes henved Aarhundredets Slutning, for største Deel bestode af Studenter. Men Consistorium resolverede under 11te April, at det paa den Tid, (da Riget endnu befandt sig i Krigstilstand mod Keiseren, med hvem først i følgende Maaned Freden sluttedes), „ikke skikkede sig at holde saadanne ludos publicos“ [4]). Fire Aar senere (1633) fremstillede sig igien nogle tydske Studenter med Ansøgning til Kongen selv og til Consistorium, „at dennem maatte tilstedes at agere en Comoedie.“ Under 2den Juli bleve Professorerne Hans Christophersen (Prof. Græcæ) og Peter Winstrup (Prof. Physices) „deputerede til at revidere den Comediam, som de Tydske havde i Sinde at agere,“ og d. 17de s. M. besluttedes, at de skulde have Svar paa deres Ansøgning; men hvorledes dette Svar er faldet ud, vides ikke, skiøndt de, da et Afslag ikke strax var paafulgt, og der ifølge Omstændighederne heller ingen Grund kan antages at have været til et Saadant, uden Tvivl have erholdt Tilladelsen. Ogsaa ved festlige Anledninger opførtes her tydske Skuespil. Saaledes blev en tydsk Tragedie paa Riim, af N. Helvaderus om 10 Tyranner, som havde forfulgt Guds Kirke, „ageret“ paa Kiøbenhavns Slotsplads 1618, da Biskoppen af Osnabrück og Verden Hert. Philip Sigismund

---

dom have ageret Comedier, og siden ere blevne forfremmede til Academie, Kirker og Skoler.“ I Epp. III. Nr. 392 forsvarer Holberg dem, som uden at være egentlige Skuespillere optræde i theatralske Forestillinger, hvilket synes at have været Tilfælbet med flere Studerende i Skuepladsens første Periode; s. Antegn. til Melampe.

[4]) Saaledes fik ogsaa Magistraten i Berlin i Sept. 1629 en skarp Irettesættelse, forbi den i saa betrængte Tider havde tilladt en Comedie at blive spillet paa det Berlinske Gymnasium; Plümicke S. 45.

besøgte Kongen (Worms Lexicon III. S. 319); og til den udvalgte Konges Christian d. 5tes Formælingsfest 1634 opførtes den forøeske Professor Joh. Laurenbergs: „Zwo Comoedien, darinnen fürgestellet 1. wie Aquilo, der Regent Mitternächtigen Länder, die edle Princessin Orithyiam heimführet: II. Wie die Harpyiæ von Zweyen Septentrionalischen Helden verjaget; und König Phineus entlediget wird. Bey dem Beylager Herrn Christian des V. und Frewl. Magdalenen Sibyllen, præsentiret und gehalten zu Copenhagen, den 7. und 12. Octbr. 1634." Copenhagen 1635. 4. I samme Anledning haves tillige: „Tragödia von den Tugenden und Lastern, beim großen Fewrwerck agiert. 1634. d. 10. October." 4. Her forekommer den lystige Person som „Hans Bratwurst." Det er uvist, om disse Forestillinger ere givne af tydske Studenter eller af en indkaldt Trup, skiøndt det sidste er sandsynligst.

Under den følgende Regiering lagde en Enkelt blandt de her hospiterende Bander[5]) endog an paa at opslaae sit stadige Paulun i Hovedstaden. En saakaldet Principal for en omvandrende hollandsk Trup, Andreas Joachim

[5]) En i Aaret 1666 i Hamborg optrædende Theaterprincipal Ad. Andreas Pandsen beraabte sig i en Ansøgning paa de Skuespil han i en Række af Aar havde havt Tilladelse til at forestille i danske, holsteenske og hannoverske Lande, samt i Hamborg, Lybek og Bremen; Schütze Hamburg. Theatergeschichte S. 33; Overskou I. S. 110. Til hans Trup hørte maaskee de „Comediantspillere", der d. 24de Octbr. 1661 begyndte at agere paa Odense Raadhuus (Bircherods Dagbøger S. 73); ligeledes den tydske Trup af 16 Personer, der i Sommeren 1664 kom til Bergen; Suhms Samlinger II. 2. S. 140. Saadanne Forestillinger saae Holberg selv der i sin Barndom; Epp. IV. Nr. 332. 1668 blev det forbudt slige Bander at give dramatiske Forestillinger paa Raadhuset i Slesvig, uden Hertugens udtrykkelige Tilladelse; Falcks Staatsbürgerliches Magazin X. S. 612.

Wulff, der omtrent 1660 kom hertil som Handlende, erholdt nemlig, efter sin paa Hollandsk affattede Ansøgning, under 12te December 1662 Privilegium paa en „Comoedieplads (ellers Schouburg kaldet, efter Mønster af det Amsterdamske) her i Kiøbenhavn at anrette, hvor adskillige Tragoedier, Comoedier og andre saadanne Actioner og Leg, ved dertil beqvemme Personer og tilhørige Instrumenter kan præsenteres og for dennem, som dertil Lyst haver, ageres." Dette Privilegium skulde være ene gieldende for ham, Hustru og Arvinger i 20 Aar, „saa at hannem ingen Indpas af andre Comoedianter eller hannem forhindrende Actorer eller Ageringer derpaa af Nogen skal giøres i Siellanb, i værende tyve Aar, og skulde han og hans Folk, indtil tyve Personer, som han dertil brugende vorder, svare under Hofretten og nyde de samme Exemtioner, som andre Hoftienere. Derimod skal han være tiltænkt, saadanne Comoedier og andet i Værk at stille, som ikke gemeent (tilforn bekiendt?) er, eller af nogen ordinair Comoedianter er blevet seet, og desforuden skal han udgive hver Uge en Guldkrone eller 19 Mark dansk til en tydsk Kirkes Opbyggelse paa Christianshavn, af hvis som ved bemeldte Skauborg procureres"; (Overskou I. S. 103—5. 262—65; Nyerups Kbhvns Beskrivelse S. 667—68; Geh.-Archivet). Under 3die Januar 1663 fik han Tilladelse til at give interimistiske Forestillinger paa Boldhuset[6]). Den fornødne Grund til et saadant

[6]) Nyerup, Frederik III. S. 407. Boldhuset laae imellem Børsen og Proviantshuset, hvor nu Cancelliebygningen er; Wolfs Encomion regni Daniæ S. 152. Allerede ved dette Interimstheater synes en Viinhandel at have været indrettet, ligesom i en senere Tid. Ved Privilegiet af 29de Dec. 1747 blev det nemlig den nye Trup tilladt at bortleie Kielderen under den nye Theaterbygning til en Viintapper i Lauget, som der maatte bruge samme Næring som efter Viintappernes Privilegier forhen havde været tilladt den da nedlagte Boldhuuskielder; Overskou II. S. 53.

„Comoedianthuus" blev ham ogsaa uden Betaling indrømmet, og derpaa d. 19de August 1663 givet formeligt Skiøde. Denne Grund var beliggende paa Slotspladsen, „twert over for den Vaaning, som Peter Kalthow tilhører og iboer, strækkendes sig fra Øster i Vester langs hen med Slotsgraven, paa den syndre Side 50 siell. Alne lang; paa den vestre Side mod Gaden, som gaaer til Vores Staldgaard og Canceler P. Reetzes Hauge 20 siell. Alen lang; den nordre Side ud mod Slotspladsen hen i Øster 50 siell. Alne lang; den østre Side 20 siell. Alen lang" (Siellandske Register; Nyerups Kbhvn. S. 669). Bygningen (det første egentlige Theater i Kiøbenhavn) blev vel opført; men allerede forinden maatte han, som ikke havde kunnet erholte Betaling for de Varer han havde ført fra Holland og solgt til Adskillige af Adel og Uadel, ansøge om kongeligt „Schutzbrief" (Salvum Conductum) mod sine Creditorer paa et Aar, hvilket han ogsaa under 26de April 1662 erholdt. Uagtet nu hans Forestillinger havde megen Søgning og understøttedes af Hoffet, kunde han dog ikke bestaae, geraadede i dyb Gield og maa tilsidst have rømmet Landet. Endnu i nogen Tid vedblev „Comediantforvalterens" Trup at spille, men endelig opløstes disse Skuespil aldeles. I Foraaret 1666 fik Peter Kalthow (Bygmester) kongelig Tilladelse til at tilkiøbe sig „Andreas Wulffs gamle Comedianthuus" og igien lægge Pladsen til sin Hauge (Overskou, I. S. 263—64)[7]. Under Christian d. 5tes Regiering, da Hofpragt og offentlige Forlystelser saa mægtigen tiltoge, vare Skuespil af ethvert Slags heller ikke udelukte. Der

---

[7]) I Friderich III. sidste Levetid var ogsaa en fransk Hoftrup indkaldt; Overskou I. S. 111. Ved Rescr. 28. Dec. 1669 bevilgedes det „Mesteren for de franske Comedier", at lade trykke Comedier m. m. uden at de revideredes.

synes dengang endog at have existeret en egen, naturligviis tydsk Hoftrup; i det mindste udfærdigedes under 14de Januar 1676 et kongeligt Pas for „Vores Comedianter" (alle med tydske Navne) paa en Reise til Kiel[8]). Faa Aar efter tænkte igien en omvandrende Theaterprincipal paa at forsøge sin Lykke i Danmark. Den 18de October 1680 fik nemlig en Nicolaus Löche, „som havde sammensanket nogle gode Comedianter i Hamborg Bevilling, at han ei allene i Kiøbenhavn, men overalt i Kongens Riger og Lande maatte agere, og skal ingen andre Comedianter være tilladt ham deri nogen Indpas at giøre; hvorfor han og skal tiltænkt være skikkelige og uberøgtede Personer dertil at forskaffe" (Siell. Register)[9]). Imidlertid blev Bevillingen aldrig løst af Ansøgeren, som maaskee ikke engang er kommen herind[10]).

Som Beviis for slige omvandrende Banders jævnlige Besøg hos os kan anføres, at Hovedpersonen i deres Forestillinger den lystige Person, Courtisanen, under sine

[8]) Allerede 1672 havde en Carl Andreas erholdt Tilladelse „med sine underhavende Betiente to Gange om Ugen at agere Comedie i Kiøbenhavn"; Overskou I. S. 112. I A. 1694 gaves theatralske Forestillinger i Hoffets Nærværelse hos (U. F.) Gyldenløve og Storcantsler Reventlow; O. Wolfs Journal f. Politik 1812. IV. S. 270—72.

[9]) Af hans Ansøgning (9de Sept. 1680) sees, at der kort tilforn havde været en anden Bande her som med Magistratens Samtykke havde ageret, men ikke til Publikums Tilfredshed. Han kalder sig „Kongens Vasal", fordi hans Bande var samlet i Hamborg (dengang endnu her anseet som en „erbunterthänig" Stad); han havde faaet Magistratens Tilladelse at lade den komme herind, men anholdt tillige om kongeligt Privilegium; Overskou I. S. 265—66.

[10]) Muligen kan det dog have været en Bande der senere optraadte i Hamborg, hvor den kaldte sig „Königlich dänische privilegirte Hofakteurs" og gav Forestillinger saavel med Personer som med Marionetter: Schütze S. 93; Overskou S. 113.

forskiellige Benævnelser, ikke sieldent forekommer i Skrifter fra den Tid. „Som uden Giek Comœdileeg" (1665); Bordrups poetiske Skrifter I. S. 129; „Jean Potage med sin Gøgler-Hat"; sammest. S. 56; „Jeg heller paa Comedi-leeg vil høre Pikkelhering"; S. 49; i Operahusets Brand 1689 omkom en Jean Pikkelhering; O. Wolffs Journal 1817. II. S. 40. Hans Wurst nævnes i Jean de France I. 2 og „Polichinello udi Comoedien", i Republiken I. 10. „Om Harleqvin i Vinter spille maa" (1695); Thurahs poetiske Sager S. 251. De Kunster, „en Nar" viste paa Comedien, beskrives i Alb. Thurahs 150 Betænkninger og Indfald paa Vers S. 61. Denne comiske Figur benævnedes hyppigt efter de enkelte Nationers Yndlingsspise; saaledes, foruden de nævnte, hos Italienerne Signor Macaroni; hos Englænderne Jack Pudding; hos Tydskerne, foruden Hans Wurst (forekommer allerede hos M. Luther 1541) og Hans Pickelhäring (tillige hos Hollænderne), ogsaa Hans Knapkäse. Holberg har selv bemærket denne Overeensstemmelse og formoder, ei uden Grund, „at Navnene ere tagne af deres lækkerste Spiser, efterdi deslige Personer agere Snyltegiæste"; Epp. V. Nr. 521. En anden Forklaring er opstillet af Prutz, Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Theaters S. 174. Adskillige Noticer om Harleqvin og Punchinello (Putnelken, Punch) ere meddeelte af Brand, Popular Antiqvities, ed. Ellis II. p. 470—73 og af Rydquist, Nordens äldsta Skådespel S. 50. Allerede i vore ældste danske Skuespil optræder Narren eller „Harlekin"; Nyerups og Rahbeks Forelæsninger II. S. 31. 129. 140. 158. 163. 183.

Men, i Slutningen af det 17de Aarhundrede undergik det tydske Skuespilvæsen en Reform, der egentlig skyldtes Magister

Johan Veltheim[11]), en Mand som besad baade videnskabelig Dannelse og Verdens-Kundskab, og for hvem det allerførst lykkedes at forvandle de, forhen kun ved meget løse Baand forenede Bander til regelmæssigt organiserede Selskaber. Som Principal, Skuespiller og Theaterdigter drog han med sin, for største Deel af Studenter bestaaende Trup, i meer end 15 Aar omkring i Tydskland, hvor han paa flere Steder nød en Agtelse, som til den Tid sieldent blev Folk af hans Profession til Deel[12]). Truppen kaldtes først „Die Bande chursächsischer Komedianten," siden førte den Navn af „Die Veltheimische Bande als königlich polnische und churfürstlich sächsische Hof-Komödianten;" undertiden slet hen af „Hochdeutsche Komedianten." Efter hans Død, formodentlig imellem 1690 og 1696, beholdt Enken i nogen Tid Directionen af den ved ham samlede Trup[13]), og endnu en Tidlang synes denne at have vedligeholdt sig under sit ældre Firma; (Flögels Gesch. d. kom. Litt. IV. S. 319; Schütze anf. St. S. 35 fg.; Plümicke S. 78. 80.). Veltheim var den første, som bragte extemporerte Farcer (Nachspiele) i Gang, og som indførte Moliere, paa

---

[11]) Selv skrev han sig Joh. Velthen, men han kaldes ogsaa Velthem og Velten; han skal have været fra Halle og Broder til Prof. Theol. Valentin Veltheim i Jena; Devrient, Gesch. d. deutschen Schauspielkunst I. S. 225. Ifølge Prutz, Vorlesungen S. 183, var han derimod født 1650 i Leipzig, havde studeret der og deeltaget i Studenternes theatralske Forestillinger.

[12]) Han besøgte med sin Trup bl. a. Nürnberg, Breslau, Berlin og Hamborg; paa de to første Steder blev han uden for Byen modtaget af en Deputation af Raadet og beværtet; Prutz, S. 183; Devrient I. S. 251.

[13]) Hun udgav 1701: „Curieuse und wohl erörterte Frage, ob Comödien unter den Christen geduldet, und ohne Verletzung ihres Gewissens von denselben besucht werden können"; dette Skrift optryktes igien 1711 og 1722; Devrient I. S. 388. Skuespillerne forfulgtes allerede fra Slutningen af det 17de Aarh. af tydske Geistlige; mod hvilke verdslige Lærde, ligesom Holberg hos os, forgiæves toge dem i Forsvar; Prutz S. 188.

den tydske Scene, skjøndt kun i maadelige og forvanskede Oversættelser. Især modtoge dog de saa kaldte Haupt- und Staats-Actionen ved ham deres egentlige Uddannelse. Disse vare, deels smagløse Bearbeidelser af gamle Dramer og Tragedier, deels Originaler af historiskt Indhold[14]), men alle vare de opfyldte med Svulst, Nonsens og Plumpheder, og i dem alle var den nys omtalte Harlekin eller Courtisan, (Hanswurst, Pickelhering, Jean Potage ꝛc.) en staaende Figur, der end ikke turde mangle i Stykker af gudeligt eller tragiskt Indhold[15]). Man kan heraf snarere slutte, at disse Sel-

---

[14]) Disse „Haupt- und Staatsactionen", saaledes kaldte fordi Emnet var taget saavel af den gamle som af Middelalderens, endog af den bibelske Historie, vare sjeldent opskrevne og bleve ikke trykte; kun Indholdet var opgivet, og enkelte Hovedscener nedskrevne, men det Meste var beregnet paa Improvisering. De bevaredes ved Tradition og holdtes tildeels hemmelige af Principalerne. Kun Enkelte af dem ere i den nyere Tid opdagede, men trykte haves neppe flere end Følgende som er mærkelig ved sit Emne: „Karl der zwölfte vor Friederichshall. Eine Haupt- und Staatsaction in vier Acten, nebst einem Epilogus. Herausgegeben von Heinr. Lindner." Dessau 1845; med en historisk Indledning. Om disse H. u. St. Actionen s. Horn, Poesie u. Beredsamkeit d. Deutschen II. S. 254—304; Prutz, Vorlesungen, S. 177. 194—205. Devrient I. S. 291—305; Overskou I. S. 127—30.

[15]) Denne comiske Figur der maaskee stammer fra det gamle romerske Skuespil, optræder allerede i Midten af det 16de og forsvinder først ind i det 18de Aarhundrede. Harlekin blev ved en formelig Autodafé brændt paa det Neuberske Theater i Leipzig 1737, men holdt sig i det improviserte Lystspil indtil Aarhundredets Midte; Prutz, Vorlesungen S. 239. 241. Uundværlig baade i Lyst- og Sørgespillet var denne Figur paa Skuepladsen omtrent det samme som Hofnarren ved Hoffet og Skærsliberen i et „Wirthschaft"; ovenfor S. 213. Selv Haupt- und Staatsactionen Karl der Zwölfte har sin Harlekin; Prutz, S. 174—76. 191; Devrient I. S. 157. 178—81. Hos Holberg kan Oldfux, stundom ogsaa Henrich, siges at være traadt i denne Figurs Sted.

skabers indre Organisation og ydre Forhold til Borgersamfundet i det Hele, ved Veltheims Bestræbelser antog en mere ordnet Skikkelse, end at deres Repertoire kom til at udmærke sig ved noget større æsthetisk eller moralsk Værd.

Fra Hamborg, hvor en eller anden af disse Bander stadigen havde Tilhold, var det naturligt at de snart maatte gieste saavel Hertugdømmerne som de danske Provindser[16]. Det allerførste sikkre Spor til en saadan Trups Besøg hos os forekommer i Ribe. Dette kan i det mindste sluttes af en Plakat til en Forestilling af „Der verirrte Liebes-Stand oder der durchlauchtige Bauer, dedicirt und præsentirt dem Hoch- und Wohlgeb. Herrn Hans Schack, Graf von Schackenburg, Ritter, Stiftbefehlungsmann über Riber-Stift," m. m. (altsaa i Aarene 1697—1711). Bandens Firma betegnes her ikke nærmere; men i Dedicationsverset, understrevet L. A. D.[17]), hedder det blandt andet:

„Weil deine hohe Gunst nicht sattsam ist zu preisen,
so müssen billig wir Dich unsern Vater heißen,
Der Du als Frembde uns mit Gnadenmilch ernährt
und täglich unser Glück mit Überflus vermehrt."

---

[16]) 1703 gave „nederlandske Comedianter" Forestillinger ved Hoffet; Overskou I. S. 121—22. Nogle søgte og erholdt Tilladelse til at give Forestillinger i Byen, skiøndt det er uvist, hvorvidt de have benyttet den, eller endog om de ere komne herind. Dette tør navnligen gielde om Joh. August Ulich, sachsisk Comediant, som var „sindet her at tage Borgerskab", og i Marts 1695 anholdt om kongeligt Privilegium til at nedsætte sig som „Stads-Comediant" her i Staden (Cancellie-Protocol 1704—5). Samtidig eller noget yngre var maaskee Johan Friderich Darmstädter, „königlich dänischer privilegirter Comediant", der i A. 1735 gav Forestillinger i Rostok; Lisch u. Bartsch Jahrbücher d. Vereins f. Meklenb. Gesch. 1836, S. 103.

[17]) Mon ikke Een af Skuespillerfamilien Denner, som omtrent paa den Tid var herinde? Overskou I. S. 127.

Alle de her nævnte Theaterprincipaler vare Udlændinge, især Tydske. Kun en enkelt Dansk synes i Aarhundredets Begyndelse at have havt det Forsæt at sætte sig i Spidsen for en af ham selv indkaldt Trup. En Anders Gamborg ansøgte d. 2den Sept. 1706: „at som her fra adskillige Steder indkommer mange Trupper, som agerer Comedier med levendes Personer og døde Figurer, af hvilke de Fleste ere saadanne Folk, som ikkun bedrager Hs. Maj. Undersaatter og bortføre Pengene af Landet, ham da maa allernaadigst forundes Privilegium, at han maa lade indrette Comedier og ingen fremmede Comedianter her maae indkomme, end dem han herefter dertil antager, hvilket han saaledes hacber at indrette, at det skal blive Hs. Kgl. Mai. til Fornøielse og til Ornament i denne kongelige Residentz". Den 22de September besluttede Cancelliet at Sagen skulde Kongen refereres, med Tilføiende: „Hidindtil har det tilhørt Magistraten at bevilge fremmede Comedianter i Staden at spille. Os synes at Supplicantens Ansøgning vel kunde accorderes, dersom han forbandt sig noget vist til de Fattige aarlig at give" (Canc. Resol. Prot. 1706; Geh. Archivet.) Under 4de December erholdt han det ansøgte Privilegium, omtrent i samme Udtryk som det Capion senere meddeelte, hvorhos han engang om Ugen skulde spille til Fordeel for de Fattige (Overskou I. S. 124). Da denne And. Gamborg, der i A. 1697, i sit 23de Aar var bleven optaget i det kgl. Ridderakademi, i Marts 1700 søgte Translateurtjenesten ved Øresundstold og at blive kgl. Kammertiener; 1702, at blive Secreterer ved det indrettende Commerce-Collegium, hvorved han paaberaabte sig et af ham indgivet Project til en Machine ved Operahuset; 1703 om Renteskriver- eller Commissarii-Tienesten efter Math. Rasmussen, „da han havde fortæret sine Midler i Akademiet, hvor han havde ligget i to Aar", og endelig

1706, tidligere end Ansøgningen af 2den Sept., anholdt „om Assessor Sidenborgs Tieneste ved Hofretten, da denne skal søge at blive Legationssecretair i Frankrig", maa han paa engang have havt mange Jern i Ilden. Af hans Theaterprivilegium vides han dog i det ringeste ikke at have giort Brug.

I de første Decennier af Aarhundredet kom saadanne vandrende Bander nu og da til Kiøbenhavn, hvor de, for længere eller kortere Tid, gave Forestillinger paa et eller andet af Stadens Laugshuse. Beskaffenheden af disse Præstationer oplyses nærmere ved enkelte Plakater. Da disse mangle Aarstal, er deres Chronologie ei ganske sikker, men af kalendariske og andre indvortes Grunde kunne de henføres til Tidsrummet imellem 1707 og 1724, især fra 1720 da Freden sluttedes, til sidstnævnte Aar; thi det er uvist, hvorvidt saadanne Bander under Krigs- og Pesttiden kunne have fundet deres Regning ved at indfinde sig her, ja endog om det dengang overhoved er blevet dem tilladt. Fire saadanne Anmeldelser eller Plakater meddeles her[19]):

1. „Die Königlich polnische und Churfürstlich-Sächsische Hoff-Comoedianten werden mit gnädigster Erlaubnüs, heute Freytags den 4. November, umb ihnen sonderbare Affection zu erwerben, aufführen eine von dem berühmten Italiänischen Meister Cicognini entlehnte Haupt-Action, die sich betitult: Statua, oder: die in ein marmorsteinernes Bild verliebte Princessin Adamira. (Efter Angivelse af Stykkets Indhold): Nach dieser vortrefflichen raren Haupt-Action, soll, damit jedermann vergnügt uns verlassen möge, den Beschlus machen eine Nach-

---

[19]) Lignende findes i Schützes Hamb. Theater-Geschichte S. 34 fg.; een fra Kiøbenhavn af A. 1719 i Riegels Fred. IV. Hist. II. S. 427.

Comoedie, welche ungemein lustig, und sich betitult: Pickelherings doppelte Heyrath. Der Schauplatz ist auf dem Brauer-Gelachs-Hause; der Anfang um 3 Uhr"[20]).

2. „Mit allergnädigster Königlicher Bewilligung werden heute, als am Donnerstage den 12. Januari, die von denen vor jetzo anwesenden Hochteutschen Comoedianten denen respectiven Liebhabern teutscher Schauspiele, mit lebendigen Personen vorstellen, eine modeste, galante und sehenswürdige Haupt-Action genandt, der grosmuthige Rechts-Gelehrte Æmilius Papinianus oder der kluge Phantast und warhaffte Calendermacher, ein recht Meisterstück der Commoedien[21]). (Til Slutning): „Nach Endigung dieser admirablen Hauptaction soll zu desto mehrer Gemüths Vergnügung eine recht lustige Nach-Comoedie den völligen Schlus machen. Der Schauplatz ist auf den Schneider-Gelachs-Hause in der Brolegger-Strasse auf dem Ecke von der Endelos-Strasse, und wird präcise umb 4 Uhr angefangen, und giebt die Person in Logen 16—12—8 bis 4 Lübsch"[22]).

---

[20]) Denne maa henføres til A. 1707; Overskou S. 126; og Banden have været den Veltheimske, der 1721 sidste Gang skal være optraadt i Hamborg; Schütze S. 44. Bryggernes Laugshuus, det største og anseeligste af Stadens Laugshuse paa den Tid, laae paa det østre Hiørne af Skindergaden og Klosterstrædet; en stor Sal her benyttedes paa den Tid, og lige indtil Ildebranden 1795, til Lotteri-Trækning, Concerter, Baller o. s. v.; Jonges Kiøbenhavns Beskrivelse S. 376. Der haves i Haandskrift et Vers over en pludselig Frygt, uden Tvivl for Ildebrand, som opstod d. 26de Oct. 1708 „paa vor Comediehuus;" maaskee menes her dette Lokale.

[21]) Dette Stykke af den berømte tydske Skuespildigter Andreas Gryphius udkom 1659.

[22]) Maaskee fra 1719. Skræddernes Laugshuus, som paa den Tid benyttedes af omreisende Kunstnere af den lavere Art, og hvor ogsaa Phønixberg i A. 1725 havde sit Bogtrykkeri, synes indtil

3. „Mit allergn. Kön. Bewilligung, wollen dem Hoch-Edel- und Wohlgebohrnen Herrn, Hrn. Detlev v. Wiben, Ritter von den Elephanten-Orden, Sr. Kön. Maj. Hochwohlbestalten Geheimten Rath und Gros-Cantzlern, Ihrem grossen uud vielvermögenden Patron dediciren und übergeben, gegenwärtige Blätter. Und Ihm einig zu Ehren auf den gewöhnlichen Theatro in einen Schauspiel vorstellen, eine galante, modeste und sehenswürdige Action, genandt: Des Glückes Probierstein, oder der im Krieg verirrte, und in der Liebe verwirrte Liebes-Soldat. Heute Montags den 23. Januari, die vor itzo anwesende Hochteutsche Comoedianten." Efter Titelen følger en rimet Dedication til Storcantsleren og derpaa en Prolog, hvori Fama med en Arie ønsker „der Hochedlen und wohlgebohrnen Wibschen Familiä alles Glück und Heil, wobey sich der Berg Parnassus mit denen Musen präsentiret." Efter Angivelse af Stykkets Indhold hedder det til Slutning: „Nach Endigung dieser admirablen Haupt-Action soll zu desto mehrer Gemüths Vergnügung, eine recht lustige Nach-Comödie den völligen Schlus machen, genandt: Die vier verliebten Geister." Sted, Tid og Priis var som i den foregaaende[23]).

„4. Mit allergnädigster Erlaubnis wird heute Dienstag den 9. Mai denen nach Standes Gebühr Hoch- und vielgeehrten Liebhabern derer Comoedien, die weltberühmte Hochteutsche Compagnie eine galante Hauptaction

---

Ildebranden 1728 at have været en anseelig og rummelig Bygning. Endeløsstræbet dannede en Vinkel fra Brolæggerstræde til Knabrostræde; det gik ind efter Ildebranden 1795.

[23]) D. Wibe blev Ridder af Elephanten 1716; denne Plakat er formodentlig fra samme Tid som den foregaaende. Disse omvankende Bander gave stundom Forestillinger til Ære for høie Patroner og for Magistraten i enkelte Byer; Overskou I. S. 137.

aufführen, betittelt: Der unschuldige Brudermord oder das blutige Rom, unter der Regierung des römischen Kaysers Antonini Bassiani Caracallä, wie auch der kluge Phantast und warhafte Astrologus. Zum Beschlus folgt eine lustige Nach-Comoedie genannt: Arleqvin, eine verstellte Mumie. (Efter Stykkets Indhold): „Der Schauplatz ist auf dem Schneiders-Gelachs-Haus und präcise des Abends umb 5 Uhr wird die Gardine gezogen. Anbey dienet zu wissen, das wir diese Woche nur die einzige Comoedie aufführen werden: und weil sie etwas lang, wird dienstlich ersuchet sich bey Zeiten einzustellen" [24]).

Disse Plakater, paa Nr. 3 som er i 4to nær, alle trykte paa den ene Side af et Folio-Ark, have det tilfælleds med lignende fra Tydskland, at de ere uden Aarstal [25]), og at hverken Theaterprincipalens eller de Spillendes Navne ere tilføiede. Kun Hovedstykkets Indhold angives, da ene dette var trykt eller skrevet; af Efterspillet derimod, som altid blev improviseret, nævnes blot Titelen; indbydende og pralende Tillæg savnes aldrig. Naar Nr. 2 udtrykkeligen tilføier, at Forestillingen skulde skee med levende Personer, forudsættes, at man til andre Tider maa have brugt Marionetter [26]). Klokkeslettet, til hvilket

[24]) Ogsaa denne Plakat er formodentlig fra 1719. Banden, der gav disse tre Forestillinger, var den Spiegelbergske, en Affødning af den Veltheimske Trup, som fra 1707 reiste omkring i Danmark, Norge og Sverrig; Principalen Spiegelberg døde 1732 i Norge; Devrient I. S. 344; Overskou I. S. 127. 135—38. Efterspillet var maaskee af samme Indhold, som den yndede Casortiske Ballet: „Harlekin Skelet".

[25]) Først fra A. 1719 kiendes hamborgske Comedieplakater med Aarstal; Schütze S. 40. De fleste Capionske Comedieplakater, endog den hvormed Skuepladsen aabnedes 1722, vare uden Aarstal; alle i Qvart.

[26]) Rahbeks Skuepl. Hist. S. 81. Ved Aar 1719 omtales en tydsk Forestilling „Titus Andronicus" deels med Personer, deels

disse Forestillinger ere ansatte, Kl. 5, 4, ja endog 3, minder os om en Tid, da det borgerlige Livs Forretninger, selv blandt de høiere Stænder, vare inddeelte efter en ganske anden Maalestok end nærværende Tids [27]).

Uagtet nu disse theatralske Forestillinger i flere Henseender stødte an, saavel mod en god Smag som mod Moralitet, synes dog den theatralske Pomp, maaskee ogsaa en billig Priis, at have skaffet dem Besøg af forskiellige Samfundsklasser; ikke blot af Tilskuere, der forstode det tydske Sprog, men ogsaa af Saadanne med hvilke dette ikke var Tilfældet. De vare derfor stedse Nationalskuepladsen en Torn i Øiet, og deraf kan man forklare sig de gientagne saavel directe som indirecte Angreb, hvorved Skuepladsens Fader tidligt søgte at modvirke de fremmede Banders Indflydelse. Allerede i J. Justesens Fortale til Lystspillenes ældste Udgave, hvor de forskiellige Skuespilarter og de forskiellige Nationers dramatiske Literatur karakteriseres, udleder Holberg det Bifald hans Stykker havde erholdt, „allene af Comedierne i sig selv, saasom Autor intet har givet for Øinene, men allene for Ørene, og ikke fordærvet Comedierne ved sælsomme Præsentationer, for at behage Galleriet eller sat dem for meget paa Skruer, for at behage Logerne". Ved saadanne Stykker, ene beregnede for Galleriets Publikum, maa han især have havt de omtalte tydske „Haupt- und Staats-Actionen" for Øie; ligesom han ved de „paa Skruer satte" Stykker vel fornemmelig har tænkt sig visse franske Dramer. Udfaldene paa Førstnævnte gientoges uforbeholdent ved enhver paafølgende

---

med Marionetter, i Riegels Fred. IV. Hist. II. S. 427; jvfr. Schütze S. 23. 36; Plümicke S. 19. 62.

[27]) Ved Theatret i lille Grønnegade anmærkedes som oftest baade Sommer og Vinter paa Plakaterne, at Forestillingen begyndte Kl. 5, „for at den kunde have Ende Kl. 7".

Leilighed, og stedse med den samme Distinction imellem hvad der var for Oinene og for Orerne. Førstegang skete det i Barselstuen (æ. Udg. III. 5), hvor Mester Bonifacius roser de tydske Comedier, i hvilke der altid gaves noget for Oinene og for Pengene, som „adskillige smukke Fortoninger, Præsentationer af store Søer, gloende Drager, Krige, Beleiringer;" medens Barselkonen dadler den Urimelighed ved dem, at de indbefatte Historier af 40 til 50 Aar. I Holbergs Nytaars-Prolog 1723[28]) lader han Mars foretrække Comedier, der fremstille:

„Nu Kiemper, nu Beleyringer,
Nu Jomfru-Rov og Krige,
Nu een, der af Fortvilelse
Sig Livet vil fratage,
Nu Folk omskabt til Steen, til Træ,
I Luften gloend' Drage;"

for andre, der vare kun „for Ore, ei for Oie;" hvilket Sganarel igien besvarer med at vise ham Vei

„Hen i Brolæggerstræde;"

nemlig til de før omtalte tydske Forestillinger paa Skræddernes Laugshuus. I Prologen til Uden Hoved og Hale, til hvilken ligesom til nærværende Stykkes Epilog hiin Prolog af 1723 indeholder Spiren, er det Vulcanus som kun besøger Comedien, naar han kan have „noget for Oinene," og som ligeledes af Sganarel henvises til Brolæggerstræde, hvor han kan faae at see „Beleiringer, Feltslag, Gespenster, Hexeri og et halvt hundrede Aars Historie paa eengang;" (Sc. 2). Men det var dog især nærværende Stykke, en fuldkommen Parodi paa den hele Skuespilart, der havde til Formaal at give denne sit Banesaar. Det er uvist, hvorvidt nogen af en tydsk Bande opført Ulysses,

---

[28]) Senest optrykt i Liebenbergs Udg. 8de Deel.

da saadanne paa den Tid virkelig existerede i den tydske dramatiske Literatur,[29]) kan have foranlediget Holberg til at vælge netop dette Emne; men, skiøndt han paa et Sted nævner Stykket blandt dem hvori han har fremstillet Karakterer, „som tilforn ikke vare af Andre udførte," (Epistler V. (I) S. 222), synes det dog umiskiendeligt, at adskillige Træk og Momenter ogsaa her ere laante af italienske Forbilleder, navnligen af en „Ulysses og Circe" (Rahbek om H. II. S. 240 fg.). At dette Stykke, det tolvte i den Holbergske Række, førstegang maa være kommet paa Scenen i Foraaret 1724, tilligemed Jacob v. Thybo, kan sluttes af en Forestilling d. 24de Januar 1727, ved hvilken paa Plakaten udtrykkeligen bemærkes, at Stykket ikke havde været spillet i tre Aar. For ogsaa at lokke den Deel af Publikum, der havde vænnet sig til de tydske Skuespil, tilføies udtrykkeligt; „I samme Comedie bliver præsenteret den Stad Troya, og en gloende Drage i Luften, med mange andre Præsentationer"[30]); som overhoved de danske

---

[29]) Rahbek II. S. 230. Blandt Skuespil opførte i Berlin i første Halvdeel af 18de Aarh. var ogsaa „Ulysses von Ithaca", Original af Dr. Ludwig; Plümicke S. 169. Til det von Ovotenske Repertoire paa Theatret i Store Kongensgade i en følgende Tid (1747—48) hørte ogsaa: „Ulysses und Penelope oder die treue Beständigkeit;" maaskee den samme „Ulysses und Penolope" der gaves af den Veltheimske Trup; Devrient I. S. 353. Det kan endnu bemærkes, at der existere danske og svenske Folkeviser om Paris og Helena, de første i mange Udgaver fra 16de og 17de Aarh.; Udvalgte danske Viser fra Middelald. IV. S. 320. 368; Arwidssons svenska Fornsångar II. S. 329. Paa Svensk haves ogsaa et Drama om Troias Ødelæggelse, opført og trykt i Calmar, 1632.

[30]) Jvfr. Ud. H. og Hale Prol. 3 Sc.: „Udi de tydske Comedier „skal enten en Bye som Troja tages ind paa een Aften, eller — „Trolddom og Gespenster forestilles."

Comediеplakater fra den Tid i Indhold, Stiil og Form havde megen Lighed med de tydske[31]). At Stykket forøvrigt ved sin første Fremkomst modtoges med endnu større Bifald end det foregaaende, Jakob von Thybo, forsikkrer Holberg selv i følgende Karakteristik af dets Indhold og Tendents (Levnet S. 150): „Dette gaaer her ud over de smagløse, vanskabte og halvhundredeaarige Comedier, der tilforn opførtes her af omflakkende Comedianter[32]). Det indbefatter et Tidsrum af 40 Aar med idelige Sceneforandringer. De Store føre et svulstigt og opblæst Sprog for at skille sig fra Mængden; Trompeterne blæse, saa tit Generalen kommer paa Scenen; Personerne i Stykket ere det ene Dieblik unge, det næste gamle og graa. Hertil kommer idelige Anachronismer, barbariske Navne, og andet deslige, som Landstrygernes Comedier vrimle af. Alle disse Feil blotter Ulyssis Tiener Chilian[33]) saa klygtig, at

---

[31]) Efter Skuepladsens Gienoprettelse erklærede Holberg selv at hans Comedier havde „to Sigter, som er at forlyste og undervise tillige," hvorfor han ofte ønskede, at de „ved Actioner, Bevægelser og Præsentationer bleve lige saa meget prydede som de franske oversatte Skuespil"; Epp. III. Nr. 249.

[32]) „Uformelige Marked-Comedier" kalder Holberg dem; Epist. V. (1) S. 222. I en Avis-Annonce om Forestillingen af dette Stykke paa den kongel. Skueplads d. 3die Februar 1751, hedder det endnu: „Ulysses eller Marketcomedie, hvorudi vises de Feil, som af omløbende Comoedianter paa deres Skuespil opføres."

[33]) I den latinske Original p. 140: Arleqvinus. Mon ikke Chilian kan være kaldet saaledes i Stykkets første Skikkelse, da han dog her skulde forestille det tydske Theaters lystige Person eller Hans Wurst. Forøvrigt synes denne den tydske Skuepladses uundværlige Maske med Forsæt at have været udelukket fra den danske Scene, saalænge denne befandt sig i en nogenlunde heldig Forfatning. Dette maa man i det ringeste slutte af en Plakat til Mandagen d. 24de Februar 1727, da der forestilledes „paa det danske Sprog

Mængden, der pleier at gabe ved moralske og kritiske Stykker, morede sig ikke mindre ved dette end de Fornemme selv." At Holberg paa den Tid, omtrent 1727, med Føie kunde omtale disse Forestillinger som nogle der tilforn (olim) gaves af omflakkende Comedianter[34]) fremgaaer af det ovenanførte (S. 217.) om det Capionske Theaters ældste Skiebne. Den eneste Theater-Principal, som vides her at have været bosat og i længere Tid at have drevet denne Næringsvei, v. Qvoten vil i det Følgende nærmere blive omtalt, da han personligen optræder i Hexeri ell. bl. Allarm, hvor ogsaa nærværende Stykke nævnes (IV.5.)

---

en ganske ny Comedie, som ikke alleneste aldrig har været seet her, men endog aldrig bliver seet oftere, nemlig: les deux Arlequins eller de to Arlequins. Man haaber, at saasom man aldrig tilforn har seet eller hørt en Arlequins Positur at spille paa vort danske Theatre, og saasom der er nu ikkun en eneste Gang tilbage, at de danske Comedier nogen Tid bliver mere seet, man da skal have den Ære at spille for en smuk anseelig Forsamling;" jvfr. Rahbeks Skuepl. Hist. S. 182.

[34]) Ep. ad vir. perill. p. 140. 144; (danske Overs. S. 153); jvfr. Epp. III. Nr. 214, S. 140. Han tilføier udtrykkeligt, at saalænge de danske Skuespil stode ved Magt, holdtes de fremmede Bander borte fra Landet. Da Montaigu 1726 bragte i Erindring, at „den fornemste Aarsag, hvorfor de danske Comoedier ere indrettede, har været at hindre Omløbere at indkomme med fremmede Skuespil", og klagede over en vis Bredo, som troede sig berettiget at forestille Skuespil med Perspectiver, fordi han her havde taget Borgerskab, blev det ved Reskr. af 14de October paalagt Politiemesteren at forbyde disse Skuespil, ja endog tilholde Bredo at forføie sig ud af Staden (Fogtman). Den ovenanførte „Korte Underviisning om Comedierne," karakteriserer de tydske Comedier, som de der „gierne pleier at være udpyntede med adskillige Ting, som falder i Øiet, og ellers ere sammensatte af saa mange Urimeligheder, at de lettelig hos Folk som har ringeste Eftertanke eller Skiønsomhed, tabe deres Credit" (Dansk Minerva, 1818, S. 441).

Holbergs nyere Bedømmere ere enige om at give dette Stykke en høi Plads i Rækken af hans Digtninger. F. Horn, (Poesie u. Beredsamkeit der Deutschen) II. S. 302 kalder det „Diese treffliche, ja fast einzig schöne Posse, eine Vorahnung von Tieck's gestiefeltem Kater". Prutz (Literarhist. Taschenbuch 1844, S. 373) anseer det med Tieck for „das Juwel der Holberg'schen Dichtung und überhaupt für eins der ausgezeichnetsten Lustspiele aller Zeiten, angeweht von aristophanischem Genius." Hos Toppelius (L. Holbergs Komedier S. 60) læser man: „Detta Arbete står ensamt bland Holbergs Komedier, det är icke ett Lustspel, utan en fantastisk Komedi, som uti komisk Flykt lemner alla de andra bakom sig, framför allt dem, som tillika med detsamma öfvergifva Lustspelets vanliga Form och spela i fantasidanede Förhållanden"[35]).

Prologus. Paris: . . . „En Dommer maa ikke „lade sig bestikke. Havde jeg været gift, saa kunde hun „have addresseret sig til min Frue".

Jofr. Trojanerens Replik i II. 2.

Paris: . . . „Juno og Pallas betaler hende til Kost „og Tæring 200 Rdlr og desforuden for deres dristige Tale „udi Retten ti Rdlr til Christianshavns Kirke."

Som Bidrag til Omkostningerne ved Opførelsen af Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, tilfaldt denne Kirke saavel de ved Høiesteret idømte Bøder, der ei vare henlagte til anden Bestemmelse, som Bøder ved Landsthingene; (Rescr. 19de Aug. og 1ste Nov. 1690).

---

[35]) Paa Scenen har dette Stykke ikke hørt blandt Holbergs meest yndede. Efter Skuepladsens Gienfødelse gaves det første Gang d. 8de Juli 1750; senere gik det af og til, især paa Fastelavnsmandag; d. 23de Februar 1784 var først den 26de Gang; Rahbek II. S. 218. Fra 1750 til 1835 er det i alt kun spillet 41 Gange.

I. 1. Marcolfus: . . . „Hvem Fanden kand be=„viise slige Tøyter noget over? De lader sig undertiden „beligge af got Folk, alleene for at faae Attester af dem „om deres Ærlighed."

Et Parallelsted hertil forekommer i Jeronimus's Replik i Barselstuen (W. Udg. V. 7.) ovenfor S. 166.

II. 2. Trojaneren: . . . „Man tar aldrig aaben=„bare meer end fem pro Cento."

Ved Frdn. af 19de Februar 1695, var den ved D. L. 5—14—5 bestemte Rentefod af 6 pCt. nedsat til Fem.

II. 5. Helene: „Jeg svær hans Excellentz til, at „aldrig nogen Mands=Person har giort mig nogen Skade „ved sin mindste Finger, siden jeg blev bortført."

Hermed kan jævnføres Holbergs Epigram I. 41.

II. 8. Chilian: . . . „jeg har noget vigtigt at tale „med Paradises Tiener Marcolfus."

En lignende Forvexling af Paradis og Paris fore=kommer ogsaa i P. Paars 3. B. 1. S., hvor Tydske Jochums: „Man schreibet von Paris, es habet kein Gefahr", af Chr. Storchs Hustru oversættes ved: Til Paradis fra os er nu fast ingen Fart."

III. 1. Ulysses: . . . „von des Höllischen Gottes „Plutarchi Wohnungen".

At dette Qvid pro quo, Plutarchus for Pluto, engang skal være undsluppet en lærd Mand, siges i en Anmærk=ning til P. Paars, 4. B. 2. S.

IV. 1. Ulysses: . . . „indtil vi omsider er kommen „hid til Cajanien".

Uden Tvivl har Holberg her tænkt paa Titelen „de Cajaners Konge", som Karl IX. af Sverrig ved sin Kroning antog med Hensyn til hans Prætensioner paa Finmark og Lapland; Danm. Hist. II. S. 623. Ordet forekommer ogsaa i comisk Betydning i Epp. IV. Nr. 411.

IV. 4. Svinene: . . . „Saafandt vi er ærlige, saa „skal I betale os disse Slag min go Monsieur Wegner".

Henrich Wegner, Skuespiller ved Theatret i Lille Grønnegade, vil nærmere blive omtalt i Antegnelserne til Hexeri eller blind Allarm.

IV. 13. Rasmus: . . . „jeg mærkede, at hun „(Maanen) var giort af den skiønneste Hollandsk Ost."

Dette Exempel paa Dumhed, der er blevet til et Ordsprog, forekommer ogsaa i Ud. Hoved og Hale III. 2. og i Er. Montanus IV. 2.

V. 2. Bonden: „Jeg troer ellers I ere fra Jylland, „eftersom I kand saa brav fortælle Eventyr".

Mod den Beskyldning, at et vist Hang til eventyrlige Fortællinger skulde være almindeligt blandt Jyderne, forsvarer P. Syv dem i Ordsprogene II. S. 184: „En Jødeløgn Joh. 8. (Johann. Evang. C. 8.?) ikke Jydeløgn, thi Jyderne have uskyldigen hørd ilde for Løgn, saa at naar nogen løg, blev han adspurd, om han nyeligen var kommen over. Item, hvorlænge er det siden Du komst fra Jylland." Af denne det jydske Folk tillagte Lyde har man i den senere Tid villet forklare et omtvistet Sted i P. Paars, 2. B. 1. S. (Udg. 1720, S. 119):

„Nok sagt mand ellers troer, Jeg Jyde vil, og prale"[36]);
da dette nemlig modsiges af 4. B. 1. S. (S. 266):

„Jeg fød i Norge er, er Paarses Landsmand ei",
og af 4. B. 2. S. (S. 316):

. . . . „Ach! hvis jeg var en Jyde".
Man har derfor antaget, at Jyde paa førstnævnte Sted ikke skulde være et Substantiv (jydsk af Fødsel), men et Verbum: at jyde, der efter Vid. Selsk. Ordbog skal

[36]) I første Udg.: Nok sagt man tænker helst; Jeg Jyde vil, og prale." I en Udg. „trykt i dette Aar": „Jeg Jyde vil og prale".

betyde: at broute, ligesom Jydeløgn: en stor og uforskammet Løgn (ogsaa hos Moth) og Jydeskræp: en Jydes Pralen og store Ord; alt af norsk Oprindelse[37]). Det paagieldende Sted blev derfor i Seidelins Udgave (1798) aftrykt saaledes:

. . . „man ellers troer, jeg jyde vil og prale", hvilken Læsemaade ogsaa er fulgt i den nyeste Udgave af Liebenberg; medens derimod Boye i sin Udgave vilkaarligen forandrede det til: „at jeg paa Jydsk vil prale"[38]). G. L. Baden forsvarede den Seidelinske Læsemaade, tildeels paa Grund af den i en ældre Tid herskende Stemning imellem Danske og Norske[39]). Prof. Kall Rasmussen formoder (T. Beckers Maanedsskrift Orion IV. S. 67—68), at der bør læses: „jeg kyde vil, og prale", da kyde i vort ældre Sprog betyder: at broute, giøre sig til af (Vid. S. Ordbog, efter Moth), og altsaa i Grunden vel er det samme som at jyde[40]). Da imidlertid i Udgaven 1720 Ordet Jyde er trykt med et stort Bogstav, og et Comma følger efter vil, kunde man vel tænke sig, at Holberg her, paa de sidste Steder i Digtet har glemt, at han i det Foregaaende har kaldt sig selv en Jyde; jvfr. Boyes anden Udg. S. 280.

V. 3. Chilian: „Har vi ikke vel reyst? Herre!"

---

37) Ifølge Aasens norske Ordbog betyder at juska, jyska at tale i fremmed Dialect, efterligne den jydske Udtale.

38) Scheibe har i sin Oversættelse (1764) S. 120 forstaaet det paa samme Maade: „Ich pralt einmal auf Jütsch".

39) Minerva 1807, I. S. 47—49. I Fortalen til Qvartudg. af P. Paars S. IX. anføres flere Exempler af Digtet paa at Jydsk er brugt for at betegne Dansk i Almindelighed.

40) Ogsaa i det norske Folkesprog betyder at kyte, at skryde, prale; Aasens Ordbog.

Jvfr. Sganarels „Vi har vel reist, Herre!" i Sgan. Reise til det phil. Land Sc. 12.

V. 5. Ulysses: (Epilog) ... „vil jeg Johannes heede".

Er. Montanus kaldtes i Fortalen til Lystspillenes ældste Udgave Johannes Montanus eller Hans Berg, der først i Udg. 1731 blev forandret til Erasmus; ligesom ogsaa den, i Lykk. Skibbrud V. 6. som Klager mod Philemon optrædende Skolemester kalder sig Johannes. At baade Navnet og dets Forandring i førstnævnte Stykke kan have havt Hensyn til Holbergs berømte Collega Hans (Johannes) Gram, har Rahbek, ikke uden Grund, formodet; om H. III. S. 182 fg.

Kildereisen.

Ligesom Bierge, Stene og Træer, saaledes vare ogsaa Floder, Søer og Kilder i Oldtiden Gienstande for Naturdyrkelse; de Sidstnævnte synes den symbolişke Renselse, som ved visse Leiligheder her forrettedes, de Menneskeoffringer, som her undertiden fandt Sted, fortrinligen at have givet en vis hellig Betydning[1]). Med Christendommens Indførelse stræbte Missionærer og Lovgivere at udrydde disse og lignende Levninger af hedensk Folketro; men da Folkene selv først seent formaaede at løsrive sig fra Forfædrenes Helligdomme, søgte man at bringe de Forestillinger, der oprindeligen laae til Grund for den ældgamle Kildedyrkelse, i Samklang med den nye Cultus. I Stedet for Naturguder, der i Hedenold troedes at opholde sig i Søer og Kilder, kom nu Helgene; den symboliske Renselse blev til overnaturlig Lægekraft, og i Stedet for de her bragte rædsomme Menneskeoffere, nedlagdes nu af taknemmelige Helbredede fromme Gaver til Kildens Helgen. Det kunde ikke feile, at, enten Kildevandets physiske Egenskaber eller den religiøse Tillid og det levende Haab, hvormed det søgtes, jo undertiden maatte skaffe Lidende, om ikke fuldkommen Helbred, saa dog Lindring.

---

[1]) Keisleri Antiqv. septentr. & celticæ p. 15. 17. 19. 47. 63. 71; Mones Gesch. d. Heidenthums im nördl. Europa II. S. 27; F. Magnusens Eddalære II. S. 204. 247.

Overtroen forstørrede disse Virkninger, ophøiede dem til Mirakelkurer og bragte mangen Kilde i saadant Ry, at den til visse Tider besøgtes endog fra fierne Provindser[2]); derfor afgave saadanne Besøg ikke ubetydelige Indtægter for den Kirke eller verdslige Commune, i hvis Nærhed Kilden fandtes. Adskillige Kirker vare i en blomstrende Tilstand ved saadanne Kilder, men forarmedes, naar Troen paa disse tabte sig[3]); det kan derfor vel antages, at Vedkommende nu og da have benyttet Leiligheden til at bringe en ny opdaget Kilde i Ry for Hellighed og Lægekraft, om det endog skulde skee paa en Andens Bekostning. Saaledes opstode da, selv i et Land hvor egentlige mineralske Kilder ikke findes, efterhaanden den Mængde af hellige eller Sundhedskilder[4]), af hvilke Sagnet og nedarvet Folketro lige

---

[2]) Ældre Edda af F. Magnusen I. S. 17—18; Edda Sæmundi III. p. 1088—94; Eddalæren II. S. 208. 248; Pontoppidans Danske Atlas I. S. 514; Sisborgs Kännedom af Fæderneßl. Antiqviteter S. 224; Grimms deutsche Mythologie 2te Ausg. I. S. 551 fg. Om hellige Kilder i Norge, af hvilke de Fleste have Navn efter St. Oluf og hyppigt ere blevne besøgte, s. Fayes norske Sagn S. 127. Om flere saadanne hellige Kilder i Engelland og Skotland som besøges af Syge, og hvor der paa den Helgens Dag efter hvem Kilden benævnes finder allehaande Lystighed Sted, s. Brand, popular Antiqvities, by H. Ellis II. p. 380—83.

[3]) Kielby Kirke paa Møen geraadede i Fattigdom, da dens Kildes Anseelse tabte sig ved Kippinge-Kildes Opkomst paa Falster; Palubans Møen I. S. 264; Danske Atlas VI. S. 514.

[4]) En Fortegnelse over danske Sundhedskilder med Noticer om enkelte af dem er meddeelt af Wadskiær i Kiøbenhavnske Lærde Tidender 1740 Nr. 12. Mere herom forekommer i Danske Atlas, saavel i Almindelighed, f. Ex. III. S. 386. IV. S. 31., som ved de enkelte Kilder, saasom Kippinge paa Falster, Frøerup i Fyen, Karup og Mariager i Jylland o. fl. jvfr. Ordet Kilder i Reg. til 3die og 4de D. Om Kippinge-Kilde haves en Monographie: M. Hosum, de templo Kippingensi in Falstria,

indtil vore Dage endog har vedligeholdt adskillige i en vis Anseelse hos Almuen.

Blandt de forhenværende eller endnu existerende Sunds-heds-Kilder, er her kun Anledning til at dvæle ved de to sællandske, hvilke det Holbergske Stykke bringer os i Erindring; nemlig Kirsten Piils Kilde i Jægersborg Dyrehauge og Helene-Kilde i Tibirke Sogn paa Frederiksborg Amt. At Holberg ene har sigtet til Førstnævnte, som endnu almindeligen forstaaes, naar der tales om at reise ud til Kilden, er tydeligt af adskillige Træk i Stykket selv [5]), og bestyrkes ydermere af Holbergs egen Yttring i hans Levnet (S. 150), at her meentes en Kilde i Nærheden af Hovedstaden, hvis formeentlig vidunderlige Kraft paa St. Hansaften samlede hele Skarer af Besøgende [6]).

viciniqve medicati fontis origine, progressu et abusu. Hafn. 1707. I Extraordinaire Relationer, August 1681 er meddeelt af Pastor loci Beretning om en ny opsprungen Læge-kilde i Halsted Sogn paa Lolland (Danske Atlas VI. S. 458), der besøgtes af Adelige, Geistlige og Verdslige, endog fra Sælland, Fyen og Langeland, og paa hvis helbredende Kraft mange Exempler anføres. Ogsaa paa Bornholm existere hellige Kilder, der i ældre Tid paa lignende Maade besøgtes; Thurah S. 32. Om de sællandske Kilder gives Efterretning, tildeels grundet paa kemiske Undersøgelser, i J. C. Langes Lære om de naturlige Vande, Kbhvn 1756. Hvad Sagnet har opbevaret om enkelte af disse Kilders Oprindelse, Virkninger o. s. v., er samlet i Thieles Danmarks Folkesagn I. S. 36. 216. 239. II. S. 22. 35.

[5]) Leonora maa ud til Kilden (I. 8.), hvorfra hun ventes hiem om Natten, efterat have drukket Vandet om Aftenen (III. 1.); for at komme over til Skaane, kiører hun ad Strandveien og bliver anholdt i Store-Kro (i Lyngby? III. 5).

[6]) Dette gientages i J. E. Schlegels Ugeskrift Der Fremde, Nr. 14, eller rettere i en Anm. til Udgaven deraf i hans samlede (tydske) Værker 5te D. S. 131. At Holberg egentlig har meent Kilden i Dyrehaugen og ingen anden, kan altsaa ansees for afgiort; uagtet han ved en Hukommelsesfeil paa et enkelt Sted, hvorom Mere i det Følgende, forvexler den med Helene-Kilde.

Denne, om ikke ældste saa dog i flere Henseender meest besøgte af alle danske Kilder er maaskee ogsaa den eneste, hvis rette Opdagelsestid kiendes. Denne skal have været Aaret 1583, ifølge den ved Kildens Udløb anbragte endnu der befindtlige saaledes lydende Indskrift:

„Det Kildevand, som her sit Udløb haver taget,
Er af Kirstine Piil først fundet og opdaget (A. 1583),
Men nu til Manges Lyst og Nytte sat i Stand
Ved Grev af Reventlow, som Stiftbefalingsmand."
(A. 1750)[7]).

Men hvo denne Kirstine Piil egentlig har været, derom har hverken Historie eller Sagn opbevaret os mindste Efterretning. En nyere Digter T. C. Bruun (Kilde-Reisen, Digt i 6 Sange, Kbhvn 1818, S. 28 fg.) har, men uden Hiemmel, fremstillet hende som identisk med en adelig Jomfru, Ridder Erik Biørns Datter Kirstine, Ridder Axel Skrams Hustru, som faa Dage efter Brylluppet blev bortført af Røvere, og efter mange Fristelser og Gienvordigheder traf sin Mand igien som Eremit i Skoven, hvor han døde og hun selv derpaa endte sine Dage som Eneboerske. Om hende digtes her nemlig, at

„Hun plantede med egen Haand for Døren
en Grædepiil, som Minde om sit Savn;

[7]) Lange om naturlige Vande S. 63. Den kaldes her ogsaa Brinchmanns Kilde, efter en Mand som senere har ladet den istandsætte (Gliemanns Beskr. over Kiøbenhavns Amt, S. 253); om ikke den samme Brinchmann, der 1711 var Dandsemester ved den franske Hoftrup? Overskou I. S. 135 og levede endnu 1748 (Rescr. 15de Marts d. A.) I Kbhvnsposten 1827 Nr. 51—55 har Desiderius (R. Nyerup) meddeelt „Noget om Kirsten Piil og hendes Kilde", som her er benyttet. 1760, ved St. Hans- og Vor Frue-Aften anmeldtes det „saa berømte Kildevand" af denne Kilde til Salg; Berl. Tidende Nr. 49 Extr. Avertiss.

Hvorover det ei vared' længe, førend
Folk hende selv tillagde samme Navn;
Thi som de kom og gik, i Kulde og i Hede,
De hende dagligt saae for den at knæle, bede."

Græsepilen og Hytten forsvandt i Tidernes Løb, men Kilden vedblev og beholdt sit gamle Navn. Derfor

„Kirsten Piil endnu er kiendt, og hendes Minde
skal leve, selv naar hiin laer af engang at rinde."

Enhver der har lagt Mærke til, hvorledes et Folkesagn kan opstaae, endog blot af misforstaaede eller forvanskede Ord og Navne, vil ikke finde denne Forklaring usandsynlig; men Legenden selv savner al historisk Grund.

Uden Tvivl har denne Kildes Navnkundighed taget sin Begyndelse allerede under Christian den Femtes Regiering, da Jægersborg Dyrehauge blev anlagt. En rum Tid maa hengaae inden et saadant Sted kan opnaae et vist Ry, og den Maade hvorpaa denne Kilde omtales i dette Holbergske Stykke, nemlig at alle gamle Folk af Overtro reiste derud St. Hans Aften (I. 2.) m. m., synes heller ikke at betegne dens Tilværelse som aldeles ny. Muligt endog at, ligesom hellige Kilder i den katholske Tid rivaliserede med hinanden, Kirsten Piils Kilde ogsaa kan have bidraget til at berøve en anden nærmere Kiøbenhavn beliggende, i sin Tid ikke lidet besøgt, men nu længe forglemt Kilde sin Anseelse og sine Besøg.

Omtrent en Fierdingvei fra Hovedstaden, paa Strandveien ved det dengang bekiendte Tracteursted Kildendal, fandtes ogsaa en Kilde, som af den nærliggende kongelige Gaard Gammel-Vartov, (hvorhen Helliggeistes Hospital engang i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, paa nogle faa Aar, var blevet forflyttet), almindelig kaldtes Vartov-Kilde. At denne Kilde i en vis Periode, før Dyrehaugens Kilde blev den meest besøgte, maa have været et yndet

Samlingssted for Kjøbenhavnerne, kan sluttes af Følgende i den Bircherodske Dagbog:

(S. 163) „Den 23de Juni 1675 lod jeg mig om Eftermiddagen forlyste at spadsere uden for Byen hen til den Kilde, som er ved Gammmel-Vartov, hvilken mange Folk denne S. Hans-Aften, efter aarlig Sædvane, søgde til, fordi man indbilder sig at den skal have nogen Lægedomskraft hos sig; i hvor vel at den dog ikke er i saa stor Æstime som Helenæ Kilde, hvilken, propter majorem sanctitatis opinionem, af langt Flere paa denne Tid besøges." („Der jeg saae, hvor begierligen samme Kildevand af plerisque adventantium blev brugt, lod jeg noget deraf i en Skaal henbære til en affides Krog ved Strandbredden, hvor jeg toede mig dermed;" mangler i de trykte Uddrag).

Denne Vartov-Kilde nævnes tilligemed Helene- og Helsingørs (men ikke Kirsten Piils) Kilde i Fortalen til M. Hosums ovennævnte Disputats, og ligeledes i Wadskiærs anførte Efterretning om danske Sundhedskilder (Lærde Tidender 1740, No. 12). Men at den, henimod Midten af det 18de Aarhundrede, deels formedelst Kirsten-Piils-Kildens yndigere Omgivelser, deels af andre naturlige Grunde, aldeles maa have tabt sin Anseelse, kan uden Tvivl sluttes af den Maade, hvorpaa den omtales i Langes Lære om naturlige Vande (1756), under Navn af St. Hanses Kilde, rettere maaskee Mester Hanses Kilde, af Prof. M. Hans Zoega († 1673), efter hvem en uden for Østerport værende Kilde vides at være benævnet [8]).

[8]) At denne, St. Hanses Aften, ogsaa besøgtes af Fattige og Krøblinger, erfares af en Bemærkning i Holger Jacobæi haandskrevne Reisejournal, der savnes i Udtoget deraf i 3die Bd. af Suhms Nye Saml. til den danske Historie. M. Hans Zweges (Zoegas) Plads og Vænge udenfor Øster-Port omtales i A. 1676; Pontoppidan Orig. hafn. Tillæg S. 465.

„Denne Kilde" — hedder det her (S. 61.) — „ligger ved det Lyststed Kildendal, strax ved Landeveien tæt ved Giærdet, og seer ud som en aaben Brønd, hvori Vandet staaer omtrent en halv Alen høit over Aarerne og haver intet Afløb. Sandet, hvorigiennem Vandet trænger sig, er i og for sig selv hvidt, men af de Ureenligheder, som støve hen i det, har det en graaagtig Hinde over sig. — Dette Vand staaer ikke aldeles stille, men saasom Verten der i Gaarden betiener sig deraf, saa bliver det flittig opøst."

Paa den Tid, da Holberg skrev sit Stykke, synes derimod Kirsten Piils Kilde at have været i sin høieste Glands, mindre dog som Sundhedskilde end som Forlystelsessted, og dette endda ikke af det anstændigste Slags. „Disse Kildereiser — siger Jeronimus (III. 7.) — giordes af Devotion i gamle Dage, men nu troer jeg, at hvert andet Telt er et Horehuus." Ifølge Skildringen i Intermezzet, droge St. Hansdag derhen, „saavel Ryttere som Fodfolk (Folk til Fods?) med Spande, Krukker og Bouteiller." Der skete Optog, deels af Bønder, „som gik Sommer i By med Faner, Mundering og Maygrene," deels „af gamle Kierlinger med Krykker, og Krukker hængende ved Siden." Der spilledes paa Lire, og Bønderne dandsede til blinde Bierfiedleres Musik. Ved Kilden selv vare Telte opslaaede (jvfr. III. 7.). „Der hørtes en stor, confus Allarm" — „Kiellinger sloges om at komme først til Kilden" — „Nogle øste Vand med Krukker, andre med deres Hatte." Imidlertid har maaskee netop Stedets Nærhed ved Hovedstaden, og, om just ikke en tiltagende Forfinelse hos dennes Beboere, saa dog den Misbrug og de Uordener som letteligen foranlediges hvor en saa blandet Mængde kommer sammen, bidraget til at svække dens Anseelse som Sundhedskilde. At det Holbergske Stykke selv skulde have havt nogen Deel heri, som Nyerup formoder i Kiøbenhavnsposten anf. St.

S. 205, er der neppe Grund til at antage, da Nevselse af den gamle Overtro, som Rahbek rigtigt bemærker (Udv. Skr. III. S. 46), her kun spiller en meget underordnet Rolle, og Stykket vel nærmest er blevet til for, som Leilighedsstykke, at danne et Kløverblad med Julestuen og Maskeraden; det synes ogsaa første Gang at være givet i Begyndelsen af Juli 1724, altsaa kort efter St. Hansdag. Vist er det derimod at denne Kilde forbigaaes i den anførte Wadskiærske Fortegnelse, og ved Aaret 1770 siges dens Besøg (i en Anm. til „Der Fremde" i 5te D. af Schlegels Wercke), blot at have havt Moerskab og Forlystelse til Formaal. Dette blev efterhaanden det fremherskende og det eneste, der lige til vore Dage, i den saakaldte Kildetid, lokkede ei blot Kiøbenhavns Indvaanere, men ogsaa Folk fra Omegnen ja selv vore skaanske Gienboer, til Kirsten Piils Kilde eller rettere til Dyrehaugen; skiøndt der tillige endnu i nærværende Aarhundrede haves Exempler paa, at Enkelte efter Ordsproget: Naar man fattes Ild leder man i Asken, ogsaa her have søgt Hielp for en eller anden legemlig Svaghed[o]).

Men uagtet nu flere Grunde saaledes tale for, at Holberg her ikke har tænkt paa nogen anden Kilde end den nysomtalte, saa har han selv dog tillige, med en hos ham ei usædvanlig Glemsomhed (III. 3), ladet Pseudo-Licentiaten, naar denne paaberaaber sig hvad „Hippocrates har foreskrevet om dette Kildevands Brug," nævne det „Helene

---

[o]) Om de forskiellige Perioder i denne Kildes Celebritet er Adskilligt samlet og karakteristiske Træk af Livet og Glæderne ved Kilden meddeelte udaf Aftenposten, Todes Blade, Kbhns Skilderi m. m. i det anførte Stykke af Nyerup i Kiøbenhavnsposten 1827 Nr. 51—55; hvor han dog har overseet Gliemanns Kbhvns Amts Beskrivelse S. 254.

Kildevand" [10]). Imidlertid giver denne Feiltagelse os Anledning til ogsaa at aflægge et kort Besøg hos hiin fiernere, giennem Aarhundreder langt mere berømte og endnu hverken aldeles glemte eller ubesøgte Kilde.

I Frederiksborg Amt, Tibirke Sogn, paa Tisvelde Mark ved Stranden findes Helene-Kilde eller rettere tre under een Indfatning samlede Kildevæld, som samlede betegnes med dette Navn [11]). Hvorvidt Tisvelde selv kan have sin Oprindelse fra nogen hellig Kilde i den dybe Hedenold [12]), maa lades uafgiort; men da den svenske Helgeninde, som har givet denne og flere baade svenske og danske Kilder Navn [13]), skal have levet i det 12te Aarhundrede, og de forskiellige Sagn om Kildens Oprindelse tale for en høi Ælde, er det ei usandsynligt, at dens Navnkundighed, fra først af, kan have staaet i Forbindelse med det Kloster i Asserbo, som Absalon i samme Aarhundrede

[10]) Derfor antog ogsaa Wadskiær paa anf. St., at det var Helene-Kilden, hvortil Holberg i dette Stykke havde sigtet; jvfr. Rahbek II. S. 261.

[11]) Kildens Lokalitet og hele Omgivelse, Helenes Grav m. v. beskrives udførligt i T. Bartholini Historiæ anatomicæ Cent. V. p. 24, og af Lange, om naturlige Vande S. 51 fg.

[12]) Enten helliget Guden Tyr eller en Gudinde (Dis); Edda Sæmundi III. p. 759; dog ere de her anførte Stedsnavne neppe alle af een Oprindelse.

[13]) I Göthene Sogn ikke langt fra Skara i Vestergöthland findes en Helenekilde, som allerede i det 15de Aarhundrede var vidtberømt; Vasthovii Vitis aqvilonia; Annot. (col. 57). Saavel i Neerslev Sogn (Løveherred) i Sælland, som i Bæ-Sogn (Giersherred i Skaane) findes eller fandtes fordum Kilder, der have ført Navn efter denne Helgeninde; Hofmans Fundatser VIII. S. 265; Suhms Samlinger I. 1 H. S. 81. De forskiellige Sagn om Helenekildens Oprindelse m. v. ere samlede i Thieles Danm. Folkesagn II. S. 22 fg.

stiftede, men som kun existerede en kort Tid[14]), og at den allerede et hundrede Aar senere kan have havt et udbredt Ry[15]). Af den Maade, hvorpaa den i Skrifter fra det 17de Aarhundrede først begynder at omtales, kan man desuden slutte, at Overbeviisningen om dens hellige Kraft alt dengang maa have grundet sig paa ældgammel Tradition. Folk pleiede at besøge den paa flere Aarstider; men det var dog især ved St. Hansdags Tid at ordentlige Valfarter fra hele Sælland, fra andre danske Provindser, ja endog fra Sverrig[16]) giordes derhen[17]), hvorhos tillige et Slags

---

14) Scr. rer. dan. IV. p. 469; Suhms Danm. Hist. VII. S. 148. 169.

15) E. Hansen (Fontinalia sacra, Kbhvn 1650 S. 2.) beretter, formodentlig efter et Sagn, at nogle svenske Munke, omtrent i Kong Abels Tid, skulle være komne til Asserbo og Tibirke, og „havde giort det saa, at saadan Helligdom er om Nattetider kommen fra Sverrig og ind til Landet mod Tidsvelde, hvor der og skulde have udbrudt en Kilde, ikke langt fra den Sted som hendes Legem siden blev begravet." Dette Sagn er siden, baade i Pontoppidans Annales I. S. 672 og i Suhms Danm. Hist. X. S. 191 ved A. 1251 anført som et historisk Factum.

16) 1682 fik en vanfør Qvinde i Aarhuus 1 Mk. 8 ß til Hielp ved hendes Reise til Helene-Kilde; Hübertz, Aktstykker II. S. 194. 1685 søgte en Præst i Skaane Tilladelse at reise med sin Hustru til Helene-Kilde for Svagheds Skyld; Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne. I. S. 355.

17) Ifølge Wolfs Encomion S. 522 reiste Folk især derhen paa de hellige Aftener som betegnedes med Ordet Misse, f. Ex. Mariemisse (Mariæ Fødsel d. 8de Sept.), Kyndelmisse, Mikkelsmisse, men fornemmelig St. Hansdag Midsommers. A. Berntsen, Danm. og Norges frugtbare Herlighed S. 26, bemærker, at Tilløbet var størst „fra St. Hanses Aften indtil St. Laurids Dag (10. Aug.), da maaskee Vandet er befundet størst Kraft at have." En Jesuit Henr. Lindanus, som 1658 opholdt sig i Kiøbenhavn, omtaler denne Kilde ved hvilken mange tusinde Mennesker aarligen samledes, hvorhen Valfarter giordes, især St. Hansaften og Dagen efter St. Olafsdag (30te Juli), og

Marked synes der at være bleven holdet[18]). Fornemmeligen var det Syge som her søgte Lægedom, enten ved at drikke af Kilden, eller ved at vadske sig i dens Vand, der ansaaes for allerkraftigst Natten efter St. Hans Aften. Brugen af Vandet var, lige til den nyere Tid, forenet med visse overtroiske Formaliteter, f. Ex. at de skulde „bede sig Vandet til af St. Helena," kaste det bag over Hovedet paa sig før de drak deraf, sove paa den saakaldte Helenes Grav en god Spadseretour fra Kilden, og tage noget Jord fra Graven med sig[19]). Pilegrimenes Haab og de Helbrededes Taknemlighed yttrede sig, deels ved Almisser til Sognets Fattige[20]), deels ved opreiste Trækors, behængte med Klude

hvor mange Mirakelkurer fandt Sted; Acta Sanctorum, Juli VII. p. 330; naar han derimod tilføier, at der to Mile fra Kilden var en Kirke og en dansk Dronning Thyras Gravsted, hvilke begge Steder af Kongerne vedligeholdtes som hellige (sepulcrum S. Thyræ reginæ Daniæ, qvæ duo loca Reges Daniæ conservant & instaurant, tanquam sancta), da maa dette hidrøre fra en Misforstaaelse (maaskee af Navnene Tibirke, Tisvilde) og en Forvexling med Thyras Grav i Jellinge.

18) En utrykt Beskrivelse over Viborg-Stift angiver som Forskiel imellem de sællandske og de i Antal færre jydske Sundhedskilder, at til Hine „baade Syge og Sunde tage hen paa visse hellige Aftener og Dage, som til et offentligt Marked, hvor og holdes Fal al Slags ædende og drikkende Vare, men her komme ikkun de som have Bræk eller Svaghed." Under 22de Febr. 1645 fik en Borger i Hillerød Tilladelse at holde Øl fal i Nejede- og Annise-Byer (sønden for Helenekilde beliggende), paa den Tid da Folk besøgte denne Kilde.

19) E. Hansens Fontinalia sacra, Fortalen; Lange l. c. S. 53; Rafns Helenæ Kilde i Siellands (For Sandhed I. 1798. S. 57). Det var i en vis Periode Skik, at de, som havde besøgt denne Kilde, derfra reiste til Kippinge-Kirke paa Falster, ved hvilken fandtes den nysomtalte berømte Kilde, for der at offre og høre Prædiken; Dav. Monraths hedenske Christenhed; Hdskr.

20) Ved St. Hansdagstid kunde endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede undertiden samles over 100 Rdlr. i Fattigblokken i Tisvilde By; Rafn S. 60.

og Lapper, deels ved henkastede Krykker og Stave, som Vedkommende nu ikke længere troede at behøve [21]). Men det var ikke Almuen ene, der giennem Aarhundreder nærede den faste Tillid til dette Vands Kraft, og hos hvem Fortællinger om allehaande derved bevirkede Underkurer gik fra Mund til Mund [22]). Mod visse Qvientilfælde, Fruentimmersygdomme o. s. v. tilraadte selv det 17de Aarhundredes berømte Læger undertiden Brugen af Helene-Kildevand [23]). Ogsaa vore ældre Konger besøgte jævnligen denne Kilde, især Christian den Fjerde, som satte megen Priis paa den, indhentede det medicinske Facultets Betænkning om Vandets naturlige Beskaffenhed, og anlagde et offentligt Badehuus i

---

[21]) E. Hansen, Lange, Rafn, Thiele, ans. St., Pontoppidans Annales I. p. 673. En Kilde i Krøngesogn paa Lolland kaldes af samme Grund „Krykkekilde"; Danske Atlas VI. S. 475. Lignende Offringer af Klædningsstykker m. v., fandt Sted ved hellige Søer i den tidlige Middelalder; Grimms deutsche Mythologie 2te Ausg. II. S. 563.

[22]) E. Hansens Fontinalia S. 8 fg. anfører adskillige Tilfælde af denne Art, som siden, til Oplysning for fremmede Læger, ere oversatte paa Latin i Th. Bartholini Hist. Anat. Cent. V. p. 27.

[23]) Bartholini Hist. Anat. I. c; Ej. Medicina Danor. domestica p. 32. 517; Acta medica hafniensia 1671—72. p. 147. Vol. III. p. 80. Lange ans. Skr. S. 53. beretter, at han kiendte Borgere i Kiøbenhavn, „som forsikkrede at have fundet sig meget vel efter dette Vand og deri at have fundet Raad mod Lamhed, gamle Skader i Ledemodene, Riven og gigtiske Tilfælde, Blodsforstoppelse o. s. v., som var lykket dem, uden at have sovet paa Helenes Grav, da de fra Kilden lige havde søgt Landsbyen; hvilken Bevægelse hialp til Sæde og Sved, saa at de befandt sig meget vel derefter." I Resens (utrykte) Atlas udledes den ved Kilden bevirkede Helbredelse af enkelte Svagheder fra naturlige Aarsager; jvfr. Danske Atlas I. S. 514; dog havde O. Worm ikke kiendt Nogen som med Sandhed kunde siges her at være bleven helbredet; Epp. I. p. 538.

den nærliggende Landsby[24]). Men, uagtet Høie og Lave, Lærde og Lægfolk saaledes deelte den almindelige Folketro, fandt den geistlige Øvrighed dog at burde modarbeide de papistiske Ceremonier og de Levninger af katholsk Helgentro, der endnu vare forenede med disse Valfarter. Derfor udgik saavel 1617 som senere, bl. a. 1639, Bestemmelser fra Landemodet i Roeskilde, „at Ingen skulde lægge Helene nogen Dyrkelse til hos den Kilde, ei heller sætte noget Kors med Haar eller Klude paa" — ikke heller „bruge nogen papistisk Afgudsdyrkelse St. Hans Nat af vrang Tro; men at al den Kraft, som findes der i Vandet, lægges Gud til, saa han takkes derfor allene, baade med Almisse til de Fattige i Blokken i Tisvelde og i alle andre Maader;" endelig „at de Kors som der sættes og findes, skulde tages op og lægges over Vaabenhuset for Tibirke Kirke"[25]). Ogsaa udkom i Midten af Aarhundredet det anførte asketiske Skrift, hvis Forfatter, skiøndt han fuldkomment erkiender og bekræfter Kildens Lægekraft, dog tillige stræber at vise, at ene Gud skal gives Æren derfor, og at Taknemmeligheden især bør yttre sig ved Almisser til de Fattige[26]).

---

[24]) Hist. Anatom. I. c. p. 26. 28; hvor Th. Finkes af Kongen forlangte Responsum fra A. 1645 om Vandets Kraft meddeles p. 30.; jvfr. O. Wormii Epp. I. p. 537—38. Ogsaa de følgende Konger besøgte, saavel denne som andre berømte Kilder, f. Ex. Kippinge paa Falster; maaskee dog mere for at vise sig for den der forsamlede Mængde og hylde en gammel Folkeskik, end for selv at bruge Vandet; O. Jacobæi Musæum regium P. I. Sect. VII. Nr. 137; Danske Atlas VI. S. 514; P. W. Beckers Samlinger til Frid. III. Hist. I. S. 295. 297.

[25]) Fontinalia sacra p. 6.; Pontoppidans Ann. I. S. 673; Paludans Magazin f. Lidende II. 4. H. S. 33. 1627 blev Een anklaget for at have opreist et Kors med en katholsklydende Indskrift ved Kilden; Pontoppidan Marmora danica I. p. 201.

[26]) Den fuldstændige Titel af dette lille nu meget sieldne Skrift lyder saaledes: „Fontinalia sacra, d. e. en kort Beretning om Helenæ

Det var vel især de Fordele, som af denne Tro paa Kilden tilflød saavel hine som Communen overhovedet, der bevirkede at Forbudene aldrig strængt overholdtes; hvorfor ogsaa mange af de gamle Ceremonier vedligeholdt sig lige indtil den nyere Tid, og man heller ikke savnede Krykker og Votivtavler ved Helene-Graven, der skulde vidne om de Besøgendes Helbredelse. Endnu valfares maaskee til denne Kilde, som formeentlig Sundhedskilde, meer end til nogen anden lignende i hele Danmark, og den turde være det eneste Sted i Sælland, der endnu til visse Tider fremviser et svagt Gjenskin af vort gamle Folkeliv, saadant som vi kunne tænke os dette allerede før Reformationen [27]).

At Holberg for øvrigt, i det han her tegnede nationale Scener, tillige, som ved flere Leiligheder, har laant enkelte

Kilders Oprindelse, Brug og Misbrug, udi Sieland, sampt gudelige Undervisning derhos, om deres Besøgelse, oc hvorledis man, med dennem tilbørligen bør at omgaaes. Iligemaade nogle andectige Bønner, oc gudelige Psalmer, som et Gudfrygtigt Menniske kand bruge oc betencke naar hand vil reise til Kilderne, er hos Kilderne, oc reiser fra Kilderne. Sammenskreffuen ved Erich Hansen, Sogneprest til Græsted og Marum Sogner i Holboherred. Prentet udi Kiøbenhafn af Georg Lamprecht, paa Jochim Moltkens Bekostning A. 1650." 166 SS. i 12mo, foruden latinske Vers, Dedication til Cantsleren Chr. Thomsen Sehested og Indholdsregister. Verserne, de fleste af Præster i Omegnen, indeholde Lovtaler over Kilden, Beskrivelse af dens Lokalitet, Angivelse af de Sygdomme, mod hvilke den anvendtes, m. v. Der berettes ogsaa, at den brugtes under Pestepidemier, og at den besøgtes selv fra Sverrig. Om dette Skrift s. Athene 1813. S. 425. fg.

[27]) At denne Kilde selv i en nyere Tid paa St. Hansdag har havt talrigt Besøg, og at Votivtavler m. m. endnu efterlodes der, berettes i Handels- og Industritidenden 1814, Nr. 31. og i Dansk Folkeblad 1836, 1ste Aarg. Nr. 44. Det er ikke længere siden end 1846 og maaskee endnu silbigere, at der i Kbhvns Adresseavis søgtes om Reiseselskab til Helenekilde paa St. Hansdag.

Træk og Situationer fra fremmed Haand, især fra Moliere og Theatre italien, er godtgiort af Rahbek i Holbergs udv. Skrifter VI. S. 415 og om H. II. S. 262[28]).

I. 3. Arv: . . . „Jeg kand ikke viide, hvoraf saadant „kand komme, uden at hun i Tanker maa have ædt op en „Node-Bog, og faaet en hob enkelte og dobbelte Fuuser i „Maven" (jvfr. Jeronimus's Replik I. 5.)

En Fusa er en Ottendedeels-Node; Boye S. 287.

I. 5. Jeronimus: . . . „Der har vi Frugten af „den forbandede Opera-Læsning. Det Dievelskab har taget „saadan Overhaand, at I skal see, hver anden Jomfrue „her i Byen vil begynde at synge ligeledes i Steden for „at tale."

Det er upaatvivleligt at Holberg her ikke ene har sigtet til Operalæsning og Øvelse i Operasang, men tillige giort Udfald paa den herskende Interesse for Operaer og Syngestykker, som, efter hans Formening uagtet hans egen Sands for Musik, maatte være til Hinder for det ægte Lystspil og for National-Skuepladsen. Tydske Operaer fandt allerede Sted her under Christian V. Senere opførtes baade italienske og tydske Operaer i Hovedstaden, ei blot af vandrende Bander men ogsaa ved Hoffet, til hvis reglementerede Forlystelser de nu engang antoges at høre, uagtet Frederik IV. selv ikke synderligt interesserede sig for Musik. De Operaer, som tidligere ere blevne givne paa det Operahuus, der i Begyndelsen af denne Konges Regiering ind-

---

28) Fra 30te Juni 1749 til 1840 er Stykket paa det kongel. Theater kun givet 31 Gange; det blev tidligere hyppigt spillet i Kildetiden; Rahbek om H. II. S. 252. Paa Svensk haves en localiseret Oversættelse: „Resan til Sanct Ragnilds Källa Midsommar Afton, eller den enleverade Köpmans-Dottren"; Stockholm 1779. 8.

rettedes i den Bygning i Bredgaden[29]), hvorhen Landkadetakademiet i A. 1720 blev forflyttet (Nyerups Kbhvns Beskr. S. 523; Overskou I. S. 120), vare italienske[30]). Men efter Freden, da Hofforlystelserne igien begyndte at komme i Gang, blev den berømte hamborgske Operadirecteur og Componist R. Keyser, hvis Compositioner dengang ansaaes for de første i Tydskland[31]), indkaldt 1721 som kongelig Kapelmester tilligemed sin Kone, en ligeledes berømt Sangerinde, og en i Hamborg samlet Trup; Theatret paa Slottet, som hidtil havde været brugt til fransk Comedie, blev ham indrømmet. I Januar 1722 aabnedes

---

[29]) 1703, 26. Oct. spilledes første Gang i „det nye Operahuus, som Kongen med stor Omkostning pregtigen havde ladet bygge"; Bircherods Dagbog S. 432.

[30]) Hertil høre to i Kiøbenhavn i 4to trykte Operatexter: 1) Il Gige fortunato, Divertimento Theatrale posto in Musica da Bartholomeo Bernardi Academico Filarmonico etc., Stampato nella Regia Academia di Copenaga ai 26. Agosto 1703. 2) Don Qvixote, Divertimento Italiano in Musica Rappresentata in Corte privata della Sua Majesta, Re di Danimarca et di Norvegia dal Th. Mejer, Musico di Camera a Coppenhagen l'anno 1716 (italiensk og tydsk). Den Første opførtes maaskee i Anledning af Dronningens og Prindsesse Sophia Hedevigs Fødselsdage; Meyer, Hofmusicus og Hofsanger (Overskou I. S. 134—35) roses i Reenbergs poet. Skrifter II. S. 420.

[31]) Ifølge Gerbers Lexicon der Tonkünstler I. var Reinhard Kayser født 1673 i Sachsen; 1694 kom han til Hamborg, hvor han blev ansat ved Operaen; 1722 (!) kom han til Kjøbenhavn og blev her kongelig Kapelmester ligesom han tillige var Hertugelig Meklenborgsk. Efter nogle Aars Forløb vendte han tilbage til Hamborg, hvor han døde 1739. Hans Datter blev Hofsangerinde ved Kapellet i Kiøbenhavn 1740, tog siden Afsked og døde her 1768. At han længe før sin Indkaldelse har attraaet at blive ansat her, kan sluttes af en karakteristisk Notits i Canc. Protocollen for 1704: „Reinhard Keyser, Musikant, begiærer at maae blive nobiliteret af Hs. Maj. og tillige bestallet til at være Hofjunker."

disse Forestillinger og saavel ved høitidelige Leiligheder, f. Ex. Kronprindsessens Indtog[32]) og de kongelige Fødselsdage, som paa andre Tider, opførtes her tydske Operaer med meget Bifald[33]). Et Aars Tid senere erholdt Truppen endog, som Beviis paa kongeligt Velbehag, Tilladelse til eengang ugentlig at give Forestillinger paa Slotstheatret for Penge; men det er uvist, om disse virkelig ere komne i Gang; i det mindste maae de ikke have havt megen Søgning, da Keyser selv synes at have forladt Kiøbenhavn, uden at at man veed at nogen Anden er kommen i hans Sted[34]). Disse tydske Operaer med Operasmagen i Almindelighed kan man nu antage at Holberg, saavel i Ulysses von

---

[32]) I denne Anledning haves trykt: „Cloris und Tirsis, welche auf allergn. Kön. Befehl in einer Opera auf den solennen Einzugs-Tag — Sophiæ Magdalenæ d. 18. Decembris 1721 in der Königl. Burg in Copenhagen mit aller Unterthänigkeit in grösser Eyl auffgeführet worden." Copenhagen 4to.

[33]) Ved Dronn. Anna Sophias Fødselsdag 1722 opførtes følgende Syngestykke, trykt i Kbhvn: „Die unvergleichliche Psyche zu allerhöchsten Gedächtnis des d. 16. April 1722 höchst erfreulichst erschienenen Geburthstages der Königinn zu Dänemark ꝛc. Annen Sophien in einem musicalischen Schauspiel vorgestellt auf dem königlichen Schauplatz zu Copenhagen;" 4to. Uden Tvivl er dette den samme Psyche, der nævnes hos Rahbek om H. II. S. 249.

[34]) Rahbeks Skuepl. Hist. S. 87 fg.; dog gav han endnu en Opera her i Januar 1723; Hesperus V. S. 429. I samme Maaned anholdt Johan Kayser (formodentlig en Broder af Kapelmesteren) om Tilladelse til her at indrette en Opera, hvilket dog ikke blev bevilget. Derefter udfærdigedes under 9de Marts 1723 en kgl. Bevilling, at „Johan Kayser og Carl Ludwig Westerholz, Operister ved Hoffet, samt alle de under deres Bande henhørende Personer, maa for al Anstrængelse af deres Creditorer, samt for Arrest paa deres Personer være befriede indtil deres Gage falder, hvoraf de Enhver skal og bør tilfredsstille.

Ithacia (II. 2), som i nærværende Stykke har villet snærte. Da siden, under Frederik V., foruden de danske og franske Skuespil ogsaa en italiensk Opera her entrepreneredes af Petro Mingotti[35]) som fik temmeligt Tilløb, meldte Holberg (Epp. III. Nr. 299) som Nyt fra Kiøbenhavn: „den hele Stad er paa nogen Tid bleven musikalsk: man hører intet at tales uden om Pompeius, Pharnaces ꝛc., og vore Petitsmaitres, hvorpaa Staden nu haver god Forraad, gaae med Operabøger udi Haanden med lige saadan Andagt, som de skulde til Confirmation[36]). Ingen af vore Skuespil kunde nu (derfor) være beqvemmere til at forestilles end Kilbereisen eller den syngende Jomfrue"[37]). Han selv fandt „ingen Behag i at høre disse italienske Sangere og Sangersker, som skieldede, klamredes, snorke, græbede og sukkede efter Tacten;" III. Nr. 286. Om denne Periode er det, at han paa et andet Sted skriver: „enhver Skribent kan nu agere Comediesskriver og Ingen frygter at see sit Arbeide spildt, i hvor mavert, elendigt og ilde sammen-

---

[35]) 1747 blev denne M., af hvem Frederik V. som Kronprinds havde bivaanet en Opera i Hamborg, indkaldt til Danmark; Schützes Hamburgische Theatergeschichte S. 194. 202; han spillede her Fallit 1756 og døde 1759.

[36]) Fra Aaret 1748 af, saalænge den italienske Opera her varede, haves mange italiensk-tydske Operatexter trykte i Kiøbenhavn, baade i 4to og 8vo. En „Pompeius" findes, saavidt bekiendt, ikke blandt disse; derimod er en „Pharnaces", hvortil Holberg her formodentlig sigter, udkommen under følgende Titel: Pharnaces, König in Ponto, in einem Singspiele auf dem Charlottenburgischen Schauplatze zu Copenhagen d. 18. Dec. 1747 aufgeführet, und aus dem Italienischen ins Deutsche übersetzt von T. Clitau. Copenh. 1748. 8. Med dette, paa Dronning Lovises Fødselsdag opførte Stykke aabnedes egentlig her den italienske Opera; Suhms Nye Saml. III. S. 19.

[37]) At dette Stykke i den nye Skueplads's første Aar ogsaa temmelig hyppigt blev givet, har Rahbek bemærket II. S. 252.

hængende det end er, naar han tager den Præcaution, at det endes med Sang og Dands"; Epp. V. 2. Nr. 539.

I. 6. Leonora: „Möchte ich doch, mein getreuer „Amyntas . . . wieder sehn".

Formodning om det Syngestykke hvortil her muligen kan være sigtet; Rahbek II. S. 250.

I. 7. Henrich: . . . „Vil I give mig Lov at bryde „jer et (en) Arm eller Been af, alleene for at lade see, „hvor hastig jeg kand curere igien?"

Hermed kan sammenlignes Jens Blochs Tilbud til Fogdens Kone paa Anholt:

„Hvis jeg kun til Forsøg maa give Jer et Skaar,
i Side, Hals og Ryg, i Hoved eller Laar!
og jeg jer læger ey i tre til fire Dage,
da vil jeg ey en Døjt begiære for Umage";
P. Paars 2. B. 3. S.

I. 8. Jeronimus: . . . „her er kommen en ung „Stubshane til Byen."

Dette Ord, som findes i alle de gamle Udgaver, maa enten være en Trykfeil for Snushane (der ogsaa forekommer i Forv. Brudgom I.) eller være beslægtet med det tydske Stutzer ɔ: en Spradebasse.

III. 4. Jeronimus: „Her spilles ligesaadan en Comoedie som med Amphitrion og Jupiter."

Samme Bemærkning giør Leander i Henrik og Pernille (II. 1). Amphitryon hørte, ligesom Flere af Molieres Stykker, til den ældste danske Skueplads Repertoire (Overskou I. S. 254) og, som det synes, til det meest yndede Parti af dette. En dansk Oversættelse deraf haves uden Aarstal i 8vo, men formodentlig, som flere lignende, trykt i 1723 eller 24 i det Phænixbergske Bogtrykkeri, paa Boghandler H. C. Paullis Forlag. Som Oversætter af dette og af de fleste andre Stykker, der i

Aarene 1723—25 udkom til Brug for Skuepladsen, angives daværende Justitssecretair Didr. Sekman. Paa en Comedieplakat til en Forestilling af dette Stykke, formodentlig i Aaret 1726, hedder det, at „De ved Hans Kongel. Majestæts særdeles Naade privilegerede danske Acteurs aabne igien, Mandagen den 8de Juli, deres Theatrum ved at forestille det særdeles fornøielige Skuespil, kaldet Amphitryon, med alle sine Præsentationer, som dog endnu ere meget forbedrede, saa at, naar Jupiter lader sig tilsyne i sin Glorie, er hele Theatret illumineret, hvilket bliver meget fornøieligt at see." Samme Aar anmeldtes, at Acteurerne „aabne igien[38]) Mandagen d. 28. October deres Theatrum og efter anseelige høie Herskabers Befaling haver man i Steden for Dobleren, som var lovet til i Dag, foretaget at spille Amphitrion, hvor Theatret bliver forandret, saa at det ved Torden og Liunild bliver ganske illumineret, hvilket er meget fornøieligt at see." Man mærker heraf, at de danske Skuespillere paa den Tid fulgte deres tydske Kunstbrødres Politik, ved at giøre deres Anmeldelser saa tillokkende som muligt; ligesom de heller ikke forsmaaede, hvor Leilighed gaves, f. Ex. i nysomtalte Stykke, i Maskeraden, i Kildereisen og i fl., efter deres Medbeileres Exempel, ogsaa at sørge noget for Øinenes Tilfredsstillelse[39]).

---

[38]) Denne Formular, at Theatret aabnes igien, som forekommer paa enhver Comedieplakat fra Skuepladsens ældste Periode, skulde vel antyde at der gaves ingen bestemt Saison, men at Skuespillets hele Tilværelse her var at ansee som temporær og afhængig af Omstændighederne.

[39]) Paa den ny Skueplads gaves Amphitrion i de to første Maaneder af A. 1749 otte Gange; endog 5 Spilleaftener efter hinanden; Overskou II. S. 85. 87; i Tidsrummet fra 1748—76 gaves det i alt 31 Gange. En ny Udgave, „forandret ved Forestillelsen paa den danske Skueplads," udkom 1748 hos Berling.

III. 7. Doctoren: ... „Skulde Enhver kun til „Straf sætte en Lod udi et af vore Lotterier, som ingen „Fortgang haver, lover jeg for, at det i en Hast skulde „blive complet."

Længe før vort Klasse- og Tal-Lotteri opkom, kiendtes dette Slags Lykkespil hos os, men kun som temporære Indtægtskilder til en eller anden offentlig Indretnings eller Anliggendes Fremme, uden stadigt bestemte Trækninger. Det første Saadanne af Betydenhed oprettedes her 1720 til Papirspengenes Indløsning, og Gevinsterne bestode i kongeligt Jordegods. Under Krigen vare nemlig ved Anordning af 8de April 1713 de saa kaldte authoriserede Pengesedler udstedte, af hvilke efterhaanden en Deel blev inddraget; Resten ved Udgangen af A. 1728. I Begyndelsen og senere hen til enkelte Tider stode de lavt[40]); derfor kunde ogsaa Leander i den Stundesløse (I. 9.) ligne sig, som „en autoriseret

---

Paa det v. Ovotenske Theater opførtes Stykket den 13de Mai 1748 „med kostelig og bekostelig Præsentation"; Overskou II. S. 65.

[40]) Aaret efter deres Udstedelse tabtes 20 pCt. paa dem; Efterretninger om det store kgl. Bibl. 2. Udg. S. 81. 1723 gieldte 113 Rdl. af disse Repræsentativer 100 Rdl. klingende Mynt (A. Cons. 10de Juli). I Juli 1726 maatte de Deputerede for Finantserne gienbrive et udspredt Rygte at de skulde casseres eller nedsættes. I Danm. og Norges Beskr. S. 614 bemærker Holberg: „at disse authoriserede Sedler have havt en synderlig god Effect og bødet paa Rigernes Pengemangel". A. Høyer dadler heller ikke denne Foranstaltning, men antager endog at de til Slutningen gierne kunde have været bragte til Pari; Gesch. Friderich IV. 1. S. 267. II. S. 39. 188. I Anledning af Opbrændelsen af 200,000 Rdl. af disse Papiirpenge 1720, haves et Vers af C. P. Getreuer „Bancosedlernes Roes", trykt i Minerva 1805. II. S. 179. Nærmere Oplysninger om disse Repræsentativer ere meddeelte i Fortegnelsen over Krebers Myntsamling I. (1841) S. 184.

Seddel" med Leonora som en „Bancodaler". Dette Lotteri var at ansee som tvungent, da baade Godseiere og Andre af den mere formuende Klasse bleve, under Execution, ansatte for et vist Antal Lodder, hvilket ogsaa fandt Sted for Universitetets Vedkommende. Ved Skrivelse af 28de Mai 1720 underrettede Patronen, Geheimeraad Vibe, Rector og Professorer om, at Kongen til „de autoriserede Møntsedlers Indløsning efterhaanden, og derpaa at vorde afskaffede og offentligen forbrændte," blandt flere lignende Midler ogsaa havde ladet indrette et Lotteri. Han opmuntrede Professorerne til at forsøge deres Lykke i dette; og da virkelige Etatsraader og de med dem Rangerende havde taget hver 25 Lodder og virkelige Justitsraader 20, meente han, at Enhver af de virkelige Professorer, der ei havde saa høi Rang, kunde tage 15 Lodder, og Enhver af de andre Professorer 10. Paa Circulæret desangaaende lød Holbergs Paategning saaledes: „Intet skulde være mig større Glæde, end at efterleve H. K. M. allernaadigste Villie, mens som mine Vilkaar ere saa meget ringere end nogen af de andre Professorers, og jeg endnu, formedelst Godsets slette Tilstand udi disse Aaringer, lidet eller intet haver havt af Universitetet, saa beder jeg allerund. at være forskaanet med Lodder." For Contrastens Skyld kan tillige her anføres Professor Ethices H. Weghorsts i flere Henseender karakteristiske Erklæring, der antyder at Patronens Indbydelse noget nær maatte ansees som en Befaling: „Saasom i de tvende Extra-Consistorialium Professorers Holbergs og Horboes (P. Horrebows) Contingenter fattes for otte Lodder (Horrebow havde nemlig ikkun tegnet sig for to), saa tilbyder jeg mig allerunderdanigst, foruden de 16 Lodder, jeg alt tilforn haver indsat, at indsende til Lotteries-Commissionen endnu 13 Lodder, hvilke med de 16 for mig giøre tilsammen 29 Lodder." Efter-

haanden oprettedes lignende Lotterier i forskiellige Øiemed. Saaledes anmeldtes i Aaret 1722 det Kgl. Kiøbenhavnske Lotteri og det Søndreditmarske Ditto; i 1723 det Sønderborgske, det kgl. lollandske Jordegodses, et Lotteri til det grønlandske Kompagnies Opkomst, og et til Opførelse af et Vaisenhuus i Flensborg; 1727 et Lotteri for Ribe By. Ogsaa enkelte Corporationer, ja selv Private erholdt Tilladelse til at indbyde til Lotterier, f. Ex. 1725 Skomagerlauget (i Kiøbenhavn?) og 1733 en Herremand, som ved Ildebrand havde lidt Skade paa sit Gods. Om flere af disse anmærkes dog udtrykkeligen, at de ikke kom i Stand, eller, som Jeronimus ovenfor kalder det, „ingen Fortgang havde." Om saadanne Lotterier skriver Holberg i sin Natur- og Folkeret, (1734) I. S. 241: „Undertiden bruges saadanne Lykke-Potter, for at bringe tilveye Penge, som skulde anvendes til offentlig Brug, eller til de Fattiges Fornødenhed . . . Nu omstunder kaldes gemeenligen Lykkepotter Lotterier, hvilke accorderes af Øvrigheden til forarmede Societeter, til Hospitalers Bygning og Andet, hvorudover Sedlernes Priis langt overgaaer de Ting, som sættes derudi."

III. 8. Jeronimus: . . . „Jeg skal bruge Øvrig„hedens Hielp og lade Dig indslutte, ikke fordi Du est „ham for god, men alleene for Conseqvences Skyld, at „vanartige Børn skal ikke faae deres Villie frem."

Ifølge D. L. 6—5—1 kunde ulydige Børn kun komme til at miste Arv efter deres Forældre; men Anordningen af 26de Oct. 1708 tillod Disse endog at indsætte ulydige og ryggesløse Sønner i Rasphuset. Efter Analogien kan da antages, at lignende Bestemmelser ogsaa maae have fundet Sted med Hensyn til Døttre; i det ringeste kunde, ifølge Reskr. 9de Dec. 1740, Børn, som af Forældrene anklagedes for grove og liderlige Ting, uden

Lov og Dom indsættes til Arbeide i Tugthuset paa Møen eller i Børnehuset paa Christianshavn; ifølge Anordn. om Tugthuset i Christiania 2. Dec. 1741, Cap. 3. Art. 6 kunde endog „fornemme Folk“ der faae særskilte Værelser til „onde Børn“.

III. 9. Jeronimus: . . . „Veed I vel, hvad „Loven siger om saadanne Landstrygere, der sniger sig ind „udi ærlige Mænds Huuse, for at bortrøve deres Børn?“

Her sigtes maaskee til D. L. 6—22—2: „De som forlokke anden Mands Børn eller Thende til Tyveri eller anden saadan skammelig Gierning, straffes ligesom de selv stiaalet eller Gierningen beganget havde;“ jvfr. N. L. 6—13—22: „Hvo som med Vold og Tvang bortfører nogen Mands . . . Datter . . . miste sit Liv.“

Melampe.

Tragi-Comoedie.

Her haves et Sidestykke til Ulysses von Ithacia, for saavidt som det, et halvt Aarhundrede før Kierlighed uden Strømper, parodierer de franske Tragedier og Dramer[1]),

---

[1]) I J. Justesens Betænkning siges disse at være „satte paa Skruer, for allene at behage Logerne," hvorimod de tydske Comedier vare „forbærvede ved selsomme Præsentationer, for at behage Galleriet;" jvfr. Levnet S. 151. I Skuepladsens første Fjerdingaar var her endnu ingen Tragedie spillet eller paatænkt, som man maa slutte af Sganarels Yttring i Nytaarsprologen 1723:

„Ad Aare dog vi byder
maaskee Cupido selv til en Tragedie
paa et og andet Mord, som han kan faae at see."

Den første Tragedie blev givet her 1723, nemlig Racines Andromache, oversat af en Anonym (mon ikke Frederik Rostgaard?), men neppe nogensinde trykt; Rahbeks Bidrag til Skuepl. Hist. S. 56. 64; Overskou I. S. 253; 1726 d. 30te Oct. anmeldtes anden Gang til Opførelse: „den berømte Tragedie Phedra og Hippolitus (formodentlig Racines Phædra), som bestaaer af 5 fuldkomne Acter, skreven i deilige Vers. Derefter spilles det lystige Stykke, kaldet la Serenade ellen Aftenmusiqven, hvorimellem bliver dandset en Jalousie-Dands af 3 Personer." Den første tildeels originale Frembringelse af denne Art var Achilles og Polixene forestillede udi en Tragedie af J. W. (Joach. Wielandt) Kbhvn 1725. 4. I Anmeldelsen i Nye Tidender for d. A. Nr. 16 siges, at den „er udarbeidet til det danske Theaters Brug, men over en imellemløbende

ligesom hiint den Tids tydske „Haupt- und Staatsactionen;“ og, man kan vel føie til, ligesom Dramer der ene dreie sig

---

Hinder ei endnu forestillet. Fundamentet til dette Stykke er tagen af den Tragedie en Musique Achille & Polixene, hvorudover den og, foruden hvad paa Versene er at sige, har sine Feil mod Tragediereglerne, dog ei saaledes, at den kan hindre Forestillingen . . . Author har dog ei overalt fulgt det Franske, men taget sig den Frihed at vige derfra.“ Nogle Prøver af det franske Stykke ere meddeelte til Sammenligning. Naturligviis kom dette Wielandske Product aldrig paa Scenen: jvfr. Rahbeks og Nyerups danske Digtek. Hist. IV. S. 275. I Hexeri ell. bl. Allarm, der allerede 1723—1724 var færdig, omtales en Tragedie, som Skuespillerne haabede at ville gjøre Lykke (I. 1.). Enkelte franske Tragedier gaves i den følgende Tid, efter høie Vedkommendes Forlangende, paa Fransk af de danske Skuespillere paa Theatret i lille Grønnegade. Saaledes anmeldtes til Onsdagen d. 4de Dec. 1726, „efter adskillige høie Herskabers expresse Ordres, en Forestilling i det franske Sprog af den meget berømte Tragedie, kaldet Andromaque af Monsr. Racine; dernæst det lidet, fornøielige Stykke, kaldet Attendez-moy sous l'orme, som er meleret med Sang og Dands.“ Det sidste Stykke (af Regnard) er oversat af Lodde under Titel: „Den første April“, og her opført fra 1750; maaskee utrykt. Torsdagen d. 19de December s. A. anmeldte Skuespillerne, „som efter expresse høie Ordres har maattet opsætte den Repræsentation i det franske Sprog til i Dag, som man havde lovet til i Gaar, nemlig den berømte Tragedie, kaldet Mitridate (ligeledes af Racine) og derefter det lille lystige Stykke ligemaade i det franske Sprog, kaldet la Serenade, som er meleret med adskillig Sang og Dands.“ Da Skuepladsens Directeur og egentlige Styrer Montaigu var Fransk født og Pilloy var af fransk Herkomst, kan det ikke have faldet dem vanskeligt at bringe Forestillinger paa dette Sprog i Stand; maaskee kunne de endog have formaaet en og anden Dillettant til, ved slig Leilighed at overtage en Rolle. Flere end de to nævnte Franskfødte kiendes ikke ved den ældste Skueplads, uagtet Holberg selv skriver, at „her fandtes adskillige franske Personer, der vare vante til Comoedier og som vare opdragne udi det danske Sprog“; Epp. V. 1. S. 11; maaskee har han dog ogsaa tænkt

om romantisk Forlibelse ere giorte latterlige i „De Usynlige". At dette var den egentlige Hensigt med Stykket, erklærer Forfatteren udtrykkeligen i sine Epistler (III. Nr. 249): „Den Tragicomoedie, kalden Melampe som er en af vore bedste Stykker, er en Parodi over Tragoedier; dens Merite bestaaer derudi, at en latterlig Materie er udført udi prægtige og bevægelige Vers, saa at Tilskuerne deraf kan bevæges baade til Graad og Latter;" (jvfr. Epp. V. Nr. 506). Uagtet han nu ansaae det som „et Beviis paa Nationens gode og naturlige Smag," at de danske Comedier vare „paa løs Stiil" da intet kan være meer modbydeligt, end at høre jævn og daglig Tale udi Cadence og Riim (Epp. III. Nr. 211), er det dog ikke usandsynligt, at han ved samme Leilighed kan have lagt an paa at prøve sine egne Evner, Skuespillernes Beqvemhed og Publikums Modtagelighed ogsaa for Cothurnen; skiøndt han opgav at vise sig oftere paa en Bane, som, havde den end mødt Opmuntring og efter hans egen Mening kunde have bragt ham selv Laurbær, dog ingenlunde stemmede med hans naturlige Tilbøielighed. „Jeg haver intet Forsøg giort paa Tragoedier" — skriver han i Epp. V. Nr. 447 S. 22 — jeg haver ei heller Inclination dertil; thi jeg væmmes ved alt det, som er affecteret og ligesom sat paa Stylter. Dog dømme Mange af de høitravne Scener, som findes udi Melampe, item af min Metarmorphosis, at jeg til saadan Arbeide haver Beqvemhed [2]). Men jeg haver stedse

---

paa Capion. For øvrigt kan bemærkes, at disse franske Forestillinger indtraf i et Tidspunkt, da Skuepladsens oekonomiske Tilstand var i yderste Forfald, og kort før den selv lukkedes for længere Tid end et Aar; Rahbeks Bidrag S. 99 fg.

[2]) Det er maaskee med Hensyn hertil, at han i Epp. II. Nr. 179 bemærker, at det danske Sprog „er ligesaa beqvemt for Tragoedier og heroiske Vers, som for Comoedier;" ligesom han ogsaa

undslaaet mig derfor.“ „Adskillige haver giort det Spørgsmaal“ — hedder det i næstfølg. Nr. 453 — „hvoraf det kommer sig, at man paa vor danske Skueplads — nemlig den under Frederik V. oprettede — ingen Tragoedier forestiller, og Nogle mene, at det reiser sig af Acteurernes Ubeqvemhed til at forestille Sørgespil. Men, saasom man har seet, med hvilken Succes de tragiske Scener udi Melampe have været spillede, saa er den Mening uden Grund“ (jvfr. III. Nr. 179). Ogsaa have enkelte, selv nyere Kunstdommere i dette Stykke villet opdage Spor til et vist Talent for det høiere eller ædlere Drama (Udv. Skr. III. S. 138).

Paa Valget af dette, som maaskee flere Holbergske Stykkers Æmne, havde Digterens Individualitet i en vis Henseende Indflydelse. Han selv kunde nemlig ikke lide Hunde, og har endog mange Aar senere anvendt en heel Epistel til, for fuld Alvor, at udvikle de Grunde, hvorfor den Tids overdrevne Hundekierlighed var ham til Forargelse, og hvorfor han satte mere Priis paa Katte (II. Nr. 120 jvfr. I. Nr. 69; Rahbek om H. II. S. 24). Allerede i Politiske Kandestøber og i Barselstuen, (æ. Udg. II. 2.) blev hiin Modedaarlighed giort latterlig; dog er sidstnævnte Scene i Udgaven 1731 bleven udeladt, formodentlig fordi dette Uvæsen i nærværende Stykke (Levnet S. 151) var blevet tilstrækkeligen revset, ligesom ogsaa Replikerne om de tydske Comedier udelodes, med Hensyn til Ulysses von Ithacia. Senere, i Lykkelige Skibbrud (III. 8.), omtales Skiødehunden Melampes Død blandt Æmnerne for Mag. Rosiflengius's stedse færdige Musa. Da den Tids Digtere og Rimere fortrinligen gave deres

---

sammesteds III. Nr. 249 klager over, at „som i Oversættelsen det hele Stykke er ført udi løs Stiil, haver det tabt dets Sigte og heele Anseelse“. Om denne Oversættelse paa Tydsk af J. G. Laub s. Rahbek om H. III. S. 23.

poetiske Aare Luft i allehaande Leilighedsdigte, saavel af ædlere som lavere Art, saa mangler der heller ikke paa skiemtsomme Sørgevers over Hunde, der havde tilhørt Venner eller Mæcener[3]). Saaledes forekommer mellem de mange utrykte Leilighedsriim af Holbergs Samtidige, Over-secretair Fred. Rostgaard, et Vers „Mad. Rostgaards smukke og dydige Hund Manille til Ære og Aminde1se" fra Aaret 1736. Dette Vers er altsaa yngre end nærværende Stykke; derimod kunde en rimet Gravskrift af samme Forfatter over den „rare Mynde Melampus", som tiente i Geheimeraad-inde Harboes Gaard (i Stormgaden?) og som blev skudt af en Skytte i A. 1718, vel tænkes at have været kiendt af vor Digter, da han skrev dette Stykke[4]); hvorved tillige kan bemærkes, at Hunden i hans latinske Autobiographie benævnes ikke Melampe (efter fransk Form)[5]) men Melampus. Naar man derhos erindrer sig, at det kun var fem Aar siden at Rostgaard, ved sin til Kongen indgivne Klage over P. Paars, nær havde paaført Holberg megen Ulempe, kunde man let tænke sig det muligt, at

---

[3]) Et Vers over en Hunds Død 1715, i Wielandts Danske Vers og Miscellanea XIII. S. 1 fg.; Flere lignende findes i Alb. Thurahs Adskillige Betænkninger og Indfald, 1726.

„Føle kan nu ei en Mynde
og derover blive død,
før man haver strax en Tønde
fuld af Verseklisters Grød,"

hedder det derfor i Sorterups Cacoethes carminificum, i den Lüxdorphske Samling af danske Vers 10de Bd. Som Parodier paa Vers af lignende Indhold kunne nævnes Fr. Horns „Testament over lille Soldan" i Poesiens Misbrug S. 126-46. jvfr. S. 6; og Ewalds vittige „Klagesang over Skiødehunden Masque; samtlige Skrifter, Liebenbergs Udg. II. S. 72 fg.

[4]) I Stykket I. 4. siger Sganarel ogsaa, at han havde skrevet et Sørgevers over Melampe.

[5]) Melampe forekommer som Hundenavn ogsaa i S. Terkelsens Hyrdinden Astræa 1ste Bog S. 4.

han her havde villet spøge med et poetisk Foster af den mægtige Oversecretair, skiøndt denne tillige var en kundskabsrig og fortient Literator, og danske Digteres Mæcen. Imidlertid vare tillige, siden hiin Catastrophe, Omstændigheder indtrufne som maae have, om ikke just tilveiebragt et venskabeligere Forhold imellem de to berømte Samtidige, saa dog stemt Holberg noget mildere mod sin fordums Avindsmand. Da nemlig de danske Skuespil begyndte i Aaret 1722, synes Rostgaard at have viist sig som een af deres ivrigste Talsmænd og Forfægtere. Selv Digter efter Tidens Leilighed havde han tillige havt Anledning til at kiende fremmede Skuepladse [6]), og den unge danske Scene maatte i fleer end een Henseende interessere den lærde Grandsker i Fædrelandets Sprog. Det er derfor at formode, at han har bidraget til ogsaa at vække og vedligeholde en gunstig Stemning for den hos hans høie og formaaende Paarørende, Dronning Anna Sophia og Storcantsler U. A. Holstein [7]). Saadanne Hensyn kunne ogsaa have foranlediget ham til at forfatte den Prolog, hvormed de første danske Skuespil aabnedes i lille Grønnegade, Onsdagen d. 23de Sept. 1722 [8]). Denne Prolog var i det Hele forfattet i Holbergs

---

[6]) Under sit Ophold i Paris udgav han: „Dansk Oversettelse af dend tredie Scene i dend tredie Act af Mr. Corneilles franske Tragoedie som kaldis Cid. gioort for Tids-fordrivs Skyld af Fr. D'Anholt, som i 19 Aar haver opholdet sig i Danmark." (paa bagerste Side) „Trykt i Paris 1696." 4 Blade i 8vo; Originalen er tilføiet. Et Eftertryk heraf haves, som det synes, fra Kiøbenhavn, skiøndt med: „Paris 1696" paa Titelen; 4 Blade i 4to; enkelte Udtryk ere her forandrede. Det er siden optrykt i Wielandts Samling af danske Vers og Miscellanea 1ste Bd. (1725).

[7]) Holstein var gift med Dronningens ægte, Rostgaard med hendes naturlige Søster.

[8]) Den er meddeelt i Fortalen til Rahbeks og A. Boyes Udg. af Holbergs Comedier 1 B. 2 H. (1824), hvor den urigtigt

Aand, og har Forfatteren, som formodentlig var Tilfældet, allerede havt Nys om de danske Originaler, hvormed Hiin agtede at berige Skuepladsen, saa har man ogsaa paa disse kunnet anvende følgende Sted i Prologen:

„Ved mine Søstres Hielp, som have lært at spille
paa mangt et Instrument, jeg veed at forestille
i ærbar Lystighed, ja ret som i et Speil,
hvad Folkes Idræt er, og hvor de tage feil.
Jeg nævner ingen Mand, ei Sted, ei Huus, ei Gade,
men straffer uden Frygt Alt, hvad man bør at have,
i hvor jeg det og seer, om hvem det og er sagt,
til Lærdom for Enhver, som derpaa giver Agt."

Da Rostgaard nu ved denne Leilighed med saa megen Fynd havde talt en Sag som laae Holberg saa meget paa Hierte, ja maaskee endog paa en anbefalende Maade bebudet dennes Forehavende, viste han sig heller ikke uerkiendtlig derfor, i det han ikke længe efter i sin Nytaarsprolog 1723, ei blot lader Sganarel sige:

„Der kommer Thalia, hun forstaaer Haandværket bedre; hun talede saa vel for os, da den første Comoedie af os blev spilled;"

---

tillægges Skuespiller J. Ulsøe; en Afskrift af den haves derimod i en Samling af Rostgaards Vers og Smaaskrifter m. m. ham vedkommende, i sin Tid foranstaltet af Lüxdorph, og tildeels gjennemseet af R. selv, hvis Haandskrift findes paa nogle Stykker. Den har her følgende Overskrift: „A. 1722, d. 23de Sept., da den første danske Comedie i Kiøbenhavn blev spillet, som kaldtes Gnieren, kom Thalia allerførst ind paa Theatro og talte følgende Vers til en Indgang."

men giør endog, med egen Nedsættelse, Prologens Forfatter en endnu dybere Compliment, ved at lade Thalia nævne ham som selve Apollo, i følgende Stropher:

„At da jeg første Gang paa dette Sted fremstod,
jeg fandt en Hierte-Angst og Gysen i mit Blod;
skiønt selv Apollo mig i Munden Ordet lagde,
skiønt Eders Hænders Lyd gav Tegn, at jeg behagde,
jeg dog, nu mine Vers har liden Fynd og Klem,
i Dag med større Mod til Eder træder frem."

Desuden har han her i det Hele taget Hensyn til sin Forgængers Arbeide, ja endog optaget een af dennes Vendinger, nemlig hvor Thalia glæder sig over

„at hendes ringe Flid dog ikke var omsonst,
da hun til Sproget har lagt Øvelse og Kunst,"

der paa en Maade gientager følgende Stropher af Rostgaards Prolog:

„Trofaste Kiøbenhavn, mandhaftig Tvillingrige!
Tvivl ingenlunde paa, at man jo og kan sige
i Eders ædle Maal, hvad Andre haver sagt,
naar Kunst og Øvelse til Sproget bliver lagt."

Man kan derfor heller ikke omtvivle, at Holberg jo har tænkt sig Rostgaard blandt de Kongens „største Mænd," hos hvilke den danske Thalia „Ynde fandt."

At denne Nytaarsprolog nu virkelig er givet til Nytaaret 1723, og ikke, som Nogle have meent, blot trykt i dette Aar og fremsagt til næste Nytaar, fremgaaer tydeligt af Apollos Yttring:

„maaskee Monarchen saa, naar Tiden lader til,
et Øie kaste tør til disse Skuespil;

thi 14 Dage derefter, eller den 15de Januar 1723, nød de danske Skuespillere, hvis tarvelige Skueplads i lille Grønnegade

ikke kan have været indrettet til at modtage kongelige Personer, første Gang den længe bebudede Naade at vise sig for Kongehuset paa Slottet, ved en Forestilling af to af Molieres Stykker: „Adelige Borger“ og „Tvungne Giftermaal“[9]). Ogsaa til denne Forestilling skrev Rostgaard en Prolog, hvilken, da den neppe mere haves trykt, her fortiener at opbevares[10]):

„D. 15de Jan. 1723, som var den første Gang de danske Acteurs havde den Naade, paa Kiøbenhavns Slot at forestille den danske Comedie, som var Bourgeois Gentilhomme og le Mariage forcé, begge udsatte af Moliere, kom Thalia ind paa Theatro og brugte efterfølgende Vers til Indgang:“

„Her finder jeg den Helt, Regenters Speil og Krone,
som af den store Gud er sat paa Nordens Throne,
og haver lært af ham at føre Spiir og Sværd,
og dele Løn og Straf til hver, som han er værd.
Stormægtigste Monark! nu Krigen haver Ende,
og Mars med Ild og Staal fra Norden sig maa vende,
Apollo fryder sig med alt sit lærde Chor,
at Danner-Kongen seer sit Land i Fred og Flor.
Apollo mig har sendt til disse Tvillingriger,
som ingen Verdsens Deel i Dyd og Troskab viger,
at jeg min ringe Kunst med at forlyste Folk
skal byde villig frem og være Sandheds Tolk.

---

9) Rahbeks Bidrag S. 15—19; Overskou I. S. 202; Oversætteren af disse Stykker, som først senere bleve trykte, er ubekiendt; om denne ikke skulde have været Rostgaard selv? Andre af Molieres Lystspil bleve, til Brug for den ældste Skueplads, oversatte af D. Sekmann; Rahbek a. St. S. 57.

10) Den findes, foruden i den anførte Lüxdorphske Samling, tillige i en haandskreven af Rostgaard selv giennemgaaet Samling af hans Digte, som har tilhørt Langebek.

Det lykkedes mig og, thi jeg ved Kongens Naade
fik strax Tilladelse til min og Andres Baade,
paa Stadens Skuested, at sige det paa Dansk,
som andensteds er talt paa Græsk, Latin og Fransk.
Jeg selv har fundet paa i Landets Sprog at sige
nu een, nu anden Skiemt, foruden dog at vige
fra det, som Ærbarhed og Tugt vil have sagt
af hver, som paa sin Pen og Mund vil give Agt.
Hos Lystighed og Skiemt jeg Alvor veed at føie,
til Lærdom for enhver, som med et varsomt Øie
vil see i eget Bryst, og kiende sine Feil
ved det Comedien ham viser, som et Speil.
Naar nu det ædle Sprog, som Kongens Riger tale,
og Digtekunsten, som har længe lagt i Dvale,
ved Flid og Øvelse maa komme for en Dag,
saa skal min Skueplads vel blive til Behag.
Men at jeg denne Gang for Kongen selv maa træde,
og med min Lystighed saa stort et Selskab glæde,
den Ære overgaaer alt hvis jeg ønske kan,
og derved fryder sig med mig det hele Land.
Ja, visseligen maa det hele Land sig fryde,
naar slig en Souverain kan nogen Lise nyde,
for al den Møie og urolig Omsorgs Vægt,
han bær saa villig til al Nordens Varetægt.
Al Norden derimod er pligtig høit at ære
Hans fromme Majestæt og ham paa Hænder bære,
og være hannem tro og vove Liv og Blod
for denne Salomon, som er saa eiegod.
Gud lade Frederik den Fierdes Alders Dage,
Hans Helbred, Kræfter og Fornøielse tiltage!
Vor Dronning blive maa hans høie Alders Trøst,
som i sin Gud og Dyd befatter al sin Lyst.
To Rigers Arveprinds, Prinds Christian skal være

af Gud velsignet med al Glæde, Held og Ære,
og Kronprindsessen maa i Helbred tage til,
og glæde Kongens Huus med det vi alle vil[11]).
Jeg Kongens Broder og Princesserne[12]) ei glemmer;
men veed at Himlen selv, hvad de sig ønsker, fremmer.
Nu fattes intet meer, end at min liden Flok
maa vinde Kongens Gunst, saa har vi Naade nok."

Uagtet man ikke havde fundet det passende ved denne overordentlige Leilighed at give noget af de Holbergske Lystspil[13]), synes dog enkelte Henthydninger til disse ogsaa her

---

[11]) Kronprindsessen, siden Dronning Sophia Magdalena, var dengang frugtsommelig med Kronprinds Frederik, siden Frederik V.

[12]) Kongens Broder var Prinds Carl; Prindsesserne vare hans Søster Sophie Hedvig og hans Datter Charlotte Amalia.

[13]) Holberg selv synes at have følt sig noget krænket ved denne Tilsidesættelse og derfor i J. Justesens Betænkning at have giort Udfald, i det mindste paa den „borgerlige Ædelmand", som han ansaae for et af Molieres slette Stykker, der giorde Lykke „alleneste for „den tyrkiske Musik og Masqveraden, hvorpaa de største Kiendere dog meest støde sig." I Don Ranudo bemærkes det Unaturlige i dette Stykkes Intrigue (IV. 1.), og i Uden Hoved og Hale (Prol. 3.) dadles Molieres Stykker i Almindelighed, fordi de gierne endes med Ægteskab. At Entrepreneurerne dog havde havt gode Grunde for at aabne Skuepladsen med et Stykke af Moliere, har Overskou viist; I. S. 205. 246—50. Ogsaa i den følgende Tid vedbleve de her at giøre Lykke; endnu 12te Februar 1727 (en af de sidste Forestillinger før Skuespillenes Ophør) anmeldtes „den særdeles lystige og meget berømmelige Comedie, kaldet: le bourgeois gentil-homme, eller den borgerlige Adelsmand, som er udpyntet med adskillige Optog, Forestillinger og andre Agrements." Naar Holberg (Levnet S. 153) taler om dem, der „snart ved hemmelige Miner, snart ved aabenbare Angreb gik løs paa hans Stykker," da har han, uden Tvivl, sigtet til den anonyme omtrent 1728 udkomne „Kort Underviisning, hvorledes Comedier med Nytte og Skiønsomhed kan sees" m. m. (Dansk Minerva Mai 1818), hvis Forfatter, uden Tvivl J. R. Pauli, med megen Vidtløftighed og Efter-

umiskjendelige; men især udhæver Prologens Forfatter, ligesom Holberg selv, Skuepladsens betydende Indflydelse paa Modersmaalets Uddanuelse. Føies nu hertil, at Rostgaard, faa Maaneder efter, paa en anden Maade synes at have viist Interesse for Skuepladsen, nemlig ved at indlægge et godt Ord hos Consistorium for en Alumnus paa Walkendorfs Collegium, Jens Høberg, der skulde excluderes af Collegium for hans „usømmelig førte Levnet," i det han nemlig havde ladet sig engagere ved Skuepladsen, hvor han spillede Dialectroller, f. Ex. Arv og Stundenstrup (Overskou S. 173)[14]), saa turde der være Grund til at antage, at

tryk udbreder sig over det Fortrinlige ved de franske, især Molieres Skuespil; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 367—68.

[14]) Foruden hvad herom af Acta Consistorii er meddeelt i Rahbeks Bidrag S. 25—28 kan tilføies, at Holberg selv var tilstede i Consistorium den 13de Marts og 3die April. Inden Sagen var afgiort ved Høbergs Udflytning maa denne have henvendt sig umiddelbart til Kongen; thi den 16de Juni 1723 foretoges i Conseilet hans Ansøgning, „at han maatte tages i Beskiærmelse imod Professorerne, som ville udkaste ham af Walkendorfs Collegio, fordi han lader sig bruge paa det danske Theater"; men da var allerede „Sagen imellem Professorerne og Supplikanten afgiort." Nogle Personalia om Høberg findes i Aalborg Skolepr. 1844. S. 17. Derimod vare der andre Studenter, der paa samme Tid kom i Uleilighed fordi de havde „ladet sig bruge" ved den nye Skueplads, men for hvem der ikke synes at være skeet nogen Forbøn (Rahbeks Bidrag S. 29—30; Hesperus V. S. 254—55. 260.) Man seer deraf, i hvor høi Grad Skuepladsen i sin Begyndelse maa have tiltrukket den akademiske Ungdom, hvortil ogsaa de Fleste af den ældste Skuespillerstamme hørte, skiøndt de letteligen kunde indsee at det just ikke tiente dem til Anbefaling hos deres Foresatte. Dette var i samme Aar Tilfælbet med Hans Lindorf (Overskou I. S. 211), om hvem Følgende forekommer i A. C.: 3die Juli 1723. „Studiosi Christ. Broholm og Lindorf skal ved Pedellen advares, at om de endnu ikke inden tre Dage ere udflyttede af Regentsen, deres Navne da til paafølgende Relegation skal blive anslagne paa den sorte

dette Stykke som er forfattet i samme Aar, snarere har sit Navn efter en Figur i Holbergs Yndlingsdigters Ovids Forvandlinger (Rahbek om H. III. S. 23), end efter hiint Rostgaardske Leilighedsriim. Heller ikke undlod Holberg, nogle Aar senere, da han i sin 1729 udkomne Danmarks Beskrivelse S. 182 omtalte M. Moths og Rostgaards Danske Ordbøger, at tilføie: „og saasom Begges Accuratesse og Erfarenhed i det danske Sprog af adskillige andre Prøver er saa meget bekiendt, saa er Publici Længsel desstørre, at see dem snart komme for Lyset;" skiøndt Rostgaard dengang ei længer var i sin tidligere Stilling[15].

Ifølge Holbergs egen Forsikkring blev dette Stykke, ved sin første Fremkomst modtaget med meget Bifald, for det ualmindelige Æmnes Skyld (ob commenti raritatem), der paa eengang vakte baade Latter og Graad. Samme Bifald skal det endnu have nydt en Tidlang efter Skuepladsens Fornyelse under Frederik den V[16]. Ogsaa her synes enkelte

Tavle." 4de Sept. „Stud. Lindorph skal, formedelst hans fremturende Modvillighed og Ulydighed, uden længere Opsættelse relegeres og hans Navn anslages paa den sorte Tavle." 18de Sept. „Som Lindorf foragter den mod ham anslagne Relegation, og dessen uagtet, endnu ikke undseer sig ved at blive i Regentsen, blev sluttet at man sligt for Patrono Universitatis faaer at andrage." Flere Studerende synes desuden, ved enkelte Leiligheder at have optraadt i Skuespillene. I det philosophiske Facultets Decanatsprotocol 1729 nævnes saaledes to Privatadmitterede fra Nyborg-Skole Christianus Brunovius og Petrus Lemming Sv. f. om hvilke Gram tilføier: iidem inter præcipuos actores fabulæ. Det Samme har maaskee været Tilfælde med den nysomtalte Chr. Broholm.

[15]) Det er kun efter et uhiemlet Sagn, at der i Pantsatte Bondedreng, inden Stykket blev trykt, skal have forekommet et Udfald paa Rostgaards personlige Ydre; Rahbek om H. III. S. 136.

[16]) I Tiærehuset og i Bergs Huus blev det i A. 1748 opført 7 Gange. Fra Januar 1749 til 1823 er det spilt 36 Gange. At

Træk at skyldes fremmede Kilder (Udv. Skr. VI. S. 419); men ligesaalidet i dette som i andre Holbergske Stykker hvor Scenen er sat uden for Danmark, iagttages den historiske Sandsynlighed. Thi uagtet Handlingen foregaaer i Italien, tales her dog om Ridefogder og Landgilde, ligesom ogsaa en Bonde i sællandsk Dialect udtaler Capitain som „Capteen" (I. 1.)

I. 3. Sganarell: . . . „For 40 Aar siden heed de „største Mænd Ærlige og Velbyrdige" . . . „men nu er „det kommen saa vidt, at Borgemestere hedder Excellencer, „og Præster Eminencer, Kræmmere Marchands tres re-„nommés, Borger-Døttre Frøikener, Stue-Piger Jom-„fruer, Kokkepiger Mammeseller, ja Bønder ogsaa skammer „sig ved at være agtbare og ærlige[17])."

Det er denne „Æresyge, som bestaaer derudi, at den Ene vil have Sæde og Fortrin for den Anden udi Forsamlinger," hvilken Holberg (Danm. Beskr. S. 19) henregner blandt det danske Folks Hovedfeil, og som, efter hans egen Tilstaaelse, „hersker end i større Grad hos hans Landsmænd, de Norske." Med mindre Overdrivelse end her og i Epistlerne[18]) gientages samme Dadel i For-

---

det fornemmeligen skulde være opført ved sørgelige Anledninger (Rahbek III. S. 139) er ikke rigtigt; dets Opforelse Dagen efter Holbergs Død var tilfældig, da det var anmeldt før hans Dødsdag; Overskou II. S. 148.

[17]) At der angaaende Sganarels egentlige Herskab findes i Stykket Modsigelse Sted, har Boye bemærket S. 315.

[18]) V. Nr. 525: „Eders Excellence var fordum en kongelig Titel, nu beklædes dermed Skolemestere. Princesser kaldtes Jomfruer, Jomfruer Piger, og Pager smaa Drenge." Frøken-Titelen begyndte allerede i Holbergs Tid at stige ned i de uadelige Klasser; Molbech I. S. 281. I Kbhvns Skilderi 1814, Nr. 73 er

fatterens Moralske Tanker S. 461: „Titler have og i disse Tider saaledes tiltaget, saa at, hvis det stedse vil blive udi samme Gang, ville Keisere og Konger med Tiden have sig intet forbeholdt. En Tienestepige vil hede Demoiselle, en Jomfru Frøken, en Dommer skammer sig ved den gamle Titel af velviis og vil allene være velbaaren. Den som tilforn var agtbar, er nu ædel, og den, som var ærlig, er nu velbyrdig. Jeg holder derfor for, at man i Tide maa være betænkt paa nye Titler."

I. 4. Sganarell: . . . „Nu løber jeg hen til den, „som er Imprimatur i Aar, at han skriver derpaa."

Her menes det philosophiske Facultets Decanus, der maatte forsyne endogsaa Leilighedsvers med sin Approbation. Paa samme Maade spørger Peer Degn i Er. Montanus (III. 3.): „Hvem er Imprimatur i Aar?"

I. 5. Gusman: . . . „Men jeg maa hen og kaste „min Doctor-Kiol af, og siden oplede min Herre."

Doctorkiolen forekommer ogsaa i Kildereisen III. 4. Paa et følgende Sted i Stykket (III. 6.) nævnes Sganarels Doctordragt som sort og lang; (jvfr. Leanders Raad til Drengen i Hexeri eller blind Allarm III. 3); maaskee blot fordi denne Farve dengang endnu var et almindeligt Særkiende for den lærde Stand. Imidlertid kan dog bemærkes, at Barberer, maaskee ogsaa de egentlige Chirurger, paa den Tid maae have brugt en særegen Dragt (ovenf. S. 124).

III. 6. Oldfux: . . . „Jeg er saa meget plaget med „calore intestinorum."

---

opkastet det ironiske Spørgsmaal (som endnu kan gjøres): „Hvem er Frøken"? (udaf Iversens Fyenske Avis Nr. 73); Svar derpaa findes i de følgende Nr. 75—76.

I sit første Brev ad virum perillustrem p. 202 (Levnet S. 216) klager Holberg selv over, at han undertiden led af dette Onde.

— Sganarell: „Aa! Hr. Bregadeer!"

Brigadeer var i ældre Tid en Militærcharge; efter Rangforordningen af 11te Februar 1699 i 4de Kl. Nr. 1 (med Viceadmiraler); efter Rangforordningen af 14de Octbr. 1746 i 3die Kl. Nr. 3 (med Contra-Admiraler); den bortfaldt ved Parolbefaling af 17de Marts 1808.

IV. 2. Et Spøgelse: . . .

„Man to Thebaner saae i fordums Dage krige,
„To Brødre myrdes af hinanden;"

nemlig Brødrene Eteocles og Polynices, to Fyrster i Theben, der skulde regiere vexelviis, men som i den mellem dem opkomne Krig dræbte hinanden.

IV. 6. Sganarell: . . . „hos os, hvor Forlovelser „er ikke nær saa længe (lange) faaer man gierne eet Barn „i det ringeste før Brylluppet."

Ved Forlovelse maa her være meent Trolovelse, der i sin Tid af Almuen ansaaes for et Slags Ægteskab; de ifølge D. L. 5—2—33 trolovede Folks Børn skulde ansees for ægte. Misbrug, der i denne Henseende Tid efter anden fandt Sted, foranledigede Rescr. 17de Juli 1739; jvfr. Ussings Kirkeforfatning IV. 2. S. 529.

IV. 7. Fiskeren: „Naar nogen fornemme Fisk, som „en Hval eller stor Lax, døer, saa blir der holdet Vaage-„Stue over dem."

Her møder os atter en af Forfædrenes Skikke, hvoraf der nu, i det mindste i Kiøbenhavn, neppe mere findes Spor. Vaagestuer (Ud. Hoved og Hale I. 5.)[18]),

[18]) Det er uvist, om de Vaagestuer og Vaagenætter, som undertiden forekomme i Kæmpeviserne (Nyerups og Rahbeks

her ogsaa Sørgestuer (I. 4.), Vaagenætter eller Liigvagt, Liigvægt (eng. like-wake, lake-wake, wake-playe) kaldtes de Sammenkomster, som den sidste Nat eller flere Nætter før Begravelsen holdtes i Liighuset, i hvilken Tiden tilbragtes, ikke med gudelige Betragtninger hvortil der kunde være Anledning, men snarere med Sang, Dands, Drik og anden Lystighed [19]). Den ældste Oprindelse hertil maa uden Tvivl søges, deels i Oldtidens Forestilling om Døden som et Gode, ikke som et Onde, en Forestilling vi endnu gjenfinde hos saadanne Folk som længst have vedligeholdt et gammelt Præg, f. Ex. Høiskotter og Nordmænd, ja endog hos visse indiske Folk; deels i Frygten for, at Liget før Begravelsen skulde bortføres af onde Aander [20]). Men, da slige Sammenkomster letteligen kunde føre til allehaande

---

Udg. II. Nr. 64. IV. Nr. 208), hvorved der blev dandset og sunget, og i hvilke Kongen og hans Mænd indfandt sig, skulle forstaaes om saadanne Liigstuer, eller ikke snarere om Helligaftens-Gilder (af det gamle Vaka ɔ: Aftenen før en Festdag); jvfr. B. Simonsens Bemærkning i Molbechs Nordiske Tidsskrift III. S. 210.

[19]) Pontoppidans Annaler III. S. 72; Ihre, Glossarium II. col. 1027; i Sverrig vare de dengang forbudte; jvfr. Raumers Briefe aus Paris I. S. 76.

[20]) Ifølge Herodot yttrede Geterne Glæde ved deres Paarørendes Jordefærd, og Tacitus (Germ. c. 27) vidner, at det kun for Qvinder, ikke for Mænd, sømmer sig at begræde de Døde. Meget hidhørende er samlet i F. Magnusens Eddalære IV. S. 291. 452 og i Brand, popular Antiqvities by Ellis II. p. 225—230. En eller flere Nætter før Begravelsen, samledes og beværtedes mange baade Gamle og Unge; Hensigten af disse Lake-wakes var oprindeligen at bede for de Afdødes Siele; men efterhaanden førte de til megen Misbrug og Uorden; man antog, at der sluttedes flere Forbindelser ved denne Leilighed end selv ved Bryllupper; allerede i det 14de Aarhundrede udstedtes derfor i England Forbud imod dem.

Uordener, ei at tale om at de Forestillinger, der laae til Grund for dem, ikke ganske stemmede overeens med Christendommens Lære, bleve de hos os, allerede i det 16de Aarhundrede, ved gientagne Synodalbeslutninger forbudne. Senere blev, ved et Reglement af 8de December 1621 angaaende Indskrænkning af Luxus ved Universitetet, al Tractement i Liigstuer forbudet, hvorhos dog indrømmedes, „at nogle faa Personer nødvendig kaldtes over Liget at vaage"; (Engelstofts Universit. Annaler, 1807. I. S. 209). Med Hensyn hertil var det endog i sin Tid vedtaget, at Professorerne skulde holde Liigvagt over Universitetspatronen og Andre af dennes Paarørende, som døde i hans Huus. Saaledes forekommer i Acta Consistorii ved 7de August 1657, i Anledning af Kantsleren Chr. Thomsen Sehesteds Død, Følgende: „Blev proponeret af Magn. Rectore, eftersom sædvanligt var, at Professores skiftedes til at vaage over Hs. Exc. Liig, tvende hver Nat, ligesom tilforn skeet var over Hs. Exc. Sal. Frues og Sal. Holger Rosenkrandses Liig, som begge døde der udi Huset, Collegæ vilde samtykke, at saadan Vaagen til Taknemmelighedstegn nu ogsaa blev efterkommet. Hvorpaa blev sluttet, at, naar der begyndtes at vaage, da tvende Professores hver Nat vaagede, og det ordine, nemlig en af superiorum Facultatum Professoribus tilligemed en af Philosophis. Og hvis en Professor det ikke kunde efterkomme den Nat, som Ordenen hannem tilfaldt, da at bede en af Collegis for sig, og derimod siden vaage i hans Sted;" jvfr. Engelstofts Fragmenter om R. C. Brochmands Rectorat 1658—59 S. 4.

Men om endog denne Yttring af Pietet mod Afdøde i og for sig var rosværdig, og Frygt for at begrave Skindøde muligen ogsaa kan have været medvirkende, fandtes det dog nødvendigt, Tid efter anden, at tage Forholdsregler mod de derved foranledigede Misbrug. Specielle Forbud herimod

udkom derfor alt tidligt[21]); men det første almindelige Lovbud i den Anledning er uden Tvivl det, som findes i Forordningen af 26de April 1656 om Begravelser blandt geistlig og borgerlig Stand. Her hedder det § 7: „Tilstædes ei Vaagestuer at holdes og ikke flere end trende Personer hver Nat Liget at bevaage, ei heller noget Maaltid til Fremmede at giøres, enten for eller efterat Liget til sit Leiersted henfult (fulgt) er.“ Senere bleve Vaagestuer aldeles afskaffede ved Forordn. af 7de Novbr. 1682 § 8. Men disse gientagne Forbud virkede dog i lang Tid ikke mere, end lignende Forbud mod ældgamle i Folkets Eiendommelighed begrundede Skikke og Forlystelser almindeligen pleie at virke. Hvorledes det i Tidsrummet imellem begge de nævnte Aar gik til ved saadan Leilighed i de Huse, som kunde kaldes fornemme; hvorledes Ceres, Bachus og Comus regierede i hæderlige Borgeres Liigstuer i en af vore større Kiøbstæder, i Odense, kan erfares af den Bircherodske Dagbog. Her hedder det nemlig (S. 94):

„A. 1663, den 13de Dec. var jeg med min Moder i P. P. Lerkes (Stamfaderen for den adelige Lerkiske Slægt) Huus til Liig-Vægt over hans Sal. Hustrue, indtil silbig ud paa Natten. Liigstuer vare i disse Tider ligesom Julestuer, formedelst saadan Liigvægts Færd, eftersom allehaande Korsvill (!) og Julelege blev der af de forsamlede Giester, saavel Gamle som Unge, gemeenlig foretagen.“ Ved Aar 1665 den 19de November: „Var jeg i min Sal.

[21]) Saaledes vedtog Capitlet og Magistraten i Aarhuus, under 24de Juni 1619, at i Tilfælde af Pest ingen Uindbudne maatte indfinde sig i Vaagestuer; da der ellers „indkommer i Huset adskillige løsagtige Folk, som med Drikken, Svalmen (!), unyttige Ord og Tale baade fortørner Gud allermægtigste og de Dødes Venner som paa den Tid kan være sørgefuld til stor Bekostning og Skade; Hübertz, Aktstykker II. S. 38.

Morfaders (Borgemesters T. B. Riisbrigs) Gaard, indtil langt ud paa Natten, hvor en stor Sværm var af Fremmede eller Byens Fornemste, hvilke (efter denne Tids Sædvane) holdt samme Liigvægt, ikke uden Arvingernes mærkelig Omkostning; thi Sukker og Viin maatte i slig Færd laves til udi Overflødighed." (Mangler i den trykte Udgave). Ved 1668, 1ste Januar, efter hans Mormoders (egentlig hans Mormoders Moders Abigael Hasebards) Død: „Hver Aften holdtes, efter disse Tiders Sædvane, af de Fornemste i Byen Liigvægt over hende." (S. 117). Endelig, ved 1671. 23de Jan.: „Om Aftenen silde var jeg i et stort Compagnie i Sal. Biørn Kaases Liigstue, hvor vi holdt Liigvagt over hannem, indtil langt ud paa Natten." (S. 132).

Endnu i Holbergs Barndom maae deslige Vaagestuer, tidligere Forbud uagtet[22]), have fundet Sted i hans Fødeby. „Jeg forestillede mig" — skriver han i sine sidste Leveaar, i en halv alvorlig, halv ironisk Tone, (Epistler III. Nr. 226) — „hvorledes Sørgestuer og andre Høitideligheder bleve holdte udi vore Forfædres Tider, da hverken Mad eller Drikke blev sparet; men Alting gaves udi Overflod, for at fornøie de inviterede Venner, saa at man med langt større Lyst og Fornøielse da bivaanede Vaage- og Sørgestuer, end nu omstunder Bryllupper. Jeg erindrer mig i min Barndom, hvilken Glæde det var for mig og Andre, naar vi fik at vide at et af vor Naboes Børn var død; thi derpaa fulgte mange gode, fede Dage. De høiviise Herrer ville maaskee hertil sige, at saadanne Moder satte Folk udi Bekostning, og at Smausen, Drikken og Støien var uanstændig, helst i Sørgestuer. Hvad det

---

[22]) Allerede 1640 vare de afskaffede i Bergen; Suhms Saml. til danske Hist. II. 2. S. 137.

første angaaer, da kan vel ikke nægtes, at jo Folk derved sattes udi nogen Bekostning; men en stor Nytte flød deraf, saasom Fortrolighed og kierlig Omgiengelse derved beforbredes mellem Venner og Naboer; og hvad Anstændigheden angaaer, helst udi Sørgestuer, da mener jeg, at intet kunde være fornuftigere og anstændigere, end ved al optænkelig Lyst at opmuntre de sørgende Personer, og at komme dem til at glemme deres Forliis." Men med Sædernes Forandring forsvandt efterhaanden ogsaa denne gamle Skik, eller antog i det ringeste en anden og sømmeligere Karakteer. Allerede den Maade, hvorpaa Bircherod omtaler de Vaagestuer, han til forskiellige Tider havde bivaanet, synes at tilkiendegive, at Beværtning og deslige paa den Tid havde begyndt at gaae af Brug; ligesom ogsaa noget Lignende synes at fremgaae af Forklaringen over Ordet Vaagenat i Moths Ordbog, der kan henføres omtrent til samme Tidspunkt eller til Aarhundredets Slutning: „Vaagenat kaldes den sidste Nat, før et Liig skal begraves, paa hvilken gode Venner pleie at samles i Liigstuen, for at bevise den Døde den sidste Ære, med Vagt over Liget. Vaagestue kaldes det Sted, hvor de holde Liigvagt". Her tales nemlig ikke om Beværtning og Lystighed.

Imidlertid har dog denne, som flere gamle Sædvaner, endnu længe efterat den i Stæderne, navnligen i Kiøbenhavn [23]), tildeels paa Grund af gientagne Lovbud, der her

---

[23]) Endnu 1730, den sidste Nat før Prof. A. Magnussen blev begravet, vaagede dog alle de islandske Studenter over deres berømte Landsmand; Nord. Tidsskr. f. Oldkyndighed III. S. 32. Som Exempler fra en nyere Tid kan anføres, at unge Kunstnere holdt Sørgevagt ved Thorvaldsens Baare i Kunstakademiets Festsal den 29de og 30te Marts 1844 indtil hans Bisættelse, og de polytechniske Studerende ligeledes over deres Lærers H. C. Ørsteds, i Universitetets Solennitetssal hensatte Liig, Natten før hans Begravelse d. 18de Marts 1851.

lettere kunde overholdes[24]), var forsvunden, vedligeholdt sig paa Landet, og fandt maaskee endnu en rum Tid Sted i Provindsernes fierne Afkroge[25]). Da Blicher 1795 udgav sin Beskrivelse over Vium, vare disse Vaagestuer først paa nogle Aar ganske afskaffede (S. 198). Han beskriver dem saaledes, at „den sidste Nat før Begravelsen samledes Forvant- og Naboskabet i Sørgehuset. Først nøde de et Maaltid og derpaa sang de Psalmer og drak Brændeviin vexelviis, den hele Nat igiennem." I Bings Beskrivelse over Læsøe (1802) omtales denne Liigvagt ogsaa som en Skik, der var gaaet af Brug. Paa Ærø vare de derimod endnu i fuld Brug baade i Kiøbstaden og paa Landet, ved Aaret 1834: „En Levning af de Gamles Vigilier lever endnu i de saakaldte Vaagestuer. Enhver, som formeligt er bleven underrettet om Dødsfaldet, eller Enhver som vil, gaaer hen i Sørgehuset om Aftenen, hvilket kaldes at gaae i Vaagestue. Man viser Familien en Opmærksomhed derved. Fruentimmerne tage Plads rundt om Liget og beværtes med Viin og Kage; Mændene samle sig i et andet Værelse, ryge Tobak og bydes Øl og Snaps; den sidste Aften før Begravelsen ere Besøgene almindelig talrigst"[26]). I Norge vil denne ældgamle Folkeskik vel senere end i det øvrige Norden vige for den forandrede Tidsaands Indvirkning[27]).

---

[24]) Ved Plac. 20de Sept. 1751 om Begravelser vare Vaagestuer forbudte.

[25]) En lignende Skik skal endnu langt senere have fundet Sted i Christiansted paa St. Croix; Rahbek om H. II. S. 125.

[26]) Hüberts Beskrivelse S. 270. Om Sællandsbondens Smansen strax efter et Dødsfald s. Jonges nordsiell. Landalmue S. 192; om Begravelsesskikke, Liigvagt m. m. s. Adlers hist. statist. Maanedstidende for Riberstift, October 1838.

[27]) Nogen Lighed hermed har nemlig det Gravøl, som endnu paa Begravelsesdagen synes at finde Sted i Hallingdalen, ifølge

IV. 8. Dorothea: . . . „Det er sært med disse „Dosmere, at naar dem noget blir betroed, saa bilder de „sig ind, at alt Verdens Viisdom ligger skiult der under, og „giør store Hemmeligheder af Bagateller, ligesom en vis „Raads-Herre, der ærgrede sig snart ihiel, eftersom han „udi Søvne havde sagt sin Kone, at Borgemesteren havde „spildt Blæk paa sin Klud paa Raadhuset."

Dette Træk minder om Jens Raadmand i P. Paars IV. 2:

„Han saa fuldkommen var, han kunde ikke lide,
at mindste Sager blev af Retten talet ud.
Byskriveren lidt Blæk spildt havde paa sin Klud,
det samme anden Dag ham sagt blev af hans Kone,
han derudover fast var færdig til at daane;
det Raadstusager er, han skreg, som ties bør."

At Holberg herved maa have sigtet til en eller anden samtidig Original — en Saadan angives ogsaa i den saa kaldte Nøgle til P. Paars, optrykt i 2det Oplag af A. Boyes Udgave — skulde man næsten slutte af hans Moralske Tanker S. 198, hvor han omtaler en „vis Skriver, der erhvervede sig Navn af en stor Politicus, efterdi hans mysterieuse Opførsel gik saa vidt, at han holdt det for et Crimen at sige, om Nogen af Raadet havde hostet eller nyset, medens Retten varede; og at han blegnede, da han hørte, at det var bleven bekiendt i Staden, at Borgemesteren havde udi Raadstuen spildt Blæk paa sin Klud" (Halsklud?).

V. 9. Om de i denne Scene forekommende historiske og mythiske Personer: Cæsonia, Belides, Eryphila og Tyndaris s. Boye S. 315.

Beskrivelsen i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 614. fg.; jvfr. hvad herom forekommer i P. Hansens Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse i Christiansands Stift. II. S. 376.

Uden Hoved og Hale.

Den bekiendte Erfaringssandhed om Menneskets Tilbøielighed til at falde fra en Yderlighed til en anden havde Holberg behandlet i sit Andet Skiemtedigt; et enkelt Affnit af dette Thema, Overgangen fra Overtro til Vantro og fra denne til hiin blev Æmne til nærværende Stykke, hvis Tendents, ifølge Forfatterens egen Karakteristik deraf [1]), gik ud paa at vise „at enhver Feil bestaaer i Yderlighed, og at Reformationsiver gierne gaaer saa vidt, at den falder til den modsatte Yderlighed." Muligen mangler selve Stykkets Fabel ikke en vis Grad af historisk Sandsynlighed [2]), men sikkrere kan man antage, at Holberg i dette Stykke har udtalt saavel sine egne, som sin Tids herskende Anskuelser om en Gienstand, der dengang var mere omtvistet og med større Varme blev discuteret end i en senere Tid, nemlig Aande=

[1]) Levnet S. 151; den gientages i Fort. til Forf. Moralske Tanker S. 20; Epistler II. Nr. 92; V. (2). Nr. 506. „Nu Vantroe, atter Overtroe i Verden Uheld fører"; Leander til Spectatores i Hex. ell. bl. Allarm V. sidste Sc. Om et hermed beslægtet Phænomen, „Vantroes og Overtroes Forening" hos et og samme Individ, s. Abrahamsons findrige Bemærkninger i Minerva 1785, II. S. 305.

[2]) Udv. Skr. VI. S. 425; hvor, efter Rathlefs Gesch. jetzleb. Gelehrten III., anføres en Begivenhed om to Brødre, den Ene Katholik, den Anden Reformeert, som giensidigen omvendte hinanden.

verdenens Tilværelse, overnaturlige Væseners Indvirkning paa de jordiske m. v., og at følgelig Stykkets Ovidius i denne Henseende, ligesom enkelte Karakterer i andre af de holbergske Lystspil, kan ansees for Forfatterens egen Repræsentant[3]). Dette fremgaaer af adskillige senere Skrifter, i hvilke han har behandlet denne Gienstand med en Alvor og Udførlighed, der viser hvor meget den maa have interesseret ham selv. Det første Sted af denne Art forekommer i hans Levnet (S. 9.), hvor han fortæller en Spøgelse-Tildragelse fra hans Ungdomstid i Norge, der havde en naturlig og pudseerlig Anledning. I nogle tilføiede Bemærkninger over den omtalte Tilbøielighed hos Mennesket, at gaae over fra den ene Yderlighed til den anden, siger han blandt andet: „Da jeg var kommen efter denne Bildfarelse, paastod jeg længe haardnakket, der var ingen Spøgelser til, og troede, Alt hvad man i Almindelighed fortæller derom, var lutter Kierlingesladder eller tomme Indbildninger. Og maaskee deslige Hændelser ikke have bragt Faa fra Vantro til Overtro. Enten forseer man sig ved at giøre for meget eller for lidet af en Ting; enten troer man slet intet eller alt for meget. Lykkelige ere derfor de, som holde Middelveien; thi vi staae Fare, som Cicero siger i Anledning af Varsler, ved at forkaste, at falde til Ugudelighed, og ved at antage til Kierlingetro. Lad saa Bekker opdage endnu flere Bedragerier[4]), lad ham endnu anføre

---

[3]) Hans Replik I. 5: „Jeg holder det ligesaa daarligt at forkaste alle Historier, som at troe dem alle" m. m. gientages næsten ordret i Epistlerne II. Nr. 92; IV. Nr. 379. Hermed kan sammenholdes Rolands Yttringer II. 7; Ovidius's III. 8 og Leanders IV. 10.

[4]) Den hollandske Theolog Balth. Bekkers „De betooverde Wereld" udkom første Gang 1691. Dette Skrift, hvis Forf. med Lærdom og Skarpsindighed søgte at modbevise al Indvirkning af

tusinde andre Beviser til at styrke sin Sætning, han faaer os dog ikke til at tro at Alt er falsk, med mindre al historisk Tro skal forkastes." Endnu mere uforbeholdent erklærer han sig herover i sine Moralske Tanker S. 465, hvor han, efter at have bemærket, at Overtro i Almindelighed har været større i den gamle end i den nye Verden og at man nu ei seer saa mange Spøgelser, som i fordums Dage, i en Anmærkning tilføier: „Jeg siger, at man nu-

---

Aander, erklærede alle Fortællinger om Spøgelser, Diævels-Besættelse, Troldbom ꝛc. for Fabel, nægtede Diævelens Indflydelse m. v., giorde strax megen Opsigt, ogsaa i Udlandet, og blev oversat paa flere Sprog. Den første tydske Oversættelse udkom 1693 og er maaskee den der meentes III. 4; den nyeste er „B. Bekkers bezauberte Welt, neu übersetzt von J. M. Schwager, durchgesehen und vermehrt von J. S. Semler. 1—3ter Th. Leipzig 1781—82." Bekker († 1698) blev for dette sit Værk forbudt Prædikestolen. Omtrent paa samme Maade, som i sit Levnet, yttrer Holberg sig om dette Skrift i Epistlerne II. Nr. 92; jvfr. Kirkehistorie III. S. 520—24. og Soldan, Gesch. d. Hexenprocesse S. 432—41. Bekkers Bog fremkaldte en heel Literatur, for og imod, hvortil hører bl. a. følgende Skrift af en slesvigsk Forfatter, Peter Goldschmid, født i Husum, fra 1691 til 1707 Præst i Sterup i Angel: (Cimbria literata I. p. 212): „Höllischer Morpheus welcher kund wird durch die geschehene Erscheinungen derer Gespenster und Polter-Geister so bißhero zum theil von Keinen eintzigen Scribenten angeführet und bemerket worden sind. Darauß nicht allein erwiesen wird, daß Gespenster seyn, was sie seyn, und zu welchem Ende dieselbigen erscheinen, wider die vorige und heutige Atheisten, Naturalisten, und namentlich D. Beckern in der Bezauberten Welt etc. Aus allen aber des Teufels List, Tücke, Gewalt, heimliche Nachstellungen und Betrug, handgreiflich kann ersehen und erkandt werden." Hamburg 1704. 8. 409 SS. J J. Brundsmands „Erklæring om noget Kiøge Huuskorses Historie angaaendes" (1700) S. 43 kaldes Becker et „Helvedes Afkum."

omstunder ikke seer nær saa mange Gespenster som i gan Dage, saasom jeg drister mig ikke til med en Deel Me nesker, at nægte alt hvad som derom er fortalt, helst na der er flere end eet Vidne paa de Ting, som ere hørte ell seete paa engang. Thi at giøre til pur Illusion, hvad mc selv tilligemed Andre hører eller seer, er at renoncere pc sine Sandser, at kuldkaste den sunde Philosophi, og at int føre en fordærvelig Acatalepsi eller Pyrrhonismum. Hva saadanne Gespenster og Apparitioner ellers egentlig kan vær derom drister jeg intet at decidere. — — — Efter den ra Almues og gamle Kierlingers Systema ere Spøgelser ikk uden Giengangere, og derfor gemenligen kaldes Døbninger. Denne Mening, hvormeget den end af Lærde og Geistlige belees, kan den dog med bedre Skin forsvares. Thi, saa-som de fleste Spøgelser fortælles at være seete paa Kirke-gaarder, udi Kirker og paa øde Steder, hvor døde Been ere fundne, saa kunde man bringes paa de Tanker, at dette maatte være døde Menneskers Genii, helst saasom vi ikke vide, hvad Geister ret ere, og derfor intet tilforladeligt kan sige om deres Egenskaber og Operationer uden for Legemerne (jvfr. Epp. IV. Nr. 379). De Lærdes Mening derimod, efter hvilken alt Saadant henføres til Fandens Kogleri, er ganske urimelig, og strider mod det Portrait som de Geistlige selv give os over Fanden."

I Epistlerne, hvor Holberg har nedlagt saa mange af sine egne Ideer og Anskuelser, vender han gientagne Gange tilbage til denne Materie. I det 92de Brev (2den D.) hedder det blandt andet: „Min Herres Spørgsmaal om Hexeri kan jeg ikke besvare paa anden Maade, end om Spøgelser, nemlig at der fortælles saa mange troværdige Historier, saa at det er vanskeligt aldeles at nægte Hexeri; ligesom der paa den anden Side fortælles saa mange urime-lige Fabler, saa man haver Aarsag intet at troe." Efter

Men at Holberg ikke var sin Tids eneste oplyste Videnskabsmand, som nærede saadanne Begreber om Aandeverdenens Indvirkning paa vor Jord og dens Beboere, kan godtgjøres ved flere Exempler, blandt hvilke det her vil være tilstrækkeligt at anføre tre, nemlig: den lærde, aandfulde Philolog og høitfortiente Skolemand Chr. Falster[6]); den

---

løftigere Raisonnement, og flere formeentlige egne Jagttagelser, end vel noget andet i vor ældre eller nyere Literatur. Forfatterens Lettroenhed gaaer endnu videre end, 26 Aar tidligere, Riber-Kiøbmandens Nis Lassens, som i et libet Skrift, trykt i Haderslev 1777, under Titel: „Angaaende Spøgelser og Varseler, i Pennen anført og til Trykken befordret af den, der anfører ham bevidste Troværdigheder, hvoraf næsten alt er seet, hørt og hendet ham selv," meddeler allehaande Erfaringer af denne Art, men dog søger paa en naturligere Maade end Schulze, at forklare Helheste, Nisser, Mareridt og Lygtemænd.

6) Længer tilbage i Tiden træffes saadanne Exempler naturligviis langt hyppigere. Saaledes antog den berømte Læge og Naturkyndige Th. Bartholin, hvis Hang til sin Tids Overtro ovenfor er omtalt (S. 208), Tilværelsen af Dæmoner eller Bierg-Aander i de norske Biergværker, efter et udtrykkeligt Vidnesbyrd af hans Søn Christopher Bartholin, som havde besøgt Kongsberg; Acta medico-philosophica 1673 p. 12. Af Jan. Joh. Otthinianus haves en Diss. philos. de spectris 1673 (Walkend. Coll.), hvor i 1ste og 3die Cap. gode og onde Aanders Existents bevises, hvorfor der ogsaa nødvendigviis maa gives Spøgelser; Cap. 2 anføres „Kiøge Huuskors" (Mspt. udkom først 1674) som Beviis for Diævelens Virksomhed. Men især vidner P. Goldschmids nysanførte „Höllischer Morpheus" om den Slags Overtro baade i den høiere og lavere Stand. Om Hexeri og Diævelens Indvirkning paa Mennesker, om Spøgelser, Doppeltgængere, Varseler m. m. meddeler Forfatteren en heel Deel Erfaringer fra hans Fødeland Slesvig, deels af ham selv, deels efter Fortælling af Adelige og Geistlige (S. 98. 158—62. 199—201. 315—20. 328. 358—59. 365. 405. 408). Mærkelige ere især 22 saadanne Tildragelser, som Geheimeraad Detlev v. Ahlefeldt, († 1686) der af Friderich III. og Christian V. blev sendt i flere vigtige Gesandtskaber til tydske Hoffer, havde hørt af fyrstelige

kritiske Historieforsker og Polyhistor H. Gram og den orthodoxe Theolog, skiøndt ingenlunde eensidige eller fordomsfulde E. Pontoppidan.

I Falsters indholdsrige Amoenitates philologicæ I. handler et Afsnit (S. 130—36) om Spøgelser (de spectris), hvori Forfatteren erklærer, at han ikke tør nægte Spøgelsers Tilværelse, da dette vilde være en Sadducæisme, som igien vilde lede til Atheisme; han tilstaaer vel, at de fleste Tildragelser af denne Art ingen Tro fortiene, men antager dog at de ikke alle, uden tilstrækkelig Grund, bør forkastes [7]). Pontoppidan ansaae B. Bekkers Lærdom om Aanderne m. v. (ligesom Falster) for „temmelig sadducæisk," og antog ikke, at det „kunde finde absolut Modsigelse, enten i sund Fornuft eller i Guds Ord, at Diævelen kunde spøge, nu, efter Guds Tilladelse, ved legemlige Besættelser, nu uden Legemer ved en Røst, et skrækksomt Syn, eller noget deslige" (Menoza II. S. 449—51). I hans Tractat om

---

og adelige Personer (endog af den store Kurfyrste af Brandenburg) og optegnet i et eget Haandskrift (S. 145. 193—98). Enkelte af disse Fortællinger ere ikke umærkelige for Personalhistorien.

[7]) Ved disse med Holbergs omtrent samstemmende Yttringer kan bemærkes følgende Sted af Farstrups og Axelsens Dagbog fra 16de til 18de Aarh. udg. af Jgn. Becher (Aalborg 1813), S. 148, i Anledning af den Thistedske Besættelses-Sag: „Endelig er dette og ikke uværdigt at observere: at nu i dette Seculo og i disse Tider findes mange ei aleneste blandt Statister (!), men endog blandt andre og studerede Folk, Geistlige og Verdslige, som statuere, at der er ingen Trolddomskunst, Troldfolk, legemlig Besættelse, ja Diævel eller Helvede til. — — — Og endog de ere ikke alle lige grove i deres Ord og Tale, saa troer jeg dog som en fattig, simpel Idiot, at deres Mening, saa mange som de ere, kommer over eet ubi uno tertio, og er bygt paa eet Fundamento, som er Atheismus og Sadducæismus."

Siælens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden (Kiøbenhavn 1762) afhandler det 11te Capitel „andre historiske Beviser, saavidt samme kunne haves af nogen Erfaring om fraskilte Siele og Aander." Forfatteren søger her at forklare den ældre Tids herskende Forestillinger om fraskilte Aanders Aabenbaring, om Giengangere og Spøgelser m. v. tildeels af den papistiske Lære om Skiersilden. Desuagtet drister han sig ikke, paa Grund, deels af Bibelens Udsagn, deels af troværdige Vidnesbyrd om Venner som i levende Live have taget Aftale med hverandre, at den af dem, der døde først, skulde aabenbare sig for den Efterlevende, at nægte Sagens absolute Mulighed, i det han tilføier (S. 221): „Overalt veed jeg dette af almindelig Erfaring, at ligesom Modernes, saa og Meningers Omskiftelser i Menneskernes Hoveder, giøre gierne en Overgang fra den ene Yderlighed til den anden, alt efter Seculi Smag. Vare vore Fædre alt for lettroende, da maaskee vi holde vort Bifald undertiden alt for længe tilbage, omskiftende det ene præjudicium med det andet, ikke visere, endskiøndt det saa kan synes, efter den Tids Modesmag." I denne Anledning meddeler han følgende Fortælling (S. 222): „H. Gram (en Mand, hos hvilken fandtes det som sielden findes samlet, nemlig en ugemeen stor Læsning i gamle og nye Skrifter, forenet med en ligesaa stor Skarpsindighed og Kraft til at skielne imellem Skyggen og Væsenet) spurgte jeg engang i Fortrolighed, hvad hans Meening var i den Materie, om Muligheden af de fraskilte Aanders Aabenbarelse for vore Sandser? Han saae paa mig, smilede og spurde: om jeg vilde friste ham til at bekiende det han aldrig vovede at udlade sig med, skiøndt det svarede til alle Folkes og alle Tiders Forestillelse. Anledningen var denne, at han undskyldte sin Udeblivelse over Tiden i en vis Forretning. Undskyldningen var denne, at han, som daværende

Med-Directeur i det Asiatiske Compagni, maatte opholde sig der usædvanlig længe, efterdi noget Rart og Usædvanligt var forefalden, hvorover var holdt et Forhør paa Compagni-Huset. Sagen bestod i følgende Tildragelse. Eet af bemeldte Compagnies Skibe for det Aar (om jeg mindes ret A. 1744) var lykkelig ankommet, men et andet af samme Slags, som man nogen Tid havde ventet, navnlig Skibet Slesvig, blev ude og opvakte Bekymring. Denne Sidste bestyrkedes derved, at een af Matroserne paa det ankomne Skib, efter sine Staldbrødres aflagte Vidnesbyrd, var bleven meget hastig syg, just da han stod paa sin Post i Merset til Udkik, saa at man besværlig fik ham ned derfra, og da han efter nogle Timer kom i Stand til at kunne tale, gav tilkiende, hans Sygdom var en heftig Alteration. Denne, sagde han, reiste sig deraf, at hans Broder, som foer paa det andet Skib, og tillige var paa Hiemreisen fra Canton i China, havde ligesom i en Hast flyvende forbi indfundet sig hos ham i Merset, givende tilkiende, at han og hver Mand paa bemeldte Skib nyligen gik til Grunde. Nu, denne Skippertidende, som baade var ubehagelig og mistænkelig, da den kom fra de Dødes Land, inclinerede man ikke til at troe; dog bleve Vidner afhørte paa Mandens Udsigende og hans hastige Alteration. I hvorom alting er, blev Hovedsagen alt for vis, da man aldrig siden hørte nogen Tidende fra bemeldte Skib"[8]).

---

[8]) I Annales eccl. Dan. IV. S. 673 omtales et Forvarsel for den danske Gesandt i Nederlandene Greve N. Friis's Død (ikke 1693, men 1699), ligeledes efter Grams Meddelelse, hvorved Forfatteren tilføier: „Diejenige, welche, aus dem Grunde einer force d'esprit superieure aux sentimens vulgaires, sogleich alles dasjenige höhnisch auslachen, was nach einer Erscheinung derer Geister schmecket, mögten mirs verübeln, daß ich mich mit vermeinten Märchens abgebe. Allein da doch in dieser wie in andern Materien die Welt niemahls völlig von einerley Meinung wird

Til disse Forgængere slutter sig den hverken ulærde eller uvidenskabelige norske Præst Herm. Ruge, hvis „Fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier" (Kbhvn, 1754.) indeholde 3 Breve om Underjordiske, om Giengangere og om Byttinger, af hvilke Klasser han i det Hele antager de to Førstes Tilværelse, og med Hensyn til den Tredie, tildeels af naturlige Aarsager, søger at godtgjøre deres sandsynlige Beskaffenhed [9]).

Disse Stemmer fra det foregaaende Aarhundredes første Halvdeel lære os at kiende de Forestillinger om den oversandselige Naturs Phænomener, som paa den Tid kunne antages at have været herskende blandt de Lærde og Dannede; hvad Under da at den ustuderede Borger, ligesom Jeronimus i Abracadabra II. 3. ansaae Troen paa „Giengangere, Nisser og Underjordiske", at høre til den „gamle rene Troe".

Uagtet nu Holberg i dette Stykke har ladet udtale en og anden Mening som baade han selv og dannede Samtidige vedkiende sig, saa gik det dog fornemmeligen ud paa at revse de krasseste Yttringer af Overtro, skiøndt Saadanne allerede dengang maae antages at have trukket sig tilbage til Provindsernes fierne Afkroge. Derved kom igien Stykkets meest karakteristiske Situationer til at høre hiemme i en

seyn, will ich das Factum erzählen, so wie es mir von sehr glaubwürdiger Hand des Et. Rath Joh. Grammii zugebracht worden, und unsern Raisonneurs ihre Freyheit lassen."

[9]) Han siger bl. a. S. 2, omtrent ligesom Holberg, at han ikke kan troe, at alt hvad der fortælles om Spøgelser, skulde være Indbildning og Fabler; S. 8, at de Underjordiske muligen kunne være et Slags Mellemvæsener mellem Mennesker og Aander; S. 16, at de maaskee have gjennemsigtige Legemer og efter Behag kunne skifte Farve, hvoraf igien deres tilsyneladende Indgang i Bierge kan forklares; S. 35, at Giengangere opstaae af de menneskelige Legemers Salt m. m.

Kreds, af hvilken man, ikke engang ved dets første Fremtrædelse, kan tænke sig Kiøbenhavns skuespilbesøgende Publikum uden for en meget ringe Deel; ei at tale om, at Forfatteren ligesaa meget, om ikke mere, synes at have taget Hensyn til den norske Almues Overtro og til norske Lokaliteter, som til danske. Skulde man ikke heraf kunne forklare sig det ringe Bifald, hvormed nærværende Stykke i de forskiellige Tidsrum er blevet modtaget? Holbergs egen Tilstaaelse (Levnet S. 151), „at det var morsommere at læse end at see," viser, at dette allerede i dets Nyhed maa have været Tilfældet; men, ogsaa efter Skuepladsens Gienoprettelse varede det længe inden det kom til at gaae[10]), hvorover han selv ei undlod at yttre en vis Forundring, da det, efter hans Dom, var „fuldt af lystige og behagelige Scener og indeholdt det vigtigste Morale, som udi noget Skuespil var forestillet" (Epistler V. Nr. 509. S. 10).

Holberg nævner i sit Levnet dette Stykke under den betegnende Titel, de uligesindede Brødre (fratres in contraria ruentes[11]). Dets nyere Titel, som allerede

---

[10]) Den første Gang var i Skuepladsens fiette Saison, den 25de April 1753. Indtil 1787 er det paa det kongelige Theater kun givet 9 Gange. Paa det v. Ovotenske Theater i Store Kongensgade blev det spillet to Gange i April og Mai 1748; Overskou II. S. 65.

[11]) Naar Holberg paa forskjellige Steder omtaler sine Lystspil, betegner han enkelte af dem med andre Navne, end dem der forekomme i de trykte Udgaver; enten for nærmere at karakterisere Indholdet eller fordi den rette Titel ei faldt ham ind. Saaledes kaldes den politiske Kandestøber ogsaa „Statsmand udi egen Indbildning" (Fort. til Mor. Tanker S. 19; Epp. V. 1. S. 222; jvfr. Republiken III. 2.); „Lucretia" eller den Vægelsindede (Levnet S. 145. jvfr. Barselstuen W. Udg. III. 5.); „Guldmageren" eller det arabiske Pulver (Epp. V. 1. S. 222); Kildereisen eller „den syngende Jomfrue" (Epp. III. Nr. 299);

forekommer i den ældste Udgave, er foranlediget ved den Fiction at Stykkets 1ste Akt skulde være bortkommen forinden Opførelsen, og at man derfor fandt

„for dette Stykke fornøden en Fortale;
thi det heel vanskabt er, ei Hoved har, ei Hale."

En Prolog (Fortalen) traadte da i Stedet for Første Akt; deels for at godtgiøre, at fem Akter ei vare nogen nødvendig Betingelse for et Lystspil, deels for at uddele nogle Sidehug til de tydske Skuespil; i sidste Henseende kan den sammenholdes med Nytaarsprologen 1723 og med Epilogen til Ulysses von Ithacia. Ideen til den er tildeels laant af fremmede Forbilleder[12]). Ogsaa har den hos os havt flere Efterligninger; bl. a. en Nytaarsprolog af Jfr. Biehl 1788 (Overskou II. S. 393 fg.); Wessels Prolog til Forestillingen af Kierlighed uden Strømper d. 13de October 1780 og Prams to Prologer til Negeren (Udv. digteriske Arbeider I. S. 171 fg.)

„Henrichs Intriguer" (Machinationes Henrici) ɔ: Diderich Menschenschreck (Levnet S. 152); Den honette Ambition eller „den Rangsyge" (Epp. V. anf. St.); „Publicum" (Republiken) eller det gemeene Beste (s. St. S. 223). Paa de ældste Comedieplakater forekommer „Banqueroutøren" eller den pantsatte Bondedreng; Diderich Menschenschreck eller „Hr. von Donnerburg"; „den opdigtede Forbyttelse" eller Pernilles korte Frøkenstand (Overskou I. S. 233) (nedenfor).

[12]) Nemlig i Theatre italien, som ved Exempler er oplyst af Rahbek III. S. 44—48. Den tydske Oversættelse, over hvis Udeladelse af Prologen Holberg klagede, var formodentlig den der haves i Sechs Lustspiele von J. G. L. v. A. (Joh. Georg Laub von Augsburg), Hamb. und Leipz. 1743.

Prologen. 1. Sc. Prologus:
„At den ey Hale har, det skeer kun af en Grille,
„For at forsøge, om man og kand Stykker spille
„I fiire Acter, og om de u-liige Tall,
„Som i et Apothek, her nødig være skal.
„Man retter her i sig ey efter Doctor-Griller:
„Nu læger man med fem og nu med fiire Piller.
„Hvis Stykket vel gaaer af, skiøndt Acterne er Par,
„I Læge-Konsten man, maaskee, Exempel tar.
„Maaskee end en Barbeer sig meer ey skal betænke,
„Og liige Draaber for en Patient at skienke."

Den heldige Betydning Overtroen i ældre og nyere Tid tillagde de ulige Tal, 13 undtagen, strakte sig ogsaa til Forskrift af Lægemidler (jvfr. Diaphorii Replik i Molieres indbildte Syge, 2. A. 6. Sc.)[13].

. . . Sganarell (kommer ind med et Lys i Haanden, og taler til Spectatores) „Har Ingen af jer, Messieurs! „fundet en Act af en Comoedie? Det er en stor Ulykke, en „Act er bleven borte, og det got Folk har alt betalt for en „heel Comoedie . . . (Gaaer om Theatret og lyser) Ney „den er borte . . . (Vender sig til Spectatores igien grædende) „Ney Messieurs! ret Alvor: Har Ingen fundet en Act?"

I de Holbergske Stykker henvendes undertiden enkelte Repliker til „Spectatores"; foruden i nærværende Stykke saaledes ogsaa i Polit. Kandestøber W. Udg. I. 3. IV. 9; Vægelsindede W. Udg. IV. I. 7. N. Udg. II. 12.; Jeppe paa Bierget I. 3; Ulysses von Ithacia I. 3. 14. II. 4. V. 3; Melampe III. 4; Hex. ell. bl. Allarm

---

[13]) H. D. Gaubii lib. de methodo concinnandi formulas medicamentorum (Lugd. Bat. 1739) p. 91: „Sunt, qui, superstitione a medicis etiam introducta moti, numerum pilularum, maxime purgantium, parem pro dosi horrent. His gratificari parvæ molis est."

omstunder ikke seer nær saa mange Gespenster som i gamle Dage, saasom jeg drister mig ikke til med en Deel Mennesker, at nægte alt hvad som derom er fortalt, helst naar der er flere end eet Vidne paa de Ting, som ere hørte eller seete paa engang. Thi at giøre til pur Illusion, hvad man selv tilligemed Andre hører eller seer, er at renoncere paa sine Sandser, at kuldkaste den sunde Philosophi, og at indføre en fordærvelig Acatalepsi eller Pyrrhonismum. Hvad saadanne Gespenster og Apparitioner ellers egentlig kan være, derom drister jeg intet at decidere. — — — Efter den raa Almues og gamle Kierlingers Systema ere Spøgelser ikke uden Giengangere, og derfor gemenligen kaldes Dødninger. Denne Mening, hvormeget den end af Lærde og Geistlige belees, kan den dog med bedre Skin forsvares. Thi, saasom de fleste Spøgelser fortælles at være seete paa Kirkegaarder, udi Kirker og paa øde Steder, hvor døde Been ere fundne, saa kunde man bringes paa de Tanker, at dette maatte være døde Menneskers Genii, helst saasom vi ikke vide, hvad Geister ret ere, og derfor intet tilforladeligt kan sige om deres Egenskaber og Operationer uden for Legemerne (jvfr. Epp. IV. Nr. 379). De Lærdes Mening derimod, efter hvilken alt Saadant henføres til Fandens Kogleri, er ganske urimelig, og strider mod det Portrait som de Geistlige selv give os over Fanden."

I Epistlerne, hvor Holberg har nedlagt saa mange af sine egne Ideer og Anskuelser, vender han gientagne Gange tilbage til denne Materie. I det 92de Brev (2den D.) hedder det blandt andet: „Min Herres Spørgsmaal om Hexeri kan jeg ikke besvare paa anden Maade, end om Spøgelser, nemlig at der fortælles saa mange troværdige Historier, saa at det er vanskeligt aldeles at nægte Hexeri; ligesom der paa den anden Side fortælles saa mange urimelige Fabler, saa man haver Aarsag intet at troe." Efter

videre at have udført dette med sin sædvanlige Lune og med Anbringelse af nogle Anekdoter, slutter han saaledes: „Den gaaer sikkere frem, der ikke forkaster alle Historier, ei heller antager dem alle. Men de fleste kan ikke standse i deres Reformationer, thi saasnart mærke de sig ikke eengang bedragne, førend de henføre Alting til Bedrageri. Hvorledes saadant kan skee, og dagligen skeer, haver jeg viset udi det Skuespil, kaldet: Uden Hoved og Hale." I et følgende Brev (IV. Nr. 379) skriver han: „Paa det Syn, som Du siger Dig at have havt forgangen Nat, kan af mig ingen Reflexion giøres; thi alt hvad man alène seer og hører, kan være Virkninger af Indbildingen, hvorpaa man haver mange mærkelige Exempler. Heraf følger dog ikke, at jeg nægter aldeles Spøgelser, og det som man kalder Giengangere. — — — Jeg drister mig ikke til at forkaste alle saadanne Historier, helst naar mange troværdige Mennesker vidne at have tillige paa eengang hørt og seet Ting, som de ved intet Middel kan henføre til naturlige Aarsager. Jeg selv af egen Erfarenhed, som jeg tilligemed en anden Person, for henved 30 Aar siden haver havt, er ganske persvaderet om Spøgelsers Existence; saa at jeg derfor er ganske enig med dem, som troe, derudi at være nogen Realitet. Jeg kan allene ikke bifalde dem, som tilskrive saadant Fanden, og haver anført Aarsag dertil i mine Moralske Tanker"[5]).

[5]) Det kan bemærkes, at C. E. B. Schulze, „rerum physicarum Studiosus og Klokker i Kragerøe", († 1819) i sine „Physikalske Grublerier, eller de første Tings Philosophie af Fornuftslutninger og Erfaringsgrunde" (Kbhvn 1803) S. 253, udtrykkeligen paaberaaber sig Holberg, der et Sted har sagt, at af 100 Spøgelsehistorier de 99 kunne være opdigtede (jvfr. nærv. Stykke I. 5, sidste Replik), og altsaa maa have antaget een af Hundrede for virkelig. Nysnævnte Skrift indeholder om Aanders Indflydelse paa den materielle Verden, om Varsler, Spøgelser m. m. vidt-

Men at Holberg ikke var sin Tids eneste oplyste Videnskabsmand, som nærede saadanne Begreber om Aandeverdenens Indvirkning paa vor Jord og dens Beboere, kan godtgiøres ved flere Exempler, blandt hvilke det her vil være tilstrækkeligt at anføre tre, nemlig: den lærde, aandfulde Philolog og høitfortiente Skolemand Chr. Falster[6]); den

løftigere Raisonnement, og flere formeentlige egne Jagttagelser, end vel noget andet i vor ældre eller nyere Literatur. Forfatterens Lettroenhed gaaer endnu videre end, 26 Aar tidligere, Riber-Kiøbmandens Nis Lassens, som i et lidet Skrift, trykt i Haderslev 1777, under Titel: „Angaaende Spøgelser og Varseler, i Pennen anført og til Trykken befordret af den, der anfører ham bevidste Trováerdigheder, hvoraf næsten alt er seet, hørt og hendet ham selv," meddeler allehaande Erfaringer af denne Art, men dog søger paa en naturligere Maade end Schulze, at forklare Helheste, Nisser, Mareridt og Lygtemænd.

[6]) Længer tilbage i Tiden træffes saadanne Exempler naturligviis langt hyppigere. Saaledes antog den berømte Læge og Naturkyndige Th. Bartholin, hvis Hang til sin Tids Overtro ovenfor er omtalt (S. 208), Tilværelsen af Dæmoner eller Bierg-Aander i de norske Biergværker, efter et udtrykkeligt Vidnesbyrd af hans Søn Christopher Bartholin, som havde besøgt Kongsberg; Acta medico-philosophica 1673 p. 12. Af Jan. Joh. Otthinianus haves en Diss. philos. de spectris 1673 (Walkend. Coll.), hvor i 1ste og 3die Cap. gode og onde Aanders Existents bevises, hvorfor der ogsaa nødvendigviis maa gives Spøgelser; Cap. 2 anføres „Kiøge Huuskors" (Mspt. udkom først 1674) som Beviis for Diævelens Virksomhed. Men især vidner P. Goldschmids nysanførte „Höllischer Morpheus" om den Slags Overtro baade i den høiere og lavere Stand. Om Hexeri og Diævelens Indvirkning paa Mennesker, om Spøgelser, Doppeltgængere, Varseler m. m. meddeler Forfatteren en heel Deel Erfaringer fra hans Fødeland Slesvig, deels af ham selv, deels efter Fortælling af Adelige og Geistlige (S. 98. 158—62. 199—201. 315—20. 328. 358—59. 365. 405. 408). Mærkelige ere især 22 saadanne Tildragelser, som Geheimeraad Detlev v. Ahlefeldt, († 1686) der af Friderich III. og Christian V. blev sendt i flere vigtige Gesandtskaber til tydske Hoffer, havde hørt af fyrstelige

kritiske Historieforsker og Polyhistor H. Gram og den orthodoxe Theolog, skiøndt ingenlunde eensidige eller fordomsfulde E. Pontoppidan.

I Falsters indholdsrige Amoenitates philologicæ I. handler et Afsnit (S. 130—36) om Spøgelser (de spectris), hvori Forfatteren erklærer, at han ikke tør nægte Spøgelsers Tilværelse, da dette vilde være en Sadducæisme, som igien vilde lede til Atheisme; han tilstaaer vel, at de fleste Tildragelser af denne Art ingen Tro fortiene, men antager dog at de ikke alle, uden tilstrækkelig Grund, bør forkastes [7]). Pontoppidan ansaae B. Bekkers Lærdom om Aanderne m. v. (ligesom Falster) for „temmelig sadducæisk," og antog ikke, at det „kunde finde absolut Modsigelse, enten i sund Fornuft eller i Guds Ord, at Diævelen kunde spøge, nu, efter Guds Tilladelse, ved legemlige Besættelser, nu uden Legemer ved en Røst, et skrækkomt Syn, eller noget deslige" (Menoza II. S. 449—51). I hans Tractat om

og adelige Personer (endog af den store Kurfyrste af Brandenburg) og optegnet i et eget Haandskrift (S. 145. 193—98). Enkelte af disse Fortællinger ere ikke umærkelige for Personalhistorien.

[7]) Ved disse med Holbergs omtrent samstemmende Yttringer kan bemærkes følgende Sted af Farstrups og Axelsens Dagbog fra 16de til 18de Aarh. udg. af Ign. Becher (Aalborg 1813), S. 148, i Anledning af den Thistedske Besættelses-Sag: „Endelig er dette og ikke uværdigt at observere: at nu i dette Seculo og i disse Tider findes mange ei aleneste blandt Statister (!), men endog blandt andre og studerede Folk, Geistlige og Verdslige, som statuere, at der er ingen Troldddomskunst, Troldfolk, legemlig Besættelse, ja Diævel eller Helvede til. — — — Og endog de ere ikke alle lige grove i deres Ord og Tale, saa troer jeg dog som en fattig, simpel Idiot, at deres Mening, saa mange som de ere, kommer over eet ubi uno tertio, og er bygt paa eet Fundamento, som er Atheismus og Sadducæismus."

Siælens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden (Kiøbenhavn 1762) afhandler det 11te Capitel „andre historiske Beviser, saavidt samme kunne haves af nogen Erfaring om fraskilte Siele og Aander." Forfatteren søger her at forklare den ældre Tids herskende Forestillinger om fraskilte Aanders Aabenbaring, om Giengangere og Spøgelser m. v. tildeels af den papistiske Lære om Skiersilden. Desuagtet drister han sig ikke, paa Grund, deels af Bibelens Udsagn, deels af troværdige Vidnesbyrd om Venner som i levende Live have taget Aftale med hverandre, at den af dem, der døde først, skulde aabenbare sig for den Efterlevende, at nægte Sagens absolute Mulighed, i det han tilføier (S. 221): „Overalt veed jeg dette af almindelig Erfaring, at ligesom Modernes, saa og Meningers Omskiftelser i Menneskernes Hoveder, giøre gierne en Overgang fra den ene Yderlighed til den anden, alt efter Seculi Smag. Vare vore Fædre alt for lettroende, da maaskee vi holde vort Bifald undertiden alt for længe tilbage, omskiftende det ene præjudicium med det andet, ikke visere, endskiøndt det saa kan synes, efter den Tids Modesmag." I denne Anledning meddeler han følgende Fortælling (S. 222): „H. Gram (en Mand, hos hvilken fandtes det som sielden findes samlet, nemlig en ugemeen stor Læsning i gamle og nye Skrifter, forenet med en ligesaa stor Skarpsindighed og Kraft til at skielne imellem Skyggen og Væsenet) spurgte jeg engang i Fortrolighed, hvad hans Meening var i den Materie, om Muligheden af de fraskilte Aanders Aabenbarelse for vore Sandser? Han saae paa mig, smilede og spurde: om jeg vilde friste ham til at bekiende det han aldrig vovede at udlade sig med, skiøndt det svarede til alle Folkes og alle Tiders Forestillelse. Anledningen var denne, at han undskyldte sin Udeblivelse over Tiden i en vis Forretning. Undskyldningen var denne, at han, som daværende

Med=Directeur i det Asiatiske Compagni, maatte opholde sig der usædvanlig længe, efterdi noget Rart og Usædvanligt var forefalden, hvorover var holdt et Forhør paa Compagni=Huset. Sagen bestod i følgende Tildragelse. Eet af bemeldte Compagnies Skibe for det Aar (om jeg mindes ret A. 1744) var lykkelig ankommet, men et andet af samme Slags, som man nogen Tid havde ventet, navnlig Skibet Slesvig, blev ude og opvakte Bekymring. Denne Sidste bestyrkedes derved, at een af Matroserne paa det ankomne Skib, efter sine Staldbrødres aflagte Vidnesbyrd, var bleven meget hastig syg, just da han stod paa sin Post i Merset til Udkik, saa at man besværlig fik ham ned derfra, og da han efter nogle Timer kom i Stand til at kunne tale, gav tilkiende, hans Sygdom var en heftig Alteration. Denne, sagde han, reiste sig deraf, at hans Broder, som foer paa det andet Skib, og tillige var paa Hiemreisen fra Canton i China, havde ligesom i en Hast flyvende forbi indfundet sig hos ham i Merset, givende tilkiende, at han og hver Mand paa bemeldte Skib nyligen gik til Grunde. Nu, denne Skippertidende, som baade var ubehagelig og mistænkelig, da den kom fra de Dødes Land, inclinerede man ikke til at troe; dog bleve Vidner afhørte paa Mandens Udsigende og hans hastige Alteration. I hvorom alting er, blev Hovedsagen alt for vis, da man aldrig siden hørte nogen Tidende fra bemeldte Skib" [8]).

---

[8]) I Annales eccl. Dan. IV. S. 673 omtales et Forvarsel for den danske Gesandt i Nederlandene Greve N. Friis's Død (ikke 1693, men 1699), ligeledes efter Grams Meddelelse, hvorved Forfatteren tilføier: „Diejenige, welche, aus dem Grunde einer force d'esprit superieure aux sentimens vulgaires, sogleich alles dasjenige höhnisch auslachen, was nach einer Erscheinung derer Geister schmecket, mögten mirs verübeln, daß ich mich mit vermeinten Märchens abgebe. Allein da doch in dieser wie in andern Materien die Welt niemahls völlig von einerley Meinung wird

Til disse Forgængere slutter sig den hverken ulærde eller uvidenskabelige norske Præst Herm. Ruge, hvis „Fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier" (Kbhvn, 1754.) indeholde 3 Breve om Underjordiske, om Giengangere og om Byttinger, af hvilke Klasser han i det Hele antager de to Førstes Tilværelse, og med Hensyn til den Tredie, tildeels af naturlige Aarsager, søger at godtgjøre deres sandsynlige Beskaffenhed[9]).

Disse Stemmer fra det foregaaende Aarhundredes første Halvdeel lære os at kiende de Forestillinger om den oversandselige Naturs Phænomener, som paa den Tid kunne antages at have været herskende blandt de Lærde og Dannede; hvad Under da at den ustuderede Borger, ligesom Jeronimus i Abracadabra II. 3. ansaae Troen paa „Giengangere, Nisser og Underjordiske", at høre til den „gamle rene Troe".

Uagtet nu Holberg i dette Stykke har ladet udtale en og anden Mening som baade han selv og dannede Samtidige vedkiende sig, saa gik det dog fornemmeligen ud paa at revse de krasseste Ytringer af Overtro, skiøndt Saadanne allerede dengang maae antages at have trukket sig tilbage til Provindsernes fierne Afkroge. Derved kom igien Stykkets meest karakteristiske Situationer til at høre hiemme i en

---

seyn, will ich das Factum erzählen, so wie es mir von sehr glaubwürdiger Hand des Et. Rath Joh. Grammii zugebracht worden, und unsern Raisonneurs ihre Freyheit lassen."

9) Han siger bl. a. S. 2, omtrent ligesom Holberg, at han ikke kan troe, at alt hvad der fortælles om Spøgelser, skulde være Indbildning og Fabler; S. 8, at de Underjordiske muligen kunne være et Slags Mellemvæsener mellem Mennesker og Aander; S. 16, at de maaskee have gjennemsigtige Legemer og efter Behag kunne skifte Farve, hvoraf igien deres tilsyneladende Indgang i Bierge kan forklares; S. 35, at Giengangere opstaae af de menneskelige Legemers Salt m. m.

Kreds, af hvilken man, ikke engang ved dets første Fremtrædelse, kan tænke sig Kiøbenhavns skuespilbesøgende Publikum uden for en meget ringe Deel; ei at tale om, at Forfatteren ligesaa meget, om ikke mere, synes at have taget Hensyn til den norske Almues Overtro og til norske Lokaliteter, som til danske. Skulde man ikke heraf kunne forklare sig det ringe Bifald, hvormed nærværende Stykke i de forskiellige Tidsrum er blevet modtaget? Holbergs egen Tilstaaelse (Levnet S. 151), „at det var morsommere at læse end at see," viser, at dette allerede i dets Nyhed maa have været Tilfældet; men, ogsaa efter Skuepladsens Gienoprettelse varede det længe inden det kom til at gaae[10]), hvorover han selv ei undlod at yttre en vis Forundring, da det, efter hans Dom, var „fuldt af lystige og behagelige Scener og indeholdt det vigtigste Morale, som udi noget Skuespil var forestillet" (Epistler V. Nr. 509. S. 10).

Holberg nævner i sit Levnet dette Stykke under den betegnende Titel, de uligesindede Brødre (fratres in contraria ruentes[11]). Dets nyere Titel, som allerede

---

[10]) Den første Gang var i Skuepladsens sletțe Saison, den 25de April 1753. Indtil 1787 er det paa det kongelige Theater kun givet 9 Gange. Paa det v. Ovotenske Theater i Store Kongensgade blev det spillet to Gange i April og Mai 1748; Overskou II. S. 65.

[11]) Naar Holberg paa forskjellige Steder omtaler sine Lystspil, betegner han enkelte af dem med andre Navne, end dem der forekomme i de trykte Udgaver; enten for nærmere at karakterisere Indholdet eller fordi den rette Titel ei faldt ham ind. Saaledes kaldes den politiske Kandestøber ogsaa „Statsmand udi egen Indbildning" (Fort. til Mor. Tanker S. 19; Epp. V. 1. S. 222; jvfr. Republiken III. 2.); „Lucretia" eller den Vægelsindede (Levnet S. 145. jvfr. Barselstuen W. Udg. III. 5.); „Guldmageren" eller det arabiske Pulver (Epp. V. 1. S. 222); Kildereisen eller „den syngende Jomfrue" (Epp. III. Nr. 299);

forekommer i den ældste Udgave, er foranlediget ved den Fiction at Stykkets 1ste Akt skulde være bortkommen forinden Opførelsen, og at man derfor fandt

„for dette Stykke fornøden en Fortale;
thi det heel vanskabt er, ei Hoved har, ei Hale."

En Prolog (Fortalen) traadte da i Stedet for Første Akt; deels for at godtgiøre, at fem Akter ei vare nogen nødvendig Betingelse for et Lystspil, deels for at uddele nogle Sidehug til de tydske Skuespil; i sidste Henseende kan den sammenholdes med Nytaarsprologen 1723 og med Epilogen til Ulysses von Ithacia. Ideen til den er tildeels laant af fremmede Forbilleder[12]). Ogsaa har den hos os havt flere Efterligninger; bl. a. en Nytaarsprolog af Jfr. Biehl 1788 (Overskou II. S. 393 fg.); Wessels Prolog til Forestillingen af Kierlighed uden Strømper d. 13de October 1780 og Prams to Prologer til Negeren (Udv. digteriske Arbeider I. S. 171 fg.)

„Henrichs Intriguer" (Machinationes Henrici) ɔ: Diderich Menschenschreck (Levnet S. 152); Den honette Ambition eller „den Rangsyge" (Epp. V. anf. St.); „Publicum" (Republiken) eller det gemeene Beste (s. St. S. 223). Paa de ældste Comedieplakater forekommer „Banqueroutøren" eller den pantsatte Bondedreng; Diderich Menschenschreck eller „Hr. von Donnerburg"; „den opdigtede Forbyttelse" eller Pernilles korte Frøkenstand (Overskou I. S. 233) (nedenfor).

[12]) Nemlig i Theatre italien, som ved Exempler er oplyst af Rahbek III. S. 44—48. Den tydske Oversættelse, over hvis Udeladelse af Prologen Holberg klagede, var formodentlig den der haves i Sechs Lustspiele von J. G. L. v. A. (Joh. Georg Laub von Augsburg), Hamb. und Leipz. 1743.

Prologen. 1. Sc. Prologus:
„At den ey Hale har, det skeer kun af en Grille,
„For at forsøge, om man og kand Stykker spille
„I fiire Acter, og om de u=liige Tall,
„Som i et Apothek, her nødig være skal.
„Man retter her i sig ey efter Doctor=Griller:
„Nu læger man med fem og nu med fiire Piller.
„Hvis Stykket vel gaaer af, skiøndt Acterne er Par,
„I Læge=Konsten man, maaskee, Exempel tar.
„Maaskee end en Barbeer sig meer ey skal betænke,
„Og liige Draaber for en Patient at skienke."

Den heldige Betydning Overtroen i ældre og nyere Tid tillagde de ulige Tal, 13 undtagen, strakte sig ogsaa til Forskrift af Lægemidler (jvfr. Diaphorii Replik i Molieres indbildte Syge, 2. A. 6. Sc.)[13].

. . . Sganarell (kommer ind med et Lys i Haanden, og taler til Spectatores) „Har Ingen af jer, Messieurs! „funbet en Act af en Comoedie? Det er en stor Ulykke, en „Act er bleven borte, og det got Folk har alt betalt for en „heel Comoedie . . . (Gaaer om Theatret og lyser) Ney „den er borte . . . (Vender sig til Spectatores igien grædende) „Ney Messieurs! ret Alvor: Har Ingen fundet en Act?"

I de Holbergske Stykker henvendes undertiden enkelte Repliker til „Spectatores"; foruden i nærværende Stykke saaledes ogsaa i Polit. Kandestøber W. Udg. I. 3. IV. 9; Vægelsindede W. Udg. IV. I. 7. N. Udg. II. 12.; Jeppe paa Bierget I. 3; Ulysses von Ithacia I. 3. 14. II. 4. V. 3; Melampe III. 4; Hex. ell. bl. Allarm

---

[13]) H. D. Gaubii lib. de methodo concinnandi formulas medicamentorum (Lugd. Bat. 1739) p. 91: „Sunt, qui, superstitione a medicis etiam introducta moti, numerum pilularum, maxime purgantium, parem pro dosi horrent. His gratificari parvæ molis est."

I. 6; Abracadabra II. 1. III. 9; Republiken III. 12; endelig ogsaa i Nytaarsprologen 1723.

Man indseer letteligen, at Tilskuere paa Tilskuerpladser som de nuværende her ikke kunne være meente; man maa derimod tænke sig Theatrets Indretning og lokale Forhold saaledes som de vare i en ældre Tid, saavel i Udlandet som her. Paa Theatrene i Paris og London fandtes nemlig Tilskuerpladser paa selve Scenen; deels paa Prosceniet eller Skuepladsens forreste Deel, deels i Loger som strakte sig over hele Scenen og hvorfra man kunde see ned paa de Spillende[14]). De førstnævnte Pladser indtoges deels af Modeherrer, som ønskede at bemærkes af det øvrige Publikum, deels af Skiønaander og Dramaturger. Uagtet nu denne Indretning maatte virke forstyrrende for Skuespillerne og heller ikke kunde være Digterne til Behag, hvorfor den ogsaa tidligere blev afskaffet i London, holdt den sig dog paa det parisiske Theater indtil Midten af det 18de Aarhundrede. Da Montaigu maa antages at have indrettet det kiøbenhavnske Theater, saavidt muligt, efter fransk Mynster, hørte hertil ogsaa Tilskuerpladser paa begge Sider af Prosceniet, dog ei længere ind end der, hvor den egentlige Scene begyndte, hvilke Pladser forbeholdtes Honoratiores og enthusiastiske Skuespilbesøgere[15]). Prologen bidrager forøvrigt til at give en Forestilling om den lokale Indretning af

---

[14]) Anledningen dertil skal have været den, at der i en ældre Tid gaves Forestillinger ved lys Dag, og de fleste Tilskuere sad under aaben Himmel, men selve Scenen var bedækket til Beskyttelse mod Regn; her sad ogsaa enkelte Tilskuere, som beholdt disse Pladser endnu efterat hele Skuepladsen havde faaet Tag; Devrient, Geschichte d. deutschen Schauspielkunst I. S. 115. 251.

[15]) Udførlige Oplysninger herom ere meddeelte af A. E. Boye i Nyt Aftenblad 1845. Nr. 212. 214. 216—17. 278; jvfr. Overskou I. S. 175—78.

Theatret i Grønnegade; man seer nemlig af den, at fornemme Folk havde Plads i de „middelste Loger" og ansaae det for en Skam „at tage Sted paa Galleriet" (eller i de „underste Loger" Com. Liigbeg. Sc. 1.); endelig, at Orchesteret maa have været paa samme Sted som nu, da Sganarel truede Momus at kaste ham „hovedkulds ned" deri. De forskiellige Pladser med Priserne angives paa Comoediеplakaten (dengang kaldet „Seddel") til Skuepladsens Aabning Onsdagen den 23de Sept. 1722, med hvilken de fleste følgende stemme overeens, saaledes: „Hver Person betaler paa Theatro 1 Sletdaler. Udi de mellemste Loger 1 Sletdaler. Udi de underste Loger 3 Mark. Par Terre 2 Mark. Paa Galleriet 1 Mark. For en heel Loge betales som for 4 Personer. De Standspersoner, som vilde behage at beære dette Skuespil med deres Nærværelse, ombedes allerydmygst at lade dem, som ere udi deres Livrie, udeblive." Efter Skuepladsens Gienfødelse vare paa Theatret i Læderstræde Stole paa begge Sider af Scenen bestemte for fornemme Tilskuere, men Pladsen kostede her 4 Mark og de borttoges naar Forestillingens Beskaffenhed krævede det (Overskou II. S. 42). Den staaende Advarsel paa en senere Tids Comoedieplakater, lige til 1799, om ikke længer, at „Ingen Uvedkommende kan tilstedes Adgang paa Theatret", var maaskee en, skiøndt overflødig Reminiscents fra en ældre Tid. Naar det paa de ældste Plakater hedder, at „Begyndelsen skeer præcise Kl. 5, at det til Kl. 7 kan have Ende" (jvfr. Comed. Liigbegiængelse Sc. 4) da erfare vi her af Henrichs Replik Sc. 4, at dette sieldent eller aldrig blev holdt.

— . . . „Jeg er bange, at her ogsaa kommer nogle „andre Guder ned at see paa vort Skuespill i Dag, og saa „staaer vi som i Kiøge Halsjern med vore 4 Acter."

Køge-Byes ældre Tilstand har givet Anledning til adskillige lokale Ordsprog eller Mundheld, af hvilke dog nogle neppe mere høres i daglig Tale, og Enkeltes Oprindelse nu maa ansees for ubekiendt. Ordsprogene: Det er andet end Køge-Øl; at komme for Ordet som Køge-Handsker; det varer længere end Køgemarket[16]), vidne maaskee om denne Byes i fordums Dage større Velstand og Industri; ogsaa Køge-Kirsebær, Køge-Balsom, Køge-Kager kan man nogenlunde forklare sig. Men, hvad vil det sige, at „Køge-Lammedrenge gav syv Spillemænd en 14 Skilling"[17])? hvorfor kaldes den Spøg, at løfte et Barn op ved Hovedet, medens det holder sig fast ved vore Arme, at „lade det see Køge-Høns"? Køge-Kag eller Retterstedet paa Torvet hørte derimod blandt Byens Mærkværdigheder; anseelig ved sin Størrelse og opført af hugne Stene, vidnede den, uden Tvivl, ligesom Raadhuset og flere af Grundmuur opførte Borgerhuse, om Byens fordums større Betydenhed som Commune[18]). I en utrykt Pasqvil: „Vendelboernes Tankeriim over deres Amtmand", beskrives det Signet, denne havde ladet sig giøre, saaledes:

„Af Hielmen staaer en Stage op;
og burde han med Rette
en Abe eller Narrenkop
der ovenpaa at sætte.

---

[16]) P. Syvs Ordsprog II. 63. 103. 220. 270; Molbechs danske Ordsprog S. 367; Suhms Nye Saml. til danske Hist. III. S. 187; jvfr. S. Paulli, diss. de abusu tabaci & herbæ Thee fol. 22: at Køge-Handsker vare her bekiendte, før vellugtende Handsker bleve indførte fra England og Italien.

[17]) Nye Samlinger I. c.

[18]) Danske Atlas VI. S. 161. Paa Byens Grundtegning i Resens Atlas gienkiendes ogsaa „Kaget" paa Torvet.

Ved denne Stage han os gav
særdeles at betragte
først Køge-Kag, dernæst den Stav,
som ham af Søvne vakte,
Paa Hiøringsmark den Tid han blev
i Ormemaaneds Dage
af Hyrden slagen krum og skiev
med Kieppe, Stav og Stage."

Og i et Bryllupsvers af Wadskiær (1742) hedder det:

„Det er jo en ærlig Sag
at have et Par Øren:
og bedre end paa Køge-Kag
at glemme dem bag Døren"[19]).

Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede tabte Byen denne sin gamle Prydelse, om hvis Udseende og Beskaffenhed paa den Tid et Øienvidne har meddeelt Forf. Følgende: „Køge-Kag stod midt paa Torvet og bestod af en nogle Alen høi Muur af temmelig Omfang; ovenpaa var en Pæl, om af Steen eller Træe erindres ikke, hvori var fastgiort et Halsjern. Kagen blev borttaget 1798 eller 1799[20]). Det var ikke usædvanligt, at Maleficanter der bleve strøgne til Kagen; ja man reiste i min Barndom fra Roeskilde til Kiøge, for at see det Slags Execution, som i de Tider ikke saa sielden fandt Sted; tildeels maaskee fordi Forbrydere

[19]) Den Straf at miste Øret kan dengang dog neppe endnu have været brugelig, men 1618 nævnes den forbunden med Kagstrygning for Tyveri; Friises Skielskørs Beskrivelse S. 166. W. Helts Digte S. 59: „Som Køge-Bødel han dem pidsker og dem qvister." Bircherods Dagbog, den 6te Marts 1693 (S. 264): „Holdte General-Lieutenant Pless ved Køge-Kag en synderlig Proces"; rimeligviis en Execution.

[20]) Den nævnes derfor ikke i Gliemans Beskrivelse over Kiøbenhavns Amt. Oven paa den havde staaet en „Kagmand"; Iris og Hebe 1799. II. S. 209.

fra Bieverskov-, Thune- og Ramsø-Herreder, hvis Thing holdes paa Byens Raadhuus, ogsaa her bleve afstraffede."

Scen. 3. Apollo: „Jeg glæder mig over, O Jupiter! „at see Comoedier her indstiftede efter andre polerede Na- „tioners Exempel; hvorudi forestilles adskillige nette Carac- „teres, som andre Nationer endnu ikke har rørt ved."

Da Holberg optraadte som dramatisk Digter, var det ham især om at gjøre i sine Lystspil at fremstille saadanne Feil, som andre Lystspildigtere havde forbigaaet og som ere vor Nation egne (Levnet S. 144), eller som han i Fortalen til Mor. Tanker S. 19 udtrykker sig: „Jeg haver besynderligen i mine Comoedier søgt at udføre de Characteres, som Moliere og Andre ikke have rørt ved. Saadanne Characteres findes udi den Politiske Kandestøber eller Stadsmand udi egen Indbildning, udi den Vegelsindede, udi den Stundesløse (jvfr. Epilogen), udi den saa kalden Comoedie: Uden Hoved og Hale ... udi den Rangsyge og andre." Ogsaa Philosophus udi egen Indbildning forestilte en Karakter, som Ingen tilforn, saavidt ham var bekiendt, „udi Skuespil har udført"; Epistler V. 1. S. 21; jvfr. 2. S. 222.

— Apollo: ... „Udi de Italienske Skuespill skal der „endelig være en Harleqvin eller Nar med Ræverumpe paa „Axelen eller en Racket bag ved sig."

I ovenomtalte „Kort Underviisning m. m. (Dansk Minerva 1818, S. 442) karakteriseres disse italienske Skuespil som saadanne, „hvis Ziirligheder bestaaer udi stærke Satyrer, saavelsom inventieuse Præsentationer, men for Resten har lige saa mange Urimeligheder som Artigheder, og derfor ikke kan kaldes de fuldkomneste." At Stykker af dette Slags dengang virkelig ere blevne spillede her, kan sluttes af Hexeri ell. bl. Allarm (I. 6), hvor der omtales et Stykke af det italienske Theater om Dr. Baloardo.

Uden Tvivl hørte de saakaldte „Doctor-Comoedier," som Holberg i J. Justesens Betænkning erklærer for „urimelige her i Landet," ikke blot til de Moliereske Lystspil (ovenfor S. 122) men ogsaa til disse italienske Skuespil; i det mindste forekommer en Doctor, som en staaende Karakter, næsten i ethvert Stykke af Gherardis théatre italien.

I. 1. Ovidius: „I Gaar vilde han ikke gaae ud af „Dørren, fordi hans Hosebaand var gaaet i Stykker, efter- „som han har fundet i en Spaadoms Bog, at saadant er et „ònt omen".

Allerede i Oldtiden ansaaes det for et ondt Varsel, naar et Skobaand gik i Stykker, eller man tog Skoen paa den urette Fod; s. Brands pop. Antiquities, W. Udg. III. p. 85, hvor mere forekommer om Overtro med Hensyn til Skoe. I P. Paars 4. B. 3. S. tilføies en Anmærkning i Anledning af Dorothea Stadsmøes Ahnelse, da „en Rem paa hendes Sko gik ganske reent i Stykker."

I. 3. Roland: . . . „Hvo der finder en afbrudt „Synaal om Morgenen, førend den har læset sin Morgen- „bøn, faaer enten Hugg eller onde Ord."

Denne Overtro omtales hverken i (J. G. S.) „Gestriegelte Rockenphilosophie oder aufrichtige Untersuchung derer von vielen superklugen Weibern hochgehaltenen Aberglauben" (4de Opl. Chemnitz 1729), eller i Tillæget til Grimms deutsche Mythologie. Det „Herre Gott" som Pernille udtalte om Morgenen i Sengen, og som hun troede at kunne passere for en Morgenbøn, anseer Holberg kun for en Bøn taliter qvaliter i Moralske Tanker S. 397.

— Pernille: . . . „Naar Herren fastende vil stikke „sit Hoved igiennem Vinduet udi Høybroestrædet, betyder „det ufeylbar, at en Vogn vil komme forbi; thi saasom der „altid er fuld af Vogne i den Gade, saa kand det ikke „slaae feyl."

Medens Hoffet residerede paa det gamle Slot eller paa det senere Christiansborg, var Høibrostræde den bredeste eller, rettere sagt, den mindst smalle af de Gader som fra Amagertorv førte over Høibro til Slottet; igiennem den fandt derfor altid en stærk Passage Sted, saavel af Kiørende som Gaaende (Jonges Kbhvns Beskrivelse S. 401.)

I. 4. Roland: „Ach! jeg har været ælendig plaget „af Marren i Nat, Haagen! Jeg var ikke mægtig til at „faae min Mund op; thi saa snart jeg vilde tale, saa holdt „hun for min Mund. Jeg var ligesaa vaagen som jeg nu „er, og kunde see en tredobbelt Guld-Ring, som hun havde „paa Fingeren. Jeg kand dog ikke begribe, hvor hun kunde „komme i Nat, thi jeg havde dog Staal i Sengen hos „mig, og jeg stoppede alle Nøgel-Hullene til i Kammeret. „Jeg kand dog ikke erindre, om jeg glemte een Ting, som „er det fornemste, nemlig, om jeg satte mine Tøfler bag„vendte for Sengen."

Det Onde, som kaldes Mare og Mareritt bestaaer som bekiendt egentlig i et physisk Ildebefindende i Søvne eller i halvvaagen Tilstand, ligesom af en trykkende Byrde, der hidrører fra Aandedrættets Standsning, især ved et ubeqvemt Leie paa Ryggen, lavt med Hovedet. Den forhen omtalte Schultze, der, baade af Theori og Erfaring troede sig overbeviist om dette Ondes overſandselige Oprindelse, beskriver det saaledes: „Mareriden kaldes den Tilstand, i hvilken det indslumrede Menneske befinder sig, naar det ikke er i Stand til at bevæge et eneste Ledemod, eller drage Aanden, eller frembringe et Ord, men synes at qvæles, som af et Stikflod: under den heftigste Anstrængelse for at komme til sig selv, og faae sit Mæle og sin Bevægelighed igien, udvælder den heftigste Sved, som om det iførte Linned var dyppet i Vand; under Paroxysmus foregaae altid fæle og ubehagelige Drømme;" Physikalske Grublerier, S. 274.

Den norske Almues Forestilling om dette Væsen er vel i det Hele fælleds for alle de Folk, der forklare hiint Tilfælde af en overnaturlig Aarsag: „Maren ligner den skiønneste Qvinde, men i Lader det arrigste Trold. Hun gaaer giennem lukte Døre, overfalder sovende Folk, i det hun sætter sig skrævs over dem, og plager dem saa det er en Gru. Den, der har modtaget et saadant Nattebesøg, siges at rides af Maren, og ofte er han nær ved at qvæles. Den lader sig imidlertid ei nøies med at plage Mennesker, men den rider baade Faar og Heste;" Fayes norske Sagn S. 85; Junges nordfiell. Landalmue S. 302. I Danmark som i Norge og vel overalt hvor denne Overtroens Skabning er bekiendt under nysanførte Benævnelse, henføres den til Qvindekønnet[21]). Derfor definerer Roland i næstfølgende 5te Scene Maren ved „en Qvinde, som er forliebt udi en Mandsperson, hvilken hun undseer sig for at anmode om Kierlighed." Denne Forestilling gav Holberg igien Anledning til en pudserlig Fortælling i hans Levnet (S. 15), om hvorledes dette Onde, som tilskrives aandelig Indvirkning af Qvindekiønnet, engang i hans første akademiske Aar endog havde nødt ham til at forlade en Huuscondition paa Landet i Norge.

Etymologien til denne Benævnelse maa uden Tvivl søges i det gamle endnu paa Landet brugelige og i mange beslægtede Sprog forekommende Udtryk for Hesten, Mar (Mær). Baade Ondet og Navnet kiendes ogsaa i Eng-

---

[21]) Thieles Danm. Folkesagn II. S. 280—82; Magnusens Eddalære IV. S. 216. 272; Westerdahls Beskrivning S. 40. Ikkun Schultze (l. c. S. 280) antager „Maren" for et Mandfolk, naar han beskriver den som „et ungt Menneske med mørkegraa Frakke og rundskygget Hat."

land, Tydskland, Holland og Frankerige[22]), skiøndt det i Tydskland, foruden Nacht-Mähre ogsaa benævnes Alp-drücken, af en anden Klasse af overnaturlige Væsener (der Alp.). Enkelte Sammensætninger som man har villet bringe i Forbindelse med Overtroens Mare f. Ex. Mare-lokker og Mareminde, maae derimod henføres, enten til det omtalte Udtryk for en Hest eller til den dermed ligelydende gamle vel endog beslægtede Benævnelse for Havet[23]).

Da Maren troedes at komme ind igiennem Nøglehuller eller andre smaa Aabninger, maatte man sørge for at disse vare tilstoppede; (Thieles danske Folkesagn II. S. 125—26: Danm. F. S. II. S. 280—82). Staal ansaaes for et almindeligt Præservativ imod alskens onde Aander, altsaa ogsaa imod denne[24]); og, saavel i Sverrig og Tydskland som hos os, antog man, at naar Tøflerne om Natten vare vendte med Taaen ind ad mod Sengen, kom Maren, men ikke naar de vare vendte ud ad[25]). Kunde intet andet hielpe, brugtes følgende Besværgelsesriim:

---

[22]) Udførlige Oplysninger herom haves hos Ihre, de superstitionibus hodiernis (1750) p. 23—24, og i Magnusens Eddalære IV. 216—18. 281 fg.; jvfr. Molbechs Dialectlexicon S. 354 fg.; Nyerups „Overtro hos den danske Landalmue", i Dagen 1822 Nr. 99; Thieles Danm. F. S. II. S. 280—82; Fayes norske Sagn S. 86.

[23]) Vid. Selskabs Ordbog; Molbechs Dialect-Lexicon; Magnusens Eddalære anf. St. Parallelismen af disse forskiellige Betydninger af Ordet Mar i flere Sprog s. Gloss. til Sæmunds Edda II. Ihres Glossarium angiver ingen bestemt Etymologie. Mon ikke en og samme Rod som indslutter Begrebet at bære, kunde ligge til Grund for begge Udtryk?

[24]) Oldenburg om Gienfærd og Giengangere S. 100 fg.; Faye l. c. S. 86; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 140. II. S. 142—156.

[25]) Forskiellige Raad mod dette Onde angives i Tharsander (J. W. Wegener) Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 29; Deutsche

„Marre, Marre, Minde,
Est du herinde,
saa skalst du herud!“ (P. Paars I. 4. Anm.)

hvortil Parallel kiendtes baade i Norge og i Tydskland[26]).

Rolands følgende Replik (I. 5.): „Naar jeg seer et „Gespenst udi en Qvinde-Lignelse komme ind ad Døren, „og kaste sig over mig, og holde for min Mund, naar jeg „vil tale; naar jeg seer Guld-Ringe paa hendes Fingre; „naar jeg kand skiønne, hvad Munster af Kniplinger hun har „paa sin Særk, og andre Omstændigheder: skal jeg da bilde „mig ind, at det kommer deraf, at jeg har ædt for silde „om Aftenen?“[27]) er en Gientagelse af følgende Sted i Holbergs 2den Satire:

Sagen von den Brüdern Grimm I. S. 130; mere herom i Grimms deutsche Mythologie, Anh. S. LXXXV. XC.; Junges nordsiell. Landalmue S. 300. Ennemoser Gesch. d. Magie S. 867. „Mod Mareridt et Raad vor Substitut mig lærte; det er, man sætter Sko for Sengen kun forkeerte“; P. Paars 1. B. 4. Sang; dette Raad gives ogsaa i (J. G. S.) „gestriegelte Rockenphilosophie“ II. Cap. 63.

[26]) Thieles Danm. Folkesagn II. S. 282; Faye S. 86. I Kæmpeviserne forekommer Mareminde som synonymt med Marevív, Mareqvinde (Nyerups Udg. I. S. 432) og hidrører formodentligen fra det islandske Marmennill (Havmand), der efter Sprogets Analogie ogsaa kan betyde en Havfrue (jfr. Kvennmadr ɔ: Qvindespersen; men saaledes vilde da Mareminde i P. Paars betyde noget andet end den her omtalte „Mare“.

[27]) Paa samme Maade raisonnerer Schultze, Physik. Grublerier S. 276: „Forend jeg selv havde erfaret Trykken af den saa kaldte Mare, troede jeg, ifølge Beretningen af Andres Erfaringer, at Incubus eller Marekrampe foraarsagedes af en overfyldt Mave, naar den Sovende laae laet med Hovedet. Men efterat jeg selv ofte havde spist lidet til Middag og slet intet til Aften, laae ei heller lavt med Hovedet, men næsten opreist, og dog følede det heftigste Tryk af Mare, saa maatte jeg forlade den Theori jeg havde grundet paa fremmede Erfaringer.“

„Han sig foræder lidt og ondt i Søvne har,
Han tænker ved sig selv, mon det ei Marren er?
Han saadant engang i en Borgestue siger,
Strax Marren fast hver Nat har fat paa Drenge, Piger,
Man hende føler ei allene, men og seer,
Man sværger, at det en fortryllet Qvinde er,
Man indtil Kniplinger paa Særken seer skinbarlig,
Hvo saadant nægter meer, blir holdet gal og daarlig.“

I. 4. Roland: . . . „Der kunde ingen være verre, „end gammel Gunnild tilforn; hun troede hverken Nøk, „Varulv, Nissen, Marre, Underiordske, Hælhest ɔc. Hun „loe af alle Historier om Geister og Spøgelser. Men spørg „hende nu! Siden den Tid, hun blev indtagen i en Høy, „synger hun en anden Sang; hun lærte saa meget i et halv „Aar, hun var i samme Høy, af Biergtrold, at hun nu „er ligesaa klog som Sybilla fordum.“ Hagen: „Men „hvorledes kom hun ud af Bierget igien?“ Roland: „Hun var satt et halv Aar paa Stie og imidlertid arbeydede „hemmelig paa et Hull udi Bierget, hvilket hun bragte til „Fuldkommenhed, Dagen før hun skulde slagtes. Saa snart „som der var kommen Hull paa Bierget, og Dagen begyndte „at skinne derudi, bleve alle Biergtroldene forvandlede til „Steen.“

Hele den organiske Natur forestillede vore Forfædre sig i Oldtiden og Middelalderen, som Bolig for levende Væsener af en eiendommelig Art og Beskaffenhed, henførte under visse Klasser, der, ifølge deres særegne Natur og de forskiellige Elementer, benævnedes Biergtrolde, Dverge, Ellefolk, Nøkker, Nisser, Vætter, m. m.[28]). Betragte vi disse Forestillinger

---

[28]) I islandske Sagaer siges Dvergene at have Bolig i Stene (Klippehuler?); Heimskringla, Yngl. S. c. 15; Fornaldar Søgur I. S. 391. 441. II. Selv i det flade Danmark omtaler

som Levninger af en ældgammel Folketro paa Naturguddomme, da behøve vi, for at forklare deres Udspring, ikke at søge hen, enten til dunkle Erindringer om et fordums troglodytisk Liv, eller til Sagn om nogen i en umindelig Tid tilbagetrængt, efterhaanden uddød Folkestamme, skiøndt det heller ikke er aldeles usandsynligt at et og andet gammelt historisk Motiv kan have medvirket til at fremkalde og vedligeholde dem. Nærmest udledes de uden Tvivl fra den Anskuelse og Forklaring af Naturen og dens Phænomener, som letteligen paatrænger sig et Folk i Kulturens Barndom, fornemmeligen i Bierg-Lande, hvor denne Folketro især forekommer som gammel og vidt udbredt[29]). Men, ogsaa de Sagn om Nisser, Ellefolk, Høifolk og Underjordiske, der endnu, skiøndt stedse svagere, giënlyde i vort eget Fædreland, turde minde os om en Old, da Land og Klima fremviste et andet Physiognomi end det, vi nu have for Øie[30]).

Sagnet hyppigen Biergfolk, Høitrolde og Bakketrolde. For Sagn om Menneskers Bortførelse af Havmænd og Havfruer ligger oprindeligen samme Forestilling til Grund. Overnaturlige Væsener af forskiellig Slags nævnes i H. Lauridsens Sielebog 1587; Nyerup, om den danske Almues Overtroe i Læsn. i bl. Æmner 3die B. S. 514—15.

[29]) Debes (Færøernes Beskr. S. 339) forklarer den Mængde Spøgelser der i Landet af de mange Huler og Revner i Biergene, som, i et tidligere Tidsrum end Landets Bebyggelse, antoges at have været Boliger for onde Aander. Landt (Færøernes Beskr. B. 446) troer at kunne forklare Sagnene om Menneskers Bortførelse ved Huldrefolk af de rædsomme Orkaner; hermed kan sammenholdes et Par Fortællinger hos Debes S. 326. Mon ikke de Virkninger af Hvirvelvinde, som beskrives i Junges nordsiell. Landalmue S. 219, ogsaa kunne staae i Forbindelse hermed?

[30]) Af den vidtløftige Literatur, hvori denne gamle Folketro er betragtet fra forskiellige Synspunkter og de ældste derom forekommende Udsagn ere samlede og drøftede, kan fortrinligen nævnes: Magnusens Eddalære III. S. 308 fg.; jvfr. Lex. myth. E.

At disse Væsener forvandledes til Steen, naar Dagen eller Solen overraskede dem uden for deres underjordiske Boliger, antog den ældre og nyere Folketro, uden at man kan angive nogen sikker Grund dertil[31]). Men overalt tænktes

---

Sæm. III. Ordene: Alfr, Dvergr, Vættir og fl.; Fayes Norske Sagn, Indledn. S. XXIII. jvfr. 19 fg.; Grimms deutsche Mythologie II. S. 408 fg. Mange hidhørende Sagn ere samlede i Thieles Danm. F. S. II. S. 175 fg. En udførlig Fremstilling, i fortællende Tone, af Sagnene om Ellekongen og de Underjordiske paa Bornholm, findes i Fruentimmer= og Mandfolketidende 1770. Nr. 17. 19. 21; jvfr. Thiele II. S. 194; W. Scott (on the fairies of popular superstition (Introduction to the Tale of Tamlane i 2det B. af Minstrelsy of the scottish border) har viist en mærkelig Overeensstemmelse, i denne Henseende, imellem skotsk og nordisk Folketro. Ogsaa Lapperne antage et Væsen, „Skogsrå", som skal opholde sig i steile Bierge, og indtage Mennesker til sig, især naar disse giøre Støi i Nærheden; Zetterstedts Resa i Umeå=Lapmark (Örebro 1833) S. 263; om et Slags Ellefolk, „Maahinen", danne de sig samme Forestillinger, som den nordiske Almue; Chr. Gananders Mythologia fennica (Abo, 1789) p. 53. De Gamles Alfer, med Underafdelingerne af Sort=Alfer (Dauck-Álfar) og Lys=Alfer (Liós-Álfar), kunne neppe henføres til nogen uddød Stamme blandt Nordens Urfolk men maae ene have betegnet visse Naturguddomme. Ethvert Opholdssted, der tillagdes Saadanne, kaldtes naturligviis Alfheim (Álfaheimr). Det norske Alfheimar havde derimod Navn af Beliggenheden imellem Rom=Elven og Gøtha=Elven; hvorfor ogsaa Beboerne undertiden kaldtes Elfargrimar. Hvorledes disse geographiske Benævnelser ere satte i Forbindelse med den mythiske Ethnographi s. Søgubrot af Fornkonungum (Fornaldar Søgur I. p. 388).

[31]) Edda Sæmundi II. p. 44. III. p. 488. 748; F. Magnusens Edda paa dansk I. S. 78. Spor hertil findes allerede i Sagnet om Svegder og Dvergen i Heimskr. Yngl. S. Cap. 15. I P. Paars 2. B. 3. S. hedder det derfor:

„Biergfolk lader sig kun see ved Nattetide,
og naar det bliver mørkt; de Dagen ei kan lide;
saasnart de Solen seer, de deraf faaer et Meen,
de fleste bliver strax forvandlede til Steen."

deslige Væsener at staae i et stundom fredeligt og velgiørende, stundom fiendtligt og skadende Forhold til Landets menneskelige Beboere[32]). En Virkning af det Første var, at de undertiden troedes at bortføre Mennesker til deres underjordiske Opholdssteder, hvorfra de, enten aldrig, eller kun med forstyrrede Sielekræfter vendte tilbage, og kaldtes da „Ellevilde“[33]). Af disse fortalte nogle vidtløftigt om hvad der var mødt dem paa Steder, hvor de mod deres Villie havde befundet sig; medens Andre aldeles ingen Bevidsthed havde om deres Tilstand i den hele Tid de havde været borte. I begge Henseender kunne Tilfældene forklares af naturlige Aarsager, det være sig nu af Drømme, epileptiske Anfald, pludselige Hvirvelvinde eller lignende[34]); ligesom

---

med tilføiet Anmærkning: „og vide adskillige troværdige bosiddende Bønder endnu at vise saadanne Stene, som have været Trolde tilforn.“ 4. B. 3. S.

„Man tit en Jomfrue seer i Bierg-Trolds Hænder falde,
der æder Menniske-Kiød, og drikker Blod og Galde,
Men Lykken giør, at hun urøret, skiær og reen
af Kløer kommer; Hand forvandlet blir til Steen.“

[32]) I Julestuen Sc. 12 anfører Skolemesteren i sit Forsvar for Julelege: „at Nisser og underjordiske Folk drive store Fester bort med Klagen og Hylen, eftersom de ingen Deel har derudi.“

[33]) Thieles Danm. Folkesagn II. S. 215 fg. 220; Fayes norske Sagn S. 19 fg. S. 36. Strøms Søndmør I. S. 540. Debes fortæller S. 323 om Een (Nordmand?) der var bleven bortført af Spøgelser i 7 Aar, efter hvilken Tid han levede i bestandig Angest, saa at han tilsidst maatte drage til Norge. Ifølge W. Scotts Minstrelsy II. p. 179 var det en Tro i Skotland, at de som bleve bortførte af Ellefolk (fairies), maatte blive borte i 7 Aar, efter hvilken Tids Forløb de undertiden kom igien; men, forsvandt de atter, vendte de sielden tilbage.

[34]) I Norge tillægger Overtroen de Underjordiske en blaa Farve, som Væsener der staae midt imellem Aander og Mennesker; Strøms Søndmør I. S. 540; Faye S. 19. (jvfr. den Underjordiske med en blaa Hue paa Hovedet, der forbyttede Barnet; Haagens Repl. III. 2). Dette kan maaskee bringes i Forbindelse med

overhoved slige Sagn om Indtagelse i Bierge og Høie og om Nedtagelse i Havet og Floder alle synes at vise hen til en med Frygt forbunden Ahnelse om Naturens skiulte og hemmelighedsfulde Værksteder. Undertiden maa derimod Bedrageri af Egennytte og Forfængelighed have fremkaldt slige digtede Fortællinger, som Mængdens ubegribelige Lettroenhed ei tillod den at drage i Tvivl. Dette maa i det ringeste have været Tilfældet med Bondekarlen Niels Jensen, som i A. 1688, da han kun var 8 Dage gammel, skulde være bleven forbyttet af Trolde, der havde Bolig under en Steen, Maglesteen kaldet, paa Lyngbygaards Gods i Skaane, hvorfra han først efter 6 Aars Forløb kom tilbage, og som siden aflagde en omstændelig Beretning om de Underjordiskes hele Væsen og Færd, ei blot for Lyngbygaards Eier W. J. Coyet († 1709), men selv for Kong Carl den Tolvte, da denne Monark i Aarene 1715—16 opholdt sig i Skaane[35]). At de Underjordiske bortførte Mennesker for at slagte dem, som her siges i Rolands Replik, finder vel nogen Bestyrkelse i gamle Folkesagn, (jvfr. S. 378. 381.) skiøndt disse hyppigere gaae ud paa at hine Væsener attraaede Kiønsforbindelse med Menneskene. Dette antoges vel ikke sieldent at finde

---

den Jagttagelse i H. Ruges fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier S. 14, at der foran store Sneeskred sees en blaa Dunst, som forklares ved den af sin Ligevægt bragte Luft?

[35]) Bring, diss. de Willandia p. 11. Sagnet om Troldene under Maglestenen, Beskrivelsen over deres Levemaade efter bemeldte Niels Jensens Beretning m. v., findes i et dansk Almueskrift, der ikke er blevet omtalt i Nyerups Almuelæsning, nemlig: „Efterretninger om Troldhornet og Troldpiben samt Biergpuslinger, Trolde og Skiftinger paa Liungbyegaard i Skaane;" Kbhvn 1774. 8; det haves uden Tvivl ogsaa i ældre Udgaver, da der i Wielandts nye Tidd. om lærde Sager 1725 S. 307 fg. findes et Udtog deraf, som viser, at det allerede dengang maa have været bestemt til Trykken.

Sted med Hensyn til Mandspersoner[36]); men som oftest vare dog Personer af Qvindekiønnet især udsatte for denne Fare, hvorom mange Sagn ere opbevarede[37]). Blandt Saadanne kan, som et Pendant til den nysomtalte Tildragelse med den skaanske Bondekarl, nævnes en femtenaarig norsk Bondepige fra Aadal (i Nordrehougs Præstegield), der i A. 1720, altsaa kun faa Aar før dette Stykke blev til, foregav i fem Dage at have været indtaget i et Bierg, hvis Beboere vilde overtale hende til at blive hos dem, og som med mange specielle Omstændigheder, i Amtmandens og to Præsters Overværelse, afgav en udførlig Forklaring om, hvad hun under sit Ophold i Bierget vilde have seet og erfaret[38]). Hele Sammenhængen synes her at vidne om en, af physiske Aarsager exalteret Phantasi. Naar

---

[36]) Folkeviser om unge Mandfolk, som Biergqvinder vilde friste til Ægteskab, forekomme i Arwidsons swenska Fornsångor II. S. 298—303; ligeledes gamle Viser om Ellepiger i Udv. danske Viser fra M. Ald. I. Nr. 34. 35. Oedmans Chorogr. Bahusiensis S. 78 fortæller om en Bonde i Bahuslehn, som var bleven gift med en Biergboers Datter, af hvem han efterlod sig en talrig Afkom. Lignende Sagn i Thieles Danm. F. S. II. S. 215. 217. 223.

[37]) Thieles Danm. F. S. II. S. 214. 222. II. S. 218.; Suhms Samlinger I. 1. S. 100. 123; Faye S. 20. 32. o. fl. Svenske Folkeviser om Pigers Indtagelse i Bierge findes hos Arwidson II. B. 275 fg. 295; jvfr. Willes Sillejord S. 250; Reikter, diss. de gente Troll., p. 37. Som et ældgammelt Spor til denne Folketro kan nævnes Sagnet i det gamle Skrift Fundinn Noregr om den norske Kongedatter Goes Bortførelse af en Bierg-Konge (Rolfr i Bergi), der skal have foranlediget den norske Stats Stiftelse; Schønings Norges Historie I. S. 113.

[38]) Det hele over denne Person optagne Forhør er, efter en Afskrift i det kongl. danske Selskabs Samlinger, trykt i Riises Archiv f. Hist. og Geogr. Septbr. 1837. Om en blekingsk Bondepige, som 1729 skulde være indtaget i et Bierg i tre Dage, forekommer en Beretning i Siøborgs Blekings Hist. och Beskr. S. 359.

derimod slige bierg- eller høitagne Qvindfolk stundom foregave at have tilbragt flere Aar hos de Underjordiske, ja endog avlet Børn med dem, maa naturligviis Bedrageri have været med i Spillet[39].

I. 4. Pernille: … „hvorledes blir man fremsynet?"

Roland: „Man kand blive det paa mange Maader, „især naar man kiiger mellem et Røgel-Hull paa en Kirke-Dør."

De som troedes at kunne forudsee Begivenheder, der skulde indtræffe, saasom Dødsfald, Fremmedes Ankomst m. v., en Egenskab som Overtroen tillagde deels enkelte Individer, deels hele Familier, kaldtes fremsynede[40]) eller synske. At denne formeentlige Egenskab skulde kunne erhverves paa den af Pernille angivne Maade, synes ikke

---

[39]) Suhms Samlinger I. 2. s. S. 37 (Bornholmske Sagn); jvfr. H. Strøms Bemærkninger i hans „Tilskuer paa Landet," I. S. 252. 258. Undertiden have slige Sagn maaskee staaet i Forbindelse med Erindringer om Røvere og Voldsmænd i en ældre Tid, hvorom der ligelebes fra flere Steder haves Beretninger.

[40]) Dette Ord bruges ogsaa i egentlig Betydning om Langsynede; s. Vid. Selsk. Ordbog. Hiin Egenskab kaldtes hos os at være siunsk (synsk); Stephanii Anm. til Saxo p. 80; hvormed det islandske freskr ɔ: som seer Spøgelser om Natten (af fress ɔ: en Kat), der ogsaa skrives ófreskr (maaskee egentlig of-freskr), er beslægtet; Gloss. til Landnamabok; B. Haldorsens isl. Ordbog. Blandt flere hidhørende Træk i islandske Sagaer kan henvises til Synet før Briansslaget i Niáls Saga, og til Sturlunga Saga I. p. 132; II. p. 32. 34. Om saadanne lynceis islandicis haves et Afsnit i Bartholini Acta medica hafn. II. p. 198—200. En adelig dansk Jomfru der kunde forudsee naar Een af hendes Slægt skulde døe, omtales i Sammes Hist. anat. Cent. III. p. 115. Adskillige Steder hos de Gamle om denne Overtro er samlet i Bartholini Antiqvitates p. 260 fg.; jvfr. Thieles Danm. Folkesagn II. S. 31—32; Hammerichs skandinaviske Reiseminder S. 46.

at have været nogen almindelig Forestilling[41]); men at man kunde blive fremsynet ved at see giennem en anden Persons bøiede Arm, var en udbredt Overtro i Oldtiden, ei blot i Danmark, (som kan sluttes af Rudes Samtale med Biarke, hos Saxo, 2den Bog), men ogsaa blandt Islænderne[42]) og, er det endnu den Dag i Dag i Tydskland[43]). Den formeentlige Evne at kunne ahne tilkommende Besøg af fraværende Personer eller den Hensigt med hvilken de ville indfinde sig, kan uden Tvivl forklares, enten af de Gamles Forestillinger om menneskelige Genier (fylgia, forynia)[44]), eller af physiske Grunde (Luftsyner ved Kysterne og i Biergegne), eller endelig af den levende Interesse, hvormed lidet besøkede Egnes adspredte Beboere i Tankerne dvæle ved saadanne Gienstande og Begivenheder, der kunne frembringe en Afvexling i deres eensformige Liv, ved fraværende Slægt og Venner m. v. I hver Henseende kan denne Egenskab sammenlignes med Skotlændernes double sight[45]).

I. 5. Roland: „Spørsmaal: Hvorledes kand een „ride paa et Kosteskaft udi Luften til Bloksbierg? Hvorledes

---

41) Men vel, at man kunde kalde Fanden til sig ved at blæse ind ad Nøglehullet paa en Kirkedør; Høsts Chronos, S. 115 (1683).

42) Stiørnu-Odda draumr, bagefter Rymbegla p. 28; Orvar-Odds S. i Fornaldar Søgur Nordrlanda II. p. 554.

43) Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 891; Thieles Danm. F. S. I. S. 328. II. S. 31.

44) J. Erici Observ. ad Ant. septentr. Spec. p. 151 sq.; F. Magnusens Eddalære IV. S. 35 fg.; Edda Sæmundi III. p. 379—81.

45) Herom forekommer meget i ældre skotske Reiser og Topographier, hvoraf igien adskilligt er samlet i Brands Obss. on popular Antiquities III. p. 79—81; jvfr. „Procops Efterr. om de nordiske Lande"; Vid. S. Hist. philos. Afhandlinger VII. S. 72; Scheible, Das Kloster, weltlich und geistlich, XII. (von F. Nork) S. 740—48.

„kan een blive til en Varulv? Hvorledes kan een seyle paa „Møllesteen, som ligger Tings Vidne for at være skeet nogle „gange over Limfiorden? Hvorledes kand Findlapperne bringe „i nogle Minuter Tidender fra Ostindien? Hvorledes kand „man faae god Vind, naar man løser nogle Knuuder?"

Ved denne Seilads paa en Møllesteen, som skulde kunne bevises ved et Thingsvidne, maa Forfatteren have sigtet til en eller anden dengang bekiendt Tilbragelse [46]). Derimod henviser det her Forekommende om Finlappernes Troldomskunster til den Skandinaviens yderste Beboere mod Nord fra ældgamle Tider tillagte magiske Virksomhed [47]). De Forestillinger, Almuen i en ældre Tid dannede sig herom, lære vi at kiende af følgende Beretning i P. Clausens Norges Beskrivelse (1632) S. 133: „De kunne og flye noget at vide, hvad der skeer paa andre Steder, langt borte, og da lægger han sig ned, og giver sin Aande fra sig, og ligger som han var død, og er sort og blaa i sit Ansigt, og saaledes ligger han en Time eller halvanden, eftersom Steden er langt borte, som han skal forfare noget paa, og naar han da opvaagner igien, kan han sige, hvorledes det gaaer til, og hvad disse Personer giøre og have for Hænder paa det Sted, som han er ombeden at forfare paa. Saasom man haver skinbarlig seet paa en Garpestue i Bergen hos Johan Delling, at en Finne, som var kom-

---

[46]) I Peder Paars 2. B. 2 S. roses Gamle Gunild for at kunne „paa Havet seyle med den største Møllesteen".

[47]) Mærkeligt, at Beskyldning for Trolddom stedse fra disse Egnes sydligere Beboere henskydes mod de nordligere; Høgstrøms svenska Lapmarker S. 198; Schønings nordiske Landes gamle Geographie S. 47. At meget af denne formeentlige Trolddom var egennyttigt Paafund og Opdigtelse af selve Lapperne, indsees let og siges udtrykkeligt i en Anm. til P. Dass's Nordlands Trompet S. 107, af Udg. A. C. Dass.

men til Bergen med En ved Navn Jacob Smaasvend, og blev ombeden at skye dem at vide, hvad fornevnte J. Dellings Herskab udi Tydskland giorde og bestillede, da haver han lavet sig til, og sad og ravede, ligesom han havde været drukken, og i det samme sprang han hastelig op og løb nogle Gange omkring, og faldt saa ned, og blev der liggendes for dem, ligesom han havde været død, og der han omsider opvaagnede igien, sagde han dem, hvad hans Herskab paa den Tid bestillede og giorde, og det blev strax antegnet i Stuens Bog, og befandtes derefter sandt at være, det som han derom sagt havde. Han kan og giøre og opvække, hvilken Vind som han vil, og synderlig den Vind, som haver blæst den Tid han blev født, og de som kiøbe Bør af hannem, dem antvorder han et Snøre eller Baand med tre Knuder paa, og naar han opløser den første Knude, faaer han passelig Bør, og løser han den anden Knude, da faaer han saa stærk Vind, som han kan meest raade, men løser han den tredie Knude, da gaaer det ikke af uden Skibbrøde og Mandemiste." Denne Fremstilling af Finnernes eller Lappernes hele Troldomsvæsen slutter Forfatteren ellers med følgende Bemærkning: „Dette skriver jeg ikke gierne om de onde Folk, meget mindre dømmer jeg her noget om, uden at Satan er en tusindfold Kunstner og meget kraftig i de vantroe Mennesker"[48]).

Lappernes formeentlige Evne, under en overnaturlig Søvn deels at kunne bringe Budskab fra fierne Lande, deels at kunne angive Lægemidler for Syge, omtales af de fleste

48) P. Dass († 1708), Nordlands Trompet S. 108:

„At de nogen Omgang med Djevelen har,
Jeg derpaa har mangen Gang Kiendetegn klar
med seende Øine fornummet."

Om den „Finlands" Beboere tillagte Evne at kunne „K[illegible] Tyr og giøre Vind" spøges i P. Paars 2. B. 2 S.

ældre og nyere Forfattere[49]), som beskrive dette Folks Sæder og Eiendommelighed. Men allerede den skeptiske Balth. Bekker søgte at godtgiøre, at disse Kunster hidrørte ene og alene fra Bedrageri[50]); ligesom ogsaa Holberg selv i sine Epistler (II. Nr. 92) anfører en Anekdote om en „Finlap" i Bergen til Beviis for det Samme. End mere udbredt var Troen paa Lappernes Magt til at kunne

---

[49]) Allerede hos Adam af Bremen i det 11te Aarhundrede forekomme saadanne Sagn om Norges yderste Beboere (trans arctoam plagam circa Oceanum); Suhms Danm. Hist. IV. S. 530. Forestillingen om denne Evne, ved ulegemlige Reiser (i hamførum) at kunne bringe Budskab fra fierne Lande, ligger til Grund for en Beretning om to Finner, der paa denne Maade skaffede en Nordmand i Harald Haarfagers Tid Underretning om Islands Beskaffenhed, før han selv nedsatte sig der (Vatnsdølernes Historie S. 53; Landnamabok, Udg. i Islendinga Søgur I. (1843) S. 174). Videre herom s. Ol. Magni Hist. gent. Sept. Epitome p. 97; Schefferi Lapponia p. 139; Leems Finmarkens Lapper S. 477; Dass's Nordlands Trompet S. 109. Et jydsk Sagn om slige Kunster af en Finlap meddeles i Thieles D. F. II. S. 110 fg.

[50]) Bezauberte Welt III. S. 462 fg.; her anføres af Godelmann, de magis, veneficis et lamiis (Frcf. 1591. 4.), en omstændelig Fortælling om, hvorledes Lapperne i Søvne kunne hente Efterretninger fra fierne Lande, meddeelt af en Rostokker, der en Tidlang havde opholdt sig hos Christian Friis (in regno Norvegiæ vicarius), hvormed maa være meent Christ. Friis til Borrebye, der 1583—89 var forlehnet med Throndhiems Lehn, men aldrig har været Statholder i Norge. I Sigv. Grubbes Dagbog over Christ. IV. norske Reise 1599 fortælles, at en Ganfinn paa Øen Kildin tilbød en Adelsmand af Følget at skaffe ham Efterretninger fra Kiøbenhavn, men at de maatte seile bort før han kunde blive færdig med sine Tilberedelser; Bring, Handlingar i swenska Historien, 3. D. S. 43. P. Goldschmidt, „Verworffener Hexen- und Zauberer-Advocat" (Hamburg 1705), har en Fortælling om en Flensborgerskipper, der paa lignende Maade af en Islænder fik Efterretning fra sit Hiem.

ved Trolddomskunst frembringe Vind og Storm. Allerede i det fiortende Aarhundrede fortæller en engelsk Skribent, omtrent paa samme Maade, som Jac. Ziegler i første Fierdepart af 16de Aarh. (i dennes Schondia), O. Magnus (anf. St. p. 97) og senere Scheffer (p. 144), hvorlunde Lapperne solgte de Søfarende Snorer med Knuder paa[51]), ved hvis Løsning de, efter Behag, kunde frembringe stærkere eller svagere Vind[52]). De sydligere Folk tillagde, for øvrigt, ikke blot de fierne Lapper denne Kunst, men tillige Islænderne[53]), de Norske[54]), Svenske og Danske[55]); og-

---

[51]) Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 606. Forøvrigt forvexler den lærde Forfatter her det norske Finmarken med det amerikanske Viinland.

[52]) Jvfr. Leems Finmarkens Beskrivelse S. 454; Dass, Nordlands Trompet, S. 109. I en italiensk Beskrivelse over Tilstanden og Sæderne i den dansk-norske Stat paa Trediveaarskrigens Tid nævnes dette blandt Norges Mærkeligheder som noget aldeles Tilforladeligt; Raumers Briefe aus Paris zur Erläuterung d. Gesch. d. 16ten u. 17ten Jahrh. I. S. 77.

[53]) Dithm. Blefkenii Islandia p. 70; Forfatteren besøgte Island i anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede.

[54]) N. Hemmingii admonitio de superstitionibus magicis vitandis (1575) fol. L. 4: quidam scriptor hac arte nobilitat norvagicas fæminas. En lignende Beskyldning forekommer ogsaa i en Proces mod nogle norske Hexeqvinder omtrent A. 1650 f. Nyerups Udsigt over Hexeprocesserne i Norden (Skand. Litt. S. Skr. XIX. S. 381).

[55]) I C. Ogerii iter danicum, svecicum, polonicum (1634-35) p. 433 fortælles efter en danzigsk Borgermesters Beretning, at En, der i Sverrig saaledes havde kiøbt Vind (de ventis enim tempestatibusqve negotiatores ibi sunt), ved uforsigtigen at løse alle tre Knuder, kom til at lide Skibbrud. Dog sigtes herved maaskee nærmest til de lappiske Beboere, om hvilke nysanførte Godelmann lib. II. p. 71, ved at omtale denne deres Handel med Vind, tilføier: maxima enim est in septentrionalibus barbaries & idolomania. Baade i Danmark og Slesvig haves lignende Sagn; Thieles Danm. F. S. II. S. 52; Müllen-

saa paa Øen Man antoges i Middelalderen Hexene at kunne sælge Vind ved magiske Snore[56]). At Troen paa et saadant Herredømme over Naturen kunde være saa udbredt, er mindre mærkeligt, end at man overalt tænkte sig det udøvet ved samme kunstige Middel[57]). Skulde maaskee en ældgammel Forestilling om Vindene, som indsluttede Dæmoner, ligge til Grund for denne Overtro? Dette turde i det ringeste være sandsynligere end B. Bekkers Formodning (Bez. Welt III. S. 407), at den skulde hidrøre fra spøgende Udladelser af Lodserne i de nordlige, ved Klipper og Strømme farlige Have.

I. 5. Roland: ... „Historien er over alt bekiendt udi „Tiissted, hvor Folk ikke løsligen troer en Ting: En Pige „saae eengang uforvarende sin Mad-Moer tage en Flaske af „Skabet, hvorudi hun havde en Salve, hvilken hun saa- „snart ikke havde smuurt paa et Kosteskaft, førend hun foer „med Kosteskaftet mellem Beenene op igiennem Skorsteenen; „Pigen forundrede sig derover, tog samme Krukke ud af „Skabet, for at see hvad det var, og smuurte libet af

---

hofs Sagen der Herzogthümer S. 222. I P. Goldschmidts nysanførte Skrift S. 492 fortælles, at den holsten-gottorpske Hertuginde Augusta († 1639) opfordrede to for Trolddom beskyldte Qvinder i Husum til at fremkalde et pludseligt Uveir paa en ellers klar Dag, hvilket ogsaa skete. Een af Ribe-Hexene bekiendte 1620, at hun kunde skabe Uveir og at hun havde opvakt en Storm, hvorved mange Fiskere forgik; D. Grønlund, Hist. Efterretning S. 154. 159. I Hexeri ell. bl. Allarm IV. 10 beskyldes Comedianterne for at have opvakt Storm, hvorved Skibe forgik.

[56]) Brand, Obss. on popular Antiquities III. p. 6 fg. af Rog. Higden Polychronicon. Allerede i det 9de Aarhundrede troede man paa kunstig Vind (aura levatitia), frembragt ved Troldmænd (tempestarii); Grimm I. S. 604. II. S. 1040; jvfr. H. Düntzer, Sage von Dr. Faust S. 207.

[57]) Endnu i den nyere Tid var denne Forestilling ei ualmindelig i Frankrig; Scheible, das Kloster XII. S. 562. 570.

„Salven paa et Brygger-Kar, hvorudover hun med Brygger-„Karret foer ogsaa op igiennem Skorsteenen liige til Bloks-„bierg. Der var en stor Forsamling af gamle Kierlinger, „som havde Bass og Fiol for sig. Fanden selv, som de „der kaldede gammel Erik, saasnart han havde uddantzet en „Polsk Dands, og betalt Spillemændene, kom til Pigen „med en Bog, hvorudi hun skulde skrive sit Navn; Men „hun, i Steden for hendes Navn, skrev de Ord først, som „man forsøger Penne med: Den som mig føder ꝛc., hvor-„udover den gammel Erik ikke kunde tage Bogen tilbage, „og vilde ikke dantze den heele Nat, da han dog tilforn „aldrig var af Gulvet. Om Morgenen tilig, som var St. „Hansdag, rider alle Kierlingerne tilbage paa deres Koste-„skafte, og Pigen paa sit Brygger-Kar, indtil de kom til „en Bæk, over hvilken Kierlingerne sprang meget behændig, „men Pigen studsede, og tænkte ved sig selv: det gaaer vel „ikke an, at giøre saadant Spring med et Brygger-Kar. „Endelig sagde hun: jeg kan sagte forsøge, og stødte paa „Brygger-Karret, hvilket sprang ligesaa behændigt som „Kosteskaftene, saa at Pigen maatte lee, og sagde: det var „et Fandens Spring af et Brygger-Kar! Men hun havde, „Monfrere! ikke saasnart nævnet Fandens Navn, førend „Karret blev staaende, Bogen blev borte, og min gode „Pige maatte gaae til Fods til Tiisted igien“ [58]).

---

[58]) En hermed overeensstemmende Fortælling om en norsk Bonde-piges Fart „til Blaakolds“ paa et Bryggerkar m. m. forekommer blandt „Graverens Fortællinger“ i P. C. Asbiørnsens norske Huldreeventyr og Folkesagn S. 180—81; jvfr. et jydsk Sagn i Thieles Danm. F. S. II. S. 88. At Ordsproget: „det var et Spring af en Leerovn“ (P. Syv II. S. 39), om en Ting, man ikke skulde troe mulig, muligen kommer af et lignende Sagn, s. Resens Atlas; Dänische Bibliothek II. S. 45; Thieles anf. St. S. 208. Thisted er her nævnt som Lokale

Til Overtroens ældgamle Phænomener hørte de saa kaldte Hexereiser. Uden Tvivl udspringe de ældste Forestillinger herom fra forskiellige Kilder. Forsaavidt der, ikke blot i Tydskland (hvor det især gielder), Sverrig og Norge, men ogsaa i det sydlige Frankrig, Italien, Spanien, Polen og i flere Lande, paavises visse Steder, især Bierge og øde Egne, Korsveie, Kirkegaarde m. m., hvor Hexene fra ældgammel Tid antages at holde Sammenkomster[59]) kunde den første Spire dertil maaskee søges i Overgangsperioden fra Hedenskabet til Christendommen[60]), da den gamle Troes Tilhængere kun i Løndom turde dyrke deres Fædres Guder, medens de nye Christne ansaae enhver saadan Yttring af Hedenskabet for Diævelens fortsatte Virken. Men da saa mange andre af Hedenolds Forestillinger levede op igien i Middelalderen, kunne disse maaskee bringes i Forbindelse med de gamle, ei blot nordiske Sagn om krigerske Aander (Valkyriur, qveldridur, myrkridur), som red i Luften, om den vilde Jagt i Danmark, Aasgaardsreian i Norge, „Wütendes Heer" i Tydskland o. fl., der ei usandsynligen kunne forklares af visse Naturphænomener. Fra den Tid derimod,

---

for dette Sagn med Hensyn til den da endnu i frisk Minde værende Thistedske Besættelse.

[59]) Adskillige saadanne nævnes i Grimms deutsche Mythologie 2te Ausg. II. S. 1004—5; Soldan, Gesch. d. Hexenprocesse S. 227—28.

[60]) Dobeneck, d. deutschen Mittelalters Volksglauben und Heroensagen I. S. 61. II. S. 32; Fr. Gottschalck Sagen und Volksmärchen d. Deutschen I. S. 8 fg.; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 1076. 1095; Dansk Minerva 1815. I. S. 485 fg. Allerede i det 5te Aarh. forekomme hos Augustin Sagn om Qvinder, der hengive sig til Diævelen og med Diana og andre hedenske Gudinder fare giennem Luften; Dobeneck l. c. S. 56; jfr. Grimms deutsche Mythologie, Anhang S. XXXIII. XXXIV. XXXVI; Soldan, S. 492.

da disse Hexereiser saa hyppigt forekom i Hexeprocesser, eller fra det fiortende Aarhundrede til Begyndelsen af det attende, var det dog nærmest den Overbeviisning om Diævelens Tilværelse og Virksomhed, der deeltes af Høie og Lave, Selvbedrag af en forvirret og ophidset Phantasi, hos Qvindekiønnet tildels hysteriske Tilfælde, der fremkaldte og vedligeholdt Troen paa dem. Om Hexereiserne herskede i de nordiske Riger og i det nordlige Tydskland følgende i det Hele samstemmende Forestillinger[61]).

Hexemøder antoges især at finde Sted Skiærtorsdagsaften, St. Hans Nat (imellem 23de og 24de Juni), St. Valborgs Nat (imellem 30te Apr. og 1ste Mai) eller Maries Besøgelsesaften (1—2. Juli)[62]) og at holdes, for

---

[61]) Hovedtrækkene af den følgende Fremstilling skyldes Joh. Prætorius, Blockes-Berges Verrichtung od. ausführlicher geographischer Bericht von den hohen trefflich alt u.- berühmten Blockes-Berge, ingleichen von der Hexenfahrt und Zauber-Sabbathe, so auf solchem Berge die Unholden aus gantz Teutschland jährlich d. 1. Mai in S. Walpurgis Nachte anstellen sollen; Leipzig 1669. S. 201 fg.; Tharsander (J. W. Wegener), Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 452 fg.; G. Schulze, von d. Alterthum d. Hexenfahrt nach d. Brocken; Hamb. verm. Bibl. 1. Bd. 2. St.; Ersch u. Gruber Encyclopädie 2. Sect. VII. Th. (Hexe); Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 2004 fg.; Handlingar om Trulldomswäsendet i Dalarne A. 1668—73, utg. af C. G. Kröningssvärd, Fahlun 1821.

[62]) I Christ. II. geistlige Lov Cap. 78 paalagdes det Øvrigheden at undersøge, om de, der mistænktes for Troldbom, pleiede at indfinde sig paa usædvanlige Steder om Morgen, Aften eller Nat, „eller og andre hellige Tider, Skiærtorsdag og S. Valborgs Nat som det siges at bruges mere paa de Tider end andre Tider om Aaret". Baade Skiærtorsdagsaften og Paaskeaften skiød man i Sverrig for at fordrive Hexene; Westerdahls Beskrifning S. 24; jvfr. Soldan S. 248. Skiærtorsdagsaften kaster Bonden Øxer og Jernkiler paa de besaaede Agre og fæster Staal paa alle Dørre; Junges nordsiell. Landalm. S. 270; ligeledes i

Sverrigs Vedkommende, paa Blaakulla, en liden Klippe-Ø af et vildt Udseende, imellem Øland og Smaaland[63]); for

---

Skaane; Nicolovius, Folklifwet i Skytshärad S. 120. Torsdagen ansaaes overhoved for Hexenes Dag; Bircherods Dagbøger S. 73. „Walborgs-mässo-Dagen" troedes Hexene især at være virksomme; Westerdahl S. 25; jvfr. Soldan, Gesch. d. Hexenprocesse S. 242 fg.

[63]) Denne beskrives i Linnees öländska och gothländska Resa S. 128, hvor Skiærtorsdag nævnes som den Dag, da Hexefolket især drog derhen; hvorfor disse Møder netop paa denne Dag antoges at finde Sted, derom s. F. Magnusen Lex. mythol. i E. Sæm. III. p. 953; Annaler f. nord. Oldkyndighed 1854, S. 129—31. Stedets Farlighed for Søfolk, som af denne Aarsag ei vovede at kalde det „Blaakulla", men benævnede det „Jomfruen" (Ol. Magni Epitome p. 63), har uden Tvivl allerførst frembragt Tro paa onde Aanders Ophold her, og siden Forestillinger om Hexemøder. Navnets første Deel kan antages at have sin Oprindelse af Klippens mørke Udseende i Frastand, da Blaa i de nordiske og flere beslægtede Sprog tillige betyder Sort, Sortagtig (Ihres Glossarium I. col. 202); hvormed kan sammenlignes Bierget blaa i svenske Folkeviser (Arwidsons swenska Fornsångor II. S. 302—3), Blaabierg paa den østlige Kyst af det Slesvigske (Gliemanns danske Stats Geographi, I. S. 142) og Blaabierg, Blaavand i Jylland, fordi Sandbankerne i Frastand see blaae ud (Steen Blichers vestlige Profil af den cimbriske Halvø S. 41). Kulla er det svenske Kulle ɔ: Top (isl. Kollr, danske Kuld; deraf Forbierget Kullen). Ordets Forvexling med det gamle Kulla ɔ: en Pige (s. Ihres Glossarium) har muligen foranlediget Benævnelsen „Jomfruen". Et Blaakulla findes baade i Bleking (Sisborgs Beskr. S. 312) og i Solberga-Sokn i Götheborgs-Län. Ogsaa i Slesvig, Holsten og Meklenborg findes Høie og andre Steder med Navnet Bloksberg (Müllenhofs Sagen S. 564), maaskee fordi man tillagde dem samme Bestemmelse; ligesom et Hekkelveld e skal forekomme i Nedersachsen; Lisch, Meklenburg. Jahrbücher XX. S. 194. Skulde Bloksberg (ogsaa kaldet Brocken, Brooksberg), hvis Etymologie dog er uvis (Grimms d. Mythologie II. S. 1004), ikke være beslægtet med Blaakulla?

Norges derimod paa det høie Field Trommen paa Hvaløen i Seniens og Tromsø-Fogderi, altsaa nær Finmarken[64]), eller paa Lyderhorn, et af Fieldene omkring Bergen. De danske Hexe maatte, ligesom de nordtydske, fornemmeligen vende sig til Bloksbierg[65]), men søgte stundom ogsaa til det islandske Hekla (Hekkenfeld), der nævnes her i 2. A. 2. Sc., eller til Troms i Norge[66]), foruden til andre Steder i Danmark[67]). Skiøndt Personer af Mandkiønnet ikke egentlig vare udelukte fra disse Sammenkomster, var det dog især Qvinder, som troedes her at indfinde sig, at forføre Andre til Deel-

---

[64]) Krafts Norges Beskr. VI. S. 521; Schönings Norges gamle Geographi S. 46; Wadskiærs Vers foran J. Friis's poet. Skrifter. I Leems Finmarken S. 460 nævnes flere Steder, hvor Troldqvinder skulle have deres Forsamlinger (Balvolde) saasom: Lyderhorn (et af de 7 Fielde, der omgive Bergen), Vardøe og Domen i Østfinmarken, Dovrefield og Hekkelfield. Lyderhorn nævnes som bekiendt ved Hexemøder i nysanførte Sigv. Grubbes Dagbog S. 62. Balvolde kommer af bølva (forbande); de vilde i det gamle Sprog kaldes bølvadir vellir ɔ: Marker, indviede til diævelske Arbeider. Ogsaa fra Norge lod man Farter foregaae til „Blaakolds"; Asbiørnsens norske Huldreeventyr S. 180.

[65]) Endnu i A. 1780 troede vor Almue paa Hexereiser til Bloksbierg; Iris I. S. 328.

[66]) De Omkringboendes overtroiske Forestillinger om Hekla s. Olafsens og Povelsens Reise II. S. 862; Grimms Myth. II. S. 953. Sagn om Hexefarter fra det nordlige Jylland til Tromskirke; Thieles D. F. II. S. 102; S. Grundtvig, gamle danske Minder S. 148; H. Bierregaard, om Overtro S. 96; Wadskiærs Vers foran J. Friis's poetiske Skrifter.

[67]) Om Hexemøder paa Giørding Kirkegaard ved Ribe St. Hans Nat; Thieles D. F. II. S. 100; ogsaa Breumkilde i Viborg Stift nævntes i en Hexeproces; Hedegaards jurid. Anm. til Loven IV. S. 160; jvfr. Christ. II. geistlige Lov Cap. 78: „ved rindendes Vand". Titelkobberet foran P. Goldschmidts „verworffener Hexen- und Zauberer-Advocat" forestiller et Hexemøde paa Bloksbierg.

tagelse deri og overhoved der at spille Hovedrollen. Reisen foretoges som oftest ud igiennem Skorstenen (Soldan S. 231), paa Kieppe, Kosteskafter og Deigtruge, paa Køer, Bukke og andre Dyr, endogsaa paa Mennesker; en Hexesalve hørte altid hertil som et nødvendigt Reqvisit[68]. Første Gang bleve Novicernes Navne med deres eget Blod (hvorom Sagn allerede i Middelalderen) indskrevne i en Bog. Hexene bragte Diævelen Tribut af Madvarer, Hør m. m. ligesom de igien af ham modtoge tienstagtige Aander, meest i Skikkelse af Katte, der skulde malke Folks Køer, stiæle Fødevarer m. m. Ved disse Sammenkomster dreves allehaande oeconomiske Sysler; der kogtes, bryggedes, bagtes, brændtes Brændeviin (navnligen paa Blaakulla), kiernedes Smør, maledes Korn; ogsaa giorde man sig tilgode med Mad, Drikke og Tobak. Forlystelsen bestod især i Musik og Dands, hvorved Diævelen spillede paa Fiol[69]) og Hexene holdt Begfakler i Hænderne[70]). Hexene foregaves tillige at have legemlig Omgang med Diævelen, og Trold-

---

[68]) Hexesalven kan have havt en narkotisk Virkning, hvorfor Hexene selv efter Opvaagnelsen troede, at alt hvad de berettede om deres Farter m. m. virkelig havde tildraget sig; Möhsens Beschr. e. Berlin. Medaillensammlung II. S. 450; jvfr. Tharsander II. S. 531. I P. Goldschmidts anførte Skrift S. 503 meddeles en Beretning af en anseet Læge i Flensborg om den besynderlige Virkning af en Hexesalve. Om dens formeentlige Bestanddele s. Soldan anf. St. S. 504. En Reise til Blaakulla efter et skaansk Sagn; Nicolovius, S. 120; en Hexefart efter et slesvigsk Sagn; Müllenhof, S. 215. 600.

[69]) Leems Finmarken S. 460. Sagnet lader Diævelen ofte vise sig som Spillemand; J. Scheible, das Kloster, 12ter Bd. (von F. Nork) S. 239—40. Om Hexedandse s. Soldan S. 186.

[70]) Dette skal nok forstaaes, naar der i Forhørene i ovenanførte Handlingar om Trullbomswäsendet i Dalarne ofte forekommer: fuit candelabrum (hun forestillede en Lysestage).

karlene med dennes Døttre; Frugten heraf blev, hvad man kunde vente af slige Forældre: Slanger, Tudser, Muus o. s. v.

Flere karakteristiske Træk af disse Forestillinger gienfindes i den anførte Replik; her forekomme saaledes Hexesalven, Kosteskaftet, Bryggerkarret, Farten igiennem Skorstenen, Musiken og Dandsen, Navnets Indskrivelse af Diævelen i en Bog m. v.; Alt blandet med pudseerlige Anachronismer, saasom at Fanden betalte Spillemændene og at Pigen skrev: „den som mig føder," i Stedet for sit Navn. En malende Skildring af et saadant Optog indeholdes i 2den A. 2den Sc.:

„Otte Kiellinger med hæslige Masqver kommer ind „udi Procession ved et Liire-Stykke efter Tacten, og har „lange Koste-Skafte mellem Beenene. Rangerer sig udi en „Kreds og synger den Viise:

„Ved St. Hans Nats Tiider
„Man til Bloksbierg riider,
„Og til Hekkenfield Top
„Paa Koste-Skaft flyver op."

„(Hvorpaa Kredsen dandtzer lystig om, saa at de holde „Koste-Skaftene imellem dem, og da synges tillige med „Liirene den Viise:)

„Gir nu agt, I skal befinde,
„Vi kand Fanden løse og binde,

„(Derefter standser de, og sætter sig ned udi en Kreds, og „gammel Gunnild sætter sig midt iblant dem, og da spilles „et Liire-Stykke, hvorefter Gunnild reyser sig og læser af „den sorte Bog denne Formular:)

„Gammel Erik, Hersker over Bloksbierg, Hekkenfield, „Lyderhorn, Findmarken, Mundien, Borigundien, Gurolien, „Fyrolien, Trapezund, Kolimund, Orknøer, Løxstøer.

„Jeg dig maner og beder
„Ved hellig Gertrud og St. Sveder,

„At Du Dig her indfinder
„Uden Ophold og Hinder,
„Med Sving og med Spring,
„I Dyrs Skikkelse at gaae omkring,
„Men ikke uden for denne Ring.

„(Gammel Erik kommer op af Jorden, skiult med et sort „Klæde, og med Horn i Panden, og dantzer tre gange om „Kredsen efter et Liire-Stykke.)"

Af de her i Diævelens Titulatur forekommende Lokaliteter kiendes Bloksbierg, Hekkenfield, Lyderhorn og Finmarken fra det Foregaaende. Gurolien kan ikke nærmere paavises. De øvrige Steder ere deels, saasom Mundien, Borigundien, Trapezund, laante af Romaner fra Middelalderen, der paa den Tid vare almindelig Folkelæsning[71]), deels, uden egentlig historisk Hiemmel, blot for Pudserligheds Skyld indskudte af Digteren. Med Hensyn til Gammel Erik, som en gammel dansk Benævnelse for Diævelen, kan bemærkes, at hos flere Folkeslag den onde Aand i Almuesproget opkaldes med et eller andet almindeligt Menneskenavn, saasom hos Tydskerne: Knecht Ruprecht og Grau-Heinrich; hos Englænderne: Old Harry (Henrik) og Old Nick (Nicolai)[72]); hos de Norske: Gamle Siur (Sigurd). Saaledes kan

---

[71]) „Ach! hvad har jeg ham giort? den slemme tyrkisk Hund! Hvi kommer han til os, saa langt fra Trapezund?"; i den anholtske Fogeds Tale til sine Folk; P. Paars 2. B. 2. S.; med tilhørende Anmærkning. Skovgaard, Bornholms Beskrivelse S. 112 mener, at ved Borigundien her skal forstaaes Bornholm, da Øens Indbyggere tidligere vare berygtede for Hexekunster, ligesom Finner og Lapper.

[72]) Thieles Danm. F. S. II. S. 83. 100. „Erik" og „Henrik" ere, om just ikke et og samme Navn, saa dog i ældre Tid ofte forvexlede; jvfr. Grimms Mythologie 2te Ausg. I. S. 472. 482. II. S. 955; Brand, Obss. on pop. Antiqvities ed. Ellis II. p. 520; Hallagers norske Ordsamling S. 102.

derfor vor Nisse snarere komme af Navnet Niels (i Norge og Sverrig Nils, hos os ammentrukket Nis, hvoraf igien Nissen ɔ: Nis's Søn), og være beslægtet med det engelske Old Nick end af det tydske Nixe, som egentlig betyder en Havtrold, og tilligemed Nøcken, Necken og Nikken hos Norske, Svenske og Danske nærmest kan udledes af det islandske Hnikr[73]). Mon ikke den samme Overtro, ifølge hvilken Almuen, i dens oekonomiske Sysler, afholder sig fra at bruge visse Udtryk, og ligeledes anseer det for raadeligst at betegne vilde og skadelige Dyr, Utøi og deslige, ja endog visse Steder, med hvilke Overtroen forbinder frygtelige Begreber (f. Ex. Blaakulla), ikke med det rette Navn, men med en Omskrivning[74]), ogsaa kan have foranlediget den til at benævne den onde Aand med et menneskeligt, mindre stødende Navn? Tillægget gammel maa sandsynligen forklares deraf, at hiint Væsen ofte antoges at vise sig i Skikkelse af en gammel Mand (Brand II. p. 520; Grimms Myth. II. S. 941). Alle disse Yttringer af Fortidens Hexetro gienfindes i vore Hexeprocesakter fra det 16de og 17de Aarhundrede[75]). Af de under disse afgivne

---

[73]) Vid. S. Danske Ordbog: Nisse; Grimm I. S. 456. 472.

[74]) Saaledes kaldes Ulven „Graabeen", Biørnen den „Gamle i Peltsen", Muus „de Smaa" m. v.; jvfr. Thieles danske Folkesagn III. S. 121; Westerdahls swenska Almogens Sinnelag ꝛc. S. 40; Grimms deutsche Mythologie (1835), Anh. S. CXXIII-XXIV. Lignende Overtro haves endog med Hensyn til visse oekonomiske Sysler; Westerdahl S. 47.

[75]) De her meddeelte Træk ere samlede af Dommen over Jfr. Christenze Kruckow 1621; N. danske Mag. I. S. 379 fg.; D. Grønlunds Hist. Efterr. om de i Ribe for Hexeri forfulgte og brændte Mennesker, S. 70. 94—148. 153. 207—8 fl. St.; en jydsk Hexeproces 1683; J. K. Høst, Chronos 2det H. S. 125; og en lignende 1686; Hedegaard, Jurid. Anm. til Loven IV. S. 160 fg. Om disse Hexefarter, Hexenes Omgang med Diævelen,

Forklaringer kan endvidere anføres, at Hexene i enkelte Distrikter dannede sluttede Selskaber, som kaldtes „Compagni“, „Rode“, „Troldbomslaug“ m. m. Hver Hex havde til sin Tieneste en ond Aand, som kaldtes hendes „Dreng“ eller „Apostel“, og betegnedes med forskiellige phantastiske Navne, saasom: Blach Skinnebeen, Schack, Svarting, Allebast, Raggi, Ravn, Dverg m. m.; stundom havde de endog Menneskenavne: saasom „Jeronimus, Andreas“ o. s. v. Ved deres Sammenkomster, der holdtes paa de ovenomtalte Tider og Steder, paa Kirkegaarde, ved Kirker og Kilder, stundom ogsaa i Huse, lærte de Yngre Troldbomskunst af de Ældre, afsvore Gud og hengave sig til Diævelen, men forlystede sig tillige med Dands, Musik, Drik m. m.; Farter til Bloksbierg omtales her sieldnere. Hexenes „Drenge“ viste sig for dem, enten i Dyrskikkelse, som Hare, Kat, Hund, eller i Menneskeskikkelse, som smukke unge Karle, der endog bleve trolovede eller gifte med de unge Hexepiger, eller fik Løfte om dem, naar de naaede en passende Alder; hvilket igien synes at give Vink om, hvad der undertiden kan have været Formaalet for disse Hexemøder[76]).

Roland: „I er at beklage, Monfrere! I er paa „vrange Veye. Vil I da ikke heller troe, at man kand „skabe sig til Varulve? Derpaa kan jeg give et yngere „Exempel, som en Skipper har fortaalt mig fra Trundhiem „. . . han heedte Adrian Persøn, en brav Mand . . . den „samme Adrian gik engang med en liden Flint paa et Sted

---

hvad der foretoges paa Møderne, hvorledes Mennesker og Dyr beskadigedes m. m., ere mange Noticer samlede af Scheible, das Kloster XII. S. 666—83.

[76]) Ogsaa i Skotland troedes Hexene deelte i Rober (covines) og Sqvadroner (squads); Soldan, S. 232—33; Hexeselskaberne havde Konger og Dronninger og tillige forskiellige militaire, civile og geistlige Grader eller Bestillinger.

„uden Byen, som heeder Kalvskindet, og der u-formodentlig „blev vaer en Ulv, hvorudover han spendte Hanen, og „sigtede paa Ulven. Ulven, istedenfor at løbe, blev „staaende og raabte: Skydt ikke Pipperkari! Saadan „heedte en gammel Kierling i Byen, som solgte Peber-„Nødder."

Overtroen forestillede sig Varulve som Mennesker, der enten til visse Tider eller for bestandigt, enten med eller mod deres Villie, forvandledes til glubende Dyr især Ulve[77]). Ikke fuldt 100 Aar før det Holbergske Stykke blev til, anførte den franske Reisende Ogier, som det synes ei med nogen Mistro, en ham af en svensk Adelsmand med-deelt Beretning om en Bonde i Sverrig, der i tre Aar havde været Ulv og efter den Tid atter blev Menneske[78]) Endnu i det attende Aarhundrede troede Een i Holsten at have skudt paa en Varulv (Dreyer, Samml. verm. Abhdl. zur Erläuterung d. deutschen Rechte u. Alterth. II. S. 587); saavel i de tre nordiske Riger som i Tydskland og andre Lande har Almuesagnet endnu meget at fortælle om dette Slags Væsener[79]). I Oldtiden troedes man at paa-

---

[77]) Adskilligt herom er samlet hos Tharsander II. S. 571—92 og W. Scott, letters on Demonology and Witchcraft. Lond. 1830. S. 211—12. Selv Melanchthon skal have troet paa Menneskers Forvandling til Ulve; H. Düntzer, die Sage von Dr. Joh. Faust S. 55.

[78]) Car. Ogerii Ephemerides p. 217; Hiemmelsmanden (Stheno Bottus, maaskee af Familien Båt eller Stenbock?) lovede endog at giøre O. bekiendt med en Mand i Stokholm, som ofte havde seet denne forvandlede Bonde.

[79]) Thieles Danm. F. S. II. S. 106. 279—80; Faye, Norske Sagn S. 88; Müllenhofs Sagen S. 231—33. Hvorledes den skaanske Almue forestillede sig en Varulv, og hvorledes en Saadan antoges at blive til, s. Nicolovius S. 184. I Hexerie ell. bl. Allarm (IV. 9. 10) beskyldes en af Komedianterne for at

drage sig denne Forvandling ved at iføre sig et Ulveskind eller ved at spænde et Ulvebelte om sig[80]). Senere antoges det at være et ved Troldomskunst enten erhvervet eller paaført Onde[81]). Saavel Begrebet som Navnet stiger høit op i Tiden og forekommer i forskiellige Sprog. Den ældste Spire til disse Forestillinger turde maaskee ligge i en historisk Erindring om peltsklædte Folk i Oldtiden; saaledes kan den bringes i Forbindelse med Herodots Formodning (Melpomene Cap. 105), at det scythiske Folk Neurerne vare Troldmænd, da de nogle Dage i hvert Aar forvandledes til Ulve og derefter igien paatoge sig menneskelig Skikkelse[82]). Ogsaa kunne Varulve (A. S. Werewulf; Fr. Loup garou; lat. gerulfus; λυκάνθρωπος) sammenlignes med de nordiske Berserker (Harald Haarfagers „Ulfhedner"), hvilke til visse Tider, vilkaarligen eller uvilkaarligen, geraadede i et Slags Affindighedstilstand. Spørgsmaal, om ikke tillige, i det mindste fra en nyere Tid, Erindringer om Fredløse som havde søgt Tilflugt i Skove og klædt sig i Dyrehuder, enten af Nød eller for at skræmme, stundum kunne have blandet

---

have omskabt sig til Varulv og myrdet Folk om Natten paa Gaden; og i Forv. Brudgom Sc. 12 veed Pernille, at „man har Exempler paa Mennesker, som ere forvandlede til Varulve."

80) Volsunga S. i Fornaldar SS. Nordlanda I. S. 130—31. Grimms Mythologie II. S. 1048; Müllenhof S. 231—32.

81) Thiele; Faye, anf. St.; Ol. Magni epitome p. 373; Grimms deutsche Mythologie II. S. 1047—50. Saadanne Mennesker sagdes i de islandske Kilder at hafa ordit fyrir osköpum.

82) Jvfr. herom Junges lærde Bemærkninger i Nordſ. Landalm. S. 304—7. Denne Forklaring er i det mindste simplere og naturligere end den af K. Sprengel (Beyträge zur Gesch. d. Medicin 1 B. 2 St. S. 3 fg.) med megen Lærdom udførte, men altfor kunstige Hypothes, at Forestillingen om Varulve skulde hidrøre fra en i visse Lande i Oldtiden, især i Arcadien, endemisk Affindighed.

sig i hine Forestillinger og Sagn om Varulve[83]). Kalvskindet ved Throndhiem beskrives i P. Clausens Norges Beskrivelse S. 95: „Vesten for Byen ligger den viide og slette Plads, som man kalder Kalfskind; der blev slagen Erling Jarl Skakke af Kong Sverre;“ jvfr. Sammes Norske Kongers Krønike S. 506.

I. 5. Ovidius: . . . „I Amsterdam seer man intet „Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være. I „Paris tør ingen give sig ud for at hexe, fordi Indbyggerne „examinerer alting nøye. Det er jo underligt, at Fanden, „som gaaer om at forføre Siæle, skulde vælge Wardehuus „til sin Residentz, hvor foruden Amptmanden der kun er „een Corporal med 8 a 9 Soldater.“

Til denne Hollændernes Skepticisme sigter ogsaa Proprietairens Bemærkning i Ell. Juni I. 1, „at der ere visse Folk i Holland, som svær og giver sig Fanden i Vold paa, at der er ingen Diævel til“[84]). Amtmanden eller Befalingsmanden over Finmarken havde fra ældre Tid af, indtil Midten af det 18de Aarhundrede, Embeds-Bolig paa Vardøehuus. Angivelsen af Garnisonens Styrke her paa den Tid er omtrent rigtig; ved det norske Militærreglement for 1724 bestemtes nemlig, at der hvert tredie Aar af Garnisonscompagniet i Bergen skulde commanderes 10 Mand til Vardøehuus-Fæstning; i en nyere Tid bestod den af 24 Mand, foruden Officerer og Underofficerer; Krafts Norges Beskrivelse VI. S. 592. Bemærkningen om Vardøehuus forekommer ogsaa i Epp. IV. Nr. 379 og Ovidius's

---

[83]) Noget lignende synes i det mindste at ligge til Grund for O. Magni Karakteristik af Varulve; Epit. p. 373. Vargr (en Ulv) betyder i det nordiske Oldsprog ogsaa en Fredløs og en Røver.

[84]) Diævletroens første ivrige Modstander Balth. Bekker var en Hollænder.

hele Raisonnement gientages næsten med de samme Ord af den ene Komediant i Hexeri ell. bl. Allarm IV. 7.

I. 6. Roland: . . . „Skiemt kun ikke med Under-„jordsker; man saae, hvor det gik med Anne Torben „Andersens: hun laante en Underjordsk Kone et Gylden-„stykkes Skiørt, hvormed samme Underiordsk Kones Dotter „skulde staae Brud. Men Madame Torben Andersens var „saa u-forsigtig, at hun fordrede Skiørtet tilbage Bryllups-„Dagen; hun fik det og tilbage, men ganske overstænket „med Tælle-Draaber, med de Ord, at dersom hun ikke havde „været saa u-forskammet at fordre Skiørtet saa hastig til-„bage, skulde for hver Tælle-Draabe have fuldt en Dia-„mant; og havde siden den Tid Anne Torben Andersens „ingen Lykke eller Velsignelse i sit Huus."

Ikke altid betragtede Almuen disse underjordiske Væsener som hemmelige Fiender. Ofte viste de sig som velsindede Naboer, der ydede og modtoge Tienester ved at hielpe til i Huusvæsenet, ved at sørge for Kreaturerne, ved at laane og udlaane Bohave, Brudepynt m. m., ved at begiere Levnetsmidler ja endog ved at benytte menneskelige Jorde-mødres Hielp, som de sielden undlode med Taknemmelighed at giengielde[85]). Saaledes lader Holberg disse Væsener karakteriseres af P. Paars (1. B. 4. S.):

[85]) Med Rolands Fortælling kan sammenholdes et jydsk Sagn i Thieles D. F. II. S. 199. Om disse Overtroens Skabninger, i Danmark kaldte Nisse, i Sverrig Tomtagubbe, i Norge Tomtevette (Boende under Husene), i Tydskland Kobold, i England Browny og Robin good Fellow, findes Sagn hos Thiele II. S. 183—84. 189. 195—97. 200—2. 205. 212. 261. 264. 269—70; Hammerichs skandinaviske Reiseminder S. 55; Grimms deutsche Sagen I. S. 51. 85; W. W. Grimm, Kinder- und Hausmärchen, 2. Aufl. I. S. 204. Noticer herom ere samlede af Thiele II. S. 261—62; Faye S. 45—47; Brand, Observations, ed. Ellis II. p. 488 fg.; endelig af Nyerup i

„Med Nisser maa man et oprigtig Venskab holde,
De ellers i et Huus kand meget ont forvolde.
Ei Nisse, Underjordsk giør nogen Siel imod
saa længe som de seer, mod dennem Folk er god."

I Sverrig satte man derfor i en ældre Tid Julegrød ud „til Tomtagubbens Förtäring" Juleaften; Westerdahls Beskrifning S. 21. Hvorledes Udlændinger opfattede Nordboernes Forestillinger om disse Væsener, fremgaaer af den Beretning, en polsk Adelsmand, der i Aarene 1658—59 var med de polske Hjelpetropper i Danmark, har meddeelt i sin Autobiographi. Han fortæller, at saavel i hele Sverrig som i nogle danske Provindser (Jylland og Als?) lader Folket onde Væsener, „Familiengeister", arbeide for sig. Da en polsk Gesandt reiste til Sverrig, blev hans Rideknægt syg paa Veien og maatte blive tilbage hos en Adelsmand. Den Syge blev her Vidne til et Bryllupsoptog af slige Smaavæsener, som passerede gjennem hans Værelse med Musik og Dands, tilbød ham en Bryllupskage m. m. Naturligviis har dette Syn været en Virkning af Feberphantasien; men Forfatteren fortæller det som en afgjort Kjendsgjerning og tilføier, at Indbyggerne aldeles stolede paa disse Huusaanders Beskyttelse mod Fienden?**.

L. 6. Tjeneren: . . . „Hvor heedte det Trold, som byggede [illegible] Domkirke? var det et Trold eller Underjordsk?" Roland: „Det var et Trold; men jeg erindrer nu ikke Navnet" . . . Tjeneren: „Han heeder Finn, Herre! jeg

* Sagen 1822 Nr. 293; jvfr. Grimms deutsche Mythologie I. S. 468.

** Denkwürdigkeiten des J. C. Pasek, deutsch von G. L. [illegible]. Breslau 1838. S. 75 ff. Blandt de [illegible] vedkommende Træk til den danske Folkekarakteristik [illegible] Schauren har meddeelt i sine [illegible] og [illegible] [illegible] Samlinger I. S. 145 ff., mangler dette.

„kiender ham meget vel“ . . . Leander: . . . „Trold maa „have været meget skikkeligere da, end Mennesker nu; thi „nu lader man Kirker forfalde, som Trold har ladet bygge.“

Distinctionen imellem Trolde og Underjordiske svarer til Almuens Forestillinger; thi uagtet den første Benævnelse undertiden omfatter alle Arter af indbildte Væsener, saa henførtes dog, især i ældre Tider, Troldenes Klasse fortrinligen til Jetters og Risers Afkom, eller til Væsener af uhyre Størrelse og Styrke. Det gamle Sagn om Lunds Domkirkes Opførelse, hvortil her henthdes[87]) og som henhører blandt vore ældste Folkesagn, lyder, efter Wolfs Encomion regni Daniæ S. 569—71, saaledes[88]):

„Der bemeldte Kirke stod i Bygning, da gik St. Laurentius ved sig at overveie og betragte, ved hvad Middel Kirken kunde blive ganske fuldfærdiget, og eftersom der fattedes meget paa hendis Bygning, hvortil ingen Forraad

---

[87]) P. Paars 2. B. 3. S. Anm.: „Find heedte og det Trold, som bygde Lunds Domkirke.“

[88]) Noget afvigende forekommer dette Sagn i Rafks Moerskabslæsning, 1839, Nr. 17. Jvfr. Sommelius de templo cathedrali Lundensi p. 20; Sisborgs Samlingar til Skånes Hist. och Beskr. I. S. 99 fg.; Brunius, Lunds Domkyrka (1836) S. 88. Lignende Sagn haves om Anledningen til Opførelsen af Kirken i Kallundborg (Thieles Danm. F. S. I. S. 195—96); af Throndhiems Domkirke ved en Trold, Skalle, der til Belønning af St. Olaf betingede sig Sol, Maane m. m., dersom han ikke kunde høre sit Navn nævnet (Schønings Throndh. Domkirke S. 9); af Augvaldsnæs Kirke (Norske antiqvar. histor. Tidsskrift Urda II. S. 330); af en Kirke i det svenske Nordland (Edda Sæm. III. p. 352) samt af Eckwadt Kirke og Munkbrarup Kirke i det Slesvigske (Müllenhofs Sagen S. 299. 602). Hermed kan sammenlignes den eddiske Mythe om Bygmesteren fra Jotunheim, der forpligtede sig til at bygge for Aserne en stærk Borg, imod at erholde Freya, samt Sol og Maane; Snorra Edda, Rafks Udg. p. 45; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 351. 708.

var; der nu St. Lauritz saa gik udi sine besværlige og omhyggelige Tanker, siges en Trold at være kommen til hannem, og erbødet sig at ville denne Kirke med en Hast fuldfærdige, med saadan Condition og Vilkaar, at St. Lauritz skulde sige hannem sit Navn og hvad han heed, hvis han ikke det kunde giøre, skulde S. Lauritz forskaffe og give hannem Sol og Maane, og dersom S. Lauritz end det ikke kunde efterkomme, da skulde og vilde den stikke S. Lauritzes Øyne ud, det og S. Lauritz samtykte og bevilget. Men see, hvad skeede der? Trolden forsømmede sig ikke, men snarlig Kirken opbygte, og der Laurentius det saae, blev han saare bedrøvet, thi hannem stod trende onde Vilkaar fore: det ene, Troldens Navn paa at finde, var hannem umuligt og besværligt; Sol og Maane af Himmelen at kunne nedtage, det var endda umueligere; og for det tredie, da vilde S. Lauritz nødigt miste begge sine Øyne. Udi saadan stor og meget høi Bekymring gik S. Lauritz uden for Lund og spadserede, og af saadan Spadsering og vankelmodige Tanker blev han træt og mødig, og saa omsider nedlagde sig ved en Høi og at hvile, og imidlertid han saa ligger at hvile, da hørte han Troldens Troldunger og Børn at skrige og græde, hvorudover Moderen, som var inde, talede til det ene Barn med saadanne Ord, sigendes: Tie stille Sønnen min, i Stæd kommer Find Faderen din, og skal give dig Sol og Maane at lege med, eller begge St. Lauritzes Øien. Der denne bedrøvet S. Lauritz hørte denne Samtale imellem Troldinden og hendes Børn, og udi Synderlighed hørte det Ord som var Find, Troldens Navn, da blev han meget glad, og strax begav sig ind i Lund, med Glæde og stor Frimodighed. Og som S. Lauritz sig nu en Dag til Kirken forføiet, dens fuldkomne Bygning som nu tilstundet, at ville see, da indstiller Trolden sig for S. Lauritz, og kræver af hannem sin Løn og Betalning for

sit Arbeid, hvortil S. Lauritz hannem skulde have svaret og sagt saaledes: Find, ingen Løn giver jeg Dig, førend Kirken er færdig, troe Du mig. Der Trolden hørte dette Ord Find, at S. Lauritz saa vidste at nævne hans Navn, da blev han derudover saa vred og grum, at han den ene Piller med begge sine Arme omfavnet, og udi saa Maade vilde den ganske Bygning kuldkaste, hvilket S. Lauritz hannem formeente af den Magt som han havde af den som var mægtigere og stærkere end Trolden, hvorefter at Trolden med sin Troldinde og Børn blev paa Pilleren staaendes, som endnu er tilsyne."

Ordet Trold forekommer paa anførte Sted hos Wolf, i Moths danske Ordbog og endnu i daglig Tale i Fælledskiøn (en Trold). Holberg bruger derimod Ordet i Intetkiønnet (ligesaa P. Syv, Ordsprog I. S. 32) baade i nærværende Replik og i P. Paars, 2. B. 3. S. nys anf. St. samt: „af hvilket Trold er hun i saadan Tilstand sat?", 3. B. 1. S. „dette lede Trold." Ogsaa i Asbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr forekommer Ordet i Intetkiøn (Isl. tröllit).

I. 6. Roland: „Det Folk blir meget gammelt. „Hvis ikke Torden var, som slog dem ihiel, kunde de leve „over tusind Aar, men Torden giør dem stor Skade. I „har vel hørt den Historie om det Trold, som Torden „forfuldte saaledes, at det omsider skiulte sig udi Bondens „Knivskeede, hvor det endelig blev dræbt. Herudover, naar „man har en Torden-Steen i Huuset, tør aldrig Trold „komme der ind. Gammel Gunnild Sl. Per Smeds har „ellers kiendt et Trold, som var 600 Aar gammel, og var „endda rørig. Hun fandt samme Trold siddende ved en „Høy at græde; da hun spurdte ham ad, hvi han græd, „svarede han: Jeg fik paa Rumpen af min Far, fordi jeg „lod min Far-Far falde paa Gulvet."

Den gamle Folketro om Tordens Farlighed for Trolde og underjordiske Væsener og om de gamle Steenkilers eller saakaldte Tordenstenes Virksomhed til at holde dem borte, hidrører oprindeligen fra de samme Forestillinger, der ligge til Grund for Mytherne om Thor og hans Miølner, om hans Kamp med Jetter m. m. Dette har igien givet Anledning baade til Ordsproget: „Var Torden ei til, lagde Trolde Verden øde"[89]), og til gamle Eventyr, f. Ex. om Høibergs Gubbe eller Trolden paa Gulland, der var bange for Trommelyd, som han antog for Torden[90]). Esthlænderne troe endnu, at Diævelen, naar han bliver forfulgt af Torden, flygter ind under Stene, eller ind i Huse, hvis Døre og Vinduer i Tordenveir derfor holdes tillukkede; Grimms deutsche Mythologie; Anh. S. CXXIII. I Sverrig er det en Almue-Overtro, at man ikke maa have en tom Knivskede eller „Snappsäck" (Madpose) hos sig, at ikke Troldene skulle krybe derind og skiule sig for Torden; Westerdahl, Swenska Almogens Sinnelag, Seder ɔc. S. 49.

I. 6. Ovidius: „Skal det kaldes Galskab at gaae „fra banet Vey, og dersom Latinerne have ret, naar de „kalde at løbe gall delirare, saa kand jeg ikke rettere see, „end at I ere begge galne; thi ingen af jer gaaer paa den „banede Vey".

Delirare forklares i Gesners Thesaurus ved: a sulco evagari.

— Ovidius: . . . „Naar een skriver, at den og „den Dag regnede Steene ned af Himmelen, eller der blev „seet en gloende Krigshær udi Luften, og en anden paa „samme Tid, men andet Sted, skriver det samme, og „ingen skriver derimod, slutter jeg, det er sandt; thi det

[89]) Edda Sæmundi III. p. 923; jvfr. Tidsskriftet Urda I. S. 267.

[90]) Nyerups alm. Moerskabslæsning S. 243 fg.; Thiele, Danm. F. S. II. S. 245—48; P. Syv II. S. 42.

„er ey troligt, at en tør skrive offentlig om en Historie, „som all Verden kand strax beviise at være opdigtet."

Holberg synes altsaa at have tænkt sig den nu almindelig antagne Hypothes, at de gamle Skribenters Beretninger om himmelfaldne Stene kunne forklares om Aërolither; ligesom Fortællinger om Krigshære i Luften og deslige om Nordlys eller lignende Meteorer (jfr. ovenfor S. 152).

II. 6. Haagen: . . . „Igaar smurte jeg 4 Holstenske „Tolvskillinger i en Bonde, og fik gode smaa Penge derfor."

Her menes de under Krigen og lige til 1725 udgivne Tolvskillinger af ringere Gehalt, som formodentlig kaldtes „holstenske", fordi de, for en stor Deel, prægedes i Rendsborg og især courserede i Hertugdømmerne. Ved Forordn. 15. Juli 1726 bleve de reducerede til 10 ß (ovenfor S. 109).

II. 8. Henrik: . . . „Herrens Skoemager er, min „Troe, saa habil derudi, som han kunde have været fød „midt i Kloster-Stræde i Kiøbenhavn."

I det gamle Kiøbenhavn havde Skoeboderne eller Suderboderne Navn af Skomagere, som her dreve deres Profession (Jonges Kiøbenhavns Beskr. S. 336). Forvanskningen til Skovbogaden hidrører fra Hovedordets gamle Skrivemaade Schow (Christ. III. Reces 1540, § 18) og fra Tillæget Boder ɔ: smaa Huse eller Boliger. At disse Haandværkere i Holbergs Tid derimod fortrinligen holdt sig til Klosterstræde, antydes ogsaa i følgende Beretning i Phœnixbergs „Forkeerte Mercurius" for Juni 1728: „Skomagerdrengene og Reebslagerdrengene er kommen i Fustbatallie med hinanden, hvem der skulde have Præference for Maitræet. Skomagerdrengene beholdt Marken, men Reebslagerdrengene tabte Slaget, og gav Skomagerdrengene en Tønde Øl til Bedste, for de maatte blive med Fred for dem, og da Freden var sluttet mellem disse stridige Partier, svingede de deres Fane igiennem Kloster-

stræde, paa Skomagerdrengenes Honeur"[91]). Endnu længe efter denne Tid var dette en Gade for Skomagerne (Jonge, anf. St.), ligesom Nørregade for Bryggerne, og Amagertorv for Vintapperne.

III. 2. Haagen: ... „Jeg haver selv en Broder, „som blev forvandlet til en Kat, og Katten igien blev til „den, som endnu holdes for min Broder; han fik i et Øye- „blik samme Skikkelse, som min Broer havde, men beholdt „dog stedse sin gamle Katte-Natur derudi, at han løber idelig „efter Muus, hvilket er hans største Lyst. Min anden „Broer saae med sine egne Øyne, hvorledes samme For- „byttelse skeede; thi ved Midnats Tiider kom en Underjordsk „ind i Ammestuen med en blaae Hue paa Hovedet, og „sagde disse Ord: Jens bliv til Kat, og Kat bliv til „Jens! Hvorpaa min Broer Jens strax sprang op af „Sengen og blev til en Kat, og Katten blev til Jens, og „lagde sig smukt ved min Broders Side. Mine Forældre „lode vel, som de ikke vilde troe Historien, og gav min „Broer Hug, da han fortaalte det, men de har siden „fornummen af adskillige Katte-Qvaliteter, som Jens har, „at det var Sanden. Jeg har selv hørt, at, da min Faer „engang blev vreed paa ham, kaldte han ham Jens for- „rige Kat."

Skaanske Folkesagn om Menneskers Forvandling til Dyr og derfra igien til Mennesker forekomme hos Nicolovius, Folklifwet i Skyttshärad S. 34; norske lignende i Asbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr (1852) S. 157. 182. 249.

IV. 2. Gunnild: „Saadanne Forbyttelser, min „hierte Søn! som er skeet med Haagen og Henrich, skeer „hveranden Dag udi mit Fødeland Findmarken, besynderlig

---

[91]) Jvfr. Helts poetiske Skrifter S. 228:

I Klosterstrædet gak, du der to Piger finder,
som staaer i Faddersnak, saa Tiden dem bortsvinder
fra deres Ærende, til hver en Sko-Dreng dem
med Hammer-Spildet maa paaminde at gaae hiem."

„med Børn, som Underjordske Folk tage tit af Buggen, „og legge deres i Steden igien."

De Underjordiske troedes at bortføre spæde Børn især før Daaben, og lægge deres egne Vanskabninger (isl. skiptingr; eng. changeling; thdsk: Wechselbalg) i Stedet[92]). Det sædvanlige Forebyggelsesmiddel var ogsaa her at lægge Staal paa Barnet, enten i Form af Kniv, Sax, Kaarde eller Synaal[93]); men var Forbyttelsen allerede skeet, søgte man ved haard Behandling af den formeentlige Skifting eller Bytting at nøde de underjordiske Forældre til at give det borttagne Barn tilbage[94]). Formodentligen har en eller anden Børnesygdom nærmest givet Anledning til disse Forestillinger, som ikke kunne tænkes frembragte ene ved Frygt eller en ophidset Phantasi[95]).

92) Tharsander II. S. 20 fg.; Thieles Danm. F. S. I. S. 353. II. S. 276—79; Faye, Indl. S. XXIII; Wilses Spydebergs Beskr. S. 419; W. Scott Minstrelsy II. p. 171; Brand, Observations (W. Udg.) II. p. 46. Endnu i første Halvdeel af forrige Aarhundrede maatte en Kone ved Dom frie sig fra den Beskyldning at have forgiort et vanført Barn; Hedegaards jurid. Anm. til Loven II. S. 32 fg.

93) Thiele, Danske Folkesagn III. S. 79. Dette Middel omtales af Junge, nordsjell. Landalm. S. 269. „Hvad har Staal ikke til alle Tider kunnet udrette?" tilføier den vittige Forfatter. I Norge lagdes derfor Jern i Sengen hos Barselkonen; Wilses Spydebergs Beskrivelse S 241. I Sverrig lukkedes Vinduer og Dørre, naar Barselkonen skulde føde; Ihre, de superstitionibus hodiernis p. 23.

94) Thiele ans. St.; W. Scott, Minstrelsy II. p. 173. 175; Grimms deutsche Mythologie, Anh. S. CXIII; Ruge forn. Tanker S. 191.

95) Linnées öländske och gothländska Resa S. 107; ogsaa Ruge (S. 190) beskriver disse Byttinger som Mennesker, der ere fødte uden naturlig Forstand, og hvis Legemer, endskiøndt de have menneskelig Skabning, dog har noget græsseligt hos sig, endskiøndt i mindre og høiere Grad." I det 7de St. udleder han dette Onde ene af naturlige Aarsager, uden at tage nogetsomhelst Overnaturligt til Hielp.

Henrich og Pernille.

Foruden de 15 Lystspil, som baade vare spillede paa den den ældste danske Skueplads og tillige trykte i den første Udgave (1723—24), angav Holberg i Fortalen til denne, eller i J. Justesens Betænkning, at have fire færdige, nemlig: Den Stundesløse, Johannes (Erasmus) Montanus, Don Ranudo og Hexeri eller blind Allarm, af hvilke, paa Den Stundesløse nær, intet blev opført paa den ældste Skueplads, ligesom heller intet af dem blev trykt før i fierde Bind af Udgaven 1731. Derimod nævnes i hans Levnet S. 152 (Første Brev, 31te Dec. 1727) fem Stykker, som dengang med Bifald vare forestillede paa Scenen, uden at være trykte, nemlig: Dibrich Menschenschreck, Henrich og Pernille, Den pantsatte Bondedreng, Den Stundesløse og Pernilles korte Frøkenstand; alle disse bleve optagne i Udgaven 1731 med Undtagelse af Don Ranudo, der først adskillige Aar senere kom for Lyset.

Rahbek ansaae det for uafgiort, naar disse fem Lystspil første Gang ere blevne givne paa den ældste Skueplads[1]),

---

[1]) Bidrag til d. danske Skuepl. Hist. S. 104. Dog vil nedenfor S. 415 erfares, at Den pantsatte Bondedreng første Gang er givet den 26de Juni 1726; ligesom det ogsaa vides, at Pernilles korte Frøkenstand første Gang er givet den 3die Februar 1727 og Den Stundesløse i Slutningen af 1726, maaskee i November; Overskou I. S. 254.

hele Raisonnement gientages næsten med de samme Ord af den ene Komediant i Hexeri ell. bl. Allarm IV. 7.

I. 6. Roland: . . . „Skiemt kun ikke med Under„jordsker; man saae, hvor det gik med Anne Torben „Andersens: hun laante en Underjordsk Kone et Gylden„stykkes Skiørt, hvormed samme Underiordsk Kones Dotter „skulde staae Brud. Men Madame Torben Andersens var „saa u-forsigtig, at hun fordrede Skiørtet tilbage Bryllups„Dagen; hun fik det og tilbage, men ganske overstænket „med Tælle-Draaber, med de Ord, at dersom hun ikke havde „været saa u-forskammet at fordre Skiørtet saa hastig til„bage, skulde for hver Tælle-Draabe have fuldt en Dia„mant; og havde siden den Tid Anne Torben Andersens „ingen Lykke eller Velsignelse i sit Huus."

Ikke altid betragtede Almuen disse underjordiske Væsener som hemmelige Fiender. Ofte viste de sig som velsindede Naboer, der ydede og modtoge Tienester ved at hielpe til i Huusvæsenet, ved at sørge for Kreaturerne, ved at laane og udlaane Bohave, Brudepynt m. m., ved at begiere Levnetsmidler ja endog ved at benytte menneskelige Jordemødres Hielp, som de sielden undlode med Taknemmelighed at giengielde[85]). Saaledes lader Holberg disse Væsener karakteriseres af P. Paars (1. B. 4. S.):

---

[85]) Med Rolands Fortælling kan sammenholdes et jydsk Sagn i Thieles D. F. II. S. 199. Om disse Overtroens Skabninger, i Danmark kaldte Nisse, i Sverrig Tomtagubbe, i Norge Tomtevette (Boende under Husene), i Tydskland Kobold, i England Browny og Robin good Fellow, findes Sagn hos Thiele II. S. 183—84. 189. 195—97. 200—2. 205. 212. 261. 264. 269—70; Hammerichs skandinaviske Reiseminder S. 55; Grimms deutsche Sagen I. S. 51. 85; W. W. Grimm, Kinder- und Hausmärchen, 2. Aufl. I. S. 204. Noticer herom ere samlede af Thiele II. S. 261—62; Faye S. 45—47; Brand, Observations, ed. Ellis II. p. 488 fg.; endelig af Nyerup i

„Med Nisser maa man et oprigtig Venskab holde,
De ellers i et Huus kand meget ont forvolde.
Ei Nisse, Underjordsk giør nogen Siel imod
saa længe som de seer, mod dennem Folk er god."

I Sverrig satte man derfor i en ældre Tid Julegrød ud „til Tomtagubbens Förplägning" Juleaften; Westerdahls Beskrifning S. 21. Hvorledes Udlændinger opfattede Nordboernes Forestillinger om disse Væsener, fremgaaer af den Beretning, en polsk Adelsmand, der i Aarene 1658—59 var med de polske Hielpetropper i Danmark, har meddeelt i sin Autobiographi. Han fortæller, at saavel i hele Sverrig som i nogle danske Provindser (Jylland og Als?) lader Folket onde Væsener, „Familiengeister", arbeide for sig. Da en polsk Gesandt reiste til Sverrig, blev hans Rideknægt syg paa Veien og maatte blive tilbage hos en Adelsmand. Den Syge blev her Vidne til et Bryllupsoptog af slige Smaavæsener, som passerede giennem hans Værelse med Musik og Dands, tilbød ham en Bryllupskage m. m. Naturligviis har dette Syn været en Virkning af Feberphantasien; men Forfatteren fortæller det som en afgjort Kiendsgierning og tilføier, at Fyenboerne aldeles stolede paa disse Huusaanders Beskyttelse mod Fienden?[86]).

I. 6. Leander: . . . „Hvad heedte det Trold, som „bygde Lunde Domkirke? var det et Trold eller Underjordsk?" Roland: „Det var et Trold; men jeg erindrer nu ikke „Navnet" . . . Haagen: „Han heeder Find, Herre! jeg

---

Dagen 1822 Nr. 293; jvfr. Grimms deutsche Mythologie I. S. 468.

[86]) Denkwürdigkeiten des J. C. Passek, deutsch von G. A. Stenzel, Breslau 1838. S. 75 fg. Blandt de interessante her forekommende Træk til den danske Folkekarakteristik, som Prof. Schiern har meddeelt i sine lærde og indholdsrige Historiske Studier I. S. 145 fg., mangler dette.

„kiender ham meget vel" . . . Leander: . . . „Trold maa „have været meget skikkeligere da, end Mennesker nu; thi „nu lader man Kirker forfalde, som Trold har ladet bygge."

Distinctionen imellem Trolde og Underjordiske svarer til Almuens Forestillinger; thi uagtet den første Benævnelse undertiden omfatter alle Arter af indbildte Væsener, saa henførtes dog, især i ældre Tider, Troldenes Klasse fortrinligen til Jetters og Risers Afkom, eller til Væsener af uhyre Størrelse og Styrke. Det gamle Sagn om Lunds Domkirkes Opførelse, hvortil her henthdes[87]) og som henhører blandt vore ældste Folkesagn, lyder, efter Wolfs Encomion regni Daniæ S. 569—71, saaledes[88]):

„Der bemeldte Kirke stod i Bygning, da gik St. Laurentius ved sig at overveie og betragte, ved hvad Middel Kirken kunde blive ganske fuldfærdiget, og eftersom der fattedes meget paa hendis Bygning, hvortil ingen Forraad

---

[87]) P. Paars 2. B. 3. S. Anm.: „Find heedte og det Trold, som bygde Lunds Domkirke."

[88]) Noget afvigende forekommer dette Sagn i Rafks Moerskabslæsning, 1839, Nr. 17. Jvfr. Sommelius de templo cathedrali Lundensi p. 20; Sisborgs Samlingar til Skånes Hist. och Beskr. I. S. 99 fg.; Brunius, Lunds Domkyrka (1836) S. 88. Lignende Sagn haves om Anledningen til Opførelsen af Kirken i Kallundborg (Thieles Danm. F. S. I. S. 195—96); af Throndhiems Domkirke ved en Trold, Skalle, der til Belønning af St. Olaf betingede sig Sol, Maane m. m., dersom han ikke kunde høre sit Navn nævnet (Schønings Throndh. Domkirke S. 9); af Augvaldsnæs Kirke (Norske antiqvar. histor. Tidsskrift Urda II. S. 330); af en Kirke i det svenske Nordland (Edda Sæm. III. p. 352) samt af Eckwadt Kirke og Munkbrarup Kirke i det Slesvigske (Müllenhofs Sagen S. 299. 602). Hermed kan sammenlignes den eddiske Mythe om Bygmesteren fra Jotunheim, der forpligtede sig til at bygge for Aserne en stærk Borg, imod at erholde Freya, samt Sol og Maane; Snorra Edda, Rafks Udg. p. 45; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 351. 708.

var; der nu St. Lauritz saa gik udi sine besværlige og omhyggelige Tanker, siges en Trold at være kommen til hannem, og erbødet sig at ville denne Kirke med en Hast fuldfærdige, med saadan Condition og Vilkaar, at St. Lauritz skulde sige hannem sit Navn og hvad han heed, hvis han ikke det kunde giøre, skulde S. Lauritz forskaffe og give hannem Sol og Maane, og dersom S. Lauritz end det ikke kunde efterkomme, da skulde og vilde den stikke S. Lauritzes Øyne ud, det og S. Lauritz samtykte og bevilget. Men see, hvad skeede der? Trolden forsømmede sig ikke, men snarlig Kirken opbygte, og der Laurentius det saae, blev han saare bedrøvet, thi hannem stod trende onde Vilkaar fore: det ene, Troldens Navn paa at finde, var hannem umuligt og besværligt; Sol og Maane af Himmelen at kunne nedtage, det var endda umueligere; og for det tredie, da vilde S. Lauritz nødigt miste begge sine Øyne. Udi saadan stor og meget høi Bekymring gik S. Lauritz uden for Lund og spadserede, og af saadan Spadsering og vankelmodige Tanker blev han træt og mødig, og saa omsider nedlagde sig ved en Høi og at hvile, og imidlertid han saa ligger at hvile, da hørte han Troldens Troldunger og Børn at skrige og græde, hvorudover Moderen, som var inde, talede til det ene Barn med saadanne Ord, sigendes: Tie stille Sønnen min, i Stæd kommer Find Faderen din, og skal give dig Sol og Maane at lege med, eller begge St. Lauritzes Øien. Der denne bedrøvet S. Lauritz hørte denne Samtale imellem Troldinden og hendes Børn, og udi Synderlighed hørte det Ord som var Find, Troldens Navn, da blev han meget glad, og strax begav sig ind i Lund, med Glæde og stor Frimodighed. Og som S. Lauritz sig nu en Dag til Kirken forføiet, dens fuldkomne Bygning som nu tilstundet, at ville see, da indstiller Trolden sig for S. Lauritz, og kræver af hannem sin Løn og Betalning for

fik Arbeid, hvortil S. Lauritz hannem skulde have svaret og sagt saaledes: Find, ingen Løn giver jeg Dig, førend Kirken er færdig, troe Du mig. Der Trolden hørte dette Ord Find, at S. Lauritz saa vidste at nævne hans Navn, da blev han derudover saa vred og grum, at han den ene Piller med begge sine Arme omfavnet, og udi saa Maade vilde den ganske Bygning kuldkaste, hvilket S. Lauritz hannem formeente af den Magt som han havde af den som var mægtigere og stærkere end Trolden, hvorefter at Trolden med sin Troldinde og Børn blev paa Pilleren staaendes, som endnu er tilsyne."

Ordet Trold forekommer paa anførte Sted hos Wolf, i Moths danske Ordbog og endnu i daglig Tale i Fælledskiøn (en Trold). Holberg bruger derimod Ordet i Intetkiønnet (ligesaa P. Syv, Ordsprog I. S. 32) baade i nærværende Replik og i P. Paars, 2. B. 3. S. nys anf. St. samt: „af hvilket Trold er hun i saadan Tilstand sat?", 3. B. 1. S. „dette lede Trold." Ogsaa i Asbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr forekommer Ordet i Intetkiøn (Isl. tröllit).

I. 6. Roland: „Det Folk blir meget gammelt. „Hvis ikke Torden var, som slog dem ihiel, kunde de leve „over tusind Aar, men Torden giør dem stor Skade. I „har vel hørt den Historie om det Trold, som Torden „forfulde saaledes, at det omsider skiulte sig udi Bondens „Knivskeede, hvor det endelig blev dræbt. Herudover, naar „man har en Torden-Steen i Huuset, tør aldrig Trold „komme der ind. Gammel Gunnild Sl. Per Smeds har „ellers kiendt et Trold, som var 600 Aar gammel, og var „endda rørig. Hun fandt samme Trold siddende ved en „Høy at græde; da hun spurdte ham ad, hvi han græd, „svarede han: Jeg fik paa Rumpen af min Far, fordi jeg „lod min Far-Far falde paa Gulvet."

Den gamle Folketro om Tordens Farlighed for Trolde og underjordiske Væsener og om de gamle Steenkilers eller saakaldte Tordenstenes Virksomhed til at holde dem borte, hidrører oprindeligen fra de samme Forestillinger, der ligge til Grund for Mytherne om Thor og hans Miølner, om hans Kamp med Jetter m. m. Dette har igien givet Anledning baade til Ordsproget: „Var Torden ei til, lagde Trolde Verden øde“ [89]), og til gamle Eventyr, f. Ex. om Høibergs Gubbe eller Trolden paa Gulland, der var bange for Trommelyd, som han antog for Torden [90]). Esthlænderne troe endnu, at Diævelen, naar han bliver forfulgt af Torden, flygter ind under Stene, eller ind i Huse, hvis Døre og Vinduer i Tordenveir derfor holdes tillukkede; Grimms deutsche Mythologie; Anh. S. CXXIII. I Sverrig er det en Almue-Overtro, at man ikke maa have en tom Knivskede eller „Snappsäck“ (Madpose) hos sig, at ikke Troldene skulle krybe derind og skiule sig for Torden; Westerdahl, Swenska Almogens Sinnelag, Seder ꝛc. S. 49.

I. 6. Ovidius: „Skal det kaldes Galskab at gaae „fra banet Vey, og dersom Latinerne have ret, naar de „kalde at løbe gall delirare, saa kand jeg ikke rettere see, „end at I ere begge galne; thi ingen af jer gaaer paa den „banede Vey“.

Delirare forklares i Gesners Thesaurus ved: a sulco evagari.

— Ovidius: . . . „Naar een skriver, at den og „den Dag regnede Steene ned af Himmelen, eller der blev „seet en gloende Krigshær udi Luften, og en anden paa „samme Tid, men andet Sted, skriver det samme, og „ingen skriver derimod, slutter jeg, det er sandt; thi det

[89]) Edda Sæmundi III. p. 923; jvfr. Tidsskriftet Urda I. S. 267.

[90]) Nyerups alm. Moerskabslæsning S. 243 fg.; Thiele, Danm. F. S. II. S. 245—48; P. Syv II. S. 42.

„er ey troligt, at en tør skrive offentlig om en Historie, „som all Verden kand strax beviise at være opdigtet."

Holberg synes altsaa at have tænkt sig den nu almindelig antagne Hypothes, at de gamle Skribenters Beretninger om himmelfaldne Stene kunne forklares om Aërolither; ligesom Fortællinger om Krigshære i Luften og deslige om Nordlys eller lignende Meteorer (jfr. ovenfor S. 152).

II. 6. Haagen: . . . „Igaar smurte jeg 4 Holstenske „Tolvskillinger i en Bonde, og fik gode smaa Penge derfor."

Her menes de under Krigen og lige til 1725 udgivne Tolvskillinger af ringere Gehalt, som formodentlig kaldtes „holstenske", fordi de, for en stor Deel, prægedes i Rendsborg og især courserede i Hertugdømmerne. Ved Forordn. 15. Juli 1726 bleve de reducerede til 10 ß (ovenfor S. 109).

II. 8. Henrik: . . . „Herrens Skoemager er, min „Troe, saa habil derudi, som han kunde have været fød „midt i Kloster-Stræde i Kiøbenhavn."

I det gamle Kiøbenhavn havde Skoeboderne eller Suderboderne Navn af Skomagere, som her dreve deres Professio̅n (Jonges Kiøbenhavns Beskr. S. 336). Forvanskningen til Skovbogaden hidrører fra Hovedordets gamle Skrivemaade Schow (Christ. III. Reces 1540, § 18) og fra Tillæget Boder ɔ: smaa Huse eller Boliger. At disse Haandværkere i Holbergs Tid derimod fortrinligen holdt sig til Klosterstræde, antydes ogsaa i følgende Beretning i Phønixbergs „Forkeerte Mercurius" for Juni 1728: „Skomagerdrengene og Reebslagerdrengene er kommen i Fustbatallie med hinanden, hvem der skulde have Præference for Maitræet. Skomagerdrengene beholdt Marken, men Reebslagerdrengene tabte Slaget, og gav Skomagerdrengene en Tønde Øl til Bedste, for de maatte blive med Fred for dem, og da Freden var sluttet mellem disse stridige Partier, svingede de deres Fane igiennem Kloster-

stræde, paa Skomagerdrengenes Honeur"[91]). Endnu længe efter denne Tid var dette en Gade for Skomagerne (Jonge, anf. St.), ligesom Nørregade for Bryggerne, og Amagertorv for Vintapperne.

III. 2. Haagen: ... „Jeg haver selv en Broder, „som blev forvandlet til en Kat, og Katten igien blev til „den, som endnu holdes for min Broder; han fik i et Øye„blik samme Skikkelse, som min Broer havde, men beholdt „dog stedse sin gamle Katte-Natur derudi, at han løber idelig „efter Muus, hvilket er hans største Lyst. Min anden „Broer saae med sine egne Øyne, hvorledes samme For„byttelse skeede; thi ved Midnats Tiider kom en Underjordsk „ind i Ammestuen med en blaae Hue paa Hovedet, og „sagde disse Ord: Jens bliv til Kat, og Kat bliv til „Jens! Hvorpaa min Broer Jens strax sprang op af „Sengen og blev til en Kat, og Katten blev til Jens, og „lagde sig smukt ved min Broders Side. Mine Forældre „lode vel, som de ikke vilde troe Historien, og gav min „Broer Hug, da han fortaalte det, men de har siden „fornummen af adskillige Katte-Qvaliteter, som Jens har, „at det var Sanden. Jeg har selv hørt, at, da min Faer „engang blev vreed paa ham, kaldte han ham Jens for„rige Kat."

Skaanske Folkesagn om Menneskers Forvandling til Dyr og derfra igien til Mennesker forekomme hos Nicolovius, Folklifwet i Skyttshärad S. 34; norske lignende i Asbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr (1852) S. 157. 182. 249.

IV. 2. Gunnild: „Saadanne Forbyttelser, min „hierte Søn! som er skeet med Haagen og Henrich, skeer „hveranden Dag udi mit Fødeland Findmarken, besynderlig

[91]) Jvfr. Helts poetiske Skrifter S. 228:

I Klosterstrædet gak, du der to Piger finder,
som staaer i Faddersnak, saa Tiden dem bortsvinder
fra deres Ærende, til hver en Sko-Dreng dem
med Hammer-Spildet maa paaminde at gaae hiem."

„med Børn, som Underjordske Folk tage tit af Buggen, „og legge deres i Steden igien."

De Underjordiske troedes at bortføre spæde Børn især før Daaben, og lægge deres egne Vanskabninger (isl. skiptingr; eng. changeling; tydsk: Wechselbalg) i Stedet[92]. Det sædvanlige Forebyggelsesmiddel var ogsaa her at lægge Staal paa Barnet, enten i Form af Kniv, Sax, Kaarde eller Synaal[93]; men var Forbyttelsen allerede skeet, søgte man ved haard Behandling af den formeentlige Skifting eller Bytting at nøde de underjordiske Forældre til at give det borttagne Barn tilbage[94]. Formodentligen har en eller anden Børnesygdom nærmest givet Anledning til disse Forestillinger, som ikke kunne tænkes frembragte ene ved Frygt eller en ophidset Phantasi[95].

---

[92]) Tharsander II. S. 20 fg.; Thieles Danm. F. S. I. S. 353. II. S. 276—79; Faye, Indl. S. XXIII; Wilses Spydebergs Beskr. S. 419; W. Scott Minstrelsy II. p. 171; Brand, Observations (W. Udg.) II. p. 46. Endnu i første Halvdeel af forrige Aarhundrede maatte en Kone ved Dom frie sig fra den Beskyldning at have forgiort et vanført Barn; Hedegaards jurid. Anm. til Loven II. S. 32 fg.

[93]) Thiele, Danske Folkesagn III. S. 79. Dette Middel omtales af Junge, nordsiell. Landalm. S. 269. „Hvad har Staal ikke til alle Tider kunnet udrette?" tilføier den vittige Forfatter. I Norge lagdes derfor Jern i Sengen hos Barselkonen; Wilses Spydebergs Beskrivelse S 241. I Sverrig lukkedes Vinduer og Døre, naar Barselkonen skulde føde; Ihre, de superstitionibus hodiernis p. 23.

[94]) Thiele anf. St.; W. Scott, Minstrelsy II. p. 173. 175; Grimms deutsche Mythologie, Anh. S. CXIII; Ruge forn. Tanker S. 191.

[95]) Linnées öländske och gothländska Resa S. 107; ogsaa Ruge (S. 190) beskriver disse Byttinger som Mennesker, der ere fødte uden naturlig Forstand, og hvis Legemer, endskiøndt de have menneskelig Skabning, dog har noget græsseligt hos sig, endskiøndt i mindre og høiere Grad." I det 7de St. udleder han dette Onde ene af naturlige Aarsager, uden at tage nogetsomhelst Overnaturligt til Hielp.

Henrich og Pernille.

Foruden de 15 Lystspil, som baade vare spillede paa den den ældste danske Skueplads og tillige trykte i den første Udgave (1723—24), angav Holberg i Fortalen til denne, eller i J. Justesens Betænkning, at have fire færdige, nemlig: *Den Stundesløse*, *Johannes* (Erasmus) *Montanus*, *Don Ranudo* og *Hexeri eller blind Allarm*, af hvilke, paa *Den Stundesløse* nær, intet blev opført paa den ældste Skueplads, ligesom heller intet af dem blev trykt før i fierde Bind af Udgaven 1731. Derimod nævnes i hans Levnet S. 152 (Første Brev, 31te Dec. 1727) fem Stykker, som dengang med Bifald vare forestillede paa Scenen, uden at være trykte, nemlig: *Didrich Menschenschreck*, *Henrich og Pernille*, *Den pantsatte Bondedreng*, *Den Stundesløse* og *Pernilles korte Frøkenstand*; alle disse bleve optagne i Udgaven 1731 med Undtagelse af *Don Ranudo*, der først adskillige Aar senere kom for Lyset.

Rahbek ansaae det for uafgiort, naar disse fem Lystspil første Gang ere blevne givne paa den ældste Skueplads[1]),

---

1) *Bidrag til d. danske Skuepl. Hist.* S. 104. Dog vil nedenfor S. 415 erfares, at *Den pantsatte Bondedreng* første Gang er givet den 26de Juni 1726; ligesom det ogsaa vides, at *Pernilles korte Frøkenstand* første Gang er givet den 3die Februar 1727 og *Den Stundesløse* i Slutningen af 1726, maaskee i November; *Overskou* I. S. 254.

men antog, at nærværende Stykke mueligen kunde være forfattet under Holbergs andet Ophold i Paris 1725, eller efter hans Hiemkomst (Om H. III. S. 25). At dette imidlertid ikke har været Tilfældet, kan godtgiøres af en original Comedieplacat, ifølge hvilken: „De ved Hans Kongl. Majests. særdeeles Naade Privilegerede Danske Acteurs aabne i Dag Fredagen dend 22. December. Deres Theatrum ved at forestille paa det danske Sprog, den fornøielige Comoedie, kaldet: Hendrich og Pernille. Hvis Representation saavel af Store som Smaae paa nye er forlanget. Efter dette Stykke skal forestilles en af de fornøyeligste iblandt de smaae Stykker som best kand svare til det første, og meere behagelige (!) dem der finde det første Stykke for kort, og tage dermed Acteurerne deres Afskeed indtil Helligdagene ere forbi."

I det Tidsrum, man her kan tænke paa, indfalder den 22de December kun i A. 1724 paa en Fredag; Stykket maa altsaa, ifølge Placaten, være givet i det ringeste eengang tidligere i Løbet af samme Aar, skiøndt det desuagtet ikke, uvist af hvilken Grund, har faaet Plads i Lystspillenes første Udgave.

Henrich og Pernille er det første i Rækken af de Holbergske Lystspil, der ikke kan siges at skildre hidtil uforsøgte dramatiske Karakterer eller revse nogensomhelst almindelig eller National-Daarlighed, men som derimod kan henføres til Intriguestykkernes Klasse. Om Ideen til det er laant, enten fra en Novelle af Cervantes, eller fra en Episode i et engelsk Lystspil af Beaumont og Fletcher, eller fra Le Grands franske Bearbeidelse af sidstnævnte Stykke[2]); endelig, om en Catastrophe i Gryphii Horribilicribrifax

[2]) Udv. Skrifter VI. S. 427—39; Rahbek om H. III. S. 73—75; at Ideen til Scenen imellem Arv og Pernille er laant af Les Chinois i Gherardi's Theatre italien, bemærkes S. 69.

mueligen kan indeholde Grundspiren dertil (Hesperus VIII. S. 320), maa lades uafgiort. Men paa Stykket satte Holberg selv megen Priis, fordi Tids og Steds Eenhed deri saa nøie skulde være iagttaget; i hvilken Henseende han endog erklærede dets Plan for en saadan, „hvorefter ordentlige Comedier bør indrettes" [3]). Ogsaa synes det at have været Publicums Yndlingsstykke i Skuepladsens ældste Tidsrum. Det gaves temmelig hyppigt, stundom endog efter Opfordring, og bebudedes altid med de sædvanlige lovprisende Tillæg. Saaledes anmeldte Placaten til Onsdagen den 26de Juni (1726): „et ganske nyt og meget fornøyeligt Stykke, hvilket mand formedelst en Acteurs uformodentlige Svaghed, sidste Gang efter Løfte ikke kunde forestille, nemlig Banquerouteren eller den pantsatte Bondedreng. Som bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og er aldrig seet i noget Sprog; derefter spilles den særdeles lystige Comoedie, kaldet Henrich og Pernille. Som og bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og ikke har været spilt i langsommelig Tid [4]). Imellem Acterne skal dend nye berømte Dantzemester opvarte

---

[3]) Holbergs Fortale til Fursmans franske Overs. af Lystspillene I. (hvori ogsaa H. og P.) S. 10; Epp. I. Nr. 66. At Adskilligt imidlertid kan erindres mod denne Roes, har Rahbek bemærket i Holb. udv. Skr. III. S. 315; om H. III. S. 51; ligesom allerede Dram. Journal (2. Aarg. No. 3) synes at have været af samme Mening, skiøndt Stykket forøvrigt der meget roses. Det haves i en fransk Bearbeidelse af Dumaniant: Henri et Perrine, Com. en un acte et en prose, imitée du Danois du Baron de Holberg. Paris, An. IX (1801) 8. Særskilt haves ogsaa en russisk Oversættelse (efter det Tydske); Petersborg 1760. 8.; og med to andre oversatte Lystspil 1764. Oversætteren Andreas Nartof var en videnskabelig dannet Militair, som har oversat flere af Holbergs Skrifter. Ifølge Nyerups Lexicon skal der ogsaa haves en hollandsk Oversættelse fra 1771.

[4]) Denne Yttring bestyrker det nys Anførte om Tiden, da Stykket første Gang er blevet opført.

Tilskuerne med en comique Jalousie Dantz af 3 Personer, og til Slutning fornøye dem med en italiensk Nat, som bestaaer af Harlequins og Scharemouche, og skal Dantzemesteren selv deri dantze Harlequin, hvilket altsammen skal blive meget fornøyeligt" (jvfr. Overskou I. S. 230—31). Mandagen den 11te November s. A. „aabnede Acteurerne igien deres Theatrum ved at forestille tvende af deres allerbeste Stykker, efter en høy Herres Befalning, nemlig Banquerouteren eller dend pantsatte Bonde-Dreng og Henrich og Pernille. Imellem Acterne bliver dantzet og siunget. Dette bliver uden ald Tvivl den sidste Gang de danske Acteurer lader sig see for gyldige Aarsagers Skyld" (jvfr. Overskou I. S. 233). Begge disse Stykker gaves atter samlede til en af Skuepladsens sidste Forestillinger, Onsdagen den 29de Januar 1727, da der anmeldtes „efter endeels Begiering det fornøyelige Stykke, kaldet Banquerouteren eller den pantsatte Bonde-Dreng. Tillige med den særdeles fornøyelige Comoedie kaldet Henrich og Pernille". Ogsaa paa den nye Skueplads har dette Stykke holdt sig stadigt[5]).

I. 1. Henrich . . . „Det gaaer mig ligesom Kulle„brænderen, der iførte sig i en Doctor-Kiole for at lade „sig hilse af Folk, og blev virkelig Doctor ved samme „Narrerie."

Her saavelsom i Hexeri ell. bl. Allarm (III. 5) sigtes formodentlig til Molieres „Doctoren mod sin Villie"

[5]) Her er det fra 3die October 1749 til 1855 opført 105 Gange; ogsaa paa Theatret i Læderstræde var det spillet nogle Gange. Endnu i de sidste Vintre har maaskee intet Holbergsk Lystspil været givet oftere.

(le Médecin malgrè lui), som dog ikke vides at være givet paa den ældste Skueplads.

— — — „Igaar havde jeg nær begaaet en for„bandet Forseelse: Da jeg gav de fremmede Folk, som jeg „har antaget for min Herre, Ordre at spænde for Vognen, „kom jeg ikke ihu, jeg var Herre, men vilde staae bag paa „Vognen".

Samme Træk forekommer i Don Ranudo III. 7. og som en Anecdote i en Anmærkning til P. Paars IV. 2. Sang. (Udg. 1720 S. 318).

I. 3. Magdelone: „Jeg tog de to Stykker Brocade „med, gik derhen og spurdte, om Herren vilde have noget, „som var af en galant Patron og dog for meget got Kiøb."

Ordet Patron, der ogsaa forekommer om Brocade i Pantſ. Bondedreng II. 3, betyder et Slags Mønster eller Model, hvorefter Noget dannes; Vid. Selsk. Ordb.

I. 4. Arv: — — — „Men han har og et Par „Rifler, som siger 6".

Talemaaden hidrører fra Terningspillet, hvori Sex er høieste Øine.

— Arv: . . . „jeg veed ikke, om velbaarne Madame „har hørt, at hans beste Støver Fæyrfax er død?" Jvfr. III. 10. Jeronimus: . . . „En af vore Porthunde, Sol„dan eller Fairfax."

Om disse to Hundenavne s. ovenfor S. 60. Det sidste forekommer ogsaa i Epistlerne I. Nr. 31.

— Arv: . . . „Han har et par Legger, som ikke er „for lange Hvile."

Denne Talemaade om noget, der ikke kan taale at giemmes længe, eller ikke lader længe vente paa sig, forekommer ogsaa i P. Paars, 3. B. 3. S., hvor Peer Ruus siger om en Ost: „at den ey for lange Hvile var"; ligesom i Pantſ. Bondedreng I. 4 om Vertens Bour-

gognevlin og i Don Ranudo V. 3. i Pedros Klage: „Der har sat sig noget i min Ryg, som ikke er for den lange Hvile.“

I. 6. Henrich i Portechaise. „Hal . . . t! blir staaende „her, I Carnallier! — — — Ach Monscher, forlad mig, „det er Porteurenes Skyld, at jeg ikke holdt et Stykke „længer fra. Man har hundrede Fortreeder med disse „Leye-Folk; thi de ere dumme som Bester.“

Portechaiser eller Bærestole vare et alminbeligt Befordringsmiddel i Kiøbenhavn i et heelt Aarhundrede eller indtil over Midten af det forrige; det var nemlig efter Statsforandringen 1660, da en vis Luxus begyndte at udbrede sig, ogsaa blandt Borgerstanden, at de her kom i Brug. En Italiener, M. A. Tonti, fik (16de November 1664) kongeligt Monopol for ham „og hans Arvinger med Consorter eller deres Fuldmægtige paa, til Undersaatternes Beqvemmelighed allene her i Residentsstaden at indføre, anrette og paa ti Aar lade giøre, sælge og leye eller og tilstæde at giøre lade de Stole, som blive dragne af tvende Personer“. Den høieste Leie af en saadan Stol for en heel Dag bestemtes til 2 Slettedaler; dog forbeholdt Kongen sig heri at giøre Forandring, naar det fandtes fornødent[6]).

---

[6]) Holbergs Danm. Historie III. S. 604—5; hvor han tilføier: „Hvorledes disse Stole have været dannede, og om de have været af samme Skikkelse, som de nu brugelige Portechaiser, skal jeg ikke kunne sige; vist nok er det, at Mons. Tonti lod sig temmeligen vel betale derfor“ (hvorfor man heller ikke 42 Aar senere fandt sig foranlediget til at forhøie Prisen; mærkeligt, at der ingen Taxt bestemtes for en enkelt Tour, som først kiendes fra 1726). „Nogle syntes, at denne Tilladelse var altfor alminbelig, men man fandt ikke for Godt herudi at giøre nogen Forskiel mellem fornemme og ufornemme Folk; thi naar Tiderne udfordre at see igiennem Fingre med en lille Vanitet hos en Stads Indbyggere, er det sikkerst, at Tilladelsen skeer i Almin-

Imidlertid er det uvist, hvorlænge dette Privilegium har vedvaret. Portechaiserne i Holbergs Tid hidrørte nærmest fra et, under 6te Marts 1706 Kammerjunker og Kiøgemester J. Fr. v. d. Osten og hans Arvinger med Consorter eller deres Fuldmægtige i samme Udtryk som 42 Aar tidligere forundt Privilegium paa allene i Kiøbenhavn at indføre, anrette eller lade giøre de Chaiser, som af to Personer blive dragne; Leien for en heel Dag blev endnu uforandret, nemlig to Slettedaler. Ved samme Leilighed fik denne v. d. Ostens Fuldmægtig Tilladelse at anlægge et Adressecontoir [7]); men Portechaiserne ansaaes dog for Hovedsagen [8]). Bevillingen paa at holde Portechaiser blev

---

delighed, efterdi at forbyde visse Folk særdeles Commoditet foraarsager kun Jalousie, og opvækker desstørre Lyst hos dem, mod hvilke Forbudet skeer — — —. Hvis disse Bære-Stoele havde allene været tilladt fornemme Personer, havde Alle villet regne sig til den fornemme Classe."

[7]) Indrettet ifølge kgl. Bevilling d. 18de Marts 1706 i Store Færgestræde, en af de Gader, som før Ildebranden 1795 indtoge den nuværende Høibroplads; J. Bircherods Dagbog S. 485. De ovenfor meddeelte Noticer om dette dobbelte Privilegium skyldes især P. v. Westens Adressecontoirers Natur, Oprindelse og Rettigheder (Odense 1780) S. 7. 15. 17. 21. 42 o. fl.; ogsaa i Nyeste Skilderi af Kbhvn, 1816 Nr. 75, og i Fædrelandet 1837 Nr. 182 findes gode Oplysninger herom.

[8]) At det dog maa have varet i nogen Tid, inden denne Entreprise kom i fuldkommen Drift, kan sluttes af følgende Anmeldelse i Extraordinaire Relationer (4to) Sept. 1726: „Den 29de er den for nogle Aar siden her i Byen begyndte magelige Voiture, med de bekandte Bære-Chaiser, bleven sat fuldkommen i Værk, da en sikker Entrepreneur deraf med tilstrækkelig Antal lader Byen forsyne for en meget billig Betaling, saa at man kan erholde saadan en Bære-Chaise, fra om Morgenen Kl. 8 til om Aftenen Kl. 9 for 4 M.; beholdes den længere ud paa Aftenen, koster det 1 Rdl.; for 1 Time betales 1 Mk.; for at lade sig bære et eller andensteds i Byen, enten det er langt eller

confirmeret den 10de Juli 1731, skiøndt Brevet derpaa først udstedtes d. 5te Februar 1740 og udstraktes til dem af v. d. Ostens Sønner, som ikke havde Part i de ved Hofetatens Auctioner forefaldende Revenuer. Af disse v. d. Ostener blev Privilegiet den 24de Marts 1744 bortforpagtet til Garnisons-Auditeur B. E. Meyer for 130 Rdlr. aarlig, hvorved dog Adressecontoiret ikke blev omtalt. Efter Frederich d. 5tes Regieringstiltrædelse erholdt v. d. Ostenerne, under 2den Dec. 1746, Bekræftelse paa Privilegiet, baade hvad Portechaiseholb og Adressecontoir angik; hiint nævntes her atter som Hovedsagen[9]); endnu i den 16 Aar senere udfærdigede Confirmation (d. 12te Marts 1762) paa Privilegiets Overdragelse til Andersen og Holck, der havde tilforhandlet sig det, omtales Portechaise-Monopolet, der dog ikke skulde vare længere end nogen af v. d. Ostenerne var i Live. Efter Christian den 6tes Død synes Portechaiserne efterhaanden at være gaaede af Brug, maaskee fortrængte af Kareterne[10]); naar de aldeles ere afskaffede, vides ikke[11]).

---

staket, betales 12 ß; men ud til Toldboden, Citadellet og Christianshavn naar Broen er i Stand 1 Mk.; og ere samme Chaiser alletider parat paa Kongens nye Torv, Ulfeldsplads, Vandkunsten og ved St. Nicolai Kirke i „Kongen af Sverrig", at bekomme."

[9]) De synes overhoved stedse at have nydt megen Begunstigelse; saaledes blev der ved Forordn. 22. Sept. 1710 ei lagt Skat paa dem som paa Kareter; ved Plak. 20. Sept. 1751 blev det ogsaa under Straf forbudt Hyrekudskene at hindre Portechaiserne eller kiøre dem for nær.

[10]) Ifølge v. Westen S. 21 skulle de næsten være gaaede reent af Brug fra den Tid, da Jernkieden, der skulde hindre Vogne fra at nærme sig Christiansborg Slot altfor meget, var borttaget; jvfr. Badens Fred. V. Aarbog S. 2. Paa en Prospect af Christiansborg ud til Slotspladsen i Thurahs Vitruvius, 1ste D. (1746) Tab. 23, sees denne Jernkiede, der har en Aabning i Midten for de kongelige Vogne. Dog fører Pontoppidan

Foruden i nærværende Stykke forekomme de ogsaa i Den Vægelsindede II. 5.; Jacob v. Thybo III. 5.; Hex. ell. bl. Allarm I. 7.; Pants. Bondedreng I. 4. og i Hon. Ambition II. 4. I sidste Stykke (hvor Arv paa sin Viis anstiller Betragtninger over dette Befordringsmiddel II. 6.), ligesom i 1ste Satire (Udg. 1746. S. 157—58), kaldes de Æsker; maaskee spotviis, da Holberg selv, „medens alle i Staden indtil Haandværksfolk age og lade sig bære", fandt „Bærestole sin Helbred utienlige og viderlige for sin Humeur"; Epistler III. Nr. 188.

— ... Henrichs Kiæleord „Sirupskrukke" og Pernilles „Balsombysse" forekomme ogsaa i Jean de Fr. I. 5; det sidste tillige i de Usynlige II. 6.

II. 1. Leander: ... „Her spilles jo samme Historie „med mig som med Amphitrion."

Dette Stykke af Moliere, der hørte til Skuepladsens ældste Repertoire, nævnes paa lignende Maade i Kildereisen III. 4 (ovenfor S. 226).

---

endnu 1759 i sin Oeconomiske Ballance S. 216 Anke over den store Mængde af Kareter, Portechaiser m. m. i Kiøbenhavn, ligesom tidligere i 3die D. af Menoza (1743) S. 551. Men at baade den mandlige og qvindelige Pynt og Paaklædning ogsaa kan have giort disse Bærestole mindre beqvemme end Kareter, er bemærket af Molbech, Hist. Tidsskrift VI. S. 522.

[11]) Endnu den 18de Januar 1752 bekiendtgiordes, at Adressecontoirets privilegerede Portechaiser kunde erholdes tilleie paa Østergade og i Læderstræde; Taxten var 8 ß her i Byen og 1 Mk. til Nye Kiøbenhavn og Amalienborg. Paa de kiøbenhavnske Prospecter i 2den D. af Pontoppidans Danske Atlas (1764) forekomme blandt hyppige Kareter kun to Gange Portechaiser, ved Schimmelmanns Palais og ved Frederichs Hospital. Deres til visse Tider aftagende Brug skal endog have foranlediget, at Adressecontoiret, der var knyttet til hiint Monopol, saa ofte standsede, engang i 10 Aar fra 1749 til 1759; i sidstnævnte Aar blev det oprettet for fierde og sidste Gang.

II. 2. Arv: — — — „Jeg er bange, at han sidder „der udi en Lanter til Ørene."

Dette Spil nævnes ogsaa i Gert Westphaler (Fem Akt St. I. 2)[12]); i P. Paars, 1. B. 4. S.[13]); i 4de Satire (Udg. 1746, S. 197. 200); af den samtidige Falster (Det daarlige Giftermaal V. 14), ligesom i flere ældre Digte (Nyerups og Rahbeks Forelæsn. S. 106). Det var et gammelt Spil, hvis Brug endnu paa Gulland, af 5 Spillende, turde skrive sig fra den danske Tid; uden Tvivl er det i Sammenhæng hermed, at Ordet i en tydsk Dialekt betyder Binding, Fordeel[14]). Nu kiendes det her neppe mere, uden maaskee i en eller anden fiern Provindsafkrog, og det forekommer heller ikke i nogen af vore ældre Spillebøger[15]). Vid. Selsk. Ordbog beskriver Lanter (Lantring, Lanterspil) som „et Slags Kortspil, der kan spilles af tre til sex Personer, saaledes at der gives fem Kort til Hver"; og under Ordet Bødel

[12]) „Forkiering eller Lanter"; disse vare dog to forskiellige Spil; det første (tydsk „Verkehren", fransk Verquier) spilledes med Brikker paa et Bræt og beskrives i Molbechs Udg. af Holb. Comedier I. S. 349.

[13]) Da tre Personer overalt nævnes som det mindste Antal i dette Spil, er det altsaa en hos Holberg ei usædvanlig Glemsomhed, naar han lader Fogden paa Anholt ene spille Lanter med sin Datter.

[14]) Molbechs Dialect-Lexicon S. 314, hvor tillige henvises til et gammelt Kortspil, Lant kaldet, i Nordengland. I S. Grundtvigs Gamle danske Minder i Folkemunde, nye Samling S. 309, meddeles et Æventyr fra Vestjylland om Lanterspil, hvori Knægten nævnes som høieste Stik.

[15]) Conf. Raad Madvig mindes dette Spil fra hans Fødeby Svanike; det spilledes der af 4 Personer.

nævnes som en Betydning af dette Ord, den Spiller i Lanterspil, for hvilken Bødeltegnet staaer skrevet paa Bordet; Bødelspil, Lanterspil, hvori man bødler; Bødeltegn, et Mærke, som i Lanter sættes med Kride paa Spilleborbet, til et Tegn, at Ingen af Spillerne maa passe, førend Omgangen er ude; men om Anledningen til alle disse Benævnelser bemærkes intet. Moths utrykte Ordbog indeholder følgende Forklaring af dette Spils Regler og Beskaffenhed: „Lantring er et Spil i Kort, som kan leges af 3, 4, 5 eller 6 Personer. Der gives fem Kort til Enhver, og siden vælges det følgende Kort op; der sættes fem Kort op af den som giver, og den der leger faaer een for hvert Spil han faaer; faaer han ingen Spil, bliver han Beet, og maa sætte saameget som der staaer. Ellers leges det og saaledes, at naar Velten er opslagen (som falder den til, der haver givet Kortet), maa den som sidder for Haanden, kaste af sine Kort saa mange han vil, og tage andre af Stammen indtil fem, saa den, som er næst ham, ligesaa, saa den Følgende, indtil der er ingen flere Kort at tage. Hvem der har fem af en Farve har Lanter og vinder; er der to Lanter, saa vinder den som sidder for Haanden; men den Lanter som er af Velten eller Trumf er bedst." „At bødle", hedder det her, „er et Ord i Kortleg, som bemærker at sætte en Beet runden om, og være forpligtet til at tage, og begynder sligt fra den der giver Kortet, til det er gaaet runden om, og kommer til ham igien. Bruges i Lanterleg." Om Betydningen af et enkelt Kort i dette Spil bemærker Holberg (Epp. II. Nr. 17). „Pamphilius er et Kaart af stor Importance udi Lanter; men dens Gyldighed grunder sig allene paa en Convention imellem Spillere; thi, saasnart de blive eenige om at sætte Priis paa et andet Kort, stikker Pamphilius

hverken Es eller Frue mere". Dette Spil forekommer ogsaa i Ordsproget: „I Giftermaalssager gaaer det undertiden som i Lanterspil, hvor Knægten stikker Damen bedre end Esset" (Iris og Hebe 1796 IV. S. 219); det er vel Knægten, der kaldes Pamphilius[16]).

III. 11. Magdelone. — — — „Notarius, som „skrev Egteskabs Contracten, er endnu her i Huuset."

Da saadanne ved Notarier opsatte Egteskabscontracter, der ogsaa forekomme i Pernilles korte Frøkenstand, Den Stundesløse og Don Ranudo, egentlig ere fremmede for vor Retspraxis, maae de formodentligen være laante fra de franske Lystspil.

---

[16]) Schandrups poetiske Skrifter Nr. 6 (et Bryllupsvers):

Hun . . . vilde lege Lanter.
Hun slængte rødt og tog igien
et Par ud af de Sorte,
men tabte, thi den bedste Ven
Pamphilius var borte".

Mon dette ikke er Oprindelsen til Talemaaden „en Lykkens Pamphilius"?

Diderich Menschen=Skræk.

I sit Levnet (S. 152) nævner Holberg dette Stykke (Machinationes Henrici i Originalen, „Henrich's Intriguer" i den gamle Oversættelse) blandt dem af hans Lystspil, der vare opførte med Bifald, men endnu ikke trykte. Naar det første Gang er givet, vides ikke bestemt; men man kan ledes til en Slutning derom ved en Placat, i hvilken: „De ved H. Kgl. Maj. særdeeles Naade priviligerede danske Acteurs aabne igien Mandagen den 6. May deres Theatrum ved at forestille et nyt og meget fornøyeligt Stykke, kaldet Le Grondeur eller Knurreren. Som er oversat af det Franske, og aldrig tilforn er seet eller spilled i vort danske Sprog [1]),

[1]) Dette Stykke af Palaprat er dengang neppe blevet trykt paa Dansk. Af Suhms literære Dagbog (Saml. Skrifter XVI. S. 235. 237—39) erfares, at han efter Holbergs Begiering oversatte dette Stykke fra d. 20de til 26de November 1748, at det blev spillet d. 23de og 24de Juli 1749 og flere Gange i dette og følgende Aar; ogsaa skrev han en Fortale til Stykket. Det er altsaa neppe rigtigt, naar Schwartz (Lommebog for Skuespilyndere 1786 S. 282) tillægger Lodde en utrykt Oversættelse deraf (den knurvorne Doctor), som ifølge Overskous Fortegnelse S. 49 første Gang blev spillet d. 28de (23de) Juli 1749. Paa et andet Sted omtaler Suhm denne sin Oversættelse med Tilføiende, at Stykket „ei er superfiin, men besidder en temmelig vis comica". Ogsaa Molieres les precieuses ridicules (de pene Jomfruer) oversatte Suhm efter Holbergs Begiering fra 24de til 30te Nov. 1749; det blev spillet næste Aar, ifølge Overskous Fortegnelse S. 66, efter Suhms Oversættelse.

og er mand vist forsikkret, at samme hos Tilskuerne skal finde Approbation. Desforuden bliver endnu et andet præsenteret nemlig Diderich Menschenschreck eller Hr. von Donnerburg." Den 6te Mai indfaldt i A. 1726 paa en Mandag; og da Stykket her ikke udtrykkeligen nævnes som et nyt Stykke, maa det formodes een eller flere Gange tidligere at være forestillet, og er maaskee allerførst kommen paa Scenen enten i Begyndelsen af 1726 eller allerede i Slutningen af 1725. Tillægget „Hr. von Donnerburg", der ikke findes i nogen af de trykte Udgaver, er maaskee blot en „Madding paa Krogen", som man fandt fornødent undertiden at anbringe paa Placaterne[2]).

Holberg nævnte Plauti Pseudolus som Kilden til dette Stykke (Epp. III. Nr. 195); Dramatiske Journal (1771 Nr. 13, 1772 Nr. 7) fandt, at en Deel af Intriguen ogsaa havde noget tilfælleds med samme Digters Curculio og tillagde Stykket overhoved megen Roes[3]). Han selv kaldte det „et af sine behageligste Stykker" (Epp. III. anf. St.) og anfører det Træk, at „en Officer, omfavnende en maskeret Person, som han mener at være en Slavinde, omfavner sin egen Frue, som han haver fortalt", som et „stort Denouement" (IV. Nr. 374). Om Opførelsen af Maskeraden og dette Stykke d. 16de August 1747 for Frederich V. i Holtegaards Hauge s. ovenfor S. 339. Imidlertid synes dette Stykke dog ikke at have været blandt

---

[2]) Undertiden maaskee ogsaa for nærmere at betegne Indholdet; f. Ex. Banquerouteren eller den pantſ. Bondedreng, ovenfor S. 307—8. Forøvrigt har H. i Stykket selv glemt dets Titel, naar han i 7de Sc. lader Fruen kalde sin Mand „Hans Frans von Menschenskræk".

[3]) Holb. udv. Skr. III. S. 364; VI. S. 440—71; Rahbek om H. III. S. 79.

de Holbergske, som i Skuepladsens første 20 Aar giorde meest Lykke[4]).

Sc. 1. Leander: „Det er en Venetiansk Jomfrue, „hvis Forældre har boet i Dalmatien. Hun er bleven „fangen bortført i den sidste Tyrkiske Kriig, og soldt til „denne Jøde af Tyrkiske Kiøbmænd". Sc. 8. Jeronimus: . . . „I maa dog takke Gud, at I beholdt jere „store Ejedomme udi Dalmatien, som I soldte med Fordeel, saa at I kand leve med Reputation i Venedig." Sc. 18. Officeer: . . . „Jeg har haft den Ære at være „i hendes Huus, da vi camperede ved Ragusa." Elvire: . . . „Jeg har haft stor Ulykke siden, mit Huus blev ud„plyndret af Tyrkerne, og mit Folk bortført i Slaverie."

Den Omstændighed, at Stykkets Handling foregaaer i Venedig og at Tyrkekrigen her omtales, kan muligen være en Erindring fra Holbergs egne Familietraditioner, da hans Fader, „een af de Tiders store Avanturiers, havde i sin Ungdom været i venetiansk og maltesisk Tieneste, og siden gaaet af Curiositet hele Italien igiennem"[5]). Imidlertid har Holberg, ifølge det af ham selv i Just Justesens Betænkning opstillede Princip, ladet baade Personnavnene og Karaktererne være danske; begge Dele ere ikke mere italienske end de ere spanske i Don Ranudo.

---

4) Rahbek om H. III. S. 80. Paa det kgl. Theater er det fra 1750 til 1847 opført 77 Gange. Paa Svensk er det særskilt udkommet under Titel: Hasenskräck eller Storskrytaren. Comedie i en Akt. Norköping 1756. 8. Det første Navn er maaskee laant fra Henrich og Pernille, hvor Arv kalder sig saaledes (I. 4). I ældre Tid er Stykket hyppigt spillet paa det Stokholmske Theater, men efter en senere og bedre Oversættelse.

5) Danm. Hist. III. 416; Epp. II. Nr. 128; jvfr. B. Moes Tidsskrift f. d. norske Personalhistorie. Ny Række I. 5. S. 66—67. Holbergs Reiselyst kan da tildeels have været en Arv efter Faderen.

Ved den tyrkiske Krig maa her nærmest tænkes paa Krigen 1714 til 1718 imellem Venedig og Porten, der endtes ved Freden i Passarowitz og i hvilken Tyrkerne 1717 giorde Indfald i Dalmatien[6]).

Henrich. — — — „Om jeg havde som Biørnen 12 „Mænds Forstand, saa kommer jeg ingen Vey med saa„dan Karl."

I P. Paars 2. B. 1. S. hedder det om Søvngængere: „De ti Mænds Styrke har, som Biørnen, tolv Mænds Vid"; og i Anm. anføres som Hiemmel et blandt de norske Bønder almindeligt Sagn, der ogsaa forekommer blandt Dalekarlene (Hammerich, Skandinaviske Reiseminder S. 145) og blandt Lapperne (Fleischers Naturhistorie IX. 1. S. 766). En sandsynligere Variant af Sagnet lader Biørnen have een Mands Vid og tolv Mands Styrke; L. Lloyd, Jagt-Nöjen i Swerige och Norrige, 1827—28, S. 31.

---

[6]) Om denne Krig haves følgende samtidige Skrift: „Kort og sandfærdig Historie om den sidste venetianske og tyrkiske Krig, tilligemed en udførlig Beskrivelse over Morea og de fornemste Øer i Grækenland og i Archipelago sammenskreved af Lyder Montaine de Fasting". Kbhvn. 1720. 8. Forfatteren, Holbergs Byesbarn havde selv været i venetiansk Tieneste. I Dedicationen til Frederich IV. omtales „den særdeles Bevaagenhed og Affection, som Kongen har viist sig at bære for den venetianske Republique, hvilken han ved sin Reise udi Italien, frem for andre, har fundet værdig at betragte; og den høieste Æstime og udødelige Ihukommelse, som Kongen hos samme Republique har efterladt sig."

Hexerie eller blind Allarm.

Forestilling om overnaturlige Væseners Indvirkning paa den sublunariske Verden hørte til Oldtidens Naturreligion. Ved den christne Læres Udbredelse betragtedes derfor denne Tro som Dyrkelse af det onde Princip og enhver ikke-christelig Cultus som Troldom. Men da særegne religiøse Anskuelser efterhaanden adskilte selve den christne Læres Bekiendere, bleve endog alle friere Religionsmeninger af den herskende Kirke stemplede med samme Benævnelse og saaledes Gienstand for Forfølgelse. Det var nærmest fra det 12te Aarhundrede, at Troldom ansaaes for Kiætteriets practiske Side, og Forfølgelse af Kiættere og Troldmænd begyndte at gaae jævnsides, især i det sydlige Frankrige, hvor saracenisk Overtro tidligt udbredte sig fra Spanien. For Troldom beskyldtes derfor tillige Waldenser [1]) og Lollarder, Tempelherrer og Stedinger, Wicklefiter og Hussiter. Egentlige Hexeprocesser, skiøndt tidligere ikke ukiendte, udgik dog fornemmeligen fra den kirkelige Inqvisition, der i det 14de Aarh. ved Dominicanerordenen erholdt sin faste Udbannelse. Da Inqvisitorernes vilkaarlige og egennyttige Fremfærd fremkaldte Folkets Uvillie og bragte dem i Strid med den verdslige Øvrighed, tillagde de Troldom en hæretisk Karakter, og den Popularitet, deres første Virksom-

[1]) I det 15de Aarh. kaldtes i Frankrig Hexemøder Vauderie og Hexeri Vaudoisie.

hed havde berøvet dem, gienvandtes ved denne[2]). Men Læren om Troldboms og Hæresies Identitet erholdt sin kirkelige Sanction først i A. 1484 ved en Bulle af Pave Innocenz VIII., der nærmest vedkom Tydskland, men snart paafulgtes af lignende for andre Lande. Allerede tidligere havde baade en fransk og en tydsk Inqvisitor udviklet Hexevæsenets Theori og leveret systematiske Veiledninger for Kiætter- og Hexedommere; men disse bleve overflødige, da to tydske Inqvisitorer, Henr. Institoris og Jac. Sprenger, udgave det berygtede Værk, Malleus maleficarum (allerførst trykt i Cøln 1489, siden oftere), hvori de af Bibelen, af Kirkefædre, af klassiske Skribenter og af den canoniske og borgerlige Ret, samt af egne Erfaringer godtgiorde Hexeriets Realitet i dets fulde Omfang og bragte Hexeprocessen i System. Bogen blev en gieldende Norm for Retssager af denne Art og fremkaldte efterhaanden flere lignende.

---

[2]) Hexevæsenet og Hexeforfølgelser ere fra den theoretiske, historiske og juridiske Side behandlede i en meget vidtløftig Literatur. Af denne fortiener især at nævnes: Möhsen, Beschreibung einer Berliner-Medaillensammlung nebst einer Gesch. der Wissenschaften in Mark Brandenburg II. S. 435 fg.; Horst, Dæmonomagie 1—41; Sammes Zauberbibliothek; Ersch und Gruber, Encyclopädie, 2te Section 7ter Th. (Hexe af E. Sommer); Scherr, Gesch. d. deutschen Cultur und Literatur (Lpz. 1832) S. 364 fg.; Sprengel, Gesch. d. Arzneykunde 2. Aufl. III. S. 273 fg.; Wächter, Beiträge z. deutschen Gesch. besonders z. Gesch. d. deutschen Strafrechts (Tübing 1845) S. 81—110: om Hexeprocesser i Tydskland fra 15de til 18de Aarh.; S. 280—89: Hexeprocessernes Literatur. Det fortrinligste Værk af denne Literatur er dog „Geschichte d. Hexenprocesse, aus den Quellen dargestellt von W. G. Soldan, Stutg. und Tübingen 1843." Ogsaa i vor egen Literatur haves et ikke uinteressant Skrift om denne Gienstand: Hexen i Endor. En historisk Tractat af J. H. Nykiøbing paa Falster 1837; Forfatteren var den 1847 afdøde Præst til Aastrup paa Falster, Prof. J. H. Smidth.

Det var langt fra at de verdenshistoriske Revolutioner i det femtende og sextende Aarhundrede, fra Bogtrykkerkunstens Opfindelse til Reformationen, i denne Henseende udøvede nogen velgiørende Indflydelse. Enkelte Stemmer der hævede sig mod Tidens Forblindelse, bl. a. Erasmus af Rotterdam, vare som en Røst i Ørken; selv Luther og Melanchthon troede sig jo overbeviste om Diævelens Tilværelse og Virksomhed; i den protestantiske Theologie som i den catholske hørte Dogmerne herom til den christne Læres Hovedsandheder. Da Protestantismen forkastede hemmeligt Skriftemaal, og Valfarter, der stundom havde dannet en Afledning for ængstede Samvittigheder, ei længer fandt Sted, hengav Phantasien sig uhindret til Troen paa onde Aanders Indvirkning. Overhoved var Tidsrummet fra Reformationens Begyndelse til Midten af det syttende Aarhundrede det, hvori denne aandelige Epidemi viste sig i sin rædsomste Skikkelse. Catholiker og Protestanter betragtedes giensidigen som Kiættere og forfulgte hinanden som Troldmænd. Derfor udbredte Hexeforfølgelse sig til ethvert europæisk Land, uden Hensyn til Beliggenhed, Klima eller politisk Forfatning. Fremgangsmaaden var overalt omtrent den samme, fordi det samme System fulgtes overalt [3]); men Iveren eller Fanatismen var ikke i alle Lande eller til alle Tider lige stærk. At Hexeprocesser mod det fiortende Aarhundredes Slutning i Frankrig gik over til de verdslige Domstole, bidrog maaskee til, at de her i det næste Aarhundrede begyndte at aftage. I Spanien vare de mindre hyppige, maaskee fordi Inqvisitionen giorde dem overflødige. I Venedig holdt Regieringen dem inden snævre Grændser; i det øvrige Italien forefaldt

---

[3]) En udførlig Fremstilling af alt hvad der antoges at høre til dette Slags Forbrydelser, efter en spansk Hexeproces 1610, findes hos Soldan S. 223 fg.

mange i det sextende Aarhundrede. I England bidrog den kirkelige Partikamp og Borgerkrigen ogsaa til at befordre Hexeforfølgelser; men i intet Land dreves de dog saa systematisk og paa en saa oprørende Maade som i Tydskland, hvor de begunstigedes af den politiske Adskillelse, af de mange kirkelige Secter og af den demoraliserende Trediveaarskrig [4]). Regentens Personlighed havde ofte en fordærvelig, sielden nogen velgiørende Virkning. Som Konge af Skotland forfattede Jacob I. selv en Dæmonologie (1597); i hans første Regieringsaar i England udgav han et Statut mod Hexevæsenet og var blandt alle kronede Hoveder uden Tvivl den ivrigste Hexeforfølger. Selv under Henrich IV. bragtes mange i Frankrig paa Baalet for Trolddom. Beskyldninger af denne Art kunde ramme Enhver, uden Hensyn til Kiøn og Stand, Oldinge og Børn, den Fattige som den Rige. Qvindekiønnet var især udsat derfor [5]); dog gik Mandkiønnet heller ikke fri, hverken Lægfolk eller Geistlige, Læger eller Naturkyndige, Literate eller Gøglere, Adelsmænd eller Øvrighedspersoner. Misvæxt, Sygdom hos Mennesker eller Kreaturer og enhversomhelst Ulykke tilskreves Trolddoms-

[4]) I 16 Aar af det 16de Aarh. sidste Halvdeel bleve 800 Mennesker i Lothringen dømte fra Livet for Trolddom. I Bispedømmet Würzburg brændtes 900 af forskiellig Alder, Kiøn og Stand 1623—31; i det Trierske undgik end ikke Geistlige; Landet blev næsten øde. En Bisp i Bamberg lod 1622—23 brænde 600. En Hexedommer i det Fuldaske roste sig af at have bragt over 700 Personer paa Baalet. I de catholske Lande, baade i Frankrig og Tydskland, indvirkede overhoved Reactionen imod Protestantismen; i hvilken Henseende Jesuiterne især viste sig virksomme. I det Brunsvigske stode paa mange Steder Brandpælene saa tæt som en Skov; mange Dage bleve 10 til 12 Mennesker brændte.

[5]) Dette antydedes ogsaa ved Titelen af nysanførte Malleus maleficarum; jvfr. Nyerup, Hexeprocesser i Norden; Skand. Litt. S. Skr. XIX. S. 345.

kunst, og Mistanken mod den Enkelte opstod af aldeles modsatte Aarsager; Skiønhed og Hæslighed, Forstand og Dumhed, Sundhed og Svagelighed, Rigdom og Armod, alt naar det fandt Sted i en ualmindelig Grad. Slægtskab med en Beskyldt eller Mistænkt var altid farligt; men ogsaa andre Motiver viste sig her virksomme: Had og Hævn, Misundelse og Vellyst; endelig Vindesyge, da de Dømtes Formue tilfaldt Grundherren, Angiveren, Dommeren, ja endog Bøddelen. En ophidset Phantasi og physisk Disposition bragte Mange til frivilligen at bekiende sig skyldige uden at være det; Torturen aftvang endnu Flere en saadan Bekiendelse. Ved den mangelfulde Retspleie og ved det lave Standpunkt, Lægevidenskaben paa den Tid indtog, maatte Frikiendelse naturligviis blive en Sieldenhed [6]).

Men allerede i det sextende Aarhundrede, medens Hexeforfølgelsen rasede i sin fulde Styrke, optraadte enkelte Videnskabsmænd, som, uagtet de deelte Samtidens Tro paa Diævelens Virksomhed og selv paa Magiens Realitet, dog vovede at bestride Menneskers Forbindelse med onde Aander, at vise Hexetroen som grundet paa Vildfarelse og at godtgiøre det Fornuftstridige og Uretfærdige ved Hexeprocesserne. Mærkeligt, at Flere af disse vare Catholiker; saaledes Brabanteren Joh. Wierus († 1588), Livlæge hos en Hertug af Cleve, den Første der med Diærvhed angreb dette Onde i et Skrift (1563), der udkom i flere Oplag og virkede, skiøndt kun for en kort Tid, velgiørende selv i Frankrig; Hollænderen Cornelius Loos, der forfulgt af Protestanterne var flygtet til Tydskland, hvor hans i samme Retning forfattede Skrift ikke maatte trykkes, medens han selv endog blev fængslet og nødt til Gienkaldelse; endelig Englænderen Reginald Scott († 1599), hvis Skrift

[6]) Holbergs Epistler IV. Nr. 379 indeholder Bemærkninger herom.

blev brændt[7]). Alle disse Angreb fremkaldte Giendrivelser fra Modpartens Side. I det følgende Aarhundrede udgav en tydsk Jesuit Frid. Spee et anonymt Skrift: Cautio criminalis (1631), hvortil han først længe efter sin Død (1635) blev bekiendt som Forfatter, og hvori han bestred, ikke saa meget Hexeprocessens Princip, thi han indrømmede Hexeriets Existents og Nødvendigheden af Forholdsregler derimod, som dens Praxis, og med Frimodighed og skarp Kritik godtgiorde dens Mangel af al retlig Grund[8]). Hos enkelte samtidige Fyrster mødte hans Bestræbelser vel Opmærksomhed, men de bekæmpedes af Theologer, saavel catholske som protestantiske og endnu mere af Jurister, blandt hvilke den strænge Criminalist Bened. Carpzow ogsaa i Hexeprocessen gialdt for en Authoritet af første Rang.

Endelig begyndte Sandhedens Lys at trænge igiennem i den anden Halvdeel af Aarhundredet. At Hexeforfølgelser efterhaanden bleve sieldnere og mindre blodige[9]) og meest

---

[7]) Soldan S. 335—56 karakteriserer disse og flere Skrifter mod og for Hexeforfølgelsen. Reg. Scotts sieldne Skrift: Discovery of Witchcraft (1584), som han S. 347 beklager ikke at have kunnet benytte, haves i det store kongelige Bibliothek, baade i Originaludgaven og i Udg. 1651 og 1665.

[8]) En anden samtidig tydsk Jesuit, Adam Thanner († 1632) skal have udtalt sig paa samme Maade om denne Gienstand; Soldan S. 412.

[9]) Ere Hexeprocesser allerede i det 17de Aarh. Begyndelse ophørte i Holland, da maa dette ansees som en særegen Undtagelse; Kampens Gesch. der Niederlande I. S. 607. 1682 skal den sidste Dødsdom for Hexeri være fældet i England og 1722 i Skotland; W. Scott, Letters on Demonology S. 270. 338. 1713 kiendte det juridiske Facultet i Tübingen en gammel Kone skyldig i Trolddom; hun blev brændt; Soldan S. 454. 1728 bleve i Szegedin i Ungarn 23 Mennesker brændte for Hexeri; Haubers bibl. magica 36 St. S. 804; i Aarh. 4de Decennium blev en Taskenspiller i Polen hængt som Troldmand; Kundmann, rariora naturæ & artis 1737 p. 765.

indskrænkedes til Lande hvor Oplysning og Civilisation sildigere naaede hen, maa nærmest tilskrives Naturvidenskabens, Lægekunstens og Philosophiens Fremskridt. Til samme Formaal begyndte ogsaa enkelte Videnskabsmænd at virke ved Skrifter, især i Tydskland den fortiente Reformator Christ. Thomasius (f. 1655, d. 1728) strax ved Aarhundredets Begyndelse[10]). Han mødte vel Modstand baade af Jurister og Theologer; men ogsaa i andre Lande udkom nu Skrifter med lignende Tendents, og forskiellige Regieringer fulgte efterhaanden den fremskridende Tidsaand. Saaledes bleve alle Retssager for Hexeri 1721 forbudte i Preussen, 1736 i England og Skotland og 1753 i Maria Theresias Stater; i Sverrig blev Dødsstraf for Trolddom først 1779 afskaffet ved Lovbud, men havde allerede i lang Tid ikke fundet Sted. Den sidste Hexeproces efter gammel Praxis var den, hvorefter en Subpriorinde i et Kloster ved Würzburg, som beskyldtes for Trolddom, Deeltagelse i Hexemøder, Nonnernes Forgiørelse m. m., 1749 blev hals-

---

[10]) Hans Theses de crimine magiæ udkom i Halle 1701; 1712 udgav han en Disp. de origine & progressu processus inqvisitorii contra sagas; begge udkom tillige paa Tydsk. Ogsaa oversatte han eller til Trykken beforbrede flere Skrifter om denne Gienstand, hvorover Fortegnelse haves i Horsts Dæmonomagie I. S. 239—40. Hans Fortienester i denne Retning karakteriseres af Soldan S. 443 fg. Blandt dem der optraadte mod Th., var ogsaa en slesvigsk Forfatter, P. Goldschmidt, i hans „Verworffener Hexen- und Zauberer-Advocat d. i. Wolgegründete Vernichtung des thörichten Vorhabens Hr. Christ. Thomasius und aller derer, welche durch ihre superkluge Phantasie-Grillen dem teuflischen Hexen-Geschmeiß das Wort reden wollen; Hamb. 1705. I Fortalen omtales dog Th. som „ein Mann von großen Esprit und hat sonderliche Naturgaben von Gott empfangen, aber er wendet dieselbe nicht an die Ehre Gottes und seines h. Worts zu befordern."

hugget og brændt[11]). Endnu 1793 blev en formeentlig Hex brændt i det Posenske, før Regieringen kunde forhindre det. De Hexeforfølgelser som i anden Halvdeel af Aarhundredet, ja endnu ind i nærværende, fandt Sted i Spanien, England, Frankrig, Schweiz og Sverrig, maae ansees for de sidste Eftervirkninger af en ældre Tids skrækkelige Aandsforvirring (Soldan S. 473 fg.).

Efter Foranførte indsees letteligen, at ogsaa i de nordiske Lande, hvor Tro paa Magiens Virksomhed i Oldtiden spillede en saa indgribende Rolle, Hexeforfølgelser allerede tidligt maae have fundet Sted, om end ikke i den Udstrækning eller i Forbindelse med saa rædsomme Phænomener, som de vi have lært at kiende i det øvrige Europa. Dette sidste kan dog, for Danmarks Vedkommende, ikke saa meget sluttes af vore Middelalders-Kilders Taushed, thi Begivenheder af denne Art kunne være forbigaaede af de tørre og kortfattede Annalister, som snarere deraf at vore gamle Provindslove ikke indeholde saa mange Bestemmelser om Troldom, som de svenske og norske[12]). Den ældste forekommer i det sidste Kapitel af Jydske Lovs 3die Bog: „om Troldom", der ikke findes uden i Haandskrifter fra det 15de Aarh. og synes at være hentet enten fra Kirkeretten eller fra Keiserloven[13]). Det kiøbenhavnske Kirkestatut

---

[11]) Soldan S. 459; i denne Anledning udkom forskiellige polemiske Skrifter om Hexevæsenet, endog i Italien; S. 464.

[12]) Nyerup i Skand. Litt. S. Skrifter 19. B. S. 348—52. 370—71; i Sverrig maae Hexeprocesser allerede tidligere end det 16de Aarh. have fundet Sted; Ol. Magni Hist. de gentibus septentrionalibus Epit. p. 101: Novissimis his seculis omnes utriusque sexus homines, in hoc errore convicti, pœna ignis, qvoties opus fuerit, acerrime puniuntur, qvia versari non licet in magicis artibus temporibus christianis.

[13]) K. Anchers juridiske Skrifter I. S. 331; Kolb.-Rosenvinges Retshistorie 2. Udg. II. S. 96. At dette Tillæg muligen dog

af 1425 fastsatte Bandsstraf for Troldmænd og Troldqvinder, som dreve Hexekunster (venefici & veneficæ, magicis artibus utentes) (Hvitfeld S. 718). Bisskop Knuds Glosse til ovennævnte Kap. af J. L. er igien Kilden til Christian II. geistlige Lov Kap. 78, at „Mand eller Qvinde", som selv har givet Anledning til det Rygte, at „de fare med Trolddom paa Landsbyerne", skulde gribes og „pines", og hvis de tilstaae det, „dog ingen har faaet Skade deraf, da skulle de straffes derfor, som tilbørligt er, med Riis eller Svøber og vises af Byen"; men, gientages Forbrydelsen, „og er beviisligt, at nogen er skeet der Skade over, som mærkelig er, da rettes, eftersom pleier at rettes over den, som bruger Trolddom og med sand Gierning befunden er." Chr. II. verdslige Lov, Kap. 38 indeholder den korte Bestemmelse, at der skal „randsages og medfares om Trolddom" ligesom naar nogen beskyldtes for Tyveri (Kold. Rosenvinges Udgave S. 42. 96).

Den mindre strænge og blodige Aand, som i denne Henseende synes at gaae igiennem vor Lovgivning i Middelalderen, kan maaskee forklares deraf, at friere Religionsmeninger i Danmark, som overhoved i de nordiske Lande, ikke fik tidlig eller betydelig Indgang, og følgelig ingen Opposition mod den herskende Kirke her kunde yttre sig. Den romerske Inqvisition fandt derfor hverken i Danmark eller Norge nogen viid Mark for sin Virksomhed[14]), og i disse Lande findes ligesaa lidt Spor til nogen Bulle lig den af 1484, som til nogen Anvendelse af Malleus

kan være ældre, s. Thorsens Udg. S. 23. I en Hexeproces i Ribe 1637 blev den Beskyldte ifølge dette Lovsted dømt til at værge sig med Nævn i Kirkesogn; Grønlunds Efterretn. om Hexeri i Ribe S. 183.

[14]) Münters Kirchengesch. von D. u. N. II. S. 1063. 1067. 1071. 1075—89.

maleficarum. Det var først efter Reformationen, at gientagne Bestemmelser om Trolddom forekomme i vore Love. Ifølge den kiøbenhavnske Reces af 1547 § 8, og den koldingske Reces af 1558 § 18, skulde udædiske „Troldkarle eller Troldqvinder“ ikke staae til Troende i Vidnesbyrd eller anden Maade. Da det i en følgende Tid bragtes i Erfaring, at adskillige, uden ret Beviis, vare dømte til Baalet for Trolddom [15]), paabød den kallundborgske Reces af 1576 § 8, at Kirkenævn, som havde oversvoret nogen for Trolddom, skulde paakiendes af Landsthinget, før Execution maatte skee. Endelig hedder det i Chr. IV. Reces af 1643, 2. B. K. 28: „Hvis rette Troldfolk belangendes er, som med Diævelen sig bebundet have eller med hannem omgaaes, med dennem skal forholdes efter Loven og Recessen [16]); medens de, som sig med saadanne Folk indvikle og ved deres Trolddom sig understaae noget at lade forrette, skulle straffes paa deres Hals uden al Naade;“ dette Lovsted er igien Kilden til D. L. 6—1—9.

Hvor saadanne Lovbestemmelser fandtes nødvendige, kan ogsaa forudsættes, at Beskyldning for Trolddom maa have hørt til Dagens Orden. I et Tidsrum af 150 Aar, fra første Halvdeel af 16de til Slutningen af 17de Aarhundrede, forefaldt her ogsaa Hexeprocesser i Mængde. Fra enhver

---

[15]) F. Ex. 1558, Rosenvinge, Gamle danske Domme II. S. 189; 1560 S. 282; 1573, III. S. 206; jvfr. Pontoppidan, Annales III. S. 436. I Kongens og RR. Stadfæstelse af Landsthingsdommen 1573 tilføies: „Og efterdi der findes stor Uskikkelighed udi slig Trolddoms Sager, ville vi med det Første giøre en Ordning og Skik, hvor med slig Sager efter denne Dag holdes skal“; dette skete da ved den anførte Bestemmelse i den kallundborgske Reces; Gamle danske Domme III. S. 206.

[16]) Nemlig „til Ilden“, efter Kall. Reces (jvfr. Rosenvinges Retshistorie II. S. 96); ligesom senere efter D. L. 6—1—9.

dansk Provinds haves Exempler herpaa: fra Skaane, Sælland, Fyen, Jylland og Slesvig, ligesom fra Lolland, Falster, Langeland og Als. Blandt Kiøbstæderne kunne især nævnes: Malmø, Kiøbenhavn, Roeskilde, Køge, Skielskør og Ribe; Communernes og Domstolenes Archiver indeholde upaatvivleligen ogsaa flere Vidnesbyrd herom end de hidtil bekiendte. Antallet af de i det hele Tidsrum Dømte og Henrettede kan end ikke tilnærmelsesviis angives; kun af enkelte Vink kan man nogenlunde slutte sig til deres Mængde. Saaledes beretter Palladius i sin Visitatsbog (1537—60), at der „nyelig" paa Als og i de smaa omliggende Lande vare fangne og brændte henved 52 Hexe[17]); 1589 bleve 13 Troldqvinder brændte i Kiøbenhavn[18]); i Ribe bleve fra 1572 til 1652 i det ringeste 11 brændte.

Her, som i alle andre Lande, hørte de fleste for Trolddom beskyldte til Qvindekiønnet, navnligen af Almuestanden, enkelte dog ogsaa af de høiere Klasser. Saaledes bleve 1548 i Roeskilde to meget berygtede Troldqvinder brændte, fødte af fornemme Folk[19]); blandt de 1589 i Kiøbenhavn brændte 13 Troldqvinder var ogsaa en Borgermesters Hustru, og en anseelig Mands Hustru blev med to andre brændt i Sælland 1614. Selv adelige Damer undgik ikke Beskyldninger af denne

[17]) „Udi Jylland og Smaalandene ere de paa Jagt efter dem som efter Ulve"; han formaner Menigheden til at angive den Jordemoder, „der farer med Løv (Bad?), Signelse, Manelse eller Trolddom, paa det at der kunde ages 100 Læs Ved til hendes Arts, med Orlov sagt"; Kirkehistoriske Samlinger II. S. 580; Heiberg, P. Palladius S. 76.

[18]) F. Magnusens Runamo, i Vid. S. hist. philos. Afhdl. 6te D. S. 159.

[19]) Hvitfeld II. S. 1541 (1547). Ifølge Haandskriftet af Christ. III. (Historie Krag I. S. 312 1548): var den ene af dem rig, den anden fattig. En gammel Krønike nævner dem (1548) begge, den ene som en Borgermesters Enke; Suhms Samlinger I. 2. S. 174.

Art[20]). Den langvarigste Hexeproces, der her kiendes, var den, der anlagdes 1596 i Fyen mod Jomfru Christence Kruckow og som først endtes 1621. Hun beskyldtes for at have forgiort en adelig Frue i Fyen, at have været to Gange paa Bloksbierg m. m. Sytten Qvinder baade i Fyen og Jylland bekiendte at have været i Ledtog med hende; i det ringeste To af disse bleve brændte; den Anklagede selv blev dømt til „at have forbrudt hendes adelige Stand og Dignitet" og til at miste Hovedet[21]). Ogsaa haves Exempler paa Personer af Mandkiønnet, hvem slige Forbrydelser ere blevne tillagte, baade Adelsmænd og Borgere, ja selv Præster[22]). De almindeligste Beskyldninger under saadanne Hexeprocesser vare Forbund og Omgang med Diævelen, Forgiørelse af Mennesker og Kreaturer, Opvækkelse af Storm og Uveir m. m.[23]). Af en mere graverende Beskaffenhed vare Beskyldninger for at have villet ombringe eller forgiøre selve

---

20) Danske Magazin 3. R. I. S. 52 (1543); Rosenvinge, gamle Domme III. S. 38 (1567).

21) Herredagsdommen af 9de Juni 1621 er trykt i N. danske Magazin I. S. 379 fg. I Indledningen antages, at af hendes Efterladenskab stiftedes 1623 det saakaldte Stipendium decollatæ virginis eller Legatum nobilis virginis supplicio affectæ, der tildeles grønlandske Seminarister paa Regentsen; Pontoppidan, Annales III. S. 728; Nyerup, Efterretninger om Regentsen S. 41; A. W. Scheels Progr. om Stipendier for Studerende S. 125. I O. Rhuds Slagelse Skole-Progr. 1770 p. 35 anføres et andet Sagn om den Person, Legatet formeentligen skyldes.

22) Rosenvinges gamle Domme III. S. 38 (1567); Danske Magazin 3. R. I. S. 53 (1543); Danske Magazin VI. S. 25 (1545).

23) Rosenvinges gamle Domme III. S. 128 (1571); J. K. Høst, Chronos, 2. H. S. 108 (1683); Hedegaards juridiske Anm. til Loven IV. S. 150 fg. (1686).

Kongerne saasom Christian III. og Christian IV.[24]), lade kongelige Skibe forgaae[25]), fremkalde ulovlig Elskov hos høie Personer m. m.[26]). Rettergangsmaaden i disse Sager kiendes i det Væsentlige af de anførte Lovbestemmelser, hvorved Praxis dog tillige havde megen Indflydelse[27]). Processformen var i det Hele feilfuld; Nævningerne, som skulde kiende den Anklagede skyldig eller uskyldig, vare ofte uvidende eller partiske. Mange Dømte befandtes senere at have været uskyldige, hvorfor Nævningerne og Dommerne af Landsthinget eller Herredagen undertiden idømtes Straf[28]).

---

[24]) Rosenvinges Domme II. S. 122 (1540); denne Troldsdomssag er altsaa ældre end den af 1543, i Danske Magazin 3. R. I. S. 52 fg.

[25]) Danske Mag. anf. St. S. 52 fg.; Rosenvinges Domme IV. S. 226 (1590). Maaskee her sigtes til det Uveir, som nødte den kongelige Flaade, der 1589 førte Prindsesse Anna til Skotland, til at løbe ind i Oslo (Schlegel, Gesch. Christ. IV. 1. S. 100. 121). Ogsaa Kong Jacob hiemsøgtes paa Hiemreisen fra sit Besøg i Danmark af en Storm, som han tilskrev Diævelens Virksomhed, forbi han havde ægtet en protestantisk Prindsesse; W. Scott, Letters on Demonology S. 309; Brunsman anfører i Kiøge-Huuskors (1700) S. 108 efter en fransk samtidig Historieskriver at endeel Troldfolk i Danmark bleve brændte, forbi de havde opvakt denne Storm.

[26]) 1627 beskyldtes en Qvinde fra det Slesvigske for at have villet ved Troldomskunst skaffe Fru Anne Lykke den udvalgte Konges Kiærlighed; D. Mag. 3. R. V. S. 173; jvfr. Hübertz, Aktstykker om Aarhus II. S. 173.

[27]) Detaillen af slige Hexeprocesser erfares af enkelte udgivne Processacter f. Ex. i den skaanske Troldsdomssag 1543—44; Danske Mag. 3. R. I. S. 52 fg.; i en Sag mod en foregiven Hex fra det Slesvigske 1627—30, V. S. 173 fg.; den vidtløftige Herredagsdom over Jfr. Kruckow 1621; de anførte Domme i Rosenvinges Samling; Grønlunds Efterretninger om Hexeriet i Ribe m. m.

[28]) Rosenvinges Domme II. S. 189: Dommerne og Nævningerne dømtes til „at bøde" den uden tilstrækkelig Beviis til Baalet

Enkelte frikiendtes eller Dommen hiemvistes til lovligere Behandling[29]). Bestemmelsen i Recessen af 1576, at Kirkenævn i Trolddomssager skulde paakiendes af Landsthinget, synes i det Hele ikke at have virket synderligt til større Retssikkerhed. Snarere opnaaedes maaskee en saadan, naar Consistoriums Betænkning indhentedes. Saaledes foretoges her den 5te August 1629 en Sag mod en for Trolddom anklaget Qvinde i Skaane: „Man vidste intet at gaae fra Landsdommers Dom, saavidt han havde dømt efter Vidnesbyrd og kongelige Forordninger; men hvad Samvittigheden anlanger, for hvis Skyld det henvises til Consistorium, kan Universitetet heller ikke erkiende udaf nogen Vidnesbyrd, som i Sagen førtes, at hun sig aabenbare fra Gud i Himmelen skulde givet og den onde Aand sig tilgivet til onde og Menneskens skadelige Gierninger, at hun derfor udtrykkeligen for Trolddom kan sigtes eller saggives." Hvor langvarige disse Hexeprocesser stundom have været, kan sluttes af den omtalte mod Jomfru Kruckow, der varede i 25 Aar. Selv Personer af Kongehuset bivaanede stundum Forhør i Sager af denne Natur; saaledes Christian IV. og hans Søn, den udvalgte Konge, 1641 Forhøret over en af de beskyldte Ribe-Hexe[30]). Blandt Beviismidlerne var Torturen det

---

dømte „som christen Qvinde" (1558); S. 282: Nævningen fældet af Landsthinget, men frifunden af Kongen (1560).

[29]) Rosenvinges Domme II. S. 256 (1558); III. S. 93: en Dom hiemviist, tildeels fordi Nævningernes Formand havde været den Beskyldtes Avindsmand (1569); III. S. 206: en Landsthingsdom, der havde frikiendt en Kone, der af Nævninger og Domsmænd urettelig var dømt til Baalet for Trolddom, stadfæstedes af Kongen og Rigsraadet; af kongelig Naade eftergaves Vedkommende den dem af Landsthinget idømte Fældning; i denne Anledning var det, at en ny Lov bebudedes angaaende disse Sagers Behandling (1573).

[30]) Nyerup i Skand. Litt. S. Skr. XX. S. 23.

meest afgiørende[31]); foreløbig anvendtes undertiden ogsaa Vandprøven, hvorved den Beskyldte nedsænkedes i Vandet, og naar den svømmede oven paa erklæredes for skyldig[32]). Straffen var i Almindelighed Baalet[33]); til Henrettelse med Sværd dømtes enten Personer af Adel, som Jomfru Kruckow eller Beskyldte som den slesvigske Lammeheine, der vel ikke havde dræbt eller forgiort Nogen, men skadet Andre ved falske Foregivender[34]). Da D. og N. L. paabød den førstnævnte Straf for dette Slags Forbrydelser, er det intet Under, at den fandt Sted endnu henimod Slutningen af Aarhundredet; sidste Gang, som det synes, 1693[35]).

[31]) Exempler paa dens Anvendelse forekomme hyppigt; Rosenvinges Retshistorie II. S. 229; i Sagen 1543 ogsaa paa en Præst; Dske Mag. 3. R. I. S. 56. Mere herom (1686) i Hübertz, Aktstykker II. S. 254 fg.

[32]) Om Vandprøven, hvorved man troede foreløbigen at kunne opdage Hexe og Troldmænd, s. Tharsander, Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 207 fg.; Hauber, bibliotheca magica 8. St. S. 503 fg.; Soldan S. 279. Endnu 1751 fandt den Sted i England (Grimms deutsche Mythologie, Nachtr. S. 708) og 1823 skal den være anvendt paa en foregiven Hex i Overyssel; Ersch und Grubers Encyclopädie 2. Section VII. S. 355. Om dens Anvendelse hos os s. Siöborgs Malmøes Historia S. 118 (1590) og Nyerup anf. St. S. 23 (1641). Etatsraad Jørgen Arenfeldt til Rugaard ved Ebeltoft († 1717) lod foregivne Hexe undergaae denne Prøve; Hübertz, Aktstykker II. S. 255—56; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 302. Det stemmer derfor med den Tids Overtro, at Kiellingen i Stykket (I. 3.) paaberaaber sig en Kones Vidnesbyrd, som havde seet en Smede-Enke flyde paa Vandet, „hvilket var et vist Tegn til at hun kunde hexe.".

[33]) Kallundb. Reces § 8; Rosenvinges Retshistorie II. S. 96.

[34]) Danske Magazin 3. Række V. S. 195.

[35]) Ifølge Kiøbenhavnske „Maanedlige Relationer", 21. Marts 1693, bleve af fire for Trolddom beskyldte Qvinder fra Nykiøbing paa Falster de to af Høiesteret dømte til Baalet og een til Kagstrygning og Forviisning; een blev frikiendt. Noget afvigende berettes det i P. Rhodes Samlinger til Loll. og Falsters Historie II.

Enkelte danske Kiøbstæder have i Hexevæsenets Aarbøger erholdt en sørgelig Navnkundighed; efter Tidsfølgen: Ribe, Køge, Thisted.

I Ribe var Hexeforfølgelse i et Tidsrum af 80 Aar (1572—1652) paa en Maade endemisk. Den næsten sammenhængende Kilde af disse vederstyggelige Tildragelser lære vi at kiende af David Grønlunds „Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker"; Viborg 1780[36]). Af den vidtløftige, tildeels trættende Detail kunne vi danne os en anskuelig Forestilling om, hvorledes det her i Landet gik til ved Retssager eller Justitsmord af denne Art. Beskyldning og Mistanke rettedes her udelukkende mod Qvinder, saavel mod Borgerkoner, enkelte endog af en agtværdig Vandel, som mod Almisselemmer. Forgiørelse af Voxne og Børn, Menneskers og Kreaturers Sygdom, Sædens Misvæxt og Skibes Forulykkelse, Uheld i Huusholdningen eller i Professionen — alt tilskreves Hexeri. Paa Pinebænken udlagdes Flere; af Een endog

S. 234. Endnu 1686 bleve to Qvinder af Viborg-Landsthing dømte til at brændes; Hedegaards juridiske Anm. til Loven IV. S. 150 fg. I Husum døde en Qvinde 1687 i Fængsel, som tilstod fra sit 21de Aar at have staaet i Forbund med Dievelen; hendes Legeme blev brændt; Lass, Sammlung Husumscher Nachrichten S. 139.

36) Forfatteren var fra 1747 til 1777 residerende Capellan til St. Catharines Kirke i Ribe († 1784). Anledningen til Skriftet var hans Undersøgelse i Ribe-Byes Archiv for at samle Materialier til et paatænkt historisk Arbeide over Ribe-Stifts ældre Tilstand (jvfr. Hist. Foren. Hist. biographiske Samlinger I. S. 204). Nogle Tillæg hertil ere meddeelte i P. Adlers Efterr. ang. Byen Ribe, 9de Samling (1844) S. 36; Udtog af Skriftet med nogle Bemærkninger haves hos Nyerup, Skand. Litt. S. Skr. 20. Bd. S. 5—24. Prof. T. A. Beckers „En Familie-Historie; Fortidsminder fra Jylland, Tidsbilleder fra det 17de og 18de Aarhundrede" (Kbhvn. 1857), indeholder en interessant romantisk Behandling af disse Tildragelser.

hendes egen Datter, hvad hun siden forgieves tilbagekaldte. Enkelte bleve frikiendte, men siden atter beskyldte og brændte; naar den langvarige Proces havde bragt dem i Armod, vilde Ingen tage dem i Forsvar. Det manglede heller ikke paa ivrige Hexeforfølgere, tildeels ledede af personligt Had. Uden Tvivl ere Flere dømte til Baalet end de Elleve, som omtales i Akterne; ogsaa Ligene af dem, der døde under Torturen, bleve brændte.

Hexeriet i Ribe var kun lidet bekiendt udenfor selve Byen, før Erindringen derom i Slutningen af forrige Aarhundrede fornyedes ved Grønlunds Skrift; hvorimod de lignende Tildragelser i Køge, som fandt Sted i det 17de Aarh. Begyndelse, ved allerede et Par Menneskealdere senere at erholde sin Historieskriver, ikke blot kom til Almuens Kundskab, men tildrog sig endog Udlandets Opmærksomhed.

Det saakaldte Køge Huuskors begyndte omtrent 1608 hos en Borger ved Navn Hans Barskiær eller Hans Kræmmer. Diævelen viste sig først i forskiellige Skikkelser, og hiemsøgte eller „anfægtede" siden H. Barskiær selv, hans Hustru, Børn, Svigermoder og Huusfolk. Hans lille Søn blev besat af den onde Aand, som talte giennem hans Mund; der blev forgjeves giort Bøn i Kirkerne saavel i Køge som i Omegnen. Endelig troede man at have opdaget det Ondes Ophav. En Borgerkone Johanne Thomasses (Thomas's Datter), Jens Nielsens Hustru, tidligere bekiendt med Hans Barskiær, kom i ondt Rygte for Trolddom, og da hun tillige havde fattet Nag til ham, fordi han var kommen hende i Forkiøbet ved en Gaardhandel, mistænktes hun for at have paaført dem Diævelen. Kræmmeren lod hende med Flere tiltale for Retten; hun og en Anden bleve brændte 1612. Hexeforfølgelsen varede fra 1608 til 1615; i denne Tid udlagdes eller beskyldtes i det ringeste 16 Qvinder for Hexeri, af hvilke 15 kom paa Baalet, een dømtes dertil,

men rømte. Som Prøve af Præmisserne for disse Domme meddeles her Følgende af Sagen mod Mette Ravnes: „Den 6te November (1613) føres Vidne mod hende. Saa siger hun og selv, at hun kunde døve Ildebrand, ved to eller tre Ord, og det kunde hun giøre, sagde hun, for hun var et Søndagsbarn, og sagde, det var ikke Trolddom. D. 20de November dømmes saaledes af 16 Mænd, at efterdi hun af adskillige Troldqvinder er udlagt, at være medvidende udi Trolddoms Kunster, og haver forgiort hendes egen Mand, hvorpaa nogle af dem ere gangne til Døde, saa har hun og i mange Aar havt et ondt Rygte for Trolddom, og intet godt Skudsmaal hende af Nogen bliver meddeelt; er ogsaa beviist hun haver lovet Ondt og Ulykke, og de hun har lovet det, har saa faaet, da kunde de ikke heller skiære eller purgere hende for Trolddoms Sag; mens hun udi samme onde Diævels Kunst og Trolddom skyldig er, saa hun derfor bør at lide.“

Alt det anførte findes i det i sin Tid bekiendte Skrift Køge-Huuskors, hvis Forfatter, den lærde Nordmand Johan Brunsmand, fra 1668 til 1677 Rector ved Herlufsholms Skole, døde 1707 som Præst ved Vartov. De tre første Udgaver ere fra A. 1674, 1684 og 1691; den fierde udkom 1700 under følgende Titel: Et forfærdeligt Huus-Kaars, eller en sandfærdig Beretning om en gruelig Fristelse, som tvende fromme Egte Folck i Kiøge, for nogen rum Tid siden, har været plagede med. Nu atter overseet og med adskillige andre Historiers Tillæg formeret og forbedret: hvilket er giort ved Johan Brunsmand; Kiøbenhavn 1700. 8. 182 SS; med Prof. Theol. Jens Bircherods Censur af de to første Udgaver.

Efter Dedikationen af Udgaverne 1684 og 1700 til nogle „meget dyderige og gudelskende Matroner og Madamer“

i Kiøbenhavn, Forfatterens „høyærede Velyndersker", følger en Tilegnelse til „samtlige Indbyggere i den fornemme Handels-Stad Kiøge". Som Beviis for Trolddoms Realitet anfører han her blandt andet Malleus maleficarum. I Bogen selv giør han meget samvittighedsfuldt Regnskab for sine Kilder. Disse vare fornemmelig en Beretning af Hans Barskiærs Enke Anna, aftrykt heel og holden S. 23—64, endog med Varianter af forskiellige Afskrifter[37]); hvorved han bemærker, at da den kom fra en „Qvindesperson, maa man dermed lade sig nøye, at Sagen er sandfærdig beskreven, og ikke see enten efter ziirlig Orden eller høye Ord og Tale." Ogsaa anføres mundtlige Sagn af Samtidige (S. 58. 68—70.) bl. a. Raadmanden Jacob Pomeyer, som boede der hvor Huuskorset havde fundet Sted, nemlig „i den Hiørnegaard paa Torvet, hvor Nørregade begynder", men fornemmelig paaberaabes dog Byens Thingbøger; tillige meddeles et under 14de Januar 1674 udfærdiget Vidnesbyrd af Borgermester og Raad i Køge, at de „intet andet vide, end det jo er Sanden; har og af deres Forfædre hørt, saa at være passeret". I et „Vedheng" (S. 102—9) fortælles nogle ældre Trolddomshistorier fra Køge og i „et historisk Tilgift" (S. 109—57) syv lignende fra andre Lande[38]).

At den Dadel, Balth. Bekker i sit bekiendte Værk havde udtalt over „Huuskorset", som var blevet ham bekiendt af en latinsk Oversættelse, og vel endnu mere

---

[37]) Hun nævnes derfor blandt danske Forfatterinder i A. Thuras Gynæceum Daniæ p. 127, men er forbigaaet af Nyerup. At „Køge Huuskors" blev citeret før det udkom s. ovenfor S. 360.

[38]) Om „Køge Huuskors" s. Nyerups dansk Morskabslæsning S. 205—6. Et Udtog deraf med tilføiede Bemærkninger er meddeelt af Luxdorph i Anmærkn. til Reenbergs poetiske Skrifter II. S. 75—76.

Bemærkningen i den 1699 udgivne Beretning om den Thistedske Besættelse (S. 90) om „hvad Uordener og Skade det ofte kan foraarsage, at man slige uvisse Eventyr som Beretningen om det saa kaldede Huus=Kaars udi Køge, til Trykken og gemeene Mands Kundskab befordrer," let kunde have standset den fierde Udgave, kan sluttes af Følgende i Acta Cons. 31. Juli 1700: „Saasom blev berettet, at Mag. Brunsmann havde et Skrift færdig til Trykken, kaldet Køge=Huus=Kaars, som han begierede at maatte censureres af Facultate philosophica, var Consistorii Betænkning, at dermed fik at beroe, indtil han forskaffede kongelig Bevilging at samme Skrift maatte trykkes[39])". Men denne Bevilling er formodentlig bleven ham forundt paa Grund af hans samme Aar udgivne Apologie og ydermere ligere Beviis for „Huus=Korsets Troværdighed[40]). Her giendrives (S. 33. 43) „den fine Fuels" og „Helvedis Afskum" Doctor Beckers Indvendinger som „bygte paa atheistiske Griller og Phantasier": De i „Huuskorset" anførte Beviser for Sagens Troværdighed gientages her

[39]) Uden Tvivl har det philosophiske Facultet nægtet sin Censur, da de første Udgaver vare udkomne med en theologisk Professors Censur. Udgaver haves ogsaa fra 1710 og 1757; den sidste „da den tilkiøbs neppe var at bekomme . . deels for at takke den barmhiertige Gud, som i vore Tider afvender sligt Onde fra os, og deels for at spare Liebhaberne den store Bekostning den nu maa betales med" (Kiøbenh. Posttidende 1757 Nr. 42). Den udkom endnu 1820 og har altsaa længe holdt sig som Almuelæsning.

[40]) „En liden, kort og enfoldig Erklæring, om noget, Kiøge=Huus=Kaarsis Historie angaaendis: dennem til Behag, som elske Sandhed, sammenskreven ved J. Brunsmand. Kbhvn. 1700. 8. 61 SS. Erklæringen er dateret d. 1ste Juni og H. G. Masius's Approbation d. 2den Nov. 1700. Skriftet er dediceret til Chr. Siegfr. v. Plessen, Knud Thott, Cph. G. v. Breitenau, Chr. Skeel, H. Rosencreutz og Wilh. Helt; det nævnes i Worms Lexicon, men ikke i Nyerups.

med større Udførlighed og Tillæg af Samtidiges Fortællinger samt skriftlige i Retten fremlagte Vidnesbyrd af flere Geistlige, blandt hvilke den kongelige Historiograph C. C. Lyschander, paa den Tid Præst i Herfølge.

Til sin Bedømmelse af „Huuskorset" havde Bekker benyttet en efter hans Anmodning af en Dansk forfattet latinsk Oversættelse[41]). Omtrent 20 Aar efter Originalen udkom Forfatterens egen latinske Oversættelse[42]). Paa Tydsk udkom den efter den anden latinske Udgave[43]); en senere Oversættelse (1697): „Der entlarwete Teuffel" m. m., nævner

---

[41]) I Betoverde Wereld (Amsterd. 1691. 4.) 4. B. C. 28 siges denne Oversættelse at være trykt hos van den Dalen. At slutte efter Bogtrykkeren og Aaret, maa denne Udgave, som her ikke haves, være forskiellig fra den ovenomtalte af 1693.

[42]) Energumeni Coagienses s. admirabilis Historia, de horrenda Cacodæmonis tentatione, quacum in Selandia Daniæ, ejusque urbe Coagio familia civis, & vita honestissimi & fama integerrimi, per annorum aliquot spatium est conflictata: primum sermone danico aliquoties edita et impressa: nunc vero in exterorum gratiam, latine interpretata editaque studio & cura Johannis Brunsmanni. Lugd. Batavorum, apud Henric. a Damme 1693. 82. SS. 12. Næste Oplag: Editio altera latina auctior & correctior Leidensi. Lipsiæ, ex officina I. M. Lieben, Bibliop. Havn. 1695. 156 SS. 12. Begge Udgaver gaae til S. 101 i Originalens Udg. 1700. Tillægene i 2den Udg. bestaaer af et Brev fra Th. Bartholin (1660) om en Dreng i Bergen, der troedes at være forgiort, og af en Antikritik mod B. Bekker, sandsynligen af Forfatteren selv, skiøndt den tillægges en af hans Venner.

[43]) „Das geängstigte Köge od. eine warhaffte u. denckwürdige Historie, von einer entsetzlichen Versuchung des leidigen Satans, mit welcher zu Köge in Seeland eines recht ehrlichen u. auffrichtigen Bürgers gantze Familie einige Jahre lang sehr hart beleget und angefochten gewesen: welche erstlich in dänischer Sprache etlichemal herausgegeben, nachmals denen Ausländischen zu Lieb nebst einem gedoppelten Anhang ins Lateinische gebracht, und nun zu weiterer Ausbreitung ins Teutsche übersetzt worden. Durch M. J. J. L. Leipzig, Verlagts J. M. Liebe. u. A. 6 Ark, 7 Bl. 12.

Pontoppidan (Annales III. S. 582) og tilføier, at den Grund hvorpaa Bekker benægter Factum, er sadducæisk, at det i det ringeste fra juridisk Standpunkt synes at være rigtigt, „obwohl man sonst die Defension nicht über sich nehmen möchte [44]).

Omtrent 80 Aar senere forefaldt de berygtede Thistedske Besættelses- og Hexetildragelser, i hvilke disses Ophavsmand selv fandt Lighed med Kiøge Huuskors (Beretningen 1699 S. 23). I Hovedsagen adskille disse Tildragelser sig ikke synderligt fra lignende Uvæsen, som andensteds fra kiendes. Men det var tillige den meest indviklede Retssag af denne Natur hos os; ingen har vakt saa megen Opsigt over hele Landet; i ingen optraadte paa forskiellig Maade saa mange Personer af næsten alle Samfundsklasser, ligesom heller ikke Regieringen med større Iver tidligere har grebet ind i nogen; det var den første Hexeproces af Betydenhed, maaskee ogsaa den sidste, der indbragtes for Rigets øverste Domstol. Overhoved maa det ansees som et fordeelagtigt Vidnesbyrd om Tidens Fremskridt og om Dommernes sunde Blik, at ikke blot theologiske, men ogsaa medicinske Auctoriteter ved denne Leilighed hørtes, og at Ingen dømtes fra Livet. Af ingen lignende Sag kiendes Anledningen med de nærmere Omstændigheder derved i saa fuldstændigt Sammenhæng [45]).

---

[44]) Omtrent lige twivlende yttrer han sig i Theatrum Daniæ S. 214; i Danske Atlas II. S. 364: judicium sit penes auctorem.

[45]) Kort og sandfærdig Beretning om den viit-udbraabte Besetttelse udi Thisted, til Alles Efterretning af Original-Akter og troværdige Dokumenter uddragen og sammenskreven. Kiøbenhavn 1699. 8. 80 SS. Efter Anmodning af Oversecretairen Matth. Moth, en af Dommerne i Høiesteret, besørgede Arne Magnussen Redaktionen og Correkturen af denne „Beretning"; Nordisk Tidsskrift for Old-

Det var i Begyndelsen af A. 1696, at et Rygte udbredte sig om en legemlig Besættelse af Diævelen, som skulde finde Sted i Thisted hos en fattig Pige, der leed af hysteriske Tilfælde, og hos et epileptisk Pigebarn. Sognepræsten i Thisted var fra Aaret 1692 Mag. Ole Jensen Biørn, Norsk af Fødsel, dimitteret 1666 fra Christiania Skole og tidligere Conrector i Aalborg; han havde et godt Ord baade for Lærdom og Gudfrygtighed [46]. De Lidende tyede til ham og erklæredes for legemlig besatte. Flere Qvindfolk troede sig nu at være i samme Tilstand; Præsten optog dem alle i sit Huus, hvor han med Hiælp af et Par Studenter arbeidede paa Diævelens Uddrivelse; selv i Kirken drev han dette Gøgleri og indsamlede ved den Leilighed Gaver til dem, noget som naturligviis fristede Flere. De Besatte angave Andre som ved Hexeri skulde have paaført dem deres Onde, og Præsten paastod, at disse burde brændes, dersom man vilde undgaae Guds Straf, ja endog Indfald af Tyrken [47].

---

kyndighed III. S. 71; jvfr. Bircherods Dagbog S. 342. I Wadskiærs Vers foran J. Friis's poetiske Skrifter, siges, uvist om med egentlig Hiemmel, at Skriftet blev confisqveret. Mere om disse Bevægelser forekommer i Farstrups og Axelsens Dagbog udg. af Ign. Becher S. 128. 132. 134. 138—48. 237; J. Bircherods Dagbog; s. Registeret; Rahbeks Hesperus VIII. S. 348 fg.; Holbergiana af A. Boye III. S. 518 fg. En kort Fremstilling haves i Luxdorphs Anm. til Reenbergs poet. Skrifter II. S. 73 fg.; udførligere i Pontoppidans Annales IV. S. 703 fg. og af J. L. Rohmann i Dansk Folkeblad 1835 Nr. 34—35.

[46]) Fra A. 1668—70 haves 5 Disputatser af ham paa Regentsen og Walkendorfs Collegium, med samlet Titel: Qvinarius septenariorum philosophico-philologicorum.

[47]) I P. Paars 2. B. 2. S. omtales i en Anm. en gammel Spaadom paa Anholt, at Tyrken i det Seculo skulde vande sine Heste ved Fogbegaarden. I Jylland gik i ældre Tid Sagn om, at Tyrken engang skulde vande sine Heste i Liimfiorden.

Blandt saadanne for Hexeri beskyldte var ogsaa en hæderlig Matrone, der havde nægtet O. Biørn sin Datter tilægte og derved vakt hans Hævngierrighed. Forvildelsen greb om sig som en Smitte. Ethvert Ildebefindende ansaaes for Virkning af Besættelse; en Embedsmand, hvis Hukommelse var i stærk Aftagende, og en gammel Ægtemand, som begyndte at føle sig physisk udygtig, troede sig begge forgiorte. Angaaende Kreaturers Sygdom, Tyve, som ei kunde opdages, og andre indtræffende Uheld, spurgtes de Besatte tilraads og disse udlagde da en eller anden formeentlig Hex som den Skyldige. Selv Enkelte, som dog skulde høre til de mere dannede Klasser, blandt disse Amtmanden, der var af Adel, Amtsforvalteren og Flere, troede paa disse Besættelser, og da man ikke hørte Tale om andet end om Trolddom, Forgiørelse og Besættelse, blev Stemningen tilsidst saa trykkende, at mange endog tænkte paa at forlade Byen[48]).

Bispen i Aalborg, den lærde og religiøse Jens Bircherod, ahnede strax i Begyndelsen at det Hele var deels et legemligt Onde, deels Bedrageri[49]). Han raadførte sig med andre Bisper, med lægekyndige Præster og med Læger i Odense, og formanede derhos Præsterne til fra Prædikestolen at yttre sig mod disse fanatiske Griller; men O. Biørn, som havde Interesse af at vedligeholde Troen paa Diævelens Virksomhed igiennem de Besatte, arbeidede af al Magt derimod, og formaaede tilsidst Bispen selv til at paalægge nærboende Præster at hiælpe ham i hans aandelige Bestræbelser. Endelig lykkedes det dog Bispen, som lod nogle af de Paagjældende føre til Aalborg, at bringe disse

[48]) „Efterat Skræk først engang var kommen udi Byen (Thisted), synes alle Folk siden at see Spøgelser": P. Paars 1. B. 4. S. Anm.

[49]) Bircherods Dagbog S. 314. 319; Hesperus VIII. S. 349.

til Bekiendelse om at de af Præsten vare forledte til at udgive sig for Besatte. Selv erholdt han (i August 1696) Tilsagn om Kongens „kraftigste Protection i hans Embedes Forretninger ved det farlige Væsen i Thy, saavelsom og bevaagen Assistents udi det samme Værk" (Dagbog S. 325). Efter hans Andragende indhentedes Betænkning af det medicinske Facultet, som erklærede Besættelsen for Bedrageri; tillige blev nedsat en Commission, hvori foruden han selv tillige Biskoppen af Aarhuus, Stiftsprovsten i Aalborg og alle de jydske Landsdommere fik Sæde, som efter Anklage af en kongelig Fiscal skulde paakiende Sagen. O. Biørn, som i Byens Navn havde indgivet et Andragende til Kongen, hvori han klagede over Biskoppen og Stiftamtmanden, der ei vilde antage den legemlige Besættelse, ja som endog paa egen Haand ved den kongelige Ridefoged havde anlagt Sag mod nogle formeentlige Hexe og faaet en af dem dømt fra Livet, hvilken Dom dog af Viborg-Landsthing casseredes, blev i August 1696 suspenderet og befalet at forføie sig til Aalborg, hvor ogsaa de Besatte befandt sig. Men, i Stedet for at adlyde, formaaede han Thisteds Borgere til at underskrive et af ham selv opsat Vidnesbyrd om hans Lærdom og Levnet, hvormed han reiste til Kiøbenhavn, hvorfra det dog strax paalagdes ham at forføie sig tilbage til Aalborg, ligesom han selv ogsaa kom under den kongelige Fiscals Tiltale. Ved Commissionens Kiendelse d. 14de Mai 1697 bleve nogle af de Besatte for Gudsbespottelse, Løgn og Bedrageri dømte til Døden; O. Biørn, som ogsaa blev befundet at have havt vellystige Hensigter med sin Diævlebesværgelse, blev dømt fra Kald og Kiole, til at staae aabenbar Skrifte, miste sin Boeslod og forlade Jylland. Han appellerede imidlertid til Høiesteret og indstævnede flere tusinde Mennesker deels som Vidner, deels til at lide Dom. I denne Anledning maatte Bisköp Bircherod i Sommeren 1697 reise

til Kiøbenhavn, hvorhen ogsaa nogle af de Besatte bleve transporterede. Selv forsvarede O. Biørn sig for Høiesteret, hvor Sagen verserede i 13 Uger. I Februar 1698 blev den discuteret af fire Geheimeraader, som ved denne Leilighed ikke havde havt Sæde i Retten, og dernæst refereret Kongen i Geheime-Conseilet. Endelig faldt Høiesterets Dom den 26de Februar: tre af Qvinderne dømtes til Kagstrygning og Tugthuus paa Livstid; O. Biørn fra Kald, Kiole og Boeslod samt til Fængsel paa Livstid; to Studenter, som havde gaaet ham tilhaande, bleve relegerede, den ene in perpetuum, den anden paa et Aar[50]). Men ogsaa Biskoppen idømtes for Mangel af tilbørlig Conduite i denne Sag en Mulkt af 1000 Rdlr.; ligesom Landsdommer Bartholin, Amtmanden, Amtsforvalteren og dennes Fuldmægtig for ulovligt Forhold i en eller anden Henseende bleve ansete med ringere Bøder. I Overeensstemmelse med Dommen befaledes tillige ved et kongeligt Rescript af s. D., „at alt, hvis i Landsthings og andre Thingbøger eller Raadstueprotokollerne enten paa Landet eller i Kiøbstæderne i Aalborg Stift kan være indført den formeente Besættelseshandel angaaende, eller og Godtfolk til Præjudice paa deres gode Navn og Rygte, skal uden videre Ophold deri saaledes udslettes, at det ei kan være læseligt, og en Extract af Høiesterets Doms Slutning der igien til Alles Efterretning indføres"[51]).

Til Majoriteten i Høiesteret hørte ogsaa Bircherods Svoger[52]) P. Vinding, der allerede fra Begyndelsen af

[50]) Holbergiana af A. Boye III. S. 178—81.

[51]) Høiesteretsdommen er aftrykt i Farstrups og Axelsens Dagbog S. 138 fg. og i Østs Archiv for Psychologie II. S. 28 fg.

[52]) Rettere langt ude Besvogrede, da Bircherods Hustru, Søster Bartholin (D. af Albert B.), var Søskendebarn til P. Vindings Moder Ingeborg Jacobæa, D. af Biskop Jacob Matthisen i Aar-

havde „været i lige Tanker med B., at der var noget Bedrageri under, og at man ikke kunde see sig noksom for i slige Tilfælde“ [53]). Af hans Votum kan Følgende her fortiene at meddeles: „Det er efter min Mening lettere at sige, hvad dette formeente Besættelsesværk ikke er, end hvad det er. Og som man i denne Casu har seet med Andres Øine og hørt med Andres Øren, saa er min ringe Meening derom, at det hele Værk har sin Udspring af Superstition, Andres Indbildning, Sygdom og Malice, hos Somme meer og hos Somme mindre. At det i Begyndelsen er antaget for en legemlig Diævelens Besættelse og sat paa den Fod hos meenige Mand, er Bispen tilligemed Mag. Biørn og al Geistligheden skyldig udi, og at det endnu skal passere for det samme baade hos de Anfægtede og Andre, er Mag. Biørns Halsstarrighed og inemendabili errori at tilskrive“. Den sidste Yttring antyder hvad ogsaa fra andre Kanter vides, at, Sagens Udfald uagtet, Realiteten af denne foregivne Besættelse endnu havde sine Forfægtere, og at O. Biørn selv, hvis Brøde var in confesso, dog, saavel paa den Tid som senere, ikke savnede Medhold endog af høitstaaende Personer, selv af Dommere i Høiesteret [54]), hvilket vel ogsaa maa tilskrives, at han

---

huus; men Udtryk, der betegne nærmere Slægtskabs- eller Svogerskabsforhold f. Ex. Broder, Søster, Svoger, brugtes paa den Tid i større Udstrækning end senere, maaskee forbi Ægteskabsforbud strakte sig til flere Grader.

[53]) Hesperus VIII. S. 350; Bircherods Dagbog S. 320.

[54]) Bl. A. Geheimeraad og Overhofmester ved det ridderlige Academi Marcus Giøe, som endog stemte for Præstens Frifindelse og Forflyttelse og vilde vælte den meste Skyld paa Biskoppen; Bircherods Dagbog S. 348; Reenberg I. S. 158; Boyes Holbergiana III. S. 181. Biørn gik til Tydskland, hvor han 1709 endog fremstillede sig for Friderich IV.; Reenberg II. S. 73—74.

til Kiøbenhavn, hvorhen ogsaa nogle af
transporterede. Selv forsvarede O. Biør
hvor Sagen verserede i 13 Uger.
den discuteret af fire Geheimeraade
hed ikke havde havt Sæde i R
Kongen i Geheime-Conseilet.
Dom den 26de Februar:
Kagstrygning og Tugthuus
Kiole og Boeslod samt
denter, som havde ge
den ene in perpetu … sig
ogsaa Biskoppen i … …arne, udbredte sig
i denne Sag er … …staden og i flere af Rigets
dommer Barth
Fuldmægtig … …og S. 238. Enkelte af de Skyldige forsøgte
bleve anset … …rnye disse Optøier, men uden at det vilde lykkes
Dommer … …toppidans Danske Atlas V. S. 430.
„at al … …igt fortælles disse Tildragelser i Lagerbrings Udtog af
stuer … Sverrigs Historie S. 487 fg.; i Fants Föreläsn. öfwer Sweriges
Hist. 4 St. S. 114—18 og i Fryxells Berättelser ur swenska Hist.
A… XIV. S. 143—45. En interessant Skildring deraf, med Beretning om enkelte lignende Begivenheder fra en nyere Tid, haves i Hammerichs skandinaviske Reiseminder S. 113 fg., hvor disse Phænomener træffende udledes fra den i den omgivende Natur begrundede „mørke, natlige Side, som den svenske Folkekarakteer til alle Tider har havt." De officielle Aktstykker haves udgivne af C. G. Kröningsswärd: Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarne 1668—73, Fahlun 1821; Retsakterne for Svea-Hof-Ret og for Commissionen i Stokholm, i Adlersparres historiska Samlingar IV. V. jvfr. Nyerup, Skand. Litt. S. Skr. XIX. S. 353 fg. Som en mærkelig Parallel kan anføres, at der paa samme Tid (1670) forefaldt lignende Begivenheder med Drenge og Piger i Vaisenhuse og Instituter paa forskiellige Steder i Holland; Horst, Zauberbibliothek I. S. 219 fg., samt i Omegnen af Preetz i Holsten; P. Goldschmidt, verworffener Hexen- und Zauberer-Advocat S. 541. Man kan herved ikke undlade at tænke paa Korstogenes sidste Periode, da Børnesværme drog ud til det hellige Land.

Forestillinger om Bortførelse af Mennesker, Hexemøder paa Blaakulla, toge en saadan …bredte en saa almindelig Rædsel, at Re- …atte nedsætte en Commission, som an- …ersøgelser, dømte de Voxne, efter Be- … til Baal og Brand, men Børnene, …d dem at give nogen Forklaring, …e Bortførelser tillagdes enfoldige …t Bekiendelser om at Bort- … eller Dvale, eller at de …Dine, saa at de ingen For- … Stedet, hvor de førtes hen, og endelig …ilstaaelser om der bedreven Utugt og den Om- …vighed, at Diævelen paalagde sine Giester at medbringe Fødevarer, tidligere burde have bragt den geistlige og verdslige Øvrighed paa det rette Spor, varede det dog henved 9 Aar, inden man kom til den Overbeviisning, at det var en Samvirkning af epileptiske og hysteriske Tilfælde, vilde Udbrud af Kiønsdriften, Forførelse og Bedrageri, der havde berøvet saa mange Uskyldige eller Forledte Livet, forstyrret Familiers Fred eller bidraget til at demoralisere en heel Generation. De ved Baalet Henrettedes Antal oversteg Hundrede [57]).

Skiøndt nu Hexeprocesser med Pinebænk og Baal hos os forsvandt fra det attende Aarhundredes Begyndelse, viser dog den Thistedske Besættelsessag med alle dens nærmere Omstændigheder og Følger, hvor dybt alskens overtroiske

---

[57]) I A. 1720 førtes i Wärmeland Proces i Anledning af en formeentlig Blaakullafart, hvorom haves: „Tilförlitlig Berättelse m. m. Jönköping 1815", jvfr. Swensk Literaturtidning 1815 Nr. 39. Endnu 1740—50 forefaldt en lignende Hexeproces i Dalarne; Bergman, Beskrifning I. S. 208 fg.; ligeledes 1757—63; Delagardiska Archivet IV. S. 237.

allerede næste Aar blev løsladt af sit Fængsel og forviist Landet[55]).

De her omtalte Troldomsbevægelser fandt kun Sted i visse Byer, vare for det meste indskrænkede til enkelte Slægter og Personer og hverken saa langvarige og sammenhængende eller forbundne med saa gruelige Omstændigheder, som de, der i samme Aarhundrede rasede i Naboriget og vel kunne siges at henhøre blandt de frygteligste Phænomener af dette Slags, der kiendes[56]). Det var i Aarene 1668—76, altsaa henved det Tidspunkt, da Hexeforfølgelse andensteds begyndte at aftage, at en stor Deel af Sverrig befandt sig i en oprørt Tilstand, der begyndte i Dalarne, udbredte sig til Norrland, ned ad mod Hovedstaden og i flere af Rigets

---

[55]) Farstrups Dagbog S. 238. Enkelte af de Skyldige forsøgte siden paa at fornye disse Optøier, men uden at det vilde lykkes dem; Pontoppidans Danske Atlas V. S. 430.

[56]) Udførligt fortælles disse Tildragelser i Lagerbrings Udtog af Sverrigs Historie S. 487 fg.; i Fants Föreläsn. öfwer Swériges Hist. 4 St. S. 114—18 og i Fryxells Berättelser ur swenska Hist. XIV. S. 143—45. En interessant Skildring deraf, med Beretning om enkelte lignende Begivenheder fra en nyere Tid, haves i Hammerichs skandinaviske Reiseminder S. 113 fg., hvor disse Phænomener træffende udledes fra den i den omgivende Natur begrundede „mørke, natlige Side, som den svenske Folkekarakteer til alle Tider har havt." De officielle Aktstykker haves udgivne af C. G. Kröningsswärd: Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarne 1668—73, Fahlun 1821; Retsakterne for Svea-Hof-Ret og for Commissionen i Stokholm, i Adlersparres historiska Samlingar IV. V. jvfr. Nyerup, Skand. Litt. S. Skr. XIX. S. 353 fg. Som en mærkelig Parallel kan anføres, at der paa samme Tid (1670) forefaldt lignende Begivenheder med Drenge og Piger i Vaisenhuse og Instituter paa forskiellige Steder i Holland; Horst, Zauberbibliothek I. S. 219 fg., samt i Omegnen af Preetz i Holsten; P. Goldschmidt, verworffener Hexen- und Zauberer-Advocat S. 541. Man kan herved ikke undlade at tænke paa Korstogenes sidste Periode, da Børnesværme drog ud til det hellige Land.

Landskaber. Forestillinger om Bortførelse af Mennesker, især Børn, til Hexemøder paa Blaakulla, toge en saadan Overhaand og udbredte en saa almindelig Rædsel, at Regjeringen tilsidst maatte nedsætte en Commission, som anstillede Forhør og Undersøgelser, dømte de Voxne, efter Bekiendelse paa Pinebænken, til Baal og Brand, men Børnene, forsaavidt deres Alder tillod dem at give nogen Forklaring, til Riis. Uagtet nu de fleste Bortførelser tillagdes enfoldige eller usædelige Qvinder; uagtet Bekiendelser om at Bortførelsen var skeet under Søvn eller Dvale, eller at de Bortførte havde havt tilbundne Øine, saa at de ingen Forklaring kunde give om Stedet, hvor de førtes hen, og endelig de hyppige Tilstaaelser om der bedreven Utugt og den Omstændighed, at Diævelen paalagde sine Giester at medbringe Fødevarer, tidligere burde have bragt den geistlige og verdslige Øvrighed paa det rette Spor, varede det dog henved 9 Aar, inden man kom til den Overbeviisning, at det var en Samvirkning af epileptiske og hysteriske Tilfælde, vilde Udbrud af Kiønsdriften, Forførelse og Bedrageri, der havde berøvet saa mange Uskyldige eller Forledte Livet, forstyrret Familiers Fred eller bidraget til at demoralisere en heel Generation. De ved Baalet Henrettedes Antal oversteg Hundrede[57]).

Skiøndt nu Hexeprocesser med Pinebænk og Baal hos os forsvandt fra det attende Aarhundredes Begyndelse, viser dog den Thistedske Besættelsessag med alle dens nærmere Omstændigheder og Følger, hvor dybt alskens overtroiske

---

[57]) J A. 1720 førtes i Wärmeland Proces i Anledning af en formeentlig Blaakullafart, hvorom haves: „Tilförlitlig Berättelse m. m. Jönköping 1815", jvfr. Swensk Literaturtidning 1815 Nr. 39. Endnu 1740—50 forefaldt en lignende Hexeproces i Dalarne; Bergman, Beskrifning I. S. 208 fg.; ligeledes 1757—63; Delagardiska Archivet IV. S. 237.

Forestillinger endnu vare rodfæstede i Bevidstheden, baade hos de lavere og høiere Klasser; ligesom det Samme langt ind i den følgende Tid endnu var Tilfældet. Faa Aar efter hine Bevægelser, der havde grebet en heel Landstræknings Befolkning, forefaldt lignende i en afsides og isoleret Egn.

Paa Halvøen Hindsholm i Fyen bleve i Aaret 1708 to Bondepiger beskyldte for „Kogleri og Trolddom" og gik Begge til Bekiendelse. Ifølge kongelig Befaling af 3die August, beordrede Stiftamtmanden Joachim Pritzbuer „tvende forfarne Medicos, som disse to Personers Constitution grundeligen kunne forfare, om ei nogen Legemssvaghed dem deslige Indbildninger haver foraarsaget, og til den Ende dem i en derfor tienlig Diæt og Cuur paa nogen Tid at holde, om de maaskee til deres rette Forstand kunde komme og til Oplysning, at aldrig noget saadant, som de sig have indbildt, dem har været vederfaret." Under 7de September paalagdes det Landsdommer Matthias Rosenvinge og Prof. i Philosophie og Mathematik ved Odense Gymnasium L. Luja som Commissarier at indkalde og examinere de paagieldende Qvindespersoner, forhøre Vidner, samt kiende og dømme i Sagen; der tilføiedes, „at de havde bedrevet adskillig Kogleri og formeentlig Trolddom", foruden „at de deres Daab og Christendom skal have forsvoret". Samme Dag paalagdes det Stiftamtmanden at beordre en Procurator, der for Retten kunde tiltale de Skyldige[58]). Om Sagens Udfald og den Stemning, der tildeels havde fremkaldt den, har en Samtidig af sine Ungdomserindringer meddeelt Følgende[59]):

[58]) Fyenske og Smaalandske Tegnelser, 1708 (Geh. Arch.).
[59]) Conrector ved Odense Skole, Mag. Povel Holm (f. 1707 d. 1785), i et Skoleprogram 1770; han udgav flere Programmer (1770—75) om den danske Almues Overtro.

„Jeg er født i en Egn af Fyen, som var berygtet af sine mange Hexe. Der gik idelige Sagn om disses Udaad: at Køerne tabte Mælken, at Fløden ikke vilde blive til Smør, at Skade paaførtes Mennesker og Qvæg, at Sæden svandt hen og Qvæget sygnede. Videre hørtes Fortællinger om Bloksbiergsreiser, om Spøgelser som foruroligede Reisende, om natlig Hylen og andet deslige. Som femaarig Dreng troede jeg alt dette saa fuldt og fast, at jeg var nær ved at døe af Angest, naar jeg saae en gammel Kone med et magert Udseende, da jeg troede at hun nødvendig maatte være en af dem, som paaførte Landsbyen saadanne Onder. Min Moder, en gudfrygtig Kone, knælede hver Morgen medens jeg endnu laae i Sengen, og bad til Gud, at han vilde afværge alle Anfægtelser af onde Aander, som svævede i Luften og indblæste Menneskene skadelige Tanker. Da jeg hørte dette, tænkte jeg stedse ved mig selv: naar utallige onde Aander bevæge sig omkring os og deres Medhiælpersker, Hexene, vandre midt iblandt os, hvor kan da Nogen være sikker? Dertil kom endnu en Omstændighed, som betydeligen forøgede Frygten. Paa samme Tid bleve nemlig to Qvindfolk paagrebne, som beskyldtes for Hexeri; den Ene som var ung, skulde have lært Kunsten af den Anden der var gammel. Disse holdtes i nogen Tid i Fængsel; eengang om Ugen bleve de førte for Retten, forhørte og endelig af Birkedommeren dømte; Sagen appelleredes til Landsthinget, hvor de bleve frikiendte, til stor Forargelse for hele Hindsholm. Fra denne Tid ophørte baade her og andensteds al Uro i Anledning af Trolddom; man forfulgte ikke længer Hexe, og Spøgelser troedes ikke længer at vanke omkring. Saaledes blev det Selskab af Troldqvinder, som længe havde foruroliget Halvøen, opløst og tilintetgiort ved nogle faa Dommeres kloge Adfærd. De omtalte Qvindfolk levede siden i mange Aar mellem Egnens

Beboere, uden at tilføie disse nogen Skade, skiøndt man dog stedse vedblev at betragte dem med en Slags Mistro og Frygt."

I den følgende Tid, endnu over Midten af det 18de Aarhundrede, indtraf ofte det Tilfælde, at Uskyldige kom i Bangrygte for Troldom; stundum blev da i Kirken giort Bøn om Opdagelse af Ophavsmændene dertil, men i det Hele fandt saadanne Beskyldninger ikke længer synderlig Tiltro[60]).

Efterat de egentlige Hexeprocesser vare ophørte, forefaldt imidlertid ikke sielden en Forbrydelse som hørte blandt dem, der tidligere havde ført til Baalet, nemlig Forskrivelse til Diævelen. Herved meentes dog ikke længer en officiel Indførelse i Diævelens Protocol ved Hexeforsamlinger paa Bloksbierg eller Blaakulla, men enkelte Personers med deres eget Blod underskrevne Pagt med den Onde og Forpligtelse til, mod Opnaaelse af visse timelige Goder, efter et bestemt Tidsrum at tilhøre ham med Liv og Siæl[61]). Da Holberg selv i sin Ungdom havde seet en saadan Forskrivelse[62]), maatte saameget mere Motivet til nærværende Stykke ligge ham nær; ogsaa var den Thistedske Besættelseshistorie endnu i frisk Minde; men ved en hos ham ei sielden Uagtsomhed har han ikke blot ladet Handlingen foregaae i denne By (IV. 8. V. 1.), men endog der tænkt sig et Theater og ladet flere af sine dramatiske Figurer, navnligen den ældre v. Quoten, her optræde.

---

[60]) Bircherods Dagbog S. 449; Hedegaards juridisk-praktiske Anm. til Loven II. S. 32; Kirkehistoriske Samlinger I. S. 187—89 (1759).

[61]) Nyerup „om Forskrivninger til Fanden"; Hesperus VIII. S. 334 fg.

[62]) Personen, som ved Forskrivelsen havde stipuleret sig aarlig en Tønde Guld, maa have været Student, da Holberg leverede Forskrivelsen til hans Privatpræceptor; Epistler II. Nr. 292.

Skiøndt allerede ældre Exempler haves paa denne Virkning af Overtro og Demoralisation[63]), blev den dog især hyppigere fra Slutningen af det 17de Aarhundrede. Naturligviis fandt den nærmest Sted i de lavere Almue-Klasser, endog af Qvindekiønnet[64]); men mærkeligt er det, at især Mange blandt de hvervede tydske Soldater heri giorde sig skyldige[65]). Om Aarsagen dertil yttrede Stiftsprovst M. Reenberg Følgende: „Mærkeligt er det, at alle deslige Delinqventer, som paa kort Tid ere opvaagnede, har alle været sig selv i tre Poster lige, nemlig; de har alle været fremmede, alle Musqveterer, alle snart af een Alder. Den Ambition som følger det Haandværk, den Alder og en daarlig Optugtelse kan være Moder til meget ondt, helst naar de faae at læse den forargelige Løgn, som sælges paa Gaderne om Marechal Luxemburgs Contract med den Onde, hvor der findes de selvsamme Punkter som i deres Forskrivning"[66]). Nogle af de Skyldige bleve henrettede med

63) 10. Januar 1635 fik Consistorium Befaling at indsende Betænkning om Christen Pedersen i Odense, „som sig til Diævelen med Liv og Siæl haver med sit eget Blod forskrevet"; jvfr. Suhms Samlinger I. 2. H. S. 93.

64) F. Ex. 1725 i Kiøbenhavn; Hesperus V. S. 438.

65) Højers Friderich IV. II. S. 247. Exempler herpaa forekomme fra A. 1678 (en Rytter i Nestved); O. Wolffs Journal 1812 I. S. 15; fra 1690 (en Korporal af det Kurlandske Regiment); sammest. S. 154; fra 1721 (en Bremerholms Fange, om hvem i følgende Anm.); Hesperus VIII. S. 335; fra 1724 (en Soldat i Rendsborg); Büschings Magazin XVII. S. 329.

66) En Bremerholms Fange, H. J. Forthammer, forhen Soldat og tidligere Catholik, havde med sit eget Blod forskrevet sig til Diævelen for at komme ud af Fængselet og leve herligt i 18 Aar; Riegels Friderich IV. II. S. 357; Hesperus VIII. S. 335. Det theologiske Facultets og flere Bispoppers og Præsters Betænkning om denne Sag er meddeelt i Iris, 1791, II. S. 157—70; Reenbergs anførte Yttring findes ikke i hans her

Sværd, blandt andre de ved A. 1721 og 1724 (i Anm. 65—66) nævnte; andre bleve, efter Omvendelse af Præsten, Forbøn i Kirken og offentligt Skriftemaal igien optagne i Guds Menighed, men straffedes dernæst med haardt Fængsel (de ved Aar 1678 og 1690 nævnte)[67]); en lignende Synder i Tryggevelde Amt maatte 1710 giøre „aabenbar Afbedelse og arbeide i Citadellet i Skubkarren" (Roeskildsk Synodal); for en Anden blev 1720 giort Bøn fra alle Prædikestole i Kiøbenhavn (sammest.). Angaaende en Forskrivelse med eget Blod, ogsaa af en Militær, blev ved Rescript til Biskoppen under 30. Januar 1722 befalet, at den ikke af Præsten men af Profossen skulde brændes paa Gaden udenfor Garnisonskirkedøren (Sæll. Tegnelser). Hvorledes der skulde proceders mod den 1725 for „Pagt med Diævelen" beskyldte Kone i Kiøbenhavn, maatte Geistligheden overveie (Hesperus V. S. 435).

Enkelte Exempler af denne Art forekomme endnu i den følgende Tid; saaledes 1733 en forhenværende Discipel i Fridericiaskole, hvis Dødsstraf blev formildet til Riis paa Kroppen, aabenbar Skrifte og Livstidsarbeide paa Bremerholm; 1744 en Sergeant i Kiøbenhavn, som — i det ringeste efter Kofod Anchers Responsum — skulde forbryde sin Boeslod og ventende Mødrenearv, samt straffes med Arbeide for Livstid i Castellet (Hesperus VIII. S. 336—28). Det sidste Exempel var uden Tvivl 1752 en Landsoldat i Vendsyssel, som med sit eget Blod havde forskrevet sig til Diævelen for 8 Rdlr. aarlig, hvoraf han fik 3 Rdlr. paa

---

aftrykte Betænkning, men i en haandskreven af 26de Febr. 1721. Facultetet og M. Reenberg stemte for haardt Fængsel; Otte for Dødsstraf.

[67]) Høier Frid. IV. II. S. 247 bemærker, at disse Forbrydelser ophørte af sig selv, da „diese närrische Buben" ei længer straffedes paa Livet, men med haardt Slaveri.

Haanden, indtil hans 60de Aar; hans Straf blev lempeligere end de Foregaaendes, nemlig Viborg Tugthuus paa Kongens Naade[68]).

At en saa cras Overtro kunde yttre sine Virkninger endnu i Midten af det 18de Aarhundrede, er mindre uforklarligt, end at en ikke ulærd juridisk Embedsmand, Holbergs Omgangsven C. D. Hedegaard († 1781), kunde finde det altfor farligt og stridende mod den hellige Skrift at nægte den absolute Mulighed af en Pagt med Diævelen; ligesom han heller ikke tvivlede paa, „at Diævelen jo kunde giøre sig synlig ved at præsentere sig under adskillige Figurer“ [69]).

M. Reenbergs anførte Formodning, at Eventyr som det om Luxemburgs Pagt med Diævelen kan have været en medvirkende Aarsag til dette Slags Forbrydelser, var i sig selv ei ugrundet; endnu mere maa dette da kunne anvendes paa en ældre, langt mere udbredt Folkelegende, den om Dr. Faust, om hvem en kort Meddelelse derfor her turde være passende.

---

[68]) Hesperus VIII. S. 339. Efter 76 Aars Forløb udkom: „Mærkværdigt geistligt Forhør over Soldaten Søren Larsen Galtrup, som i A. 1752 foregav at have forskrevet sig til Fanden. Et Bidrag til Overtroens Historie. (Efter et gammelt Haandskrift). Udgivet af Carl Johansen, Musiklærer. Kiøbenhavn 1828. 8. 16 SS.

[69]) Hedegaards Danske Criminalret (1760) S. 80; endnu mindre tvivlende yttrer han sig herom i sine Jurid. praktiske Anmærkninger til D. og N. Lov IV. (1767) Nr. 182, hvor han omtaler en, faa Aar tilforn vidnesfast aflagt Bekiendelse af en Person, som efter indgaaet Pagt med Fanden havde modtaget Penge; Nr. 195 anføres en lignende Casus fra A. 1723 (altsaa omtrent fra den Tid da dette Stykke blev til) med en unævnt Person, hvem det medicinske Facultet dog erklærede at lide af en ophidset og forvirret Phantasi; Forfatteren turde ikke „decidere noget vist herom.“

Johan Faust var født i det Würtembergske i Slutningen af det 15de Aarhundrede og døde omtrent 1540 i Nærheden af Wittenberg. Han har neppe manglet physiske, mathematiske og medicinske Kundskaber til en vis Grad, men han anvendte dem især til Magie og Astrologie, og viste sig i det Hele som en Charlatan og Bedrager, med en, efter hvad man kiender til den, ryggesløs og forvorpen Karakteer. Det omvankende Liv, han førte i det Aarhundrede da Troen paa Trolddom var almindelig udbredt, gav Anledning til, at Sagn om ham og hans Kunster uddannede sig paa forskiellige Steder. Han var den sidste navnkundige Magier paa Grændsen imellem Middelalderen og den nyere Tid og betragtedes som Repræsentant for al magisk Virksomhed; alle Sagn om Troldmænd i Oldtiden og Middelalderen, om Pagt med Diævelen, indgaaet af Fyrster, Paver og Videnskabsmænd, overførtes derfor paa Faust, der saaledes snarere blev en collectiv Personlighed end en enkelt Person[70]. At han stundum forvexledes med

---

[70]) Af de mange Undersøgelser om Dr. Faust og Faustsagnet kan især henvises til Artikelen (af E. Sommer) i Ersch und Grubers Encyclopädie 42. Bd.; H. Düntzer, die Sage von Dr. Faust, Stuttgart 1846; Scheible, Das Kloster, 5ter Bd. 1847 (Die Sage von Faust bis zum Erscheinen des ersten Volksbuches, mit Literatur und Vergleichung aller folgenden m. m.); 11ter Bd. 1849 (af v. Reichlin-Meldegg); jvfr. R.-Meldeggs Recension over adskillige tydske Skrifter henhørende til denne Gienstand, i Heidelberg. Jahrbücher 1848, Nr. 44. 45; 1849, Nr. 53. 54; 1850, Nr. 16. 17; Nyerup, Alm. Morskabslæsning i Danm. og Norge S. 183—94. Alle Skrifter Faust vedkommende, Sagnets poetiske Bearbeidelser m. m. angives i: „Die Literatur der Faustsage bis Ende des J. 1850, systematisch zusammengestellt von Fr. Peter; 2te verm. u. verb. Aufl., Leipzig 1851, hvortil „Zusätze" ere udkomne 1857; ligesom tidligere i Petzholdt, Anzeiger f. Bibl. Wissenschaft, 1851 S. 4—12. 25—28.

sin i Bogtrykkerkunstens Historie berømte Navne, skiøndt denne levede i det foregaaende Aarhundrede og egentlig kaldte sig Fust, hidrører, uden Tvivl, derfra at Kunstens Opfindelse af dens Modstandere erklæredes for et Værk af Diævelen[71]). Henved 50 Aar efter hans Død samledes alle Sagn om hans Liv, Kunster, Forskrivelse til Djævelen og rædsomme Endeligt i en særegen historisk Fortælling eller rettere magisk Roman med antipapistisk Karakter, og advarende Tendents; den udkom første Gang 1587 og 1588 i Frankfurt og udbredtes snart i flere Udgaver og i forskiellige Sprog[72]). Ligesom ældre Sagn om Trolddom samledes i Legenden om Faust, saaledes kom ogsaa i en følgende Tid de fleste magiske Skrifter til at gaae under hans Navn[73]).

De nyere Forfattere, som med saa megen Fuldstændighed og Nøiagtighed have fulgt Faustsagnets Udbredelse igiennem forskiellige Folkeslag og i forskiellige Literaturer, have

[71]) Ogsaa i Böhmen er en Faust bleven anseet som identisk med Guttenberg; Grässes Lehrbuch e. allg. Literairgeschichte II. 2. Abth. 2. H. S. 630.

[72]) Udgaven 1587 er optrykt hos Scheible: Das Kloster 2ter Bd. (1847); jvfr. 11ter Bd. (1849) S. 340—42; Düntzer S. 85—86 og Peter Lit. d. Faustſ. S. 11; den indeholder adskilligt som mangler i Udg. af næste Aar; Scheible, 11. B. 1003—12. Paa Plattydsk udkom den i Lybek 1588 efter Original-Udg. af ſ. A.; i den følgende Tid flere Gange paa Hollandsk, Engelsk og Fransk; Peter S. 12—16. Fausts Historie paa tydske Riim (Tübingen 1587—88) er, efter det eneste bekiendte Exemplar i det store kongelige Bibliothek, optrykt i „Das Kloster", 11. B.; tidligere var den allerede omtalt i Nyerups alm. Morskabslæsning S. 188—91.

[73]) Især den saakaldte „Höllenzwang", et heelt System i Magien, der er optrykt efter Haandskrifter i Anhanget til Adelungs Gesch. d. menschl. Narrheit VII.; i Horsts Zauberbibliothek, 2den—4de D. og hos Scheible, Fausts Bücherschatz I. Stuttg. 1851; alle disse Udgaver ere forskiellige Bearbeidelser af et og samme Æmne; jvfr. Nyerups Morskabslæsn. S. 195—96; Heidelb. Jahrbücher 1850 Nr. 17. Hos Peter S. 16—20 opregnes 22 Faust tillagte magiske Skrifter.

forbigaaet eller ikke kiendt dets Tilværelse i Danmark, til hvilken bl. A. sigtes, saavel i dette Stykke som paa flere Steder hos Holberg.

Allerede i samme Aar som den anden Originaludgave af Faustromanen udkom i Frankfurt, den plattydske Oversættelse i Lybek og den rimede Bearbeidelse i Tübingen, 1588, udkom ogsaa en dansk Oversættelse, men hvoraf neppe noget Exemplar nu existerer[74]). Tid efter anden fulgte flere Udgaver, af hvilke den ældste som haves ved Haanden, er Følgende:

„Historia om D. Johan Fausto, Den Wiidtberyctede Troldkarl oc Sortkonstner, Hvorlunde hand paa en Forsagte tid forskreff sig til Dieffvelen 24 Aar, oc Hvad for underlige Eventyr hand dit imellem saae, selff anrettede oc bedreff Indtil hand paa det sidste fick sin velfortiente rette Løn. Største Part tilsammen skreffvit, oc udgaait paa Prent, Effter hans egen Skrifft som hand haffver ladet effter sig, Alle Hoffmodige oc Ugudelige Menniske til it Skreckeligt Efftersiun oc farligt Exempel, Oc til en Trohiertig Advarsel. Jacobi IIII. Værer Gud underdanige, staar Dieffvelen imod, saa flyer hand fra Eder. Tryckt i Lund, Aar 1674." 173 SS. 8. Oversættelsen slutter sig nærmest til Originaludgaven 1588. I Fortalen (7 Sider) siges bl. A.: „Oc paa det ingen skal bevæges af denne Historie til saadan unyttige oc fordærvelige Opsat at efterfølge, da haver jeg med Raad gaaet forbi, og udelukt de formas conjurationis, eller Besværelse, og sæt alleneste det, som kunde tiene hver Mand til Advarsel og Forbedring"[75]). Denne Erklæring uagtet

---

[74]) Den har været i K. Brahes Bibl. i Odense (Linds Fortegnelse S. 152), men fandtes der ikke da Nyerup udgav sin „Morskabslæsning" (S. 185).

[75]) 1685 og 1707 er den igien oplagt i Lund; Nyerup S. 192. 314. Et senere tydsk Udtog af Folkeromanen haves ogsaa paa

havde Censorerne, til hver Tid, dog meget imod dette Skrift[76]); Holberg selv fandt det, som „haver i lang Tid af Almuen været læst med saadan Andagt, som det kunde være en symbolisk Bog“, baade „usømmeligt og forargeligt“, især da han, som Flere, forvexlede Troldmanden Faust med Bogtrykkeren[77]). Fra Folkeromanens første Fremkomst lige til den nyeste Tid var Faust tillige en yndet Gienstand for dramatisk Behandling, baade i og uden for Tydskland, som Skuespil og til Marionetforestillinger[78]). Holberg nævner Saadanne blandt de her tidligere opførte, naturligviis af omvandrende tydske Bander[79]), og af nærværende Stykke

Dansk, allerede 1735 (nævnes i Peter, Zusätze z. Litt. d. Faustf. S. 10) og flere Gange; i et Oplag fra dette Aarh. Begyndelse med følgende Titel: „Den i den ganske Verden bekiendte Ertz-Sort-Kunstner og Trold-Karl Doctor Johan Faust, og hans med Diævelen oprettede Forbund, forundringsfulde Levnet og skrækkelige Endeligt.“ Kbhvn, Tilkiøbs i Ulkegaden Nr. 107. 32 SS. 8.

76) F. Ex. 1635; Suhms Samlinger I. 2. H. 93; og 1722, ovenfor S. 148; Nyerup, Morsk. Læsn. S. 192; men 1728 er her en Trykfeil.

77) Epistler II. Nr. 95; jvfr. hans Kirkehistorie II. S. 294. Faust nævnes ogsaa i en Anm. til P. Paars 2. B. 3. S.

78) Düntzer, Sage von Faust S. 229—41; 249—51; v. Reichlin-Meldegg i Scheible, Das Kloster XI. S. 624 fg. Lautbecher, über den Faust von Göthe (Nürnberg 1838) S. 95—97 opregner 35 for største Deel tydske Dramer om Faust; Tillæg dertil i Petzholdt, Bibliothek-Anzeiger 1851, S. 27—28. Samme Aar som Romanen første Gang (1587), udkom et tydsk Drama om F. hvis Forfattere og Bogtrykker straffedes med Fængsel; Peter, Literatur d. Faustsage S. 23. Om en Opførelse af Faust i Berlin 1703, som vakte Forargelse ved Forskrivelsen til Djævelen s. Plümicke S. 77; ogsaa i Hamborg opførtes den fra 1739 til 1746 s. Schütze S. 62. 99. 266.

79) Moralske Tanker S. 64; Epistler III. Nr. 226, S. 203. 1690 blev Faust opført i Lund, hvor netop flere Udgaver af Romanen ere trykte; Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne II. S. 319.

(IV. 5.) erfares, at det ogsaa hørte til v. Qvotens Repertoire[80]).

Et efter Faustsagnet dannet Sidestykke var den tydske Fortælling om den berømte franske Marchal af Luxemburg, hans Pagt med Djævelen og skrækkelige Endeligt (1695). Sandsynligt er den digtet i Tydskland, hvor, saavelsom i Nederlandene, hans gruelige Fremfærd havde giort hans Navn forhadt[81]). Ogsaa den haves i en dansk Oversættelse, i hvilken M. Reenberg fandt en medvirkende Aarsag til de hyppige Forbund med den Onde[82]).

I det Foregaaende er viist, at Flere blandt de Holbergske Lystspil i en eller anden Henseende kunne bidrage til at oplyse vore ældste Theaterforhold. Saaledes forsvarer Maskeraden en Forlystelse, der, i det ringeste for en Tid, hialp til at opretholde Skuespillene; Ulysses von Ithacia paroderer de tydske „Haupt- und Staatsactionen"; Kildereisen snerter den overdrevne Opera-Smag; Hensigten af Melampe er at fierne den med det danske Folks Natur kun lidet stemmende Tragedie og Drama; De Usynlige latterliggiør de romantiske Skuespil, hvis eneste Gienstand er Forliebelse. Prologen til Uden Hoved og Hale, ligesom tidligere Nytaarsprologen 1723, vidner om en Tid, da den unge Skueplads nærede de gunstigste Forhaabninger;

---

[80]) Af Stykkets I. 1., hvor Leander maner Mephistopheles, slutter Düntzer S. 240 urigtigt, at en Tragedie „Faust" ogsaa kan have været kiendt paa den ældste danske Skueplads. Den eneste theatralske Behandling af dette Sujet hos os er A. Bournonvilles mesterlige Ballet fra 1832.

[81]) v. Reichlin-Meldegg, anf. St. S. 705—15.

[82]) Da Reenbergs Betænkning er fra 1721, maae der altsaa have været Udgaver paa Dansk ældre end den hos Nyerup S. 203 nævnte af 1733.

efterat disse vare skuffede, giver Den danske Comoedies Liigbegiengelse en Udsigt over Skuepladsens vexlende Skiebne i et Tidsrum af halvfemte Aar[83]).

Det nu foreliggende Stykke var allerede til 1723, da Skuespillenes første Udgave udkom. At det skulde have undergaaet væsentlige Forandringer, inden det første Gang blev trykt, 1731, er ikke sandsynligt; muesligen har enten Digteren eller Selskabet havt særegne Grunde for, i Skuepladsens første Periode ikke at lade det komme paa Scenen[84]). Imidlertid forekommer her meer end eet Træk, der bestyrker hvad vi andenstedes fra kiende til Forholdene ved Theatret i Lille Grønnegade, baade inden og uden for Coulisserne.

Af Theaterpersonalet optræde her i alt fem Personer, fire mandlige og een qvindelig. Ved Leander, „Mesteren for Comoedierne" (I. 3.) behøver man ikke just at tænke sig enten Montaigu eller Capion. Hos de to Comoedianter (IV. 7. 9. V. 2) kan ikke miskiendes en vis Dannelse, som ogsaa tør forudsættes hos Studerende, der i Skuepladsens første Dage af ungdommelig Kunstbegeistring lode sig friste til at betræde en Bane, der vist ikke var Vei til Hæderlighed efter Tidernes Leilighed. Skuespillerinden Apelone viser sig derimod som en temmelig letfærdig Person (IV. 1.). Den eneste af Personalet nærmere betegnede er Henrich, ikke

---

[83]) Et Bidrag til Kundskab om Skuepladsens Tilstand i Slutningen af Aaret 1725 (Overskou S. 226) giver følgende Avertissement i Extraordinaire Relationer 1726, Nr. 9: „Uagtet den haarde Skiebne, som de danske Comedier paa nogen Tid har maat friste, have dog de kongel. priviligerede Acteurs stræbt af yderste Kræfter og Formue til at soutenere paa deres egen Risico dette Slags Skuespil, som saa ofte har fundet Behag hos Nationen, og til den Ende, for deraf at vise en Prøve, aabne de Onsdagen d. 6te Februar deres Theatrum ved at forestille „Den Skinhellige eller Tartuffe."

[84]) Rahbek om H. III. S. 95. 112; Overskou I. S. 249.

Leanders Tiener, thi denne er en særskilt Person og kaldes hans „Dreng" (II. 1.); men selv Skuespiller med raadgivende Stemme i Theateranliggender, og ingen anden end Henrich Wegner, den første Fremstiller af de Holbergske Tienere. I Ulysses von Ithacia nævnes han (Chilian) med sit Familienavn (IV. 4.); og i Comoediens Liigbegiengelse optræder han som „Seigneur Henrich, privilegeret Acteur udi Grønnegade". I en rimet Samtale mellem v. Henric „Borgemesters Tiener i Comoedien om den politiske Kandestøber" og Scapin, formodentlig fremsagt som Prolog til en Festforestilling i Anledning af Dronning Anna Sophias Fødselsdag den 16de April 1723, underskriver han sig „Acteur ved den danske Bande [85]). Ligesom J. N. Ulsøe og Flere af den ældste Skuespillerstamme var han Student, født i Jylland og havde uden Tvivl studeret Theologie; men efter Skuespillenes Ophør fandt han, som Flere af hans Kammerater det raadeligst at søge verdslig Beforbring. „Henrich Wegner, som nogle Gange har havt den Naade at være Hs. Kongl. Maj. til Divertissement paa Theatro, andrager, at, endskiøndt han havde tænkt at applicere sig til geistlige Forretninger, har han dog maattet forandre sit Propos og derefter med saadan Flid lagt sig efter verdslige Sager, at han formoder ikke at skal findes Hs. Maj. Naade til Employ uværdig. Han anholder om den af hans Fader til Dato forestaaede Postmestertieneste i Aarhuus og om tillige at beskikkes til Viceborgemester sammesteds". Dette blev „af besynderlig Naade" bevilget [86]).

Af Stykkets første Replik kan sluttes, at Selskabet selv maa have deelt Indtægterne imellem sig; Leander klager

---

[85]) Nyt historisk Tidsskrift VI. S. 370—73.

[86]) Gratial-Protocol; 18de Februar 1730 (Geh. Archivet). Han kan altsaa neppe være kommet ind i Krigscancelliet, som antages af Overskou I. S. 257.

nemlig over, at han „i denne Maaned ikke har havt tyve Rigsdaler paa sin Part." Ligesom Capion 1723 blev sat i Slutteriet for en Vexelgield af 200 Rdl. (ovenfor S. 230) saaledes er Leander her i Betryk for 50 Rdl., Beløbet af en af ham for 6 Maaneder siden udstædt, men ikke accepteret og derfor protesteret Vexel, rettere Vexelobligation (I. 1. II. 1. 4. III. 5. V. 1. 3. 4.). Derfor vilde han have „en Artikel indført i Loven, at ingen maatte lægge Haand paa en Acteur", men mener „at man kan applicere hid, det som findes om Embedsmænd, at ingen maa arrestere dem i deres Forretninger" (II. 4.)[87]. De tydske Hof-Operister vare ved kgl. Bevilling af 9de Marts 1723 fritagne for personlig Arrest for Gield, saalænge de vare i Tienesten (ovenfor S. 324); men en saadan Begunstigelse kunde naturligviis ikke blive et privat Skuespillerselskab til Deel. Først i det kgl. Privilegium „for det danske Comediehuus" af 11te September 1750 blev bestemt, at „Acteurernes og Actricernes Gage maa ikke af nogen, saalænge de ere udi den Tieneste, for Gield med Arrest beslaaes" (Overskou II. S. 112); og ved Plakat af 8de Januar 1776 fritoges endelig Skuespillere, Sangere og Dandsere af begge Kiøn, indenlandske og fremmede, for personlig Hæftelse for Gield, saalænge de vare i Tienesten, „om end Debitor udtrykkeligt havde forskrevet sig at ville underkaste sig personlig Arrest". For at ophielpe de sunkne Finantser var Selskabet nu betænkt paa, atter at give Tragedien „Polidorus" (I. 1. V. 4.), der vel betegnes som „en forbandet fæl Tragoedie" (I. 6), men som dog, med dens Besværgelsesscene, kunde formodes at ville lokke Tilskuere.

---

[87]) Ved den af ham anførte Analogie maa være sigtet til D. L. 1—21—3: „Giøre Rettens Betiente Arrest paa Nogens Person eller Gods, som ei er Arrest undergiven, da svare de selv dertil".

Denne Tragedie kiendes ikke nærmere; maaskee har den aldeles ikke existeret[88]). Det lystige Efterstykke af det italienske Theater „om Doctor Baloardo", som var nødvendigt, for at Folk kunde faae Tragedien „til Livs", var Comedien la fille de hon sens i Gherardis théatre italien, Tome IV. hvor der forekommer en Læge, Doctor Baloardo[89]).

Med Hensyn til vort Theatervæsens ældste Historie kan endvidere bemærkes, at dette Stykke er den eneste samtidige Kilde, der nævner den bekiendte von Quoten. Alle, baade Danske og Fremmede, der omtale ham som en indvandret tydsk Theaterprincipal, have i Grunden ingen anden Hiemmel end Stykkets 2den Akt 5te Scene[90]). Nu kan derimod hans Stilling her i Landet, tilligemed hans øvrige personlige Forhold nærmere oplyses af hidtil ubenyttede Aktstykker. Navnet Salomon Poulsen von Quoten[91]) viser hen til en tydsk eller maaskee nederlandsk Herkomst, skiøndt et tilsvarende Stednavn ikke har kunnet opdages. Uden Tvivl er han allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede kommen herind som Hvervet. Efter 8 Aars Tieneste ved Garden tilfods, fik han sin Afskeд og drog til Jylland, hvor han, under 8de September 1711, af Magistraten i

---

[88]) Naar Tragedier først ere blevne spillede her, s. ovenfor S. 332—33.

[89]) „Arlekins smaa Huer" og „Doctor Baloardi store Hatte" nævnes som Extremer i Holbergs moralske Tanker S. 475.

[90]) Saaledes J. F. Löwen, Gesch. d. deut. Theaters (Schriften IV.) S. 18; Devrient, Gesch. d. deutschen Schauspielkunst I. S. 352; Prutz, Vorlesungen S. 185; Sammes „L. Holberg, sein Leben etc." S. 143; de angivne Aarstal for hans Ankomst hertil ere aldeles vilkaarlige og urigtige. Hans Navn forekommer hverken i Holbergs Levnet eller andensteds hvor han omtaler de her hospiterende tydske Bander.

[91]) I den første Udgave af disse Antegnelser I. S. 201 kaldes han Samuel P. v. Quoten, hvilken Feil igien er gaaet over i Overskous Værk.

Aarhuus erholdt Attest, at han, som Oculist, Steen- og Brokſnider havde „med ſine Medhavende" ſkikket ſig ærlig og vel i Byen og opereret for Stær, Kræft m. m. (Hübertz, Aktſtykker vedkommende Aarhuus II. S. 176). Efter fire Aars Forløb optraadte han i Kiøbenhavn, hvor han ſøgte Privilegium „at være Oculiſt, Steen- og Brock-Schnieder ſamt Tandbrækker og Comoediant." Disſe Næringsveie vare nemlig paa den Tid og endnu ſenere hyppigt forenede, da omreiſende Qvakſalvere og Markſkrigere tillige pleiede at føre en Hanswurſt med ſig, ſom der hvor de opſloge deres Boder, i v. Quotens Anſøgning af 30te Nov. 1717 kaldet „Theatrum", lokkede Publikum ved allehaande Gøglerier [92]). Politi- og Commercecollegium omtalte hans tidligere militære Stilling og tilføiede, at han havde „fremviiſt meget gode Atteſter fra Magiſtraten i Aarhuus og Horſens om hans der forrettede lykkelige Operationer, hvorfor de allerunderdanigſt ſkulde eragte det ikke at kunne være utienligt, iſær for fattige Syge, ſom maatte behøve hans Hielp, om ham allernaadigſt blev tilladt at exercere ſin Kunſt her. Men formeener allerunderdanigſt, at det er

[92]) Allerede i Middelalderen fulgte en ſaakaldet lyſtig Perſon med de omvandrende Læger og Operateurer; Grimms deutſche Mythologie S. 669. I Slutningen af det 17de Aarh. optraadte i Berlin en navnkundig Skueſpil- og Ballet-Entrepreneur Sebaſtian di Scio, ſom tillige var chirurgiſk Operateur og fik Tilladelſe at ſælge Balſam og chymiſke Medikamenter; Plümicke S. 59. 67. Endnu i K. Frid. Wilhelm I. Tid var en Hof-Comediant i Berlin tillige Hof-Operateur og blev, for at perfectionere ſig i begge disſe heterogene Fag, paa kongelig Bekoſtning ſendt til Paris; Förſters Frid. Wilh. I. 1. S. 313. Joh. Frid. Beck, Principal for en Waldeckſk Skueſpillertrup var i ſin Tid Tandlæge og Hanswurſt; Prutz, Vorleſungen S. 207. Den omtrent 1728 udkomne „Kort Underviisning" m. m. (Danſk Minerva, Mai 1818 S. 441) adſkiller derfor de egentlige tydſke Comoedier fra „Qvakſalverſtykker og Pudſenſpil".

unfornødent at give hannem noget særdeles allernaadigste Privilegium paa at være Comoediant, efterdi Forordningen af 24de September 1708 om Betlere her i Staden tydeligen melder, hvorledes de som saadan Frihed forlanger, sig skal forholde"[93]). Conseilet indstillede, under 19de Juni 1715, „om det ham saaledes efter Erklæringen maa bevilges" og Kongen resolverede egenhændigt: „Vi approbere allernaadigst Conseilets Betænkning"[94]). Under 31te Januar 1717 erholdt han altsaa kongelig Tilladelse at bruge og exercere sin Kunst her i Staden som Oculist, Steen- og Broksnider samt Tandbrækker (Rahbeks Bidrag S. 77). Om theatralske Forestillinger indeholder Privilegiet vel intet; men at han, i Henhold til nysanførte Forordning, har oprettet et Marionettheater[95]) som han snart efter ønskede at udvide til egentlige Skuespil, erfares af følgende Referat i Conseils-Protocollen under 2den April 1716: „Salomon Pauelsen von Quoten, som haver spillet her i Staden

---

[93]) Ved Frd. af 24. Sept. 1708 om Forhold med Betlere og Almisse til deres Underholdning var bestemt, „at Comoedianter, Liniedandsere eller Andre som med Skuespil eller andet i Huse eller paa offentlige Pladser ville fortiene Penge, maae ei med Saadant begynde, før de for de Committerede paa Sillehuset have fremviist Magistratens Tilladelse og de siden med dem ere accorderede om hvad de Fattige skal have af deres Profit, hvad heller saadant Skuespil skal skee til de Fattiges Bedste en Dag om Ugen, som skal være Fredagen, eller og derfor en vis Sum Penge engang for Alle skal gives."

[94]) Extract af hvis udi Conseilet ad referendum allerunderdanigst er optaget (Geh. Archivet). Naar det i en i det Følgende omtalt Ansøgning af v. Quoten og hans Søn af 1747, siges, at han „over 50 Aar har holdt Comediantenbande" maa dette formodentligen beroe paa en Misforstaaelse eller Glemsomhed.

[95]) En „Dukkegøgler" kaldtes med et træffende dansk Udtryk den der gav Marionetforestillinger; Bircherods Dagbog S. 429 (1703).

med Marionetter, andrager allerunderdanigst, at hans Dessein er at gaae til Hamborg for at antage endeel Personer foruden de, som han haver, at han efterdags kunde agere Comoedier med levende Personer, hvorudover han allerunderdanigst supplicerer, at han maatte nyde allernaadigste Privilegium paa at være Comoediant i Danmark, Norge og Holsten og at han paa sin Reise maa ubehindret spille med sine Marionetter paa de Steder, hvor han kan have Haab at fortiene noget til sin Reises Bekostning." Conseilet indstillede Ansøgningen: „allerunderdanigst til Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Villie. Ellers haver Supplikanten spillet her til liden Fornøielse og hans Arbeide er alene at spilde Folk Pengene af Pungen i besværlige Tider". Kongen resolverede: „Vi finder ei heller, at Supplikanten haver spillet saadanne Comoedier, at man dermed kunde være fornøiet, langt mindre at man ham derfore skulde meddele saadant et Privilegium."

Efter dette Afslag skal han dog, ifølge en Ansøgning af Sønnen af 3die April 1747, under 18de November 1718 have erholdt Bevilling paa indtil videre at spille tydske Comedier. Men at han allerede før den Tid maa have fundet det nødvendigt at betrygge sig mod Indgreb i hans oprindelige og sikkrere Privilegium, som han ogsaa uden for Kiøbenhavn synes at have benyttet, viser følgende Klage af 30te November 1717: „Salomon Poulsen von Quoten, som haver Privilegium af 31te Januarii 1716 paa at være Oculist og Bruck-Schneider i Kiøbenhavn, klager, at han af fremmede Operateurs i Kiøbstæderne, som han ideligen med Proces maa forfølge, bliver fornærmet, hvorfor han beder, at ingen Fremmed af hans Profession, som ikke har kongl. Privilegium eller og ikke er bosiddende i Kongens Riger og Lande, maa tillades af

nogen Byes Magistrat at opsætte Theatrum, hvor og naar han i samme By er tilstede". (Cancellie-Protocollen).

To Aar senere (1719) ansøgte han i Forening med Capion om Privilegium paa at agere Comedie „i det lidet Giethuus paa Kongens Torv"[96]); hvilket dog kun meget betingelsesviis blev ham tilstaaet (ovenfor S. 218). At dette fornemmeligen maa tilskrives den ringe Anseelse hans Præstationer, ifølge Conseilets Indstilling af 2den April 1726, nød, kan sluttes deraf, at Capion selv, under 17de Mai 1720 erholdt et næsten udelukkende Privilegium paa at give Forestillinger saavel med levende Personer, som med Marionetter (ovenfor S. 218—20)[97]). Da han til-

[96]) I Politimester Ernsts Rapport af 5te Marts 1720 siges, at en privilegeret Marionetspiller agerede i Gothersgade og Ovotum (v. Quoten?) paa „Kongens Torv"; men det blev forbudt Begge at agere indtil Paaske. Ifølge Rapporten af 23de Marts 1722 forbød Politimesteren Comedier at spilles 14 Dage efter Fastelavn; en Soldat sneg sig til, nogle Dage efter, at gaae om Aftenen „en Harleqvin" paa Gaden og invitere Folk til et Marionetspil, hvilket han strax „dissiperede".

[97]) Om Accorden mellem Capion og den stærke Mand (ovenfor S. 222), der maa være sluttet strax efter den Sidstes Ankomst til Kiøbenhavn, forekommer Adskilligt i Politimesterens Rapport af 15. Decbr. 1720. Præsident Meller og Politimesteren vilde kiøbe „et Fiælehuus paa Nyetorv", som den stærke Mand brugte, af en Borger ved Navn Løiberg, til et Ovarantainehuus, for 250 Rdl.; men Eckenberg havde reserveret sig at bruge Huset til den 26de Januar næstk. Imidlertid havde Politimesteren paa Capions Klage, at Eckenberg mod hans Privilegium (S. 218) agerede med levende Personer „formidlet denne Accord", at E. skulde træde med sin Bande i Capions Compagni og Theatro, som og blev fuldbyrdet, og saaledes blev „Fiælehuset" ledigt. Men siden klagede Eckenberg over ei at kunne subsistere med Capion, da han havde ladet komme en Luftspringer der ei kunde giøre sine Exercitier paa Capions Theater, hvorfor Eckenberg maatte bruge sit „Fiælehuus" igien til denne „Springer".

lige i Slutningen af Aaret 1722, i Forening med Montaigu havde begyndt at give danske Skuespil, giorde v. Quoten et nyt Forsøg og ansøgte Aaret efter om Tilladelse „at agere tydske Comedier uden for Staden"; hvilket dog ikke blev bevilget, sandsynligen af Hensyn til den danske Skuepladses Tarv (Conseil. Protocollen, 26de Mai 1723). Nu var saaledes ingen anden Udvei for ham, end at vende tilbage til sin første Næringsvei; han anholdt derfor om Privilegium „at være Oculist og Bruck-Snieder i Laaland og Falster"; hvilket under 22de Marts 1724 ogsaa bevilgedes ham (Sammest.). I dette Stykke, som ifølge Holbergs egen Yttring var forfattet ved Aaret 1723, maa dog 5te Scene i 4de Akt senere være indskudt, da den ikke godt passer sig paa Skuepladsens første Vinter, dens gyldne Tid, men snarere paa et af de følgende magre Aar, da Skuespillernes Uheld kunde lade v. Quoten, efter saa mange mislykkede Forsøg, haabe at komme i sin „gamle Næring igien"; thi det Anførte viser, at hans Theater allerede var lukket før Capion fik sit Privilegium. Denne Scene nævner tillige enkelte Stykker af hans Repertoire; nemlig: Dr. Faust, Zauberei von Armida og Adam og Eva. Om det første er ovenfor talt; det andet kiendes ikke nærmere [98]); men Adam og Eva med Syndefaldet afgav, ligesom Faust fra det 16de og ind i det 18de Aarhundrede et yndet Sujet for Skuespil af alle Arter, som Opera, Marionetspil ja endogsaa som Haupt- und Staatsaction med Hanswurst [99]).

[98]) Rahbek om H. III. S. 112. I Holbergs Epistler II. Nr. 180 nævnes dog „Armidæ Troldom" blandt de slette Stykker som her fordum forestilledes. En Opera „Armida" opførtes 1695 i Hamborg; Gottsched, deutsche Schaubühne II. S. 75.

[99]) Prutz, Vorlesungen S. 115. 135. 207; Kuhrein, dramatische Poesie der Deutschen I. S. 113; Weinhold, Weihnachtspiele u. Lieder S. 293—94; Plümicke, Berlin. Theatergeschichte S. 15; Schütze, Hamburg. Theatergesch. S. 55. 59. 99. 135.

Naar Holberg nævner det (og den hellige Dorothea) blandt de Skuespil der her bleve spillede, før han selv optraadte som dramatisk Forfatter, og som han i sin Barndom havde seet i Norge, da maa det have været Forestillinger af omvandrende tydske Bander[100]).

Efter Ildebranden 1728 standsede Skuespillene og efter Friderich d. 4des Død, to Aar senere, ophørte de aldeles. Dog giordes endnu i Begyndelsen af Christian den 6tes Regiering Forsøg paa deres Gienoprettelse, endog med Udsigter til et gunstigt Resultat. Under 25de April 1731 anholdt Generalmajor H. J. Arnoldt om Confirmation paa sit „havende Privilegium at spille Comedier i det dertil i Grønnegade indrettede Huus". Cancelliet indstillede Sagen til Conseilet som bevilgede Confirmation. Den 8de August s. A. anholdt Montaigu „om Privilegium at etablere i Kiøbenhavn en dansk Comedie, alle andre Spectacler exclusive, til hvilken Ende han har associeret sig med Landois (Lindorf) og Pilloy, saa at han ved deres Hielp, foruden en complet dansk Comedie, ogsaa kan give de smukkeste og divertissanteste af de franske og italienske Theatris". Cancelliet sendte Ansøgningen til Generalmajor Arnoldts Erklæring, og Conseilet bevilgede „Confirmation paa samme Fod, som Montaigu det forhen har havt, dog at i den Clausul, hvor der meldes om Capion, i hans Sted sættes Generalmajorens Navn, siden han er traadt i Capions Ret;" (Cancellie-Protocollen). Da der nu i det meddeelte Privilegium ikke var Tale om Lønning eller kongelig Understøttelse, henvendte Truppen sig den 17de August i et rørende og karakteristisk Bønskrift, underskrevet af Montaigu, de Pilloy, Ramel, Landais (Lindorf) og Schumacher, til Videnskabernes Mæcen, den Holbergske

---

[100]) Moralske Tanker S. 64; Epistler IV. Nr. 332.

Muses Belynder Geh. Conf. Raad, Greve Christian Rantzau, hvem de paa det Indstændigste anbefalede deres Sag[101]). Da to saa betydende Mænd, af forskiellige Grunde, interesserede sig for en dansk Skueplads, maa Kongen have fundet sig foranlediget til at indhente en Betænkning om Skuespils Tilladelighed overhoved fra et kirkeligt Standpunkt, eller en Besvarelse af den Opgave: „Ob die heutige Comoedien so beschaffen, daß ein wahrer Christ dieselbige ohne Gefahr und Schaden seiner Seelen könne besuchen und dabey ein gut Gewissen, einen gnädigen Gott und die Versicherung seiner ewigen Seeligkeit könne behalten?" Herved foranledigedes en Diatribe, uden Aarstal, men efter indre Kiendetegn at dømme skreven ved denne Tid, og da Forfatteren omtaler sig selv som Siælesørger, neppe af nogen anden end Kongens Skriftefader Bluhme. Af det temmelig vidtløftige Indhold fortiener Følgende at meddeles:

„Die Hauptabsicht von allen Schertz und Narrentheidung in denen Comoedien ist nicht denen armen Menschen gute Moralen und Tugendlehren beyzubringen, sondern dem Fleisch eine Materie zu lachen zu geben, sie lustig zu machen, damit sie bey dem Anblick ernstlicher Sachen der Comoedie nicht mögen müde werden; dabey ist nun Schertz und Narrentheidung, welche der sogenannte Pickelhering oder Diener, wie man ihn nennen will, treiben, die Seele der Comoedie, und die arme Menschen gehen fast durchgehends hinein, um solche Zoten und Possen zu sehen und zu hören. Man befleissiget sich auch dieselbe besonders in dänischer Sprache so grob und ungeziemend vorzutragen, daß die auch nur einen Funcken Ehrbarkeit im Hertz haben, daran einen Ekel haben" ...

---

101) Tritogenia I. S. 121—23; Overskou I. S. 255 fg.

„Gesetzt aber, daß in denen Comoedien keine heidnische Fabeln, sondern Historien aus der Bibel vorgestellet worden, so werden sie dadurch nicht besser, denn Gott kann nicht leiden, daß man von seiner göttlichen Person eine Bildniß machet, den so heiligen Jesum in sündlichen Creaturen mannigemal ungeziemend vorstellet, die Wercke seiner göttlichen Majestät nachäffet, und heilige Dinge mit lächerlichen Unterhandlungen vermischet."

„Wie mancher Thaler wird an Comoedien verwandt, welcher viel besser denen armen Leuten gegeben werden, als dem losen Gesindel der Comoedianten, welche nur, was sie bekommen, versauffen, oder sonst liederlich herdurch bringen. Man behält dadurch das liederliche Gesindel im Lande, welches die arme Unterthanen aussauget und auf allerley Weise ihnen zu Last ist" ...

„Noch mehr machen sich diejeniger frembder Sünden theilhaftig, welche Comoedien defendiren, vor derselben Zulässigkeit streiten, andere dazu mit Macht überreden, große Herren zu derselben Anrichtung rathen und aufmuntern, Geld dazu herschiessen, selbst ärgerliche Comoedien machen und verfertigen, eine Bande von solcher Gesindel zusammenbringen, ihnen Häuser bauen, Gelder verschaffen, m. m." ... „Am allermeisten machen aber diejenigen sich dadurch fremder Sünden theilhaftig, welche, da sie allen den Greuel hindern, verbieten und abrathen können, solches nicht thun".

Man seer, at den unævnte Forfatter, ikke blot ivrede mod danske Skuespil, men ogsaa mod tydske „Haupt- und Statsactionen", og at han tydelig sigtede til bekiendte Personligheder: Arnoldt, Ranzau og Holberg; men det er

ikke sandsynligt, at hans Betænkning har fremkaldt noget directe Forbud[102]).

Da Conseilet nemlig havde bevilget begge nysnævnte Ansøgninger, og det desuden vides, at omvandrende Bander selv under denne Konges Regiering med visse Indskrænkninger gave Forestillinger i Provindserne[103]), tør man vel antage, at det nærmest har været Mangel af fornødne Pengemidler og den for deslige Foretagender i det Hele ugunstige Tidsaand, der denne Gang hindrede den danske Skuepladses Gienfødelse[104]). To Aar senere lod derfor Arnoldt ved Auction bortsælge „det saakaldte Comediehuus i lille Grønnegade“ med tilhørende Plads og Udkiørsel til Gothersgade, „hvilket Huus er forundt kgl. Privilegium, at deri og ingen andensteds i Kiøbenhavn maae holdes Comedier, naar de allernaadigst matte tillades“; dog blev det ikke solgt før den 26de Juni 1736 ved tredie Auction[105]). Saaledes var der da al Udsigt til, at den gamle Theaterbygning i lille Grønnegade vilde tabe sin

102) Naar Holberg, Epp. II. Nr. 179; III. Nr. 244; IV. Nr. 392 forsvarer Skuepladsen mod Geistlighedens Angreb, da hører dette hen til dens Gienoprettelse 1747.

103) Ifølge Frdn. 12te Marts 1735 om Sabbaten maatte Skuespil ikke opføres paa hellige Dage og Aftenen tilforn. Frdn. 21. Marts 1738 forbød Comoediantspillere, Liniedandsere eller Taskenspillere at indfinde sig i Danmark eller Norge, for deres Spil og Exercitier der at forestille, i Anledning af at det i Viborg, paa Snapstinget, skal gaae i Svang om Mandagen næst efter Søndagen Qvasimodogeniti. Det 1737 oprettede Kirkeinspectionscollegium skulde bl. a. ogsaa vaage over, at der ikke spilledes paa hellige Dage; J. Møllers Mnemosyne II. S. 330. En omvandrende Theaterprincipal Spiegelberg døde i Norge 1732; Schütze S. 53.

104) Uden Tvivl har det været i Haab om en saadan, at den forøgede Udgave af Holbergs Lystspil kom for Lyset 1731.

105) Kbhvns extraord. Relationer (8vo) 1733, Nr. 57; 1736, Nr. 38.

oprindelige Bestemmelse; ligesom ogsaa de fem Tilbageværende af det ældste Theaterpersonale, Underskriverne af det nys omtalte Bønskrift, efterhaanden forlode denne Bane. Montaigu blev Sproglærer i Generalmajor P. Løvenørns Huus; Pilloy optoges 1741 i Viintapperlauget; Ramel, der var Student, skal være bleven Byfoged i Nakskov[106]); hvad Lindorf (ovenfor S. 344) og Schumacher grebe til, vides ikke (Overskou I. S. 257); heller ikke, hvad der blev af Rolleskriveren og Souffleuren (Copiisten og Dicteuren), Rasmus Hammer, der i „Comediens Liigbegiengelse" 1727 gav Smaaroller (Overskou I. S. 173. 199).

Under saadanne Forhold kunde for de gamle Rivaler, Capion og v. Quoten, ei længer være Tanke om nogen Fornyelse af deres theatralske Virksomhed; Begge vendte derfor tilbage til deres tidligere Næringsveie. Om Capion vides intet, før i Aaret 1738, da han (d. 4de August) anholdt om Privilegium at nedsætte sig som Giæstgiver i Odense; men baade Cancelliet og Conseilet formeente, „at derved intet var at giøre". Samme Udfald havde, uden Tvivl, hans i Aarets anden Halvdeel fornyede Ansøgning af lige Indhold, hvorved han paaberaabte sig, at han „i 24 Aar havde tient som Theatermester og Stab-Marquetenter i Felten, men havde nu paa sin Alderdom intet at leve af". I A. 1740, da han vilde reise til Languedoc for at hæve en Arv efter sin afg. Broder og derfor kiøbe Vine og andre Varer, som han vilde sende her tilbage tilskibs, ansøgte han (under 9de Mai) „om Pas-

[106]) Han var formodentlig den Anders Ramel, der 1734 fik Bestalling som Byfoged i Nakskov og Herredsfoged i Sønder-Herred, efter Formandens Afstaaelse; han var dengang i Condition „hos Raadstueskriveren i Kiøbenhavn, Commerceraad Ant. Raff, og i samme Condition havde giort sig kyndig og forfaren udi Lov og Ret."

for sig som kongelig Proviantforvalter eller under anden Titel, og for Ladningen, at den efter kgl. Befaling er indkiøbt til Hoffet, ligesom han fik i Aaret 1713, da Tolden ved Ladningens Ankomst blev betalt" (Cancelli-Protocol[107]). Den gamle v. Quoten levede endnu her i Staden 1743; thi den 11te Marts ansøgte han, som „formedelst Alderdom ei er i Stand til selv at forrette Tandkunsten og har dog ei andet i sin Alderdom at leve af, at Hs. Maj. vil forunde hans Søn Julius von Quoten Tilladelse at practisere bemeldte Tandkunst, saalænge Supplicans lever, og efter hans Død skiænke ham det Privilegium, som Supplicans forhen har havt". Efter indhentet Erklæring af Collegium medicum formeente Cancelli-Collegiet under 2den April næstf., at han, efter eget Ønske, „kunde bevilges Privilegium i Lolland og Falster, dog ei exclusivum". Denne Bevilling (af 19de s. M.) synes imidlertid ei at være bleven benyttet, da endnu i A. 1744 Julius v. Quoten omtales „her af Staden"; (Cancelli-Protocol).

Neppe var dog Christian den 6te samlet med sine Fædre, før den gamle v. Quoten „her af Staden", som allerede i A. 1731 havde seet sig fremstilt i nærværende Stykke, lagde an paa sin gamle Theatervirksomhed. Under Paaberaabelse af, at han i Frederik den 4des Tid havde forestillet Comedie for Hs. Maj., hvorpaa han tilligemed Capion havde havt kgl. Privilegium af 1718, men i Kiøbenhavns Ildebrand havde mistet Huus og Theater med alt Tilbehør, „erbyder han og Søn sig at anskaffe det altsammen igien, om Hs. Maj. dertil vil give dem Frihed, og til den Ende indsender han Rids og Beskrivelse over et

[107]) Disse senere erholdte Oplysninger slutte sig til det ovenfor S. 232 om Capion meddeelte; den 29de Dec. 1747 synes han endnu at have været i Live; Overskou I. S. 58.

Theatrum". Overkammerjunker v. d. Lühe paategnede Ansøgningen, „at Hs. Maj. vilde have den forestillet", og den 15de Dec. 1746 blev den i Conseilet refereret for Kongen; men den kgl. Resolution kiendes ikke. I de første Dage af næste Aar ansøgte S. P. v. Quoten, „som over 50 Aar har holdt Comedianten Bande", tilligemed sin Søn Julius Henrich v. Quoten om Privilegium paa at agere tydske Comedier; men baade Cancelliet (under 9de Januar 1747) og Conseilet (under 12te næstf.) fandt, at det ikke kunde bevilges. Netop paa samme Tid havde nemlig C. A. Thielo i en Ansøgning forestilt, „hvorledes det kongel. Huus i Særdeleshed og Publico i Almindelighed til Nytte og Fornøielse kunde anrettes danske Skuespil efter den Plan, som engang af Assessor L. Holberg er anlagt i hans danske Comedier, som her tilforn have været brugte og, i fremmed Sprog oversatte, spilles paa andre Steder cum applausu, et Speil, hvori Lyders Hæslighed og Dydens Deilighed sees og Folk instrueres ridendo. Dersom det derfor, efterat Hofsorgen er aflagt, maatte behage Hans Maj. at give Supplicanten Tilladelse til saadanne Comoediers Anrettelse, forsikkres, at han med de skikkelige studerende Personer, som han allerede dertil har udsøgt, skal præstere alt hvis af en Directeur for saadanne Comoediers Holdelse kan erfordres, det høie Herskab og Publico til Nytte og Fornøielse". Ogsaa denne Ansøgning vilde Hs. Maj. ifølge v. d. Lühes Paategning „have ved Leilighed forestillet", og efter Cancelliets Indstilling blev den i Conseilet d. 23de Dec. 1746 „accorderet", hvorefter Thielo under 30te s. M. 1746 erholdt det ansøgte Privilegium (Overskou II. S. 28). Da dette fra flere Sider nød kraftig Understøttelse, maatte det naturligviis være til Hinder for v. Quotenerne. Under 17de Januar 1747 anholdt Sønnen om Tilladelse til „at agere saavel tydske som danske Co-

medier"; men Kongen resolverede under 17de Februar, at han derom maatte forenes med General Arnoldt, og da han den 3die April fornyede sin Ansøgning eller anholdt om Confirmation paa den hans Fader forundte Bevilling af 18de November 1718, at maatte indtil videre spille tydske Comedier, fik han under 21de April den Besked, at det skulde forblive ved den kongelige Resolution. Arnoldt, som maatte befrygte, at det Thieloske Privilegium vilde giøre et stærkt Indgreb i den ham i sin Tid tilstaaede Eneret til Opførelse af danske og tydske Skuespil, ansøgte nu om Confirmation af sit tidligere Privilegium, hvilken han ogsaa under 3die Marts og 7de August 1747 erholdt, saaledes at han ligeledes maatte „indrette et forsvarligt Huus, om han sig dertil vil resolvere, hvorudi han maa lade agere, og sig deraf benytte saaledes, som de ham og Arvinger forundte Privilegier tillade og bevilge"; dog skulde disse Privilegier efter 15 Aars Forløb „cessere". Efter det J. H. v. Quoten givne Vink henvendte denne sig altsaa i Juni Maaned til Arnoldt, med hvem han indgik en „Accord og Forening,' hvorved Arnoldt i Kraft af de ham fornndte Privilegier paa Comedier at lade anrette tillod ham at maatte paa hans (v. Quotens) dertil i Kiøbenhavn indrettede Theatro offentlig lade repræsentere danske og tydske Comedier og Tragedier med levende Personer, uden at Arnoldt, saalænge denne Forening varer, vil meddele lige Frihed til Andre, med levende Personer at maae forestille Comedier, hvorimod han hver Gang han aabner sit Theatrum til Repræsentation skal betale til Arnoldt 10 Rdl." Uagtet nu denne Contract, ifølge Cancelliets Indstilling, ei behøvede Confirmation, „helst Contracter desuden ei pleie at confirmeres", blev den dog paa en Maade confirmeret ved det for Arnoldt under 29de December 1747, samme Dag som de danske Acteurer erholdt deres Privi-

legium, udstædte Extensionsprivilegium, der tillige berører Overeenskomsten med J. H. v. Quoten, hvorefter „han og ingen anden maa forestille Liniedandsere, Marionetter eller deslige Nachspiel, og udi sit dertil apterede Huus holde Assembleer og deslige Forsamlinger, ... dog saaledes at under Assembleer ei skal forstaaes Maskerader at holde, saasom samme aldeles skulle være forbudne; desligeste at de danske Acteurer og det dennem skienkede Comediehuus skal conserveres og forblive ved de dennem ligeledes under Dags Dato allern. skienkede Privilegier og Friheder" [108]). v. Quoten havde nemlig selv kiøbt en Grund i store Kongensgade og der opført et Theater, hvilket han som „Directeur for den privilegerede tydske og danske Skueplads" d. 20de November 1747 aabnede med en tydsk Forestilling (Overskou II. S. 43. 45). Derimod var hans Ansøgning „om Bevilling at maatte i samme Huus holde offentlige Maskerader under 24de Juli s. A. blevet afslaaet af Cancelliet; ligesom en senere Ansøgning om med „Bal en Masqve at maatte holde offentlige Spilleborde og en offentlig Banque for Alle og Enhver, som maatte have Lyst til at spille, uden Hinder af Politiet", blev af Conseilet, under 14de December, heller ikke bevilget.

Til Trods for alle disse Hindringer rivaliserede v. Quoten, i Begyndelsen ikke uden Held, med den danske Trup, som den 14de April 1747 havde begyndt sine Forestillinger i Bergs Huus i Læderstræde med Den politiske Kandestøber, og siden fortsat dem i Tiærehuset paa Kongens Nytorv, begge ikkun midlertidige Lokaler. Han havde til Theatret i hans egen Gaard engageret enkelte dygtige Sub-

---

[108]) Overskou II. S. 58 fg. De noget afvigende Bestemmelser om Forholdet til Arnoldt i Magistratens Forslag til Privilegiet for Skuespillerne angives her S. 53.

jekter[109]); han gav her to Gange ugentlig danske og tydske Forestillinger, endog af Holbergske Stykker i begge Sprog, og tillige saavel Dands som lystige „Nachspiele“. I Aarets Slutning søgte han om Tilladelse til at opføre baade musicalske og franske Comedier; men Cancelliet og Conseilet (4de Januar 1748) henviste til det Arnoldtske Privilegium (jvfr. Overskou II. S. 60). Det kunde altsaa ikke vare længe før een af Parterne maatte vige, og da den danske Trup, støttet af det nationale Parti, paa flere Maader søgte at vinde Popularitet[110]), og man desuden imødesaae Indførelse af franske Skuespil, maatte v. Quoten blive den Tabende. Den 17de Mai 1748 lukkede han sin Skueplads, som ialt kun havde bestaaet et halvt Aar[111]). Da han kunde forudsee dette Udfald, havde han en Maaned i Forveien indgivet en Supplik, hvori han erklærede, at „han ved sine her efter kgl. Bevilling opførte danske og tydske Comedier ei har kunnet vinde saa meget, at han kunde see sit Huus og Materialier afbetalt, har ei heller Haab at fortiene her i Byen saa meget, som han kan lønne Acteurerne og stoppe Omkostningerne med, langt mindre erholde Ophold for sig og Sine, alt formedelst den anden her privile-

---

109) Blandt disse Clementin, Hortulan og Mad. Lenkewitz. En theologisk Student, Matthias Birch, som i 6 Uger og 4 Dage havde ladet sig bruge paa v. Quotens Theater, ansøgte i Juni 1749 om at maatte admitteres til theologisk Examen, hvortil han, imod Facultetets Protest, ved Universitetspatronens Indstilling endelig efter et Aars Forløb erholdt kongelig Bevilling; Hesperus V. S. 242; Overskou II. S. 94—95.

110) Den 1ste Marts 1748 gav den „Scapins Skalkestykker“ og „Serenaden“, hvoraf Indtægten bestemtes „til at klæde Bremerholms Kirkes Skoledisciple, som opvarte ved Kirkesangen“; Kiøbenhavns Postrytter.

111) Hans Repertoire i dette Tidsrum findes hos Overskou II. S. 63—65.

gerede Bande, da det er aldeles umueligt for to Bander tillige her at subsistere", og derfor anholdt „om Frihed at maatte, uden nogen Steds Øvrigheds Tiltale, opføre danske Comedier i Norge og andre Danmark tilhørende Provindser". Den 29de April 1748 indstillede Cancelliet Ansøgningen til Bevilling, dog Kiøbenhavn undtagen, men i Conseilet blev den under 2den Mai afslaaet. Den danske Trup leiede nu v. Quotens Theater i Store Kongensgade til midlertidigt Brug, indtil den nye Bygning paa Kongens Nyetorv kunde blive færdig, og optog nogle brugbare Elementer af Rivalens Selskab[112]). Endnu fortsatte dog v. Quoten i dette og følgende Aar sine frugtesløse Bestræbelser. Først ansøgte han om Privilegium paa at opføre danske og tydske Skuespil i enhver dansk og norsk Kiøbstad; men dette blev baade i Cancelliet og Conseilet (den 8de og 11te Juli 1748) afslaaet. Derpaa bad han om Tilladelse at opføre Comedier i Norge uden nogen Slags Hinder af Magistraten der; men uagtet Cancelliet under 2den Sept. 1748 indstillede, at det „Hs. Maj. maatte refereres", maa det dog ogsaa være blevet nægtet. Man kan antage, at Overeenskomsten mellem ham og Arnoldt er bleven hævet; thi ellers havde han ikke behøvet i det følgende Aar at ansøge om Privilegium „paa at holde tydske Comedier, hvorved han haabede, inden et Aar, at kunne betale sine Creditorer, som trænge ham og true at sætte ham i Arrest". Vel blev ogsaa dette baade af Cancelliet og Conseilet (18de og 21de August 1749) afslaaet; men han maa dog paa en eller anden Maade have bragt nogle saadanne Forestillinger i Stand; thi i Slutningen af Aaret

[112]) Holberg siger selv, „at den nye Skueplads blev forsynet med lige saa gode Acteurs som den første (Montaigus) eller endog bedre". Epistler V. 1. S. 11.

androg han, „at han med sine tydske Comoedier ei allene har slet reusseret, men endog ved Etablering dertil sat sig i saadan Gield og Vidtløftighed, at han ei allene daglig trænges af sine Creditorer, men endog med sin Familie lever i yderste Armod"; hvorfor han bad, „at Hs. Maj. vilde forunde ham Frihed, at han allene i to Maaneder maatte holde Masquerade[113]), paa det han nogenledes kunde reddes af sin elendige Tilstand". Men ifølge Cancelli- og Conseilsresolution (29de og 31te December) blev heller ikke dette bevilget"[114]).

Uden Tvivl havde den yngre v. Quoten, med Hensyn til hans Præstationer og hans Driftighed i det Hele, fortient større Skaansel, om end ikke nogen Understøttelse fra det Offentliges Side. Da dette slog ham feil, maatte han altsaa gribe til sin og Faderens oprindelige Næringsveie; i Aarene 1749—51 tilbød han (boende i Pilestræde) sin Tieneste i Tandsygdomme; forfærdigede tillige Brokbaand og udleiede Maskeradedragter (Overskou II. S. 66). Han oplevede altsaa at see sin Fader ved en vistnok altfor vidt dreven, som en nyere Forfatter kalder det, aristophansk Licenz, at gaae igien paa den nye Skueplads den 28de Octbr. 1750, da Hexerie eller blind Allarm første Gang blev givet. Fra denne Dag til 1846 er Stykket i alt spillet 51 Gange.

I. 1. Leander: . . . „Der ere ikke saa mange Jom- „fruer i Gaden, han har jo Hierter at opofre dem alle... „han speculerer virkelig paa det 5te Monarchie af Fruentimmer".

Ligesom Holberg i sin Synopsis hist. universalis fulgte den i ældre Tid brugte Behandling af Universalhistorien

---

[113]) I Cancelli-Protocollen er „Masquerade" rettet til „Comedie".

[114]) Alle her omtalte Ansøgninger fra v. Quoten (1747—49) findes i Canceliets Supplik-Protokol i Geheime-Archivet.

efter 4 Monarkier, saaledes har han ogsaa sigtet dertil paa flere Steder i sine digteriske Arbeider, f. Ex. i dette Stykke IV. 4., hvor Herman v. Bremen viser sig bedre underrettet end den uvidende Sladderhank Gert Westphaler (Fem-Akt-St. III. 2. Een-Akt-St. 10) og i Republiken (II. 1.), hvor Henrich mener, at „man af høiædle og velbaarne Tosser kan oprette det femte Monarchie". I N. Klim beskrives den underjordiske Verden som det femte Monarchie.

I. 3. Kiellingen: . . . „Man har jo ikke hørt en „Troldmand eller Hexe bleven brændt i mange Aar".

Den sidste Execution af dette Slags havde, uden Tvivl, fundet Sted 1693 paa Falster (ovenfor S. 443).

— — „Min Mand er en skikkelig Person, der hørte „det af en Piige".

Ved „Mand" forstaaes her „Hiemmelsmand".

I. 4. Manden: „Huuset maa min Troe ogsaa sættes „Ild paa". Kiellingen: „Ach, ja vist! Vil ikke Øvrig-„heden giøre det, saa skal jeg og mine Venner giøre det „paa vor egen Haand, ligesom man giorde nyelig udi Jyl-„land, hvor nogle skikkelige Koner rottede sig sammen og „satte Ild paa en Troldqvindes Huus".

Her sigtes, uden Tvivl, til en Udaad, som ikke længe tilforn var begaaet i Grønningby i Sallingland, hvor en-deel Mænd og Qvinder havde sammenrottet sig mod en Kone, der mistænktes for at have sluttet Pagt med Diæ-velen, og brændt hende i hendes Huus[115]). Et Sidestykke

[115]) C. L. Tychonius, Vers og Indfald S. 22: „Gudelig Erindring til Sallingboerne om deres Overtro i Anledning af en Qvindes Forbrændelse i Grønningby"; der bemærkes, at dersom hun virkelig havde været en Troldqvinde, vilde Handlingen være lige fordømmelig, da hun nemlig i dette Tilfælde var død uden Pønitense. Endnu i A. 1800 fandt en lignende Lynchjustits Sted i Jylland, hvor en for Hexeri beskyldt Bondekone blev myrdet.

til denne gudelige Nidkiærhed afgiver Mester Herman, som „med egen Haand havde sat Ild paa et Huus, som var mistænkt for Troldsdom, hvorvel Folkene, som bleve opbrændte, siden befandtes at have været uskyldige" (V. 4).

II. 1. En Dreng: „Kiøber Herren ingen nye Viiser „om den, der gav sig Fanden i Vold paa Tydsk og Dansk?" Leander: „Gav han sig Fanden i Vold baade paa Tydsk „og Dansk? Jeg meente, det var nok paa een af Deelene". Drengen: „Ney det er ikke saa at forstaae: Viisen er paa „Tydsk og Dansk".

Som Exempler paa Gadeviser i lignende Anledning og omtrent fra samme Tid, kan her anføres følgende to, af hvilke den ene oprindeligen har været skrevet, om end ikke trykt, paa Tydsk:

1. „En arm Synders Omvendelses-Viise, som havde forsoren sig til Fanden, men i sit Fængsel igien omvendt sig til Gud, med Fortrydelse for Synden og Fortrøstelser til Naaden, som hand i denne Vise klarlig udviser, hvilken han selv paa Tydsk haver componeret, men paa Dansk verteret under sin egen Melodie." Trykt Aar 1718. 8.

2. „En grov Syndere ved Nafn Johan Pistorius, som ved en Haandskrift vilde giøre Forbund med Satan, dog det kom ikke til en Ende, men til Frelse for denne Synders Siæl skal hand paa førstkommende Søndag (da hand tilforn har giordt Poenitentze) meddeelis udi Guds Huus det hellige Sacramente, og foreenis med sin Gud,

---

Herom udkom: „Venlige Forestillinger til alle danske Bønder, i Anledning af et d. 18de Marts 1800 af Overtro begaaet Mord paa en uskyldig gammel Enke. Fremsatte af en oprigtig Bondeven, N. Blicher, Præst i Randlev". Kbhvn. 1800. Endnu i indeværende Aar (1857) er en gammel Aftægtskone i Jylland bleven mishandlet, fordi hun af en „klog Kone" blev betegnet som den, der „forgiorde" Kreaturerne; Dagbladet 1857, Nr. 136.

dog skal hand henrettis med et Sverd paa Mandag den 24de April for sin grove Synd og Guds Fortørnelse, om Legemet end lider, saa er dog Siælen vis paa Himmerig og den ævige Salighed. Forfattet udi en Viise, som siunges med den Thone: Som en Hiort med Tørst`befangen etc." Tryckt Aar 1719. 8.

II. 2. Lars: . . . „Det giør ogsaa ingen gode, at vi „tænker at anfalde ham; saa giør han sig haard, og „skyder vi, saa kommer Kuglen tilbage paa os selv".

P. Paars 1. B. 4. S. „Niels Corporal i Fior paa en Gienganger skiød;
Men Kuglen kom igien og gav ham selv et Stød."

Anm. „Det er bekiendt, at naar man skyder paa et Spøgelse, da kommer Kuglen tilbage" [116]).

II. 5. 2. Piige: . . . „Vil Monsieur ikke forsmaae „et 28 ß Stykke?"

Herved forstaaes de under Christian den 4des sidste Krig med Sverrig udmyntede, saakaldte Ulfeldtske Tomarker, der senere bleve nedsatte til 28 Skilling, og som endnu circulerede i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede.

III. 3. Leander: „Man kand lære den sorte Konst „uden at give sig Fanden i Vold: tolv Personer slaaer sig „sammen og reiser til den sorte Skole udi Wittenberg, 11 „Personer gaaer fri, men den 12. falder ved Lodkastning „alleene til Fanden".

Sagnet om den sorte Skole i Wittenberg, hvori Trolddomskunst lærtes [117]), var ogsaa her i Norden meget ud-

---

[116]) Jvfr. Tharsander, Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 692—719: „Von Festmachen".

[117]) Trolddomskunst kaldtes „den sorte Kunst", fordi den især øvedes om Natten, og fordi Diævelen] troedes at vise sig i sort

bredt. Et Haandskrift fra forrige Aarhundrede om Kirkerne i Viborg Stift indeholder herom Følgende: „Det er endnu et vidt (udbredt) Sagn, at, da strax efter Reformationen endeel Studenter reiste til Wittenberg, for at forfremme sig i deres Studeringer, kunde de der og faae den theurgiske Kundskab i den saa kaldte sorte Skole, hvilke Kundskaber saaledes af dem siden, fra En til Anden bleve lærte og øvede, indtil vore Tider, besynderlig med den saakaldede Manen, da de fornemmelig giorde Profession af at mane de Spøgelser, som lod sig fornemme efter de Døde.“ Da de, der besøgte Universitetet i Wittenberg, fornemmelig vare theologiske Studerende, fulgte deraf igien, at man især tillagde Præster slige der erhvervede magiske Kundskaber, hvorfor lignende Sagn i en ældre Tid vare temmelig hyppige saavel i Danmark som især i Norge[118]). Muligen kan Sagnet tildeels ogsaa hidrøre derfra, at Wittenberg med Omegn fornemmelig ansaaes som Skueplads for Fausts magiske Virksomhed.

Skikkelse; ogsaa forvexledes Nekromanti (Spaadom af Døde) med Nigromanti; Soldan, Gesch. d. Hexenprocesse S. 167; hvilket allerede er bemærket af P. Syv, Ordsprog II. S. 42, ved Ordsproget: „Han kan meer end sit Fadervor, han har gaaet i den sorte Skole“. „Den sorte Kunst“ nævnes ogsaa V. 4 i Leanders og Dommerens Repliker.

[118]) S. Grundtvigs gamle danske Folkeminder S. 100—1; i hvert Skolehold vare Elleve; Fanden tog den, der kom sidst ud. Sagn herom i Nordfriesland og i den dansktalende Deel af Slesvig; Müllenhoff, Sagen S. 192; fra Norge hos Grøgaard: „om Overtro blandt Almuen“, i P. Hansens Archiv for Skolevæsen og Oplysning i Christianssands Stift II. S. 388. Den norske Digter P. Dass berettedes ogsaa at have freqventeret den sorte Skole i Wittenberg, hvorved han senere blev i Stand til paa en og samme Helligdag at prædike baade i Bergen og i Kiøbenhavn; Nordisk Universitets Tidsskrift, 2den Aarg. 3. H. S. 121.

III. 4. Fruen: ... „For 3 Dage siden blev mig „frastaalen en Sølvkande og i Dag igien 12 Sølvskeer, „og jeg er visse paa, at begge ere Huusthve. Vil Hr. „Doctor legge dem ud, saa skal jeg redelig betale ham for „Umagen".

Ved den „Igienviisning", som nævnes i Christian IV. Reces 2. B. C. 28 og derefter i D. L. 6—1—13, blandt „mistænkte Konster", sigtes, uden Tvivl, til Opdagelse af Thve[119]). Saaledes har i det ringeste Hedegaard forstaaet det i sin Criminalret S. 92: „at vise Thven eller det Bortstiaalne igien, som skeer paa adskillige Maader, enten ved et saakaldet Thvespeil, ved at lade et Sold løbe om, at vise Thvens Ansigt i en Spand Vand, slaae Øiet ud etc., som alt er Bedrageri, men undertiden dog bringer Gierningsmanden i Angst og til Bekiendelse" (jvfr. Junges nordsiell. Landalmue S. 240)[120]). Holberg lader her derimod Thveriet opdages ved et snildt Paafund, ikke ved nogen Troldomskunst.

III. 5. Leander: ... „Det er derfore best, jeg „holder op, mens Leegen er best, at det ikke skal gaae mig,

---

[119]) Sagn om Præster, som forstode Kunsten at vise Thve igien; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 336—37; jvfr. Sammes Danske Folkesagn III. S. 101. I Bircherods Dagbog S. 109 (1667) fortælles om en „gemeen Qvinde" i Odense, som viste en Thv igien i en Spand Vand. Ogsaa berettes, at den lærde Islænder Arne Magnussen, da han 1694 blev Professor, havde Ord for at kunne „vise igien, hvilket han præsterede hos en Mand i Fiolstræde, som havde mistet sine Sølvknapper, og bleve, som der siges, uformodentligen giennem lukte Vinduer og Dørre indslængte til hannem igien" (S. 296). Dette Rygte antyder maaskee, at hans Ansættelse ikke just har været alle hans Colleger til Behag.

[120]) At Kunsten at slaae Øiet ud paa Thve, især tillagdes Smede, siges i en Anm. til P. Paars 2. B. 3. S.

„som det gik Bonden i Comoedien, der blev Doctor mod „sin Villie".

Nemlig Molieres le Médecin malgré lui, hvor Sganarel prygles til at blive Doctor; til dette Stykke sigtes ogsaa i Henrich og Pernille I. 1 (ovenfor S. 416). Det maa altsaa være spillet her allerede 1723 eller 1724.

. — — . . . „Nu vil jeg føje mig hiem igien, og, „naar Arrestanterne komme, betale den halve Deel af de „50 Rdlr."

Ved „Arrestant" forstodes den, som reqvirerede Arrest, her altsaa en Creditor; Udg. 1731 har: „Arrestanterne"; de yngre Høpffnerske Udgaver: „Arrestforvarerne".

III. 8. Herren: . . . „Men Monsieur! hvem holder „han mest af udi den Profession, enten Albertus Magnus „eller Cyprianus?"

Begge disse Navne høre blandt de meest bekiendte i Magiens Historie. Albertus Magnus († 1280) efterlod sig mange Skrifter af philosophisk og physisk Indhold, som vidne om ualmindelige Kundskaber for den Tid, hvorfor han selv blev anseet for en Troldmand, ligesom hans store Samtidige Roger Baco; jvfr. Pol. Kandest. II. 2; ovenfor S. 29.

Cyprianus, en hellig Biskop i Carthago eller Antiochia i det tredie Aarhundrede, troedes ogsaa at have været fortrolig med Magien[121]); derfor gik magiske Skrifter endnu i en langt senere Tid under hans Navn, endog saadanne, der ogsaa tillagdes Faust[122]). Da saadanne Troldboms-

[121]) Abr. Kall: „Formodning om de hos vor Almue under Cyprians Navn forekommende magiske Bøger; Vid. Selsk. Skr. Nye Saml. V. S. 90. 93. I Chr. Pedersens Jertegnspostil (Danske Skrifter I. S. 338) nævnes en Cyprianus, „som meget forfaren var i den sorte Konst".

[122]) Fausts „Höllenzwang" skal allerede 1559 være trykt under Cyprians Navn; A. Kall S. 103.

bøger tidligt omtales hos os[123]), er det ikke usandsynligt, at den baade under Fausts og Cyprians Navn bekiendte „Höllenzwang" (ovenfor S. 465) allerede tidligt kan have været oversat paa Dansk, med Forandringer og Tilsætninger, naturligviis kun i Haandskrift[124]), ligesom den ogsaa hemmeligt[125]) og meest ved Sagn blev bekiendt under Navn af „Svartebogen"[126]). Endnu i Begyndelsen af nærværende

[123]) I den ældste her bekiendte Hexeproces (1543) omtales „Bøger, som de Beskyldte brugte deres Kunst med"; „Bøger eller andre Instrumenter til at giøre Troldbom med"; Danske Mag. 3. R. I. S. 56. 59. 65. 1545 omtales en lignende Bog, hvori „Ord og Læsning paa Latine"; Danske Mag. VI. S. 26. Linné saae 1741 i Göta-Hofrettens Huus i Jönköping en stor Samling af Hexerie-Instrumenter, saasom „Swartkonstböker"; Öländska och Gothländska Resa S. 330.

[124]) Saaledes i en slet Afskrift fra Slutningen af det 17de Aarh. blandt de Thottske Mskr. Nr. 240. 8. med følgende Titel: „Cyprianus, Formaning. Indeholder mange adskillige Videnskaber om Tyveri og at see en Tyv udi Vand. Der at slaae Øiet ud paa en Tyv. Iligemaade at frie sig og sit fra Troldbom og Forgiørelse; ja mange andre smukke Stykker, som i Bogen findes. Wittenberg 1607." En Antegnelse bagi viser, at den i Begyndelsen af det 18de Aarh. har været i Norge. Et andet Thottsk Mskr. af samme Slags (Nr. 341. 8.) indeholder tillige medicinske og oeconomiske Raad; af begge ere Prøver meddeelte i Nyerups Alm. Morskabslæsning S. 197—200. I S. Kierkegaards Bogsamling (Catalog S. 55) forekom ogsaa en haandskreven Cyprianus, „den over al Verden vidtberømte sorte Konstner, paa nye giennemseet og forbedret af høilærde Doctoribus".

[125]) Ifølge et siellandsk Synodale (1639) maatte alle Bøger, som handlede om Troldbom, hverken giemmes af den verdslige Øvrighed eller af Præsten, men skulde sendes til Bispen, at de kunde blive brændte; Palubans Mag. f. Lidende II. 4. H. S. 33; der tilføies, at en Cyprian 1790 blev funden i Taarnby paa Amager og confiskeret af Præsten; jvfr. „Hexen i Endor" af J. H. (J. H. Smidth) S. 82.

[126]) Hammonds nordiske Missionshistorie S. 118—20; P. Hansens Archiv II. S. 388. Sagn om Cyprian, hvorefter man

Aarhundrede findes Spor til, at den har været anvendt til, hvad Loven kalder „mistænkte Konster“ [127]); men trykt er den ikke bleven før i forrige Aarhundrede, uden dog, som det synes, nogensinde at være bleven synderlig udbredt [128]).

IV. 1. Apelone: . . . „naar en Hexemester giør en „Søn, blir det en Drage-Dukke, som i Fremtiden drager „Penge til sin Moer.“

I Moths haandskrevne Ordbog forklares Ordet Dragedukke ved „en liden Dukke af Been eller Alrunrod, som

---

kunde læse Fanden til eller fra sig, forekomme i Thieles danske Folkesagn II. S. 92, III. S. 113; Sammes Danm. F. S. II. S. 92—95; Hammerichs skandinaviske Reiseminder S. 23; S. Grundtvigs gamle danske Minder S. 86. 150; Samme, nye Samling S. 237—38; Müllenhoffs Sagen S. 192.

[127]) I den nye kgl. Mskrtsamling (Nr. 69. 8.) haves et Pergamentshaandskrift fra forrige Aarhundrede, deels paa Latin, deels paa Tydsk, 25 Blade, under Titel: „Cyprianus der XII. & Dr. J. Fausts dreyfacher Höllenzwang“; med colorerede magiske Figurer og 10 løse magiske Segl. Indholdet stemmer tildeels overeens med Udgaven af „Höllenzwang“ i Horsts Zauberbibliothek III. og i Scheibles Dr. Fausts Bücherschatz 1. S. 135 fg. En Paategning foran af Birkedommeren ved Sæbyegaards og Borgaards Birk (Hiøring-Amt), R. B. Brorson, viser, at den har været fremlagt ved et Præliminærforhør den 18de Juni 1802 og ved Borgaards Birketing den 30te Juli 1803. Endnu i A. 1855 forekommer Cyprianus i en Sag mod en Pige, der havde givet sig af med Hexekunster og Forgiørelse; Fædrelandet Nr. 265.

[128]) „Sybrianus P. P. P. paa Nye oplagt efter Originalen. Malmøe 1771. Prentet hos Henrich Smed.“ Bagi: „Trykt hos Morten Hallager.“ 32 SS. 8. Dens Udgivelse dadledes (af Abr. Kall?) i Bibl. for nyttige Skrifter 1772, Nr. 55; den indeholder tillige Anviisning til at opgrave Skatte, mane Fanden, giøre sig usynlig m. m. I Nyerups Forf. Lexicon nævnes „Cyprianus eller Svartebogen“, udg. i Throndhiem 1797 af den ved en Trykkefrihedsproces i sin Tid bekiendte Bogtrykker Willum Stephanson. Nyerup feiler altsaa, naar han i Morskabslæsning S. 194 siger, at den aldrig har været trykt paa Dansk.

efter gemeen Mands Indbildning drager Penge fra Andre og leverer til sin Husbond". I Vid. S. Ordbog skrives det Dragdukke og forklares ved „et indbildt Væsen, som skal drage Penge eller anden Velstand ind i det Huus, hvor det opholder sig"[129]).

IV. 4. Herman: . . . „Der har været 4re store „Monarchier i Verden, som alle ere ruinerede ved Spliid".

I Moralske Tanker S. 500 vil Holberg derimod bevise, at Splid ogsaa kan have sin gode Side: „Lader os igiennemblade verdslige og geistlige Historier, lader os tage udi Raad den daglige Erfarenhed, som er den beste Lærerinde, og ville vi da finde, utallige Uleiligheder at have reiset sig af Roe og Eenighed, og at de tykkeste Skyer ikke have kunnet hæves uden ved Usambrægtigheds Vinde".

— —: . . . „Apropeus Madame, efterdi hun taler „om Samlinger . . . mon det er tienligt for et Rige, at „slige Samlinger skeer? kand de ikke give Anledninger til „Sammenrottelser? Jeg har læset om en Persisk Konge, „at hand af den Aarsag forbød alle Samlinger. Den „samme Konge heedte, om jeg ræt mindes, Pul Asser. „Han havde kun eet Been, som man kand see af Anders „Christensens politiske og lærde Reise-Beskrivelse; men han „havde en dobbelt Hierne."

Til hvilken af de gamle persiske Konger her sigtes, har Forf. hidtil ikke kunnet opdage. I And. Christensens Reisebeskrivelse (ovenfor S. 93) fortælles (S. 31. 33), at han kom til „Pulton Assers Land", hvor Kongen, Dronningen og hele Folket havde kun een Fod; men om Kon-

[129]) Denne Betydning har Ordet i Dragedukken, Syngestykke i 4 Acter af E. Falsen, 1797, der endnu vil være de Ældste af den nulevende Slægt i Erindring, ogsaa ved Knudsens mesterlige Udførelse af Skomagerens Rolle.

gens dobbelte Hierne forekommer her intet; Dansk Minerva 1818. Oct. S. 364.

V. 4. M. Herman: . . . „Sextus Empiricus schreibt „sehr gründlich davon, also . . .“

En græsk Læge af dette Navn levede i det 3die Aarh. e. Chr.; han har forsvaret den skeptiske Philosophi i et Par Skrifter, hvori dog intet synes at forekomme om Aareladning.

— — . . . „Her er jo en Interlocutorie Dom for, „at I skal aarelades. Jeg var tilfreds, at der aldrig blev „feldet andre Domme udi nogen Ræt, saa fik vi nogen „Næring.“

Interlocutorie-Dom kaldes Dommerens Kiendelse i den Trætte, som under en Sags Procedure opstaaer imellem Parterne; en legal Definition deraf gives i Frdn. af 17de Mai 1690.

Tillæg og Rettelser.

Side 15. Anm. 6. Denne v. Syburg, som først udgav sig for en Baron Langendorf, blev 1726 ført ud af Landet; Extraord. Relationer (8vo), Nr. 34.

S. 24. Anm. 13. Kandstøber (for Kandestøber) forekommer ogsaa i Hex. ell. bl. Allarm IV. 4.

S. 27. L. Tiecks „kritische Schriften" III. S. 97—100 indeholder en Kritik af „Der Zinngießer, Vaudevilleoper nach Holberg" [1]), hvori han beklager, at de Tydskes Smag siden 1770—80 var bleven saa forfinet, at de ei længer kunde fordrage de gamle Holbergske Skildringer. Han dadler de Kotzebueske og andre nyere Omarbeidelser og ønsker, at den tydske Scene atter vilde optage Holbergs Lystspil, af hvilke mange med nogle faa Forandringer og Forkortelser der endnu kunde være passende; f. Ex. Gert Westphaler, Maskeraden, Henrich og Pernille, Hexerie eller blind Allarm, den pantsatte Bondedreng, Pernilles korte Frøkenstand og den Stundesløse; jvfr. R. Prutz, L. Holberg, sein Leben m. m. S. 218—27. Karakteristiker af den Politiske Kandestøber ere ogsaa meddeelte i „Tilskueren" af Rahbek 1819 Nr. 84 efter Schrøders Biographie ved Meyer, og i Oehlenschlägers Prometheus 4de Bd. S. 71 fg.

S. 27. 29. I Abracadabra I. 4. omtales ogsaa „Adrienne" og I. 8. „Mennisk".

---

[1]) Rahbek, om L. Holberg 1. Fort. S. 2 omtaler „der Zinngießer", Vaudeville af en vis Treitschke; mere om denne s. Prutz, L. Holberg S. 227.

S. 32. Lin. 1—3 fra oven. At „saale Hoser" forekommer ogsaa i Arlequins Replik i De Usynlige I. 1.

S. 35. Anm. 4. En svensk Oversættelse af Den Vægelsindede: „Madame April-Wäder", udkom i Stokholm 1736.

S. 39. Lin. 15 fra neden. Joh. Bex eiede ogsaa en Gaard i Høibrostræde. Anm. 7. Joh. Sohl døde ikke 1727.

— Sidste Lin. i Texten. Poesi Hist. l. Personal Hist.

S. 41. Lin. 5 f. o. Suhrs Program er optaget i hans Smaaskrifter II.

S. 42. Lin. 4 f. n. „Ovenomtalte" gaaer ud.

S. 48. Anm. 1. Lin. 3. Christen W. l. Christian.

S. 51. Anm. 7. Matthias Schacht, 1686 Rector i Kierteminde, som fra 1679 havde studeret ved tydske Universiteter, besøgte ogsaa Stokholm og Upsala; N. Literaria maris Balthici 1702. p. 82.

S. 55. Anm. 11. Lin. 3. Holbergs Declamation de peregrinationibus doctis (W. Høibergs Holbergiana S. 493) nævnes af Thura, Idea hist. litt. Dan. p. 183: de peregrinatione, 1710. Lin. 5. Disputatser; rettere: Declamationer.

S. 57. Anm. 14. Karakteristiske Steder af F. Horns Somnium poeticum (1731) og af J. Riis's danske Sandemand (1744) om den Tids Efterabelse af franske Klædemoder ere meddeelte i Hist. Tidsskrift VI. S. 535—36.

S. 60. Lin. 7 f. o. I en Politimemorial af O. Rømer af 28de Dec. 1705 berettes, at Magistraten har kiøbt i „Sluttergaden" en Plads at bygge „et skikkelig Arresthuus paa", som Staden hidtil har manglet; thi i det nuværende maae de, „som for ærlig Gierning ere arresterede, sidde iblandt Misdædere, begge Dele meget slet forvarede".

S. 65. Af Reskr. 24. Marts 1724 (Fogtman) sees, at P. Nørvig d. 5te Nov. 1723 havde faaet Privilegium paa at holde aaben Boglade i Bergen.

S. 85. Lin. 9 f. o. Molbechs Udg. S. 216 l. 218.

S. 97. Lin. 8 f. n. Danske Lov I. 25. handler „om Dom- og Brevpenge og Skriverløn"; i 2den Art. bestemmes Gebyhret for en Landsthings- eller Overretsstævning til 4 Mark.

S. 114. Anm. 11. Lin. 4. 1521 l. 1522.

S. 115. Lin. 2 f. o. 1728 l. 1723.

S. 116. Anm. 1. Christ. III. Reces 1537, § 15, indeholder Forbud mod „Uskikkelighed ved Bryllupskost og Barsel", hvilket Forbud dog blev hævet ved Rec. 1539 § 12. Rec. 1557 § 4 forbyder at giøre „store Bekostninger, naar nogen Dannequinde kommer i Barselseng og Barnet bliver født, besynderligen udi Kiøbstæderne"; hvilket gientages i Rec. 1558, § 69; Kold.-Rosenvinges gamle danske Love IV.

S. 118. Lin. 7 f. o. 1739 l. 1737.

S. 129. Lin. 5 f. n. S. Matthiesen var allerede 1696 bleven Klokker ved Trinitatis Kirke.

S. 144. Lin. 10 f. o. Ved Reskr. af 18de April 1738 blev det forbudt at trykke Viser og Historier uden en Professors Approbation; ligeledes blev al Omløben med ucensurerede Viser og Historier forbudt; men den kom efterhaanden i fuld Drift igien; hertil sigtes i Epistlerne I. S. 78. „Al Udraaben og Syngen paa Gaden med Viser, Bøger, Almanakker og Fortællinger, trykte eller skrevne", ophørte egentlig først, da den ved en Plakat af 18de October 1805 blev forbudt under Straf.

S. 151. Lin. 2 f. n. Lovise Rosset nævnes i Luxdorphs Index tabularum, quæ longævos repræsentant; under Cl. Rosset.

S. 154. David Reich levede endnu i April 1670; han har altsaa godt kunnet erindres af gamle Folk paa den Tid da „Barselstuen" blev til. Anm. 55. Lin. 3 f. n. 1658 l. 1668.

S. 240. Lin. 5 f. n. engelsk l. fransk.

S. 242. Anm. 35. J. L. Moltke l. F. L. Moltke.

S. 246. Lin. 3 f. o. Bisko H. Mikkelsen i Fyen dandsede i A. 1647 Polsk Dands ved sine Sønners Bryllup; Suhms Samlinger I. 2. H. S. 14.

S. 252. Lin. 1 f. o. 4. Marts l. 4. Marts 1733.

S. 256. Lin. 1 f. n. 1727 l. 1627.

S. 260. Anm. 17. Endnu den 27de April d. A. (1857) er Jacob v. Thybo opført med Bifald paa det kongelige Theater i Stokholm.

S. 263. Lin. 10 f. n. 1711 l. 1701.

S. 274. Anm. 25. Lin. 1 f. n. det l. et.

S. 288. 1681—82 forekommer en Nicolaus Löche som Auditeur ved det sællandske National-Regiment; uden Tvivl den samme, som Aaret tilforn optraadte som Theaterprincipal.

S. 310. Anm. 4. Reskr. af 29de Juli 1769 viser, at Kippinge-Kilde dengang endnu besøgtes ved St. Hansdagstider og at Gaver henlagdes paa Kirkens Alter.

S. 312. Til egentlige Dyrehaugeforlystelser findes allerede Spor under Frederik III., da Kongens Kammertiener og Favorit, Jacob Petersen, under 19de Juni 1663 for sig og Arvinger erholdt Privilegium paa i „den lille Dyrehave" ved Ibstrup at maatte anrette et Tracteursted (Wirtshuus), med al den Frihed, som andre „Wirtshuse" her i Danmark nyde, hvor han maatte falholde alle Slags Drikkevare, hvor der maatte holdes Bryllup, Barsel eller anden Samqvem, og hvor han tillige maatte „lade anrette allehaande Leg og Spil til Tidsfordriv", som nærmere specificeres, tillige udleie

„Hyrecarosser, smaa Fartøier til at spadsere med paa Vandet" m. m. Privilegiet ophørte maaskee, da han et Aars Tid senere faldt i Unaade; Nyerups Frederik III. S. 407; Beckers Samlinger til Fred. III. Historie; Registeret.

S. 313. Anm. 8. Om Besøget af Kilden ved Gammel Vartov paa St. Hansdagstid forekommer Følgende i O. Rømers Politimemorial fra 12te til 26de Juli 1705: „Befindes omsider, at St. Hans Kildefærd uden Østerport harført en stor Hob Betlere her til Byen, ei allene fra Landet, men og fra Skaane, deraf en Hob Krøblinger og Garstige af Profession ere bortløbne, saasnart man for en fire Dage siden begyndte at lade dem eftersætte. Af de Antastede ere nogle allerede overskikkede til Skaane, nogle satte i Børne- og Pesthuset. Alle tilsammen maae dog ikkun være en ringe Deel imod dem, der ere tilbage. Alligevel formindskes Fangsten. Uden Tvivl holder de Fleste sig inde hos deres Correspondenter, i Forhaabning at Forfølgelsen skal gaae over."

S. 344. D. 19de Februar 1728 anmeldtes „den meget artige og fornøielige Tragædie kaldet Melampe, som bestaaer af 5 fuldkomne Acter, hvilke til dis større Fornøyelse ere beprydede med adskillige lystige Scener"; Overskou I. S. 236.

S. 363. Som et yderligere Bidrag til at kiende Grams Forestilling om Aandeverdenen, kan endvidere meddeles Følgende af et Brev fra ham til Overkammerherre Plessen, af 9de October 1745:

„For den skiønne omstændelige Relation om Spøgeriet i Sneesløf-Bye takker jeg underdanigst. I samme Bye, som skal ligge ei langt fra Callundborg [2]), har jeg een til mit Professor-Embede hørende Bonde . . . hvis hand er saa

---

[2]) Er Annex til Førsløv, Ringstedherred.

gammel boende der i Byen (det jeg dog twifler paa), agter jeg at spørge ham om samme Historie . . . Jeg bær ingen Twifl om slige Historiers Muelighed (at derudi foregaaer Bedragerier, falsiloquia og deslige, saavelsom in rebus maxime familiaribus & quotidianis, nægter vel ingen) og de Raisons, som med stor probabilité holde andre tilbage fra at kunde troe dem, ere mig ei ubekiændte. Aleniste dette siger jeg, og har for lange Tider siden resolveret derved at blifve, at saa længe det behager Gud, saa meget sielden og sparsommelig at tillade deslige Geniis & Dæmoniis at forøve deres Spill, saalænge er det ogsaa best, at vi andre tie stille dermed, og beholde vores Troe og Raisonnement herom for os self og ey prostituere os for Verden, som dog hverken blifver bedre eller værre, om end Døde hver Uge stode op af Graverne, eller Genii & Dæmones i de Dødes Skikkelser, til at prædike den fore. Lucas XVI. 29 & 31."

S. 366. Lin. 14 f. o. 1788 l. 1768.

S. 370. Den Leg at lade Børn see Køge-Høns kiendes ogsaa i Sverrig, hvor Spørgsmaalet er: „Har du sett Herrans Høns?"; Arwidssons Svenska Fornsångar III. S. 494.

S. 388. I den apologetiske Fortale til N. Klim fortælles om en Finn, som ved en saadan overnaturlig Fart bragte Efterretning fra det underjordiske Rige.

S. 415. Anm. 3. Af Henrich og Pernille haves en „frie Öfversättning"; Upsala 1836.

Den ovenfor (S. 118) anførte Justitsraad og Landsdommer i Fyen, J. T. Bircherod (f. 1693, d. 1737), „en Rejetton af de lærde gamle Bircheroder", som Klevenfeldt betegnede ham (Nye Saml. til den danske Hist. IV. a. S. 178), men altid en agtværdig Samler, har i

Haandskrift efterladt sig endeel Afhandlinger over forskiellige Materier, indeholdende Aphorismer og Erindringer, deels fra hans Læsning, deels fra egne Jagttagelser, saavel hiemme som i Udlandet[3]). Her forekomme, blandt Andet, flere ei umærkelige Anekdoter og Træk til Karakteristiken af hans og Holbergs Samtid. Af et Stykke med Overskrift: „Om Folkes Overdaadighed og Høimod" kan saaledes Følgende tiene til at supplere enkelte Antegnelser i det Foregaaende:

„Vore Forfædre vidste ikke af Rang at sige, og levede dog iblandt hverandre uden Trætte og Uenighed; alt det, som de den Tid kunde søge om og faae, var at blive nobiliteret, og derfor var og kaldtes de dog Borgere; men siden Rangen er bleven bekiendt, hvor megen Uenighed og Efterstræbelse er der da ikke kommen op iblandt Folk, og kanskee der findes de, som mere tænker paa deres Rang og Gang end paa deres Salighed. Gamle Folk i Odense taler endnu om en Provst og en Rector, som gik til Guds Bord paa engang for at trætte med hinanden om Rangen for Alteret . . . Hvor tidt skeer det ikke, at Folk trættes om Rang i Kirken, og en Trætte saaledes iblandt Qvinderne i Nyborg var Aarsag til det sidste Reglement for Qvindfolk" (ovenfor S. 158: til Barselstuen).

„Enhver vil gierne have høiere Titel end ham tilkommer. En Justitsraads Frue vil være naadige Frue; de Velædle og Velbyrdige ville være Høiædle og Velbaarne; en Borgerkone vil være Madame, en Tienestepige vil blandt Ubekiendte være Jomfrue eller Mademoiselle. I forrige Tider nævnte man baade Mandfolk og Fruentimmer ved deres Navne, men nu skeer det med Titeler og Tilnavne. Confessionarius

[3]) De findes alle i den ældre kongelige Manuscriptsamling og have i sin Tid tilhørt Gram, hvem Forfatteren selv havde tilegnet de fleste.

Dr. Peter Jespersens Frue kaldtes Boel Doctors[4]), og saaledes alle andre, men nu kalder en Kone sin Datter Madame . . . Odense Byes Skrædere begierte af Magistraten, at de maatte kaldes Klædemagere" (ovenfor S. 345: til Melampe).

„Carosser i forrige Tider vare ganske ubekiendte . . . Griffenfeldt kiørte paa en aaben Vogn; men nu skal alle Folk i Carosse, ja og gemene Folk paa deres Bryllupsdag" (ovenfor S. 240 fg.: til Maskeraden).

„Med Klædedragten har det nyelig været paa det allerhøieste . . . For kort Tid siden gik Folk med Guld og Sølv, Fløiel og Silke, som nu er hemmet ved Kongens Forordning (enten af 22de April 1699 eller af 10de April 1736), og ingen Borgerkone vilde nu klæde sig som de Fornemmeste i forrige Tider, efter deres Portraiter. De Rige og Store begyndte med Thee og Kaffe; men nu er det hver Mands Kost, og de bruger det, som haver ikke Raad til at kiøbe en Kobberkiedel, men maae behielpe sig med det jydske sorte Pottemagerredskab" (ovenfor S. 104—5: til Ellevte Juni; S. 132: til Barselstuen).

„I forrige Tider kostede det lidet at lade et Barn døbe; men nu da Folk ere mindre rige end før, da skal alle Faddere tracteres i Huset med Thee, Kaffe, Chocolade, Viin, Aqvavit, Confectures" (ovenfor S. 118: til Barselstuen).

„Naar en Kone i forrige Tider gik i Kirke efter sin Barselseng, saa fulgte hende mangfoldige Qvinder, men nu lader ingen sig lede ind, men den Dag de gaaer i Kirke, da skal nogle af deres Venner tracteres med Thee og Kaffe,

---

[4]) P. Jespersen døde 1714; hans Hustru var Bodild Friis, Enke efter en Raadmand i Svendborg.

men tilforn kostede det intet" (ovenfor S. 126: til Barselstuen).

„Fik og ingen uden de store Folk i forrige Tider Tienere. En Pige gik Ærende, og hver fulgte sin Huusbond hiem om Aftenen; men nu skal hver Mand have en Tienere, ja og Skriverkarle (skulle have saadanne?)" (ovenfor S. 37: til den Vægelsindede; S. 240: til Maskeraden).

„Har Nogen havt en Moder, som kaldte sig Bodil, og vil nu lade hende opnævne, saa skal Barnet kaldes Bolette. Og jeg veed den, som lod sætte i en Andens Testamente, at hans Moder kaldte sig Bolette, da jeg dog veed, at hendes Navn var Bodil" (jvfr. Erasmus Montanus III. 4. om den der var døbt Peer og siden, „da han var bleven til noget", lod sig kalde Peiter, men derefter brød sit Been.

Register.

